

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

VICTOR KLEMPERER LTI

VICTOR KLEMPERER

LTI

Nasyonal Sosyalizmin Dili

ÇEVİREN

TANIL BORA

iletisim

VICTOR KLEMPERER
LTI
Nasyonal Sosyalizmin Dili

VICTOR KLEMPERER (1881-1960) Birinci Dünya Savaşı'nda cephede savaştı. Dresden Üniversitesi'nde Fransız Edebiyatı profesörü oldu. Yahudi olması nedeniyle 1935'te üniversiteden uzaklaştırıldı. Eşi Aryan'dı; sürgünden, toplama kampından bu sebeple muaf tutuldu. 1933'ten 1945'e kadar tuttuğu günlükler *LTI*'nin ana gövdesini oluşturdu.

© S. Fischer Stiftung, Hamburg (çeviri)

Bu kitap, çağdaş Alman edebiyatı dizisi ADIMLAR/SCHRITTE Projesi çerçevesinde S. Fischer Vakfı (Berlin), Ernst Reuter Girişimi ve Pro Helvetia desteği ile Sezer Duru (İstanbul) ve Egon Ammann (Berlin) editörlüğünde yayımlanmıştır.

LTI (Lingua Tertii Imperii). Notizbuch eines Philologen

© 1975, 2010 Philipp Reclam jun. GmbH & Co. KG, Stuttgart

İletişim Yayınları 1888 • Politika Dizisi 111

ISBN-13: 978-975-05-1204-9

© 2013 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2013, İstanbul

2. BASKI 2018, İstanbul

YAYINA HAZIRLAYANLAR Kerem Ünüvar - Murat Bozluolcay

DİZİ KAPAK TASARIMI Utku Lomlu

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Remzi Abbas

BASKI Sena Ofset • SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 38 46

CİLT Güven Mücellit • SERTİFİKA NO. 11935

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları • SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212 516 12 58

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rante.org>

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

VICTOR KLEMPERER

LTI

Nasyonal Sosyalizmin Dili

Bir Filologun Notları

LTI (Lingua Tertii Imperii)

Notizbuch eines Philologen

ÇEVİREN Tanıl Bora

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

iletifim

İÇİNDEKİLER

KARIM EVA KLEMPERER'E	7
Heroizm	
Önsöz Yerine.....	9
I LTI.....	19
II Prelüd.....	27
III Temel Özellik: Yoksulluk.....	30
IV Partenau.....	36
V Birinci Yılın Günlüğünden.....	41
VI Nazice İlk Üç Kelime.....	54
VII Kotarmak.....	59
VIII On Yıl Faşizm.....	63
IX Fanatik.....	70
X Otokton Nazım.....	76
XI Sınırların Silinişi.....	81
XII Cümle İşaretlerinin Kullanımı.....	87
XIII İsimler.....	90
XIV Kömür Arakçısı.....	101
XV Asko.....	106

XVI	Tek Bir İş Gününde	111
XVII	Sistem ve Örgütlenme.....	115
XVIII	Ona İnanıyorum	121
XIX	LTI'nin Küçük Repertuarı Olarak Aile İlanları.....	139
XX	Ne Kalır?.....	145
XXI	Alman Kökü	149
XXII	Güneşli Dünya Görüşü (Tasadüfi Okumalardan).....	162
XXIII	İkisi Aynı Şeyi Yapıyorsa... ..	169
XXIV	Café Avrupa.....	180
XXV	Yıldız.....	188
XXVI	Yahudi Savaşı.....	194
XXVII	Yahudi Gözlüğü.....	205
XXVIII	Galibin Dili	213
XXIX	Siyon.....	225
XXX	En Üstünlük Sıfatının Lâneti	240
XXXI	Hareketin Akışından... ..	251
XXXII	Boks.....	258
XXXIII	Maiyet.....	264
XXXIV	Tek Hece.....	274
XXXV	Sıcak-Soğuk Su Bataryası	280
XXXVI	Sağlamasını Yapmak.....	288
“Tabirlerden Dolayı”		
	Bir Sonsöz.....	314
EKLER.....		319
	Bu Baskıya Dair	321
	Yorum.....	323
	Sonsöz.....	413

Yirmi yıl önce bir araştırma derlemesinin ithafının önüne sana bir şeyler yazmıştım sevgili Eva, demiştim ki; alışlagelen armağan anlamıyla bir ithaf söz konusu olamaz aramızda, çünkü sen zaten manevî servet ortaklığımızın eseri olan bütün kitaplarımın ortak sahibesisin. Bugüne kadar hep böyle kalmıştır bu.

Ama bu sefer iş önceki yayınlarımdan biraz farklı. Bu sefer sana ithafta bulunma hakkından daha da fazla mahrumum, bir yandan da filolojiyle uğraştığımız barış zamanlarında olduğundan çok daha fazla yükümlüyüm bu ithafa. Çünkü sen olmasan bugün ne bu kitap mevcut olacaktı, ne de asıl onu yazan.

Teferruatına girecek olsam, sayfalarca mahrem şey yazmam gerekirdi. Onun yerine şu taslağın girişindeki filologca ve pedagojca genel değerlendirmeyi kabul et. Sen biliyorsun ve bir kör bile değneğiyle yoklayarak anlayacaktır, dinleyicilerime heroizmden bahsettiğimde kimi düşündüğümü.

VICTOR KLEMPERER

Dresden, 1946 Noeli

Dil
Kandan daha fazla bir şeydir.
– FRANZ ROSENZWEIG

Heroizm Önsöz Yerine

Üçüncü Reich'in dili, yeni ihtiyaçlardan ötürü Almancada mesafe koyan *ent*-¹ ön ekinin epeyce yaygınlaşmasına sebep oldu (her ne kadar, bunun tümüyle yeni bir yaratım mı yoksa uzman çevrelerde zaten bilinen ifadelerin genel dile aktarılması mı olduğu hep tartışmaya açık olsa da). Uçak tehlikesine karşı pencerelerin karartılması gerekiyordu, böylece günlük bir uğraş olarak 'karanlığı perdelemek' çıktı. Evlerin döşemelerinde çatılar tutuştuğunda ayakların takılacağı bir şey olmaması gerekiyordu, böylece 'pılı pırtıyı kaldırmak' fiili çıktı. Yeni gıda kaynaklarının bulunması gerekiyordu: Ekşi at kestanesi 'ekşisiz'leştirildi.

Zamanımızın en kaçınılmaz görevinin kapsamlı bir tanımı için de aynı biçimde oluşturulan bir söz biçimi devreye sokuldu: Nazizm Almanya'yı neredeyse çökertmişti; bu ölümcül hastalıktan kurtulma çabasına bugün 'Nazizmden arındırma' deniyor. Bu tiksiniç kelimenin ömrünün sürekli olacağını istemiyor, öyle olacağını da sanmıyorum; güncel görevini ifa ettikten sonra batıp gidecek ve artık yalnız tarihsel bir varoluşu olacaktır.

İkinci Dünya Savaşı, dokuz canlı ve varoluşunun kökü ku-

1 Peşinden gelen fiille ilgili bir kopuş, arındırma veya mahrumiyet anlamı veren ön ek – ç.n.

rutulamaz gibi görünen kimi ifade biçimlerinin bile ansızın susakaldığını defalarca gösterdi: Onu meydana getiren durumla beraber batıp gittiler, daha sonra günün birinde bir fosil gibi ona tanıklık edecekler. Yıldırım harbine ve ona atfedilen sıfatta birdenbire öyle olmuştur, imha muharebelerine ve onla bağlantılı 'çembere alma'ya öyle olmuştur, 'gezici çember' de öyledir, daha şimdiden bunun çembere alınmış birliklerin umutsuz ric'at teşebbüsleri olduğunu açıklamak gereklidir; sinir savaşı öyledir, en nihayet nihâî zafer öyledir. Köprübaşı kelimesi 1944 ilkbaharından yazına kadar yaşadı, kabara kabara ele avuca sığmaz bir büyüklüğe eriştiğinde hâlâ yaşıyordu; ama sonra, Paris düştüğünde, tüm Fransa köprübaşına dönüştüğünde birdenbire işi bitiverdi, onun fosili de ancak daha sonraki zamanların tarih derslerinde tekrar belirecektir.

İçinde bulunduğumuz geçiş döneminin o külçe gibi ağır belirleyici kelimesi de öyle olacaktır: Günün birinde 'Nazizmden arındırma' batıp gidecektir, çünkü bu kelimeyle son verilmek istenen durum artık mevcut olmayacaktır.

Lakin o zamana daha çok vardır, çünkü kaybolup gitmesi gereken şey sadece Nazi eylemleri değil aynı zamanda Nazi zihniyetidir, Nazi düşünme alışkanlıklarıdır ve onun beslendiği zemindir: Nazizmin dilidir.

Ne kadar çok kavramı ve duyguyu kirletmiş ve zehirlemiştir o dil! Dresden Lisesi'nin akşam kursu denen derslerinde ve Kültür Birliği'nin Özgür Alman Gençliği'yle beraber düzenlediği tartışmalarda, genç insanların olanca masumiyetleri ve ihmal edilmiş eğitimlerinin boşluk ve yanılgılarını telâfi etmeye dönük samimi çabalarıyla, Nazizmin akıl yürütme biçimine bağlı kaldıkları kaç kere dikkatimi çekmiştir. Bunu bilmezler bile; geride kalan dönemin muhafaza edilen konuşma alışkanlığı kafalarını karıştırıyor, ayartıyordur onları. Kültürün, insanlığın, demokrasinin anlamı üzerine konuşuruz ve işte ışık yanıyor, iyi niyetli kafalarda bir şeyler aydınlanıyor izlenimine kapılırız; derken oradan birisi –kaçınılmaz ölçüde yakın zamanlı– kahramanca bir davranıştan veya heroik bir direnişten veya genel olarak heroizmden söz eder. Bu kavram bir ucundan dev-

reye girmeye görsün, aynı anda bütün berraklığı kaybeder, yine baştan aşağı Nazizmin pusuna gömülürüz. Yalnız cepheden ve tutsaklıktan henüz dönmüş, yeterince kaale alınmadıklarını –nerede kaldı ki teşci edilsinler– düşünen genç insanlar değil, askerlik hizmeti yapmamış kızlar da tamamen en şüpheli kahramanlık kavrayışına tutkundular. Burada şüphe götürmez olan şuydu ki, kahramanlıkla ilgili böyle düşünür veya daha doğrusu her şeyi kahramanlıkla beraber düşünürken, insanlığın, kültürün ve demokrasinin özünü doğru bir ilişki kuramazdı.

Peki, heroik kelimesi bütün töresel edevatıyla, 1933'te daha alfabeyi yeni söken bu kuşağın karşısına hangi bağlamda çıkmıştı? Buna verilecek ilk cevap, onun hep üniformalı olduğu idi; üç değişik üniforma giyiyordu ama asla sivil değildi.

Hitler kavga kitabında eğitimin ana hatlarını belirlerken, bedensel yan uzak ara öndedir. Weimar'ın muhafazakârlarının lügatinden kaptığı “Beden terbiyesi” ifadesini pek sever, Wilhelm ordusunu çürüten millî gövdedeki yegâne sağlıklı ve can veren kurum olarak yüceltir, askerlik hizmetini her şeyden evvel veya münhasıran bedensel melekeyi geliştiren bir eğitim olarak görür. Karakter eğitimi Hitler'e göre açıkça ikinci sıradadır; onun kanaatine göre zaten karakter de bedensel unsurun eğitime hâkim olup manevi unsuru geriye itmesiyle az çok kendiliğinden oluşacaktır. Bu pedagojik programın son sırasında ise, istemeyerek izin verilen, kuşkulanan ve horlanan, zihnin geliştirilmesi ve bilgiyle beslenmesi yer alır. Düşünen insandan duyulan korku, düşünmeye duyulan nefret sürekli yeni ifadelerle kavuşarak gösterir kendini. Hitler yükselişinden, yer aldığı toplantılardaki ilk büyük başarılarından bahsederken, en az kendi hatiplik melekesi kadar, buralarda tertibat alan adamlarının kavgacılığını metheder – o küçük gruptan çok geçmeden SA çıkmıştır. Görevleri yalın zorbalık olan, toplantı esnasında politik hasımlarının üzerine saldırmak ve onları salondan sürüp çıkarmakla görevli “kahverengi hücum kıtaları”: Halkın kalbini kazanma mücadelesinde onun esas yardımcıları onlardır, düşmanın üstün güçlerini alt eden kanlar içindeki muzaffer-

ler olarak, tarihsel salon muharebelerinin timsalleşmiş yiğitleri olarak tasvir ettiği ilk kahramanlar onlardır. Benzer tasvirlerle, benzer zihniyete ve benzer kelime hazinesine Goebbels'in Berlin'i ele geçirme mücadelesini anlatışında da rastlarız. Muzaffer olan manevi güç değildir, mesele ikna etmek değildir, hatta retorik araçlarıyla iğfal ederek de ulaşmamıştır yeni öğreti neticeye, SA'nın ilk adamlarının, "eski muhاریplerin" kahramanlıklarıyla ulaşmıştır.

Hitler'in ve Goebbels'in anlatımları, o zamanlar Saksonya'nın küçük bir şehrinde bir hastanede asistan hekim olan bir kadın arkadaşımızın uzmanca teşhisiyle tamamlanır. "Akşamları toplantıların ardından yaralılar bize geldiğinde," diye anlatırdı sık sık, "elbiselerini çıkarmış yatıyor olsa bile kimin hangi partiden olduğunu hemen anlardım: Bira şişesi veya sandalye bacağıyla kafasından yaralanmış olanlar Naziydi, ciğeri bıçakla deşilmiş olanlar komünist." Şan ve itibar açısından SA'nın durumu İtalyan edebiyatı gibidir, en yüksek parıltı her ikisinde de başlangıçta görülür ve bir daha asla o yoğunluğa erişmez.

Nazi kahramanlığının kuşandığı zamansal olarak ikinci üniforma, araba yarışçısının mumyavari kıyafetidir, onun kaskıdır, gözlüklü maskesidir, kalın eldivenleridir. Nazizm bütün spor dallarını teşvik etti, salt dilsel açıdan bunlar arasında bokstan etkilendiği kadar hiçbirinden etkilenmemiştir; fakat 1930'lu yılların ortasında kahramanlığın en çarpıcı ve en yaygın imgesini otomobil yarışçısı sunuyordu: Bernd Rosemeyer ölüme devrilince popüler fantezi nezdinde bir süre neredeyse Horst Wessel'le aynı değerde olmuştu. (Üniversitedeki meslektaşlarıma not: Goebbels'in üslubuyla kadın pilot Elly Beinhorn'un "Araba Yarışçısı Kocam"ı arasındaki alış verişler üzerine son derece ilginç seminer ödevleri yapılabilir.) Uluslararası otomobil yarışlarını kazananlar, bir zaman boyunca, yarış arabalarının direksiyonunun arkasında veya ona yaslanmış veya altına uzanmış halde, fotoğrafları en çok çekilen gündelik kahramanlardılar. Genç insan şayet o günlerin afiş veya hatıra paralarındaki kas yüklü çıplak veya SA üniformalı muharip suretlerinden edinmiyorduyse kahraman imgesini, o zaman mutlaka ara-

ba yarışçılarından ediniyordu; kahramanlığın iki bedenleşmesinde de, ileriye dönük sağlam kararlılığı ve fetih iradesini ifade eden donuk bakışlar ortaktı.

Yarış otomobilinin yerini 1939'dan itibaren tank aldı, otomobil yarışçısının yerini de tank sürücüsü. (Piyade eri, sadece direksiyondaki adamı değil, zırhlı bombacıları da böyle adlandırıyordu.) Savaşın ilk gününden Üçüncü Reich'ın çöküşüne kadar, denizde, karada ve havada her kahramanlık askerî üniforma kuşanmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda henüz sivil bir cephe gerisi kahramanlığı vardı. Cephe gerisi artık ne kadar vardır? Sivil bir varoluş kalmış mıdır? Topyekûn Savaş öğretisi korkunç bir biçimde müelliflerine karşı döner: Her yer savaş meydanıdır, her fabrikada, her bodrumda hep askerî kahramanlık teyid edilmekte, kadınlar, çocuklar, ihtiyarlar aynı kahramanca ölümle katlolmakta, hatta çok defa, olağan koşullarda kara ordusunun genç askerlerine yollanan veya hazırlanan aynı üniformayı giymektedirler.

Kahramanlık kavramı ve kahramanlığa dair kelime hazinesi on iki yıl boyunca giderek artan ölçüde ve giderek münhasıran, savaşçı cesaretine, herhangi bir mücadelede ölümü pervasızca hiçe sayan tavra bağlandı. Nazizmin dilinin yeni-romantik estetlerin çıkardığı yeni ve nadir kullanılan "mücadeleci" sıfatını genel kullanıma sokması ve gözde sözcüklerinden biri yapması boşuna değildi. Savaşçı sıfatı fazla dardı, sadece savaşla ilgili şeyleri düşündürtüyordu, ayrıca galiba fazla sözlüydü, kavgacılık ve fetih hevesini açığa vuruyordu. Oysa mücadeleci öyle mi! O, daha genel bir tarzda, yaşamın her durumunda savunma ve saldırı yoluyla kendini ve iddiasını ortaya koymaya yönelmiş, asla feragate meyletmeyen yoğunlaşmış bir ruh halini, bir iradeyi tanımlar. Mücadeleci sıfatının istismarcı kullanımı, heroizm kavramının çarpık ve yanlış kullanılarak fazlasıyla aşındırılması ile tamamen uyumludur.

"Ama bize sahiden haksızlık ediyorsunuz, profesör! Biz derken Nazileri kastetmiyorum, Nazi değilim ben. Ama bütün o yıllar boyunca birkaç kesinti haricinde cephedeydim. Savaş zamanlarında kahramanlıktan bilhassa fazla söz edilmesi doğal

değil mi? Hem o zamanlar ortaya konanlar neden illa yanlış kahramanlıklar olmak zorunda olsun?”

“Kahramanlık sadece cesaret ve yaşamını ortaya sürmekten ibaret değildir. Bu kadarını her belâlı kavgacı ve her canı yapabilir. Kahraman [*Heros*], kökeni itibarıyla insaniyeti geliştiren eylemleri ifâ eden kişidir. Bir fetih savaşının, hele Hitler’inki gibi bir gaddarlıkla yürütülen bir fetih savaşının, heroizmle alakası olamaz.”

“Peki ama silah arkadaşlarım arasında birçokları vardı ki, zalimane işlere karışmadılar ve bizim hücum eder ve fethederken de sadece bir savunma savaşı yürütüyor olduğumuza, zaferimizin de dünyanın selâmetine olacağına kesin olarak inanıyorlardı – bize hiç başka türlü anlatılmamıştı ki. Hakiki vaziyeti ancak çok sonra, artık çok geç olduktan sonra kavradık... Hem, sporda da sahici bir kahramanlık geliştirilebileceğine, bir spor başarısının da örnek teşkil etmesi bakımından insaniyeti teşvik edebileceğine inanmaz mısınız?”

“Elbette mümkündür ve muhakkak Nazi Almanya’sında da sporcular ve askerler arasında sahici kahramanlar bulunuyordu. Ne var ki tam da bu iki meslek grubu söz konusu olduğunda kahramanlık meselesine kuşkuyla yaklaşıyorum ben. Her ikisi de fazla gürültülü, fazla kazanç getirici, kibri fazla tatmin eden kahramanlıklardır – çok defa, sahiciliğinden daha fazla. Elbette, o otomobil yarışçıları kelimenin tam anlamıyla sanayi şövalyeleri, onların o pervasız sürüşleri Alman fabrikalarının ve böylelikle anavatanın hayrına olacak hatta otomobil imalatının mükemmelleştirilmesine sağladığı tecrübe girdisiyle belki tüm halka fayda getirecekti. Ama işte haddinden fazla kibir, haddinden fazla gladyatör kârı vardı işin içinde! Otomobil yarışçılarına verilen çelenkler ve ödüller ne ise, askerlere verilen madalyalar ve taltifler de odur. Hayır, kamuoyu önünde gürültücü biçimde icra edildiğinde, hele bir de başarı halinde haddinden iyi ödüllendirildiğinde, çok nadir durumlar dışında heroizme inanmıyorum ben. Ne denli sessiz olursa, ne denli az seyircili, kahraman için rantabl olmaktan ne denli uzak, ne denli tezyinattan mahrumsa, o denli saf ve anlamlıdır heroizm.

Nazizmin kahraman kavramına yönelttiğim itham, onun daima o dekoratif hale zincirli oluşudur, halindeki tavrındaki böbürlenmedir. Haysiyetli, sahici bir kahramanlığı resmen hiç tanımadı Nazizm. Onun için de kavramı tümüyle tahrif etti ve itibardan düşürdü.”

“Hitler’li yıllarda sesiz ve sahici kahramanlığın hiç olmadığını mı söylüyorsunuz?”

“Hitler’li yıllar için söylemiyorum bunu, tersine, en saf heroizm ortaya konuldu o yıllarda – deyim yerindeyse, öteki taraftan yapıldı bu. TK’lardaki çok sayıdaki cesur insanı, gözünü budaktan sakınmayan illegal insanları düşünüyorum. Ölüm tehlikesiyle yüz yüzediler, cephedekilerle oranlanamayacak kadar büyük acılar çekiyorlardı, dekoratif parıltıdan da tamamen mahrumdular! Öve öve bitirilemeyen ‘er meydanında’ ölmek yoktu önlerinde, en iyi ihtimalle giyotinle öldürülmek vardı. Yine de, her ne kadar dekoratif unsur eksik olsa ve kahramanlıkları hiç şüphesiz sahici olsa da, bu kahramanlar içsel bir dayanağa ve ferahlığa sahiptiler: Onlar da kendilerini bir ordunun mensubu biliyorlardı, davalarının nihâi zaferine sağlam nedenleri olan sıkı bir inançla bağlıydılar, şimdi ne denli alçakça katlediliyorlarsa bir gün adlarının o denli şanla şerefle dirileceğine olan gururlu imanlarıyla girebilirlerdi mezara.

Ama ben çok daha tesellisiz, çok daha sessiz sedasız bir kahramanlık biliyorum, bir orduyla, bir politik grupta beraber olmanın dayanağından da, müstakbel bir ihtişamın umudundan da mahrum, tamamen yalnız başına kalmış bir heroizmdir bu. Yahudi kocalarından ayrılmaları yönündeki baskıya ayak direyen birkaç (sayıları pek fazla değildi) Ari kadının kahramanlığıdır. Bu kadınlar günbegün neler yaşıyorlardı! Ne hakaretlere uğradılar, ne tehditlerle maruz kaldılar, tekmelenip tokatlandılar, üzerlerine tükürüldü; Ari mesai arkadaşları ağır iş tazminatından faydalanırken kendileri Yahudilere verilen normal-altı günlük gıda tayınlarının normal kıtlığını kocalarıyla paylaşarak, ne mahrumiyetlere katlandılar. Bütün o alçaklıklardan ve acı verici rezillikten yatağa düşüp hasta yatarken, çevrelerindeki sıra sıra intiharlar onları Gestapo’dan kurtulup ebedî sükûna kavuşmaya

ayartırken, nasıl da bir yaşama iradesi peydahlıyorlardı! Biliyorlardı ki ölümleriyle kocalarını de peşlerinden sürükleyeceklerdi, Yahudi kocayı Ari karısının henüz soğumamış cesedi başından aldıkları gibi o caniyane sürgüne gönderiyorlardı çünkü. Nasıl bir stoik irade, nasıl yoğun bir öz disiplin lâzımdı o yorgunluktan ölen, eziyet çeken, ümitsiz insanların tekrar tekrar, tekrar tekrar ayağa dikilebilmeleri için. Muharebe meydanında bombalar patlarken, çökmekteki sığınakta molozlar dökülürken hatta darağacında yağlı ipe bakarken bile insana kuvvet veren patetik bir ânın etkisi hissedilir. Peki ya kirli gündelik yaşamın öğütücü iğrençliğinde, bunu öngörülemez kadar çok sayıda başka kirli gündelik yaşamların izleyeceği belli iken, insanı ne ayakta tutar? Orada, o anda kuvvetli kalmak, yanındakine devranın döneneğini, günün geleceğini, o günü beklemenin bir görev olduğunu durmaksızın telkin edecek ve bunu ona her seferinde yeniden kabul ettirecek kadar kuvvetli olmak, grupsuz bir yalnızlaşma halinde (çünkü Yahudi hanesi ortak düşmanına, ortak kaderine ve grup diline rağmen bir grup oluşturmaz) tamamen kendi başına durabilecek kadar kuvvetli kalmak: Bütün kahramanlıkların ötesindeki heroizm işte budur.

Hayır. Hitler'li yıllarda kahramanlık hakikaten de eksik değildi ama esas Hitlercilikte, Hitlercilerin cemaatinde yalnızca yüzeysel, tahrif edilmiş ve zehirli bir heroizm vardı; şu şaşaalı kupalarda, nişanların şangırtısında idi akılları, tütsülü lafların şişkinliğindeydi, akılları acımasız cinayetlerdeydi..."

Kahramanlık sözleri soyunun LTI'de yeri olabilir mi? Aslında evet, çünkü tohumları her yere saçılmıştır ve her durumda Naziliğin özgül yalancılığını ve kabalığını karakterize ederler. Cermenlerin seçilmişliğine dair methiyelerle de sıkı sıkıya düğümlenmişlerdir: Heroik olan her ne varsa, Cermen ırkına özgüydü buna göre. Aslında hayır, bir taraftan da; çünkü bütün bu tahrifatlar ve yüzeysellikler bu gümbürdeyen söz soyuna Üçüncü Reich'tan epeyce önce de yapışmıştı. O halde biz ona bir kenarda, bu önsözde değinmiş olalım.

Ama bir deyişi özgül Nazi sözü olarak kaydetmemiz gerekir. Varsın sadece vermiş olduğu teselli uğruna olsun. 1941 Ara-

lık'ında bir gün Paul K. işten döndüğünde ıslı ıslıldı. Yolda gelirken ordu haberlerini okumuştı. "Afrika'da durumları berbat," dedi. Bunu kendileri teslim ediyorlar mı, diye sordum. Zira sadece zafer haberleri veriyorlardı.

"Şöyle yazıyorlar: 'Kahramanca çarpışan birliklerimiz'. 'Kahramanca', öleni anmak gibi geliyor kulağa, inanın buna."

O zamandan beri 'kahramanca', defalarca, defalarca öleni anmak gibi tınladı haber bültenlerinde ve bizi hiç yanıltmadı.

BDM vardı, HJ vardı, DAF vardı, sayısız böyle kısaltma vardı.

İlkin oyunbaz bir parodiydi, hemen ardından çabucak çırpıştırılmış acil hafıza yardımı oldu, mendile atılmış düğüm misali, sonra çok geçmeden bir meşru müdafaa oldu, bütün o sefalet yıllarını temsilen kendi kendime yönelik bir İmdat çağrısı olarak duruyor LTI işareti günlüğümde. Güzel, allâme bir simgeydi, Üçüncü Reich zaman zaman severdi böyle tok sesli yabancı ifadeleri: Garanti mesela kefaletten daha iyi geliyordu kulağa, *diffamieren*¹ kara çalmaktan daha etkiliydi. (Belki herkes bil-meyecektir anlamını, hele onlar üzerinde iyice etkili olacaktır.)

LTI: Lingua Tertii Imperii, Üçüncü Reich'ın dili. Eski bir Berlin fıkrası üzerine çok düşünmüşümdür, muhtemelen Mart Devrimi'nin mizahçısında, Glaßbrenner'imın güzel resimli sayfalarında okumuştum – iyi de onu arayıp bulabileceğim kütüphanem nerede? Gestapo'ya onun akıbetini sormanın bir anlamı olur muydu? O fıkrada sirk izleyen bir oğlan, “Baba,” diye sorar, “ipin üzerindeki adam elinde çubukla ne yapıyor?” – “Aptal oğlum, o denge çubuğu, onun sayesinde durabiliyor

1 Karalama, itibardan düşürme anlamında Latince kökenli kelime.

Kitaptaki dipnotların hepsi çevirmen tarafından konmuştur. Özgün editör notları kitabın arkasında ayrı bir bölüm oluşturuyor – 6 n. Ücretsiz PDF Kırıp Arşivi - <https://tamey.org>

ipin üzerinde.” – “Uy, baba, ya düşürürse?” – “Aptal oğlum, onun için sıkı sıkı tutuyor işte!”

O yıllarda günlüğüm hep benim denge çubuğumdu, o olmasa yüz defa düşmüştüm. Sefalet ve ümitsizlik saatlerinde, en mekanik fabrika çalışmasının sonsuz boşluğunda, hasta yataklarının ve ölüm döşeklerinin başında, mezarlıklarda, kısıtılmışlığında, en uç aşağılanma anlarında, kalbim teklerken, daima kendi kendime yönelttiğim o talep yardımına yetiştii: Gözle, araştır, olup biteni hıfzet; yarın bunlar değişir, yarın başka hissedersin; şimdi sana görüldüğü ve seni etkilediği şekilde tespit et. Kendimi durumun üzerine çıkarmaya ve iç özgürlüğümü korumaya yönelik bu çağrı çok geçmeden, her daim etkili olan şu gizli formülde yoğunlaştı: LTI, LTI!

O dönem tuttuğum günlüğü gündelik yaşantıya dair bütün ayrıntılarıyla yayımlamaya niyet etseydim bile, –ki böyle bir niyetim yoktu–, başlığa bu simgeyi koyardım.

Mecazî olarak kabul edebilirsiniz bu söylediğimi. Tıpkı bir dönemin, bir ülkenin çehresinden bahsedilegeldiği gibi, bir devrin ifadesi de onun dilinde bulunur. Üçüncü Reich, tüm yaşam ifadeleri ve tereklesiyle, korkunç bir tekdüzelikle konuşur: Gösteriş binalarının ölçsüz şişinmesiyle ve enkazıyla, birbirinin aynısı olan bütün afişlerde ideal suretler olarak sabitlediği asker tipolojisiyle, SA ve SS’in adamlarıyla, otoyolları ve kitle mezarlarıyla. Bunların hepsi Üçüncü Reich’in dilidir ve günlüklerimde tabii onlardan da bahis vardır. Fakat bir mesleği onyıllarca icra ettiyseniz ve bunu zevkle yaptıysanız, neticede o size başka her şeyden daha fazla vurur damgasını. Nitekim benim en sıkı tutduğum şey de mecazlaştırılmamış düz filolojik anlamıyla Üçüncü Reich’in diliydi, fabrikada on saatlik çalışmanın, ev aramalarının, tutuklamaların, kötü muamelelerin dehşetinin vs. boşluğu üzerinde yürürken denge çubuğum o oldu.

Talleyrand’ın, dilin diplomatın (veya genelde kurnaz ve kuşku insanın) düşüncelerini gizlemek için olduğu cümlesi habire zikredilir. Oysa tam tersi doğrudur. Birisinin ister başkalarından ister kendisinden iradî olarak saklamak istediği şeyi de bilinçsizce içinde taşıdığını da dil gün yüzüne çıkarır. Cümle-

nin anlamı da buradadır: *Le style c'est l'homme*; bir insanın ifadelerinde yalan olabilir ama dilinin üslûbu onun özünü çırpı-çıplak açığa vurur.

Üçüncü Reich'in bu esas (filolojik açıdan esas) diliyle meşguliyetim, tuhaf geliştii.

En başında, henüz takibata uğramamışken veya gayet insaf- lı bir takibat altındayken, mümkün olduğu kadar az işitmek istiyordum bu dili. Vitrinlerin, afişlerin, kahverengi üniformaların, bayrakların, Hitler selâmına kalkan kolların, intizamla kırılmış Hitler bıyıklarının konuştuğu dilden gına gelmişti. Kaçtım, mesleğime gömüldüm, derslerimi verdim, bu esnada önümdeki sıraların gitgide boşalışını görmezden gelmeye zorlardım kendimi, olanca yoğunluğumla 18. yüzyıl Fransız edebiyatı çalışıp durdum. Nazi metinlerini okuyarak, zaten genel durumun zehir ettiğı hayatımı niye daha fazla zehir edecektim ki kendime? Tesadüfen ya da yanlışlıkla bir Nazi kitabı elime geçecek olsa, ilk bölümünden sonra bir kenara bırakıveriyordum. Sokakta bir yerlerde Führer'in veya propaganda bakanının ulumasını duyacak olsam, megafonun etrafından geniş bir yay çiziyordum, gazete okurken söylevler, yorumlar ve makalelerin iğrenç bulamacı içinden çıplak vakıaları –çıplak halleriyle yeterince ümitsizlik vericiydiler– ayıklamaya çabalıyordum ürke ürke. Sonra memur kadroları temizlenip ben de kürsümü kaybedince, iyiden iyiye şimdiki zamandan soyutlanmaya çalıştım. Çoktandır kendini ciddiye alan herkes tarafından horlanan gayrı modern Aydınlanmacılar, Voltaire, Montesquieu ve Diderot zaten her zaman sevgililerim olmuşlardı. Şimdi tüm zamanımı ve emek gücümü hayli ilerlemiş Eserime verebilirdim: 18. yüzyılla ilgili olarak, Dresden'deki Japon Sarayı'nda buğday ambarında tavuk gibiydim; hiçbir Alman kütüphanesi, hatta Paris Ulusal Kütüphanesi bile daha iyi bir tedarikçi olamazdı.

Ama sonra kütüphane kullanım yasağının darbesini yedim, hayatımın işi alınmıştı elimden. Peşinden evimden uzaklaştı- rıldım, sonra gerisi geldi, her gün gerisinin bir parçası daha. O zaman denge çubuğu en zaruri aletim oldu artık, dönemin dili öncelikli ilgi alanım oldu.

Fabrikadaki işçilerin nasıl konuştuğunu, Gestapo canavarlarının nasıl konuştuğunu ve bizim aramızda Hayvanat Bahçesi'ndeki Yahudi kafeslerinin içinde insanların kendini nasıl ifade ettiğini gitgide daha dikkatle gözledim. Büyük farklar yoktu, hayır, aslında hiç fark yoktu. Kimsede şüphe yoktu, herkes, taraftarlar ve karşıtlar, faydalananlar ve kurbanlar, aynı örnekleri izliyorlardı.

Bu örnekleri ele geçirmeye çalıştım, bir bakıma fazlasıyla kolaydı bu, çünkü Almanya'da basılan ve konuşulan her şey parti makamlarınca norma bağlanmıştı. Müsaadeli biçimden öyle veya böyle sapan bir şey kamuoyuna erişemiyordu; kitap, gazete, resmî yazılar, bürokratik evraklar – bunların hepsi aynı kahverengi sosun içinde yüzüyorlardı, bu yazı dilinin mutlak birörnekligi, bütün konuşma biçimlerinin aynılığını da açıklıyordu.

Lakin binlercesi arasından bir örneğe el atmak aslında çocuk oyuncağı olmakla beraber benim için olağanüstü zor, giderek daha tehlikeli, kimi zaman da büsbütün imkânsızdı. Her türden kitap, dergi, gazete satın veya ödünç almak göğsünde yıldız taşıyanlara yasaktı. Gizlice evde bulundurmamak tehlike anlamına geliyordu, onları dolapların ve halıların altında, fırınlarda ve perde kordonlarına sıkıştırarak saklar veya kömürlükte tutuşturucu madde olarak tutardınız. Tabii ancak şansınız varsa yardımı olurdu bu önlemlerin.

Rosenberg'in Mitos'u kadar başıma ağırlar saplayan bir kitap olmamıştır, hayatım boyunca asla. Müstesna bir derin anlam taşıdığından, zor kavranan veya ruhen sarsıcı bir metin olduğundan değil, Clemens kitabı dakikalarca kafama çekiç gibi indirdiğinden. (Clemens ve Weser, Dresden Yahudilerinin özel işkencecileriydi, genellikle vuran ve tüküren diye ayırt edilirdi.) Clemens "Yahudi domuzu, hangi yüzüzlükle böyle bir kitap okumaya kalkarsın?" diye kükrüyordu. Bir çeşit hamursuz ihlâli gibi görünüyordu bu ona. "Kütüphaneden ödünç bir kitabı burada bulundurmaya nasıl cüret edersin sen?" Kitabın Ari karımın adına ödünç alındığını belgeleyebilmem ve tabii kitaptan çıkarttığım notların olduğu kâğıdın deşifre edilmeden yırtılmış olması, beni toplama kampından kurtarmıştı.

Bütün malzemeyi kaçak yollardan tedarik etmek, gizlice yağmalamak gerekiyordu. Birçok şeyi ise hiçbir biçimde edinemezdim! Zira bir meselenin kökenine inmek istediğimde, kıyasası uzmanlık bilgisi içeren malzemeye ihtiyaç duyduğumda, ödünç kitap veren kütüphaneler yetersiz kalıyordu, kamu kütüphaneleri zaten bana kapalıydı.

Kimilerinin aklına, bu arada makam sahibi olmuş meslektaşlarımın veya eski öğrencilerimin bu sıkıntıyı halletmeme yardım etmiş olabilecekleri gelebilir, öyle ya, kitap ödünç almak için aracı olarak devreye girebilirlerdi. Aman tanrım! Bu cesaret gerektiren bir eylemdi, kendini tehlikeye atmak demekti. Kürsüden defalarca zikrettiğim ama ancak çok sonra, kürsüsüz kaldığımda duygusuna erdiğim hoş bir dize vardır, eski Fransızca. Bahtsızlığa uğramış bir şair mahzun mahzun nice *amis que vent emporte, et il ventaint devant ma porte*'u düşünür; "rüzgâr arkadaşımı sürükleyip götürdü – ve rüzgârlıydı kapının önü". Ama haksızlık etmek istemem: Sadık ve cesur arkadaşlar buldum, ne var ki aralarında meslektaşlarım veya mesleğimin komşuları bulunmuyordu.

Böyle olunca notlarım ve özetlerim hep aynı lâflarla doludur: Daha sonra tespit et!.. Daha sonra tamamla!.. Daha sonra cevapla!.. Ardından, bu Daha Sonra'nın yaşanacağı ümidi azaldığında: Bunu da daha sonra ele almak gerekecekti...

Bugün, bu Daha Sonra'nın henüz tam şimdiki zaman olmadığı fakat enkazın ve alış veriş darlığının içinde kitapların tekrar meydana çıktığı anda olacağı noktada (ve insan inşaya katılmanın *Vita activa*'sından okuyup yazdığı odaya vicdan rahatlığıyla döndüğünde), bugün biliyorum ki, hâlâ Üçüncü Reich'in diline dair gözlemlerimi, düşüncelerimi ve sorularımı taslak halinden derli toplu bir bilimsel esere aktaracak durumda değilim.

Bunun için daha fazla bilgiye ve herhalde, (öncelikle) herhangi birisi olarak benim tasarruf edebileceğimden daha fazla ömre ihtiyaç vardır. Çok değişik alanlarda çok fazla uzmanlık emeği gerekli olacaktır, Germanistlerin, Romanistlerin, hukukçuların, teologların, teknisyenlerin ve doğa bilimcilerin özel incelemeler ve tezler hazırlayarak birçok tekil sorunu çözmeleri

gerekecektir – ta ki cesur ve şümullü bir kafa *Lingua Tertii Imperii*'yi bütünlüğü içinde, en zavallı ve en zengin bütünlüğüyle tasvire kalkışmaya cür'et edene dek. Lakin, hâlâ akış halinde olduklarından henüz sabitlenemeyen şeyleri el yordamıyla yoklayarak ve sorup soruşturarak Fransızların tabiriyle ilk saatin işlerini yapmak, sonra gelecek esas araştırmacılara yine de bir değer ifade edecektir. İnaniyorum ki, nesnelerini henüz tamamlanmamış bir metamorfoz halinde, yarı yarıya somut yaşantı aktarımı yarı yarıya bilimsel gözlemle kavramsallaştırılmış olarak görmenin de onlar için bir değeri olacaktır.

Peki, amacım bu ise, neden filoloğun not defterini o zor yılların özel ve kamusal günlüklerinden ayıklayarak aynen yayımlama yoluna gitmiyorum? Niçin birtakım şeyleri üstten bir bakışla toparlıyor, niçin O Zaman'ın bakış açısına sık sık Bugün'ün, Hitler sonrası devrin ilk yıllarının bakış açısını katıyorum?

Bunu açık seçik cevaplamak istiyorum. Çünkü böyle yapmamda bir eğilimin payı var, çünkü bilimsel amaçla beraber eğitimsel bir amaç da güdüyorum.

Şimdi habire faşizmin zihniyetinin kökünü kurutmaktan söz ediliyor, çok şey de yapılıyor bunun için. Savaş suçluları yargılanıyor, “küçük Partidaşlar” (bu da Dördüncü Reich'in dilidir!) makamlarından uzaklaştırılıyor, milliyetçi kitaplar dolaşımdan çekiliyor, Hitler meydanlarının Göring caddelerinin isimleri değiştiriliyor, Hitler çınarları kesiliyor. Fakat Üçüncü Reich'in dili birçok karakteristik ifadede hayatta kalacak görünüyor; o kadar derine kazınmışlar ki Alman dilinin kalıcı bir varlığı olacak gibi görünüyorlar. Örneğin 1945 Mayısından sonra ne kadar çok radyo konuşmasında, nice tutkulu anti-faşist gösteride demokrasinin “karakteristik” özelliklerinden veya “mücadeleci” vasfından söz edildiğini duymuşumdur! Bunlar LTI'nin ta merkezinden ifadelerdir – Üçüncü Reich olsa “öz merkezinden” derdi. Bunlara takıldığımda bilgiçlik mi taslamış oluyorum, her filoloğun içinde pusuya yattığı söylenen öğretmen mi ortaya çıkıyor burada?

Bu soruyu ikinci bir soruyla temizlemek istiyorum.

Hitlercilik etmenin en kuvvetli propaganda aracı neydi? Hit-

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://ranney.org>

ler'le Goebbels'in konuşmaları mıydı, şu veya bu konudaki açıklamaları, Yahudiliğe karşı, bolşevizme karşı kışkırtmaları mıydı?

Şüphesiz hayır, zira kitle birçok şeyi anlamıyor veya ebedi tekrarlardan sıkılıyordu. Henüz yıldız takmadan gidebildiğim lokantalarda, sonra fabrikada hava alarmı nöbetinde Ariler ayrı Yahudiler ayrı odada otururken –Arilerin odasında radyo olurdu (ve ısıtma ve yiyecek de olurdu)–, Führer veya gözdelelerinden biri uzun uzun konuşurken, masalarda oyun kâğıtlarının sakladığını ve bağıra çağıra et ve tütün tayınları üzerine konuşulduğunu ne kadar çok işitmişimdir. Sonra da deniyordu ki gazetelerde, bütün halk kulak kesilmişti.

Hayır, en kuvvetli etkiyi meydana getirenler tek tek konuşmalar değildi, makaleler veya bildiriler, afişler veya bayraklar da değildi, insanın bilinçli düşünce veya bilinçli hissedişle alımlayacağı bir şey değildi en kuvvetli etkinin kaynağı.

Nazizm insanların etine ve kanına tek tek kelimelerle, deyimlerle, cümle formlarıyla giriyor, milyonlarca defa tekrarlayarak kendini dayatıyor, bunların mekanik ve bilinçsiz biçimde devralınmasını sağlıyordu. Schiller'in "senin için nazmeden ve düşünen gelişkin dil" deyişi genellikle salt estetik ve deyim yerindeyse masum yorumlanır. "Gelişkin dil/tahsilli dili"nde iyi kotarılmış bir dize, onu yaratanın şiirsel gücüne delil teşkil etmez; bir yüksek kültür dilinde şair ve düşünür edası takınmak pek de zor bir iş değildir.

Ama dil sadece benim için nazmetmek ve düşünmekle kalmaz, duygularımı da yönlendirir, kendimi ona doğallıkla, bilinçsizce bıraktığım oranda tüm ruhsal varlığıma yön verir. Pe ki ya gelişkin dil zehirli unsurlara dayanarak gelişmiş veya zehirli maddelerin taşıyıcısı kılındıysa? Kelimeler küçücük arsenik dozajları olabilirler: Farkında olmaksızın yutulurlar, bir etki yaratmıyor gibi görünürler ama bir zaman sonra zehir etkisini gösterir. Birisi yeterince uzun süre boyunca fanatiği kahramanca ve erdemli diye tanımlarsa, sonunda sahiden inanır bir fanatiğin erdemli bir kahraman olduğuna ve fanatizm olmadan kahraman olunamayacağına.

Fanatik ve fanatizm kelimelerini Üçüncü Reich icat etmedi ama değerlerini değiştirdi ve bir gün içerisinde, başka dönemlerde bir yıl boyunca kullanıldıklarından daha sık kullandı onları. Üçüncü Reich dilindeki kelimelerin pek azını kendi yaratmıştır, hatta belki hiçbirini kendi yaratmamıştır – muhtemelen de öyledir. Nazi dilinin birçok kelimesi ülke dışına dayanır, bir çoğu da Hitler-öncesi Almanya'sındandır. Ama kelimelerin değerini ve kullanım sıklıklarını değiştirir, önceden bir bireye veya küçük bir gruba ait olanı herkesin malı yapar, önceden herkesin malı olana parti adına el koyar ve bütün bunları yaparken kelimeleri, kelime öbeklerini ve cümle formlarını zehriyle doldurur, dili korkunç sistemi için kullanışlı hale getirir, dili kendisi için en kuvvetli, en aleni ve en gizli reklam aracına dönüştürür.

LTİ'nin zehrini açıkça ortaya koymak ve ona karşı ikazda bulunmak gerekir – bunun salt öğretmencilikten daha fazla bir şey olduğunu sanıyorum. Mümin bir Yahudi'nin çatal kaşığı dinsel kült açısından kirlendiyse, onları toprağa gömerek temizlersiniz. Nazi dil kullanımındaki bazı kelimeleri uzun süreliğine, bazılarını ebediyen, kitle mezarına gömmek gerekiyor.

8 Haziran 1932’de şu “neredeyse klasik” (günlüğümde öyle ya-zıyor) sesli filmi izledik: *Mavi Melek*. Epik biçimde tasarlanıp icra edilen eser, drama hele şimdi film formunda daima san-sasyonelleştirilip kabalaştırılarak sahne alacaktır, nitekim He-inrich Mann’ın *Profesör Unrat*’ı kuşkusuz *Mavi Melek*’ten daha büyük bir eserdir fakat oyuncuların sanatsal performansı ba-kımından film gerçekten bir başyapıttır. Başrollerde Jannings, Marlene Dietrich ve Rosa Valetti oynuyorlardı, yan rollerdeki kişilikler de son derece canlıydılar. Buna rağmen perdede olup bitene yalnızca bir anlığına bağlanabildim, nerede kaldı ki ka-pılayım; çünkü hep filmden önceki Haftaya Bakış’ın bir sahne-si gözümün önüne geliyor, *Mavi Melek*’in oyuncularının önün-de veya arasında trampetler dans ediyordu – ben de dansa ba-kıyordum esas olarak.

O sahne Papen hükümetinin göreve gelmesinden sonra ge-çiyordu; olay şuydu: “Skagerrak harbi¹ günü; Başkanlık Sara-yı’nın bahriyeli nöbet kıtası Brandenburg Kapısı’nda geçit res-mi yapıyor.”

Hayatım boyunca gerçekte ve filmde çok resmigeçit gör-

1 Kuzey Denizi’nde Norveç-İsveç-Danimarka arasında yer alan bu boğazda, Bi-rinci Dünya Savaşı’nın en önemli deniz muharebelerinden biri yaşanmıştı.

düm; Prusya usulü tören adımlarının ne demek olduğunu bilirim. Münih'te Oberwiesenfeld'de talim görürken derlerdi ki: En azından Berlin'dekiler kadar iyi yapmalısınız! Ama ne daha önce, asıl önemlisi ne de daha sonra, Führer'in önünde yapılan resmigeçitlerde ve Nürnberg'deki tören geçişlerinde bile, o akşamki gibi bir şey görmedim. Adamlar bacaklarını öyle bir atıyorlardı ki ileri, çizmelerinin uçları sanki burunlarının ucundan aşıyordu ve hareketin bütünü tek bir bacağın salınımı gibiydi; bütün o gövdelerin daha doğrusu o tek gövdenin duruşundaki gergin kasılma, hareketi donuyor gibi gösteriyordu – çehreler zaten donup kalmıştı, böylece tüm birlik hem cansız ve de olağanüstü canlı bir tesir uyandırıyor. Ne var ki bu birliğin sırrını çözmeye yeterli zamanım yoktu, daha doğrusu içimde özgür bir ruhsal alan yoktu, zira askerî birlik ona da bana da hükmeden bir suretin, yani trampetin arka planını oluşturuyordu yalnızca.

Birliğin önünde yürüyen adam sol elinin sımsıkı gerilmiş parmaklarını kalçasına bastırmış, sanki tüm gövdesini dengesini bulmaya çalışırcasına soluna yaslamıştı, sağ kolu ise elinde trampet sopasıyla iyice yukarı uzanıyor, salınan bacağındaki çizmesinin ucuyla sopaya erişmeye çalışıyor gibi görünüyordu. Adam böylece eğik vaziyette boşlukta salınıyordu; tepeden tırnağa uzanan, parmaklarına ve ayaklarına işleyen bir kasılmayla esrarlı bir biçimde dik durması sağlanmış kaidesiz bir heykel. Orada icra ettiği şey talim değildi sadece, tören yürüyüşü olduğu kadar arkaik bir danstı, adam aynı anda hem fakir hem piyade idi. Buna hayli benzer bir gerginliği ve kasılmalarla takallüs ederek kaykılmış bükülmüş bir hali o yılların dışavurumcu resimlerinde görürdünüz ama hayatın kendisinde, en ayık şehrin ayık yaşamında, mutlak bir yeniliğin şiddetiyle gösteriyordu etkisini. Bir bulaşıcılığı da vardı. Böğüren insanlar birliğin burnunun dibine kadar yaklaşıyor, vahşice uzanan kollarını sanki yürüyüşe daldırmak istiyorlardı, en ön sıradaki genç bir insanın kocaman açılmış gözleri dinsel cezbenin ifadesini taşıyordu. –

Trampet, o zamana dek dört bir yana saldırmasına rağmen

reşit olmayan memnuniyetsizlerin boş ve geçici bir sapıtması saydığım nasyonal sosyalizmle ilk sarsıcı karşılaşmamdı. Özgül nasyonal sosyalist biçimiyle fanatizmi ilk burada gördüm; Üçüncü Reich'in dili ilk bu sessiz suretle çarptı yüzüme.

Temel Özellik: Yoksulluk

LTI'nin elinde avucunda yoktur. Esastan yoksuldur o; sanki yoksulluk niyazında bulunmuş gibidir.

Kavgam, nasyonal sosyalizmin İncil'i, 1925'te çıkmaya başladı, dili de ana hatlarıyla burada sabitlendi. Partinin 1933'te "iktidarı almasıyla" bir grup dilinden halk diline dönüştü yani tüm kamusal ve özel hayat alanlarına hâkim oldu: Politikaya, yargıya, iktisadiyata, sanata, bilime, okula, spora, aileye, çocuk bahçelerine, kreşlere. (Bir grup dili yalnızca grubun iç bağlarının gerektirdiği alanları kapsar, hayatın tamamını değil.) Elbette LTI, bilhassa enerjik bir şekilde, orduya da hâkim oldu; fakat ordunun diliyle LTI arasında bir etkileşim söz konusudur, daha doğrusu ilkin ordunun dili LTI'yi etkiledi, sonra LTI ordunun dilini baştan çıkardı. Bu tesire onun için özellikle değişiyorum.

1945 yılına kadar, neredeyse son güne kadar, her türden sayısız yayın yapıldı – Almanya bir enkaz yığınının dönüşmüş, Berlin kuşatılmışken *Reich* hâlâ çıkıyordu. Bildiriler, gazeteler, dergiler, okul kitapları, bilimsel ve edebî eserler.

Tüm bu süre ve yayılması boyunca LTI yoksul ve tek sesliydi; "tek sesli"yi daha önceki "sabitlenmiş" gibi harfiyen anlayın. Okumak için ne fırsat çıkarsa, –okumalarımı, hareketini

yönlendirme imkânından feragat etmek zorunda kalmış, kendini ilk rüzgâra emanet etmiş bir balonla yol almaya benzetiyordum—, bir 20. Yüzyılın Mitosu’nu bir *Perakende Tüccarın Cep Yıllığı*’nı inceledim, kâh bir hukuk dergisini kâh bir eczacılık dergisini karıştırdım, o yıllarda çıkma izni olan romanları ve şiirleri okudum, sokakları süpüren ve makine dairesinde çalışan işçileri konuşurken dinledim: Basılı metinlerde de konuşurken de, tahsillilerin de tahsilsizlerin de, klişeleri ve ses tonu aynıydı. Hatta nasyonal sosyalizmin en feci takibat altındaki kurbanları ve kesinlikle ölümüne düşmanları arasında, Yahudiler arasında bile, konuşmalarında ve mektuplarında, yayımlayabildikleri müddetçe kitaplarında, olanca kudreti ve olanca zavallılığıyla, işte tam da zavallılığının kudretiyle, hep LTI hükmü sürüyordu.

Alman tarihinin üç evresini yaşadım, Wilhelm devri, Weimar Cumhuriyeti ve Hitler devri.

Cumhuriyet söze ve yazıya neredeyse intihari bir serbestlik tanıdı; nasyonal sosyalistler kitapları ve gazetelerinde devletin bütün kurumlarına ve temel fikirlerine hicvin ve kışkırtıcı vazanın bütün araçlarıyla doludizgin saldırırken, sadece anayasanın tanıdığı hakları kullandıklarını söyleyerek açıkça alay ediyorlardı. Sanat ve bilim, estetik ve felsefe sahalarında hiçbir kısıtlama yoktu. Hiç kimse ahlâkîliğin veya güzelliğin belirli bir dogmasına bağlı değildi, herkes serbestçe seçimini yapabiliirdi. Bu çok sesli manevi özgürlük, Kayzer devrine göre muazzam ve kat’i bir ilerleme olarak övülüyordu, memnuniyetle.

Peki Wilhelm devri sahiden o derece özgürlükten yoksun muydu?

Fransız Aydınlanma dönemiyle ilgili araştırmalarımda çok defa *ancien régime*’in son yılları ile II. Wilhelm devri arasında açık bir akrabalık gözüme çarpmıştır.

Kuşkusuz, XV. ve XVI. Louis yönetimleri altında sansür vardı, kralın düşmanları ve tanrıyı inkâr edenler için Bastille vardı, cellat da vardı, bir dizi çok sert hüküm verilmişti – fakat tüm döneme yayılmıştı bunlar, çok fazla sayıda değildi. Aydınlanmacılar, her zaman, çok defa neredeyse hiç engelle karşılaşma-

dan, yazılarını yayımlayabiliyor ve yayabiliyorlardı, onlardan birine ceza verilmesinin tek sonucu isyan edebiyatının güçlenmesi ve yaygınlaşması oluyordu.

Buna çok benzer biçimde II. Wilhelm'in sultanı altında resmen mutlakîyetçi ve ahlâkî bir katılık hüküm sürüyordu, ara ara vatana ihanetten veya zındıklıktan veya töreye uygunsuzluktan davalar açıldığı oluyordu. Lakin kamuoyunun haki ki hâkimi *Simplizissimus* idi. Ludwig Fulda'nın *Der Talisman*¹ adlı romanına verilen Schiller ödülü kayzerin itirazından ötürü iptal ediliyordu; lakin tiyatroda, basında ve mizah yayınlarında mevcut düzene karşı mülayim *Talisman*'dan yüz kere daha ağır eleştiriler yapılabilirdi. Yurtdışı kaynaklı her türlü fikir akımına serazat kapılmanın önünde, keza edebî, felsefî, sanatsal alanda her türlü deneyciliğin önünde, II. Wilhelm devrinde de bir engel bulunmuyordu. Kayzerliğin yalnız son yıllarında savaş sorunluluğu sansürü dayattı. Ben askerî hastaneden taburcu edildikten sonra uzun süre Doğbaş kitap denetim dairesinde bilirkişi olarak çalışmışım, bu büyük idarî bölgede askerlere ve sivillere hitap eden bütün yayınlar orada özel sansür hükümlerine göre gözden geçiriliyordu, dolayısıyla işler ülke içindeki sansür birimlerinden biraz daha katıydı. Gayet geniş yüreklilikle davranılıyordu, bir yasak kararı burada bile pek ender çıkıyordu!

Kişisel tecrübeme dayanarak göz attığım bu iki devirde, hayli geniş bir yayın özgürlüğü vardı; insanların susmaya zorlandığı az sayıdaki vakayı istisna saymalıyız.

Bunun sonucunda, dilin yalnızca genel fasılları, konuşmada ve yazıda, gazetecilikte, bilimde, şiirde özgürce gelişmekle kalmadı, natüralizm, yeni romantizm, izlenimcilik ve dışavurumculuk gibi genel edebî akımlar gelişmekle kalmadı, her alanda tamamen bireysel dil üslupları gelişme olanağı buldu.

LTI'nin ana karakteristiklerinden birini oluşturan üniformalı köleliğin zavallılığını tam kavrayabilmek için, 1933'e dek serpilip, sonra aniden ölüp giden bu zenginliği göz önünde tutmak gerekir.

1 Muska, tılsım Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Bu yoksulluğun sebebi aşikâr görünüyor. En ince teferruatta nüfuz etmek üzere örgütlenmiş bir tiranlıkla, nasyonal sosyalizm öğretisi hiçbir noktada ve bu arada dilinde de tahri-fata uğramasın diye bekçilik edilmektedir. Papalık sansürüne benzer biçimde, şöyle yazar partiyle alakalı kitapların kapak sayfasında: “NSDAP’nin bu metnin yayımlanmasına karşı bir mütalaası bulunmamaktadır. Parti Makamı, Nasyonal Sosyalizmi Koruma Tetkik Komisyonu Başkanlığı.” Yalnız Reich Yazarlar Odası’na mensup olanlar söz alabilir, basın sadece merkezî bir merci tarafından kendisine aktarılanları yayımlayabilir, herkes için bağlayıcı nitelikteki metinlerin en fazla mütevazı ölçülerde çeşitlemelerini yapabilir; bu çeşitlemeler de herkesi bağlayan klişelere kılık değiştirmekle sınırlıdır. Üçüncü Reich’in sonraki yıllarında, Cuma akşamları Goebbels’in son Reich makalesinin gazetede yayımlanmasından bir gün önce Berlin radyosunda okunması alışkanlığı oluştu. Böylece Nazizmin iktidar alanındaki tüm basın organlarında neler deneceği fikren gelecek haftaya kadar sabitlenmiş oluyordu. Tüm genel geçer konuşma modelinin tedarikçileri yalnızca birkaç kişiydi. Hatta neticede müsaadeli dili belirleyen belki de yalnız Goebbels’ti, çünkü o sadece beraklık bakımından değil açıklamalarının düzenliliği bakımından da Hitler’in önündeydi. Hele Hitler’in gitgide suskunlaşmasından sonra – kısmen tanrısal bir suskunluk havasına girmesindendi bu, kısmen de artık söyleyecek önemli bir şeyi olmamasından. Sözgelimi Göring’in veya Rosenberg’in kendilerince ince ayrımları varsa, onları da Propaganda Bakanı kendi dilsel örgüsüne işliyordu.

En ufacak grubun, tek tek her kişinin konuşmasının yasallığını belirleyen mutlak egemenlik, tüm Almanca konuşma alanını öyle kesin etkilemişti ki, LTI yazı ve konuşma dili arasında ayırım gözetmiyordu. Dahası, her şey konuşmaydı, her söz hitap olmalı, çağrı olmalı, kamçılayıcı olmalıydı. Propaganda Bakanı’nın konuşmalarıyla makaleleri arasında bir üslup farkı yoktu, bu nedenle makaleleri inşada gayet elverişliydi. İnşadın kelime anlamı: Yüksek sesle ve usulle, ahenkle söylemektir, as-

lında haykırarak söylemektir. Cümle âlemi bağlayan üslup, çı-
ğırtkan ajitatör üslubuydu yani.

Burada, LTI'nin yoksulluğunun aşikâr sebebinin altında, da-
ha derin bir sebep açığa çıkıyor. Herkesin zorunlu olarak aynı
örneğe uyması gerektiği için yoksul değildi sadece, her şeyden
önce, kendi kendine koyduğu kısıtlama nedeniyle insanî özün
sadece bir yanını ifade ettiği için yoksuldu.

Özgürce eyleyen her dil, tüm insanî ihtiyaçlara hizmet eder,
akla olduğu kadar duyguya da hizmet eder, havadis vermek-
tir ve sohbettir, kendi kendine konuşmadır ve duadır, ricadır,
emirdir ve yemindir. LTI yalnız yeminle tasdike hizmet eder.
Konu hangi özel veya kamusal alana ilişkin olursa olsun, –ha-
yır, yanlış söyledim, zira LTI yazı ve konuşma dili arasında ay-
rım gözetmediği gibi özel alanla kamusal alanı da birbirinden
ayırmasın, her şey konuşmadır, her şey kamusaldır. Şiarların-
dan biri: “Sen hiçbir şeysin, millet her şeydir” der. Bu demek-
tir ki: Asla kendinle baş başa değilsin, hiçbir zaman yakınların-
la baş başa değilsin, hep milletin nazarları altındasın.

Bu nedenle, LTI'nin her alanda münhasıran iradeye seslen-
diğini söylemek de yanıltıcı olacaktır. Çünkü iradeye seslenen
daima bireye seslenir, bireylerden oluşan umuma yönelse bile.
LTI tamamıyla, tek tek her kişiyi bireysel varlığından mahrum
etmeye, onun kişiliğini uyuşturmaya, onu belirli bir istikamete
doğru güdülen ve kışkırtılan sürünün düşünceden ve iradede
soyunmuş parçası yapmaya, yuvarlanmakta olan bir taş kütle-
sindeki bir zerre haline getirmeye yönelmiştir. LTI kitle fana-
tizminin dilidir. Bireye, bireyin sadece iradesine değil düşünce-
sine yöneldiğinde, bir öğreti olduğu yerde, öğrettiği şey fana-
tikleştirmenin ve kitleye telkinde bulunmanın yordamlarıdır.

18. yüzyıl Fransız Aydınlanmasının aynı zamanda iki göz-
de izlek ve iki gözde günah keçisi olan iki gözde terimi vardır:
Rahip aldatmacası ve fanatizm. Rahip zihniyetinin samimiliği-
ne inanmaz, tüm kilise kültürünü bir cemaatin fanatikleştirilme-
si ve fanatikleştirilenlerin sömürüsü için icat edilmiş bir aldat-
maca olarak görür.

Rahip aldatmacasının, Hitler'in *Kavgam*'ı kadar utanmazca

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

bir açık sözlülükle yazılmış bir ders kitabı yoktur – LTI rahip aldatmacası yerine propaganda der. Bu kitabın nasıl kamu âleme yayılabildiği, dahası kamu âleme dayatıldığı, böylece nas-
yonal sosyalizmin İncil'inin iktidarı almalarından yıllar ön-
ce dolaşıma girmesine rağmen nasıl Hitler'in iktidara gelebil-
diği ve bu iktidarın nasıl on iki yıl sürebildiği, benim için dai-
ma Üçüncü Reich'in en büyük bilmecesi olarak kalacaktır. Ve
fanatizm kelimesi (sıfatıyla beraber) asla, tüm 18. yüzyıl Fran-
sa'sında Üçüncü Reich'in on iki yılında olduğu kadar merkez-
de yer almamış ve değeri tamamen zıddına çevrilerek bu kadar
yoğun kullanılmamıştır.

1920'li yılların ikinci yarısında, subay olmak için orduya başvurmuş genç bir insanla tanışmıştım. Üniversiteden bir meslektaşın dulu olan, sonradan evlenmiş teyzesi, iyice solda duran ve Sovyetler Birliği'ne tutkulu bir hürmet besleyen birisiydi, genci bir tür özürle takdim etmişti bize. Sahiden iyi ve yumuşak huylu bir çocuk olduğunu söylüyordu, temiz kalple bir meslek seçiminde bulunmuştu, şovenizmden ve kana susamışlıktan uzaktı. Ailesinde erkek evlatlar kuşaklardan beridir ya rahip ya subay oluyorlardı, ölmüş babası rahipti, abisi teoloji okuyordu, dolayısıyla bu çocuk, Georg, üstelik bir de beden eğitimi çok iyi Latincesi kötü olunca, orduyu kendisi için biçilmiş kaftan saymıştı; teyzesi, ilerde maiyetinin ondan iyi muamele göreceğine emindi.

Sonra Georg M. ile sık sık beraber olduk ve teyzesinin değerlendirmesini gayet isabetli bulduk.

Nitekim, etrafında temel edep erkâna artık pek dikkat edilmez olduğu zamanlarda, temel edep erkâna doğallıkla riayet eden ve zararsız bir tavır ortaya koydu. Teğmenliğe atanmayı beklediği Stettin garnizonundayken defalarca Heringsdorf'ta bizi ziyarete geldi, oysa o sıralar nasyonal sosyalizmin fikirleri ortalığı kasıp kavurmaya başlamıştı ve temkinli akademisyen-

lerle subaylar sol eğilimli hele Yahudi çevrelerle temastan kaçınıyorlardı.

Çok geçmeden Georg M. teğmen olarak Königsberg'de bir birliğe atandı, ondan yıllarca haber almadık. Sadece bir defasında teyzesi pilotluk eğitimi aldığını ve sporcu olmaktan memnun olduğunu anlatmıştı. –

Hitler rejiminin ilk yılında, –henüz görevimdeydim ve her türlü Nazi metninden uzak durmaya çalışıyordum–, 1929'da yayımlanmış bir ilk eser geçti elime, Max René Hesse'nin Partenau'su. Bilmem kitabın kendisinde mi yoksa sadece kapağına takılmış reklam kuşağında mı “ordu romanı” yazıyordu; her halükârda bu tanım yer etti zihnimde. Sanatsal açıdan zayıf bir kitaptı: Hikâye bir roman çerçevesine oturtulamamıştı, iki ana şahsiyetin gölgesinde kalan çok fazla işlenmemiş kişi, yalnızca uzmanını, kurmay subayları ilgilendirecek çok fazla stratejik plan vardı, dengesini bulmamış bir eserd.

Fakat orduyu karakterize ettiği düşünülen içerik beni anında çarpmıştı ve sonra da tekrar tekrar zihnimde kendini duyuracaktı. Üsteğmen Partenau ile Junker¹ Kiebold'un arkadaşlığı... Üsteğmen bir askerî deha, şedit bir vatansever ve bir eşcinseldir. Junker onun sevgilisi değil sadece müridi olmayı ister ve üsteğmen kendini vurur. Kesin trajik bir şahsiyet olarak düşünülmüştür: Cinsel sapma, bir miktar, sahici erkek arkadaşlığın heroizmine dönüştürülerek yüceltilir, tatminsiz vatanseverlik de Heinrich von Kleist'ı hatırlatsa gerektir. Bütün bunlar savaş döneminin ve Weimar'ın ilk yıllarının dışavurumcu, kimileyin süslü esrarlı üslubuyla yazılmıştı, örneğin Fritz von Unruh'un diliyle. Fakat Unruh ve o devrin Alman dışavurumcuları barış-severdiler, insanîydiler ve olanca vatan sevgileri içinde dünya yurttaşlığı zihniyetini taşıyorlardı. Oysa Partenau intikam düşüncesiyle doludur ve yaptığı planlar asla deli saçmalarından ibaret değildir; halihazır “yer altı vilayetlerinden”, yeraltında “örgütlü hücreler” inşasından söz eder. Tek eksik, üstün bir önderdir [Führer] ona bakılırsa. “Ancak bir savaşçıdan ve inşaatçıdan öte olan bir adam, uyuyan gizli güçlerini canlandırıp

1 Prusya'da toprak sahibi mistikler. *Öğretici Prof. Rantey* - <https://rantey.org>

kudretli ve esnek bir araca dönüştürmeye muktedir olacak" tır. Bu dâhi önder bulunmaya görsün, derhal Almanlara alan açacaktır. Önder 35 milyon Çek'i ve Cermen olmayan öteki milletleri yerlerinden söküp Sibiry'a dikecek, onların şimdi yaşadığı alan Avrupa Alman milletine nasip olacaktır. Cermen milleti insanî üstünlüğüyle hak ediyordur bunu, her ne kadar iki bin yıldır kanına "Hıristiyanlık bulaşmış olsa da"

Junker Kiebold üsteğmeninin fikirlerinden coşkuya kapılır. "Partenau'nun düşleri ve fikirleri uğruna hemen yarın canımı verebilirim," der; daha sonra Partenau'nun kendisine şunu söyler: "Milletin ve ülkenin yanında vicdanın, pişmanlığın, ahlâkın ne anlama geldiğini rahatça sorabileceğim ilk insandın sen, sonra da derin bir kabullenmezlikle kafamızı sallamıştık arkadaşça."

Dediğim gibi: Daha 1929'da yayımlanmıştı bu. Üçüncü Reich'in dilini, zihniyetlerini nasıl da önceden tasarlamış! O zamanlar, önemli cümleleri günlüğüme not alırken, ancak sezebiliyordum bunu. Bu zihniyetin bir gün gelip eyleme dönüşeceğini, tüm bir ordunun, tüm bir milletin "vicdanının, pişmanlığının, ahlâkının" bir gün gelip gerçekten bertaraf edilebileceğini o zamanlar imkânsız sayıyordum. Tamamı bana dengesini kaybetmiş bir bireyin azgın fantezisi gibi geliyordu. Herhalde genel olarak da öyle anlaşılmıştı; yoksa böyle kışkırtıcı bir metnin Cumhuriyet koşullarında yayımlanabilmiş olması anlaşılamaz...

Bu kitabı o Sovyet dostu arkadaşımıza verdim okuması için; yeğeninin kırdaki aile evinde geçirdiği bir tatilden yeni dönmüştü. Birkaç gün sonra kitabı geri getirdi, hiç de şaşırmamıştı: Bütün bunlar, gerek içerik gerek üslupça ona çoktandır aşinaydı, yazar iyi gözlem yapmış olmalıydı. "Georg, o masum, o gayri edebî oğlan, çoktandır aynen bu dille yazıyor, çoktandır bu fikirlerle oynuyor."

Zararsız mizaçlı vasat insanlar nasıl da kolay uyarlar çevrelerine! Sonradan düşündüğümüzde, yumuşak kalpli oğlanın daha Heringsdorf'tayken "diri, neşeli savaş"tan bahsettiğini hatırladık. Bir klişeyi üzerine düşünmeden tekrarladığını düşün-

müştük o zaman. Ama klişeler böyle bize hükmedecek hale gelirler işte. “Senin için nazmeden ve düşünen dil...”

Daha sonra teyzenin yeğeninin gelişimine dair havadislerini çok dinledik. Havacı subay olarak büyük adam olmuştu. Müsrif ve pervasızdı, beyliğinin ve kahramanlığının hukukunu içselleştirmişti. Çizmeleri, kılıklarıyla, şaraplarla, lüks takılıyordu. Bir kumarhanenin işleriyle ilgileniyordu, o arada başka yerlerde rüşvet adı verilen bir şeyler de düşüyordu payına. “İyi yaşamaya hakkımız var,” diye yazmıştı, “günbegün canımızı ortaya koyuyoruz.”

Sadece kendi canı değil; iyi kalpli oğlan adamlarının da canıyla oynuyordu. O kadar vicdansızca oynuyordu ki, öğretmenlerine ve örnek aldığı kişilere bile fazla geliyordu. Bir filo komutanı olarak uygunsuz hava şartlarında çok zorlu ve tehlikeli bir eğitim uçuşuna kalkıştı, üç kişinin hayatına mal oldu bu. Bu kaza iki pahalı uçağın da tahribine yol açtığı için mesele artık yüzbaşı olan gence karşı dava açılmasıyla sonuçlandı. Karar, ordudan uzaklaştırma idi. – Hemen ardından savaş patlak verdi; M.’nin ne olduğunu bilmiyorum, muhtemelen geri almışlardır onu. –

Partenau’nun edebiyat tarihinde adı bile anılmayacaktır; zihniyet tarihinde ise ona o oranda geniş yer verilmeli. Bir gençlik kuşağının trajik kahramanlar gözüyle baktığı, hayal kırıklığına uğramış askerlerin hınç ve ihtirasında, LTI’nin derin bir kökü uzanır.

Özgül anlamıyla Alman askerlerinden söz ediyoruz. Birinci Dünya Savaşı’ndan evvel millî psikolojilere dair bir fıkra yaygın olarak anlatılırdı: Değişik millet mensuplarından “Fil” konusunu ele almaları istenmiş. Amerikalı “Bininci filimi nasıl vurdum” konulu bir yazı yazmış, Alman “ikinci Pön savaşında fillerin kullanımı hakkında” bilgiler vermiş. LTI’de çok sayıda Amerikanizm vardır ve başka yabancı unsurlarla doludur, o kadar çoktur ki bunlar neredeyse içindeki Alman çekirdeği gözden kaçırabilirsiniz. Ama o çekirdek mevcuttur, korkunç bir belirleyicilikle oradadır – hiç kimse dış kaynaklı bir enfeksiyonun söz konusu olduğunu söyleyerek bir şeyleri mazur göstere-

mez. Asker Partenau, fantezi ürünü bir yaratık değildir, zaman-
daş ve meslekdaşlarının birçoğunu tipleştiren klasik bir portre-
dir; yeri sadece Alman genelkurmayı olmayan bir tahsilli adam-
dır: Bütün emsalleri gibi Chamberlain okumuştur, Nietzsche'yi,
Burckhardt'ın *Rönesans*'ını vs. okumuştur.

Birinci Yılın Günlüğünden

Olup bitenin nasıl ağır ağır ama durmaksızın bana tazyik ettiğine dair birkaç sayfa. Şimdiye dek politika, *vita publica*, genellikle günlük dışı kaldı. Dresden'de profesörlük makamındayken kendi kendimi bazen uyarırdım: Şimdi görevini buldun, bilime aitsin, dikkatinin başka şeye kaymasına izin verme, işine odaklan. Oysa şimdi:

21 Mart 1933. Bugün Potsdam'da "Devlet Töreni" vuku buluyor. Bu olurken nasıl çalışayım? Götz'deki Franz gibi halim: "Tüm dünya, bilmem nasıl oluyor,/ Hep dönüp bana onu işaret ediyor." Nasıl olduğunu biliyorum. Leipzig'de üniversitenin millileştirilmesi için bir komisyon kurdular. – Yüksek okulumuzun karatahtasında koca bir ilan asılı (bütün Alman yüksek okullarında asılı olmalı): "Yahudi Almanca yazıyorsa, yalan söylüyordur"; bundan böyle Alman diliyle yayımladığı kitaplarına "İbraniceden çeviri" ibaresi koymaya mecburdur. – Nisan'da burada Dresden'de Psikoloji Kongresi yapılacağı ilan edilmişti. *Freiheitskampf* zehir zemberek bir makale yayımladı: "Wilhelm Wundt'un bilimi ne noktalara geldi! Nasıl bir Yahudileşmedir bu... Boşaltın orayı!" Bunun üzerine Kongre iptal edildi. "Bazı katılımcıların rahatsız edilmesini önlemek için."

27 Mart. Yeni kelimeler zuhur ediyor veya eski kelimeler ye-

ni bir özel anlam ediniyor yahut derhal kalıplaşarak donan yeni bileşimler oluşuyor. SA'ya şimdi yüksek dilde “kahverengi ordu” deniyor – yüksek dil de daima *de rigueur*'dur, coşkuya kapılmak muteberdir çünkü. Dış ülke Yahudileri, Fransız, İngiliz ve Amerikan Yahudileri özellikle, bugün hep “dünya Yahudileri” diye anılıyor. “Beynelmilel Yahudilik” de aynı sıklıkla kullanılıyor, Dünya Yahudisi ve Dünya Yahudiliği bunun Almanca-laşması olacak anlaşılan. Müphem bir Almanca-laştırma: Dünyada Yahudiler artık sadece Almanya dışında vardır, anlamına mı gelir bu? Peki Almanya içinde, nerede bulunurlar? – Dünya Yahudileri “menfur propaganda” yapıyor, “dehşet masalları” yayıyorlardır, biz de günbegün olup bitenin küçük bir kısmını anlatacak olsak menfur propaganda yapmış oluruz ve bunun için cezalandırılırız. Bu arada Yahudi dükkânlarını ve hekimlerini boykot hazırlığı yürütülmekte. “Ari” – “Ari değil” ayırımı her şeye hâkim. Yeni dilin bir sözlüğü hazırlanabilir.

Bir oyuncakçı dükkânında gamalı haçlı bir top gördüm. Böyle bir top da bu sözlüğe girer miydi?

(Çok geçmeden “millî simgelerin korunması” ile ilgili, böylece oyuncak süslerini ve benzer münasebetsizlikleri yasaklayan bir yasa çıkarıldı ama LTI'nin sınırlarının çizilmesi meselesi beni hep meşgul etti.)

10 Nisan. Kanınızın yüzde yirmi beşi Ari değilse “yabancı tür”sünüz. “Tereddüt halinde ırk tetkikleri bilirkişisinin kararına bakılır” 16. yüzyıl İspanya'sındaki *Limpienza de la sangre* gibi. Lakin o zaman mesele inançtı, bugünse zooloji + ticaret.

İspanya demişken. “Yahudi Einstein”ın bir İspanyol üniversitesi tarafından tantanayla davet edilmesi ve onun da bu çağırışı kabul etmesi, bana dünya tarihinin bir şakası gibi geliyor.

20 Nisan. Yine yeni bir kutlama vesilesi, yeni bir millî bayram: Hitler'in doğum günü. “Millet”¹ şimdi konuşurken ve yazarken yemekte tuz kadar sık kullanılıyor, her şeye bir tutam

1 Özgün dilde *Volk*. Aslında birinci anlamı halk, fakat modern Almancada *Volk*'un millî-halk (milletleşmiş halk) diye karşılayabileceğimiz bir anlamı var. Nazizmin belli başlı düşünsel kaynakları arasında yer alan ırkçı-milliyetçi popülizmin takınıdığı ad da *Volksbewegung* yani millî halk hareketi. <https://www.marx.org>

millet katılıyor: Millî şenlik, milletdaş, millî cemaat, millete yakın, millete yabancı, kökü millete dayanan...

Wiesbaden'deki tabipler kongresi, içler acısı! Hitler'e törenle ve tekrarlar "Almanya'nın kurtarıcısı" diye şükranlarını sunuyorlar – her ne kadar, gerçi Wassermann, Ehrlich, Neißer gibi "yabancılar" büyük işler başarmış olmakla beraber, ırk meselesi henüz tam halledilmemiş olsa da. En yakın çevremdeki "ırkdaşlarım" arasında o "gerçi"yi cesur bir çıkış sayanlar var, oysa olayın en içler acısı yanı o. Burada en içler acısı yan, habire Arierle Samiler arasındaki ırksal farklılık saçmalığıyla meşgul olma mecburiyetidir, Almanya'nın dehşet verici biçimde karartılmasını ve köleleştirilmesini hep Yahudilik açısından ele almak zorunda olmamızdır. Hitlerciliğin şahsen benim üzerimde kazandığı bir zafer gibi görünüyor bu bana. Bunu teslim etmek istemiyorum onun karşısında.

17 Haziran. Jan Kiepura nasıl bir vatandaşımızdır? Geçenlerde Berlin'de bir konseri yasaklandı. O zaman, Yahudi Kiepura'ydı. Sonra Hugenberg Holding'in bir filmi göründü. O zaman, "Milano Scala operasının ünlü tenoru" idi. Sonra Prag'da Almanca "Ya bu gece ya asla!" şarkısını söylerken ıslıklandı. O zaman da Alman şarkıcı Kiepura'ydı.

(Onun Polonyalı olduğunu çok sonra öğrendim.)

9 Temmuz. Birkaç hafta önce Hugenberg geri çekildi, onun elindeki Milli Alman Partisi de "kendini feshetti" O zamandan beri "millî kıyam"ın yerini "nasyonal sosyalist devrim" in aldığını, Hitler'in daha sık "millî şansölye" diye anıldığını ve "mutlak devlet"ten söz edildiğini görüyorum.

28 Temmuz. "Rathenau'yu tasfiye edenlerin" mezarı başında bir kutlama gerçekleşti. Ne kadar büyük saygısızlık, ne kadar büyük ahlâk-dışılık lâzım veya efendinin ahlâkının ne kadar fazla vurgulanması lâzım, böyle bir adlandırmada bulunabilmek, cinayeti bu şekilde meslekleştirebilmek için. Bu dille konuşabilmek için kendini nasıl da emin hissediyor olmak lâzım!

Peki ama emin hissediyorlar mı kendilerini? Hükümetin eylemlerinde ve sözlerinde bolca histeri de var. Dildeki histeriyi iyice bir incelemeli. Ölüm cezası tehdidini durmaksızın tekrar-

lıyorlar! Sonra geçende, “tüm Almanya’da devlet düşmanı kur-
ye ve basılı metinlerin ele geçirilmesi” için tüm ulaşımın 12-
12:40 arası durdurulması. Yarı yarıya dolaysız korku bu, ya-
rı yarıya da dolaylı. Bununla söylemek istediğim şey, Ameri-
kan tarzı sinema ve sansasyonel romanları taklit eden bu ge-
rilim hilesinin üzerinde düşünölmüş propaganda aracı oldu-
ğu kadar dolaysız bir korku alâmeti olduğudur; diğeryandan,
böylesi propagandaya ancak buna zorunlu olanlar el atar – ya-
ni korkanlar.

Doğu Prusya’daki muzaffer emek savaşı hakkında makalele-
rin ardı arkasının kesilmeyişine ne demeli? Durmaksızın tekrar
etmek, onların dilinin temel üslup aracı olarak görünüyor za-
ten. Faşistlerin *battaglia del grano*’sunu taklit ettiklerini herke-
sin bilmesi gerekmez; fakat hasat döneminde tarımsal bölgeler-
de işsiz sayısının az olduğunu ve Doğu Prusya’da işsizliğin bu
anlık gerileyişinden işsiz sayısının genel ve sürekli düştüğü so-
nucuna varılamayacağını en aptal adam bile saptayabilir.

Ama içsel güvensizliklerinin en kuvvetli belirtisini bizzat Hit-
ler’in halinde tavrında görüyorum ben. Dünkü Haftaya Bakış’tan
bir sesli film kaydı; Führer kalabalık bir toplantıda birkaç cüm-
le konuşuyor. Yumruğunu sıkıyor, ağzını yüzünü büzüyor, ko-
nuşmaktan ziyade vahşice bağırıyor, bir öfke patlaması bu: “30
Ocak’ta gülmüşlerdi bana onlar (tabii Yahudileri kastediyor),
şimdi gülmeyi görecekler!” Her şeye kadir gibi görünüyor, bel-
ki de öyledir; fakat bu kayıttaki konuşma, gözü kararmış bir öf-
kenin ses ve mimiğeybürünmüş halidir. Hem, insan onun yaptı-
ğı gibi aralıksız bin yıllık bir süreden ve yok edilen hasımlardan
bahsedip durur mu, bu süreden ve yok edişten eminse şayet? –
Neredeyse bir ümit huzmesiyle ayrıldım sinemadan.

22 Ağustos. Toplumun her türlü tabakasından Hitler yorgun-
luğunun işaretleri geliyor. Stajyer hâkim F., bir deha değil ama
düzgün bir genç, sokakta karşılaştık, sivilleriyleydi, bana dedi
ki: “Bana bir gün *Stahlhelm* üniformasıyla ve gamalı haçlı kol-
lukla rastlarsanız şaşırmayın. Buna mecburum, ama böyle da-
yatmalar bizi değıştirmez. *Stahlhelm* yine *Stahlhelm*’dir, SA’dan
azıcık daha iyi bir şey. Kurtuluşu biz getireceğiz, Alman Milli-

cileri!” – Bayan Krappmann, bir posta memuruyla evli olan geçici hizmetli: “Profesör bey, 1 Ekim’de A 19 birimindeki posta memurlarının dostluk derneği rejim uhdesine alındı. Ama derneğin maddi varlığından Nazilere bir şey kalmamasını sağlayacaklar; beyler için bir sosis ziyafeti düzenlenecek, ardından hanımlar için kahve ikramı.” – Annemarie her zamanki hekim dobralığıyla, bir meslekdaşının Nazi kolluğuyla ilgili söylediğini aktarıyor: “Ne yaparsınız! Hanımların kadın bağı takması gibi bir şey bu”. – Manav Kuske de en son akşam duasını anıyor: “Tanrım, dilsiz et beni de Hohnstein’a düşmeyeyim.” Tüm bunlardan ümit devşirmekle kendimi mi kandırıyorum? Halkın sarhoşluğu geçtiğinde, akşamdan kalmalığın baş ağrısı sökün ettiğinde artık devam edemez ya bu mutlak delilik.

25 Ağustos. Ne faydası var ki bu yorgunluk belirtilerinin? Herkes korku içinde. “Almanlarda Fransa imgesi” başlıklı yazım için Quelle&Meyer’le anlaşmıştım, yazı önce *Neuphilologische Monatsschrift*’te çıkacaktı, ölçülü ve düzgün bir okulcu olan Rektör veya Profesör Hübner’in yönetimindeki bir dergidir. Birkaç hafta önce ezik bir edayla bana yazarak, çalışmanın yayımlanmasından en azından bir süreliğine feragat edip edemeyeceğimi sordu; yayınevinde Nazilerin “işyeri hücreleri” faaliyet gösteriyordu (tuhaf bir kelime bu, mekanikle organiği birleştiriyor – işte şu yeni dil!), kendileri bu iyi uzmanlık dergisini muhafaza etmeyi istiyorlardı, oysa bu politik âmirler esas uzmanlık ilgisine uzaktılar... Bunun üzerine Diesterweg Yayınevi’ne müracaat ettim, tamamen nesnel ve dolgun malzemeli çalışmam tam onların ağzına layık olmalıydı. Azami hızla reddedildim; gösterilen gerekçe, çalışmanın “salt geriye dönük” olması ve “millî-halkçı bakış açısını ihmal etmesi” idi. Yayımlama olanaklarım kesildi, ağzımı ne zaman kapatacaklar? Yaz sömestrinde “cephede asker olmak” korumuştum beni,¹ bu koruma daha ne kadar devam edebilecek?

28 Ağustos. Cesaretimi düşürmemeliyim, düşürmemeliyim, halk buna uzun süre iştirak edemez. Hitler’in özellikle küçük

1 Victor Klemperer Birinci Dünya Savaşı’nda Batı cephesindeki muharebelerde yer almıştı. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

burjuvaziye dayandığını söylüyorlar, sahiden de durum buydu.

Bir “Mavi yolculuğa” katılıyoruz. İki otobüs dolusu insan, yaklaşık seksen kişi, düşünülebilecek en küçük burjuva topluluk, tamamen kendi arasında, tamamen homojen, ne bir işçi, ne de bir hür fikirli burjuva. Lübau’da kahve molası, o arada araçtaki refakatçilerin veya düzenleyicilerin küçük kabare sunumları; böylesi gezilerde âdettendir. Konferansçı, Almanya’nın kurtarıcısı ve Führer’i, yeni millî cemaati vs. tüm Nazi değerlerini tesbih eden patetik bir şiirle başlıyor. İnsanlar sessiz ve kayıtsızlar, sonunda tek bir kişinin alkışlamasından, o alkışın tamamen yalıtılmış olmasından anlıyoruz ki, destek de yok. Sonra bir adam berberde tanık olduğu bir olayı anlatıyor. Yahudi bir hanım saçını ondüle yaptırmak istemiş. “Çok üzgünüm hanımefendi ama bunu yapamam.” – “Yapamaz mısınız?” – “İmkânsız! Führer Yahudi boykotu vesilesiyle resmen teminat verdi, anlatılan tüm o dehşet masallarına rağmen bugün hâlâ geçerliliğini koruyan bu teminata göre Almanya’da hiçbir Yahudi’nin tek bir kılına dokunulamaz” Dakikalarca gülüyor, alkışlıyorlar. – Buradan bir sonuç çıkartabilir miyim? Şakalar ve onların nasıl algılandığı, sosyolojik ve politik inceleme açısından önemli değil midir?

19 Eylül. Sinemada Nürnberg’deki parti kongresinden sahneler. Hitler 1923’ten kalma kanlı bayrağa dokunarak yeni SA sancaklarını kutsuyor. Her bayrağa dokunuşunda bir top pathyor. Tiyatro ve kilise rejisinin bir karışımı değil mi bu! Sahnelemeyi bir kenara bırakalım – “kanlı bayrak” adı yeter. “Muhterem kardeşler, bakın: Kanlı kurbanı vereniz biz!” Nasyonal sosyalizmin tüm meselesi tek bir sözle politik küreden dinsel küreye taşınıyor. Sahnenin ve sözün itiraz götürmez bir etkisi var, insanlar dindarâne kendilerini kaptırmış oturuyorlar – ne aksıran var ne öksüren, ne hışırdayan bir yağlı kâğıdın sesini işitebilirsiniz ne şeker yalayan birinin ağzının şapırtısını. Parti kongresi bir kült olay, nasyonal sosyalizm bir din – ben de kökleri sadece yüzeyde ve gevşek diye kandıracağım kendimi, öyle mi?

10 Ekim. Meslekdaşım Robert Wilbrandt bize geldi. Devletin tehlikeli saydığı bir misafiri kabul eder miydik? Birdenbire

salıverilmiş. İnsanlarını boğazını sıkmakta kullanılan formül: “Politik açıdan güvenilmez” Marburg’da savaş karşıtı Gumbel’in davasını üstlendiğini bulup çıkartmışlar. Sonra bir de Marx üzerine yazdığı küçük kitap var. Güney Almanya’ya gitmek, ücra bir köşede çalışmalarına gömülmek istiyor... Keşke ben de öyle yapabilsem! Tiranlık ve emniyetsizlik günbegün artıyor. Yahudileşmiş meslektaş çemberimde işten çıkartmalar. Heidelberg’de Olschki’yi, Leipzig’de Friedmann’ı, Marburg’da Spitzer’i, Münster’de Lerch’i attılar, tamamen Ari olan Lerch’i, “bir Yahudi’yle metres hayatı” yaşadığı için. Sarışın mavi gözlü sofu Katolik Hatzfeld, hâlâ görevimde olup olmadığını sordu bana çekinerek. Ona cevap verirken, tamamen gayrı Sami olan kendi şahsı için neden endişelendiğini öğrenmek istedim. Bana bir araştırmamanın ayrı basımını yolladı; adının altına mürekkeple “Candan selâmlar - % 25” diye yazmışlardı.

Filoloji dergileri ve yüksek okul birliğinin dergisi Üçüncü Reich’in diline öyle kaptırmışlar ki kendilerini, her sayfaları tam anlamıyla mide bulandırıyor. “Hitler’in demir süpürgesi”, “nasyonal sosyalist temelde bilim”, “Yahudi ruhu”, “Kasım kelebekleri” (1918 Devrimcileri).

23 Ekim. Maaşımdan “gönüllü kış yardımı” aidatı kestiler, kimse sormadı bana. Bütün diğer vergilerde olduğu gibi hariç kalamayacağınız yeni bir vergi söz konusu olsa gerek; gönüllülük sadece belirlenen bedelin üzerine çıkabileceğiniz anlamına geliyor, birçokları bu ‘yapabilirliğin’ ardında pek de örtülü olmayan bir dayatma görüyorlar. O yalancı yan sözcüğü bir kenara bırakalım, zaten esas sözcük dayatmayı perdelemiyor mu, duygulara yönelen bir dilek, bir çağrı değil mi? Vergi yerine yardım: Millî cemaat olmanın bir parçası bu da. Üçüncü Reich’in jargonu duygusallaştırıcı bir jargon; bu her zaman kuşku uyandırıcıdır.

29 Ekim. Birden bir tamim geliyor, yüksek okul eğitim programına keskin bir müdahale: Salı öğleden sonraları ders olmayacak, bu saatlerde bütün öğrenciler savunma sporu idmanlarına katılacaklar. Hemen hemen eşzamanlı olarak sigara paketindeki marka yazısının “Savunma Sporü” olduğu ilisti gözüme. Yarı

yarıya maskeliyor, yarı yarıya maskeyi çıkarıyorlar. Genel askerlik hizmeti Versailles Anlaşması'yla yasaklanmış durumda, spor ise serbest; resmen izinsiz bir iş yapmıyoruz ama birazcık da yapıyoruz aslında ve bunu küçük bir tehdide çeviriyoruz, cebimizde sıkığımız –şimdilik– yumruğumuzu işaret ediyoruz. Bu rejimin dilinde sahiden dürüst bir lafla karşılaşabilecek miyim?

Dün akşam Gusti W. bizdeydi, dört ay sonra, kızkardeşi Maria Strindberg'le beraber Karin Michaelis'in yanında kaldığı Türo'dan geri dönmüştü. Belli ki küçük bir komünist mülteci grubu bir araya gelmiş orada. Gusti iğrenç ayrıntılar anlattı. Tabii yine ancak gizlice fısıldayabileceğiniz “dehşet masalları” Hele artık altmış yaşına gelen Erich Mühsam'ın bilhassa feci bir toplama kampında çektiği sefalet. Atasözünü şöyle değiştirmek mümkün: Kötünün dostu daha kötüdür; sahiden, Mussolini hükümetini neredeyse insanî ve Avrupalı bir hükümet saymaya başlayacağım.

Mülteci ve toplama kampı kelimelerini bir Hitler lisanı sözlüğüne alabilir miydik diye soruyorum kendime. Mülteciler: Büyük Fransız Devrimi'nden kaçanların uluslararası tanımıdır. Brandes, yazdığı Avrupa edebiyatı tarihinin bir cildine mülteci edebiyatı adını vermiştir. Sonra Rus devriminin mültecilerinden söz edilmiştir. İşte şimdi de bir Alman mülteciler grubu var –onların konakladığı yer Almanya'dır!– ve “mülteci zihniyeti” sevilen bir *mot savant*. Demek bu kelimeye gelecekte ille Üçüncü Reich'in leş kokusu sinmeyecek. Toplama kampları öyle değil. Bu kelimeyi gençken duymuştum, o zaman gayet egzotik-kolonyal ve gayrı Alman bir tınısı vardı benim için: Boer Savaşı sırasında, tutsak Boerlerin İngilizler tarafından gözetim altında tutulduğu *Compounds* veya toplama kamplarından çok bahsedilirdi. Sonra kelime Alman dil kullanımından tamamen kayboldu. Şimdiyse birden tekrar peyda olarak bir Alman kurumunu, Avrupa toprağında barış zamanında Almanlara karşı diki len kurumu, düşmanlara karşı geçici bir önlem olmayıp kalıcı olacak bir kurumu tanımlıyor. Sanıyorum gelecekte toplama kampı kelimesi geçtiğinde insanlar Hitler Almanya'sını ve sadece Hitler Almanya'sını düşünecek...

Dönüp dolaşıp bu sefaletin filolojisine takılmakla katı kalplilik ve öğretmen dar kafalılığı mı yapıyorum? Vicdanımı yokluyorum. Hayır, kendini korumak için bu yaptığım.

9 Kasım. Bugün Corneille hakkındaki seminerimde sadece iki öğrenci var: Sarı Yahudi kartıyla Lore Isakowitz ve mavi devletsiz kartıyla Studiosus Hirschowicz, babası Türk, gayrı Ari; gerçek Alman öğrencilerin kahverengi kartları var. (Yine sınır çizme meselesi: Bu da Üçüncü Reich'in lisanına mı ait?) Niçin endişe uyandıracak derecede az dinleyicim var? Fransızca, eğitim fakültesi öğrencileri arasında sevilen bir ders değil artık; yurtseverliğe aykırı sayılıyor, hele bir de Fransız edebiyatı bir Yahudi tarafından sunuluyorsa! Gelip beni dinlemek için bir parça cesaret lâzım, handiyse. Ama iş oraya varıyor ki şimdi bütün derslerde öğrenci sayısı azalıyor: "Savunma sporu" ve bir düzine benzeri faaliyet öğrencilerin çok fazla vaktini alıyor. En nihayet, tam da şu sıralarda hepsi dur durak bilmeden seçim propagandasına katkıda bulunmak, yürüyüşlere, toplantılara vs. katılmak zorundalar.

Şimdiye dek Goebbels'ten gördüğüm en büyük Barnumiyat buydu, artık bundan fazlasının olabileceğini tasavvur edemiyorum. Führer'in politikası için bir plebisit ve Reichstag¹ için "tek liste" Kaba ve alabildiğine yakışksız buluyorum bütün bu işi. Plebisit kelimesini bilen (bilmeyene anlatsınlar), onun kaçınılmaz olarak III. Napoleon'la irtibatlandırıldığını da bilir, Hitler böyle bir irtibat kurulmasını hiç istemeyecektir. "Tek liste", Reichstag'ın bir parlamento olarak sona erdiğini ziyadesiyle açık biçimde gösterir. Propaganda bütünüyle tam tekmil bir Barnumiyat'tır: Paltoların yakalarına "Evet" yazılı kokartlar ilştirilmiş, bu kokardı taşıyan satıcılara hayır diyemiyorsunuz, yoksa adınız kötüye çıkacak. Öyle bir kamuoyu istismarı ki bu, aslında amaçladığının tam tersi sonuca yol açması gerekirdi...

Aslında diyorum – ama şimdiye kadar her seferinde yanıldım ben. Bir entelektüel gibi değerlendirmede bulunuyorum, Bay Goebbels ise sarhoş edilmiş bir kitleyi esas alıyor. Üstelik

1 Kelime anlamıyla İmparatorluk Meclisi. Alman parlamentosunun 1871'den beri taşıdığı adı.

tahsillilerden ürken bir kitle. Ayrıca kimse oyun gizliliğinin korunmasına inanmıyor.

Yahudilere karşı şimdiden muazzam bir zafer kazanmış durumda. Pazar günü kahve içmeye davet etmek mecburiyetinde kaldığımız K. çiftiyle iğrenç bir sahne yaşadık. Bu bir mecburiyetti, zira en yeni veya son işittiği her kanaati eleştirisizce papağan gibi tekrarlayan kadının züppeliği çoktandır sinirimize dokunuyor; buna karşılık adam bilge kişi rolü oynamayı pek sevmesine rağmen bana her zaman epeyce makul görünmüştür. Pazar günü adam, tıpkı Yahudi Merkez Birliği gibi “kalbi sızlayarak”, plebisitte evet oyu verme kararına vardığını açıkladı, karısı da Weimar sisteminin işleminin imkânsızlığının ortaya çıktığını ve “ayağımızı gerçeklere basmamız” gerektiğini ekledi buna. Denetimimi kaybettim, yumruğumu masaya indirdim, fincanlar tangırdadı, adama bu hükümetin politikasını canice bulup bulmadığı sorusunu sordum, defalarca, haykırarak. Vakarını bozmadan, bu soruyu sormaya selâhiyetim olmadığı cevabını verdi ve kendince alaycı bir ifadeyle, niye makamımdan ayrılmadığımı sordu. Dedim ki, beni göreve getiren Hitler hükümeti değildi, ona hizmet etmiyorum ve o geçip gittikten sonra da hayatta kalmayı ümit ediyorum. Bayan K., Führer’in –sahiden de “Führer” dedi– dahiyane bir şahsiyet olduğunu teslim etmek gerektiğini söyledi, onun müthiş etkisini inkâr etmek ve o etkinin dışında kalmak mümkün değildi... Bugün, dünkü hiddetimden ötürü K.’lardan neredeyse özür dilemek istiyorum. Bu arada kendi çevremizdeki birçok Yahudinin buna benzer kanaatler ileri sürdüğünü duydum. Tereddütsüz entelektüel tabakaya dahil sayılması gereken ve tereddütsüz genelde serinkanlı ve bağımsız düşünenler arasında yer alan insanlardı bunlar... Bir tür sis kaplamış her yanı, hemen herkesi etkiliyor.

10 Kasım, akşam. Reklamın zirve noktasına bu öğlen Dember’in radyosunu dinlerken tanık oldum. (Yahudi fizikçimiz, işinden atıldı, Türkiye’de bir profesörlük için görüşmeler yürütüyor.) Kendi rejisinin duyurusunu yapan Goebbels’in bu defaki tamimi gerçekten usta işiydi. Barış içinde çalışmak için çalışma ve barışa avarlıydı her şey. Önce tüm Almanya’da siren-

lerin ıgılgı, tüm Almanya'da bir dakika saygı duruşu; tabii bunu Amerika'dan ve Dünya Savaşı'nın bitimindeki barış törenlerinden öğrendiler. Ama arkasından, galiba yine pek özgün değil (bkz. İtalya) ama mükemmele erişen bir icrayla Hitler'in sylevine çizilen ereve. Siemensstadt'ta fabrikalarda makineler. Dakikalar boyunca tüm işletmenin gürültüsü, darbeler, şakırtı, uğultu, tıslama, gıcırtı. Sonra sirenin çalışı, şarkı ve duran çarkların ağır ağır sessizleşmesi. Sonra, sessizliğin iinden, Goebbels'in derinden gelen sesinden, durum raporu. Sonra, ancak şimdi, Hitler,  çeyrek saat boyunca O. İlk defa onun bir konuşmasını baştan sona dinledim, izlenimim esasen öncekilerle aynı. oğun ölçüsüz öfkeli, fazla bağıran, çoğun boğuk bir ses. Yalnız bu defa konuşmasının birçok kısmı vaaz veren bir tarihının ağlamaklı tınısını taşıyordu. Barış vaaz eden O, barıştan yana olan O, O Almanya'nın Evet'ini kişisel hırsından ötürü değil sadece barışı korumak için istiyor, krları uğruna milyonluk milletleri birbirine karşı kışkırtmaktan ar etmeyen köksüz bir uluslararası işadamları kliğinin darbelerine karşı...

Bütün bunlar, aralardaki iyi bellenmiş seslenişlerle beraber ("Yahudiler!") elbette çoktandır malmumdu. Fakat olanca mptezelliğine, en sağır olanın bile algılayabileceği sedası yeri göçü inleten yalanlığına rağmen, hazırlayıcı propagandanın hamlesiyle özel ve yeni bir etki gücü kazanmıştı; bu propagandayı ayrıntıdaki başarılarıyla en olağanüstü ve esas belirleyici etken sayıyorum. İlanen duyurulan, şuydu: "Saat 13:00-14:00 arası tatil. On nc saatte Hitler işçilerle beraber olacak." Bu, herkesin anlayacağı üzere, İncil'in dilidir. Efendi, kurtarıcı, yoksullarla ve gariplerle beraber olmaya geliyordur. Zaman tayinine varıncaya dek ince düşünülmüştür. Saat on üç, hayır, "on üçüncü saat", geç kalınmış gibi gelir kulağa – ama O bir mucize meydana getirecektir, geç kalmak yoktur onun için. Parti kongresindeki kanlı bayrak da aynı fasıldandı. Ama şimdi kilise seremonisinin darlığından çıkılmıştır, çağa uzak dşen kıyafet çıkartılıp atılmış, İsa efsanesi doğrudan günümüze yansıtılmıştır: Adolf Hitler, kurtarıcı, Siemensstadt'a işçilere geliyordur.

14 Kasım. K. S. ve diğerlerine niye ithamda bulunuyorum ki? D n hükümetin zaferi ilan edildi: Oyların % 93'  Hitler'e gitmişti, 40 milyon Evet, 2 milyon Hayır; Reichstag i in ( nl  tek listeye) 39 milyon oy vermiş, 3 milyon oy "geçersiz" sayılmıştı, herkes gibi ben de hayret içindeydim. Birincisi, sonucun zora dayanılarak elde edildiğini, ikincisi, hiçbir denetim olmadığından kesinlikle makyajlandığını söyleyebilirdim hep kendime, ayrıca Londra'dakilerin toplama kamplarından bile ağırlıklarla Evet oyu çıkmasını takdirle karşıladığını bildiren haberin arkasında mutlaka bir sahtecilik ve şantaj karışımının bulunduğunu söyleyebilirdim; yine de Hitler'in bu zaferinin etkisi teslim almıştı beni.

Yirmi beş yıl önce Bornholm'den Kopenhagen'e yaptığımız deniz yolculuğunu düşünüyorum ister istemez. Geceleyin fırtına hüküm s r n ş, deniz tutmuştu; ertesi sabahsa sahilin korumasında çarşaf gibi deniz üzerinde, güzel gündüz güneşi altında güvertede oturmuş neşe içinde kahvaltıyı bekliyorduk. Uzun tahta sıranın sonunda küçük bir kız ayağa kalktı, k peşteden sarkıp kustu. Bir saniye sonra, yanında oturan annesi aynısını yaptı. Hemen ardından, hanımefendinin yanındaki beyefendi. Sonra bir genç, sonra... bu hareket hızla ve düzenli biçimde sıra boyunca sürdü. Kimse dışında kalmadı. Sıranın bizim tarafımızdaki ucu menzilin uzağında: İlgiyle bakıyorduk öbür tarafa, gülüyor, alaycı  ehreler takınıyorduk. Derken kusanlar t k renler yaklaştı, gülmeler kesildi ve bizim kanadımızdan da küpeşteye koşmalar başladı. Dikkatle izliyor, dikkatle kendi i ime bakıyordum. Diyordum ki kendime, nesnel gözlem diye de bir şey var, ben de tahsilini gördüm bunun, ayrıca sağlam irade diye de bir şey var ve ben şimdi tamamen kahvaltıya odaklanıyorum – böyle böyle sıra bana gelmişti, bütün herkes gibi küpeşteye koşturdum kaçınılmaz olarak.

Günlüğümde Nazizmin ilk aylarından yeni durum ve yeni dille ilgili olan kısımları hammadde halinde kaleme aldım. O zamanlar halim sonrakine göre çok daha iyiydi; hâlâ görevim-

de ve kendi evimdeydim, hâlâ başına pek bir iş gelmeden gözlem yapar konumdaydım. Tekrar söyleyeyim: Henüz kanıksamış değildim, hâlâ bir hukuk devletinde yaşıyor olma alışkanlığı içindeydim, öyle ki, daha sonraları en fazla peşrev addedeceğim, Dante'nin Limbo'su sayacağım birçok şeyi cehennemin dibi zannediyordum. Yine de: Daha sonra çok daha beteri gelecek olsa bile, Nazizmin zihniyeti, eylemi ve diliyle sonradan toparlayacağı her şey, daha bu ilk aylarında filizleriyle gösteriyordu kendini.

Nazice İlk Üç Kelime

Biçimlenişiyle değil de yeni kullanımı bakımından özgül bir Nazi kelimesi olarak kendini bana dayatan ilk kelime, benim açımdan hazin bir biçimde Üçüncü Reich'ın yol açtığı ilk arkadaş kaybıyla bağlantılıdır.

On üç yıl öncesinde T. ile ben Dresden'e ve Teknik Yüksek Okulu'na aynı dönemde gelmiştik, ben profesördüm, o öğrenciliğe başlıyordu. Mucize çocuk gibi bir şeydi. Mucize çocuklar çok defa hayal kırıklığı yaratırlar ama o mucize çocukluğun en tehlikeli yaşlarını hasarsız atlatmış görünüyordu. Çok yoksul, küçük burjuva kökenden geliyordu ve savaş esnasında roman-varî bir şekilde keşfedilmişti. Dışarıdan gelen ünlü bir profesör, Leipzig'deki bir fabrikanın deneme birimindeki yeni bir makinenin kendisine tanıtılmasını istemişti; askere almalarından ötürü mühendis açığı bulunuyordu, o sırada orada bulunan montajcı konuyu bilmiyordu, profesör sinirlendi. O esnada üstü başı kir pas içinde bir lise öğrencisi makinenin altından çıkıp gereken malûmatı verdi. Onla hiç ilgisi olmayan şeylere olan dikkati ve geceleyin kendi kendine yürüttüğü araştırmalar sayesinde, gereken bilgileri edinmişti. Bunun üzerine profesör ona yardım elini uzattı, gencin inanılmaz enerjisi başarının teşviikiyle daha da arttı ve çok geçmeden, neredeyse tesviyeci kalfa-

lğı sınavıyla aynı gün lise bitirme sınavını da verdi. Sonra, teknisyen olarak geçimini sağlarken bir yandan da üniversitede okuma imkânı doğdu. Matematiğe ve teknolojiye olan istidadını kanıtlamaya devam etti: Çok genç yaşta, daha mühendislik diplomasını da almadan, yüksek bir mevkiye getirdiler onu.

Fakat matematiksel ve teknolojik olan her şeye anlaşılmaz bir biçimde maalesef çok uzak olan benim onunla yakınlaşmamı sağlayan şey, öğrenme gayretinin ve düşünmesinin çok yön lülüğü idi. Evimize geldi, ailemizin evlatlığı gibi oldu, yarı şaka ama yarı da ciddi Anne-Baba diyordu bize, eğitimine bir miktar katkımız olmadı değil. Erken evlendi, ondan sonra da aramızdaki kalpten yakınlık devam etti. Bu ilişkinin politik görüş ayrılıkları nedeniyle bozulabileceği, dördümüzün de aklına gelmezdi.

Derken, nasyonal sosyalizm Saksonya'ya nüfuz etti. T.'de bir zihniyet değişikliğinin ilk alâmetlerini fark ettim. Nasıl olup da bu adamlara sempati duyabileceğini sordum. "Sosyalistlerin istediklerinden farklı bir şey söylemiyorlar ki," dedi, "hem onlar da işçi partisi". – "Savaş istediklerini görmüyor musun?" – "Ol- sa olsa bir kurtuluş savaşı istedikleri, tüm millî halk cemaatinin, işçilerin ve sıradan insanların da lehine olacak bir savaş..."

Aklının menzilinden ve gücünden şüphe etmeye başladım. Başka bir yerden yaklaşarak sarsmaya çalıştım onu. "Yıllarca benim evimde yaşadın, nasıl düşündüğümü biliyorsun, ben- den bir şeyler öğrendiğini ve ahlâkî değerlendirmelerinde bizle hemfikir olduğunu söylediydin kaç defa – peki bütün bunların üzerine nasıl olup da kökenimden ötürü benim Almanlığımı ve insanlığımı tanımayan bir partiyi tutabiliyorsun?" – "O mese- leyi fazla ciddiye alıyorsun babba.¹" – (Bu cümleyi, genel ola- rak tartışmayı hafifletmesi için Sakson ağzına başvuruyordu herhalde.) – "Yahudilik tantanası sadece propaganda amacına hizmet ediyor. Göreceksin, Hitler dümene geçsin hele, yapaca- ğı Yahudilere küfretmekten başka şeyler olacak..."

Ama o tantana etkili oldu pekâlâ – bizim evlatlığımız üzerin- de de oldu. Bir zaman sonra ona tanıdığı genç bir adamı sor-

1 Saksonya lehçesinde günlük dilde Almanca "Vater" yerine "Babba" kullanılır.

dum. Omuzlarını silkti: "AEG'de. AEG'nin ne anlama geldiğini biliyorsundur... Bilmiyor musun? 'Alles echte Germanen'."¹ Güldü. Benim gülmemem şaşırttı onu.

Sonra, bir süre birbirimizi görmemiştik, telefon edip bizi yemeğe çağırdı, Hitler'in iktidara gelmesinden hemen sonraydı. "İş nasıl gidiyor?" diye sordum. "Çok iyi!" diye cevap verdi, "dün büyük bir gündü. Okrilla'da birkaç küstah komünist vardı, oraya bir ceza seferi düzenledik." – "Ne yaptınız?" – "İşte, copla sıra dayacağı, azıcık da hintyağı,² kanlı bir şey değil ama gayet de etkili. Ceza seferi işte."

Ceza seferi, özgül anlamda Nazice olarak algıladığım ilk kelimedir, LTI'nin ilk kelimesidir ve T.'den işittiğim son şeydir; davetini reddetmeye bile gerek görmeden kapatmışım telefonu.

Yabancı insan türünün aşağılanması ve onun karşısındaki gaddarca azamet adına aklıma getirebileceğim her şey bu ceza seferi kelimesinde bir araya geliyordu, son derece sömürgeci bir tınısı vardı, gözünüzün önüne kuşatılmış bir zenci köyü geliyordu, kamçı şaklamalarını işitiyordunuz.

Sonraları, olanca acılığına rağmen teselli edici bir etkisi oldu bu hatıranın – ne yazık ki süreklilik taşımayan bir teselli. "Azıcık hintyağı": Bu teşebbüsün, İtalyanların faşist âdetlerini taklit ettiği gayet açıktı; tümüyle Nazizm bana İtalya'dan kapılmış bir iltihaptan başka bir şey değil gibi geliyordu. Hakikat peçesini açtıkça, bu teselli sabah sisi gibi dağılıverdi; Nazizmin ölüm-cül günahının çekirdeği Alman'dı, İtalyan değil.

Fakat ceza seferi kelimesinin, bu Nazice (veya faşistçe) kelimenin hatırası da, şayet kişisel bir yaşantıyla bağlantısı olmasaydı, milyonlarca başkası için olduğu gibi benim için de uçup giderdi, çünkü Üçüncü Reich'in başlangıç döneminin bir sözüydü o, rejimin kurulmasıyla aşılmış ve gereksizleşmişti – nasıl bombanın çıkmasıyla uçaktan atılan çelik oklar gereksiz hale geldiyse. Yarı özel ve pazar sporu mahiyetindeki ceza seferlerinin yerini derhal nizamî ve resmî polis eylemi aldı, hintyağı-

1 Hepsî hakiki Alman.

2 Kuvvetli bir müşhil olan hintyağını zorla içirip sonra sokakta yürümeye zorlamak, Nazilerin Yahudileri aşağılamak için başvurdukları bir eylemdi.

nın yerini de toplama kampı. Üçüncü Reich'in başlangıcından altı yıl sonra polis eylemine dönüşmüş olan Almanya içi ceza seferleri, dünya savaşının patirtisi tarafından bastırıldı; onu kıskırtanlar, bu savaşı da aşağılanan halklara dönük bir tür ceza seferi olarak düşünüyorlardı. Kelimeler böyle kaybolur, kendi yankısında. – Oysa karşı kutbu tanımlayan diğer ikisi –sen hiçsin, bense her şey!–, hafızaya yapışıp kalmak için kişisel bir hatıraya muhtaç değildirler, onlar sonuna kadar kalmışlar ve LTI'yle ilgili hiçbir hikâyede unutulmayacaklardır.

Günlüğümde dille ilgili sonraki not: Devlet töreni. Goebbels bu töreni, görmezden gelinemeyecek bir eylem dizisinin ilk halkası olarak, 21 Mart 1933'te Potsdam Garnizon Kilisesi'nde sahneye koydu. Nazilerin kendi kendilerini maruz kıldıkları satirik mizah karşısındaki hissizlikleri tuhaf; insanın öznel masumiyetlerine inanası geliyor neredeyse! Garnizon Kilisesi'nin çanlarının melodisini ("Sadakat ve doğruluktan ayrılma!") Berlin Radyosu'nun anons müziği yaptılar, sanal Reichstag oturumları parodisini de Kroll Operası'nda bir tiyatro salonuna naklettiler.

Bir LTI fiili olan "tertipleme"yi yerli yerinde kullanabileceğimiz herhangi bir durum varsa, kesinlikle burasıdır; devlet eylemlerinin örgüsü hep aynı modele göre örüldü, iki uygulaması vardı bunun, odak noktasında tabutla veya tabut olmadan. Bayrakların, yürüyüşlerin, çelenklerin, bando mızıkasının ve kolların, konuşmaların bedenleşmesinin ihtişamı hep aynı kaldı, bunların hepsi Mussolini örneğine dayanıyordu. Savaşta tabut gitgide merkeze aldırıldı kendini ve bu reklam aracının biraz pörsümüş olan cazibe kuvveti kötü şöhretiyle tekrar ayağa dikildi. Ölmüş veya ölümcül yara almış bir general için devlet töreni yapıldığında, onun Führer'in gazabına uğradığı ve onun emriyle tasfiye edildiği söylentisi dolanıyordu. Böylesi söylentilerin çıkabiliyor olması –hakikate uygun olsunlar olmasınlar– LTI'ye atfedilen hakikati, ona yakıştırılan yalanı tescil eder. Bir devlet eyleminin dile etmiş olduğu en büyük yalan ise, –bu arada yalan olduğu kanıtlanmıştır–, Altıncı Ordu ve onun mareşali için yapılan cenaze töreniydi. Aslında arkadaşlarının binler-

cesi gibi anlamsız ve caniyane bir dava uğruna kendilerini kurban etmemek için teslim olmuş olanların ölümüne direndikleri söylenerek, yenilgi, müstakbel heroizme sermaye yapılacaktı. Plievier, Stalingrad kitabıyla bu devlet eylemine sarsıcı bir satirik etki kazandırmıştır.

Dilsel açıdan iki seslidir bu kelime. Birincisi, nasyonal sosyalizmde şerefleştirmelerin devlet takdirmamesi niteliğinde olduğunu, yani gerçek bir verili durumu beyan ve teyit eder. Böylece mutlakıyetçiliğin *L'etat c'est moi*'sını edinir. İkincisi, beyana talebini ekler. Bir devlet töreni, devletin tarihine ait bir şeydir, demek bir halkın hafızasında daima saklı kalmalıdır. Bir devlet töreninin özellikle törensel bir tarihsel anlamı vardır.

Şimdi, nasyonal sosyalizmin başından sonuna kadar hep aşırı israf ettiği kelime. Kendini o kadar ciddiye alır ki, kurumlarının sürekliliğinden o kadar emindir ki veya herkesi buna inandırmayı o kadar ister ki nasyonal sosyalizm, onla ilgili en ufak teferruat, onun elinin dokunduğu her şey tarihsel bir önem kazanır. Führer'in yaptığı her konuşma tarihseldir ona bakılırsa, isterse yüz defa aynı şeyi söylesin, isterse bütün o laflarla hiçbir şey söylemiyor olsun; Führer'in Duce'yle her buluşması tarihseldir, isterse verili koşullarda hiçbir şey değiştirmesin; Alman yarış arabasının kazandığı zafer tarihseldir, otoyolun açılışı tarihseldir ve tek tek her yol, tek tek her yolun her bir etabı takdis edilir; hasat zamanı kutlanan şükran bayramı her seferinde tarihseldir, her parti kongresi tarihseldir, her nevi bayram tarihseldir; Üçüncü Reich zaten bayramdan başka şey bilmediğinden, -diyebiliriz ki sıradan gün kılığıyla malûdürler, ölümcül bir hastalıktır bu, tuzsuz kalan bir bedenin ölümcül hastalığı gibi-, her bir gününü tarihsel sayar.

Ne kadar çok manşette, ne kadar çok makalede, söylevde kullanılmış ve saygıdeğer tınısından edilmiştir bu kelime! Sağalacaksa şayet, ona ne kadar nekahet vakti tanılsa azdır.

Devlet töreninin sık kullanımıyla ilgili ayrıca uyarıda bulunmak beyhudedir, artık bir devletimiz olmadığına göre.

Kotarmak¹

Bir saati kurarım, dokuma tezgâhında iplik çekerim, otomatik bir oyuncağı kurarım: Bunlar hep dirençsiz, cansız bir şey üzerinde tatbik edilen mekanik işlemlerdir.

Otomatik oyuncaktan, iplik eğirmede kullanılan topaçtan, koşup kafasını sallayan hayvandan, bu terimin mecazî ifadesine varırız: Bir insanı kurup yetiştiririm. Bu demektir ki: Onu alaya alır, komik birine dönüştürür, kuklaya çeviririm. Bergson'un komiği canlı olanın otomatikleştirilmesi diye açıklaması, dilin bu kullanımıyla teyit edilmiş olur.

Kuşkusuz “yetiştirmek” bu anlamda gerçi masum fakat pejoratif bir kelimedir. (Filolojide kelimenin “kötüleştirilmesine” veya alçaltılmasına böyle denir; Yüce Augustus kral adıdır, pejoratif ise Aptal August, sirk palyaçosu.)

Modern çağda “kotarmak” aynı anda hem övücü hem de kesinlikle pejoratif bir özel anlam kazandı. Bir reklam hakkında ‘iyi kotarılmış’ veya ‘iyi büyütülmüş’ denirdi. Böylece ticarî açıdan ve reklam tekniği açısından başarısı takdir edilmiş ama aynı zamanda arz edilen bir şeyin methedilen değerine gerçekten tam tekabül etmeyen abartıya, cazgırlığa atıfta bulunulmuş

1 Almanca fiil: Aufziehen. Kurmak, yetiştirmek, büyütmek, kotarmak gibi pek çok anlama gelir.

olurdu. Bir tiyatro eleştirmeni yazarın şu veya bu sahneyi bütünlüğü hükmünü verdiğinde, fiil açık ve kesin olarak pejoratif biçimde kullanılmış olurdu. Bu demekti ki, dürüst bir edip olmaktan ziyade vicdansız bir teknisyendi (ve seyirciyi baştan çıkartan biriydi) o adam.

Üçüncü Reich'in en başlarında bir ara LTI bu kınayıcı mecazî anlamı devralmış gibi görünüyordu. Nazi gazeteleri, yiğit öğrencilerin "Profesör Magnus Hirschfeld'in bilimsel olarak kotarılmış cinsel araştırmalar enstitüsünü tahrip etmesini" yurtseverce bir eylem olarak övüyorlardı. Hirschfeld Yahudiydi, demek enstitüsü sahiden bilimsel değil ancak "bilimsel olarak kotarılmış" olabilirdi.

Fakat birkaç gün sonra görüldü ki, fiilin kendisine yapışık bir pejoratif anlam bulunmuyordu. 30 Haziran 1933'te Goebbels siyasetbilimi yüksek okulunda NSDAP'nin "milyonlarca kişilik dev bir örgütlenmeyi kotardığını" açıkladı, "bu örgütlenme halk tiyatrosunu, halk oyunlarını, spor turizmini, gezmeyi, şarkıyı türküyü, her şeyi kapsıyordu ve devlet bunu bütün imkânlarıyla destekliyordu" Şimdi "kotarmak" tamamen samimiyetle kullanılıyordu ve hükümet Saar referandumu öncesindeki propagandanın muhasebesini yaparken "iyi kotarılmış bir eylemden" söz ediyordu. Bu kelimeye reklamı düşündüren bir anlam aramak artık kimsenin aklının ucuna gelmezdi. 1935'te "Seiji Noma, bir Japon gazete kralının otobiyografisi" İngilizceden Almancaya çevrilerek Holle&Ort. tarafından yayımlandı. Orada derin bir tatmin duygusuyla şöyle deniyordu: "Üniversite öğrencisi hatiplerin yetiştirilmesi için... örnek bir örgütlenme kotarmaya karar vermiştim."

Tekrar tekrar bir örgütlenmeden söz ediliyor oluşu, fiilin mekanik anlamıyla ilgili tam bir duyarsızlığı açığa vurur. LTI'nin en güçlü gerginliklerinden biri buradadır: Bir yandan hep organik olanı, doğal olarak yetişeni vurgularken, bir yandan da mekanik ifadelerle dolup taşar ve "kotarılmış örgütlenme" gibi söz bileşimlerinin üslupsuzluğunu ve onursuzluğunu hissetmez.

F., "Bu 'kotarma' fiilinden Nazileri mi sorumlu tutmalı" so-

rusunu atmıştı önüme. 1943 yazında, Alman çayı harmanladığımız makine başında gece vardiyasındaydık, hele sıcak olduğunda canımızçıkiyordu, korkunç toza karşı kafamızın ve yüzümüzün yarısını cerrahlar gibi örtmek zorundaydık. Mollalarda gözlüğümüzü, mendilimizi ve kasketimizi çıkartıyor, bir sandığın üzerine oturuyor ve savaş durumunu değerlendirmiyorsak şayet, milli psikolojiler üzerine sohbet ediyorduk. (F.'de yargıç sakalı vardı, eskiden bölge mahkemesinde yargıçtı.) Daracak Sporer sokağındaki Yahudi evinde ikamet eden herkes gibi F. de 13 Ocak'ı 14'üne bağlayan gece mahvolmuştu.

Velhasıl F., “kotarma”yı daha 1920’lerde gayet yansız anlamıyla işitmiş ve okumuş olduğunu söylüyordu. “Yafta koymayla eş zamanlı ve ona benzer,” diyordu. Ona o zamanlar yansız anlamlı “kotarmayı” hiç bilmediğimi, zaten bu fiilin hafızada “yafta koymayla” yan yana gelmesinin de aklıma pejoratif bir tınıyı getirdiğini söyleyerek itiraz ettim. Her şeyden önce, –bu ilke olarak bu alandaki bütün akıl yürütmelerde bağlı kaldığım bir kanaattir–, her şeyden önce bir ifadenin veya bir kelimeye yüklenen değerın çıkış yeri bence önemli değildir, zaten birçok durumda saptayamazsınız bunu, söz konusu kelimeyi ilk kullananı bulduğunuzu zannettiğinizde daima onun da bir selefi çıkar. F., “üst insanı” Büchmann’da arayadursun; antik çağa kadar geri gider o kelime.

Daha geçenlerde emektar Fontane’de, Stechlin’de bir “alt insan” keşfettim. Naziler Yahudi ve komünist alt insanlarıyla ve onların ait olduğu alt-insanlıkla ilgili pek kabarırlar ya hani.

İstedikleri kadar kabarsınlar, tıpkı Nietzsche’nin ünlü seleflerine rağmen kendi üst insanıyla gururlanabileceği gibi. Çünkü bir kelime veya bir kelimeye verilen renk veya yüklenen değer ancak bir dilin içinde can bulur, ancak bir grubun veya genelın dil kullanımına girip orada kendini bir müddet kabul ettirdiğinde sahiden varolur. Bu anlamda “üst insan” kuşkusuz Nietzsche’nin yaratısıdır, “alt insan” ve alaysız, yansız “kotarmak” kesinlikle Üçüncü Reich’in hesabına yazılmalıdır. –

Peki Nazizmle beraber devri geçmiş olacak mıdır?

Bunun için çabalıyorum ama kuşkuluyum.

Bu not üzerinde çalıştığım da 1946 Ocak'ıydı. Ertesi gün Dresden Kültür Birliği'nde bir toplantımız vardı. Bilhassa kültürlü oldukları için seçilmiş, şimdi t msal olmaları beklenen bir düzine insan. Toplantının konusu, şu sıralar her yerde  detten olan kültür haftalarından birinin, bu arada bir de sanat sergisinin d zenlenmesiydi. Beyefendilerden biri, "milli dayanışma" adına yapılan ve şimdi sergiye dahil edilmesi söz konusu olan resimlerin kof, kaba işler olduğunu söyledi. Anında karşı çıktılar ona: "İmkânsız! Burada, Dresden'de bir sanat sergisi d zenliyorsak, büyük ve dokunulmaz bir iş kotarmalıyız."

On Yıl Faşizm

Dresden’de İtalyan Konsolosluğu 23 Ekim 1932 Pazar öğleden evvel bir davet veriyor, “On Yıl Faşizm” filmi gösterilecek – *film sonoro*¹ diye vurgulanıyor, zira sessiz filmler de var.

(Burada bir parantez açıp faşizmin [Almancada] *sch* ile değil *sc* ile yazıldığını belirtelim, kelime yerleşmiştir yani. Lakin on dört yıl sonra eğitim müfettişi olarak hümanist tedrisata dayalı bir lisenin bitirme sınavında bir öğrenciye kelimenin anlamını soruyorum ve hiç tereddütsüz “*fax*’tan, meşaleden gelir” cevabını veriyor. Entelektüellikten uzak birisi değil, muhakkak çocuk zümrelerinden itibaren Hitler Gençliği’ne üye olmuştur, muhakkak pul biriktiriyordur ve Mussolini döneminin İtalyan pullarındaki değnek demetini biliyordur, tabii yıllarca Latince okumaktan da biliyordur bunu ama yine de faşizm kelimesinin ne anlama geldiğini bilmiyor. Diğer öğrenciler düzeltiyorlar: “*Fascis*’ten² gelir”. Peki ama Nazice eğitilmiş bir lise öğrencisi bile bilmiyorsa bu kelimenin ve kavramın temel anlamını, diğer birçokları için iyice müphem değil midir? Daima ve dört koldan aynı şüphe bastırıyor: Bir halkın bilgi ve düşüncesi hakkında, zihin ve ruh durumu hakkında neyi söylemekten emin olabiliriz?)

1 Sesli film.

2 İtalya’da faşist hareketin tabanındaki örgütsel birimler.

Duce'yi konuşurken ilk defa görüyor ve dinliyorum. Film satsal açıdan çok başarılı. Mussolini Napoli'deki sarayın balkonundan kalabalığa hitap ediyor; kitle çekimleri ve konuşmacının büyük boy çekimleri, Mussolini'nin sözleri ve hitap ettiği kitlenin cevabî nidaları birbirini izliyor. *Duce*'nin her cümlede kelimenin tam anlamıyla kendini yeniden doldurduğu görülüyor, her defasında, arada inişerek, yüzünün ve bedeninin ifadesine azamî enerji gerilim yüklüyor, sesinin tutkuyla vaaz eden, törensel, kilisevari vezni işitiliyor, hep kısa kısa cümleler fırlatıyor dinleyenlerin üzerine, bir duanın parçaları gibi, herkes anlamını anlamasa bile hatta tam da anlamadığı için, düşünsel bir gayrete girmeden, duygularıyla tepki veriyor bunlara. Devasa bir ağız. Ara ara tipik İtalyan parmak hareketleri. Kitle uluyor, arada coşku nidaları veya hasımların adı anıldığında keskin ısıklıklar. Bir de habire kollarını ileri uzatarak faşist selâmı veriyorlar.

Bütün bunları binlerce defa gördük ve işittik, çok küçük değişikliklerle tekrarlanıp duruyordu, Nürnberg parti kongresinin veya Berlin Lustgarten veya Münih Feldherrnhalle toplantısının vb. çekimleri; dolayısıyla Mussolini filmi bize gayet gündelik bir performans gibi göründü, hiç de olağanüstü değildi. Ama nasıl *Führer* lakabı *Duce*'nin Almancalaştırılmasından ibaretse, nasıl kahverengi gömlek İtalyan kara gömleklilerinin bir uyarlamasından, Alman selâmı da faşist selâmından başka bir şey değilse, Almanya'da böyle sahnelerin propaganda için filme çekilmesi de, sahnenin kendisi de, *Führer*'in toplanmış halka söylev vermesi de İtalyan örneğine göre biçimlendirilmiştir. Her iki örnekte de mesele, önderin sadece halk temsilcileriyle değil bizzat halkın kendisiyle, tüm halkla doğrudan temasını sağlamaktır.

Bu düşüncelerin izini sürersek, kaçınılmaz olarak *Rousseau*'ya, özellikle onun *Contrat social*'ine varırız. *Rousseau* Cenevre vatandaşı olarak, yani bir şehir devletinin koşullarını göz önünde tutarak yazarken, politikaya antik bir biçim vermedi, onu şehir sınırları içinde tutmayı neredeyse zorunlu, tamamen doğal bir durum olarak tasavvur eder – değil mi ki politika bir *polis*'i, bir şehri yönetme sanatıdır. *Rousseau*'da devlet

adamı, pazar yerinde toplanan halka konuşan hatiptir, Rousseau'da halk cemaatinin katıldığı spor ve sanat etkinlikleri politik kurumlar ve tanıtım-duyuru araçlarıdır. Yeni teknik buluşları kullanarak, film ve radyo aracılığıyla kadimlerin ve Rousseau'nun mekânla sınırlı yöntemini sınırsız genişletmek, önder devlet adamını gerçekten ve şahsen "herkese" hitap eder hale getirmek, –bu "herkes" milyonlarca kişiden oluşsa, tek tek gruplar arasındaki mesafe binlerce kilometre olsa bile–, Sovyetler Birliği'nin büyük fikriydi. Böylece hitabet, devlet adamının yordam ve ödevleri arasında Atina'da sahip olduğu önemi geri kazanıyordu, üstelik artıyordu önemi, çünkü işte Atina'nın yerini şimdi tastamam bir ülke almıştı – hatta bir ülkeden de fazlası.

Hitabet eskisine kıyasla daha fazla önem kazanmakla kalmamış, zorunlu olarak özü de biraz değişmişti. Sadece seçilmiş halk temsilcilerini değil herkesi muhatap aldığı için artık herkes tarafından anlaşılabilirmeli, demek daha halkça olmalıydı. Halkça, somuttur; bir konuşma ne denli duygusal olursa, akla ne kadar az hitap ederse, o kadar halkça olur. Aklın yükünü sırtından atmakla kalmayıp onu devre dışı bırakmaya, onu uyuşturmaya yöneldiğinde, halkça olmaktan demagojiye ve halkı ayartmaya geçişin eşiği de aşılr.

Kitleye seslenilen mekânı, törensel bir şekilde süslenmiş pazar yerini veya afişler ve pankartlarla donatılmış salonu yahut arenayı bir anlamda hitabetin bir unsuru olarak görebiliriz. Konuşma bu çerçevede içinde revnaklanıp sahnelenir, hem kulağa hem göze hitap eden topyekûn bir sanat eseridir, kulağa hitabı iki mislidir, çünkü kitlenin uğultusu, alkışı, reddiyesi de tek tek dinleyiciler üzerinde konuşmanın kendisi kadar, en az onun kadar etki uyandırır. Konuşmanın tonlaması da kuşkusuz bu sahnelemenin etkisi altındadır, kuşkusuz onun duygusal rengini taşır. Sesli film bu topyekûn sanat eserini bütünlüğü içinde aktarır; radyo göze sunulan seyirliği antik çağda ulakların getirdiği havadislere tekabül eden malumatıyla ikame eder, bu arada o tahrik edici işitsel çifte etkiyi, kitlenin kendiliğinden sesli tepkilerini de sadakatle aktarır. ("Kendiliğinden", LTI'nin gözde yabancı kelimelerindendir, buna daha geleceğiz..)

Almancada konuşma ve konuşmakla ilgili tek sıfat konuşkandır, bu sıfatın pek iyi bir tınısı yoktur; konuşkanlık, bir miktar farfaracılık şüphesi çeker üzerine. Neredeyse, Alman ulusal karakterinde konuşmacıya yönelik fıtrî bir şüphecililiğin varlığından söz edebiliriz.

Böylesi bir şüpheden uzak olan ve hatibe değer veren Latinler ise oratorikle retorik¹ olan arasında keskin bir ayrım yaparlar. Orator sözüyle ikna etmeye çalışan, konuşmasıyla açık seçikliğe ulaşmaya gayret eden samimi adamdır, dinleyicilerinin hem kalbine hem aklına seslenir. Oratorik, Fransızların kürsünün ve tiyatronun büyük klasiklerine, bir Bossuet'ye, bir Corneille'e bahsettikleri bir övgüdür. Alman dilinin de böyle büyük oratorları olmuştur, Luther öyledir, Schiller öyledir. Batı'da kötü şöhretli konuşanlığın özel ifadesi retoriktir; Retor, –Yunanlıların sofistliğine ve onun yozlaşma dönemine dayanır bu–, lâfazandır, zihni sise boğandır.

Mussolini halkın oratorlarından mıydı yoksa retorlarından mı? Elbette oratorluktan ziyade retorluğa yakındı, uğursuz gidişatı içinde tamamen retoriğe saplanıp kaldı. Fakat onun Alman kulaklarına lâfazanca gelen bazı konuşmaları aslında öyle değildir, çünkü İtalyancanın konuşma rengine pekâlâ doğal sayılanın pek ilerisine geçmez. O filmdeki yıldönümü kutlamasında *Popolo di Napoli!* Napoli halkı! diye hitap ediyordu. Alman dinleyiciye bu biraz tumturaklı bir antikleştirme gibi gelir. Ama benim aklıma Birinci Dünya Savaşı'ndan kısa süre önce Scanno'da bir dağıtıcının elime tutuşturduğu bir reklam kâğıdı geliyor. Scanno Abruzzo'da bir küçük şehirdir, Abruzzolular fiziksel güçleri ve cesaretleriyle övünürler. Orada yeni açılan bir mağazanın reklamıydı o reklam ve şöyle sesleniyordu: *For-te e gentile Popolazione di Scanno!* Kuvvetli ve soylu ahali! Buna kıyasla Mussolini'nin "Napoli halkı!" hitabı ne kadar sadedir!

Mussolini'den dört ay sonra ilk defa Hitler'in sesini işittim. (Onu hiç görmedim, konuşmasını hiç canlı dinlemedim, Yahudilere yasaktı zaten; başlangıçta bazen sesli filmlerde denk geliyordu, sonra sinemaya gitmek ve radyo cihazı sahibi olmak ba-

1 Oratorik: Hitabet, retorik: Belagat diye karşılanabilir.

na yasaklandığında onun konuşmalarını veya konuşmalarından parçaları sokaklardaki ve fabrikadaki hoparlörlerden dinledim.) 30 Ocak 1933'te şansölye olmuştu, 5 Mart'ta iktidarını teyit edecek ve istediği Reichstag'ı yaratacak olan seçimler yapılacaktı. Reichstag yangınının da –o da LTI'nin bir parçasıdır!– bir parçası olduğu seçim hazırlıkları büyük ölçüde tamamlanmıştı, başarısından endişe etmek için bir sebep yoktu; Königsberg'de son derece emin bir zafer duygusuyla konuşuyordu. Führer'in görünmezliğine ve uzaklığına rağmen, Mussolini'nin Napoli konuşmasıyla benzer bir çerçeveydi bu benim için. Zira bir hoparlörün konuşmayı naklettiği Dresden Garı'nın ışık yansıtılan cephesi önünde heyecanlı bir insan kitlesi tıklım tıklımdı, büyük gamalı haçlı bayraklarla SA'nın adamları balkonlardaydı ve Bismarck meydanından meşaleli bir yürüyüş kolu yaklaşıyordu. Konuşmanın kendisini kopuk kopuk işitebildim, cümlelerden ziyade sesler. Ama yine de o zaman, her defasında aynen yinelenecek olan aynı izlenimi almıştım. Örnek aldığı Mussolini'den ne kadar farklıydı!

Duce, cümlelerine enerji pompalamak için, ayaklarının altındaki kitleye hâkim olmak için gösterdiği bedensel gayret gayet iyi hissedilse de, daima anadilinin şırıltılı akıntısında yüzüyordu, *Duce* tüm iktidar talebine rağmen o akıntıya bırakıyordu kendini, oratorikten retoriğe kaydığına bile takallüs etmeyen, kasılmayan bir hatipti. Oysa Hitler, rikkat uyandırıcı veya alaycı bir etki uyandırmak istiyordu, –dönüşümlü kullanmayı sevdiği iki makam buydu–, Hitler hep kasılarak konuşuyor, daha ziyade bağırıyordu kasılarak. En şiddetli heyecan anında bile insan belirli bir vakar ve iç sükûnu koruyabilir, kendiyle ve ait olduğu toplulukla barışık olma duygusundan gelen özgüvendir bu. Bilinçli, ilkesel bir retor olan, münhasıran retor olan Hitler, başından beri bu duygudan yoksundu. Zafer anında bile emin değildi kendinden, hasmına ve hasım fikirlere böğürüp duruyordu. Asla sükûnet yoktu, asla müzikallik yoktu sesinde, cümlelerinde ritm yoktu, başkalarını ve kendini kamçılayıp duruyordu sadece. Kat ettiği gelişme, özellikle savaş yıllarında, kışkırtıcı olmaktan kışkırtılan olmaya doğru, gayret ka-

sılmasından öfkeye ve öfkenin aczi üzerinden ümitsizliğe doğruydı. Hiç melodik olmayan ve bağırmaktan kısılan sesiyle, çok defa Almancaya uymayan kaba cümleleriyle, Almancanın dilsel karakterine tamamen ters düşen dümdüz retoriğiyle kitleleri nasıl kazanabildiğini, dehşet uzunlukta süreler boyunca onları nasıl bağlayabildiğini ve boyunduruk altında tutabildiğini kendi hesabıma hiç anlayamadım. Birçok şeyi, bir defa kabullenilenin devam etmesine bağlasanız, daha da fazla şeyi pervasız tiranlığın ve insanları titreten korkunun hesabına yazsanız bile (“Kendimi astıracağıma zafere inanırım” – daha sonraki dönemlerde böyle bir nükteli söz çıkarmışlardı Berlinliler), bu kabullenmenin gerçekleşebilmesi ve milyonların onu tüm korkularıyla son ana kadar sürdürebilmesi, tekinsiz bir vakıa olarak önümüzde duruyor.

1944 Noeli’nde, Almanya’nın Batı cephesindeki son saldırısı başarısızlıkla sonuçlandığında, savaşın nasıl biteceğine dair artık kimsenin kuşku duyamayacağı bir vaziyette, fabrikadan eve dönüş yolunda karşılaştığım işçiler kulağıma “Başını dik tut yoldaş! Daha fazla devam etmeyecek” diye fısıldarken, bazen de fısıldamayla kalmadan söylerken bunu, bir kader ortağımla ülkedeki farazî ruh hali üzerine sohbet ediyorduk. Münihli bir tüccardı, yaradılışı itibarıyla Yahudi olmaktan ziyade Münihliydi, düşünceli, şüpheci, hiç romantik olmayan bir insan. Sık sık karşılaştığım teselli lâflarından bahsettim ona. Bunları kendisinin de işittiğini ama hiç ehemmiyet vermediğini söyledi. Kitle hâlâ Führer’ine inanıyordu. “Aramızda yüzde beş onluk bir kesim ona karşı olsa bile, tek bir nutuk söylesin, herkesi yine onun avucunda bilin, herkesi! Başlarda, Kuzey Almanya’da daha kimse tarafından tanınmazken onu Münih’te birkaç defa dinlemiştim. Kimse karşı duramıyordu. Ben de. Ona karşı duramazsınız.” Stühler’e bu karşı konulamazlığın nereden kaynaklandığını sordum. “Bilmiyorum ama ona karşı duramazsınız işte” diye cevap verdi hemen, acayıpliğinde inat ederek.

1945 Nisan’ında, gözü en kör olanlar için bile her şey sönä erdiğinde, kaçtığımız Bavyera köyünde herkes Führer’e küfrederken, kaçan asker kuyrukları bitmek bilmezken, bu savaş

yorgunu, hayal kırıklığına uğramış ve acılaşmış insanlar arasında hâlâ donuk gözler ve imanlı dudaklarla 20 Nisan'da, Führer'in doğum gününde "talihin döneceğini", muzaffer Alman saldırısının başlayacağını temin eden birileri çıkıyordu: Führer öyle demişti ve Führer yalan söylemezdi, aklî sebeplerden daha fazla ona inanmamız lâzımdı.

Asla tartışma kabul etmeyen bu mucizenin açıklaması ne olabilir? Benim de kesinlikle katıldığım ve sadece filolojik bir nedenle tamamlamak istediğim yaygın bir psikiyatrik açıklama var.

Führer'in Königsberg'deki o nutkunu söylediği akşam, Hitler'i defalarca görmüş ve dinlemiş olan bir meslekdaş, bu adamın sonunun dinsel çılgınlığa varacağından emin olduğunu söylemişti. Ben de onun kendisini sahiden bir Alman peygamberi sayma çabasında olduğuna inanıyorum, Sezarlık cinnetinin ifradı, takip edildiğine dair cinnet fikirleriyle sürekli çatışma halindeydi, iki hastalık hali birbirlerini tetikliyorlardı ve bu hastalık, Birinci Dünya Savaşı'nın zayıflattığı ve ruhen sarstığı Alman halkının bünyesine bir enfeksiyon bulaştırmıştı.

Bunun ötesinde, filolog bakış açısından, Hitler'in utanmaz açıklıktaki retorikinin, tam da o zamana kadar korunup kollarlanmış bir dile ilk defa karşılaştığı bir salgının bulaşıcılığıyla nüfuz ettiği için, tıpkı faşist taklidi selâm gibi, faşist taklidi üniforma gibi –siyah gömleğin yerine kahverengi gömlek koymak pek de özgün bir buluş sayılmaz–, kitlesel toplantıların tüm o dekoratif süslemesi gibi özünde gayrı Alman olduğu için, muazzam bir etki uyandırmasının kaçınılmaz olduğuna inanıyorum.

Lakin nasyonal sosyalizm faşizmin ona ön gelen on yılından ne kadar çok şey öğrenmiş olsa da, yabancı bakterilerin enfeksiyonundan ne kadar çok şey almış olsa da, neticede özgül bir Alman hastalığıydı veya ona dönüştü, Alman etinin hızla bozulmasına dayanıyordu. Kuşkusuz caniyane olan ama o kadar da vahşi olmayan faşizm de, kendi enfeksiyonunun geri dönen etkisiyle Almanya'dan zehirlenerek, Nazizmle beraber çökmüştür.

Öğrenciyken bir keresinde Shakespeare’de ne kadar fazla trampet ve düdük çalındığından ve savaş müziği yapıldığından bahsedene bir İngiliz edebiyatçısına kızmıştım. O zamanki anlayışsızlığımla sıkıcı bir ukalalık saymıştım bunu... Hitler dönemi-ne ait günlüklerime ise, henüz 1940’ta şöyle yazmışım: “Seminer konusu: Fanatik ve fanatizm kelimelerinin resmî metinlerde, doğrudan doğruya politikayla alakası olmayan yayınlarda, örneğin yeni Alman romanlarında veya yabancı dillerden çevirilerde ne kadar sık geçtiğinin saptanmasını sağlamak.” Üç yıl sonra “İmkânsız!” diyerek tekrar el atıyorum buna: “Kullanımı muazzam ölçülerde, fanatik kelimesi öyle sık geçiyor ki, ‘yaylı çalgılarda sesler gibi, denizde kum gibi’. Sıklığından da önemli olan, kelimenin değerinin değişimi. Daha önce *18ième*’imde bundan bahsettim, tuhaf ve pek az kişinin dikkat ettiği bir Rousseau alıntısına atıfta bulunurum orada. Şu notlarım hayata kalabilse...”

Kaldılar.

Fanatique ve *fanatisme*, Fransız Aydınlanmacılarının daima azamî kınama maksadıyla, –üstelik iki anlamda–, kullandıkları kelimelerdir. Fanatik, esas itibarıyla –kelimenin kökü *fanum*’dur, kudsiyet, tapınak–, dinsel cezbeyle kapılmış, vecd ha-

linde kasılmalarla malûl bir insandır. Aydınlanmacılar düşün-
cenin bulandırılmasına veya devre dışı bırakılmasına yol açan
her şeyle mücadele ettiklerinden ve kilise düşmanları olarak
her türlü dinsel cinnete özellikle dış bilediklerinden, onların
rasyonalizmi açısından fanatik, aslî bir hasmı ifade eder. Onla-
rın *fanatique* tipolojisi, dinsel fanatizminden ötürü iyi kral IV.
Henry'i öldüren Ravaillac'tır. Karşıtları da Aydınlanmacıları fa-
natizmle itham etse dahi onlar buna karşı çıkarlar, zira onla-
rın cehdi, aklın düşmanlarına karşı aklın araçlarıyla verilen bir
kavgadır. Aydınlanmanın düşünsel varlığının nüfuz ettiği her
yerde, fanatik kavramı bir kaçınma duygusuyla, bir kınamay-
la bağlantılıdır.

Kendi yoluna giden biri olarak onlardan nefret etmeye başla-
mazdan önce, tıpkı "Filozoflar" ve "Ansiklopedistler" gibi ken-
di yoldaşları olan bütün diğer Aydınlanmacılar gibi Rousseau
da fanatik kelimesini pejoratif anlamda kullanır. Savoy vikarı-
nın¹ iman beyanında sofû Yahudiler arasından İsa'nın zuhur
edişi şöyle anlatılır: "En azgın fanatizmin bağrında en yüce bil-
geliğin sesi işitildi."

Ama hemen peşinden, Jean-Jacques'ın sesi olan vikar An-
siklopedistlerin tahammülsüzlüğüne karşı neredeyse kilisenin
hoşgörüsüzlüğüne karşı takındığından daha sert bir tavır aldı-
ğında, uzun bir değinmeyle şu söylenir: "Bayle, fanatizmin tan-
rısızlıktan daha beter mahva sürüklediğini gayet iyi kanıtladı,
bunu tartışamayız; ama kendi içinde bundan daha ehemmiyet-
siz olmayan bir hakikat de şudur: Fanatizm, olanca kana susa-
mışlığı ve gaddarlığıyla, insanın kalbini kanatlandıran, onun
ölümü hor görmesini sağlayan, ona muazzam bir hareket hızı
kazandıran ve yalnızca daha iyi yönlendirerek en yüce erdem-
leri sağabileceğiniz büyük ve kuvvetli bir tutkudur. Oysa öteki
taraf ta inançsızlık ve genel olarak ukala aydınlanmacılık, yaşa-
ma rapt olmaya, gevşemeye, ruhların aşağılanmasına varır, tüm
tutkuları adi özel çıkarlara, rezil bencillığe yöneltir ve böylece
her toplumun hakiki temellerinin sinsice altını oyar."

Daha burada, fanatizmin tamamen farklı bir değer yüklene-

1 Vikar: Yüksek rahip naibi.

rek erdeme dönüşmesinin verilerini buluruz. Fakat Rousseau'nun dünya çapındaki ününe rağmen bu değinmede saklanarak tesirsiz kalmıştır. Romantizmin Rousseau'dan aldığı, fanatizmin değil her biçimiyle ve her dava uğruna tutkunun yüceltilmesiydi. Paris'te, Louvre yakınlarında, zarif, güzel bir küçük anıt dikilidir. Hücum kalkan gencecik bir trampetçiyi betimler. Alarm çalıyordur, coşkuyu uyandırıyor, Fransız Devrimi'nin ve onu izleyen yüzyılın coşkusunu temsil eder. Onun kardeşi olan fanatizmin karikatür sureti ancak 1932'de Brandenburg Kapısı'ndan girdi. O zamana dek 'Fanatik', o gizli övgüye rağmen hastalıkla canilik arası bir yerde duran bir özel-lik olarak kaldı.

Almancada bu kelimenin tam bir karşılığı yoktur, onu kökenindeki kültüsellğe bağlı kullanımından koparsak da yoktur. Gayretkeşlik daha masum bir ifadedir, gayretkeş birisi deyince doğrudan şiddet uygulayan bir failden çok tutkulu bir vaizi tasavvur ederiz. İptilâ, hastalıklı, dolayısıyla mazur görülebilir veya acınası bir durumu tanımlar, bu durumun yol açtığı, kamu için tehlike teşkil eden bir eylemden ziyade. Hayalperestin çok daha aydınlık bir tınısı vardır. Kuşkusuz, berraklık peşindeki Lessing, hayalperestliğe bile kötü gözle bakar. "Onu ayak takımının hayalperestlerine peşkeş çekme" (diye yazar Nathan'a). Ama şu eprimiş "karanlık fanatik" ve "sevimli hayalperest" terkiplerdeki sıfatlar hiç birbirinin yerini alabilir mi diye sorun bir kendinize, bir karanlık hayalperestten ve bir sevimli fanatikten söz edilebilir mi? Dil duygusu ayak direr buna. Bir hayalperest dar kafalı bir inada saplanmaz, ayağını yerden keser daha ziyade, somut reel koşulları gözden geçirir ve göğün birtakım mutasavver katlarına doğru uçar. Posa "tuhaf bir hayalperesttir", teessüre kapılan Kral Philipp'in nazarında.

Fanatik kelimesi Almancada çevrilemez ve ikame edilemez bir kelime olarak durur böylece, değer atfeden bir ifade olarak hep kuvvetli bir olumsuzlamayla yüklüdür, tehditkâr ve itici bir özelliği tarif eder. Bazen bir araştırmacı veya sanatçının ardından söylenenlerde onun biliminin veya sanatının fanatığı olduğuna dair boş lâfları okuduğunuzda bile, bu övgünün için-

de hep dikenli bir kendi-içinlik, tatsız bir yanına yaklaşılmazlık da salınır. Üçüncü Reich'tan önce hiç kimsenin aklına fanatiği olumlu bir kelime olarak kullanmak gelmezdi. Olumsuz değer bu kelimeye öyle sökülmez biçimde yapışmıştır ki, LTI bile bazen onu olumsuzlayarak kullanır. Hitler kavga kitabında aşağılayarak “nesnellik fanatiklerinden” söz eder. Üçüncü Reich'ın parlak döneminde yayımlanan ve üslûbuyla Nazi dil klişelerinin art arda sıralanmasına dayanan bir eserde, Erich Gritzba-
ch'ın methiyeci monografisi *Hermann Göring, Werk und Mensch*¹te nefret edilen komünizmden bahsederken, bu sapkın öğretinin nasıl insanları fanatikler olarak yetiştirebildiği söylenir. Ama bu daha o zaman, neredeyse komik bir raydan çıkma anıdır, daha eski dönemlerin dil kullanımına imkânsız bir geri dönüştür. Münferit vakalarda LTI'nın üstadı da düşebilecektir bu duruma; Goebbels üstelik ta 1944'te (kuşkusuz Hitler'in alın-
tıladığımız o sözüne dayanarak) “bazı akıllanmaz Almanların kafası karışık fanatizminden” söz edecektir.

Komik bir geri dönüş diyorum; çünkü nasyonal sosyalizm fanatizme dayandığından ve tüm imkânlarıyla fanatizmin eğitimi vermeye çalıştığından, fanatik sıfatı tüm Üçüncü Reich devri boyunca en üstünlük zarfı niteliğinde bir takdir sözcüğü olmuştur. Cesur, adanmış, sebatkâr kavramlarının abartılması anlamına geliyordu, daha doğrusu tüm bu erdemlerin hepsini şanla bünyesinde eriten bir yekûn ifadeydi, en hafif pejoratif yan anlam bile bu kelimenin LTI'deki olağan kullanımında devre dışıydı. Bayram günlerinde, Hitler'in doğum gününde veya iktidarı alışı yıldönümünde tek bir gazete makalesi, tek bir tebrik sözü, herhangi bir birliğe veya herhangi bir örgütlenmeye dönük tek bir çağrı olmazdı ki, Hitler imparatorluğunun ebediyen devam edeceğine ilişkin “fanatikçe imanı” teyit eden bir “fanatikçe yemin” veya “fanatikçe sadakat” beyanı içermesin. Hele savaşta, hele hele yenilgilerin üstü artık örtülemediğinde! Durum karanlıklaştıkça, “nihai zafere”, Führer'e, millette veya milletin fanatizmine “fanatikçe iman etmek”, temel bir Alman erdemi olarak gittikçe daha fazla anılır oldu. Kelimenin

1 Hermann Göring, Eser ve İnsan.

günlük basında kullanımı nicel açıdan 20 Temmuz 1944'te Hitler'e düzenlenen suikastın ardından doruğa ulaştı: Verilen sayısız Führer'e sadakat yemininin tek tek her birinde bu kelime yer alıyordu.

Başka alanlardaki, gündelik dildeki ve anlatılardaki kullanım da politik alandaki bu yoğunlukla kol kola gidiyordu. Eskiden tutkulu denen yerde şimdi fanatik deniyordu. Bununla beraber kaçınılmaz olarak kavram pörsüyor, bir bakıma soysuzlaşıyordu. Anılan Göring monografisinde Reich Mareşali başka hasletlerinin yanı sıra "fanatik hayvan dostu" olarak övülür. (Fanatik sanatçı'daki kınayıcı yan anlam burada devre dışıdır, zira Göring hep en sevilen ve en dost canlısı insan olarak tasvir edilir.)

Soru, pörsümeyle beraber kelimenin zehrinden arınmasının da söz konusu olup olmadığıdır. "Fanatik" sözüne bir düşünsel içerik taşımayan başka bir anlam yüklendiği, bu kelimenin artık cesaretle tutkulu sadakatin hoş bir karışımını tanımladığı gerekçesiyle olumlu cevap verilebilir buna. Ama öyle değildir. "Senin için nazmeden ve düşünen dil..." Bilinçsizce içtiğin zehir etkisini gösterir – ne kadar vurgulasak, az.

Ne var ki Üçüncü Reich'ın dilsel önderine, kendisi kamçılayıcı zehrin tam etki göstermesini dert ettiğinden, kelimenin yıpranması içsel bir zayıflama olarak görünüyormuş olmalıydı. Nitekim bu durum Goebbels'i, artık daha fazla artırılmayacak olanı artırmayı denemek gibi bir manasızlığa sevk etti. 13 Kasım 1944 tarihli Reich'ta, vaziyetin ancak "vahşi bir fanatizmle" kurtarılabilceğini yazdı. Sanki vahşilik fanatizmin zorunlu hali değilmiş gibi, sanki ehlileşmiş bir fanatizm olabilirmiş gibi.

Burası, kelimenin çöküşünü işaretler.

Dört ay önce en büyük zaferini kutlamıştı o kelime, bir bakıma Üçüncü Reich'ın bahsedebileceği en yüksek onura, askerî onura nail olmuştu. Resmî ordu dilinin, öncelikle günlük savaş bültenlerinin geleneksel nesnelliğinin ve neredeyse şuh serinkanlılığının nasıl gitgide Goebbelsci propaganda üslûbunun abartılarıyla dolup taşıdığını izlemek özel bir ödevdir. 26 Temmuz 1944'te ordunun açıklamasında ilk defa Alman alaylarını övmek üzere "fanatik" sıfatı kullanıldı. Normandiya'da "fana-

tikçe çarpışan birliklerimiz". Birinci ve İkinci Dünya Savaşı'nın askerî zihniyetleri arasında dünya çapında oluşan fark, hiçbir yerde buradaki kadar gaddarca açık seçik değildir.

Üçüncü Reich'in çöküşünden sadece bir yıl sonrasında, "fanatik" in, Nazizmin bu anahtar kelimesinin, aşırı kullanımdan ötürü asla zehrinden arınmış olmadığını tuhaf bir sağlamlıkla kanıtlayan bir örnek verebiliriz. Zira LTI'nin bütün dö-küntüleri günümüz dilinin her köşesine yayılırken, "fanatik" kaybolmuştur. Halkın bilincinde veya bilinçaltında kelimenin hakiki içeriğinin on iki yıl boyunca canlı kaldığını kesin olarak çıkartabiliriz buradan: Hastalığa ve caniliğe eşit yakınlıkta sisli bir zihin durumunun on iki yıl boyunca en yüksek erdem olarak görüldüğü anlamına gelir bu.

Otokton Nazım

O korkunç yıllarda bilimsel uzmanlığımın meseleleri bana ne denli uzak olsa da, Joseph Bédier'nin zekâ dolu alaycı şiiri birkaç defa önüme gelmişti. Bir motifin, bir fablın, bir destanın kaynaklarının izini sürmek, bir edebiyat tarihçisinin ödevleri arasındadır, bu meslek dalı bazen de bir meslek hastalığına, bir takıntıya dönüşür: Her şey mekânsal ve zamansal açıdan uzaklardan bir yerden geliyor olmalıdır, –ne denli uzağa erişildiyse, uzak kökü tespit eden araştırmacı o denli âlim sayılır–, hiçbir şeyin kökünün ona rastladığınız yerde olması caiz değildir. *Collège de France* kürsüsünden aşağı bakarak komik veya sofus masalın veya herhangi bir edebî tekil örneğin sözümona Oryantall veya sözümona “druid” kökeni üzerine konuşan Bédier'nin sesindeki ironiyi hâlâ işitiyorum. Bédier daima belirli durumların ve izlenimlerin çok farklı çağlarda ve bölgelerde aynı ifadeleri doğurabildiğine dikkat çekmişti hep, çünkü bazı şeylerde insan doğasının aynılığı zamanın ve mekânın ötesinde geçerliliğini kanıtlıyordu.

Onu ilk defa 1936 Aralık'ında hatırlamıştım, biraz dolaylı da olsa. Nazi dış istihbarat ajanı Gustloff'un katilinin davası esnasındaydı. Yaklaşık yüz yıl önce yazılmış, uzun süre dünyaca meşhur olmuş, Almanya'da da yıllarca okul müfredatında oku-

tulmuş, sonraysa (tamamen haksızlık eseri) horlanmış ve unutulmuş bir Fransız trajik oyunu olan Ponsard'ın *Charlotte Corday*'i, Marat'nın öldürülmesini konu alır. Suikastçı kadın Marat'nın kapısını çalar, vicdansız bir zalim saydığı, her türlü insanî bağın dışında bir gayrı-insan olarak gördüğü adamı öldürmeye kesin karardır. Kapıyı bir kadın açar ve suikastçı ürküp geri kaçar: Aman tanrım, adamın bir karısı vardır, birisi seviyordur onu – *Grand Dieu, sa femme, on l'aime!* Sonra ama, Marat'nın “giyotine gönderilecek” kurbanlar arasında sevdiği bir ismi andığını duyar ve saplar bıçağı. Yahudi zanlı Frankfurter'in Chur'daki mahkemedeki ifadesi, sanki özünü ve aslolanı sıkı sıkıya koruyarak bu sahneyi modern koşullara uyarlamış gibidir. Zalimi öldürmeye kesin karar vermiştir, söylediğine bakılırsa, sonra kapıyı Bayan Gustloff açmıştır ve o tereddüde düşmüştür – evli bir adam, *grand Dieu, on l'aime*. O esnada Gustloff'u telefonda konuşurken işitmiştir: “Yahudi domuzları!” – bunun üzerine silah ateşlenmiştir... Frankfurter'in *Charlotte Corday*'i okuduğunu mu varsaymalıyım? Daha iyisi, Ponsard'la ilgili yapacağım ilk derste Chur davasındaki sahneyi Fransız tiyatrosunun insanî sahiciliğinin ahir kanıtı olarak sunmak isterim. –

Bédier'nin gözlemleri saf edebiyat alanından ziyade halkbilimin görece iptidai küresinde yer alıyordu, ona atıfta bulunduğum diğer veriler de o küreye aittir.

1941 sonbaharında, savaşın kısa zamanda bitmesinin artık söz konusu olamayacağı bir zamanda, Hitler'in öfke nöbetlerinden bahsedildiğini çok duyuyordum. İlk öfke nöbetleriydi, çok geçmeden kudurma nöbetleri halini aldı. Führer bir masa örtüsünü, bir yastığı ısıırıyordu anlatılanlara bakılırsa, sonra kendini yerlere atıyor ve halıyı dişliyordu. Sonra, –hep küçük insanlardı bunları anlatanlar, işçiler, seyyar satıcılar, itimat telkin eden dikkatsiz posta müvezzileri–, “halısının püskülleri ni yemişti”, hep yiyordu, “halı yiyici” adını taktılar. İncil kaynaklarına, çim yiyen Nebukadnezar'a geri gitmeye bilmem gerek var mı?

“Halı yiyici” sıfatını efsanenin çekirdeği olarak tanımlamak mümkündür. Fakat Üçüncü Reich sahibi ve tekâmül etmiş ef-

saneler de meydana getirdi. Bunlardan birisini, savaşın patlamasının hemen öncesinde, Hitler iktidarının zirvesinde iken, gayet ayık bir ağızdan dinlemiştik.

Şehrin tepelerindeki küçük evin sahibiydik hâlâ ama o kadar yalıtılmış ve o kadar gözetim altındaydık ki, bize gelip giderken görülmek epey cesaret istiyordu. Aşağıdaki şehirden, daha iyi zamanlarda tedarikçimiz olan bir tüccar dostluğuna sadık kalmıştı, her hafta ihtiyaç duyduğumuz malları getiriyor ve her seferinde, teselli edici ne varsa, cesaretimizi artıracaklarını düşündüğü ne varsa anlatıyordu bize. Politikacı değildi ama nasjonal sosyalizmin aşikâr kötü yönetimi, adaletsizliği ve tiranlığı onu kızdırıyordu. Her şeyi gündelik olanın ve pratik aklın bakış açısından görüyordu bu arada; fazla kültürlü değildi, ilgilerinin geniş bir menzili yoktu, felsefe de, din de değildi onun meselesi. Şimdi bahsedeceğim vakanın öncesinde de sonrasında da onun kiliseye veya öte dünyaya dair işlerden bahsettiğini duymadım. Velhasıl, yüz binlerce zümredaşından yalnızca hükümetin yalan lâflarının kendisini sarhoş etmesine izin vermesiyle ayrılan küçük burjuva dükkâncının biriydi. Genellikle parti içindeki yakası açılıp sonra tekrar kapatılmış bir skandal hakkında sohbet ederdi bizimle, bir sahte iflası veya birinin rüşvetle bir makama geldiğini veya hiç gizlenmeyen bir şantaj olayını anlatırdı. Kurtulamayacağı bir belâyâ bulaşan belde belediye başkanımızın intiharından sonra, –adam önce intihara zorlanmış sonra saygıyla, neredeyse *en miniature*¹ bir devlet töreniyle gömülmüştü–, V.'nin habire şunu söylediğini duyduk: “Bekleyin hele, Kalix'i gömdünüz, Mutschmann ve Adolf'u da gömersiniz!” Bu ayık adam, –onun Protestan olduğunu da eklemem gerekir, çocukluğunda aziz ve şehit hikâyeleri boca edilmemişti yani kafasına–, şimdi aktaracaklarımı, aynı Kalix'in küçük ve Mutschmann'ın büyük alçaklıklarına dair havadisleri verişindeki doğal inanmışlıkla anlatmıştı.

Halle veya Jena'da bir SS Obersturmführer,² –yerler ve kişilerle ilgili kesin bilgiler verirdi, her şeyi “kesin olarak inanılır”

1 Minyatür.

2 SS'teki teferruatlı hiyerarşisinde üstegmene tekabül eden birim komutanı.

kaynaklardan “mutemet olarak” öğrenmiş oluyordu—, üst düzey bir SS subayı, karısını doğum için bir özel kliniğe yatırmıştı. Odayı incelemiş, yatağın üzerinde bir İsa resmi asılı olduğunu görmüştü. Hemşireye “bu resmi oradan indirin” talimatını vermişti bunun üzerine: “Oğlumun ilk göreceği şeyin bir Yahudi evladı olmasını istemiyorum.” Ürken hemşire bunu başhemşireye iletceğini söylemiş, SS adamı da talimatını tekrarlayıp odadan ayrılmıştı. Hemen ertesi sabah başhemşire ona telefon etmişti: “Bir oğlunuz oldu, Bay Obersturmführer. Eşinizin durumu iyi, oğlunuz güçlü kuvvetli. Yalnız, arzunuz da yerine geldi: Çocuk kör doğdu...”

Üçüncü Reich döneminde Yahudilerin imana ehliyetsiz, kuşkucu entelektüelliği ne kadar çok tekdir edilmiştir! Fakat Yahudi de kendi efsanesini üretmiş ve buna inanmıştır. 1943’ün sonunda, Leipzig’e yönelik ilk ağır hava saldırısından sonra Yahudi evinde hep şunu anlattıklarını duydum: 1938 yılında Yahudiler toplama kampına sürüklenmek üzere gece saat dördü çeyrek geçe yataklarından kaldırılmışlardı ve şimdi bomba saldırısından sonra şehirdeki bütün saatler takılmış, hepsi dördü çeyrek geçeyi gösteriyorlardı.

Yedi ay öncesinde arilerle ari olmayanlar iman içinde efsanelikte birleşmişlerdi. Babisnau kavağı. Tuhaf biçimde yalıtılmış, azametli ve heybetli, tuhaf biçimde birçok açıdan görülebilir halde, şehrin güneydoğu tepeliklerinde dikilidir bu ağaç. Mayıs başında karım ilk kez, tramvaylarda insanların mütemadiyen Babisnau kavağını andıklarını işittiğini haber verdi; kavakta ne var, anlamamıştı. Birkaç gün sonra ben de fabrikada Babisnau kavağı laflarını duydum! Sordum, neden diye. Dediler ki: Çünkü çiçek açıyor. Ender görülürmü bu, 1918’de bir açmış ve o yıl barış imzalanmış. Bir kadın işçi düzeltmişti hemen: Sadece 1918’de değil, 1871’de de çiçek açıydı. Bir başka işçi “Yüzyılın diğer savaşlarında da açıydı” diye ilave etmiş, bunun üzerine fabrikanın müstahdemi şu genellemeyi yapmıştı: “Kavak ne zaman çiçek açsa, barış yapıldı.”

Ertesi sabah Feder şöyle dedi: “Dün Babisnau kavağına doğru basbayağı bir kitleler göçü yaşandı. Gerçekten, nasıl gür çi-

çek açmış. Belki sahiden barış gelir – halk inanışlarını tamamen de göz ardı etmemek gerek.” Feder, göğsünde Yahudi yıldızı eski yargıç kepinden imal ettiği işçi kasketiyle söylüyordu bunu.

Sınırların SiliniŖi

Doğa âlemleri arasında katı sınırlar olmadığını, çoktandır sıradan bir ortaokul öğrencisine bile öğretiyorlar. Estetik alanında da sınırların kesin olmadığı bilgisi daha az yaygındır, daha az bilinir.

Modern sanat ve edebiyatın –sıralama böyledir, resim baŖlatmıŖ, Ŗiir onu takip etmiŖtir– tasnifinde izlenimcilik-dıŖavurumculuk kavram çiftine baŖvurulur; kavram makası kusursuzca kesebiliyor ve ayırabiliyor olmalıdır, çünkü mutlak zıtlıklar söz konusudur. İzlenimci Ŗeylerin verdiği intibaa bağımlıdır, iselleŖtirmiŖ olduğunu aktarır; edilgendir, her bir anlık yaŖantının etkisi altındadır, her bir anda baŖka birisine dnŖr, sağlam, tekil, devamlı bir ruhsal çekirdekten, kendiyle zdeŖ kalan bir benlikten yoksundur. DıŖavurumcu kendinden yola çıkar, Ŗeylerin iktidarını tanımaz, onlara kendi damgasını vurur, kendi iradesini dayatır, onlar üzerinden, onların içinde kendini ifade eder, kendi özüne göre biçimlendirir onları: Etkindir, eylemini dnŖtrlmez bir devamlılığı olan benliğinin kendinden emin öz bilinci yönlendirir.

İyi, güzel. Lakin izlenimci sanatı bilinçli olarak reel olanın nesnel imgesini değil, sadece kendi gördüğünün Ne ve Nasıl'ını yansıtır; bütün yapraklarıyla ağacı değil, belirli biçimiyle tek

yaprağı değil, yaprağın rengindeki zaten mevcut yeşil veya sarıyı değil, günün ve mevsimin, iklimin zaten mevcut olan ışığını değil, yaprak kütlesinin gözünü alan iç içe akışını, o anki gönül durumuna tekabül eden rengi, ışığı, kısacası şeylerin realitesinden hareketle kendini soktuğu ruh halini yansıtır. Davranışının edilgenliği nerededir o zaman? Estetik alanda o da yeterince etkindir, tıpkı karşıtı olan dışavurumcu gibi ifade sanatçısıdır.

Nesnel fark sadece etik alanında: Kendinden emin dışavurumcu kendine ve paylaştığı dünyaya katı yasalar koyar, sorumluluk tanır. Salınıp duran, saat be saat değişen izlenimci, kendisinin ve başkalarının sorumsuzluğunu ahlâkı dışlayan davranışla temellendirir.

Lakin burada da sınırların silinmesi kaçınılmazdır. Bireyin çaresizliği ve sorumsuzluğu duygusundan hareket eden izlenimci toplumsal merhamete ve ezilmiş, yitik mahlûkları etkin biçimde desteklemeye varır, bu bakımdan izlenimciler tarafındaki bir Zola, bir Goncourt kardeşler ile dışavurumcular tarafındaki bir Toller, bir Unruh, bir Becher arasında pek fark yoktur.

Hayır, düşünce, edebiyat, sanat ve dil tarihi alanlarında salt estetik yorumlara güvenmem ben. Temel insanî tutumlardan hareket etmek gerekir; tamamıyla zıt ereklelerin duyuşal ifade araçları bazen aynı olabilir.

Dışavurumculuk için bu bilhassa geçerlidir: Nasyonal sosyalizmin katlettiği Toller de Üçüncü Reich'ta Akademi Başkanı olan Johst da dışavurumcuydular.

LTI iradeyi vurgulamanın ve şiddetle ileriye atılmanın biçimlerini dışavurumculuktan miras alır veya onunla paylaşır. Dışavurumcuların henüz tanınma mücadelesi veren ilk dergilerinin adları *Die Aktion*¹ ve *Der Sturm*² idi. Sanatçı camiasının en sol kanadı ve en aç bohemi olarak Berlin'de Potsdam Köprüsü'nün oradaki Café Austria'da (çok daha ünlü ve nezih olan Café des Westens'te de takılırlardı ama oradakiler kendilerini zaten kabul ettirmişlerdi, ayrıca orada daha fazla "yönelim" vardı), Münih'te Café Stephanie'de otururlardı. Birinci Dünya Savaşı'ndan

1 Eylem.

2 Hücüm, fırtına.

önceki yıllardaydı bu. 1912 seçimi gecesinde Austria'da telgraf-la gelen basın haberlerini beklemiş ve sosyal demokratların yüzüncü zaferi ilan edildiğinde tezahürat yapmıştık; şimdi artık özgürlük ve barışın kapısının ardına kadar ve kesin olarak açıldığına inanıyorduk...

Eylem ve hücum kelimeleri 1920'lerde dişil Café ortamından eril birahaneye göç ettiler. Eylem başlangıçtan sonuna dek LTT'nin Almancalaştırılmayan veya onsuz olunmaz yabancı kelimeleri arasındaydı, eylem [nazi hareketinin] heroik ilk döneminin hatıralarıyla, sandalye ayaklarıyla girilen kavgaların imgesiyle bağlantılıydı. "Hücum" askerî-hiyerarşik grup tanımlamasına dönüştü; yüzüncü hücum, SS'in atlı hücum taburu gibi. Almanlaştırma ve gelenekle rabıta eğilimi de rol oynuyordu burada.

Hücum kelimesinin en yaygın kullanımı aynı zamanda en saklısıdır; hâlâ kim bilir ki SA'nın Hücum Birimi anlamına geldiğini, Nazilerin mutlak iktidar döneminde bile, kim bilirdi bunu?

SA ve SS, Koruma Kıtası yani pretoryen muhafız birimi, kısaltma halleriyle öylesine muktedir hale gelmişlerdir ki, kısaltma olarak bir temsiliyet ifade etmezler de artık bizzat bir sözel anlama sahiptirler, önceden temsil etmiş olduklarını bastırmışlardır tamamen.

Burada SS'i mecburen normal yazının eğri hatlarıyla yazıyorum. Hitler devrinde dizgi hurufatında ve resmî dairelerde kullanılan yazı makinelerinin klavyelerinde özel keskin köşeli SS tuşu bulunurdu. Bu hurufat Alman runik harflerine uygundu ve onun çağrışımıyla icat edilmişti. Ama bunun ötesinde dışavurumculukla da ilişkisi vardı.

Birinci Dünya Savaşı'nın asker sözleri arasında dişli sıfatı da bulunur. Sıkı bir asker selâmı dişlidir, bir emir, bir hitap dişli olabilir, yoğunlaştırılmış, disiplinli bir enerjik tavır, dişlidir. Dışavurumcu resim ve dışavurumcu şiir dil açısından özsel olan bir biçimi tanımlar. Filolojik açıdan rahat bir kafada Nazi SS'ini gördüğünde ilk uyanacak tasavvur muhakkak "dişli" olurdu. Sonra bir tasavvur daha eklenirdi buna.

Nazi SS'inin çıkmasından çok önce, trafolarla kırmızı renkle o işareti görürdük, altında şu ikaz yazardı: "Dikkat, yüksek gerilim!" Buradaki dişli-çıkıntılı SS belli ki stilize edilmiş yıldırım imgesiydi. Enerji birikimi ve süratiyle Nazizmin pek sevdiği bir sembol olan yıldırımın imgesi! O halde SS yazı-işareti yıldırımın dolaysız bir cisimleşmesi, yıldırımın resimsel bir ifadesi olabilirdi. Bu arada çift çizgi kuvvet artımını işaret ediyor olabilir, çünkü çocuk birimlerinin siyah flamalarında yalnız tek bir yıldırım dişlisi yer alır, deyim yerindeyse yarım SS.

Çok defa bir biçimlenmenin ardında, biçimlendirenin bilincinde olmadığı birçok neden bulunur, burada da öyleymiş gibi görünüyor bana: SS hem imge hem soyut yazı-işarettir, her ikisi birdendir, sınırın resimsel olana doğru aşılmasıdır, imge-yazıdır, hiyeroglifin duyusalılığına dönüşür.

Ama modern zamanlarda böyle sınırları silici ifade araçlarını ilk kullananlar, kendinden emin dışavurumcularla nasyonal sosyalistlerin en kat'i zıtlarıdır, kuşkucular, Benliği ve ahlâkı parçalayanlar, dekadanolardır. Roma doğumlu bir Polonyalı olarak coşkuyla Fransızlığı seçen şair ve edebî deneyci Guillaume Apollinaire, harfleri tertip ederek resim yapar: "Yakılmış sigaranın dumanı yükseliyor" (*un cigare allumé qui fume*) cümlesindeki kelimeler, yükselen dumanın harflerinden oluşan kavisi sigara kelimesinin çizdiği düz hatta ulayacak şekilde basılmıştır.

LTI'nin içinde SS'nin dişli özel şekli, afişin imge diliyle daha dar anlamda dil arasındaki eklemi oluşturur. Aynı türde bir başka eklem daha vardır: Bu yine dişli-çıkıntılı çizilmiş dik ve yere doğru çevrilmiş meşaledir, çiçek açmanın ve sararıp solmanın runik işareti. Göçüp gitmenin imgesi olarak ölüm ilanlarında Hristiyan hacının yerini o almıştı; dik haliyle de doğum ilanlarındaki yıldızın yerini tutmakla kalmıyor, eczacıların damgalarında ve ekmek fırıncıları tarafından da kullanılıyordu. Bu iki runik işaretin de tıpkı SS işareti gibi yerleşik hâle gelmiş oldukları varsayılabilir, ne de olsa duyusalılık ve Almanlık eğilimlerince teşvik ediliyorlardı. Ama öyle olmamıştır.

Birkaç defa, her defasında birkaç hafta boyunca, runik işaret-

lerle yıldız ve haçın kullanımları arasında nasıl bir orantı olduğuna ilişkin istatistik notlar tutmayı denemiştım. Düzenli olarak (aslında gazete alamaz ve gazete odamızda bulunduramazdık ama bir yerlerden Yahudi evine sızıyorlardı) tarafsız Dresden gazetelerinden birine bakıyordum, –müsaade edilebileceği kadar tarafsızdı, yani apaçık bir parti gazetesine kıyasla tarafsızdı ancak–, epey sıkça Dresden’deki parti gazetesi *Freiheitskampf*¹’da bakıyordum, onun yanında DAZ’a² da bakıyordum, özellikle *Frankfurter Zeitung*’un susturulmasından sonra yurtdışına dönük bir temsil işlevi üstlendiğinden DAZ biraz daha düzeyli olmakla mükellef bulunuyordu. Runik işaretlere esas parti gazetesinde daha sık rastlanacağını hesaba katmak gerekirdi, DAZ’ın çok defa özellikle Hristiyan çevreler için ilan gazetesi işlevi gördüğünü de hesaba katmak gerekirdi. Buna rağmen *Freiheitskampf*’ta runik işaretlerin sayısı diğer gazetelere oranla çok daha fazla değildi. Runikler en yüksek orana ilk ağır yenilgilerden, özellikle Stalingrad’dan sonra erişti, çünkü parti o sıralar kamuoyuna uyguladığı baskıyı artırmıştı. Yine de günlük yaklaşık iki düzine ölüm ilanı içinde runik işaret taşıyanlar en fazla yarısıydı, çok defa üçte birinden azdı. Bu arada çok defa tam da en Nazi edalı olan ilanların yıldız ve haçta ısrar etmesi hep dikkatimi çekiyordu. Doğum ilanlarında da benzer bir durum vardı: Yarısından azında, çok defa daha da azında, runik işaretler vardı, hele Nazi ilanlarında –aile ilanları için apayrı bir LTI üslubu mevcuttu– runik harflere boş veriliyordu genellikle.

SS imgesi bakiyesiz her yere sızarken olumlu ve olumsuz runik yaşam işaretinin nüfuz edemeyişinin, kabullenilemeyişinin nedenini kolayca saptayabiliriz. SS baştan aşağı yeni bir kurumun bir yeni tanımıydı, bastıracağı bir geçmiş yoktu SS’in. Oysa yıldız ve haç, hemen hemen iki bin yıldır ölüm ve yaşamın, insanlığın bu en eski ve en değişmez kurumlarının işaretleridir–

1 Özgürlük mücadelesi.

2 *Deutsche Allgemeine Zeitung* (Umum Almanya Gazetesi). Berlin’de 1861’den beri çıkan milliyetçi-muhafazakâr gazete, genel olarak Nazi yönetimine sadık bir çizgi izlemiştir. Yine de zaman zaman “uyanlar” almış, görelî özerkliğini gitgide yitirmiştir.

ler. Halkın tasavvurunda öyle derin kök salmışlardı ki, tamamen sökülmeleri mümkün değildi oradan. –

Ama her yere nüfuz etmiş ve Hitler devri boyunca tek hâkim olmuş olsaydılar bu yaşam runikleri – o zaman bu vakayı açıklamakta müşkül duruma düşer miydim? Bir an bile hayır! O zaman da az evvel söylediğim kadar kolaylıkla ve vicdanım rahat olarak, işin buraya varmasının kaçınılmaz olduğunu yazacaktım. Çünkü LTI'nin genel eğilimi duyusallaştırmaydı, hele duyusallaştırma Alman geleneğine yaslanarak, runik işaretlerle sağlanacaksa, iki defa selâmlanırdı bu. Yaşam runiği dişli çıkıntılı yazı-imge olarak SS imgesinin parçasıydı, dünya görüşünün ifadesi olan bir sembol olarak da güneş tekerleğinin, gamalı haçın bir parçası. Bütün bu nedenlerin etkileşiminden çıkacak sonuç da, dünyanın en doğal şeyi olarak, yaşam runiklerinin haç ve yıldızı tamamen tasfiye etmesi olurdu.

Peki ama aynı derecede haklı nedenlerle, fiilen gerçekleşmiş olanlar kadar gerçekleşmemiş olanların da gerçekleşmiş olabileceklerini söyleyebiliyorsam – o zaman sahiden neyi temellendirmiş, hangi sırrını açıklığa kavuşturmuş oldum? Sınırlar burada da siliniyor, burada da kesin olmayan şeyler, tereddütler ve kuşkular var. Montaigne'in konumu: *Que sais-je*, ne biliyorum? Renan'ın konumu: Soru işareti cümle işaretlerinin en mühimidir. Nazi katılığına ve kendinden eminliğine en zıt olan konum.

İnsanlığın rakkası iki uç arasında salınıyor ve ortayı arıyor. Hitler'den önce ve Hitler devrinde tüm ilerlemeyi katı olanlara borçlu olduğumuz, tek engelin soru işareti taraftarları olduğu öylesine bıktırasıya tekrarlandı ki. Bundan emin olamazsınız ama şundan emin olun: Elleri kanlı olanlar hep katılardır.

Cümle İşaretlerinin Kullanımı

Bireylerin ve grupların karakteristik biçimde şu veya bu cümle işaretine teveccüh gösterdiğini tespit edebiliyoruz. Mürekkep yalamışlar noktalı virgülü severler; onların mantık ihtiyacı, virgülden daha kesin olan ama nokta kadar da mutlak bir sınır çizmeyen bir ayrımın işaretine taliptir. Kuşkucu Renan, soru işaretini fazla sık kullanmamak gerektiğini söyler. *Sturm und Drang*,¹ muazzam miktarda ünlem işaretine ihtiyaç duyuyordu. Almanya'da natüralizm ilk dönemlerinde tire kullanmayı seviyordu: Cümleler ve düşünce dizileri yazı masası başında titizce kurgulanmış olarak sıralanmıyor, birbirlerinden kopuyor, ima ediyor, tamamlanmadan kalıyorlardı, oluşum koşullarına, iç monoloğa veya özellikle düşünmeye alışkın insanlar arasındaki heyecanlı konuşmaya tekabül eden uçucu, infilâkî, çağrışımçı bir özleri vardı.

Çekirdeği retoriksel olan ve daima duygulara hitap eden LTI'nin, tıpkı *Sturm und Drang* gibi ünlem işaretine tutkun olmasını bekleyebilirdik. Dikkat çeken bir ünlem kullanımı yoktur; tersine, bu işareti gayet tasarruflu kullanıyor gibi görünmüştür bana. Sanki her şeyi öyle doğallıkla bir çağrı veya ni-dâ olarak biçimlendiriyordur ki, bunun için özellikle bir cüm-

1 Atılım ve Tazyik. 18. yüzyıl Almanya'sının etkili romantik aydınlanma akımı.

le işaretine hacet yoktur – nidanın kendini ayırt ettirmesi gereken sade bir ifade olmayınca!

Buna karşılık LTI ironik tırnak diye tanımlamak istediğim işaretleri aşırı miktarda kullanır.

Basit ve birincil tırnak işareti, başka birisinin söylediğini veya yazdığını harfiyen aktarmaktan başka bir anlam taşımaz. Ironik tırnak işareti böyle yansız alıntılamaıyla yetinmez, alıntılananın hakikatine şüphe düşürür, aktarılan ifadeyi yalan ilan eder. Konuşmacının sesine alay katmasında ifadesini bulan ironik tırnak işareti LTI'nin retoriksel karakteriyle sıkı sıkıya bağlantılıdır.

Bunun mucidi asla LTI değildir. Birinci Dünya Savaşı'nda Almanlar kültürlerinin üstünlüğüyle övünür, Batı uygarlığını aşağı ve yüzeysel bir müktesebat olarak hor görürken, Fransızlar “*culture allemande*”¹ anıslarında asla ironik tırnakları eksik etmezlerdi. Muhtemelen tırnak işaretinin ortaya çıkmasından hemen sonra onun yansız kullanımı yanında ironik bir kullanımı da devreye girmişti.

Fakat LTI'de ironik kullanım yansız kullanımın birkaç katıdır. Çünkü yansızlık ona terstir, çünkü onun daima bir hasmı olmalı, o hep hasmını yere çalmalıdır. İspanyol devrimcileri bir zafer kazandığında, onların subayları olduğunda, bir genelkurmayları olduğunda, bunların adları kaçınılmaz olarak “kızıl ‘zafer’”dir, “kızıl ‘subay’”dır, “kızıl ‘genelkurmay’”dır. Aynısı daha sonra “Rus ‘stratejisi’” için, aynısı Yugoslavların “‘Mareşal’ Tito”su için geçerli olacaktır. Chamberlain ve Churchill ve Roosevelt daima ironik tırnak işareti içinde “devlet adamları”dırlar, Einstein tırnak içinde “bilim adamı”, Rathenau tırnak içinde “Alman”, Heine tırnak içinde “‘Alman’ şairi”dir. Tek bir gazete makalesi, tek bir söylev metni yoktur ki bu ironik tırnak işaretleriyle tıklım tıklım dolu olmasın, sükûnetle yazılmış kapsamlı incelemelerde de eksik değildirler. Basılı LTI'de de Hitler'in ve Goebbes'in esas tonunda da vardır, onların fitratındadırlar.

1900 yılında lise son öğrencisiyken anıtlar üzerine bir ödev

1 Alman kültürü.

yazmam gerekmişti. Şöyle bir cümle yazmıştım: “Yetmişler savaşından sonra hemen her Alman kentinin pazar yerinde elinde sancak ve kılıcıyla bir muzaffer Germania heykeli dikildi; bunun için yüz örnek verebilirdim.” Kuşkucu öğretmenim kırmızı kalemle derkenar düşmüştü: “Gelecek derse bir düzine örnek getirilecek!” Yalnızca dokuz tane bulabildim ve ağzımı rakamlarla doldurma hastalığından o saat kurtuldum. Yine de, LTI hakkındaki gözlemlerimde tam da rakamların istismarıyla ilgili söyleyecek çok şeyim olmasına rağmen, ironik tırnak işaretleri üzerine gönül rahatlığıyla şunları yazabilirim: “Binlerce örnek verilebilirdi.” Genellikle gayet tekbiçimli olan binlercesinden bir tanesi şöyledir: “Alman kedileriyle ‘soylu’ kedileri ayırt etmek gerekir.”

Kuşaktan kuşağa nakleden eski bir liseli nüktesi vardı; şimdilerde, Yunanca öğretilen pek az ortaokul kaldığından, unutulmuş olmalıdır. Nükte şöyleydi: Almanca tilki kelimesi [Fuchs] aynı anlamdaki Yunanca *alopex*'ten nasıl çıkmıştır? Şu gelişim sırasıyla: *alopex*, *loplex*, *pex*, *pix*, *pucks*, *Fuchs*. Lise son sınıftan beri, yani şöyle böyle bir otuz yıldır, düşünmemiştim bunun üzerine. 13 Ocak 1934'te aniden, sanki bir önceki gün zikretmişim gibi taptaze çıkıp geldi unutulmuşluğundan. 72 Numaralı üniversite içi sirküleri okurken oldu bu. Rektör, nasyonal sosyalist belediye meclisi üyesi ve meslekdaşımız kürsüsüz profesör Israel'in "Bakanlık müsaade-siyle" eski aile soyadını aldığını bildiriyordu. "16. yüzyılda Lausitz'te Oesterhelt olan bu isim bozularak Uesterhalt, Isterhal (keza Isterheil ve Osterheil), Istraël, Isserel vb. üzerinden Israel'e dönüşmüştü"

Böylece LTI'nin isim faslı ilk kez ilgimi çekmiş oluyordu. Sonraları yepyeni parlayan Oesterhelt yazılı isim levhasının yanından her geçişimde, –Schweizer mahallesinde bir bahçeli evin kapısında asılıydı–, bu özel faslı da her şeyden önce *sub specie Judaeorum*¹ gördüğüm için suçluyordum kendimi. Asla

1 Yahudilik bakış açısından.

Yahudilikle ilgili konularla sınırlı değildi bu, sadece LTT'ye ait bir fasıl da değildir.

Her devrimde, ister politik ve toplumsal olsun ister sanat veya edebiyatta, daima iki eğilim etkili olur: Bir yanda tamamen yeni olma istenci vardır, şimdiye dek geçerli olana karşıtlık katı biçimde vurgulanır burada, ama bunun yanında bir yere bağlanma ihtiyacı, meşrulaştırıcı bir gelenek ihtiyacı da vardır. Mutlak anlamda yeni değilsinizdir, yerini aldığınız günahkâr dönemin bozduğuna, insanlığa veya millete veya ahlâkî olana yahut sanatın özüne vs. geri dönüyorsunuzdur. Her iki eğilim de isim koyma ve isim değiştirme uygulamalarında açıkça gösterirler kendilerini.

Yeni durumun öncülerinden birisinin lâkabını veya aile ismini yeni doğan bir çocuğun veya yeni adlandırılacak bir kişinin ön ismi yapmak, herhalde esasen Amerika'yla ve siyah Amerika'yla sınırlıdır. Büyük İngiliz Devrimi püritenizme sadıktır ve Eski Ahit'ten çıkma isimlere bayılır, onları İncil'den bir sözle pekiştirmeyi de pek sever (Josua – tanrıya hamd et, ruhum). Büyük Fransız Devrimi ideal suretlerini klasik çağda, bilhassa Roma antikitesinde arar, her milletvekili kendine ve çocuğuna Cicero'dan ve Tacitus'tan isimler ekler. İyi bir nasyonal sosyalist de Cermenlerle, Kuzey'in insanları ve tanrılarıyla kan ve ruh kardeşliğini vurgular. Wagner modası ve çoktandır varolan bir milliyetçilik ön çalışmayı yapmışlardı, Horst, Siegelinde vs. isimler Hitler'in zuhurundan önce bol bol mevcuttular, Wagner kültürünün yanında ve onun peşinden, belki ondan daha fazla, Wandervögel gençlik hareketi ve izci şarkıları da buna katkıda bulunmuştur.

Fakat Üçüncü Reich o zamana dek moda veya diğer alışkanlıklar arasında bir alışkanlık olanı neredeyse yükümlülüğe dönüştürdü ve tek tipleştirdi. Nazi Gençliğinin Führer'i Baldur ismini alıyorsa, ondan geri kalmak olur mu hiç? 1944'te bile bir Dresden gazetesinde dokuz doğum ilanından altısının belirgin Cermen isimleri taşıdığını görüyorum: Dieter, Detlev, Uwe, Margit, Ingrid, Uta. Tireyle bağlanmış çift isimler, tok seslilikleri, iki kere ikrar edişleri, keza retorik karakterleriyle (böyle-

likle LTI'ye ait oluşlarıyla) yine çok sevilirler: Bernd-Dietmar, Bernd-Walter, Dietmar-Gerhard... Sık kullanılan şu biçim de LTI açısından karakteristiktir: Küçük Karin, Küçük Harald; masal isimlerinin heroikliğine tatlı bir his katılmış olur böylece, şahane bir yem tadı verir bu.

Bir tek tipleştirmeden söz ettiğimde çok mu abartmış oluyorum? Bir dizi yerleşik ön ismin kısmen itibarsızlaşmış, kısmen basbayağı yasaklanmış olduklarına bakarsak, galiba hayır. Hristiyan ön isimler hiç hoş karşılanmaz; kolayca taşıyıcılarını muhaliflik zannı altında bırakırlar. Dresden felâketinden kısa süre önce *Illustrierte Beobachter*'in, sanırım 5 Şubat 1945 tarihini taşıyan bir nüshası paket kâğıdı olarak elime geçmişti. Şaşırtıcı bir makale vardı orada: "Heidrun" En resmisinden Nazi olan (*Völkische Beobachter*'in ilavesi olarak verilen) bu gazetede bunu görmek şaşırtıcıydı.

O yılların akışı içinde birkaç kere, garip bir Grillparzer sahnesi gelmişti hatırıma. "Düş bir yaşamdır", son perde. Genç kahraman kanlı bir suça batmıştır, kurtuluşu yoktur, kefarete kaçınılmazdır. O esnada bir saatin tıklayışı işitilir, mırıldanıyordur: "Kulak verin! Saat vuruyor. Şafağa üç saat./ Az kaldı, geçiyor" Bir anda yarı uyanık hale geçer, ona eziyet edenin sadece benliğinin gerçekleşmemiş bir imkânı, sadece bir düş, terbiyevî bir düş olduğunu seziyordur. "Hayaletler, gece yanılısamaları; / Hastalık cinneti de istersen, / Ateşliyenken görürüz bunları."

Kabahatliliğin yarı bilincinde bir "Şafağa üç saat" ruh hali, Hitler taraftarlarının yayınlarından bir iki defa ses verir, hiçbir defasında geç dönemde yayımlanan bu Heidrun makalesinde olduğundan daha berrak değildir; fazlasıyla gecikmiş olarak uyandıklarında, hastalık cinneti bir yanılısama olarak geçip gitmiş de değildir; gerçekten öldürmüşlerdir zira... Heidrun makalesinde yazar parti yoldaşlarını iki düzlemde alaya alır. Ebeveynler, kiliseden çıkmazdan evvel (SS'in adamları ve iyice ortodoks Naziler için zorunluydu ya bu), yaşamlarının gayrı Alman bir evresinde yani, şayet ilk çocuklarını Christa adıyla vaf-tiz ettirme hatasını işledilerse, der yazar, sonra o yarı Şarklı adı Almanca ilk harfle "Krista" diye yazarak bari bu zavallı mahlû-

kun günahını imla yoluyla biraz olsun azaltmaya bakıyorlardı. Kefaretin tamamlanması için, ikinci kızın adı iyi Cermen ve pagan âdetiyle “Heidrun” konuyordu, ki Müller’le Schulze bu ismin Erika’nın Cermenleştirilmesine dayandığını tahmin ediyorlardı. Hakikatte ise Heidrun Edda’nın “göksel keçisiydi”, Met’in memelerine asılmış, mutlu mesut seğirtiyordu tekenin peşinden. Genç bir kıza hiç münasip düşmeyen bir Nordik isimdi, yani... Bu makalenin ikazıyla kurtulan bir çocuk olmuş mudur? Çok geç yayımlanmıştır, çöküşe üç ay bile kalmadan. Radyonun arama servisinde daha birkaç gün önce Silezyalı bir Heidrun’a denk geldim...

Christa ve benzerleri bütün itibarsızlıklarına rağmen nüfus kayıtlarına geçebilirken, Eski Ahit’ten alınma isimler yasaktı: Hiçbir Alman çocuğunun adı Lea veya Sara olamazdı; dünyadan habersiz rahibin teki böyle bir ismi beyan etmeye kalkarsa da nüfus dairesi onu kaydetmeyi reddeder, rahibin üst makama şikâyeti de geri çevrilirdi.

Alman milli cemaatinin vatandaşları böylesi isimlerden esirgenmeye çalışılıyordu. 1940 Eylül’ünde bir ilan tahtasında bir kilisenin ilanını gördüm: “Bir halkın kahramanı: Hândel’in oratoryosu” Altında, korku dolu küçücük harflerle ve parantez içinde şöyle yazıyordu: “Judas Makkabaeus; yeni baskı” Hemen hemen aynı sıralarda kültür tarihine ilişkin İngilizce-den çevrilmiş bir roman okudum: *The Chronicle of Aaron Kane*. Rütten&Loening Yayınevi, –Viyanalı Yahudi Anton Bettelheim’in büyük Beaumarchais biyografisini yayımlayan yayıneviydi bu–, ilk sayfada, kişilerin İncil’den alınma isimlerinin onların püriten kimliklerinden ve dönemin ve yörenin töresinden kaynaklandığını, dolayısıyla bunları değiştirmenin mümkün olmadığını söyleyerek özür diliyordu. Başka bir İngilizce romanın –yazarını hatırlamıyorum– Almancası şöyleydi: “Sevgili Oğullar” İç sayfada minicik yazıyla belirtilen özgün isim: O, *Abşalom*! Üniversitede fizik dersinde Einstein adı anılamıyor, “bir Hertz” ölçü birimi de bu Yahudi adıyla tanımlanamıyordu.

Fakat Alman milli cemaatinin vatandaşlarını sadece Yahudi isimlerinden değil Yahudilerle her türlü temastan korumak

gerektiğinden, bunlar özenle yalıtılıyorlardı. Bu yalıtımın aslı araçlarından birisi, Yahudilerin isimleriyle görünür kılınmasıydı. Kesinlikle Almancalaşmamış, Baruch veya Recha gibi apaçık İbranîce bir isim taşımayanların, ön ismine bir “Israel” veya “Sara” eklemesi zorunluydu. Bu ismi nüfus idaresine ve bankasına bildirmekle yükümlüydü, imzasını atarken ihmal edemezdi, ticarî ilişkide bulunduğu herkesi kendisine mektup yollarken bu ismi yazmayı unutmamaları için uyarması gerekiyordu. Ari bir kadınla evli ve ondan çocukları olmuş değilse, –yalnız Ari karısı olmak kurtarmıyordu–, sarı Yahudi yıldızını taşıması zorunluydu. Yıldızın ortasındaki harfleri İbranî yazısına benzetilmiş olan “Yahudi” yazısı, kişinin göğsünde ön isminin yazılı olduğu izlenimini uyandırır. Kapımızın üzerinde iki isim yazılıydı, benimkinin üzerinde Yahudi yıldızı, karımınkinin altında “Ari” kelimesi. Benim yemek karnelerimde önce büyük bir J.¹ harfi bulunuyordu, sonra “Yahudi” kelimesi yatay biçimde kartın üzerine basıldı, en sonunda karnedeki küçük bölümlerin her birinde “Yahudi” yazıyordu, her bir karnede altmış defa. Resmî bir işle ilgili adım anılırken her defasında “Yahudi Klemperer” deniyordu; Gestapo’ya beyanda bulunmam gerektiğinde, kendimi takdim ederken “Yahudi Klemperer, burada” diye yeterince “çıkıntılı” [askerce] söylemezsem itilir kakılırdım. Apostrof yardımıyla tanımlayıcı ifadenin yerine âmirane bağırmayı koyarak aşağılamayı daha da artırmak mümkündü: Los Angeles’e iltica etmiş bulunan müzisyen yeğenim hakkında bir gün gazetede şunu okudum: “Çıfıt² Klemperer tımarhane-den kaçtı ve tekrar içeri düştü” Nefretlik “Kremlin Yahudileri” Troçki ve Litvinov’dan bahis geçtiğinde daima Troçki-Brauns-tein ve Litvinov-Finkelstein diye anılırlar. New York’un nefretlik belediye başkanı La Guardia’dan bahis geçtiğinde o hep “Yahudi La Guardia” veya en azından “yarı Yahudi La Guardia”dır.

Yahudi bir çift bütün bu baskıya rağmen dünyaya bir çocuk getirmeye kalkışacak olursa, –ağzından tükürükler saçan

1 Jude’nin (Yahudi) ilk harfi.

2 Özgün metinde: Jud’. Almancada Jude’nin apostrofla kısaltarak Jud’ diye söylenişi, aşağılayıcı bir anlam taşır.

birinin kibar bir hanımefendiye böğürüşü hâlâ kulaklarımda: “Yavruladığını fark edememişiz seni gidi Yahudi domuzu, madem öyle, seni halledeceğiz!”, sonra da halletmişlerdi kadını, ilaçla uyutulmuş ve ertesi sabah uyanamamıştı—, bu ebeveyn evladına Alman ismi veremezdi; nasyonal sosyalist rejim bir di-zi Yahudi ön ismi sunardı onların istifadesine. Tuhaf isimlerdi bunlar, Eski Ahit’e has vakar pek azında olurdu.

“Yarı Asya”ya dair araştırmalarında Karl Emil Franzos, Ga-liçya Yahudilerinin 18. yüzyılda isimlerine nasıl kavuştukları-nı anlatır. II. Joseph aydınlanma ve insaniyet çerçevesinde böy-le bir talimat vermişti; fakat birçok Yahudi ortodoks eğilimleri nedeniyle buna direndi, alaycı memurlar da ayak direyen gü-lünç duruma düşüren rezil soyisimler dayattılar. O zaman yasa koyucunun niyeti hilafına gerçekleşen alaycılık, Nazi hüküme-ti tarafından bilinçli olarak gündeme getirildi; Yahudiler sade-ce yalıtılmak değil onları “karalamak” istiyordu.

Almanlara kelime formları bakımından Almancanın bir çarpıtması gibi görünen ve kulaklarına kaba ve çirkin gelen bir jar-gon, buna elverişli bir araçtı. Tam bu jargonun Yahudilerin Al-manya’yla yüzyıllar boyu tescil edilmiş rabıtasını ifade ettiğini, o jargonun telaffuzunun da büyük ölçüde bir Walter von der Vogelweide’ninkiyle ve Wolfram von Eschenbach’inkiyle ör-tüşüğünü, elbette sadece meslekten Germanist¹ olan bilir; Na-zi döneminde derste buna dikkat çekmeye cesaret edebilecek Germanistik profesörünün alnını karışlardım! Böylelikle Ya-hudilere tahsis edilen ön isimler listesine Alman kulağına kâh müşkülâtli kâh komik gelen Vögele, Mendelevs. Yiddiş² takma isimler kalıyordu.³

Oturduğumuz son Yahudi Evi’nde her gün, babayla oğlun yan yana yer aldığı karakteristik bir kapı levhası görürdüm: Ba-ruch Levin ve Horst Levin. Baba’nın ismine Israel’i eklemesi-

1 Alman dili ve edebiyatı uzmanı.

2 Almanca konuşulan ülkelerde yaşayan Yahudilerin 16. yüzyıldan itibaren ge-liştirdiği Almanca lehçesi.

3 Kastedilen, Türkçedeki Aliş, Meloş gibi yakınlarca/sevenlerce kullanılan hitap biçimleridir.

ne hacet yoktu – Baruch yeterince Yahudi’ydi, Polonya ve ortodoks Yahudi bölgesinden gelen bir isimdi. Oğlunun da İsra-el ismini takınması gerekmezdi çünkü bir melezd, babası bir karma evlilik yapmakla Almanlığa kaymıştı. Ebeveynleri, haniyse Almanlığa ait oluşlarını vurguladıkça vurgulamaya doymayan bir Yahudi Horst’lar nesli yetişmişti. Bu Horst’lar nesli ebeveynlerine nazaran Nazilerden daha az çekti – tabii manevi eziyeti kastediyorum, zira toplama kampları ve gaz fırınlarında nesil ayrımı yapılmıyordu, Yahudi Yahudi’ydi. Fakat Baruh’lar kendilerini aşklarının ülkesinden sürülmüş hissettiler. Oysa Horst’lar, –tam Yahudi oldukları için isimlerine İsra-el’i eklemesi gereken çok sayıda Horst ve Siegfried vardı–, bu gençler Almanlığa kayıtsızdı ve önemli bir kısmı da basbayağı düşmanca bakıyordu. Onlar da Nazilerle aynı sapkın romantizm atmosferinde yetişmişlerdi, siyonisttiler...

İşte yine Yahudi meseleleriyle ilgili gözlemlere sıkıştım kaldım. Benim mi suçum bu, konunun mu? Konunun Yahudilikle ilgili olmayan yanları da olmalı. Var nitekim.

İsim verirken geleneğe dayanma isteği, nazizme mesafeli duran çağdaşlarımıza bile sirayet etmişti. Partiye üye olacağına emekliliği yeğleyen bir ortaokul müdürü, küçük torunu Isbrand Wilderich’in küçük yaşta gösterdiği kahramanlıkları bana anlatmaktan çok hoşlanırdı. Çocuğun isminin kaynağını sordum. Cevabı kelimesi kelimesine şöyleydi: “Hollanda’ya dayanan soyumuzdan, 17. yüzyılda yaşamış bir adamın adıymış.” Sofu Katolisizmin Hitler’in ayartısından koruduğu müdür, salt bu soy kelimesinin kullanımıyla, Nazizmden iltihap kapıldığını açık ediyordu. Eski dilde hısımlık, geniş anlamda aile yerine kullanılan yansız bir kelime olan, sonra August gibi düşüp pejoratifleşen soy, törensel bir mehabet kazanmış, soy araştırması milli cemaatin her vatandaşının onursal yükümlülüğü haline gelmişti.

Buna karşılık gelenek, milliyetçilik ilkesi karşısında hasmane durduğu her yerde, hoyratça bir kenara itiliyordu. Burada, çok defa ukalalık sayılarak alaya alınmış tipik bir Alman özelliği devreye girer: Kılı kırk yaran titizlik. Almanya’nın birçok

bölgesine Slavlar yerleşmişti, yer isimleri de bu tarihsel duruma uygundu. Oysa Üçüncü Reich'in milliyet ilkesi ve ırkçı gururu Cermen olmayan yer isimlerine müsamaha gösteremezdi. Böylece haritada en ince ayrıntıya kadar temizliğe girildi. *Dresdener Zeitung*'un 15 Kasım 1942 tarihli nüshasındaki "Doğu'da Alman yer isimleri" başlıklı yazıdan şunları not etmişim: Mecklenburg'un birçok köyünde "Wendisch"¹ eki silindi, Pomeranya'da 120, Brandenburg'da yaklaşık 175 Slav yer ismi Almancalaştırıldı, Spree ormanındaki kasabalar bilhassa Cermenleştirildi. Silezya'da özellikle "aşağı ırktan" Litvanyalı son eklerin uygunsuz bulunduğu Gumbinnen vilayetinde tam 2.700 Almanlaştırıcı değişiklik yapıldı, örneğin Berninglauken'in Berningen olması "tamim edildiği" gibi, toplam 1.851 belediyeden 1.146'sının ismi değiştirildi.

Geleneğe olan arzu, sokak isimlerinde Almancılık yapma fırsatını kullanırken de gösterir kendini. En eski ve en bilinmeyen belediye başkanlarının ve meclis azalarının isimleri mezarlarından çıkartılıp başmuallim dikkatiyle sokak tabelalarına yazılır. Burada Dresden'de Güney tepeliğinde yeni açılan bir Tirmann Sokağı vardır, isminin altında şöyle yazar: "Doktor Nikolaus Tirmann, belediye başkanı, ölümü 1437". Kenar mahallelerin sokak talebalarında da benzer şeyler okursunuz: "14. yüzyılda belediye meclis azası" veya "15. yüzyılda bir şehir tarihçesinin yazarı" Joseph ismi fazla mı Katolikti, yoksa romantik, böylece Almanlığı bariz bir ressama yer açmayı mı istiyorlardı? Her ne ise, Dresden'deki Joseph Caddesi, Caspar David Friedrich Caddesi adını aldı. Bunun posta işleri açısından yarı yarıya imkânsız bir değişim olduğu ortaya çıktı: Bu caddedeki Yahudi Evi'nde otururken, şu adrese yazılı mektuplar alıyorduk sürekli: Caspar David Bey'in orada, Friedrich Caddesi'nde.

Şehirlere bir ek isim takılan posta damgaları, Ortaçağ zümre ve lonca düzenine duyulan sevgiyle modern reklamın bir karışımını yansıtır. "Fuar şehri Leipzig" eskidir ve bir Nazi icadı değildir ama şu damga bir Nazi yeniliğidir: "Cleve, iyi ço-

1 7. yüzyıldan itibaren Doğu ve Kuzey Almanya'ya yerleşen "Elbe Slavlarını" tanımlayan isim.

cuk ayakkabısı imalathaneleri şehri” Günlüğüme “Fallersleben, Volkswagen Fabrikası Şehri” notunu düşmüşüm, bu damga meslekçi-zümreci ve sınaî anlamlarının yanı sıra açıkça politik bir anlam da barındırır: Führer’in çok memnun olduğu bir aldatmaca kuruluşunu, özel bir sanayi yerleşimini öne çıkarır; çünkü Volkswagen’in vaadleriyle küçük insanlar para vermeye ayartılırken hakikatte başından itibaren savaş arabalarının imali planlanmıştı. “Münih, Hareket’in şehri” ve “Nürnberg, parti kongreleri şehri”, apaçık politik ve salt propagandacı damgalardı.

Nürnberg “Gelenegın Gau”sunda yer alıyordu, bununla, nas-yonal sosyalizmin şanlı ilk adımlarının tam da bu bölgede atıldığı ifade edilmek isteniyordu. Vilayet yerine “Gau” demek yine Almanlıkla rabita kurmaktı, tamamen Polonya’ya ait olan toprakları “*Warthe Gau*’suna” katarak, yabancı bir ülkenin gaspını Almanca isimlendirmeyeyle meşrulaştırıyorlardı. Sınır topraklarını *Mark*¹ diye isimlendirmenin mantığı da aynıydı. Ostmark [Doğu hududu]: Avusturya’yı Büyük Almanya’ya çekiyor, Westmark [Batı hududu]: Hollanda’yı eklemliyordu. Polonya’nın Lodz şehrinin isminden edilerek Birinci Dünya Savaşı’nda orayı ele geçiren komutanın ismiyle Litzmannstadt’a dönüştürülmesi, fetih arzusunun arsızlığının daha da ileri gittiğini gösteriyordu.

Bu ismi yazarken, özel bir damga geliyor gözümün önüne: Litzmannstadt Gettosu. Şimdi de dünya tarihinin cehennem coğrafyasında yerini almış isimler üşüşüyor. Theresienstadt, Buchenwald, Auschwitz vs... Bunların yanında pek azınızın bileceği bir isim: Sadece biz Dresdenlileri ilgilendiren bir isim, en yakından ilgilendiklerinin hepsi de yok oldu. Hellerberg Yahudi kampı: 1942 sonbaharında Dresden Yahudilerinin iyice erimiş bakiyesini oradaki sefil barakalara yerleştirdiler, Rus mahpuslara ayrılardan daha da sefil barakalardı bunlar, oradan da birkaç hafta sonra Auschwitz’e gaz odalarında ölmeye gönderildiler; yalnızca karışık evlilikler sayesinde yaşayan birkaç kişi kaldık geriye.

1 Mark kelimesinin anlamlarından biri sınır işareti, huduttur.

Dönüp dolaşıp Yahudi meselesine geldim yine. Benim suçum mu? Hayır, Nazizmin suçu, tek suçlu o.

Ama madem (deyim yerindeyse) yerel yurtseverliğe düştü yolum, madem sahiden bir doktora tezi yazmaya yetecek bir konuda tesadüfî notlar ve değinmelerle yetinmek zorunda kaldım, –belki malzemeyi tamamen erdirecek bir adres vardır–, o zaman beni şahsen ilgilendiren ve hayatta kalmamda katkısı bulunan küçük bir evrak sahtekârlığından bahsetmek istiyorum. Benim vakamın münferit olmadığından eminim. LTI (gardiyanların ve mahpusların konuştuğu) bir hapishane diliydi, hapishanelerin dilinin (acil savunma gereği) kaçınılmaz bir unsuru da gizli kelimeler, yanıltıcı çok anlamlılıklar, tahrifatlar vs.'dir.

Dresden'in imhasından canlı çıkarılıp Klotzsche hava meydanına götürüldüğümüzde Waldmann'ın durumu bizden iyiydi. Yahudi yıldızını söküp atmıştık, Dresden tahkimatından dışarı çıkmıştık, bir arabada Arilerle beraber oturmuştuk, kısıcası her biri canımıza mal olacak bir demet ölümcül günah işlemiştik, Gestapo'nun eline düşersek ilmek boynumuzdaydı. "Dresden adres rehberinde," dedi Waldmann, "sekiz Waldmann var, aralarındaki tek Yahudi benim – kimin dikkatini çekecek ki bu isim?" Benim ismimin vaziyeti başkaydı. Bohemya sınırının berisinde yaygın bir Yahudi ismiydi bu: Klemperer'in tenekecilikle¹ alakası yoktur, tokmakçıyı, sabahları dindarların kapılarına veya pencerelerine vurarak onları sabah duasına kaldıran cemaat görevlisini tanımlar. Bu isim Dresden'de gayet iyi bilinen birkaç numuneden ibaretti, onca korkunç yılın ardından geri kalan tek Klemperer de bendim. Bütün kâğıtlarımı sözüm ona kaybetmiş olsam, bu beni şüpheli duruma düşürebilirdi, resmî makamlarla temastan da ilânihaye kaçınamazdım: Gıda karnesine ihtiyacımız vardı, seyahat karnesine ihtiyacımız vardı – hâlâ ziyadesiyle medenî idik, böylesi belgelerin zorunlu olduğuna inanıyorduk... Tam o sıralarda, eczanede benim için hazırlanmış bir küçük ilaç şişesini hatırladık. Hekim yazısıyla karalanmış reçetede benim ismim kolayca değiştirilebilir olan

1 Almanca tenekeci: Klempner.

iki noktada değişmişti. “M”yi “in” yapmak için bir nokta yeterdi, milimetrelik bir tire ilk “r”yi bir t”ye dönüştürebilirdi. Böylece Klemperer, Kleinpeter oluverdi. Üçüncü Reich’taki böylesi Kleinpeter’lerin sayısını saptayacak bir posta idaresi olamazdı herhalde.

Kömür Arakçısı

1943 ilkbaharında İş ve İşçi Bulma Kurumu beni vasıfsız müstahdem olarak Willy Schlüter'in ordu ihaleleri sayesinde muazzam büyümüş olan çay ve kaplıca ürünleri fabrikasına gönderdi. İlk paketlemeci olarak istihdam edildim, işlenmiş çayı kartonlara doldurmam gerekiyordu – son derece tekdüze fakat bedenen gayet hafif işti. Çok geçmeden bu iş münhasıran kadınlara devredildi, ben de esas fabrikasyon bölümlerine, malaksör kazanlarının ve kesme makinelerinin olduğu yere yollandım. Fazla miktarda hammadde geldiğinde Yahudi grubunun boşaltma ve depolamaya da yardım etmesi gerekiyordu. Schlüter çayında –muhtemelen o sıralar bütün ikame çaylarda olduğu gibi– düzen herhangi bir yerdekiyle aynıydı; sadece isim aynı kalıyor, oysa içerik sürekli değişiyordu; o sıralar ellelerine ne geçerse tıktırıyorlardı.

Mayıs ayında bir öğleden sonra, bina kanadının altında tek bir mekân olarak boydan boya uzanan yüksek tavanlı havadar bodrumda duruyordum. Bu önemli depo alanı birkaç köşe ve dar geçit boşlukları dışında tıklım tıklım doluydu, yalnızca tavanın hemen altında azıcık yer vardı. Akdikenle, ıhlamurla, süpürgeotuyla, naneyle, kekikle dolu büyük şişkin çuvallar üst üsteydi, avludan pencerelerden aralıksız fırlatılan yeni çuvallar

konveyörlerden öyle hızla yığılıyordu ki sürüklenip götürülenlerin yerine daha fazlası geliyordu. Birbiri üstüne devrilen çuvalların yığından sökölüp tasnif edilmesine yardım ediyor, bu esnada sırtlarındaki hantal ve ağır yükü depoda hâlâ boş olan köşelere giden zorlu eğimleri tırmanan hamalları hayranlıkla izliyordum. Yanımda, elinde yeni bir talimatla aşağı gelmiş olan sayım memuru kadın güldü: “Kömür arakçısı yine müt-hiş, her sirkte sahneye çıkabilirdi.” Bir işçiye kimi kastettiğini sordum, kör ve sağır olmayan herkesin bunu bilmesi gerektiği cevabını verdi, biraz da acıyan bir küçümseme ifadesiyle: “Ot-to tabii, şu hizmetli, herkes ona öyle der.” Bir çene hareketiyle işaret ettiği adama baktım, çuval dağının kambur sırtı üzerinde, iki büklüm ama neredeyse koşarak ilerleyişini, çuvalı sırtının, omuzlarının, kafasının tırtılvari hareketleriyle duvara yaslanmış yığındaki bir boşluğa doğru indirip sonra kollarını geniş geniş açarak yerleştirmişini izledim. Bu duruşunda biraz goril benzeri, biraz masalsı bir şey vardı: Kolları maymun kollarıydı, vücudunun geniş üst kısmı fazla kısa ve kalın kalçalarına oturmuştu, bacakları bir O oluşturunuyordu, topuksuz ayakkabılarındaki ayakları emniyetsiz zemine denizanası gibi yayılıp yapışmışlardı. Yüzünü döndüğünde kurbağaya benzer bir suratı olduğunu, koyu renk saçlarının basık alınına ve küçük gözlerinin üzerine döküldüğünü gördüm. Sahiden, benzer bir sureti, benzer bir duruş ve çehreyi daha önce defalarca ilan tahtalarında ve duvarlarda görmüş ama fazla dikkat etmemiştim.

Nazilerin afişleri bunun dışında hep aynıydı. Hep aynı gaddar ve kaskatı direngen savaşçı tipi konurdu önümüze, elinde bayrak veya tüfek veya kılıç, SA veya SS veya asker üniformasıyla veya çıplak; daima fiziksel güç ve fanatikleştirilmiş iradenin ifadesi vardı orada, kaslar, sertlik ve her türlü düşünmeden uzak şüphesizlik, sporla, savaşla ve Führer iradesine teslimiyetle ilgili bu ilanların karakteristikleriydi. “Führer’in tebasıyız!” Hitler’in iktidara gelişinden hemen sonra bir öğretim üyesi Dresdenli filologlara coşku içinde böyle haykırmıştı; o zamandan beri Üçüncü Reich’in nice afişi ve pulu bana hep bu sözü haykırıyordu. Kadınların temsili söz konusu olduğunda da hep

bu Nordik kahraman erkeklerin Nordik kahraman kadınlarıyla karşı karşıyaydık. Afişlere artık sadece üstünkörü bakmış olmam sahiden affedilir bir şeydi, zira hele göğsümde yıldız taşıyalı beri hep mümkün olduğu kadar süratle sokaktan çekilmeye gayret ediyordum; hakaretler ve daha da vahim sempati gösterileri nedeniyle asla güvende değildim sokakta. Bu zavallica heroik afişler, tekdüze LTI'nin en tekdüze yerlerini grafikleştiriyorlardı yalnızca, onları zenginleştiriyor da değildiler. Düzinelercesini gördüğümüz bu çizimlerde grafik tasvirle yazının birbirine kaynaması, birbirini yükseltmesi de söz konusu değildi. "Führer, emret, yapalım!" veya "Zafer sancaklarımızda!" konuşma bandı gibi, kendi başına bir söz gibi nakşediliyordu, bir deyişin veya sözle bir grafiğin birbirlerine tesir edecek şekilde bütünleştikleri bir örnek hiç bilmiyorum. Üçüncü Reich'in bir afiş kişiliğinin kömür arakçısındaki gibi yaşama sirayet ettiğini, söz-ime beraberliğinin tüm bir işçi grubunun gündelik hayatına hükmettiğini de hiç görmemiştim.

Bunun üzerine afişe daha dikkatli baktım: Sahiden, yeni bir şey sunuyordu, bir parça masal, bir parça hayalet baladıydı, fanteziye hitap ediyordu. Versailles'da Ovidius'un Dönüşümler'inden ilhamla yapılmış bir çeşme vardır; çeşmenin kenarından atlayan suretler yarı yarıya büyüünün tesiri altındadırlar, insan biçimleri hayvan biçimine dönüşerek yitmeye başlamıştır. Kömür arakçısı da aynen öyle biçimlendirilmiştir; ayaklar neredeyse amfibiktir, eteğin ucu küt bir kuyruk gibi görünür, sinsice ilerleyen hırsızın duruşu da kamburu çıkmış haliyle dört ayaklıları andırır. İmgenin masalsı etkisine isabetli isim seçimi de eşlik eder: Hırsız yerine "arakçı", kabasaba halkça ve gündelik hayata ait bir ifadedir, atak bir isimleştirme ("adına-konuşan"la¹ karşılaştıran) ve aliterasyon yoluyla gündelik hayattan belirgin biçimde koparılıp şiirselleştirilmiştir. İmge ve söz, böyle bir birliktelikle hafızaya gömülmüştür – tıpkı SS'in sözü ve işareti gibi.

Sonradan birkaç defa benzer bir etkide bulunmak için gi-

1 Almanca *Fürsprech*: Adına-Konuşan. Eskiden halk arasında avukatı tanımlamak üzere kullanılan kelime.

rişimde bulunulmuş ama aynı etki elde edilememiştir. Bir israf meselesiyle ilgili olarak –neyin israfı olduğunu unutmuş olmam manidardır– ‘kuruş mezarı’ lâfı çıkmıştı; aliterasyonu iyiydi ama lâf kömür arakçısı kadar lezzetli değildi, çizgileri de o kadar sarmamıştı. Sonra mahvoluş tehdidiyle pencerelere tırmanan don hayaleti vardı ama onun da vurucu lâfı eksikti. Kömür arakçısına en yakın olan herhalde gölge gibi sinsi ve tekinsiz ‘kulak kabartan’ idi, onun uyarıcı sureti gazete köşelerinde, vitrinlerde, kibrit kutularında casuslara karşı dikkatli olmamız için ikazda bulunmuştu aylarca. Fakat o surete ait “Düşman da dinliyor” sözü, işlenen malzemenin Amerikanlığından ötürü Alman kulaklarına yabancı gelmişti, o hayalet adam imgesi çıktığı anda eskimişti bile; hani düşmanın mesela kafe- de bir gazetenin arkasından yan masadaki dikkatsiz bir konuşmaya kulak kabarttığı roman imgelerinde defalarca rastlanmıştı zaten bu sözlere.

Kömür arakçısının dolaysız etkisi, bazı kopyalarında veya çeşitlemelerinde kendini gösterir: Sonradan bir “zaman arakçısı” çıkmıştı, “mayın arakçısı” denen bir mayın tarama gemisi vardı, Reich’ta Sovyet Rus politikası karşıtı bir resmin alt yazısı “Polonya arakçısı” idi... Aynen kömür arakçısı sözüne bir el aynası çerçevesi üzerinde rastlıyordunuz; altında şöyle yazıyordu: “Aynaya bak: Arakçı mısın değil misin?” Sonra, ısıtılmış bir odanın kapısı açık bırakıldıysa, çok defa birisi sesleniverirdi: “Kömür arakçısı geliyor!”

Fakat 1944’te yani kömür arakçısının yeni ve en güncel imgelerden biri olmaktan çıktığı bir zamanda sokakta tanık olduğum bir küçük sahne, sayısız afiş arasında özellikle bu afişin özel etkisi hakkında, hizmetli Otto’ya takılan lâkap dahil bütün bunlardan çok daha güçlü bir örnektir. Genç bir kadın inatçı küçük oğluyla çaresizce didişiyordu. Velet habire kendini onun elinden kurtarıyor, ağlayıp zırlıyor, annesiyle yürümeye devam etmek istemiyordu. O sırada benim gibi onları izleyen kerli ferli bir beyefendi ufaklığa yaklaştı, elini onun omzuına koydu ve sakin bir ciddiyetle şöyle dedi: “şimdi söyle bakayım, uslu uslu annenle beraber eve mi gidersin, yoksa seni kömür

arakçısına mı götüreyim?” Çocuk bir an dehşet içinde baktı beyefendiye. Sonra korku dolu bir çığlık kopardı, annesine koştu, eteğine yapıştı ve bağırmaya başladı: “Anne, eve! Eve, anne!”

Anatole France’ın sanırım “Bahçıvan Putois” adında çok düşündürücü bir hikâyesi vardır. Bir aile çocuklarına Putois’yı tehditkâr, siyah bir adam olarak takdim eder, onların fantezilerinde böyle yer eder, sonraki kuşakların pedagojisine eklenir, ailenin tanrısı gibi bir azamete bürünür, basbayağı tanrı-sallaşır.

Üçüncü Reich daha uzun sürseydi, imge ve sözden mamul kömür arakçısının Putois gibi bir mitsel şahsiyete dönüşme şansı hayli yüksekti.

“Asko”yu ilk defa savaştan iki yıl önce duymuştum. Amerika’ya geçmeden önce burada kalan işlerini toparlamaya gelmiş olan Berthold M. (“Ne diye ağır ağır boğazlatayım ki kendimi? Birkaç yıla görüşürüz!” diyordu), bu rejimin kalıcı olup olmayacağına dair soruma bu cevabı vermişti: “Asko!” Biraz da pozunu yaptığımız alaycı tevekkül artık infiale dönüştüğünde, –bir yandan da gizlenmesi gerekiyordu bunu, Berlin Bushido’su icabı–, hararetle vurgulayarak şunu ekleyecekti: “Aneosko!” Anlamayarak yüzüne baktığımda, küçümseyen bir edayla, artık bir taşralı olduğumu ve Berlin hakkında hiçbir şey bilmediğimi söylemişti: “Cümle âlemin dilinde saat başı bu lâf var. ‘Asko’: ‘Asla söz konusu olamaz’ demek. ‘Aneosko’ ise: ‘Asla, ne olursa olsun söz konusu olamaz’!”

Bir meselenin şüpheli yanını fark etmek ve eleştirel mizah da-ima Berlinliliğin temel hususiyetleri olmuştur (zaten Nazizmin Berlin’de nasıl tutunabildiğini hâlâ kavrayamamın nedeni budur); nitekim Berlinliler daha otuzlu yılların ortasında kısaltma manyaklığındaki komikliği kavramışlardı. Komiği biraz da edepsizleştirebilirseniz, baharatın lezzeti ikiye katlanır; işte, Berlin’in sığınak ve bombardıman gecelerine panzehir olarak şu iyi geceler dileği çıkmıştı: “Oha”, yani “odanda horuldayasın, aralıksız”¹

1 Almancası “Popo”: “Penne ohne Pause oben” (yukarıda kesintisiz uyuyasın).

Sonra, 1944 Mart'ında, kısaltmalar için kullanılan deyişle "kırpık kelimelerin" aşırı kullanılarak istismarına karşı ciddi ve resmî bir uyarı yapıldı. Temsilî hüviyet taşıyan DAZ "Kanaatimizce" başlıklı bölümünü dil meselelerine ayırdı. Bu defa, dili bozan kısa sözlerin her yere sirayet etmesine mani olacak resmî bir tasarruftan söz ediyorlardı. Sanki bizzat geliştirdiklerini ve halen geliştirmekte olduklarını, dahası şimdi bu gelişmeyi durdurmak isteyenin bünyesinin kendiliğinden ve herhangi bir katkıya gerek olmadan ürettiğini, tek bir işlemle kesip alabilirlermiş gibi. "İktig imat" gibi bir ses öbeğine hâlâ Almanca denebilir mi diye soruyorlardı; bir iktisat sözlüğünde yer alan bu lâf şu anlama geliyordu: "İktisat grubu imalat talimatı"

Zaman olarak Berlin halk mizahının çıkışı ile DAZ'ın ciddi müşahedesinin arasında bir tarihte, vicdan azabının gürültüye getirilmesine ve kabahatin başkasına atılmasına benzeyen bir şey girmiştir araya. "Kısa olana itibar ve icbar" gibi şiirsel bir başlıkla Reich'ta yayımlanan bir makale (8 Ağustos 1943'te), kısaltmacı "dil garabetlerinden" Bolşevizmi sorumlu tutuyordu; Alman mizahı bu garabete ayak diriyordu; mamafih başarılı kısaltmalar da vardı, bunlar (tabii ki!) Alman milletinin eseriydi – örneğin daha Birinci Dünya Savaşı'nda topçu ateşi yaygın biçimde kullanılan "teş" gibi.¹

Bu makalede her şey yamuktur: Kısaltmalar pekâlâ yapay ürünlerdir, esperantodan daha fazla halktan çıkma değildirler; halk çoğu durumda sadece alaycı taklitler üretir, "teş" gibi oluşumlar istisnadır. Dil garabetlerinin Rus menşeli olduğu ithamını da akılla mantıkla bağdaştırmak mümkün değil. Bu itham aslında gayet aşikâr biçimde Reich'ta üç ay kadar önce (7 Mayıs'ta) yayımlanan bir makaleye dayanır. Orada, faşizmden kurtarılan Güney İtalya'daki Rusça dil dersleri hakkında şunları söylüyorlardı: "Bolşevikler Rus dilini bir kısaltmalar ve yapay kelimeler seliyle boğdular... Güney İtalya'daki öğrencilerin öğrendiği şey bir argodur."

Nazizm, İtalyan faşizmi üzerinden Bolşevizmin pek çok şeyini taklit etmiş olabilir (bir yalan Midas'ı olarak, dokunduğu

1 Almancası "Ari": Artillerie (topçu).

her şeyi yalana çevirmek üzere): Kısaltma imalatını ise oradan çalması gerekmiyordu, çünkü 20. yüzyılın başından beri, hele Birinci Dünya Savaşı'ndan beri her yerde rağbetteydi bu, Almanya'da olsun, bütün Avrupa ülkelerinde olsun, tüm dünya-da olsun.

Berlin'de çoktandır KDW vardı, *Kaufhaus des Westens*,¹ daha da eskiden beri HAPAG vardı. *Mitsou* adında şirin bir Fransız roman vardı; *Mitsou* bir sınai teşebbüsün kısaltması, aynı zamanda sevgilinin adıdır, bu erotikleştirme, kısaltma formunun Fransa'da yerleşik hale geldiğinin kesin bir işaretidir.

İtalya'nın da birkaç sanatkârane kısaltması vardı. Üç kademe-yi ayırt edebiliriz: En ilkelinde birkaç harfi art arda dizersiniz, BDM mesela; ikincisi bir kelime olarak telaffuz edilebilen bir ses grubu oluşturur; üçüncüsü ise mevcut dildeki bir kelimeyi yeniden biçimlendirir ve o ilk kelime ile onun kısaltma suretinde ifade ettiği şey arasında da bir ilişki olur. Yaradılış kelimesi "Fiat" (ol!), 'Fabbriche Italiane Automobili Torino'nun gururla sunduğu bir otomobilin adıdır; faşist İtalya'da sinemalarda gösterilen haftalık haber bülteninin ismi "Luce"dir (ışık), pedagojik sinema filmleri birliğinin, *Lega universale di cinematografia educativa*'nın ilk harflerini içerir bu isim. Goebbels "İşletmelere girelim!" kampanyasına bulduğu "İşgir kampanyası" kısaltmasının vuruculuğu sözlü kullanımla sınırlıydı; bu ifadenin etkisini mükemmelleştirecek ortografik sahilik eksik kalıyordu.

Japonya'da, Avrupai-Amerikanvari tarzda giyinen ve davranan bir genç adamla bir genç kızın "Mobo" ve "Mogo", *modern boy* ve *modern girl* diye tanımlandıklarını öğrenmiştik.

Kısaltmaların zamanda yayılması da mekânsal yayılmaları gibidir. İlk Hristiyan cemaatlerinin parolası ve sembolü olan Ichthys, Yunanca "İsa, tanrının oğlu, ruhların kurtarıcısı" kelimelerinin ilk harflerini içeren bir kısaltma değil midir?

Peki, kısaltmalar zamanda ve mekânda böylesine yayılıyorsa, LTI'nin özel alâmeti ve özel fenalığı nerededir?

Bu soruyu cevaplamak için, Nazizmden önce kısaltmalardan ne beklendiğini getiriyorum gözümün önüne.

1 Batı Mağazaları.

Ichthys gizli bir dinsel topluluğun alâmetidir, gizli bir bağın ve mistik yönelişin ikili romantizmi yapışıktır ona. HAPAG'da ise iş yaşamında lüzumlu, telgraf adresine elverişli kısalık vardır. Bilmiyorum, çok daha saygıdeğer olan romantik-aşkın, ideal formülün kullanımının kıdeminden hareketle, dinsel ifade ihtiyacının pratik ihtiyaçtan daha önce kendi biçimini bulduğu sonucuna varılabilir mi? (Dille ve edebiyatla ilgili konularda buna benzer sonuçlar çıkarılmasına kuşkuyla bakarım.) Belki de törensel olanın ifadesi, sabitleyici bir muhafazaya kavuşma şerefine gündelik olanınkinden daha çabuk nail olmuştur sadece.

Şu da var ki, daha dikkatli bakınca romantikle reel arasındaki sınır kesinliğini iyice yitirir. Bir sanayi malının uzmanlara mahsus kısaltmasını, bir telgraf adresini kullanan herkes gitgide, az veya çok, bilinçli veya bilinçsiz, özel bir bilgiyle, özel bir rabitayla genel kitle içinden temayüz etmenin, sırdaş sıfatıyla özel bir cemaate ait olmanın ısıtıcı duygusuyla dolacaktır; söz konusu kısaltmayı imal etmiş olan uzmanlar bu duygusal tesirin gayet iyi bilincindedirler ve bunu hep göz önünde bulundururlar. Bu arada tabii modern dönemde kısaltmalara olan genel ihtiyacın iş yaşamının somut ticari ve sınai gereklerinden doğduğu da kesindir. Sınai ve bilimsel kısaltmalar arasındaki sınırın nereden geçtiğini kesin olarak söylemek de mümkün değildir.

Modern kısaltma dalgasının başlangıç noktası kuşkusuz ticaret ve sanayinin başat ülkeleridir, İngiltere ve Amerika'dır, kuşkusuz Sovyetler Birliği de kısaltma akımına özellikle meyilli olmuştur, –Rus “dil garabetlerine” saldırılması bundandır–, zira Lenin ülkenin teknikleşmesini temel koyut olarak koymuş ve bunun için Birleşik Devletler'i emsal almıştı... Filoloğun not defterinden! Seminer çalışmaları ve doktora tezleri için ne kadar çok izlek saklı şu birkaç satırda, dil ve kültür tarihine yeni bakış açıları elde etmek için ne kadar çok imkân saklı...

Fakat modern kısaltma sadece iktisadî uzmanlık alanında gelişmedi, iktisat politikası ve dar anlamda politik alanda da gelişti. Nerede bir sendika, bir örgüt, bir parti söz konusuysa

orada bir kısaltma da hazır ve nazırdır, özel terimin o duygusal değeri de açıkça hissettirir orada kendini. Bu kısaltma faslını da Amerikan bir kökene dayandırmaya kalkmak bana yer-siz geliyor; SPD teriminin yabancı bir örneğe yaslanması gerekir mi, bilmiyorum. Böylesi kısa sözel biçimlerin Almanya'da dört bir yanı kaplamasında tabii dış ülkelerin taklidi etkili olmuş olabilir.

Ama burada yine hemen otokton Alman bir etken devreye giriyor. Kayzer Almanyası'nın en güçlü örgütlenmesi orduydü. Ordunun dilinde Birinci Dünya Savaşı'ndan beri muhtelif nedenlerle envai çeşit kısaltma bulabilirdiniz; teknik aletler ve birlikleri için kısa tanımlar olsun, dışa karşı korunma sağlamaya içerde aidiyeti pekiştirmeye dönük parolalar olsun.

Şimdi, kısaltmanın LTI'nin karakteristikleri arasında sayılıp sayılmayacağını, sayılacaksa niçin sayılacağını kendi kendime soracak olursam, bunun cevabı açıktır. Ondan önce hiçbir dilsel üslûp, Hitler Almancası kadar kesif şekilde kullanmamıştı bu formu. Modern kısaltma, nerede teknikleştirme ve örgütlendirme yapılyorsa orada uç verir. Nazizm de totallik iddiasına uygun olarak her şeyi teknikleştirir ve örgütlendirir. Onun kısaltmalarının uçsuz bucaksızlığı bundandır. Aynı totallik iddiasından hareketle tüm iç yaşama da hâkim olmak istediği için, din olmak istediği için ve her köşeye gamalı haç diktiği için, bütün kısaltmaları eski Hristiyan "balığıyla" hısımdır: MG motosikletçisi veya takımı, HJ veya DAF mensubu – daima "cemaatin sırdaş üyesi"sinizdir.

Tek Bir İş Gününde

Zehir her yerde. LTI'nin içme suyuna katılmış, kimse sakınamaz.

Mektup zarfı ve kesekâğıdı fabrikasında, Thiemig&Möbius'ta işler özellikle Nazice yürütülüyor değildi. Şef SS üyesiydi ama Yahudilerinden elinden gelen yardımı esirgemezdi, onlarla kibar kibar konuşur, ara sıra kantinden bir şeyler yollatırdı. Hangisi bana daha kati ve daha kalıcı teselli veriyordu, bilmiyorum: Bir parça at sucuğu verdiklerinde mi, yoksa arada bir "Bay Klemperer" hatta "Profesör Bey" lakabıyla hitap edildiğinde mi? Biz göğsü yıldızlıların aralarına dağıtıldığı Ari işçiler, –yalnızca yemek sırasında ve hava saldırısı nöbetinde yalıtılıyorduk; çalışma sırasında yalıtılmanın yerine bizimle konuşma yasağı vardı ama kimsenin uyduğu yoktu buna–, zaten asla Nazi zihniyetinde değildiler – 1943/44 kışında artık değildiler, en azından. Amirden ve ihbarcı olmasından kuşkulanan iki üç kadından çekinilirdi, bu bednamlardan biri çıkıp geldiğinde dürterek veya bakışlarımızla uyarırdık birbirimizi; görüş dışına çıktıklarında derhal yine arkadaşça sevecen bir hava hâkim olurdu.

En dostça davranan, kambur Frieda'ydı, beni bellemişti, ne zaman zarf ambalaj makinesiyle bir sıkıntım olsa yardımına gelirdi. Otuz yıldan fazladır firmanın hizmetindeydi ve amire

bile kulak asmadan makine gürültüsünün ortasında bana seslenip iyi kalpli bir laf etmekten geri durmazdı: “Dert etmeyin! Onla konuşmadım, lastikçilerle bir iş talimatı yolladım ona!” Frieda karımın evde hasta yattığını biliyordu. Sabahleyin makinemin ortasına konmuş büyük bir elmayla karşılaştım. Frieda’nın olduğu yere baktım, başıyla selamladı beni. Birazdan yanımda dikiliyordu: “Anneciğe, benden selamlarla.” Peşinden, meraklı, şaşkın: “Albert diyor ki karınız Almanmış. Sahiden Alman mı?”

Elmanın sevinci uçup gidiverdi. Tamamıyla gayrı Nazi ve tamamıyla insanca hisler içindeki bu *Sancta Simplicitas*¹ ruhuna, Nazi zehrinin temel maddesi bulaşmıştı; Almanlığı büyülü Ari kavramıyla özdeşleştiriyordu; bir Almanın benimle, Yabancıyla, hayvanlar âleminin değişik bir şubesinden olan bir yaratıkla evli olması ona tasavvur edilemez görünüyordu, “yabancı tür”, “Alman kanlı”, “aşağı ırktan”, “nordik”, “ırksal ayıp” kelimelerini o kadar çok duymuş ve tekrarlamıştı ki; kuşkusuz bunlar onun zihninde açık seçik bir kavrama karşılık gelmiyordu – ama hissiyatı, benim karımın bir Alman olabileceğine elvermiyordu.

Bu istihbaratın kaynağı olan Albert, zihinsel açıdan Frieda’dan ileriye. Kendi politik görüşleri vardı, bunlar hükümete dostça bakmayan görüşlerdi, militarist de değildi. Bir kardeşini savaş meydanında kaybetmişti, kendisi ağır bir mide hastalığından ötürü muayenede şimdilik çürüğe ayrılmıştı. Bu “şimdilik”, her gün dilindeydi onun: “Şimdilik daha özgürüm – şu iğrenç savaş bitse bari bunlar beni alana kadar!” Müttefiklerin İtalya’nın oralarda bir yerlerdeki bir başarısına dair gizli haberlerin geldiği o elmalı günde, Albert malûm meselesi hakkında bir arkadaşıyla yaptığı sohbeti her zamankinden uzun tutmuştu. Hemen onun yanında bir el arabasına makinemde işlemek üzere kâğıt yüklüyordum. “Şu iğrenç savaş bitmeden beni alıvermeseler!” – “İyi de nasıl bitsin savaş? Kimse pes etmiyor.”

1 “Mübarek bölük” Protestan reformcu Jan Hus’un, yakılmak üzere meydana getirildiğinde hamaratça odun getirmek üzere koşturan bir kadını görünce “ey, mübarek bölük!” diye haykırdığı anlatılır.

– “E, orası açık: Bizim yenilmez olduğumuzu görsünler artık; bizi alt edemezler, mükemmel örgütlenmişiz!” Mükemmel örgütlenmiş – işte yine sise boğan o uyuşturucu zehir.

Bir saat sonra usta çağırdı, hazır edilmiş kartonları etiketlemede ona yardım edecektim. Fatura etiketlerini o yazıyor, ben üst üste yığılmış dizi dizi kartonlara yapıştırıyordum, kutuların oluşturduğu duvar bizi diğer çalışanlardan ayırıyordu. Bu yalıtlımlık yaşlı adamın dilinin çözülmesine yol açtı. Yaşı yetmişe dayanmıştı ve hâlâ çalışıyordu; yaşlılığını böyle tasavvur etmediğini söyleyip sızlandı. Şimdi köle gibi çalışmak gerekiyordu, geberesiye! “Peki oğlanlar geri dönmezse torunlarım ne olacak? Murmansk’taki Erhard’dan aylardan beri haber çıkmadı, ufağı da İtalya’da bir askerî hastanede yatıyor. Barış nihayet bir gelse artık... Amerikalılar istemiyor. Ne işleri var bizim memleketimizde... Ama birkaç Yahudi domuzu savaştan zengin oluyor işte. Sahiden bir ‘Yahudi savaşı’ bu!... İşte yine geldiler!”

Sirenlerin cıglığı girmişti araya; sık sık üst düzey alarm veriliyordu, o sıralar bazen üst düzey alarmı da duymazdan geliyorduk, çünkü iyice olağanlaşmıştı ve işe ara vermemize gerek olmuyordu.

Aşağıda büyük bodrumda Yahudi grubu bir sütunun çevresinde birbirine sokulup toplaşmış, Ari işçilerden bariz biçimde ayırık, oturuyordu. Fakat Arilerin sıralarıyla aradaki mesafe azdı ve ön sıralardaki konuşmaları işitebiliyorduk. İki, üç dakikada bir hoparlörden durum raporu veriliyordu. “Güneybatıya kaydılar... Kuzeyden yeni bir filo yaklaşıyor. Dresden’e bir saldırı tehlikesi mevcut.”

Konuşmalar tıkandı. Sonra en ön sırada oturan şişman bir kadın, büyük karmaşık “pencereli zarf” makinesini kullanan çalışkan ve mahir bir işçi, gülümsedi ve sakın bir güvenle: “Gelmezler, Dresden’e bir şey olmaz” dedi. – “Neden?” diye sordu yanında oturan kadın. “Dresden’i Çekoslovakya’nın başkenti yapmak istediklerine dair o saçmalığa sen de inanıyor musun?” – “Yo hayır, benim daha fazla emin olduğum bir şey var.” – “Ne ki?” Cevaba, kunt ve ebleh çehresinde tuhaf duran hevesli bir tebessüm eşlik ediyordu. “Üç kişiydik, üçümüz de

açıkça gördük. Geçen Pazar öğlen Annen Kilisesi'nde. Hava pırıl pırıldı, sadece birkaç küçük bulut. Birdenbire o küçük bulutlar toparlanıp öyle bir şekle girdiler ki, gayet keskin hatlı, eşsiz bir profil oluşturdular (gerçekten 'eşsiz' demişti!). Üçümüz de hemen tanıdık onu. Önce kocam bağırdı: İhtiyar Fritz değil mi bu, hep gördüğümüz resmindeki gibi!"

"E, ne olacak?" – "Daha ne?" – "Bunun Dresden'in güven-de olmasıyla ne alâkası var?" – "Böyle aptalca soru mu olur? O resim, üçümüzün de gördüğü, kocamın da kaynımın da benim de gördüğümüz o resim, İhtiyar Fritz'in Dresden'i kolladığının kesin işareti değil mi? Onun koruduğu bir şehrin başına bir şey gelir mi? Duyuyor musun? Alarm sona erdi, yukarı çıkabiliriz."

Bir zihin halinin dört tezahürünün birden tek bir güne sıkışması istisnâî idi elbette. Fakat zihin halinin kendisi o tek günle ve o dört kişiyle sınırlı değildi.

O dördünün hiçbiri de hakiki Nazi değildi.

Akşam hava saldırısı nöbetim vardı; Arilerin nöbet odasıyla benim oturduğum yer arasındaki mesafe birkaç metreydi. Elimdeki kitabı okurken, İhtiyar Fritz hayranı kadın geçerken seslendi: "Heil Hitler!" Ertesi sabah da yanıma geldi ve dostça bir edayla dedi ki: "Dünkü 'Heil Hitler!''imden ötürü ne olur kusuruma bakmayın; hızla geçerken öyle selamlamak zorunda olduğum birisiyle karıştırdım."

Hiçbiri Nazi değildi ama hepsi zehirlenmişti.

Sistem ve Örgütlenme

Kopernik sistemi vardır, kimi felsefî ve kimi politik sistemler de vardır. Lakin nasyonal sosyalist “sistem” dediğinde, kastettiği münhasıran Weimar Anayasası sistemidir. Kelime, LTI'deki bu özel kullanımıyla –aslında 1918-1933 dönemini kapsayan genişletilmiş içeriğiyle– çabucak popülerleşmişti, sözgelimi bir çağ tanımı olarak Rönesans'tan bile daha fazla. Daha 1935 yılında bahçe kapısını tamir eden bir marangoz bana şöyle demişti: “Terliyorum! Sistem döneminde boğazı boş bırakan güzel Schiller yakalar¹ vardı. Artık onlar yok, hep böyle dar ve katı şeyler, var.” Adamcağız aynı cümle içinde hem mecazen Weimar dönemindeki özgürlüğü yitirmiş olmanın matemini tutup hem de mecazen o dönemi aşağıladığının farkında bile değildi tabii. Schiller yakanın özgürlüğü simgelediğini açıklamaya hacet yok ama “sistem” kelimesinin mecazî bir kınama içerdiğini kendiliğinden hemen anlayamazsınız.

Nazilere göre Weimar Cumhuriyeti'nin hükümet sistemi, sistemin ta kendisiydi, çünkü doğrudan onunla kavgaya tutuşmuşlardı, çünkü onu en kötü hükümet biçimi olarak görüyorlardı ve onunla örneğin monarşiyle olduğundan daha keskin bir çelişki içindeydiler. Onu, haddinden fazla sayıda partinin

1 Büyük Alman şair Schiller'in adıyla anılan açık yaka.

olmasının yol açtığı felç edici bölünmeden sorumlu tutuyorlardı. Hitler'in kamçısı altında verilen ilk meclis toplantısı pozundan sonra –hiçbir şey tartışılmamış ve hükümetin her talebi talimli bir figüran grubu tarafından oybirliğiyle kabul edilmişti– parti gazeteleri muzaffer bir edayla, yeni Reichstag'ın yarım saatte sistem parlamentarizminin altı ayda becerebildiğinden daha fazla iş gördüğünü yazdılar.

Sistemin reddedilmesinin arkasında, dilsel düşünüş açısından –yani burada sadece “Weimar parlamentarizmini” ifade etse de tanımın anlamı açısından– bundan çok daha fazlası vardır. Bir sistem “bir araya getirilmiş” bir şeydir, ellerin ve aletlerin aklın talimatıyla icra ettiği bir kurgu, bir inşadır. Bugün bir demiryolu veya kanal sisteminden söz ettiğimizde bu somut-inşai anlamı kastediyoruz. Ama kelime çok daha yoğun olarak (zaten öteki kullanımında “demiryolu şebekesi” demeyi tercih ederiz), neredeyse münhasıran, soyutlamalara uyarlanır. Kant'ın sistemi, dünyanın bütününe kavramak için mantıkla örülmüş bir düşünce ağıdır; bu işin eğitimini görmüş, deyim yerindeyse meslekten filozof olan Kant için, felsefe yapmak; sistematik düşünmek demektir. Ama işte tam da bu, nasional sosyalistin ta içinden gelerek reddetmesi, hayatta kalma güdüsüyle iğrenmesi gereken şeydir.

Düşünen kişi razı edilmek değil ikna edilmek ister; sistematik düşünenin ikna edilmesi iki kat daha zordur. Bunun için LTI felsefe kelimesini neredeyse sistem kelimesinden bile daha az sever. Sisteme olumsuz bir meyli vardır, hem horlayarak anar onu, ama sık anar. Felsefe ise adını anmadan, suskunlukla yok edilir, yerine genellikle “dünya görüşü” geçirilir.

Görmek, bakmak hiçbir zaman düşüncenin işi değildir, düşünen kişi bunun tam tersine bir şey yapar, duyularını nesneden kopartır, soyutlar; görmek hiçbir zaman tek başına bir duyu organı olarak gözün işi de değildir. Göz, görür yalnızca. Almanda buradaki “görmek, bakmak” daha nadir, daha törensel, sezgiyle dolu muğlak bir, ne bileyim, bir fiil veya hale mahsustur: Gözlemde bulunanın özünün, duygularının da iştirak ettiği bir görmeyi tanımlar, gözlenen nesnenin sırf dış yanını

görmekle kalmayıp esrarlı bir şekilde çekirdeğini, ruhunu da kavrayan bir görmeyi tanımlar. Nazizmden önce yaygınlaşmış olan “dünya görüşü”, LTI’de felsefeyi ikame eden kelime olarak törenselliğini yitirmiş, mesleki gündelik bir tınıya bürünmüştü. Stefan George çevresinin mukaddes bildiği “görü”, LTI’de de kült bir kelimedir. Bu not defterimi sahici bir sözlük gibi ve sevdiğim ansiklopedi üslûbunda yazıyor olsaydım tabii burada “Barnum” makalesine atıfta bulunurdum. “Sistem”, “entelektüellik” ve “nesnellik”le beraber nefret listesine aittir.

Peki ama “sistem” horlanıyorsa, Nazilerin hükümet sistemi kendine ne isim takar? Çünkü onların da bir sistemi var, her yaşam ifadesinin ve durumunun bu sistem ağı tarafından kavranmasından gurur duyuyorlar ya. “Totallığın” LTI’nin temel direklerinden biri olması da bundandır.

Onların bir sistemi yok, onların bir organizasyonu var; akıllarıyla sistematikleştirmiyor, organik olanın sırlarına kulak kabartıyorlar.

“Organ” ve “organizasyon” isimlerinden farklı olarak, “organize etme” fiilinden farklı olarak, bu kelime soyu içinde ilk günkü şahaneliğini ve muzaffer pırıltısını korumuş tek kelime olan sıfatla başlamalıyım. (Ne zamandı o ilk gün? Şüphe yok, romantizmin şafağı sökerken. Ama insan hep şüpheler bastırıyorsa “şüphesiz” der, bunu ayrı bir incelemeye saklayalım.)

Caspar David Friedrich Caddesi’ndeki ev aramasında Clemens 20. Yüzyılın Mitosu’nu kafama çekiç gibi vurup not aldığım kâğıtları (bereket versin deşifre edemedim) yırttığımda, ben günlüklerimde Rosenberg’in “organik hakikate” dair kâhince çekirdek öğretisi üzerinde çoktan kuluçkaya yatmıştım. Daha o zaman, Rusya’ya saldırı gerçekleşmeden çok önce, şöyle yazmıştım: “Nasil gülünç bir laf salatası, korkunç caniyane sonuçlar doğuracak olmasa!”

Meslekten filozof olanlar, diye öğretir Rosenberg, çifte hata işlerler. Birincisi, “sözüm ona tek, ebedî bir hakikati avlamaya” çıkarlar. İkincisi “salt mantık yoluyla, aklın aksiyomlarından çıkarsamada ve yeni çıkarsamalarda bulunarak” araştırırlar bunu. Oysa onun, Alfred Rosenberg’in, dünya-görüşsel idraklerle

ilgili hiç felsefi olmayan, derin anlamıyla mistik görülerine teslim ederseniz kendinizi, “salt şematik sistemlerin kansız entelektüalist hurda yığını” bir anda “süpürülüp atılır”. Bu alıntılarda, LTI’nin “sistem” kelimesi ve kavramı karşısındaki hoşnutsuzluğunun temel nedenini bulabiliriz.

Mitos’un lâfını hûlâsa eden son sayfalarında, işte tam buradan hareketle organik olana ebedî taç giydirilir; *orgao*, büyümek, filizlenmek, bitki gibi bilinçsizce teşekkül etmek demektir, “organik” kelimesi bir defasında “hudayinabit” diye Almancaştırılmıştır. Muhayyel bir genel insanlık için geçerlilik taşıyacak genel ve tek bir hakikatin yerini, bir ırkın kanından doğan ve sadece o ırk için geçerli olan “organik hakikat” alır. Bu organik hakikat akılla düşünülüp geliştirilemez, aklı bir bilmeye dayanmaz, “millî halk ve ırk ruhunun esrarlı merkezinde” mevcuttur. Cermenlerde bu hakikat baştan itibaren Nordik kan akımında verilir: “Bir ırkın mümkün olan son kertedeki ‘bilgisi’, daha ilk dinsel mitosunda mündemiçtir.” Ne kadar alıntı yığsam bu meselenin daha fazla berraklık kazanması mümkün değildir; Rosenberg’in de daha berrak hale getirmek gibi bir maksadı yoktur zaten. Berraklığı düşünce arar, sihir yarı karanlıkta yapılır.

Bu karanlık söylemlerde organik olanı kuşatan sihir hâlesi ve havayı saran bayıltıcı kan kokusu, sıfattan isme ve fiile geldiğimizde dilsel açıdan bir miktar kayba uğrarlar. Çünkü NSDAP’den hayli önce politika sahasında “parti organları” ve “organizasyonlar” mevcut olmuştu ve benim politik meselelerden konuşulduğunu ilk duyduğum zamanlarda, [bin sekiz yüz] doksanlı yıllarda yani, Berlin’de genel olarak bir işçiden söz ederken onun “organize/örgütlü biri” olduğu veya sosyal demokrat partiye üye olduğunu belirtmek için “organize edilmiş/örgütlenmiş” olduğu söylenirdi. Gel gör ki bir parti organı kan akıntısının mistik güçleriyle yaratılmaz, uzun uzun düşünülerek yayına hazırlanır, bir organizasyon da bitki gibi bitmez, özenle inşa edilir – Naziler “yetiştirilir” derdi buna. Organizasyonu tam da organik olanı öldürmenin, onun ruhunu boşaltmanın ve mekanikleşmenin vasıtası olarak gören yazarlara rast gelmişim – üstelik Birinci Dünya Savaşı’ndan önce (gün-

lükte parantez içinde “nerede, ne zaman, bak!” diye not almışım. Ama bunu araştırmak, kurtuluşun üzerinden bir yıldan fazla geçse bile hâlâ kolay değil). Bizzat nasyonal sosyalistler arasında, Dwinger’in Kapp Darbesi romanı *Auf halbem Wege*’de (1939), yapaylığı nedeniyle horlanan, “zavallı” görülen organizasyon bağının, “sahiciliğe”, doğaya olan bağlılık karşısında savunulduğunu görmüştüm. Lakin Dwinger de gitgide Nazizmden uzaklaştı.

Her halükârda “organizasyon” LTI içinde haysiyetli ve saygın bir kelime olarak kaldı, hatta 1933 öncesinde, münferit ve yalıtık uzman çevreler dışında henüz geçirmediği bir tekâmül bile yaşadı.

Mutlaklık arzusunun yol açtığı organizasyon aşırılığı veletlere kadar iniyordu; yok hayır, kedilere kadar. Kedilere yardım eden hayvanları koruma cemiyetine aidatımı artık ödeyemiyordum, çünkü “Alman kedi varlığı” içinde –cemiyetin parti organına dönüşen haber bülteninde sahiden böyle diyordu– artık Yahudilerin yanında barınan cinsine yabancılaşmış yaratıklara yer yoktu. Daha sonra ev hayvanlarımızı: Kedilerimizi, köpeklerimizi hatta kanaryalarımızı elimizden aldılar ve öldürdüler. Münferit vaka olarak ve münferit bir alçaklıkla yapmadılar bunu, resmî ve sistematik uygulamaydı. Nürnberg duruşmalarında hiç bahsi geçmeyen gaddarlıklardan biri de budur ve ben, elimde olsa, ebedî saadetten mahrum kalma pahasına, kule boyunda bir darağacı dikerdim bunun sorumluları için.

LTI konusundan görüldüğü kadar uzaklaşmış değilim, zira tam da “Alman kedi varlığı”, şu yeni dilsel yaratımları popülerleştirmenin ve gülünç hale getirmenin vesilesi idi. Naziler, organize etme ve sıkı sıkıya merkezileştirme saplantısı içinde, tekil organizasyonları kapsayan “çatı organizasyonları” kurdular. İşte, *Münchener Neueste Nachrichten*, faşing¹ sayısında henüz Üçüncü Reich’in ilk faşingi üzerine bir şeyler söyleyebileceğini zannettiği sıralarda, –sonra uysallaşacak, iki, üç yıl sonra tamamen susacaktı–, “Alman kedi varlığının çatı organizasyonundan” bahsettiydi, başka havadisler arasında bir yerde.

1 Baharın ilk günlerinde özellikle Katolik bölgelerde düzenlenen karnaval.

Bu şaka münferit bir vaka olarak kaldıysa ve fazla yaygınlaşmadıysa da, Nazi organizeciliğinin hiç de ironik olmayan, tamamen bilinçsiz bir eleştirisi, sahiden organik biçimde halkın ruhundan yükseldi. Gayrı romantik bir biçimde söyleyecek olursak: Sayısız yerde aynı anda ve aynı doğallıkla پیدا oldu. Sebebi yine not defterimin başında yazdığım şeydir: Dil bizim için nazmeder ve düşünür. Bu bilinçsiz eleştirinin gelişmesini iki evre halinde gözledim.

Daha 1936'da genç bir otomobil tamircisi, karbüratöründeki müşkülâtli bir acil tamirat işini kendi başına halletmek üzereyken demişti ki: "İyi organize ettim ama değil mi?" "Organizasyon" ve "organize etme" kelimeleri öylesine yer etmişlerdi ki kulağında, her çalışmanın önce organize edilmesi, yani discipline edilmiş bir gruba bir amir tarafından tevzi edilmesi gerektiği tasavvuruyla öyle doldurulmuştu ki zihni, tek başına üstesinden geleceği kendi görevini tanımlamaya uygun düşen "çalışmak", "halletmek" veya "yoluna koymak" veya gayet sade "yapmak" gibi basit ifadeler aklına bile gelmiyordu.

Bu eleştirinin ikinci ve belirleyici gelişme evresiyle ilkin Stalingrad günlerinde karşılaştım, sonrasında da hep rastladım buna. Hâlâ satın alabileceğimiz iyi sabun kalıp kalmadığını sormuştum. Cevap şuydu: "Satın alamazsınız, organize etmeniz gerekir". Kelimenin şöhreti bozulmuştu, hile kokuyor, rüşvet kokuyordu, tam da resmî Nazi organizasyonlarının saldıkları koku yapışmıştı üzerine. Oysa kendi özel organizelerinden bahseden insanlar, hiç de şaibeli bir eylemi üstlenmek gibi bir niyet taşımıyorlardı. Hayır, "organize etmek" düzgün, her yerde revaçta olan bir kelimeydi, doğallaşmış bir eylemin doğallaşmış tanımıydı...

Epeydir şöyleydi... böyleydi... diye yazıp duruyorum. Peki ama daha dün birisi "Kendime biraz tütün organize etmeliyim" dememiş miydi? Korkarım benim sözlerimdi bunlar.

Ona İnanıyorum

Adolf Hitler imanı üzerine düşündüğümde, önce mutlaka B.'li Paula canlanıyor gözümün önünde; artık gençlik tazeliğinden uzak ama zarif, iyi kalpli olduğu kadar da zeki çehresindeki gri gözlerini kocaman açmış bana bakıyor. Walzel'in Alman dili ve edebiyatı dersinin asistanıydı, sonradan lise öğretmeni ve üniversite öğretim üyesi olan sayısız kişi yıllarca kitap tedarik ederken, ödevlerini yazarken vs. onun iyi danışmanlığından yararlanmıştı.

Oskar Walzel, –bundan bahsetmeden olmaz–, bu arada belki estetik olandan estetiksi olana kaymıştır bir parmak, belki en son gelişmeleri izleme tutkusundan ötürü bir iki defa snoblaşma tehlikesine düşmüştür, belki büyük topluluklar önünde verdiği derslerde dinleyiciler arasındaki çok sayıda hanımı veya o zamanlar kullanılan tabirle beş çayı cemaatini biraz fazlaca dikkate almıştır, ama ne olursa olsun, kitaplarıyla her zaman sağlam bir alim ve düşünsel açıdan zengin bir adam olmuştur, edebiyat bilimi çok şey borçludur ona. Genel zihniyeti ve toplumsal tavrı bakımından açıkça burjuvazinin sol kanadına mensup olduğundan, hasımları ona “Yahudi gazete muharriri” ithamında bulunmaya bayılırlardı. Bonn'da, meslek yaşamının sonuna gelmekteyken, Hitler'in talep ettiği Arilik kanı-

tını belgeleyebilmesi, kuşkusuz hasımlarına hazırladığı büyük sürpriz olmuştu. Tabii karısının, hele dost çevresinin, Nürnberg'den istenen¹ bu bağışlama kâğıdına erişebilmeleri mümkün değildi.

Genç bayan von B. böyle bir şefe bağlı olarak saadet içinde çalışıyordu yani, onun arkadaşları kendisinin de arkadaşlarıydı. Ben onun teveccühünü belli ki Walzel'in küçük dışsal zaaf-
larının berisindeki içsel sağlamlığını asla görmezden gelmememe borçluydum. Sonraları Walzel'in Dresdenli halefi onun salon adamı üslûbunun yerini bir tür felsefî ağdalı sıvıyla doldur-
unca, –edebiyat tarihinin ulu kürsü sahipleri küçük bir mik-
tar hoppalık olmadan idare edemiyorlardı, görülen o ki zanaat-
tın kaçınılmaz olarak beraberinde getirdiği bir şeydi bu–, Paula von B. aşağı yukarı aynı saadet hissiyle yeni şefin tarzına uyum sağladı; en azından okumuşluğu ve idraki, bu sıvının akıntısı içinde de yüzebilmesine yetiyordu.

Eski soylu bir subay ailesinden geliyordu, babası emekli ge-
neral olarak ölmüş, erkek kardeşi dünya savaşından binbaşı
olarak dönmüş ve büyük bir Yahudi firmasında bir mutemet-
lik ve temsilcilik işi bulmuştu. 1933'ten önce bana Paula von
B.'nin politik kanaatini sorsalar, muhtemelen şu cevabı verir-
dim: Doğallıkla Alman, aynı doğallıkla Avrupalı ve liberal, ih-
tişamlı krallık devrine dair bazı hasret dolu hatıraları vardır.
Ama daha da büyük bir ihtimalle, onun için politika diye bir
şeyin varolmadığını söylerdim; tamamen fikrî-manevî konular-
la meşguldü ve yüksek okuldaki mevkiinin somut icapları, onu
salt edebiyat merakı, hele ki müfrit şarlatanlıklar içinde kendi-
ni kaybetmekten alıkoyuyordu.

Sonra 1933'e gelindi. Paula von B.'nin benden bir kitap alma-
sı gerekiyordu. Her zaman ciddi olan yüzü neşe içinde, genç-
lik kıvraklığı kazanmış hareketlerle yanıma geldi. "Parlıyorsu-
nuz Siz! Özel bir mutluluk mu yaşıyorsunuz?" – "Özel mi? Ne
ihtiyacım olsun ki buna? On yaş gençleştim, daha doğrusu

1 Nazi Almanyası'nda ırk ayrımını düzenleyen yasalar Nasyonal Sosyalist Parti'nin 1935'te Nürnberg'de yapılan kongresinde kararlaştırılmıştır ve "Nürnberg Yasaları" diye bilinir.

on dokuz yıl, 1914'ten beri böyle hissetmemiştim!" – "Bunu bana mı söylüyorsunuz? Şimdiye kadar Size yakın olan insanların nasıl onurlarının kırıldığını, şimdiye kadar değer verdiği eserler hakkında hükümler verildiğini görüyor, okuyor, işliyor olmanız gerekirken bunu söyleyebiliyorsunuz, öyle mi! Şimdiye kadar değer verdiğiniz manevî değerlerden..." Sözümü kesti, biraz afallamış ve çok candan: "Sevgili Bay Profesör, böyle asabi bir infiale kapılmanızı beklemezdim. Birkaç hafta tatil çıkmalı ve hiç gazete okumamalısınız. Şu an alınganlık yapıyorsunuz, böyle büyük alt üst oluşlarda kaçınılmaz olan küçük tatsızlıklara ve güzellik kusurlarına takılıp işin esasını göremiyorsunuz. Pek yakında çok farklı değerlendireceksiniz. Bu aralar ikinize ziyarete gelebilirim, değil mi?" Sonra, "Eve candan selâmlar!" dedi ve ben daha cevap veremedem, zıp zıp zıplayan bir ergen kız gibi kapıdan çıkıp gitmişti bile.

"Pek yakında"dan birkaç ay geçti, bu arada yeni rejimin genel kalleşliği, özellikle de "Yahudi entelektüellere" karşı gaddarlığı gitgide daha aşikâr hale geliyordu. Paula von B., vaziyetten emin tavrına toz kondurmak istemiyordu. Okulda birbirimizi görmüyorduk – o karşılaşmaktan mahsus mu kaçınıyordu bilmiyorum.

Sonra günlerden birinde nihayet çıkageldi. Arkadaşlarına karşı açık olmayı bir Almanlık vazifesi olarak hissediyor ve kendisini eskiden olduğu gibi şimdi de arkadaşımız saymayı istiyordu. "Almanlık vazifesi" demezdiniz eksiden," diye kestim sözünü, "Alman olup olmamanın gayet özel ve gayet genel insanî meselelerle ne alakası var? Yoksa politika mı yapacaksınız bizimle burada?" – "Alman olmanın veya olmamanın her şeyle alakası var, aslolan bir tek budur. Bakın, bunu Führer'den öğrendim veya yeniden öğrendim ben, unutmuştuk, hepimiz bunu ondan öğrendik. Bizi yuvamıza geri döndürdü o!" – "Peki bunu niye anlatıyorsunuz bize?" – "Tamamen Führer'e ait olduğumu kabul etmeli, kavramalısınız ama bu nedenle size olan dostane duygularımı bir kenara bırakmadığımı da bilmelisiniz..." – "Peki bu iki duygu nasıl bir araya gelecek? Hem, Führer'iniz, o kadar saydığınız öğretmenleriniz ve eski amiri-

niz Walzel hakkında ne diyor? Lessing'de ve hakkında seminer ödevleri yazdığınız başkalarında bulduğunuz insaniyetle nasıl bağdaştıracaksınız bunu? Sonra nasıl... ama ne anlamı var ki daha fazla sormanın.”

Her cümlemde yalnızca başını sallıyordu, gözleri yaşla dolmuştu bu arada. “Hayır, gerçekten anlamı yok galiba, çünkü bana sorduğunuz her soru akıldan çıkıyor ve arkasında duygu adına ne varsa, esasa dair olmayan şeylerle ilgili öfke sadece.” – “Peki akıldan çıkmayacaktı da nereden çıkacaktı sorularım? Esasa dair olan nedir?” – “Size daha önce söyledim: Eve, evimize dönmüş olmamız! Bunu hissetmeniz gerekir, kendinizi duygunuza bırakmalısınız ve Führer’in büyüklüğü her an hazır ve nazır olmalı, yoksa şu an sizi dertlendiren yararsız şeyler değil... Klasiklerimize gelince! Onunla çelişen bir yanları olduğunu sanmıyorum, sadece doğru okumak lazım; Herder de mesela, ikna olurdu Führer’e!” – “Nasıl böyle emin olabiliyorsunuz?” – “Bütün eminliklerin geldiği yerden: İnançtan. Bu Size bir şey ifade etmiyorsa, o zaman Führer’imiz şeylere... (“Yahudiler” kelimesini son anda yutup devam etti) steril entelektüellere karşı çıkışında haklı demektir. Çünkü ben ona inanıyorum ve ona inandığımı size söylemem gerekiyor.” – “O halde, muhterem von B. hanımefendi, en doğrusu, inançlarımızı konuşmayı ve arkadaşlığımızı belirsiz bir vakte ertelememiz olacak...”

Gitti. Fakültede çalışmaya devam ettiğim kısa süre boyunca karşılaşmaktan artık gerçekten özenle kaçındık. Onu sonra sadece bir defa gördüm, bir defa da bahsini duydum, o kadar.

Onu tekrar görüşüm Üçüncü Reich’in tarihsel anlarından birinde gerçekleşti. 13 Mart 1938’de, hiçbir şeyden haberim olmadan, Merkez Bankası’nın gişelerinin olduğu salonun kapısını açmış ve açtığım gibi geri kaçmıştım; en azından yarı açık kapının beni iyi kötü gözden saklamasını sağlayacak kadar. Zira içerdeki herkes, gişelerin önünde ve arkasında, dimdik ayakta kollarını ileri fırlatmış, radyoda nutuk söyleyen sesi dinliyordu. Ses, Avusturya’nın Hitler Almanya’sına bağlandığını duyuruyordu. Bu selâmlamaya katılmak zorunda kalmamak için

yarı siper vaziyetimi korudum. Kalabalığın en önlerinde Bayan von B.'yi gördüm. Her şeyiyle kendinden geçmişti, gözleri ışıltıyor, duruşundaki ve selâmındaki katılık diğerlerinin "Haz'rol!"una benzemiyordu, bir kasılma, bir vecd halindeydi.

Yine birkaç yıl sonra, Yahudi Evi'ne dolaylı yollardan fakülteden insanlarla ilgili haberler geldi. Bayan von B.'nin, Führer'in en sıkı taraftarı olduğunu anlatıyorlardı gülerek. Bununla beraber birçok başka partiliden daha zararsızdı, zira ihbarla ve benzer alçaklıklarla işi olmazdı. Sadece coşkuyla doluydu işte. O aralar herkese kendisine nasip olan bir fotoğrafı gösteriyordu. Tatil gezisinde Obersalzberg'i¹ uzaktan hayranlıkla izleme fırsatına sahip olmuştu; Führer'in kendisini değil ama köpeğini görmüş ve onun harika bir fotoğrafını çekme saadetine erişmişti.

Karım bunu duyduğunda şöyle dedi: "Sana daha o vakitler söylemiştim, yıl 1933'tü, demiştim, şu B., Hitler'in şahsında kurtarıcısını bulmuş histerik bir kız kurusu. Hitler işte böyle ihtiyar kız kurularına dayanıyor, en azından iktidarı eline alana kadar onlara dayandı." – "Ben de o zaman sana nasıl itiraz ettiysem yine öyle itiraz ediyorum: Histerik ihtiyar kız kurularıyla ilgili söylediğin muhtemelen doğrudur ama tek başına bu her şeyin sebebi olamaz ve tek başına bu bugün artık yeterli olamaz, kesinlikle yeterli olmayacaktır (Stalingrad'dan sonraydı bu konuşmamız), elindeki tüm iktidar araçlarına rağmen ve tiranlığın tüm pervasızlığına rağmen. İnanc saçıyor olmalı ve bu inanç sadece ihtiyar kız kurularına değil başka ve çok sayıda insana yayılıyor olmalı. Ayrıca Bayan von B. herhangi bir ihtiyar kız kurusu da değil. Yıllar boyunca (ki onun için gayet tehlikeli yıllardı bunlar) gayet makul bir hanım olarak tanıdık onu, iyi bir eğitimi vardı, maharetle icra ettiği bir mesleği vardı, ayık ve kabiliyetli bir çevrede yetişmişti, uzun süre boyunca geniş ufuklu insanlar arasında iyi hissetmişti kendini. Bütün bunlar onu böyle dinsel bir psikoza karşı biraz olsun dirençli kılmalıydı... Onun 'Führer'e inanıyorum'una doğrusu büyük anlam biçiyorum ben..."

1 Bavyera'da Hitler'in dağ evinin bulunduğu dağlık bölge.

Savaşın en sonlarında, mutlak ve kurtuluşsuz yenilgi herkes için açık seçik görülüyorken, kesin sona yaklaşılrken, bu şiar kısa aralarla iki defa çıktı karşımıza, her iki defasında da işin içinde kız kuruluşunun payı bulunmuyordu.

İlkin Pfaffenhofen'de bir ormanda, 1945 Nisan başında. Bav-
yera'ya kaçmayı başarmıştık, herhangi bir yerde barınabilme-
mizi sağlaması gereken kâğıtlarımız vardı ama her belediye bi-
zi muvakkaten bir diğerine sevk ediyordu. Yayan seyahat edi-
yorduk, elimiz kolumuz bavullarla doluydu ve yorulmuştuk.
Bir asker bize yetiştı, tek kelime etmeden ağır bavullarımızdan
birine el attı ve bizle beraber yürümeye başladı. Yirmili yaşları-
nın başlarında olmalıydı, dostça samimi bir bakışı vardı, kuv-
vetli ve sağlıklı görünüyordu, yalnız üniformasının sol yeni içi
boş sallanıyordu. Yükümüzü taşımanın bize ağır geldiğini söy-
leyerek konuşmaya başladı – “mıllı cemaatdaşlarına” niye yar-
dım etmesindi ki, zaten herhalde Pfaffenhofen'e kadar yolu-
muz aynıydı. Sonra usul usul kendisinden bahsetmeye başla-
dı. Atlantik Duvarı'nda yaralanmış ve esir düşmüştü, bir Ame-
rikan kampında kalmış, sonra uzvunu kaybeden askerler ara-
sında mübadele edilmişti. Pomerenyalı bir köylüydü ve düş-
manlardan kurtarılır kurtarılmaz yurduna dönmek istiyordu.
– “Düşmandan kurtulmak? Böyle bir şey bekliyor musunuz?
Ruslar Berlin'e dayandı, İngilizler ve Amerikalılar...” – “Biliyo-
rum, biliyorum, savaşın kaybedildiğine inanan çok insan var
zaten” – “Sizce öyle değil mi? Çok şey gördünüz, yurtdışında
çok şey duymuş da olmalısınız...” – “Ah, yurtdışında söylenen-
ler hep yalan.” – “Ama düşmanlar Almanya'nın içine kadar gir-
miş durumda, yardım kaynaklarımız tükenmiş.” – “Bunu söy-
leyemezsiniz. Önümüzdeki on dört günü bekleyin hele.” – “On
dört günde ne değişecek?” – “Führer'in doğum günü geliyor.
Birçokları diyor ki o zaman karşı saldırı başlayacak. Düşmanla-
rın bu kadar içeri girmesine izin vermemizin nedeni de onları
kesinkes yok edebilmemiz içinmiş.” – “İnanıyor musunuz bu-
na?” – “Ben sadece bir erim, bununla ilgili bir hüküm verebile-
cek kadar anlamam savaş idaresinden. Ama Führer daha geçen-
de, mutlaka galip geleceğimizi söyledi. Şimdiye kadar hiç yalan

söylemedi o. Hitler'e inanıyorum. Hayır, tanrı onu yarı yolda bırakmaz, Hitler'e inanıyorum.”

Son cümlesi de öncekiler gibi rahatça çıkmıştı ağzından, olsa olsa biraz daha düşünceli bir ifadeyle; derken, o ana dek o kadar konuşkan olan delikanlı, birden gözlerini yere eğdi ve sustu. Ona ne karşılık vereceğimi bilemedim, birkaç dakika sonra Pfaffenhofen'in ilk evleri görüldüğünde bizden ayrılınca sevindim.

Sonra bir defa daha, en nihayet barınacak yer bulabildiğimiz ve çok geçmeden Amerikalılar tarafından işgal edilen küçük Unterbernbach köyünde. Çok yakındaki cepheden, dağılmış birliklerin unsurları tek tek ve kıtalar halinde buraya akıyordu. Ordunun eriyip gitmesiydi bu. Herkes her şeyin sonuna gelindiğini biliyor, herkes esaretten kurtulmak istiyordu. Çoğu savaşa verip veristiriyordu, barıştan başka bir şey istemiyorlardı, başka her şeye kayıtsızdılar. Bazıları Hitler'e lanet ediyordu, birçokları ise rejime lanet ediyor, Führer'in niyetinin aslında daha iyi olduğunu, çöküşten ötekilerin sorumlu olduğunu söylüyordu.

Çok insanla konuştuk, zira ev sahibimiz tasavvur edebileceğiniz en yardımsever adamdı, her kaçağa verecek bir parça ekmeği veya bir kaşık çorbası bulunuyordu. Akşamleyin masa başında muhtelif birliklerden dört asker toplanmıştı, sonra samanlıkta geceleyeceklerdi. İkisi genç Kuzey Almanyalı öğrencilerdi, diğer ikisi daha yaşlıydı, Yukarı Bavyera'dan bir marangoz ve Storkow'dan bir semerci. Bavyeralı Hitler'den çok sert ve acı sözlerle bahsediyor, iki öğrenci de onu onaylıyordu. Derken semerci yumruğunu masaya vurdu. “Utanmanız lazım. Savaşı kaybetmişiz gibi davranıyorsunuz. Sırf Amerikalılar buralara girdi diye!” – “E, Ruslar?... Tomiler¹ Ya Fransız?” Dört bir yandan yüklendiler adama, vakit dolmak üzereydi, bir çocuk bile kavrardı bunu. – “Kavramakla bir şey olmaz, inanmak lazım. Führer pes etmiyor ve Führer'i yenmek de imkânsızdır, başkalarının artık olmaz dediği yerde o hep bir çare bulmuştur. Hayır, lanet olsun, kavramakla bir şey olmaz, inanmak lazım. Ben Führer'e inanıyorum.”

1 İngilizler.

Böylece, her iki halk tabakasının, hem entelektüellerin hem daha dar anlamda halktan olanların Hitler'e inancını tasdik ettiğine tanık oldum; iki ayrı zamanda, hem işin başında hem her şeyin sonuna gelindiğinde. Her seferinde de bu tasdikin ağızda değil iman dolu kalpte olduğuna dair en ufak şüphem yoktu. İmanını tasdik edenlerin üçünün de ortalama zekâ denen şeye muhakkak sahip oldukları kesindi, sonradan düşündüğümde de kesindir.

LTI fanatizmi hedeflediğine göre, zirve noktalarında bir iman dili halini alması gerektiği açıktır. Burada tuhaf olan, bir iman dili olarak sıkı sıkıya Hristiyanlığa, daha doğrusu Katolisizme yaslanmasıdır; oysa nasyonal sosyalizm Hristiyanlıkla, özellikle de Katolik kilisesiyle kâh açıktan kâh gizli kâh teorik kâh pratik olarak ama ta başından itibaren mücadele ediyordu. Teorik açıdan Hristiyanlığın İbranî ve -LTI'nin uzman terimiyle- "Asurî" kökleri koparılmıştı; pratik açıdan sürekli SS üyelerinin kiliseden ayrılmasında ısrar ediliyor, lise öğretmenlerinin de aynısını yapmasına çalışılıyor, manastır okullarındaki eşcinsel öğretmenlere karşı tantanalı davalar açılıyor, 'politik ruhani' denen ruhaniler hapisane ve kamplara kapatılıyordu.

Ama partinin ilk kurbanları, Feldherrnhalle'de¹ ölen on altı kişi, kültte ve dilde Hristiyan şehitleri gibi muamele görüyordu. Onlarla ilgili gösteri resmigeçidin önünde taşınan bayrağın adı kanlı sancaktı ve SA ile SS'in yeni flamaları ona değiştirilerek takdis ediliyordu. Bu konudaki konuşma ve yazılarda "kan şahitleri" lâfı da eksik değildi tabii. Böyle seremonilere doğrudan veya sinemada izleyerek katılmamış olanlar varsa da, bu ifadelerin sofu kan kokusu onların kafalarını bulandırmaya yeterdi.

Elbette, Avusturya'nın gaspından sonraki ilk noel, "1938 Büyük Alman Noeli", basın tarafından tümenden Hristiyanlığından arındırılmıştı; kutlanan "Alman ruhunun bayramı", "Büyük Al-

1 Münih'te merkezi bir kamusal bina. 1923'te Hitler Cumhuriyete karşı katıldığı darbe girişiminde taraftarlarıyla beraber buraya yürümüştü.

man imparatorluğunun yeniden dirilişı” idi, ışığın yeniden doğuşu güneş kursuna ve gamalı haça yöneliyor, Yahudi İsa tamamen devre dışı kalıyordu. Hemen ardından Himmeler’in doğum gününde kan nişanı ihdas edildiğinde bu açık ifadesiyle “Nordik Kan Nişanı” idi.

Fakat bütün bunlardan kalan kelimeler, yine Hristiyan aşkınlığına yönelen bir etki yaratır: Kutsal gecenin mistiği, şehitlik, diriliş, bir şövalye tarikatının takdis edilmesi, Führer’in ve onun partisinin eylemlerine (paganlıkları hilâfına) Katolik veya deyim yerindeyse parsifalîk¹ tasavvurlar olarak bağlanır. Kan şahitlerinin “ebedî nöbeti” de aynı yöne çevirdi fanteziyi.

Bu arada kelimeler ebediyen mutlak özel rollerini oynarlar. LTI lüğatindeki bazı kelimelerinin Naziliği, sırf kullanımlarındaki pervasız sıklıklarından kaynaklanır: LTI’de haddinden fazla “tarihsel”, “emsalsiz”, “ebedî” vardır. Ebedî’yi Nazilerin rakamsal en üstünlük sıfatlarının teşkil ettiği uzun merdivenin en yüksek basamağı kabul edebiliriz, ama bu son basamakla gökyüzüne erişilmiş olur. Ebedî, bir tek tanrısallık sıfatıdır; ebedî dediğimi dinsel kütüresine çıkarmış olurum. Ley 1938 başında bir Hitler okulunu açarken “Ebediyete giden yolu bulduk” der. Çıracak imtihanlarında şu tuzak soru hiç nadir değildi: “Üçüncü Reich’tan sonra ne gelir?” Eğer birisi, dünyadan habersizliğinden veya faka basıp da “dördüncü” cevabını verecek olursa, (meslekî bilgileri iyi olsa bile) parti çömezliği açısından yetersiz bulunarak çaktırılırdı. Doğru cevap şu olmalıydı: “Ondan sonra bir şey gelmez, Üçüncü Reich Almanların ebedî krallığıdır.”

Hitler’in kendini şüphe götürmez biçimde Yeni Ahit’e mahsus kelimelerle Almanların kurtarıcısı olarak tanımlaması hakkında sadece bir kere not almışım (ama tekrarlayayım: Gözüm ve kulağım pek az şeye erişebildi, şimdi de tamamlayıcı literatüre ancak mahdut ölçüde eğilebilirim.) 9 Kasım 1935’te şu notu düşmüşüm: “Feldherrnhalle’de düşenleri ‘Havarilerim’ diye andı —on altı kişiydiler, tabii ki onun halefinden dört fazla ha-

1 Bir şövalyenin kutsal kâseyi bulma cehdini anlatan epik şiir. Nazilerin hayran olduğu besteci Wagner tarafından operalaştırılmıştı.

varisi olması gerekir–, defin töreninde de dendi ki: ‘Üçüncü Reich’ta yeniden dirildiniz siz’.”

Meğer ki kendini dolaysızca tanrılaştıran ve Yeni Ahit’in İsa’sına eş koşan üslûp bir istisna ve belki de bir defalık bir olay olsun, Führer’in daima ve daima tanrısallıkla özel ilişkisinin, seçilmişliğinin, tanrının özel bir evladı olduğunun, dinsel misyonunun altını çizdiği, vakiadır. Muzaffer yükseliş döneminde, Würzburg’da şöyle demişti (1937): “Kader sürüklüyor bizi, Kadir-i Mutlakın iradesiyle hareket ediyoruz. Kaderin lûtfuna mazhar olmayanın milli tarihi de dünya tarihini de yapması mümkün değildir.” 1940 “Kahramanları Anma Günü”nde, ümit içinde “kaderin inayetine itaatkâr” olduğunu söyler. Onu seçmiş olan kader, yıllar boyunca hemen her konuşmasında, her çağrısında zuhur eder. 20 Temmuz 1944’teki suikastta onu kader korumuştur, çünkü milletin ona, “imanın ve itimadın” sancaktarına ihtiyacı vardır. 1944 Yılbaşı’nda, savaşı kazanma ümidi tamamen tükenmişken, haklı davayı zaferden mahrum bırakmayacak olan kadir-i mutlağın, kişisel tanrının yine çıkıp gelmesi beklenir zafer günlerindeki gibi.

Tanrısallığa yapılan böyle tekil atıflardan daha önemli olan bir şey vardır. Goebbels *Vom Kaiserhof zum Reichskanzlei* başlıklı günlüklerinde Führer’in 10 Şubat 1932’de Spor Sarayı’nda yaptığı bir konuşmasından bahseder: “Sonuna doğru beklenmedik, mucizevî bir hitabet heyecanına kapılıyor ve ‘Amin!’ kelimesiyle bitiriyor. O kadar doğal bir tesir uyandırıyor ki bu, insanlar ta derinden sarsılıyor, içleniyorlar... Spor Sarayı’ndaki kitleler şuursuz bir vecde kapılıyor.” Amin, bu konuşma performansının genel yönünün dinsel ve pastoral olduğunu açıkça gösteriyor. Bu işin en üst düzey uzmanı olan dinleyicinin “O kadar doğal bir tesir uyandırıyor ki” ifadesi de, hitabet sanatının yüksek derecede bilinçli bir uygulamasına işaret ediyor. Hele bizzat Hitler’in *Kavgam*’da kitleye dönük telkine dair aktardığı reçeteleri okursanız, sofuluğun ve kilisenin levazımatına el atılmasındaki bilinçli iğvayla ilgili hiçbir şüphe-niz kalmayacaktır. Ne olursa olsun: İmanlı bir fanatik, bir çılgın, cinnetinin hizmetindeyken çok defa en büyük kurnazlık-

ları geliştirir ve tecrübeyle sabittir ki en büyük ve kalıcı telkinleri gerçekleştirenler önce kendini aldatan aldatıcılarıdır. Hitler, Nürnberg mahkemesinin yargıçlarını, onu darağacına mı yoksa tımarhaneye mi göndermeleri gerektiği konusunda bir karara verme zahmetinden bizzat kurtarmıştı; burada bizi ilgilendiren onun suçu değil yarattığı etkinin Nasıl'ıdır. Bu etkinin dinsellik doruğuna ulaşması, birincisi özgül olarak İsavârî bir biçime büründürülen ifadelerinde, sonra da ve daha kuvvetli ölçüde, konuşmalarının yer yer vaazvârî ve cezbeli bir tebliğ açılmasındadır.

Ama en önemlisi, çok sayıda uzmanlaşmış yardımcısının onu tanrılaştırmaya dönük çok iyi örgütlenmiş desteğinden yararlanmış olmasıdır.

Az evvel alıntılıdığımız yerden birkaç sayfa sonra Goebbels sevinçli bir gururla "Milletin Uyanış Günü"nden söz eder: "Şimdiye kadar görülmemiş bir yoğunlaşmayla tüm propaganda imkânlarımızı harekete geçireceğiz..." ve her şey "tereyağından kıl çeker gibi hallolacak". Sonra Führer Königsberg'de konuşur, herkes derinden müteessirdir, "konuşmanın son bölümünde olanca kudretiyle Hollanda şükür duası¹ işitilir, duanın son mısrası Königsberg Katedrali'nin çanları tarafından bastırılır. Bu ilâhi, radyo üzerinden, tüm Almanya semasını titreştir."

Fakat Führer her gün konuşamaz, bunu yapmamalıdır da, tanrısal olan umumiyetle bulutlardaki tahtında oturmalı ve daha çok rahiplerinin ağzından konuşmalıdır. Hitler'in durumunda, hizmetkâr ve arkadaşlarının onu kendisinden daha büyük bir kararlılık ve pervasızlıkla kurtarıcı mertebesine yükseltmeleri, ona fasılasız ve çok sesli tapınabilmeleri gibi bir kazanım da vardır. 1933'ten 1945'e, Berlin felâketine kadar, Führer'in tanrı mertebesine yükseltilmesi, şahsiyetinin ve eyleminin peygambere ve İncil'e eş koşulması günbegün tekrarlanmış ve "tereyağından kıl çeker gibi halledilmiştir" Hiç kimse en ufak itirazda bulunamamıştır buna.

1 16. yüzyıl sonunda Hollanda askerlerinin İspanya ordusuna karşı kazandığı zaferden kaldığı tahmin edilen bir dua.

Efsanelerin ortaya çıkışı ve yaşaması hakkında o kadar bilgi sahibi olan antropolog meslektaşım Spamer, Hitlerciliğin ilk yılında Alman halkının ruh haline dair infiale kapıldığım bir sırada bana şöyle demişti: “Tüm basını, tüm neşriyatı ve öğretiyi tek bir makama ayarlamak mümkün olsa (o zamanlar bunu gerçekçi olmayan bir şartlı cümle olarak kuruyordu) ve dört bir yanda 1914’le 1918 arasında bir dünya savaşının olmadığı söylenip dursa, üç yıl sonra cümle âlem o savaşın gerçekten olmamış olduğuna inanırdı.” Ondan sonraki ilk uzun görüşmemizde Spamer’e bu sözlerini hatırlattığımda, beni tashih etti: “Evet, biliyorum, yalnız bir tek şey yanlış kalmış hatıranızda: [Üç değil] bir yıl demiştim ve şimdi iyice eminim bundan!”

Tanrısallaştırmayla ilgili bol miktardaki örnekten az sayıda birkaç tanesini alıyorum. 1934 Temmuz’unda Göring Berlin Belediyesi’ndeki bir konuşmada şöyle demişti: “Biz hepimiz, basit bir SA mensubundan başbakana kadar, Adolf Hitler’den bir parçayız ve Adolf Hitler sayesinde varız.” 1938 yılında Avusturya’nın ilhakının teyit edilmesine, Büyük Almanya’ya onay verilmesine dönük oylamayla ilgili çağrılarda, Hitler’in “kaderin bir aleti” olduğu söylenir ve Eski Ahit üslûbuyla ilave edilir: “Kurusun o ‘hayır’ yazan el.” Baldur von Schirach Führer’in doğduğu Brunau şehrini “Alman gençliğinin hac yeri” tayin eder. Baldur von Schirach “Sadık bendelerin şarkısını” neşreder bir de, “Avusturyalı Hitler Gençliği’nin isimsiz mensuplarının 1933-1937 arasındaki takibat döneminden kalma mısralarıdır” bunlar; orada denir ki: “Seninle hiç karşılaşmayan niceleleri var, yine de kurtarıcısın onların.”

Şimdi tabii cümle âlem kehaneti gerçekleştirme cehdine girer – toplumsal tabakası ve tahsili itibarıyla telkine açıklığı ve taşkınlığı bir bakıma münasip göreceğimiz insanlar değil, yalnızca. Dresden Teknik Yüksek Okulu’nun son derece itibarlı bir matematik profesörü olan rektörü de, tartımlı fikirler ve ölçülü sözler beklenen bir adam olan Rektör Kowalewski de o günlerde bir gazetede “Onu bize kader yolladı” diye yazar.

Rusya’ya saldırının hemen öncesinde Goebbels daha da açık bir tanrılaştırma makamına geçer. 20 Nisan 1941’de kutla-

ma konuşmasında der ki: “Führer’in ne yapmak istediğini bilmemiz gerekmiyor – ona inanıyoruz.” (Bu arada sonraki kuşak için durmaksızın vurgulamamız gereken nokta, propaganda bakanının böyle bir cümle sarf etmesinin kamuoyunda kesinlikle en ufak bir şüpheyile bile karşılanmamış olmasıdır.) 1944 Yılbaşı’nda Goebbels, milletin günahsız yere içine düştüğü perişanlıktan ötürü karalar bağladığını söylediği Führer’in kendisinin ilendiğinden bile daha fazla takaza eder, onu yanlış tanıyan insanlığa. Çünkü Führer’in sevgisi bütün insanlığadır; bir bilseler bunu, “şimdi bile yanlış tanrılarından yüz çevirecek ve ona biat edeceklerdir.”

Hitler’e onu kültleştirerek gösterilen hürmet, kişiliği etrafında yaratılan dinsel sisin parıltısı, yaptıklarından, devletinden, savaşından her bahsedilişinde dinsel sıfatların devreye sokulmasıyla daha da yoğunlaştırıldı. Reich Yazarlar Odası’nın –topyekûn örgütlenme! Spamer’in gerçekçilik dışı şartlı cümlesi gerçekçilik dışı olmaktan çıkmıştı– Saksonya yöneticisi Will Vesper, Ekim’deki bir “kitap haftası” vesilesiyle şunu ilan etti: “Kavgam nasyonal sosyalizmin ve yeni Almanya’nın kutsal kitabıdır.” Bu cümlenin özgünlüğünün dolaylı olmaktan ileri gittiğini sanmıyorum. Çünkü *Kavgam* her yerde ve habire nasyonal sosyalizmin İncil’i olarak tanımlanmıştır zaten. Bunun için, özel kullanımına mahsus tamamen gayri filolojik bir kanıt var elimde: Tam da bu ifadeyi hiçbir şekilde tasniflemedim, buna gerek duymayacağım kadar doğal ve gündelikleşmişti. Savaşın da sadece dar anlamda Hitler imparatorluğunun değil Hitler dininin geçerlilik alanının muhafazası için bir “haçlı seferi”, bir “kutsal savaş”, bir “kutsal millî harp” olarak tanımlanmasını ve bu din savaşında ölenlerin “Führer’lerine sapasağlam bir imanla” düşenler diye anılmasını da kolaylıkla anlayabiliriz.

Führer yeni bir İsa, Almanlara mahsus bir kurtarıcı, –Alman edebiyat ve felsefesinin Edda destanından Hitler’in mücadelesine uzanan, bu arada Luther’in, Goethe’nin falan sadece ara basamakları oluşturduğu büyük antolojisinden “Cermen İncili” diye söz edilir–, kitabı Almanların esas İncil’i, onun savunma savaşı bir kutsal savaş. Yine dönüp onun ihtişamının parıltısını

güçlendirdiklerine göre, kitabın ve savaşın kutsalılıklarını müelliflerinin kutsallığına borçlu oldukları açıktır.

Peki bizzat Hitler'in ilan ettiği, yarattığı ve savunduğu Reich'in önceliği ne olacaktır?

Hitler burada alıcıdır, 'kabul buyuran' konumundadır.

Reich kelimesine yapışık bir törensellik, onunla kısmen eşanlamlı bütün ifadelerde eksik kalan bir dinsel vakar vardır. *Res publica*, cumhuriyet, tüm vatandaşların genel meseleleridir, herkesi yükümlendiren kamusal düzendir, insanlar onu müsterek bünyeleri olarak meydana getirmişler ve ayakta tutuyorlardır, tamamen dünyevî ve akılcı bir yapıdır. Bir Rönesans kelimesi olan "Devlet" aynen bunu söyler: Derlenmiş-toplanmış bir bölgenin sabit durumunu, istikrarlı düzenini tanımlar, tamamen dünyevî, tamamen politik bir anlamı vardır. Oysa Reich, *Compositis* (krallık, imparatorluk, tanrının krallığı...) içinde daraltılmadığı oranda, daha geniş bir alanı kapsar, ruhanî, aşkın olana doğru salınır: İsa'nın öte dünyası göksel Reich'tir, Hristiyanlığın en genel ve en yalın duasında ikinci dilek: 'Senin Reich'in üzerimize gelsin'dir. Kana susamış Himmler'den gizli gizli intikam almayı sağlayan gaddar nükte: Onun kurbanlarının Himmler Reich'ına gittiği idi.¹ Almanya'nın 1806'ya dek içinde bulunduğu devlet yapısı açık seçik "Alman Milletinin Kutsal Roma İmparatorluğu [Reich]" ismini taşıyordu ve "kutsal" burada süsleyici veya duygusal bir lâkaptan ibaret değildi, bu devletin yalnız dünyevî bir düzen kurmayıp öte dünyayı da nizam altına aldığını söylüyordu.

Hitler Avusturya'yı ilhak ederek hayal ettiği Büyük Almanya'ya doğru ilk adımı attığı zaman ve şimdi, *mutatis mutandissimis*,² Ortaçağ kayzerlerinin İtalya seyahatlerini taklide soyunarak, debdebeyle ve geniş bir maiyetle Duce'yle müzakerelerde bulunmak üzere Roma'ya gittiğinde Alman basınında şu manşetleri okumuştuk: "Alman Milletinin Kutsal Germen Reich'i" Ortaçağ Reich'inin egemenleri, tanrısal bağışlanmışlıklarıyla

1 *Himmlersches Reich*: Himmler'in krallığı ifadesi, *himmlisches Reich*: Göksel krallık ifadesine benzetiliyor.

2 Gerekli uyarlayıcı değişiklikler yapılmak suretiyle.

kilise tarafından taç giydirilerek meşrulaştırılıyorlar ve kendilerini bir Roma-Hıristiyan iman ve kültür sisteminin vekilleri olarak hissediyorlardı. Hitler bir Kutsal Cermen Reich'ı kurarken, bu yeni inşasında eski Reich'ın ihtişam parıltısını kullanıyordu. Tabii burada öncelikle Hitler'in başlangıçtaki öğretisine tutunuluyor, onun sadece bir Alman veya Cermen imparatorluğu yaratmak istediği, diğer milletlerin özgürlüklerine dokunulmayacağı söyleniyordu.

Ama sonra söz üzerine söz çiğnenip haydutluk üzerine haydutluk yapılmaya başlanınca ve başlangıçtaki yıldırım savaşı sonu gelmez bir kan kaybına dönüştüğünde, 1942 Noel'inde *Frankfurter Zeitung*'da (srp imzasıyla), Reich fikrinin solan hâlesini fosforlu renklerle yeniden boyayan bir tarih felsefesi incelemesi yayımlandı: “Reich'in Kendini Kanıtlayışı” Tahsilli bir kamuoyunu gözeten bir hesap ve üslûpla yazılmış makale, Kutsal Roma İmparatorluğu'nun ruhanî-dünyevî düzeninden hareket ediyordu. Orada, kültürel açıdan birbirinden farklı çok sayıda halk topluluğunun Alman kayzerine tabi bulunduğu devletler üstü bir Avrupa düzeni söz konusu idi. Ulus-devletler ortaya çıkınca imparatorluk [Reich] dağıldı. Bunlar arasında “töresel bir talep, manevî bir tutum” mahiyetindeki en arı devlet fikrini Prusya geliştirmiş, bu sayede Küçük Almanya'ya nizam vermişti. Ne var ki St. Paul Kilisesi'nde bir yeni Büyük Almanya'ya dair müzakereler yürütülürken, Büyük Almanya'nın münhasıran bir “millî halk cemaati devleti” olamayacağı, Avrupa çapında ulus-üstü görevler de üstlenmesi gerektiği anlaşılmıştı. Paul Kilisesi'ndeki adamların yapamadığını Führer başarmış, Büyük Alman Reich'ını yaratmıştı. Belki yekvücut ulus-devlet bir anlığına (Südet ülkesiyle yetineceğine söz verdiğinde) mümkün görünmüştü ona. Ne var ki içkin bir fikir olan Büyük Almanya onu zorunlu olarak daha ileri itmişti. Büyük Almanya ancak “yeni bir Reich'ın çekirdeği ve taşıyıcısı olarak” varolabilirdi; “tarih önünde yeni bir bütünsel düzenin ve anarşiden döndürülmüş Avrupa kıtasının yeni bir çağının sorumluluğunu taşıyordu... ve savaşta bu görevlerle ilgili kanıtlamalıydı kendini”. İncelemenin bu son bölümü “Miras ve Görev” baş-

lığını taşıyordu. Böylelikle caniyane savaş eski Reich düşüncesine dayanarak kutsanıyor ve Reich kavramının kendisi yeni bir kudsiyetle dolduruluyordu, tahsilli okur nezdinde.

Bu kudsiyetin mistik mertebeye yükseltilmesini, üstelik bunun da herkese kolayca ve bilinçsizce nüfuz edecek muazzam basit bir mistik olmasını sağlayan, sadece Reich'tan değil daima "Üçüncü Reich"tan bahsedilmesiydi. Burada da LTI Hitler'in tanrılaştırılmasında sadece hazır bulduğu malzemeyi kullanır. Moeller van den Bruck'un Üçüncü Reich'ının birinci baskısına önsözün altında Aralık 1922 tarihi yazar. Şunu yazar orada: "Üçüncü Reich düşüncesi, gerçekliğin ötesine geçen bir dünya görüşüdür. Üçüncü Reich'ın sadece adı anıldığında bile bulutlu, duygulu, insanı kanatlandıran ve tamamıyla öte dünyaya ait... tasavvurların devreye girmesi tesadüf değildir." Kitabın 1930'daki üçüncü baskısının yayıncısı Hans Schwarz, "nasjonal sosyalizmin Üçüncü Reich çağrısını üstlendiğini, Oberland Birliği'nin dergisine o ismi koyduğunu" belirtir ve hemen ilk satırlarında şunu vurgular: "Üçüncü Reich'ın arayış içindeki herkes için destansı bir gücü vardır."

Destansı güç genel olarak en fazla manevi eğitimden ve tarihsel bilgiden yoksun insanlar üzerinde etkisini gösterir. Burada tersidir. Birisi edebiyat tarihi ve Hristiyanlığın tarihi hakkında ne kadar fazla şey biliyorsa, "Üçüncü Reich" ifadesi ona o kadar fazla "öte dünyadan" hitap eder. Ortaçağ'ın kilise ve din aratımcıları, daha geç dönemlerin tutkulu insanlık reformcuları, farklı eğilimlerden adamlar, paganlığın ve Hristiyanlığın veya bozulmuş zamane Hristiyanlığının arkasından gelecek bir mükemmel Üçüncü Reich çağının düşünüyü kurar, onu getirecek Mesih'in gelmesini ümit ederler. Lessing ve Ibsen'in hatıraları canlanır.

Ama bu kavramın zengin geçmişi hakkında bir şey bilmeyenler kitlesi de, -tabii aydınlatılabilirler bu konuda, aydınlatılacaklardır da, dünya görüşü eğitimi için sürekli çaba gösterilir, Goebbels'in ve Rosenberg'in bakanlıkları bu alandaki işbölümü üzerine ince ince düşünürler-, basit kitle de "Üçüncü Reich" tanımını pekâlâ dinselikle dolu Reich kavramının dinsel bir yü-

celtimi olarak görür. İki defa bir Alman imparatorluğu kurulmuştu, iki defasında da kemale ermekten uzaktı ve ikisinde de battı; şimdiyse Üçüncü Reich ebediyen sarsılmaz bir mükemmellik olarak duruyor. Kurusun, ona hizmet etmek istemeyen, hele ona kalkan el...

LTI'nin öte dünyaya temas eden türlü çeşitli ifadeleri, müştereklikleriyle, dinleyenin fantezisine fırlatılan ve onu iman küresine çeken bir ağ oluştururlar. Bu ağ sonuçları bilinerek mi örülmüştür, 18. yüzyıl tabirini kullanacak olursak, rahip gafletine mi dayanır? Kısmen, muhakkak. Öğretinin bazı müteşebbislerinde kuşkusuz imana olan özlemin ve dine amadeliğin işin içinde olduğunu unutmamız da gerekmiyor. Ağı ilk örenlerin suçluluk ve masumiyetini tartmak her zaman mümkün olmayabilir. Fakat bir defa mevcut olduktan sonra ağın yaptığı etki bana tamamen açık görünüyor; Nazizm milyonlar tarafından İncil gibi kabul edildi, çünkü İncil'in dilini kullanıyordu.

'...yordu' mu? – “Ona inanıyorum”u sadece Hitler imparatorluğunun son günlerine dek takip ettim. Şimdi günbegün rehabilite edilenlerle veya rehabilite edilmek isteyenlerle meşgulum. Birbirlerinden ne denli farklı olurlarsa olsunlar, bir müşterek noktaları var: Hepsi, “faşizmin kurbanları” arasında özel bir grup oluşturdıkları iddiasındalar, hepsi vicdani kanaatleri hilafına öyle veya böyle şiddet kullanılarak öteden beri nefret ettikleri o partiye girmeye zorlanmışlar, hiçbir zaman Führer'e de Üçüncü Reich'a da inanmamışlar. Lakin geçende sokakta eski öğrencim L.'ye rastladım, onu son defa bölge kütüphanesine son gidişimde görmüştüm. O zaman duygudaş bir tavırla elimi sıkıyordu; bu bana tatsız gelmişti çünkü gamalı haçı takmıştı bile yakasına. Şimdi, yüzünde sevinçli bir ifadeyle yanıma yaklaştı: “Çok memnunum, kurtuldunuz ve tekrar görevinizin başındasınız!” – “Siz nasılsınız peki?” – “Kötü tabii, inşaat işçisi olarak çalışıyorum, çoluk çocuğu geçindirmeye yetmiyor, beden de müsait değilim bu işi uzun süre yapmaya.” – “Rehabilite edilmediniz mi? Sizi tanıyorum – vicdanınıza yük teşkil edecek caniyane bir iş yapmadığınıza eminim. Partide üst düzey bir göreviniz var mıydı, politik açıdan çok etkin miydiniz?” – “Ke-

sinlikle hayır, ufak bir partiliydim.” – “O zaman niye rehabilite edilmediniz?” – “Bunun için başvuruda bulunmadığım için ve bulunamayacağım için.” – “Anlamadım ” Bir ara. Sonra, zorlukla, gözlerini indirmiş: “İnkâr edemem, ona inanmıştım.” – “Ama şimdi hâlâ inanıyor olamazsınız; nelere yol açtığını görüyorsunuz, rejimin bütün tüyler ürpertici cinayetleri apaçık serildi ortaya.” Daha da uzun bir ara. Sonra, iyice sessiz: “Hepsini teslim ediyorum bunların. Diğerleri onu yanlış anladılar, ona ihanet ettiler. Ama ona, ONA, hâlâ inanıyorum.”

LTI'nin Küçük Repertuarı Olarak Aile İlanları

27 Temmuz 1942 tarihli *Dresdner Anzeiger* gazetesinden bir doğum ilanı: Volker ¥ 21. 7. 1942. Almanya'nın en parlak devrinde Thorsten'imize küçük bir erkek kardeş geldi. Gururlu bir sevinçle. Elsa Hohmann... Hans-Georg Hohmann, Dresden SS Untersturmführer,¹ General Wever Caddesi.

Doğum, üreme, ölüm: Her insan yaşamının en genel ve hayvanî açıdan en mühim yanları, insan yaşamındaki doğal devreler. Nasıl hastalık bulaşının eklemlerinde iltihap birikirse, LTI'nin karakteristikleri ve klişeleri de aile ilanlarında yoğunlaşır; muhtelif bakış açılarından bakarak birçok yerde ayrı ayrı gözlemleyebildiğim birçok şeye çok defa tek bir günün aile ilanlarında bir arada sıkıştırılmış olarak rast gelirim – hele Rusya'yla savaş başladıktan ve artık kesinlikle yıldırım savaşı olmaktan çıktıktan sonra. Bu tarihi vermek önemlidir, çünkü o dönem basında, muharebe meydanında düşenler için fazla yufka yüreklice veya itidalini fazla kaybederek matem tutmayı onursuz, neredeyse yurtseverliğe aykırı ve devlet düşmanı bir tavır olarak tanımlayan makaleler yayımlanıp duruyordu. Bu, ölüm ilanlarının heroikleştirilmesine ve stoikleştirilmesine katkıda bulunmuştur.

1 SS hiyerarşisinde teğmene tekabül eder.

Bu notun başındaki doğum ilanı, devralınmış klişeler hazinesine kendine mahsus bir öğretici yenilik ilave eder. Çocukların Nibelungen efsanesinden veya Nordik bir isim taşımaları, SS'li babanın doğal olarak basit ön ismine en azından araya tire koyarak tam bir Alman edası vermesi, yıldız veya "doğumu" sözü yerine runik yaşam işaretinin konması, bütün bunlar alışıldık Nazizmlerin üst üste yığılmış kullanımlarından ibarettir, benim not defterimde de sadece tekrardır bunlar. Hitler ordusunun daha savaştan önce kazaya uğrayan bir havacı generalinin onuruna adı değiştirilmiş bir caddede oturuyor olmak yalnızca talih eseridir, insanın kendi başarısı değildir. "Almanya'nın en parlak devri" lafı da, havada savrulan, Hitler'in tanrılaştırılmasına dönük onca en üstünlük sıfatı arasında neredeyse mütevazı bir yer işgal eder yalnızca.

Ama yeni ve öğretici bir şey, o gururlu sevinçte saklıdır. Neden gurur duyuyordur ki mutlu çift? Üreme kabiliyeti bir SS çifti için doğaldır – yoksa zaten evlenme müsaadesi alamazlardı. İkinci oğul da bir gurur vesilesi olamaz: Özellikle SS, damızlık beygirler veya köpekler gibi dölleme amacıyla kullanmak üzere çok daha yüksek insan eti arzı bekler. (Nitekim onlara da hayvanlar gibi hangi sürüye ait olduklarını gösteren damgalar vurulmuştur.) Geriye "parlak devir"le ilgili gururlu sevinç kalıyor. Ama ancak etkin biçimde dahil olduğunuz bir şeyden gurur duyarsınız, SS'li babanın isminin ardında ordudaki rütbesi, ayrıca alışılan "muharebe sahasında" notu da eksiktir. Üçüncü Reich'in ahlâk kodlarına göre, Führer uğruna düşen aile ferdi anan kadın gurur duyabilir en fazla. Bu doğum ilanında gururlu sevinç tamamen anlamsızdır.

Ama işte tam da böylesi bir anlamsızlıkta, öğreticilik vardır. Zira gayet açık ki, savaşta ölenlerle ilgili ilanlardaki "gururlu matem"le kurulan mekanik bir analogi söz konusudur burada. Mekanik analogiler, model aldıkları şeyin yaygınlığı ve itibarıyla veya nüfuz şiddetiyle ilgili gösterge niteliği taşırlar. SS'li çift açısından, bir aile ilanını gurur ifadesiyle imzalamak, üzerine düşünmek gerekmeksizin doğal sayılır, gururlu sevinç de böylece meydana gelir.

Gururlu matem nasıl belirtilen tarihten itibaren sıklıkla yükümlülük addedilmiş ve bu arada kahramanca çarpışmada düşenlerin arzusu üzerine matem kıyafeti giymekten kaçınıldığı temin edilerek kuvvetlendirildiyse, “güneşli” de kalıplaşmış bir süs sıfatı olarak savaşın başından itibaren yaşlı insanlar arasında bile had safhada yaygınlaşmıştır. Anlaşılan, Hitler imparatorluğunda her Cermen her daim güneşlidir, tıpkı Homeros’un Hera’sının her daim öküz gözlü, Roland destanındaki Ulu Karl’ın da hep beyaz sakallı olması gibi. Ancak Hitlerciliğin güneşi iyice bulutlar ardına çekildiğinde ve ancak güneşli sıfatı yıpranmış olduğu kadar trajikomik bir etki uyandırdığında, kullanımı nadir hale gelir. Son ana kadar da tamamen kaybolmaz, onu kullanmaktan kaçındıklarında da “yaşam sevinciyle dolu” ile ikame ederler. İyice sonlarda, ihtiyat kuvvetlerinden bir albay “ışıldayan delikanlı”sının ölümünü bildirir.

Güneşli, sözümona genel bir Cermen hususiyetini tanımlar, gururlu matem zaten yurtsevere yakışıandır. Ancak bir matem ilanında tamamen Naziliğe özgü bir vicdanî kanaat de ifade edilebilir; burada en üst düzey coşkuya özel bir ifade kazandırmakla kalmayıp hatta eleştirel bir tutumla (emsalsiz derecede zordur bu) yanında durmayı bile ima etmeye ehil olan ince ayrımlar da vardır.

Düşenlerin çoğu yaşamının en uzun bölümünü “Führer ve anavatan uğruna” harcamıştı. (Eski Prusya’nın “Kral ve anavatan uğruna”sının bu analogisi, tekrarın gönül okşayıcılığıyla, savaşın ilk yıllarından itibaren dört bir yana yayılmıştı; buna karşılık Hitler’in iktidara gelişinin hemen ardından 20 Nisan’ı “Führer Doğumgünü” olarak tayin etme girişimi kabul görmedi. “Kral Doğumgünü”yle yapılan bu analogi muhtemelen parti yönetimine fazla monarşistçe görünmüştü. Böylece “Führer’in doğum günü” lafı kaldı, “Führer’in yaş günü” diye bir parça eski Almancaya çevirebildiler ancak bunu.) Nazizmin yüksek hararet dereceleri, kendilerini “Führer’i uğruna düştü”, “sevgili Führer’i için öldü” gibi ifadelerde dışavururlar, buralarda anavatanın bahsi geçmez, çünkü vatan biz-zat Adolf Hitler tarafından temsil ediliyordur ve onda münde-

miçtir – tıpkı Rabbin bedeninin kutsal mayalı ekmekte olması gibi. Naziliğin en kor ifadesi ise başka türlü anlaşılamayacak kelimelerle Hitler’i kurtarıcının yerine koyan “Führer’ine tam imanıyla öldü” sözüdür.

Şayet nasyonal sosyalizmle hemfikir değilseniz, hoşlanmadığınızı hatta nefretinizi açığa vurmak istiyorsanız ama muhalefet yaptığınıza dair bir delil de bırakmayacaksanız, –zira o kadarına yürek yetmez–, o zaman “Tek çocuğumuz anavatan için öldü” der, Führer’i de bir kenara bırakırsınız. Aşağı yukarı, ilk yıllarda mektuplara imza atılırken yarı cesur insanlarca “Heil Hitler” yerine cüret edilen “Alman selâmıyla”ya tekabül eder bu. Kurbanların sayısı yükseldikçe ve zafer umudu azaldıkça, Führer’e hürmet ifadelerine de daha nadir rastlanıyordu gibi geliyor bana, fakat kimi gazete örneklerine rağmen bunda ısrar edemiyorum.

İnsan ve malzeme kıtlığı, gazeteleri birleşmeye ve tek tek yayınların sayfa hacimlerini kısıtlamaya zorluyor olmalıdır, bu da aile ilanlarının olabileceği kadar kısa tutulmasına (çok defa kelimelerin anlaşılmazlık derecesinde sakatlandığı kısaltmalara) yol açmıştır. Sonunda, kablolu telgraftaki gibi, her kelimedenden, her harften tasarruf edilecek hale gelir. 1939’da, anavatan için ölmenin henüz gündelikleşmemiş yeni bir şey olduğu, kâğıt ve dizgiciden yana bolluğun hüküm sürdüğü sıralarda, kalın kalın çerçevelenmiş koca bir kareyi dolduran gönülden kopmuş ilanlar vardı, hele ki kahraman özel yaşamında diyelim fabrika veya dükkân sahibi idiyse, maiyeti ona özel bir anma adamaktan kendini alamıyordu. Dul hanımefendinininkinin yanı sıra böyle ikinci bir ilan, firmanın çalışanları için kaçınılmaz bir ödevdi, nitekim sahte hislerle dolu şu “maiyet” kelimesi de benim repertuarıma dahildir. Ebediyete kavuşan kişi kodaman birisi ise, yüksek bürokrat veya bir dizi kurumda danışma kurulu üyesi mesela, kahramanın ölümüne dair üç, dört, belki daha da fazla ilanın yarın gazete sayfasını kapladığı olurdu. Tabii bu durum, yanıp yakılmalara, abartılı kelimelere de fırsat tanırırdı. Ama nitecede tekil aile ilanları en dar sütuna iki satırdan fazla tutmaz oldu. Tek tek ilanların etrafındaki çerçeveler de kalktı. Ölüler

tek bir siyah çerçeve içinde sanki bir kitlesel mezarda gibi tıkıştırılmışlardı dip dibe.

Savaşın son döneminde o kadar vahim olmamakla beraber buna benzer bir hacim daralmasından doğum ve evlilik ilanları da muzdariptiler; zaten onlar zalimce uzun bir ölü listesi karşısında hep azınlıkta kalmışlardı. Bunlar arasında, pek de nadir rastlanmayan bir tuhaf evlenme biçimi dikkat çeker: Kadınlar, nişanlılarıyla ölümlerinin ardından kıyılan nikâhlarını duyururlar.

Daha 1944'te Moskova'nın yabancı dillere dönük yayınevi tarafından "Hitler'in sözleri ve Hitler'in yaptıkları" mukayesesinde içinde yayımlanmış olan korkunç bir suçlama metninde, -yorum yapmadan üst üste yığıldığı malzemesiyle korkunçtur-, *Völkische Beobachter*'den alınan şu tür ilanlar "Hitler Almanya'sındaki insanlık dışı uygulamaların" özel örneklerini oluşturmuştur: "Savaşta ölen gemi telsizcisi kıdemli onbaşı Robert Haegele'yle (dipl. müh., DH II shb.)¹ evlendiğimi duyururum..." Gerek bu gerekse yine söz konusu kaynakta değinilen "uzaktan nikâhlar" ne kadar trajedi yüklü olsalar bile, Nazizmin özel bir karakteristiğini, yürüttüğü haydutça savaşın genel günahının yanı sıra işlediği özel bir günahı, dinsel "Adolf Hitler'e iman içinde öldü" formülünün içerdiği kibir gibi özel bir kibri ifade etmezler; çünkü tam da bunların ardında, o devirde her yerde eksikliği çekilen şeyler yatıyor olabilir: Saf insanî bir şey, belki bir çocuğun geleceğiyle ilgili duyulan kaygı, belki sevilen bir isme duyulan sadakat. Bu uygulamaların temelinde yatan hukukî imkânlar da ilk olarak Üçüncü Reich tarafından yaratılmış değildir ki.

Kelime anlamıyla çerçeveyi inceleyerek, Nazizme özgü alana geri dönebiliriz. Son savaş yılında ölenler, dediğim gibi, gazetede de kitle mezarına konurlar. Daha doğrusu her seferinde iki mezar ve iki çerçeveleme söz konusudur; daha mutena olan ilki şeref meydanında düşen cesetler içindir, sol üst köşeyi bir gamalı haç süsler, "Almanya için öldü" yazar. İkinci çerçeve, anavatan uğruna bir kahramanlık hizmeti sunmaksızın ölen si-

1 2. Sınıf Demir Haç nişanı sahibi.

vil kayıpların isimlerini kapsar. Ne var ki ilk çerçeveye aynı zamanda ve giderek artan sayıda sivilin girmeye çalıştığı dikkat çeker, sadece sivil mesleği anılan, askerî rütbesi belirtilmeyen adamlar, Hitler ordusu için bile fazla yaşlı veya fazla genç olan ihtiyarlar ve oğlan çocuklar, ayrıca her yaştan kadınlar, kızlar. Bombardıman savaşının ölüleridir onlar.

Başka bir yerde kaybettilerse yaşamlarını, yer adı verilebilir: “Sevgili annemiz, Bremen’e yapılan saldırıda...” Burada bir yerde öldülerse, kayıplar itiraf edilip de hemşerilerin tedirgin olmasına yol açılmamalıdır. Bu durumda LTI’nin kalıp formülü şöyledir: “Kaderin trajedisi sonucu yaşamını kaybetti...”

Repertuarım, LTI örgüsü içinde böyle olağanüstü bir rol oynayan yalancı hüsnütabirciliğin yalancılığını ortaya koyuyor. Bu kurbanların kaderi, bir süre avındaki tavşanların kaderinden daha trajik değildi. Bir zaman sonra araya kalın bir çizgi çekerek cephedeki ölümlerden tecrit ettiler onları. Demek artık üç ceset sınıfı vardı. Berlin halk mizahı, bombardımanda ölenlerin tenzil-i rütbeye uğratılışına canlı bir tepki gösterdi. “Kime korkak denir?” diye soruyorlardı, cevabı şuydu: “Berlin’den ayrılmak için cepheye yazılana.”

Ne Kalır?

“Onları eylüllemek, sonra...” Buna benzer bir mısra olmalı. 1909 yılında, henüz bilimsellikten tamamen uzak, çalakalem yazadururken, popüler bir yayınevi için 19. yüzyıl Alman politik şiiriyle ilgili küçük bir antoloji ve küçük bir inceleme hazırlamıştım. Mısra muhakkak Herwegh’in bir şiirindendi: Birisi, Prusya Kralı yahut alegorik canavar olarak gericilik, özgürlüğün veya devrimin veya birtakım devrimcilerin çanına ot tıkayacak “ve sonra onları eylülleyecekti”. Kelime bana yabancıydı, o sıralar filolojik ilgilerden uzaktım, –ünlü Tobler beni def etmişti, Voßler’i de henüz tanımıyordum–, dolayısıyla 1900’lerde genel kültürün gerektirdiği yabancı kelimelerin ve özel isimlerin şaşırtıcı bir yekûnunu içeren küçük Daniel Sanders’e göz atmakla yetindim. Orada aşağı yukarı şunu diyordu: Büyük Fransız Devrimi sırasında 1792 Eylül’ünde yapıldığı gibi politik hasımlara dönük kitlesel cinayetler işlemek.

Mısra, kelime zihnimde yer ettiler. 1914’ün sonbahar veya kışında hafızamda uyandılar, şimdi artık dilsel sorgulamalardan zevk de alıyordum. Viyana’daki *Neue Freie Presse*, Rusların Przemysl’i “Lüttichlemeye” niyetlendiklerini yazıyordu. Dedim ki kendi kendime, burada “eylülleme”yle aynı fenomen var önümüzde: Tarihsel bir vaka, öyle kuvvetli ve kalı-

cı etki yaratmış ki, ismini genelleştirerek benzer hadiselere aktarıyorlar. 1881 yılına ait eski bir Sachs-Vilatte'ta yalnız Fransızca *septembriseur*, *septembrisade*, *septembriser* kelimelerini bulmakla kalmadım, Almancadaki yabancı kelimeler arasında yer alıyordu (eylülleme)! Ondan türetilen yeni bir kelimeye de atıfta bulunuluyordu: *Décembriser* ve *décembriseur*.¹ Bu kelime de Üçüncü Napolyon'un 2 Aralık 1851'deki hükümet darbesine dayanıyordu, fiilin Almancası "aralıklama" idi. Almanca "eylülleme"ye sonra dünya savaşının başlangıcından kalma bir sözlükte rastladım. Kelimenin bu devamlılığını ve ülke sınırlarını aşmasını belli ki Eylül cinayetlerinin fantezilerdeki muazzam etkisine borçluyduk: Daha sonra olan hiçbir şey, hafızadan ve rivayetlerden onun dehşetini sürüp atamamıştı.

Daha 1914 sonbaharında, acaba "Lüttichleme"nin ömrünün de öyle uzun olup olmayacağını kendi kendime sormuştum. Ama kendini kabul ettiremedi, hatta sanıyorum *Reich* Almanya'sının dilsel gövdesine hiç giremedi. Kuşkusuz bunun nedeni, Lüttich'e² yönelen saldırıdan sonra çok daha tesir edici ve kanlı savaş olaylarının gerçekleşmesiydi. Askerî uzmanlar, Lüttich'in ele geçirilmesinde çok özel bir silahlı eylemin, modern bir tahkimata doğrudan saldırı yönteminin kullanıldığını ve yeni fiilin tam da bu teknik özelliği ifade ettiğini söyleyerek buna itiraz edeceklerdir. Ne var ki yeni bir kelimenin genel kabulünü uzmanların iradeleri ve titizlikleri değil, kamuoyunun ruh hali ve fantezisi belirler.

"Eylüllemek" bugün hâlâ eski kuşak Almanların hafızasında yaşıyor olabilir, zira *septembriser* Fransızcanın kelime hazinesi-nin ayrılmaz parçasıdır. "Lüttichlemek" ise, –şayet bir ara hayat bulduysa–, Lüttich'i izleyen isimsiz savaş sefaleti içinde tamamen yok olmuştur.

Son dünya savaşının bunlara akraba bir kelimesi daha ölmüş gitmiştir, oysa Nazice konuşursak ebediyet için yaratılmış görünüyordu, doğumu Büyük Almanya basın ve radyosunun âhenkli gürültüsüyle ilan edilmişti: "Coventrylemek" idi bu fi-

1 Aralıklama ve aralıklayan.

2 Belçika'nın Liège şehrinin Almanca adı.

il. Coventry bir İngiliz “tahkimat üssü” idi; bundan başkaca bir şey değildi, sadece askerî kişilerle meskündü, bütün haberlerde söylendiği gibi biz ilke olarak sadece “askerî hedeflere” saldırırdık ve biz sadece “misillemede” bulunurduk, başlatan asla ve kat’a biz değildik, aksine, hava saldırılarını İngilizler başlatmışlar ve “hava korsanları” oldukları için öncelikle kiliselere ve hastanelere saldırmışlardı. Alman bombardıman uçakları Coventry’i “yerle bir etmişlerdi” ve şimdi bütün İngiliz şehirlerini –hepsi zaten askerî amaçlara hizmet ediyordu bu şehirlerin– Coventrylemekle tehdit ediyorlardı. 1940 Ekim’inde Londra’nın “kesintisiz misilleme saldırılarına”, “dünya tarihinin en büyük bombardımanına” katlanmak zorunda kaldığını, başından bir “Bartholomâus Gecesi”¹ geçtiğini öğrendik; teslim olana kadar da Coventrylenecekti.

Coventryleme fiili batıp gitti, günbegün düşmanlarının “korsanlık ve gangsterliğine” insanlık ve gökteki adil tanrı önünde lanetler yağdıran, kuvvetli günlerindeki kendi gangsterliğini hatırlaması mümkün olmayan bir propaganda tarafından suskunlukla bastırıldı, Coventryleme fiili Alman şehirlerinin enkazı altında gömülüdür.

Benim aklıma her gün düşüyor Coventrylemek; bahçeli sakin banliyömüzden şehirdeki bir resmî daireye sadece öğleden önce mi yoksa öğleden sonra da mı gitmem gerektiğine bağlı olarak, iki veya dört defa. Enkaz bölgesinden her geçişimde, kelime çıkageliyor. Sonra, derste, konferansta, görüşme saatimde beni rahat bırakıyor. Ama dönüş yoluna koyulur koyulmaz, yıkık duvarların oluşturduğu mağaralardan çıkıyor yine. Tramvayın sarsıntısında “Coventrylemek”, ayak seslerinde “Coventrylemek” var.

Yeni bir enkaz ressamlığı ve şairliğine kavuşacağız, fakat 18. yüzyılınkinden farklı olacak. O zamanlar gözyaşlarıyla tatlanmış melankoliyle fanilik fikrine teslim ederlerdi kendilerini; harabeye dönmüş Ortaçağ kaleleri, manastırları, hele antik çağın tapınak ve sarayları kaç yüzyıl önce tahrip olmuşlardı, onla-

1 1572’de Fransız Protestanlarının önde gelenlerinin Fransız devletince öldürüldüğü 23/24 Ağustos gecesi. Bunu kitlesel bir kırım izlemiştir.

rın kaderiyle ilgili sızı çok genel-insanî idi, çok felsefî bir sızıydı, böylelikle çok yumuşak ve aslında hoş geliyordu insana. Oysa burada... bu muazzam enkaz sahasında belki kaybolmuş akrabaların yatıyor, şu dört duvar oyuğunda küle dönmüş olanlar belki elde etmek için on yıllarca uğraştıklarıdır. İkamesi imkânsız şeyler: Senin kitapların, senin piyanon... Hayır, yumuşak melankoliyi okşamaz bizim enkazlarımız. Bir de “Coventrylemek” kelimesi katıldığında bakışın acılığına, tesellisiz bir düşünce akışını sürükler peşinden. Suç ve kefarettir onun adı.

Ama bu benim filolog meczupluğum. Halk artık Coventry’i de “Coventryleme”yi de bilmiyor. Havadan gelen yıkımın neticesinde, kulağa daha az yabancı gelen başka iki ifade kazındı onların hafızasına. Burada sahiden halktan bahsedebilirim, zira Dresden felâketinden kaçarken birçok taşralardan geçtik ve kır yollarında Almanya’nın her bölgesinden ve her toplumsal tabakasından kaçaklarla ve askerlerle karşılaştık. Her yerde, Vogt bölgesinin kalay tozlu orman yollarında, Bavyera’nın tahrip olmuş demiryolu hatlarında, mahvolmuş Münih Üniversitesi’nde, yüz değişik sığınakta, yüz değişik beldede, köylü ve şehirli ağız, işçiler ve akademisyenler, ne zaman uçaklarla ilgili bir ikaz işareti alsalar, alarm halinin geçtiğine dair işareti sıkılarak beklerken, ama aynı zamanda dolaysız tehlike anlarında, hep şunu söylüyorlardı: “Hermann [Göring] dedi ki, tek bir yabancı uçak buralara kadar gelebilirse, benim de adım Meier olsun!” Bu uzun cümleyi çok defa alaycı bir seslenişle kısaltıyorlardı: “Hermann Meier!”

Göring’in verdiği teminatı hatırlayanlarda bir parça kara mizah vardı hâlâ. İyice acılaşmış olanlar, Hitler’in, İngiltere şehirlerini toptan sileceği tehdidini anıyorlardı.

“Silmek” ve “adını Meier yapmak”: Führer ve onun Reich Mareşali, birisi büyüklük cinnetine kapılmış canî şahsiyetiyle, diğeri halk komiği rolüyle, bundan daha yalın ve bu kadar tas-tamam karakterize edilmemiştir. Kehanette bulunmak istemiyorum ama bana kalırsa “silmek” ve “adını Meier yapmak” kalcıdırlar.

Alman Kökü

Yahudi Evi'ne giderken yanıma alabildiğim, hepsi bilimsel uzmanlığımla ilgili az sayıdaki kitap arasında Wilhelm Scherer'in Alman edebiyatı tarihi vardı, bu kitabı Münih'te girdiğim ilk "Alman dili ve edebiyatı" dersimde elime almıştım ve o zamandan beri karıştırırım, başvuru kaynağımdır. Şimdi, sık sık, aslında Scherer'e el attığım her defasında, onun açık zihinliliğine, nesnelliğine, geniş görüşlülüğüne daha fazla hayran oluyordum; bu erdemler bana bilimciliğin doğal parçası olarak görüldüğü eski günlere göre çok daha fazla. Tek tek cümleleri, tek tek hükümleri, önceki yıllarda olduğundan çok farklı idraklere vardıırıyordu beni; Almanya'da olup biten korkunç değişim, Alman özünün önceki bütün dışavurumlarını başka bir ışık altında görmemi sağlıyordu.

Alman bugünü, Alman geçmişinin bütün, sahiden bütün evreleriyle nasıl böyle dehşet verici bir zıtlığa düşebildi? Bir millî karakterin Fransızların bahsettiği *traits éternels*, ebedî çizgilerinin teyidiyle karşılaşmıştım hep, teyidiyle karşılaştığımı düşünmüştüm, çalışmalarım da hep vurgulamıştım bunu. Hepsisi yanlış mıydı? Yoksa Hitlerciler mesela Herder'i, o insaniyete bağlı adamı sahiplenmekte haklı mıydılar? Goethe çağının Almanlarıyla Adolf Hitler'in milleti arasında herhangi bir manevî bağ var mıydı?

Antropolojiyle ilgili çabalamalarım sırasında Eugen Lerch sonradan çok zikredilecek bir alaycı söz sarf etmiş, “bozulmadan dayanan Fransız”ı keşfettiğimi söylemişti (bozulmadan dayanan sucuktan bahsettiğimiz gibi). Sonra nasyonal sosyalistlerin nasıl baştan ayağı yalan bir antropolojiyle işlerini yürüttüklerini izler, Almanları tanrı ve adalet adına efendi insan mertebesine çıkarıp diğer halkları ve aşağı türden yaratıkları ezme-lerine tanık olurken, çok defa bu harekette bir rol –üstelik önde gelen bir rol– oynamış olmaktan ötürü çaresizce bir utanç duymuştum.

Lakin kendimi ne denli didiklesem de, yine vicdanımın temizliğine kefil olabiliyordum: Wechßler’in *Esprit und Geist*’ına, Berlinli bir ordinaryüsün bir alay öğrencinin yanlış eğitiminden sorumlu olan o kalın çocukça-şovenist kitabına nasıl da hücum etmiştim. Ama benim vicdanımın kimseyi ilgilendirmeyen temizliği değildi mesele, ebedî karakter çizgilerinin mevcut olması veya olmaması idi.

Tacitus o vakitler çok sevilen ve çok zikredilen bir şahsiyetti: *Germania*’sında Almanların atalarının çok güzel bir resmini çizmişti ve Arminius’la maiyetinden Luther ve Büyük Friedrich üzerinden SA’sı, SS’i ve HJ’si ile Hitler’e uzanan dümdüz bir yol vardı. Bu tarih incelemelerinden birisi, Scherer’in *Germania* hakkında ne dediğini okumaya sevk etti beni. Orada, beni hayrete düşüren ve bir bakıma kurtaran bir paragrafa rast geldim.

Scherer, Almanya’da esaslı bir kesinlik taşıyan manevî yükseliş ve düşüşlerin yaşandığından, bunların ülkeyi adamakıllı yükseltip adamakıllı dibe vurdurduğundan bahseder: “Ölçsüzlük bizim manevî gelişmemizin laneti gibi görünüyor. Kanatlanıp yükseklerle uçuyor, o oranda da dibe vuruyoruz. Zar oyununda tüm mülkünü kaybettikten sonra son zarını özgürlüğüne atan, onu da kaybeden ve köle olarak satılmaya rıza gösteren o Cermene benziyoruz. Bunları anlatan Tacitus, Cermen inatçılığı en kötü durumda bile böylesine pektir diye ekler; kendileri sadakat derler buna.”

İlk defa o anda, Alman karakterinde en iyi ile en fecinin müşterek ve kalıcı bir ana çizgiye dayandırılabilceğini fark ettim.

Hitlerciliğin vahşilikleri Alman klasik edebiyatının ve Alman felsefesinin Faustçu savrulmaları arasında bir bağıntı vardı. Beş yıl sonra, felaket kemale erdiğinde, bu vahşiliklerin ve Alman çöküşünün dibi görüldüğünde, minicik bir tekil vaka ve Plievier'in *Stalingrad*'ında onunla bağlantılı bir kısa değinme, Tacitus'taki o bölüme dönmemi sağladı.

Plievier Rusya'daki bir Alman yol levhasından bahseder: "Don kıyısı, Kalatç, Leipzig'e 3.200 kilometre" Yorumu şöyledir: "Tuhaf bir muzafferiyet duygusudur bu; hakiki mesafeye bin kilometre ilave edilmiş olması, ölçüsüzlüğe uzanan anlamsız hayalciliğin sahici bir ifadesidir."

Bahse girerim, bunu yazdığı sırada edibin aklında ne Tacitus'un *Germania*'sı vardı ne de Scherer'in vukuflu edebiyat tarihi. O Almanya'nın günümüzdeki yozlaşmasına ve bunun derinde yatan nedenlerini aramaya odaklandığından, kendiliğinden yine o karakteristik ölçüsüzlüğe, sınırsız had tanımazlığa çatar.

"Had aşımı", romantik özü kendini hangi tekil biçimde dışavuruyor olursa olsun, ister dinsel cezbede, ister sanatsal biçimlerde, ister felsefede, ister eylemli yaşamda, ister ahlakta ister canilikte, romantik insanın aslı tutumu, temel faaliyetidir. Romantizm kavramı ve kelimesi varolmadan yüzyıllar önceki her Alman eylemi romantik damgasını taşır. Özellikle Latin dilleri filologlarının dikkatini çeker bu, zira Ortaçağ'da Fransa Almanya'nın edebî ustası ve malzeme tedarikçisidir ve ne zaman Almanya'da bir Fransız izleği devralınacak olsa, o izleğin sınırları şu veya bu istikamette aşılır çok defa.

Plievier'nin gayet naif ve âlimanelikten uzak bulunan değinmesi, Scherer'in düşünümüyle bağlantılı olarak, Üçüncü Reich'in ordusunu Arminius'un Cermenlerine teyeller. Bu epey müphem bir tespittir ve Nazi caniliği ile (ki LTI'nin özel damgasını taşıyan 'aşağı insan' kavramı tam bunun göbeğindedir) Almanya'nın eski maneviyatı arasında elle tutulur bir bağ olup olmadığı meselesi beni hep çaresizce kıvrandırmıştır. Bütün bu korkunçluğun yalnızca bir taklit olduğunu, bir yerlerden taşınıp getirildiğini, nasıl yüzyıllar önce taşınıp getirilen Fransız

hastalığı ilk bulaştığında bir cinnete yol açıysa bunun da azgın bir İtalyan hastalığı olduğunu düşünerek kendimi rahatlatılabir miydim?

Ama bizde her şey çok daha feci değildi yalnızca, özü itibarıyla İtalya'dan farklı ve daha zehirli idi. Faşistler antik Roma devletinin hukuki devamcısı olma iddiasını taşıyorlardı, antik Roma imparatorluğunun yeniden ihdası misyonunu atfediyorlardı kendilerine. Ama faşizm, yeniden fethedilecek bölgelerin sakinlerinin Romulus'un ahvadından daha düşük bir zoolojik gelişme düzeyinde bulunduklarını, doğanın yasası gereği bu aşağılık konumlarından ebediyen çıkamayacaklarını ve bütün bunlardan çıkarılacak zalim neticeleri öğretiyor değildi – vaftiz babası olduğu Üçüncü Reich'in kendisine rücu eden tesirinden azade kaldığı sürece değildi en azından.

O zaman da yıllarca dönüp dönüp kendime yönelttiğim itiraz geliyordu yine: Korkunç bir şekilde kendime dokunduğu için acaba antisemitizmin Nazi sistemindeki rolünü abartıyor muydum?

Hayır, abartınıyordum, onun tüm Nazizmin merkezinde durduğu ve her bakımdan belirleyici uğrağını teşkil ettiği açıktı. Antisemitizm Avusturyalı düşkün küçük burjuva Hitler'in temel hınç duygusuydu, antisemitizm onun dar kafalı fikriyatının esasıydı, politika üzerine düşünmeye Schönerer ve Lueger'in devrinde başlamıştı çünkü. Antisemitizm başından sonuna kadar partinin en etkili propaganda aracıydı, ırk doktrininin en etkili ve popüler somutlaşması idi, Alman kitlesi için ırk öğretisiyle özdeşti hatta. Öyle ya, "zencileşmenin" tehlikeleri hakkında ne bilir ki Alman kitlesi, sözümona aşağı ırktan Doğulu ve Güneyli halklar hakkındaki kişisel bilgisi ne kadardır? Ama Yahudiyi herkes bilir. Antisemitizm ve ırk doktrini Alman kitlesi için eşanlamlıdır. Bilimsel, daha doğrusu sözde bilimsel ırk öğretisi, milliyetçi kendini beğenmişliğin hayal ve taleplerini, her türlü istilayı, her türlü tiranlığı, her türlü gaddarlığı ve her türlü kitle-sel kırımı temellendirmeyi ve meşrulaştırmayı sağlar.

Auschwitz ve gaz odalarını öğreneli beri, Rosenberg'in *Mitos*'unu ve Chamberlain'in *Temeller*'ini okuyalı beri, antisemitiz-

min ve ırk öğretisinin nasyonal sosyalizmdeki merkezî ve belirleyici önemine dair en ufak bir kuşku duymuyordum. (Tabii antisemitizmin ve ırk doktrininin naif bir biçimde eşanlamli sayılmadığı, ırk dogmasının antisemitizmin gerçek çıkış noktasını mı yoksa sadece bahanesini ve perdesini mi teşkil ettiği ise, her vakada ayrıca belirlenecek bir meseledir.) Burada Alman maneviyatından damıtılmış hususen Alman bir zehrin söz konusu olduğu ortaya çıkıyorsa, o zaman birilerinden devralınan ifadelere, alışkanlıklara, politik önemlere dair delillerin bir hükmü olmazdı: O zaman nasyonal sosyalizm bir yerlerden bulaşmış bir salgın değil, Alman bünyesinin bir yozlaşması, *traits éternels*'in hastalıklı bir görünüm biçimidir.

Toplumsal, dinsel ve iktisadî olarak temellendirilen bir nefret olarak antisemitizm her çağda ve bütün halklar arasında, kâh orada kâh şurada, kâh daha zayıf kâh daha güçlü, ortaya çıkmıştır; bizatihi onu Almanların ve sadece Almanların sırtına yıkmak hiç adil olmazdı.

Üçüncü Reich'ta antisemitizmi tamamıyla yeni ve biricik kılan üç unsur var. Birincisi: Bulaşıcı hastalık, salgının çoktan ve ebediyen geçmişe gömülmüş görüldüğü bir dönemde, eskisinden de alevli biçimde canlanır. Şunu kastediyorum: 1933'ten önce pekâlâ şurada burada antisemitist tecavüzler vardı, tıpkı Avrupa limanlarında ara sıra kolera ve veba vakalarına rastlandığı gibi; ama aynen medeni dünyada artık Ortaçağ'ın şehirleri kurutan salgınlarının yaşanmayacağından emin olduğu veya emin zannedildiği gibi, Yahudilere dönük Ortaçağ tarzı hak gasplarının ve takibatların yaşanması da kesinlikle imkânsız görünüyordu. Korkunç anakronizmanın yanı sıra ikinci biriciklik, bu anakronizmanın asla geçmişin kıyafeti içinde değil modernliğin en üst düzeyinde meydana çıkmasıydı; halk ayaklanması, taşkınlık, kendiliğinden kitlesel cinayetlerle değil (her ne kadar başlangıçta kendiliğindenlik bir mazeret olarak ileri sürülse de) üst düzey örgütlenme ve teknolojiyle yapılıyordu her şey. Zira bugün geriye bakarak Yahudi cinayetlerini düşünen herkesin aklına Auschwitz'teki gaz odaları gelir. Üçüncü ve en esaslı yenilik ise Yahudi nefretinin ırk fikrine dayan-

dırılmasındadır. Daha önceki devirlerde Yahudilere dönük husumet daima Hristiyan inancı ve Hristiyan toplumu dışındaki insanlara dönük bir husumetti; ülkede hâkim olan itikadı ve töreyi kabul etmek, telâfi edici ve (en azından izleyen kuşakta) geçmiş silici bir rol oynuyordu. Irk fikri, Yahudilerle Yahudi olmayanlar arasındaki ayrımı kana kaydırarak her türlü telâfiyi imkânsız hale getirdi, ayrışmayı ebedileştirdi ve tanrı emriymişçesine meşrulaştırdı.

Bu üç yenilik birbirleriyle yakın ilişki içindedir, üçü de Tacituscu temel çizgiye işaret ederler: Cermenlerin “en kötü durumda bile kırılmayan inadına” Kan icabı bir vakıa olarak anti-semitizm iflah olmaz biçimde inatçıdır; kendi iddia ettiği doğabilimsel niteliği itibarıyla anakronizm değildir, modern düşünceye uyum sağlamıştır, nitekim onun için hedefine erişme yolunda en modern bilimsel araçları kullanmak neredeyse doğal bir şeydir. Bunu yaparken azamî gaddarlıktan geri durmamak da o ölçüsüz inatçılık hususiyetiyle mütenasiptir yine.

Willy Seidel’in 1920’de yazdığı *Yeni Daniel*’de idealist Alman’ın yanı sıra Teğmen Zuckschwerdt kişiliğini görürüz, o, yurtdışında bizden nefret etmelerine yol açan, içeride *Simplizismus*’un nafile mücadele ettiği yeni Alman tabakasının temsilcisidir. İşe yaramaz bir adam değildir, esas itibarıyla canı, hele sadist diyemezsiniz ona. Ne var ki birkaç küçük kediyi boğmakla görevlendirilmiştir. Çuvalı sudan çektiğinde hayvancıklardan birinin hâlâ inilediği duyulur. Taşı indirip “un ufak eder” kediyi, bir yandan da böğürüyordur: “Leş seni – göreceksin ciddiyet neymiş!”

Adaletli davranma gayreti içinde, milletin yozlaşmış bir kısmının temsilcisini de tasvirine katmış olan yazarın, bu değerlendirmesine sonuna kadar sadık kalacağını düşünebilirsiniz, tıpkı mesela Rolland’da iki ayrı Fransa ve iki ayrı Almanya görebileceğiniz gibi. Ama hayır: Bu millî mukayese romanında ciddiyetli kedi katili sonunda merhametle karşılanarak mazur görülür ve güzellenerek yüceltilirken, Amerikalılar git-tikçe daha beter değerlendirilirler. Böylesi bir şefkat ve böylesi bir katılığın nedeni, Almanlarda hâlâ saf ırklılık olmasına kar-

sılık Amerikalıların melezliği temsil etmesidir. Sözelimi Cincinnati sakinleri hakkında şöyle söylenir: “Akraba evlilikleriyle yarı yarıya yozlaşmış veya Kızılderili yahut Yahudi kanıyla her rengen bulaşmış bu ahalî”. Bir defasında da Japon bir seyyahın Amerika’yı nasıl tanımladığı zikredilir geçerken: *That Irish-Dutch-Nigger-Jew-mess*.¹ Birinci Dünya Savaşı’ndan hemen sonra, Adolf Hitler’in ilk çıkışından önce yazılan bu romanda bile, belli ki saf bir idealist olan, düşünen, tarafsız olmaya çabalayan ve bunu çok defa başaran bir yazar söz konusu olduğunda bile, ırk doktrini acaba temel antisemit duygunun bahanesi veya perdelemesi olmaktan bambaşka bir anlamı mı ifade ediyordu, diye sormamız gerekir kendimize. Savaşa dair bir gözlemle ilgili şu yazılanları okuyunca, bu soruyu sormamanın imkânı yoktur artık: Verdun ve Somme muharebeleri iki taraf da birbirine üstünlük sağlayamadan yerinde sayarken, “keçi sakallı tarafsız, parlayan Sami gözleriyle savaşanların etrafında zıplayıp durarak ölüleri sayar; dünya çapında bir gazetecilik olayıdır bu.”

Nasyonal sosyalizmin öteki faşizmler karşısındaki hususiyeti, antisemitizme indirgenerek sivriltilmiş, antisemitizmle harekete geçirilmiş ırk fikridir. Tüm zehrini oradan alır. Gerçekten, bütün zehrini – Sami diye bir kenara koyamayacağı dış politik hasımları söz konusu olduğunda bile. Bolşevizm Yahudi Bolşevizmine dönüşür, Fransızlar zencileştirilip Yahudileştirilir, İngilizlerin kökü İncil’deki izi kayıpsayılan Yahudi kabilesine dayandırılır, vs. vs.

Temel Alman özellikleri olan ölçsüzlük, aşırı kesinlik, sınır tanımazlık, bu fikir için olabilecek en bereketli tarla olmuştur. Peki ama kendisi Alman mamulü müdür ırk fikrinin? Teorik ifadesini geriye doğru takip edecek olursanız, ana merhaleleri Rosenberg’den Alman olmayı seçen İngiliz Houston Stewart Chamberlain’e ve Fransız Gobineau’ya uzanır. Onun 1853 ile 1855 arasında dört cilt halinde yayımlanan *Essai sur l’inégalité des races humaines*’i, ilk olarak Ari ırkın üstünlüğünü, karışmamış Cermenliğin en yüksek ve aslında yegâne insaniyet mertebesi olduğunu ve şimdi her yere sızan kötü, hatta insanî bile

1 Şu İrlandalı-Hollandalı-Zenci-Yahudi karmaşası.

denemeyecek Sami kanının onu tehdit ettiğini öğretir. Üçüncü Reich'in politikasının felsefi temellendirmesi için ihtiyaç duyacağı her şey vardır burada; öğretinin daha sonraki Nazi-öncesi inşası ve uygulaması hep bu Gobineau'ya dayanır, kanlı doktrin sorumlu müellifi oymuş gibi görünür – henüz ucu açık bırakıyorum bunu.

Hitler imparatorluğunun son saatine gelirken bile, bu Fransız Alman selefler bulmak için bir bilimsel girişimde bulunulmuştu. Yeni Almanya imparatorluk tarih enstitüsünün metinleri arasında ciddiyetle hazırlanmış büyük bir inceleme yayımlandı: "Alman romantizminde ırk fikri ve 18. yüzyıldaki temelleri". Bu incelemenin dürüst ve ebleh yazarı Hermann Blome, burada kanıtlandığına inandığı şeyin tam tersini kanıtlıyordu. 18. yüzyılı, Kant'ı, Alman romantiklerini ırk fikrinin doğabilimsel öncülerini diye takdim ederek Fransız'ın suç ortağı yapmak istiyordu. Bunu yaparken, insanın, ırkların farklılaşmasının ve onların hususiyetlerinin doğal tarihini inceleyen herkesin Gobineau'nun bir selefi olduğu gibi ters bir öncülden hareket etti. Ama Gobineau'da özgün olan, insanlığı ırklara ayırması değil, insanlık üst kavramını müstakilleşmiş ırklar adına bir kenara bırakması ve beyaz ırk içinde Cermen efendi ırkıyla zelil bir Sami ırkını fantastik bir biçimde karşı karşıya koymasındı. Gobineau'nun bu noktada herhangi bir selefi var mıydı?

Elbette, der Blome, "saf doğa bilimcisi" olarak Buffon ve "doğa bilimsel temele dayanan filozof" olarak Kant, ırk kavramını ele almış ve uygulamışlardır, onları izleyerek ve Gobineau'dan önce ırk araştırması alanında kimi yeni belirlemelere ulaşan adamlar çıkmıştır, beyazları başka renklilerin üzerine koyan kimi beyanlar da eksik değildir.

Ne var ki daha kitabın başında, daha sonra küçük çeşitlemelerle tekrar edecek olan bir tespitin, teessüfle belirtildiğini okuyoruz: 18. yüzyılın tamamından 19. yüzyılın ortalarına kadar, ırk bilimi anlamlı (tabii Nazizm anlamında anlamlı!) ilerlemeler kaydedememiştir, çünkü hâkim insanlık ideali tarafından eli kolu bağlanmıştır. Halkların kendilerine mahsus değişik seslerine onca açık bir kulağı ve kendi Almanlığına ilişkin onca kuv-

vetli bir bilinci olan Herder (ki Nazi edebiyat tarihi kesip yontarak neredeyse bir parti üyesi yaratmıştır ondan), bir de “tüm o çeşitliliğe ilişkin idealizmle bulanmış bakışı dönüp dolaşıp hep insan ırkının birliğini görmesine ve vurgulamasına” yol açmamış olsa, nerelere gelecekti! Hele “insanlığın doğal tarihinin temellerini” içeren, “insanlığın terakkisine dair” şu hazin 116. Mektubu! “Tıpkı insanlığın kendi dehası gibi tarafsız olmalı evvela; yeryüzünde bir gözde kabilesi, favori milleti olmamalı insanın.” Devamla: “Doğa araştırmacısı gözlemde bulunduğu yaratıklar arasında bir mertebe düzeni varsaymaz; hepsi onun için eşit derecede sevilesi ve değerlidir. İnsanlığın doğal tarihini araştıran için de öyledir.” Ya Alexander von Humboldt’ta “doğabilimsel ilgilerin ağır bastığını” tespit etmek neye yarar, “ırk meseleleriyle ilgili olarak, döneminin insanlık anlayışı onu ırkçı sonuçlar çıkarmaya yönelmekten alıkoydu” ise?

Böylece Nazi yazarı, Üçüncü Reich’in ırk öğretisini Alman düşünürlere dayandırma niyetinde esas itibarıyla başarısız olmuştur. Gobineau’nun çıkışından evvel Almanya’da kana bağlı bir antisemitizmin varolmadığı, başka bir açıdan daha kanıtlanabilir. Arnhold Bauer “Antisemitizmin Alman düşüncesine girişi” üzerine *Aufbau*’da (1946, sayı 2) yayımladığı incelemesinde, aşırı Alman romantiği Talebe Birlikleri’nin Yahudileri “ilke olarak dışlamadıklarına” işaret eder. Ernst Moritz Arndt yalnız Hristiyan üyeler olmasını istiyordu ama vaftiz edilmiş Yahudileri “Hristiyan ve tam vatandaş” olarak tanıyordu. “Tötonculuğuyla kötü bir nam salmış olan Beden Eğitimsizliğin Babası Jahn, Talebe Birliği’ne üyelik için vaftizi şart bile saymıyordu.” Talebe Birlikleri de Genel Alman Delikanlılar Birliği’nin kuruluşunda vaftiz şartı konmasını reddetmişlerdi. “Hümanist düşünce mirasının, bir Lessing’in hoşgörüsünün ve bir Kant’ın evrenselciliğinin” etkisinin bu kadar güçlü olduğunu söyler Bauer ve bu noktada Nazi akademisyenlerine veya doktora öğrencilerine epey yaklaşıp.

Yine de, –Blome’yle ve tabii Bauer’in incelemesiyle henüz yeni tanışmama rağmen bu bölümün LTT’de yer almasının nedeni de budur–, o feci yıllarda oluşturduğum kanaatte ısrar etme-

liyim: Cermenliğin imtiyazlılığını ve insanlıkta tekel olma iddiasını temellendirmeye uygun bir fantezi olarak kurulan ve son kertede insanlığa yönelik en tüyler ürpertici cinayetler i  in av ruhsatına dönüşen ırk öğretisinin kökleri, Alman romantizmindedir. Başka türlü ifade edersek: Bu   ğretinin Fransız mucidi, Alman romantizminin bir fikirda  ı, bir ahvadı, –bilmem ne derece bilinçli– bir öğrencisidir.

Gobineau'yla daha önceki çalışmalarımda defalarca meşgul oldum, onun sureti hep gözümün önündeydi. Onun bir doğa bilimci olarak yanılı  ı içinde olduğuna dair, doğa bilimcilerin sözlerine güvenmek zorundayım. Ama bu bana zor gelmiyor; çünkü kesin olarak bildiğim bir şey var: Gobineau'nun birincil saiki asla doğa bilimcilik değildi, asla doğa bilimi uğruna doğa bilimci olmadı. O her zaman karşı konmaz kanıtlarla haklıla  tırmaya azmettiği sabit ve bencil bir fikrin hizmetindeydi.

Kont Arthur Gobineau Fransızca edebiyatın tarihinde, doğa bilimindekinden daha önemli bir rol oynamıştı, fakat gayet karakteristik bir biçimde, bu rol kendi memleketlilerinden önce Almanlar tarafından fark edildi. Fransız tarihinin tanık olduğu bütün evrelerinde, –1816'da doğmuş, 1882'de ölmüştü–, vârisi olduğuna inandığı efendi hukuku çerçevesinde kendini bir soylu olarak gördü; birey olarak sahip bulunduğu gelişme ve etki imk  nlarının, paranın hâkimiyeti tarafından, burjuvazi tarafından, eşit haklar için bastıran kitle tarafından, demokrasi olarak tanımladığı, nefret ettiği ve insanlığın yozlaşması nın alametlerini gördüğü her şeyin egemenliği tarafından iğfal edildiği duygusunu taşıyordu. Doğrudan doğruya Fransız feodal ve Frank kadim soyluluğunun karışmamış kanlarından geldiğine emindi.

Fransa'da politik teorilerle ilgili çok eski ve önemli sonuçlar doğurmuş bir tartışma vardır. Feodal soyluluğun iddiası şuydu: Biz Fransız fatihlerin ahvadıyız, bu vassalımızla teba konumundaki Galyalı-Roman ahali üzerinde efendilik hakkımız vardır, beri yandan Frank kralımıza da tabi değilizdir, zira Franklıkta kral sadece *primus inter pares*'tir, eşit haklı soylu zümrenin efendisi değildir. Buna karşılık kraliyet hukuk  ları mutlak kralı

Roma Sezarlarının halefi sayar, onun egemenliği altındaki halkı da o zamanki Roma halkının Galyalı-Roman devamı adederler. Devrim, Fransa'nın bu teoriye dayanarak Sezarcı zalimi sırtından atıp Roma Cumhuriyeti'nin devlet biçimine dönmesini sağladı – Frank tarzı feodal beylere de yer kalmadı.

Esas istidadı itibarıyla şair olan Gobineau, alamet-i farikalarından birisini Ortaçağ'a meylin ve ayık burjuva ortamına muhalefetin teşkil ettiği Fransız romantik okulunda yer alarak ortaya çıktı. Kendini tek başına hareket eden bir soylu, bir Frank ve bir Cermen olarak hissetmek, ona göre hep aynı şeylerdi. Erken bir dönemde, Alman dil, tarih, edebiyatıyla ve Şarkiyatçılıkla uğraştı. Alman romantizmi, Cermenliğin Hint dünyasına ait bir ön evresiyle, Avrupa millet ailelerinin ortak Ari kökeniyle dilsel ve edebî bir bağ keşfetmişti. (Beraber Yahudi Evi'ne gittiğimiz Scherer, Yıllıklarında 1808'de Friedrich Schlegel'in "Hintlerin dili ve bilgeliği" ve 1816'da Franz Bopp'un "Sanskrit dilinde fiil çekimlerinin Yunan, Latin, Pers ve Cermen dillerindekiyle mukayesesini üzerine" makalelerini kaydeder.) Ari insanın inşasının kökleri filolojidedir, doğa biliminde değil.

Fakat Gobineau doğa bilimi alanında da güçlü bir itki bulur, hatta buradaki iğva Alman romantizminden daha belirleyici olmuştur. Her alanda sınırsızlığa yönelen azmiyle sınırları aştığı ve ortadan kaldırdığı gibi, spekülasyondan doğa bilimleri alanına atlarken de inşacı ve sembolleştiricidir. Kendi seçimine bağlı olmaktan ibaret bir olgu olduğu oranda Cermenliğini iyice tutkuyla vurgulayan Fransız şairi böylece ayartır doğa bilimi; onu tahrik eder, doğa bilimsel vakıalara spekülasyon yoluyla katkıda bulunmayı veya onları felsefî olarak tevil etmeyi, doğal bilimsel vakıaların kanıtlamasını istediği şeyleri onlardan söküp çıkarmayı meşrulaştırır bir bakıma. Cermenliğin aşırı vurgulanmasını, işte mesela. Gobineau'da iç politik basıncın ürünüdür bu vurgu, romantiklerde Napolyoncu baskının.

İnsanlık idealinin, romantikleri, Cermen seçilmişlik bilincini nihai sonucuna vardırırmaktan koruduğunu (Nazi bakış açısından: Buna engel oluşturduğunu) söylemiştik. Ne var ki aşırı kızıştırılıp milliyetçiliğe ve şovenizme varan milli bilinç bu kal-

kanı eritir. Tüm insanlığa ait olma duygusu yitirilir basbayağı; sahici insanlık değeri taşıyan her şey kendi milletlerinde mevcuttur – Almanya'nın hasımlarını ise “vurun öldürün! Dünya mahkemesi / Sormaz size nedenlerini!”

Özgürlük savaşlarının şairleri için Almanların vurup öldürülecek düşmanı Fransız'dır; onun aleyhine bir sürü feci şey söylenebilir, Latinliği hor görülerek arı Cermenliğe tabi addedilebilir ama onu özü itibarıyla başka bir ırk saymak henüz kabil değildir. Alman romantizminin en geniş ufkunun alabildiğine daralmaya yüz tuttuğu o anda, bu daralma yabancı ülkeden olan her şeyin reddi ve Alman olan her şeyin yüceltilmesi olarak belirir ama henüz ırkçı kibir değildir. Jahn ve Arndt'ın Alman Yahudilerini Alman saydığına, onların yurtsever Almanca Talebe Birliği'ne alınmasına itiraz etmediklerine değinmiştik.

Evet, –ama otuz yıl sonra, nasyonal sosyalist Blome muzaffer bir havada zikreder bunu ve *Essai sur l'inégalité des races*'in yayımlanmasından önce söylenmiştir–, evvelce insaniyetten yana olan Arndt, 1848 yılındaki *Reden und Glossen*'inde¹ dert yatacağıdır: “Yahudiler ve Yahudi evlatları, vaftiz edilmiş olsunlar olmasınlar, en aşırı, en radikal solla beraber, biz Almanlarda şimdiye dek insanî ve kutsal olanı kapsamış görünen her şeyin yıkılması ve yok edilmesi için, her nevi vatan sevgisinin ve tanrı korkusunun yok edilmesi ve yıkılması için yılmadan çalışıyorlar... Açın kulaklarınızı, biraz etrafınıza bakın da bu zehirli Yahudi insaniyetinin başımıza neler getireceğini görün, şayet kendimize has, Almanlığa has bir şeyler çıkartamazsak bunun karşısına...” Artık dış düşmandan kurtulmak değildir mesele, iç politikayla ve toplumsal olanla ilgili bir mücadele başlamıştır ve arı Almanlığın düşmanları artık “Yahudiler”dir, “vaftiz edilmiş olsunlar olmasınlar.”

Bu vaftiz tanımayan antisemitizmde ne derece ırksal bir antisemitizm görebileceğimiz, yoruma tabidir; ama tüm insanlığı kavrayan insaniyet idealinin artık terk edildiğine ve Almanlık idealinin karşısında “zehirli bir Yahudi insaniyetinin” dikildiğine hiç şüphe yoktur. (Tıpkı LTI'de –en yoğun biçimde Ro-

1 Söylevler ve Şerhler (Tenkitler).

senberg'de, Hitler ve Goebbels'te de– insaniyet sözünün mutlaka ironiyle tırnak içine alarak ve çok defa horlayıcı bir sıfat eşliğinde kullanılması gibi.)

Filolojik vicdanımı teskin etmek için Nazi dönemi esnasında Gobineau'dan Alman romantizmine uzanan bu zinciri çekmeye çalıştım, bugün de biraz sıkıldım bunu. Nazizmle Alman romantizmi arasındaki sıkı ilişkinin bilgisini içimde taşıdım ve taşıyorum; Almanlığı seçen Fransız Gobineau hiç olmasaydı bile Alman romantizminden Nazizmin doğmasının kaçınılmaz olduğuna inanıyorum – bu arada Gobineau'nun Cermen hürmeti Almanlardan çok İskandinavlar ve İngilizlere dönüktür. Zira Nazizmi oluşturan her şeyin tohumu romantizmde mevcuttur: Aklın tahtından indirilmesi, insanın hayvanîleştirilmesi, iktidar fikrinin, vahşi hayvanın, sarışın canavarın yüceltilmesi...

Lakin, Alman sanatının ve edebiyatının (kelimenin en geniş kapsamıyla) muazzam insanî değerleri borçlu olduğu düşünsel istikamete dönük feci bir itham değil mi bu?

Feci itham, romantizmin yarattığı bütün değerlere rağmen haklı bir ithamdır. “Yükseliyor, uçuyor ve yükseldiğimiz kadar aşağı iniyoruz.” Alman düşünce hareketinin en belirleyici karakteristik özelliği, sınırsızlıktır.

Güneşli Dünya Görüşü (Tasadüfi Okumalardan)

Kitaplar Yahudi evlerinde sahip olunacak en değerli şeylerdir – çoğunu bizden almışlardır, yeni kitap almak ve kamu kütüphanelerinden yararlanmak da yasaktır. Ari karınız kendi adına kitap ödünç almaya kalkışır da Gestapo o yolla tedarik edilmiş bir cildi sizde bulursa, en iyi ihtimalle dayak yersiniz – ben birkaç defa öyle kurtarmıştım paçayı. Hâlâ sahip olabildiğiniz ve olabileceğiniz kitaplar, Yahudi kitaplarıdır. Bu kavramın sınırları kesin biçimde belirlenmiş değildir ve bütün değerli özel kütüphaneler “emniyete alınalı” beri –LTI böyle der, çünkü parti görevlileri hırsızlık ve soygunculuk yapmazlar– Gestapo bilirkişi de göndermiyordur artık.

Biz de geriye kalmış az sayıdaki birkaç kitaba fazla bağlanmayız artık; zira o nüshaların bir kısmı zaten “mirastır”, bu kendi özel dilimizde şu anlama gelir: Sahibinin aniden Theresienstadt veya Auschwitz yönünde kaybolması üzerine sahipsiz kalmıştır. Bu durumda kitap yeni sahibine, sıkı sıkı, her gün ve tabii asıl her gece kendi başına gelebilecek olanları hatırlatır. Böyle olunca herkes her kitabı herkese tereddütsüz ödünç verir – her nevi dünyevî mülkiyetin faniliğinin bizim gibilere vaaz edilmesine sahiden hacet yoktur artık.

Ben, elime ne geçerse onu okurum; LTI ağırlıklı ilgi alanım-

dır ama buna görünüşte veya gerçekten en uzak olan kitapların benim bu konuma o kadar sık katkıda bulunmaları tuhaftır. Gayet iyi bildiğinizi sandığınız eserleri bu yeni durumda okuyunca onlardan o kadar çok yeni şey çıkartmanız, iyice tuhaftır.

1944 yazında Schnitzler'in *Weg ins Freie*'sine işte böyle çat-tım ve romanı pek fazla bir ganimet ummadan okudum; çünkü epey zaman önce, 1911'de herhalde, edip üzerine uzun bir araştırma kaleme almış, Siyonizm meselesi üzerine de son yıllarda bıkana kadar okumuş, tartışmış, kafa patlatmıştım. Bu ki-taptaki her şey zaten malûmumdu. Ama sonra, küçücük bir kısım, görünüşe göre bir önemsiz değinme, bir yeni kazanım ola-rak kaldı bana.

Romanın ana kişilerinden biri, şimdilerde –kastedilen yüz-yılımızın [20. yüzyıl] başlarıdır– moda olan “dünya görüşü gevezeliğine” kızıyordur. Dünya görüşünü şöyle tanımlar bu adam: “Önceden saptanmış bir kanaat tarafından akli çelinme-den, bir deneyimden derhal yeni bir kanun türetme veya o de-neyimi mevcut bir kanuna sığdırma baskısı olmadan, dünyayı gerçekten görme yani gözleme iradesi veya yeteneğidir, mantı-ken... Ne var ki insanlar dünya görüşünü sadece karakter sağ-lamlığının daha yüksek bir tarzı olarak görüyorlar – ebediyet içinde bir karakter sağlamlığı, deyim yerindeyse.” Az evvelki mütalaanın bu Yahudi romanının asıl izleğine nasıl bağlandığı-nı kavradığımız sonraki bölümde, Heinrich düşüncelerinde derinleşmeye devam eder: “İnanın bana Georg, öyle anlar geliyor ki, şu dünya görüşü denen şeye sahip olan insanlara gıpta edi-yorum... Bizim gibiler, ruhumuzun o an aydınlanan tabakası-na göre her şey oluveriyoruz, suçlu ve masum, korkak ve kah-raman, kaçık ve bilge.”

“Bakış” kavramını mevcut olanı tamamen gayrı mistik bi-çimde doğru görmek olarak ele alma iradesi, dünya görüşü-nü katı bir dogma olarak benimseyenlerden, ona insanın ken-di ruh halinin, kendi hükmünün, kendi vicdanının sallantı-ya girdiği her durumda tutunulabilecek bir ip olarak yapışan-lardan hoşlanmama ve onlara yönelik kıskançlık: Bu, Yahudi zihni açısından karakteristiktir Schnitzler'in kanaatine bakılır-

sa; yüzyıl dönümündeki Viyanalı, Parisli, Avrupalı yaygın entelektüel tabakaların zihniyeti açısından da karakteristik olduğu şüphesizdir. Zaten “dünya görüşü gevezeliğinin” (kelimenin “mantıkî olmayan” anlamıyla) yükselişi de dekadansa, izlenimciliğe, şüpheyeye ve devamlılık arzeden dolayısıyla sorumluluk taşıyan Benliğin çözülmesine karşı o sıralar başlayan muhalefetten hareketle açıklanabilir.

Bu bölümleri okurken beni etkileyen şey buradaki meselenin Yahudilerle mi yoksa genel bir dekadansla mı ilgili olduğu degildi pek. O zamanlar, romanı ilk okuduğumda, onun şimdisi henüz benim de yaşadığım reel bir şimdi iken, neden bu yeni kelimenin yükselişine ve moda oluşuna fazla dikkat etmediğimi soruyordum kendime daha ziyade. Cevabı kolaydı. “Dünya görüşü” henüz bir kısım yeni romantğin oluşturduğu muhalefet grubuyla sınırlıydı, özel bir çevreye mahsus bir kelimeydi, dilin genel varlığına dahil olmamıştı.

Sonra yine, yüzyıl dönümünde bir çevreye mahsus olan kelimenin nasıl olup da LTI’nin ana direğini oluşturan bir kelimeye dönüştüğünü soruyordum kendime, nasıl olup da en ufak partiliden en tahsilsiz küçük burjuvaya ve dükkâncıya kadar herkes dünya görüşünden ve davranışının bir dünya görüşüne dayandığından söz eder hale gelmişti; Naziliğın “ebediyet içinde karakter sağlamlığı”nın neden teşekkül ettiğini de soruyordum ayrıca kendime. En geniş bir umum tarafından anlaşılabilir ve herkese uyan bir şey söz konusu olmalıydı burada, örgütlenmede kullanılabilir bir şey olmalıydı, zira Alman Emek Cephesi’nin (DAF)¹ bir gün fabrikadayken gözümün takıldığı tüzüğünde, “tüm üretenlerin örgütü”nün bu nizamnamesinde “sigorta primleri” yerine kelimesi kelimesine “dünya görüşüne dayalı cemaate katkı paylarından” bahsediliyordu.

LTI’yi bu kelimeye götüren şey, onu yabancı bir kelime olan ‘felsefe’nin Almancalaştırılmışı saymasından gelmiyordu, –Almancalaştırmalar her zaman işine gelmezdi–, hayır, felsefe yapma etkinliğinin en önemli karşıtının burada ifade edilmiş olduğunu görüyordu. Çünkü felsefe yapmak aklın, mantıklı düşün-

1 Deutsche Arbeitsfront.

menin bir etkinliğıdir ve Nazizm buna en ölümcül düşmanı sayarak karşı durur. Berrak düşünmenin ihtiyaç duyulan karşıtı ise, Schnitzler'in bakma fiilini tanımladığı gibi doğru görmek değildir; zira o da Nazi retoriğinin durmak bilmez yanıltma ve bayıltma çabalarına mani teşkil ederdi. LTI, dünya görüşü kelimesinde görüyü bulur, mistiklerin görüşünü, iç gözün görüşünü yani, dinsel cezbenin sezgi ve vahyini. Dünyamızın yaşam kanununun kaynağı olan kurtarıcının bakışı: Dünya görüşü kelimesinin en içrek anlamı veya en derin özlemi budur; aynen yeni romantiklerin LTI tarafından devralınan dil kullanımındaki gibi. Dönüp dolaşıp aynı mısraya ve aynı formüle geliyorum: "Aynı gübreden yabancı ot da biter çiçek de" Nazizmin Alman kökü de romantizmdir...

Lâkin: Alman romantizminin, Cermen romantizmine daralmadan önce, Yabancı ile gayet kalbî bir ilişkisi vardı; Nazizm bir yandan Cermen romantizminin milliyetçi fikirlerini aşırıya vardırırken, bir yandan da tıpkı özgün Alman romantizmi gibi, Yabancı'nın sundukları arasında kullanılabilir olan her şeye alabildiğine açıktı.

Schnitzler'i okuduktan birkaç hafta sonra nihayet Goebbels'in *Vom Kaiserhof zum Reichskanzlei'si*¹ elime geçti. (1944'te Ariler de kitap kıtlığı çekiyordu; ödünç kitap veren kütüphaneler artık ancak rica minnet yeni üye kabul ediyorlardı. Karım üç ayrı kütüphaneye "yazılmıştı" ve benim kitap talep formlarımı sürekli el çantasında taşıyordu.) Muzafferce propagandanın başarısından bahseden ve bizzat yeniden propaganda yapan bu "günlük sayfalarında" Goebbels 27 Şubat 1933'te şunu not eder: "Millet Uyanıyor Günü'nü bütün ayrıntılarıyla büyük bir propaganda etkinliği olarak planladık. Şahane bir gösteri gibi tüm Almanya'ya yayılacak." Burada gösteri kelimesinin samimiyet ve mistisizmle en ufak bir alakası yoktur, teşhir ve gösteri şaşaası anlamına gelen İngilizce *show*'la eşlenmiştir, tamamen Amerikalıların sirk gösterisinden, Barnum şovlarından² etkilenmiştir.

1 Kaiserhoftan Reich Özel Kalemine.

2 19. yüzyılda yaşayan Amerikalı işadamı P. Taylor Barnum, gösteri endüstrisinin öncülerindendir.

Schnitzler'in "doğru görme"si ile bununla rabitalı "bakma" sıfatı arasında, nasıl isterseniz, hiçbir ilişki yoktur veya çok yakın bir ilişki vardır. Çünkü yönlendirilmiş bir görme söz konusudur burada, duyuşal gözün tatmini ve istismarı söz konusudur, parıltı nihayetinde körleşmeye varır.

Romantizm ve reklama düşkün ticaret, Novalis ve Barnum, Almanya ve Amerika: LTI'nin bakışında ve dünya görüşünde her ikisi de mevcuttur ve Katolik ayininde mistisizmle duyuşal şaşaanın iç içe geçmesi gibi sımsıkı kaynamıştır birbirine. –

DAF'ın dünya görüşüne dayalı cemaatinin Kurtarıcı'sının dış görünüşünü tasavvur edecek olduğumda, yine en bariz Alman ve Amerikan hususiyetleri birbirine karışıyor.

Schnitzler'de dünya görüşü bölümünün beni sarması gibi, ondan bir yıl önce Lily Braun'un *Memorien einer Sozialistin*'inden birkaç cümleyi not etmiş ve kendi konumla irtibatlandırmıştım. (Bu miras parçasına, bilhassa dehşet verici biçimde, gaz odasının mutasavver kokusu yapışmıştı. Gönülsüz vasiyetçinin ölüm belgesinde "Auschwitz'de kalp yetmezliğinden ölmüştür" yazıyordu...)

Günlüğüme şu notu düşmüştüm: "...Alix Münster'de Katolik rahiplerle din münakaşasına tutuştu: 'Hristiyanlık düşüncesi mi? Katolik Kilisesi'nin onunla hiçbir alakası bulunmuyor! Kilisede sevdiğim ve hayran olduğum şey de bu işte... biz paganız, güneşe tapıyoruz... Büyük Karl [Şarlman] bunu derhal fark etmişti, onla beraber misyonerleri de fark ettiler. Çoğu damarlarında yeterince Sakson kanı taşıyordu. Bu sebepten, Wotanların, Donarların, Baldurların ve Freyaların mukaddes yadigârları yerine kendi çok sayıdaki azizlerinin tapınaklarına sahiptiler; bu sebepten, çarmıha gerileni değil Meryem'i, üretken yaşamın sembolünü oturtular semanın tahtına. Bu sebepten, başını koyacak bir yastığı bile olmayan adamın hizmetkârları, eşvaplarını, sunaklarını, kiliselerini altınla, kıymetli taşlarla süslediler ve hizmetlerine desise kattılar. İsa'nın durduğu yerden bakarsak suretleri tahrip eden yeniden vaftizciler haklıydılar ama millettaşlarının yaşama tutunan doğası onları haksız duruma düşürdü.'"

İsa'nın Avrupa'ya münasip düşmeyişi, Katolisizm içinde Cermenliğin baskınlığı iddiası, yaşamı onaylamanın, güneş kültürünün vurgulanışı, ilaveten Sakson kanı ve milli cemaatin yaşama tutunan doğası: Rosenberg'in *Mitos*'unda da yer alabilirdi bunların hepsi. Braun'un buna karşılık hiç de Nazi olmayışı, ne entelektüel düşmanı ne Yahudi düşmanı oluşu, gamalı haçı Cermen sembolü olarak kullanmaları bakımından, güneş çarkına hürmet etmeleri bakımından, Cermenliğin güneşliliğini sürekli vurgulamaları bakımından Nazileri daha geniş bir tabana oturtur.

"Güneşli"den geçilmezdi o zamanlar ölüm ilanlarında. Bu sıfatın eski Cermen kültürünün kalbinde yattığından ve münhasıran sarışın Kurtarıcı tahayyülünden geldiğinden emin olmuştum yani.

Ta ki kahvaltı molasında iyi niyetli bir kadın işçiye heyecanla bir sahra postası dergisi okurken görene ve ricam üzerine onu bana ödünç verene kadar. Hitler Yayınevi Franz Eher'in çıkardığı "Asker-Yoldaşlar" serisinden bir nüshaydı ve "Hıyar Ağacı" başlığı altında bir dizi kısa hikâyeye sunuyordu.

Hikâyeler, özellikle Eher Yayınevi'nin neşriyatında Nazi zehrini en yoğunlaştırılmış biçimiyle bulmayı beklediğimden, beni biraz hayal kırıklığına uğrattılar. Başka dergileriyle de orduya haddinden fazla zerk etmişlerdi bu zehri. Ne var ki sonradan Südet Almanı bir romancı olarak tanışacağım ve hakkındaki iyi ve kötü ilk izlenimlerimin esasen değişmeyeceği Wilhelm Pleyer, yazarlık ve insanlık özellikleri ile, o ufacık partilerden biri değildi.

Hıyar ağacının meyveleri gayet yavan, her bakımdan iyice masum sözde mizahî anlatılardan oluşuyordu. Tamamen verimsiz bulmuş, bir kenara bırakacakken, evlat mürüvvetiyle, anne saadetiyle ilgili tatlı bir hikâyeye rast geldim. Çok canlı, çok sarışın, altın saçlı, güneş saçlı bir küçük kızı anlatıyordu; satırlar sarışınlık, güneş ve güneşli varlıkla doluydu. Küçükün güneş ışınlarıyla özel bir ilişkisi vardı, adı da Wiwiputzi'ydi. Nereden çıkmıştı bu tuhaf isim? Yazar da kendi kendine bunu soruyordu. Üç i harfi dikkat çekici biçimde ışıklını geliyordu,

kelimenin ilk hecesi vifi, canlılığı mı hatırlatıyordu, bu kelime kurgusunda insana öyle şiirsel ve yaşamı onaylayıcı gelen başka bir şeyler mi vardı? Her halükârda: “Uydurulmuş mu? Hayır, kendiliğinden çıkmış bir isim – güneşten çıkmış.¹”

Dergiyi geri verirken işçiye en çok hangi hikâyeleri beğendiğini sordum. Hepsini hoş bulduğunu ama en güzelinin Wiwiputzi’li hikâye olduğu cevabını verdi.

“Adamın güneşliyle ilgili şu kelime oyununu nereden çıkarıldığını bir bilsek?” Neredeyse gayri ihtiyari söylemiştim bunu, söyler söylemez de pişman oldum, bu tahsilsiz kadın ne diyecekti ki buna. Onu müşkül duruma düşürüyordum. Ama tuhaf bir şekilde anında ve gayet emin bir ifadeyle yapıştırdı cevabı: “Nereden olacak, *sonny boy*’u düşünmüştür!”

İşte tam anlamıyla *vox populi*² idi bu. Tabii bir anket düzenleyecek halim yoktu ama o an, neredeyse sezgisel bir kesinlikle biliyordum ki, bugün de aynı derecede eminim bundan, şu *sonny boy*’lu film, –*sonny*’nin oğulcuk demek olduğunu ve güneşlilikle bir alakası bulunmadığını kim bilecekti?–, bu Amerikan filmi, Güneşli salgınına en az Cermen kültü kadar katkıda bulunmuştu.

1 Özgün metinde, Almanca uydurmak, icat etmek, tahayyül etmek anlamına gelen “ersinnen” fiilinin edilgeni olan “ersonnen”in içindeki güneş anlamına gelen “Sonne” hecesine dayanan bir kelime oyunu yapılarak, “güneşlemek” gibi bir kelime uyduruluyor.

2 Halkın sesi.

İkisi Aynı Şeyi Yapıyorsa...

Edebî olana dönük filolojik ilgimin özgül olarak dilsel olana çevrilmesine –böylece de genişlemesini sağlayan mı demeliyim yoksa daralmasını mı?– yol açan anı ve kelimeyi gayet iyi biliyorum. Bir metnin edebî bağlamı birdenbire önemsiz hale gelir, yitip gider, tekil bir kelimeye, tekil bir biçime odaklanılır. Çünkü o tekil kelime bir devrin düşüncesini açar bakışa, bireyin düşüncesinin içinde yattığı, onu etkileyen, belki de yönlendiren genel düşünüşün görülmesini sağlar. Elbette, tekil kelime, tekil deyim, içinde yer aldığı bağlama göre tamamıyla farklı hatta birbirine zıt denecek kadar farklılaşan anlamlar kazanabilir; böylece yine edebî olana, önümüzdeki metnin bütününe geri geliriz. Karşılıklı birbirini aydınlatmak, tekil sözle belgesel bütünün karşılıklı sağlamasını yapmak iyidir...

Karl Vossler insan malzemesi ifadesinden ötürü infiale kapıldığında, işte öyle oldu. Malzeme, diyordu, hayvanî bir beden derisi, kemikleri, bağırsakları olabilir en fazla; insan malzemesinden söz etmek, maddeye takılı kalmak demektir, tinsel olanı, yani insanı insan yapanı kaale almamak demektir.

O zamanlar öğretmenimle tamamen hemfikir değildim. Dünya savaşından iki yıl önceydi, savaş olanca korkunçluğuyla yaklaşmamıştı henüz bana, aslî Avrupa'da artık savaşın mümkün olabileceğine inanmıyordum, bu nedenle askerlik hizmeti-

ni epeyce masum bir fiziksel ve sportif eğitim olarak kabul ediyordum; bir subay veya askerî hekim iyi veya kötü insan malzemesinden bahsettiğinde, bunu aşağı yukarı sivil bir hekimin öğle tatilinden evvel bir “vakayı” veya bir “kör bağırsağı” çabucak halledivermesiyle aynı çerçevede düşünüyordum. Bunu yaparken er Meier’in veya hasta Müller’in yahut Schulze’nin ruhsal yanına fazla yaklaşmak gerekmiyordu; meslek icabı, insan doğasının fiziksel yanına yaklaşıyordu sadece. Savaştan sonra, “insan malzemesi” ile “top yemliğı” arasında uğursuz bir akrabalık tespit etmeye, birisi bilinçli birisi bilinçsiz aynı sinizmi görmeye daha yatkın hale gelmiştim. Ama itham edilen bu ifadenin gaddarlığından hâlâ emin değilim. En safiyane idealizminizle, belirli bir meslek veya spor dalında bir bireyin veya bir grubun düz anlamıyla maddî değerini tanımlayamaz mısınız? Benzer bir değerlendirmeye, hapisane yönetimlerinin resmî dilinde mahpusların kendi isimleri yerine numara taşımalarında da özel bir ruhsuzluk görmüyorum: Böylelikle insan olarak varlıkları inkâr edilmiş olmaz, yalnız bir yönetimin nesneleri sıfatıyla listedeki rakamlar olarak görülürler.

Peki bir Belsen toplama kampında nöbetçilik yapan bir kadın askerî mahkeme önünde ifade verirken günde on beş “parça” mahkûmla meşgul olması gerektiğini söylediğinde ne fark ediyor, neden apaçık, şüphe edilmez bir kabalık buluyoruz bu sözde? İlk iki vakada, meslekî bakışın kişiyi görmezden gelişi var, bir soyutlama var, parça kelimesi ise onu şeyleştiriyor. Resmî dildeki “Kadavranın değerlendirilmesi” sözünde, daha doğrusu onun insan cesetlerine teşmil edilmesinde ifadesini bulan şeyleştirmeyle aynıdır bu: Toplama kampı ölülerinden gübre yapar ve hayvan kadavralarının işlenmesiyle aynı adı koyarlar buna.

Ordu bültenlerinde, özellikle 1944 yılının bültenlerinde yer verilen klişe bir deyiş, bu şeyleştirmeyi, hayal kırıklığıyla yavaş yavaş baş gösteren çaresizliğin yol açtığı acımasız bir nefretin güdümünde ve daha bilinçli dile getirir. Burada, çetelere asla aman verilmeyeceğine dikkat çekilir; özellikle gitgide gelişen Fransız *Résistance*’ıyla¹ ilgili, bir dönem boyunca düzen-

1 Direniş.

li olarak ‘şu kadarı indirildi’ denmiştir. “İndirme” fiili, hasma duyulan kızgınlığı hissettirir, yine de nefret edilen bir düşman olarak, kişi olarak kabul ediliyordur. Sonraları, gün ve gün, ‘şu kadarı tasfiye edildi’ diye okuruz. Tasfiye etmek, tüccar dilidir; Almanca müteakibillerine kıyasla bir derece daha soğuk ve nesneldir; bir hekim belirli bir meblağı likide eder,¹ bir tüccar işi tasfiye eder. İlk durumda hekimin zahmetinin para değerine aktarılması söz konusudur, ikincisinde bir işin nihâi olarak sona erdirilmesi, tamamen bırakılması. İnsanlar tasfiye edildiğinde de, maddî değerler gibi tüketiliyor veya sona erdiriliyorlardır. Toplama kampı dilinde bir grubun “nihâi çözüme vasil olması”, hepsinin kurşuna dizilmesi veya gaz odasında ölüme gönderilmesi anlamına gelir.

Kişiliğin bu şekilde şekleştirelmesini LTI’nin özel bir karakteristiği olarak görebilir miyiz? Sanmıyorum. Çünkü bu şekleştirme, yalnızca nasyonal sosyalizmin esas insanlığa aidiyetini reddettiği, aşağı ırk veya karşı ırk veya aşağı insan sayarak Cermenlerle ve Nordik kanlılarla sınırlı sahici insaniyetten dışladığı insanlara uygulanır. Tanıdığı bu insanlığın çemberi içinde ise kişiliğin vurgulanmasına özel değer verir. Bunun için kanıtlayıcı gücü yüksek iki aydınlatıcı örneğe el atacağım.

Askerî sahada artık bir subayın, bir birliğin personelinden söz edilmez, sadece adamlardan söz edilir, her teğmen ‘adamlarıma emrettim’ diye konuşur... Bir defasında Reich’ta, yaşlı bir üniversite profesörünün subay olarak can veren üç gözde öğrencisi üzerine kaleme aldığı içli ve patetik bir anma yazısı yer almıştı. Bu subayların sahra mektupları da yayımlanmıştı. Yaşlı profesör lafı dönüp dolaşıp erkekçe sadakate ve subayların ve “adamlarının” kahramanlığına getirip coşuyor, eski Almancayla şiirselleştirdiği bu anlatım içinde mest oluyordu; öğrencilerinin sahra mektuplarında kullanılan ifade ise sadece “adamlarımız” idi. Orada zamane dilinin kelime formu olağanlıkla kullanılıyordu yani, genç insanlar bu yeni tanımla yeni ve şiirsel bir şey söylüyor oldukları gibi bir his taşıyorlardı.

Genel olarak LTI’nin eski Almanca konuşma biçimleri karşı-

1 Batı dillerinde tasfiye: likidasyon.

sındaki tutumu ikircikliydi. Bir yandan, bu konuşma biçimlerinin gelenekle bağını, Alman Ortaçağı'na olan romantik meylini, herhangi bir Romalılık tarafından bozulmamış ilksel Cermen varlığıyla bağıntısını doğal sayıyor ve seviyordu; diğer yandan kesinlikle kendi çağına yakın ve ilerici modern olmak istiyordu. Hitler de ilk döneminde, dillerine belirgin bir eski Alman sedası veren Alman halkçı millicilerini tatsız bir rakip saymış ve onlarla bir hasım olarak mücadele etmişti. Nitekim bir dönem propagandası yapılan Almanca ay isimleri asla kabul görmemiş, resmen de hiç kullanılmamışlardır. Diğer yandan bütün o runik harfler ve her nevi Cermen ön adı itibar kazanmış ve ortalığa dökülmüştü...

Kişiliğin öne çıkarılması gayreti, "adamlar"dan daha belirgin biçimde, resmî makam üslûbunun bilinçsizce komikleşen yaygın yeni formülasyonunda gösterir kendini. Yahudiler için ne giysi tahsis kartı ve karne vardı, yeni bir şey satın alamazlardı, yalnızca özel bazı giysi depoları ve işletmelerden kullanılmış şeyler tedarik edebilirlerdi. Başlarda bu tür giysi depolarından bir parça bir şey edinmek nispeten kolaydı; sonraları cemaate atanan "hukuk müşaviri" ve Gestapo'nun Yahudi masası üzerinden polis müdürlüğüne iletilen bir başvuru zorunluluğu kondu. Bir defasında şu malumatı aldım: "Sizin için kullanılmış bir iş pantolonu temin ettim. Şu tarihte şuradan alınabilir, vs. İmza: Polis Müdürü." Bu uygulamanın temelinde yatan ilkeye göre: Her bir vakada karar yetkisi gayrişahsî bir makamda değil, bir Führer'in sorumlu kişiliğinde idi. Böylece resmî görevle ilgili her şey birinci tekil şahsa aktarılıyor ve kişileşmiş bir tanrı tarafından hükme bağlanıyordu. Artık X Vergi Dairesi değil de bizzat maliye müdürü, bir Ben olarak Friedrich Schulze'yi üç Mark elli fenik gecikme zammı ödemeye çağırıyor; polis müdürü Ben üç Marklık bir ceza makbuzu yolluyor; en nihayet polis müdürü Ben, bizzat, Yahudi Klemperer'e bir pantolon verilmesini uygun görüyordu. Führer ilkesinin ve şahsiyetin *majorem gloriam*'ına¹ uygundu her şey.

Hayır, nasyonal sosyalizm insan olarak tanıdığı Cermenle-

1 Ulu şan.

ri şahsiyetsizleştirmek, şeyleştirmek istemedi. Yalnız, bir Füh-
rer'in [önder] tabii koşulsuz itaatine güvenebileceği tebaa-
ya ihtiyacı vardı. On iki yıl boyunca bütün o sadakat yemin-
lerinde, biat ve destek telgraflarında ve beyanatlarında "kö-
rü körüne"nin ne kadar sık geçtiğine dikkat edin. Körü körü-
ne, LTI'nin ana direğini oluşturan kelimelerdendir, Nazi ma-
neviyatının Führrer ve onun alt Führrer'leri karşısındaki ideal
durumunu tarif eder, neredeyse "fanatik" kadar sık kullanılır.
Bir emri körü körüne uygulayabilmem için, onun üzerine dü-
şünmemem gerekir. Üzerine düşünmek her durumda duraksa-
ma, ağırdan alma demektir, hatta eleştiriye ve nihayetinde em-
rin geri çevrilmesine varabilir. Askerî eğitimin esası, bir dizi el
hareketi ve edimin otomatikleştirilmesine dönüktür; öyle ki te-
kil asker ve tekil grup, dış etkilerden bağımsız olarak, iç müla-
hazalardan bağımsız olarak, her türlü içgüdüsel itkiden bağım-
sız olarak, amirin emrine tıpkı bir makinenin düğmesine basıl-
masıyla işlemeye başlaması gibi itaat etmelidir. Nasyonal sos-
yalizm kesinlikle şahsiyete dokunmak istemez, aksine onu yü-
celtmek ister ama bu aynı zamanda onu makineleştirmesini ön-
lemez: Her birey amirin ve Führrer'in elinde bir otomat olmalı
ve aynı zamanda kendi astı olan otomatın düğmesine basabil-
melidir. Köleleştirmenin ve şahsiyetsizleştirmenin genelliğini
perdeleyen bu yapı, LTI'de teknikle ilgili deyimlerin aşırı faz-
la sayıda, mekanikleştirici kelimelerin kitlesel boyutta olması-
nın da nedenidir.

Tabii burada 19. yüzyılın başından itibaren bütün kültür
dillerinde teknik uzmanlık kelimelerinin arttığını ve artmak-
ta olduğunu ve bunun, teknolojinin her alana sirayet etmesi-
nin ve herkesin yaşamındaki anlamının artmasının doğal sonu-
cu olduğunu bir kenara bırakmalıyız. Bu gözlemde daha ziya-
de teknik deyimlerin teknik olmayan alanlara sirayet etmesi ve
o alanları mekanikleştiren bir etki yaratmaları söz konusudur.
Almancada 1933'ten önce nadir görülen bir şeydi bu.

Weimar Cumhuriyeti esasen yalnızca iki ifadeyi teknik uz-
manlık alanından genel dile taşıdı: Demirlemek ve motoru ha-
rekete geçirmekti, o zamanın slogan ve moda sözleri. O kadar

fazla moda oldular ki, çok geçmeden alay konusu oldular, dönemin sevilmeyen tiplerinin karakterlerinin hicvedilmesinde kullanıldılar çok geçmeden. Örneğin Stefan Zweig yirmili yılların sonlarında *Kısa Günlükler*'inde şöyle yazar: "Ekselans ve dekan, ilişki bağlantılarının motorunu hızla harekete geçirdiler."

Demirlemeyi teknik imgeler arasında sayabilir miyiz, ne dereceye kadar sayabiliriz, onu bir kenara bırakalım. Denizcilikten gelen ve belirli bir şiirsel soluk üfleyen bu deyim, ara ara Weimar'dan çok önce kullanılıyordu, Weimar'da ise olağanüstü sık kullanımıyla dönemin moda sözü olarak temayüz etti. Sık kullanımına yol açan itkiyi, muhakkak, çok bahsedilen bir resmî açıklama vermişti: Ulusal Meclis, iş yeri konseyleri yasasını "anayasaya demirlenmeyi" istediğini vurgulamıştı. O açıklamadan beri ilgili ilgisiz her şey bir yerlere demirlenir oldu. Fakat bu imgeye olan meylin içsel ve bilinçsiz saiki, kuşkusuz derin bir sükûnet ihtiyacıydı: Devrim dalgalarının tazyikinden bıkmıştı herkes; devlet gemisi –kadim imgedir (*fluctuat nec mergitur*)– güvenli bir limanda demirleyip yatmalıydı.

Dar ve modern anlamda teknolojiden alınan tek fiil motoru harekete geçirmektir. O zamanlar sokaklarda habire karşılaşılan bir görüntüye dayanıyordu bu fiil: Otomobil motorlarında marş yoktu henüz ve sürücüler her köşede bin bir zahmetle makinelerini el manivelasıyla harekete geçirmeye çalışıyorlardı.

Hem yarı hem tam teknolojik olan her iki imgede de müşterek olan, asla kişilerle değil şeylerle, durumlarla, fiillerle ilgili olmalarıdır. Weimar Cumhuriyeti döneminde her çeşit faaliyet alanında motor harekete geçirilir ama faaliyeti yürüten kişinin kendisi değil. Muhtelif kurumlar, makamlar da, bir yere demirlenir ama asla şahsen bir maliye müdürü veya bir bakan değil. Yaşamın dilsel mekanizasyonuna giden tayin edici adım, teknik metafor doğrudan doğruya kişiyi hedeflediğinde veya yüz yıl başından beri hüküm süren ifadeyle kişiye ayar edildiğinde atılmış olur.

Parantez içinde soruyorum kendime, ayar edilmek ve karşısında bir tutum almak da –her ev kadınının tatlıya ve şekere karşı özel bir tutumu vardır, her oğlanın boks sporu karşısın-

da farklı bir tutumu vardır—, dildeki teknikleştirme başlığı altına girer mi? Hem evet hem hayır. Bu ifadelerde başlangıçta bir dürbünün belirli bir mesafeye veya bir motorun belirli bir devir sayısına ayarlanması söz konusudur. Fakat deyimın uygulama alanının anlamı aktarma yoluyla genişlemesinin ilk adımı yalnızca yarı metaforiktir. Bilim ve felsefe —bilhassa felsefe— ifadeye hâkim olurlar; hassas düşünce, düşünme aygıtı keşinkes nesneye ayarlanır, teknolojik ana nota belirginliğini korur, öyle de olmalıdır. Umumî dil bu kelimeleri ilkin felsefeden almış olmalıdır. Yaşamın önemli meseleleri karşısında bir “ayar”, bir “tutumu” olmak, kültürlü olmanın ölçüsüydü. Yirmili yılların başında bu ifadelerin teknik, en azından saf rasyonel anlamlarının zihinlerde ne kadar açık olduğuna dair genel geçer bir tespit bulunmak pek mümkün değildir. Hicvedici bir sesli filmde orospu kahraman, yaşamının “tepeden tırnağa aşka ayarlı olduğunu” söyler şarkısında, bu da o temel anlamla ilgili bir bilgisinin olduğunu gösterir; ama aynı zamanda, kendini şair sayan ve sonraları Naziler tarafından şair diye övülen bir yurtsever, olanca naifliğiyle tüm hislerinin “Almanya’ya ayarlı olduğu” şarkısını söyler. Film Heinrich Mann’ın trajikomik öğretmen romanına dayanıyordu; Naziler tarafından eski bir taraftar ve milis savaşçısı olarak methedilen nâzımın pek de Cermence olmayan Boguslav veya Boleslav diye (kitapları gasp edilmiş, notları parça parça yok edilmiş bir filolog neye yarar?) bir ön adı vardı.

Kişinin belirgin biçimde mekanikleştirilmesi LTI’ye mahsusdur. Onun bu alandaki en karakteristik, muhtemelen en erken yaratımı, “uyumlandırma”dır. Kurumları değil, gayrı şahsî makamları değil, insanları eş biçimli otomatik tavır ve hareketlere sevk eden düğmeye basıldığını görür, işitirsiniz: Değişik müesseselerdeki öğretmenler, adalet ve vergi dairelerindeki muhtelif memur grupları, *Stahlhelm* ve SA üyeleri vs., neredeyse *in infinitum*¹ uyumlandırılırlar.

Bu kelime Nazizmin temel zihniyetinin öyle müthiş bir temsilcisidir ki, daha 1933 sonunda Kardinal Faulhaber tarafından

1 Sonsuza dek.

Noel yortusu öncesindeki vaazlarda hicvedilme şerefine nail olmuştur. Kadim çağın Asyalı halklarında, demişti kendisi, din ve devlet uyumlandırılmıştır. Kilisenin yüksek rütbelileriyle beraber küçük kabare sanatçıları da bu fiili mizahın ışığına tutmaya cesaret etmişlerdi. Seyahat topluluğunun maviye seyahat denen bir etkinliğinde ormanda verilen bir kahve molası esnasında bir konferansçının “İşte şimdi doğayla uyumlandırıldım” dediğini ve büyük tezahüratla karşılandığını hatırlıyorum.

LTI’de mekanikleştirme ve otomatikleştirme eğilimini bu “uyumlandırma” kadar çırılçıplak ortaya koyan başka bir kelime yoktur, teknolojiden devralınmış. On iki yıl boyunca kullanılmıştır bu kelime; başlarda sonraya göre daha yoğun kullanılmıştır, çok basit bir nedenle: Çünkü çok geçmeden bütün uyumlandırmalar, bütün otomatikleştirmeler tamamlanmış ve doğallaşmışlardır.

Elektroteknik alanından devralınan başka deyimler o kadar ağırlıklı bir etkiye sahip değildirler. Şurada burada bir *Führer* karakterinde birleşen ya da ondan çıkan akımlarından söz edildiğinde, –bu sözlerin Mussolini ve Hitler üzerine sarf edilmiş muhtelif çeşitlemelerini okuyabilirsiniz–, bunlar elektroteknik kadar çekim gücüne atıfta bulunan, böylelikle romantik duyuya yakın duran metaforik deyimlerdir. En saf yaratıcılıklarında da en feci günahlarında da aynı elektronik mecaza başvuran Ina Seidel’de bu bilhassa dikkat çekicidir – Ina Seidel başlı başına hazin bir fasıldır zaten.

Peki, bombardımandan harap olmuş Batı şehirlerine yaptığı seyahatten sonra, mağdurlara cesaret aşılması gereken kendisi iken orada gördüğü metanetli kahramanlıktan “yeni enerji yüklendiğini” açıklayan Goebbels’in patetik yalanlarını ‘romantik’ olarak mı değerlendireceğiz? Hayır, burada da insanı bir teknik aygıt derekesine düşürme alışkanlığı etkisini gösteriyordu kesinlikle.

Bunu bu kadar kesin söylüyorum, çünkü Propaganda Bakanlığı’nın ve Goebbels çevresinin diğer teknolojik metaforlarında, herhangi bir kuvvet akımını hatıra getirmeksizin doğrudan makinesel olana yapılan atıflar hâkimdir. Faaliyet halindeki insan-

lar hep motorlarla mukayese edilir. Örneğin Reich, Hamburg valisinin “yüksek devirle çalışan bir motor” gibi iş yaptığını yazar. Temeldeki mekanikleştirici bakış için, ne olursa olsun imge ile karşılaştırıldığı nesne arasına bir sınır çizgisi çeken böylesi bir mukayeseden daha kuvvetli, daha ağırlıklı bir delil, Goebbels’in şöyle bir cümlesidir: “Yakın zamanda bir dizi alanda yine tam devirli çalışmaya geçeceğiz.” Artık makinelerle mukayese edilmiyoruzdur demek, kendimiz makineyizdir. Bu ‘Biz’ Goebbels’tir, Nazi hükümetidir, büyük yokluk çeken, korkunç güç kaybetmiş, yüreklendirilmesi gereken cümle Hitler Almanya’sıdır; ve çenesi kuvvetli vaiz, kendisini ve tüm bendelerini makinelerle karşılaştırır, hayır, ne karşılaştırması, özdeşleştirir makinelerle. Burada kendini ele veren kadar aklını kaybetmiş bir düşünme tarzı tasavvur etmek mümkün değildir.

Mekanikleştirici dil kullanımı kişiliğe böyle dolaysızca el atınca, kendi alanı dışında bulunan ve daha kolay uzanabileceği nesnelere sarkması doğaldır. İşlemeye bırakılamayacak hiçbir şey, tıpkı uzun süre çalışan bir makineyi veya uzun yolda bir gemiyi geçer gibi geçilemeyecek hiçbir şey yoktur, bir yerlere yerleştirilemeyecek ve bir yerden geri çıkarılamayacak hiçbir şey yoktur ve tabii –ey kurulmaktaki Üçüncü Reich’in dili!– her şeyi ve herkesi yetiştirip geliştirebilirsiniz. Bombalanmış bir şehrin cesur yaşama iradesi methedilecekse de, Reich buna filolojik delil olarak Ren veya Vestfalya halkının yerel söyleyişine başvurur: “Yolu tutuyoruz yine” (Otomobil sanayinin bir özel terimi olan yol tutmayı sorup öğrendim: Tekerleklerin yol tutuşuyla ilgilidir.) Peki niçin yolu tutuyoruzdur yine? Çünkü herkes çok yönlü iyi örgütlenme sayesinde “tam kapasiteyle” iş başındadır. “Tam kapasite” de son yılların gözde Goebbels deyimlerinden biridir ve elbette yine teknoloji dilinden kişinin kendisine bir aktarımdır; yalnızca, tam devirli işlemeye bırakılmış bir motordan daha az şedit bir etki uyandırır, zira insan omzuna nihayetinde bir hamal küfesi yüklenilebilir ancak.

Dil, açığa çıkarır. Sürekli tekrarlanan aktarımlar, teknolojik dilin ağını örmesi, o dil içindeki salınış: Weimar sadece iktisatta motoru harekete geçirmeyi bilir, LTI tam devirli çalış-

maya geçmeyi ilave etmekle kalmaz, “iyi sevk edişi” ekler buna – bunların hepsi (hiçbirini sözlüklerden türetmedim), sözüm ona değer verilen ve kollanan kişiliğin aslında aşağılandığının delili, bağımsız düşünen özgür insanı ezme iradesinin delilidir. Marksizmin hedeflediği ve onun, Yahudi ve Asyalı Bolşevik aşırılığının tamamen uğruna çalıştığı “kitleleşmeye” karşı aslında kişiliği geliştirmek istediklerine dair verdikleri teminatlarla bu delili çürütmek de mümkün değildir.

Peki ama dil gerçekten açığa çıkarır mı bunu? Şimdilerde, Ruslar tamamen mahvolmuş eğitim yapımızın yeniden inşasıyla meşgulken sürekli işittiğim bir söz geçiyor aklımdan: Lenin’in, öğretmeninin ruhun mühendisi olduğuna dair sözünü zikrediyorlar. Bu da teknolojik bir imge, hatta teknolojiğin dik âlâsı. Bir mühendisin işi makinelerledir, onu ruhun bakımı için uygun adam olarak görürseniz, ruhu makine saydığınız sonucunu çıkarırım bundan...

Sahiden bu sonucu mu çıkarmalıyım? Naziler hep Marksizmin materyalist olduğunu, bolşevizmin Amerikalıların sınai yöntemlerini taklide çabalayışı ve onların teknolojik düşünce ve duyuşlarını devralışıyla sosyalist öğretideki materyalizmi katladığını söyleyip durmuyorlar mıydı? Bunların hangisi doğru?

Hepsi ve hiçbiri.

Bolşevizmin teknolojide Amerikalılardan ders aldığı, ülkesini tutkuyla teknikleştirdiği doğrudur, bunun da dilinde derin izler bırakması kaçınılmazdır. Ama niçin teknikleştiriyor-
dur ülkesini? İnsanlarına insana yaraşır varoluş koşulları yaratmak, daha iyi bir fiziksel temelde, çalışma baskısının sırtlarındaki yükünü azaltarak tinsel yükselişin imkânını sunmak için. Yani onun dilindeki yeni teknik deyimlerin bolluğu, Hitler Almanyası’ndakine tam zıt bir şeyin kanıtıdır: Almancada teknik dilden nakiller tinin köleleştirilmesine işaret ederken orada tinin özgürleşmesi mücadelesinin araçlarıdır.

İkisi de aynı şeyi yapıyorsa... en bayağı bilgeliktir bu. Ama ben filolog günlüğümde uzmanca kullanımın altını çizmek istiyorum ya: Aynı ifade biçimini kullanan iki öznenin aynı amaç-

tan yola çıkıyor olmaları gerekmez. Özellikle bugün ve kalın kalın altını çizmek istiyorum bunun. Çünkü uzun zamandır haklarında bize yalan söylenen ve uzun zaman yalıtıldığı-mız halkların hakiki ruhunu tanımaya acil ihtiyacımız var. Bize hakkında en fazla yalan söylenen de Rus halkıdır... Bizi bir halkın ruhuna en fazla yaklaştıracak olan da, dildir... Her şeye rağmen: Ayarlayıp uyumlandırmak ve ruhun mühendisi – ikisi de teknolojik deyimlerdir ama Almanca metafor köleliğe işaret eder, Rusça metafor özgürlüğe.

Café Avrupa

12 Ağustos 1935. “Gerçi iyice kenarında yer alıyor –Asya’yı görürsünüz oradan–, ama yine de Avrupa’dadır” demişti Dember bana, iki yıl önce İstanbul Üniversitesi’nde görev aldığını bildirdiğinde. Onun hoşnut gülümsemesi bugün hâlâ gözümün önünde; işten çıkarılmasını daha doğrusu kovulmasını takip eden gamlı haftaların ardından ilk gülümsemesiydi. Bu gülümsemenin ve sesindeki sevinçli tınının “Avrupa” kelimesini nasıl öne çıkardığını tam bugün hatırladım; çünkü gidişinden beri Bl.’lerden ilk haberi bugün geldi. Bu arada Lima’ya varmış olmalılar, mektubu Bermudalar’dan gönderilmiş. Keyfimi kaçırdı: Özgür oluşlarını kışkandım, ufuklarının genişlemesini kışkandım, etkinlik imkânlarını kışkandım – üstelik memnun olacaklarına deniz tutmasından ve Avrupa özleminden yakınıyorlar. Birkaç mısra perdahladım, onlara yollamak istiyorum:

Tanrıyı düşünün her bir gün
Sizi denizin ötesine taşıyan
Büyük azaplarınızdan kurtaran –
Küçüklerin ağırlığı olmaz;
Hür bir geminin küpeştesinden
Denize tükürmek

Ayıpların en büyüğü sayılmaz.
Yorgun gözlerinizi kaldırın da
Kuzeydeki hacca dikin şükranla:
Yahudilerin tüm çilesinden uzağa
Taşdı sizi o gemi amanla.
Avrupa'yı mı özlediniz?
Tropikal kuşakta, ayağınızın altında,
Çünkü kavramdır, Avrupa!

13 Ağustos 1935. Walter Kudüs'ten yazıyor: "Bundan sonra hep *Café Avrupa* adresine yolla. Şimdiki kişisel adresimin daha ne kadar geçerli olacağını bilemiyorum, halbuki *Café Avrupa*'da kesinlikle bulurlar beni. Burada, burada derken genelde tüm Kudüs'ü özelde bu cafeyi kastediyorum, Tel Aviv'dekinden çok daha rahat ediyorum; orada Yahudiler kendi aralarında ve sadece Yahudi olmayı istiyorlar. Burada her şey daha Avrupaî."

Bilmiyorum, acaba dün aldığım mektubun etkisiyle bugün Filistin'den gelen mektuba sahip olduğundan fazla anlam mı yüklüyorum. Ama bana öyle geliyor ki, şu tahsilsiz yeğenim, özlemi coğrafyaya yapışmış tahsilli meslekdaşımdan daha fazla yaklaşıyor Avrupa'nın özüne.

14 Ağustos 1935. Bir yerlerden gelen bir ilham en fazla bir gün boyunca gururlandırır beni; sonra söner giderim, zira sonra ilhamın kaynağı aklıma düşer – filologluğun kaderi. 'Avrupa kavramı', Paul Valéry'den ödünç. Bereket versin şunu ekleyerek teskin olabilirim: Aktaran Klemperer, *Moderne französische Prosa*. O zaman, bir düzine yıldan fazla geçti, kitapta özel bir bölüm açarak, Fransızların Avrupa hakkında ne düşündüklerini derleyip yorumlamıştım; kıtanın savaşlarda kendi kendini paralamasına nasıl dertleniyor, onun özünü nasıl belirli bir kültürün, belirli bir zihinsel ve iradî tutumun geliştirilmesinde ve yayılmasında görüyorlardı. Paul Valéry 1922 yılında Zürih'te yaptığı konuşmada Avrupa soyutlamasını mekândan kesin olarak ayırmıştı. Kudüs, Atina, Roma üçlemesinin nüfuz ettiği her yer Avrupa'ydı ona. Helen ülkesi, antik Roma ve Hristiyan Roma der kendisi, Hristiyan Roma'da Kudüs de içeril-

miştir zaten. Amerika da ona göre “Avrupa’nın müthiş bir yaratımıdır”. Avrupa’yı dünyanın hâkim gücü olarak koyarken, aynı solukta, şunu ilave eder: Yanlış ifade ediyorum kendimi, Avrupa değildir hâkim olan, Avrupa’nın tinidir. –

Artık Avrupa olmayan bir Avrupa’yı nasıl özlersiniz ki? Almanya da kesinlikle Avrupa değildir artık. Sınırdaş ülkeler daha ne kadar güvende olabilirler ondan? Ben olsam kendimi Lima’da İstanbul’dakinden daha güvende hissederdim. Kudüs’ü soracak olursanız, bana kalırsa Tel Aviv’e fazla yakın, bu da onu Miesbach’ın pek yakınına getiriyor.

(Günümüz okuruna not: Weimar döneminde Bavyera’nın Miesbach şehrinde üslup ve içerik bakımından *Stürmer*’in hazırlayıcısı olmaktan çok önceli olan bir gazete çıkıyordu.)

Bu notlardan sonra günlüklerimde Avrupa kelimesine neredeyse sekiz yıl boyunca hiç rastlanmaz, LTI’de tuhaf bulduğum ve bana etki eden her şeye dikkat etmeme rağmen. Tabii bununla arada sırada Avrupa veya Avrupa’nın durumu hakkında okuyacak bir şeyler çıktığını inkâr etmiyorum. Bunu söylemek yersiz olurdu zira Nazizm atası Chamberlain’den devraldığı sahte bir Avrupa fikrini işliyordu; bu fikir Rosenberg’in mitosunda merkezî önem taşıyor, bu nedenle de partinin bütün teorisyenlerince ezber ediliyordu.

Bu fikir hakkında söylenebilecek şey, ırkçı politikacıların Alman halkına yapmaya çalıştıklarının onun da başına geldiğidir: “Kuzeylileştirilmiştir” o da. Nazi doktrinine bakılırsa tüm Avrupailik nordik insandan veya nordik [kuzeyli] Cermenlerden geliyordu, tüm zarar, tüm tehdit de Suriye ve Filistin’den. Avrupa kültürünün Yunan ve Hristiyan kökenleri inkâr edilemediğinden, Helenler de İsa da sarı saçlı, mavi gözlü, Nordik-Cermen kökenli oluyorlardı. Hristiyanlığın Nazi etiğine ve devlet öğretisine sığmayan unsurları da çok geçmeden kâh Yahudi, kâh Suriyeli, kâh Romalı diye tasfiyeye uğruyordu.

Ama bu çarpıtılmış haliyle de Avrupa kavramı ve kelimesi sadece dar bir tahsilliler tabakası için mevcuttu, onun dışın-

da horlanan entelektüellik ve insanlık kavramları kadar kötüye çıkmıştı bu ad da. Çünkü hafızalarda eski Avrupa tasavvurunun uyanması tehlikesi daima pusudaydı, oradan da kaçınılmaz olarak barışçıl, uluslar üstü ve insanî düşüncelere varılırdı. Oysa topyekûn Cermen ülkesini Avrupa fikirlerinin doğduğu ülke ve Cermenleri Avrupa insanlığının kanını taşıyan yegâne halk yaptığınız zaman Avrupa kavramından tamamen imtina edilebilirdiniz. Almanya böylelikle tüm kültürel bağlarından ve yükümlülüklerinden koparıldı, tanrısal haklarla tüm diğer halkların üzerine çıktı – kendi başına ve tanrı misali. Elbette, sık sık, Almanya’nın Yahudi-Asyalı Bolşevizmi Avrupa’dan savuşturması gerektiğini öğreniyorduk. Hitler 2 Mayıs 1938’de gayet teatral bir havayla İtalya’ya devlet ziyaretine gittiğinde, basında döne döne Führer’le Duce’nin beraberce “Yeni Avrupa”yı yaratmaya giriştikleri yazılmıştı, bu arada bir yandan da enternasyonalleştirici “Avrupa” sözüne “Alman Milletinin Kutsal Cermen İmparatorluğu” sloganıyla karşı duruluyordu. Avrupa sözü Üçüncü Reich’in barış yıllarında hiçbir zaman öyle sık ve özel bir anlamla vurgulanarak kullanılmamıştır, onu LTI’nin bir karakteristiği olarak kaydedemeyiz.

Ancak Rusya seferinin başlamasıyla beraber ve asıl, geri çekilme dalgasından sonra bu söz yeni ve giderek ümitsizleşen bir geçerlilik kazandı. Daha önceleri sadece ara ara ve sadece kültür meselelerine ilişkin bayramlık mütalaalarda Avrupa’nın “Bolşevizmden korunduğu” söyleniyorken, şimdi bu ve buna benzer kelimeler öyle bir her yerde hazır ve nazır hale geldi ki, günbegün her gazetede, genellikle birkaç haberde birden, karşımıza çıkar oldu. Goebbels bozkırdan gelen akın imgesini icat etti, coğrafya biliminin uzmanlık dilinden devraldığı terimi kullanarak Avrupa’nın bozkırlaşacağı uyarısında bulundu. O andan itibaren bozkır ve Avrupa, çoğunlukla birbirine sıkı sıkıya bağlı olarak, LTI’nin özgül kelime hazinesine dahil oldular.

Fakat şimdi Avrupa kavramında tuhaf bir geriye dönüş gerçekleşmişti. Valéry’nin yorumunda Avrupa kökenindeki mekândan hatta genel olarak mekândan koparılmıştı, bu yorumda Avrupa tinsel açıdan Kudüs, Atina, Roma (veya Latin-

ce ifadesiyle: Bir Atina, iki Roma) üçlemesinin damgasını taşıyan her alanı kapsıyordu. Şimdi, Hitler devrinin son üçte birlik bölümünde asla böyle bir soyutlama söz konusu değildir. Elbette, Garbin Asyalılığa karşı savunulan fikirlerinden bahsediliyordur. Fakat Nazizmle yükseldiği vurgulanan Nordik-Cermen Avrupalılık fikrinin tekrar propagandasını yapmaktan kaçınılır, diğer yandan Valéry'nin hakikate daha sadık olan Avrupa kavramını işlemeye de tek bir satır ayrılmaz. Onun sadece hakikate daha sadık olduğunu söylüyorum; çünkü saf Latince tınısı ve münhasıran Batı yönelimli oluşuyla, tamamen hakikat olamayacak kadar dardır; Tolstoy ve Dostoyevski Avrupa'yı etkileyeli beri (Vogué'nin *Roman Russe*'u ta 1886'da yayımlanmıştı), Marksizm gelişmesini Marksizm-Leninizm olarak sürdüreli beri, Amerikan teknolojisiyle birleşeli beri, tinsel Avrupalılığın ağırlık merkezi Moskova'ya kaymıştır...

Hayır, LTI'nın şimdi günbegün bahsettiği Avrupa, onun yeni mızrak-kelimesi haline gelen bu Avrupa tamamen mekânsal ve maddi olarak anlaşılabilirdi; daha dar bir alanı tanımlıyor ve onu eskiden alışılmamış somut bazı bakış açılarından değerlendirdiyordu. Zira Avrupa'nın sınırı, topraklarının büyük kısmını –Hitler Kıtası aleyhine– haksız iktisap etmekle itham edilen Rusya'ya karşı çekilmiş değildi şimdi sadece, Avrupa düşmanca bir savunma savaşıyla Büyük Britanya'dan da ayrılmıştı.

Oysa savaşın başında başkaydı. O zamanlar deniyordu ki: "İngiltere artık bir ada değildir." Gerçi bu ifade Hitler'den çok önce kullanılmıştır, ona Disraéli'nin *Tancred*'inde ve Bağdat Demiryolu ve Orta Avrupa için kulis yapan politik seyahatname yazarı Rohrbach'ta rastlamıştım; yine de bu hüküm Hitler'e yapılmıştır. O zamanlar, Polonya ve Fransa'yı ezip geçmenin zafer sarhoşluğu içinde, tüm Hitler Almanyası İngiltere'ye asker indirilmesini bekliyordu.

Bu ümit suya düştü, kuşatma ve saldırı tehdidi altındaki İngiltere'nin yerini kuşatma ve saldırı tehdidi altındaki Mihver aldı, böyle olunca "kuşatmalara karşı tahkim edilmiş", "özerk Avrupa" sloganı çıktı; İngiltere'nin ihanetine uğramış, Amerikalılar ve Ruslar tarafından etrafı sarılmış, köleleştirilmek ve

maneviyatı çiğnenmek istenen “muhterem kıta” idi Avrupa. Sözlüksel ve kavramsal açıdan LTI için belirleyici olan terim “Avrupa Kalesi”dir.

1943 ilkbaharında resmî onayla (“Bu metin Nasyonal Sosyalizm bibliyografyasında yer almaktadır”) Max Clauß’un *Tatsache Europa*’sı yayımlandı. Kendi başına başlık, burada esnek, spekülatif bir fikrin değil, bir somutluğun, etrafı çizilmiş bir mekân olarak Avrupa’nın söz konusu olduğunu gösterir. “Bugün yürüyüşe geçmiş bulunan yeni Avrupa”dır bu. Esas hasmın yerini bu eserde İngiltere alır – Rusya’dan da fazla İngiltere. Teorik çıkış noktası Coudenhove-Kalergi’nin 1923’te çıkmış *pan-Avrupa* kitabıdır, orada İngiltere Avrupa’nın hâkim gücü, Rusya Avrupa demokrasisine tehdit olarak ele alınır. Demek Sovyet düşmanlığı noktasında Coudenhove Nazi yazarının hasmı değil müttefikidir. Ama mesele iki teorisyenin salt politik konumları değildir. Clauß Coudenhove’nin Avrupa federasyonu armasıyla ilgili tasvirini zikreder: “Bütün devletlerin pan-Avrupalılarının üzerinde anlaşıcağı işaret, güneş haçıdır: Altın güneş üzerinde kırmızı haç, insanlığın ve aklın sembolü.” Benim bağlamım açısından anlamlı olan, Coudenhove’nin, Avrupa meşalesini taşıyanın tam da dışladığı Rusya olduğunu anlayamaması değil, İngiltere hegemonyasından yana tavır almasıdır. Mesele, Coudenhove’de Avrupa mekânının değil Avrupa fikrinin merkeze alınması ve bu fikrin insanlık ve akıl olmasından ibarettir – Nazi yayınının kapağında ise sadece mekân görünür, kıtanın haritası vardır. *Tatsache Europa* kitabı “Pan-Avrupa’nın aldatıcı ışığını” alaya alır ve sadece “realiteyle”, yani tam olarak 1943 başında Hitler Almanya’sında daimî realite olarak resmî geçerlilik kazanan şeyle ilgilenir: “Realite: Dev kıtasal mekânın örgütlenmesi ve Doğu’da bir alanın kurtarılmasının sağlanması, realite: Kuşatmalara karşı tahkim edilmiş Avrupa’yı saldırılamaz kılmak için muazzam güçlerin açığa çıkarılması.” Bu mekânın orta yerinde “düzen sağlayıcı güç” olarak Almanya duruyordur. Bu söz de LTI’nın son döneminin lügatinde yer alır. Egemenlik güden ve sömüren iktidarı perdeleyen hüsnütabirdir bu, “Mihver ortağının”, müttefik İtalya’nın

konumu zayıfladıkça daha fazla dayatılır; mekândan azade, fikrî bir erekten yoksundur.

Avrupa ismi son yıllarda basında ve söylevlerde ne denli sık zuhur etse de, –ve Almanya’nın durumu kötüye gittikçe, ki gitgide ve şeksiz şüphesiz öyle olmaktadır–, içeriği hep aynıdır. “Düzen sağlayıcı güç” Almanya, “Avrupa Kalesini” koruyordur.

Salzburg’da bir sergi açılır: “Alman sanatçıları ve SS” İlgili haberin alt başlıklarından biri şöyledir: “Hareketin öncü kolundan Avrupa uğruna savaş birliğine” Bundan kısa süre önce, 1944 ilkbaharında, Goebbels şunu yazar: “Avrupa milletleri diz çöküp teşekkür etmeliydiler bize”, çünkü onları korumak için savaşıyorduk, oysa bunu hak etmiyorlardı belki de! (Cümlelerin sadece başını kelimesi kelimesine not almışım.)

Bir defasında ama, Avrupa’dan Hitler Almanya’sının hâkimiyeti altında bir ülke bloğundan başka bir şey anlamayan bütün o materyalistler arasında bir defasında şair ve idealist birisi söz aldı. 1943 yazında Reich, antik vezinde bir Avrupa methiyesi yayımladı. Şairin ismi Wilfried Bade idi, şiir kitabı *Tod und Leben*¹ yeni yayımlanmıştı. Yazar hakkında da eseri hakkında da başka hiçbir şey bilmiyorum, kendi de eseri de göçüp gitmiş olabilir; o zamanlar bana tesir etmiş olan, bugün hatırlarken hâlâ da tesir eden şey, şiirlerden birisinin salt biçimi ve helecanı olmuştu. Şiirde Almanya, güzel Avrupa’yı kaçıran boğa suretinde bir tanrı gibidir ve kaçırılan ve yüceltilen hakkında şöyle denir: “Sen hem annesin, hem maşuk hem kızı/ O sezilmez büyük sırrın içinde...” Fakat antikitenin dostu olan genç idealist büyük sırfa fazla takılmaz, tüm tinsel müşkülata karşı bir tek çare bilir: “Kılıçların parıltısında oysa her şey kolay/ Hiçbir şey bulmaca değil artık.”

Birinci Dünya Savaşı’ndaki Avrupa fikriyle aradaki mesafe ölçülemeyecek kadar açılmıştır! “Avrupa, katlanamıyorum bu delilik içinde mahvolmana, Avrupa, bütün o savaşlarında bağı- rıyorum kim olduğunu kulağına!” diye yazmıştı Jules Romains – İkinci Dünya Savaşı’nın şairiyse çıkışı ve yatıştırıcıyı kılıçların parıltısında bulmuştur!

1 Ölüm ve yaşam.

— — — — —
Yaşam, hiçbir romancının ‘roman gibi’ olur diye cesaret edemeyeceği tertiplere olanak tanır.

Avrupa’yla ilgili Hitler döneminden kalan notlarımı toparlamıştım, daha yalın bir Avrupa düşüncesine geri mi dönmemiz yoksa Avrupa kavramını terk etmemiz mi gerektiğini düşünüyordum, zira şimdi Romane Valéry’nin henüz dikkate almadığı Moskova’dan kelimenin tam anlamıyla “herkese” yönelen en yalın bir Avrupa düşüncesi var ve Moskova’nın bakış açısından artık özel bir eyalet olarak Avrupa yok, sadece dünya var. Derken Kudüs’teki yeğenim Walter’den ilk defa mektup aldım, altı yıl sonra ilk mektup. Bu defa *Café Avrupa*’dan yollanmamıştı. Bu *Café* hâlâ mevcut mudur bilmiyorum, ama en azından mektupta onun adresinin olmamasına, tıpkı daha önceki mevcudiyeti gibi, sembolik bir anlam atfettim. Çünkü mektubun içeriği de o eski Avrupailiğin eksikliğini hissettiriyordu. “Gazetelerde hakkında bir şeyler okumuş olmalısın” (diyordu mektupta), “ama bizim milliyetçilerimizin burada neler yaptıklarını tasavvur edemezsin. Hitler Almanya’sından bunun için mi kaçtım ben?” Demek *Café Avrupa*’nın sahiden Kudüs’te yeri yoktu artık. Ama bu LTI’nin Yahudiler bölümüyle ilgilidir.

Daha önce yüzlerce defa sorduğum soruyu bugün hâlâ kendime soruyorum: On iki cehennem yılında Yahudilerin en zor günü hangisiydi?

Gözümün önüne başkası gelmiyor, başka hiç kimseden de başka bir cevap işitmedim: 19 Eylül 1941. O günden itibaren Yahudi yıldızı taşıyacaktık, altı köşeli Davut yıldızı, bugün hâlâ veba ve karantina anlamına gelen ve Ortaçağ'da Yahudilerin alametini teşkil eden sarı renkte bir bez parçası; kıskançlığın ve kana karışmış safranın rengi, kaçınılması gereken Kötü'nün rengi. Üzerinde siyahla "Yahudi" yazılı sarı bez parçası, kelime iç içe geçirilmiş iki üçgenin çizgileriyle çerçevelenmiş, kalın matbaa harfleriyle yazılmış, yalıtılmışlığı ve enlemesine aşırı vurgululuğuyla İbranî harfleri aldatmacası yaratıyor.

Tasvirim fazla mı uzun oldu? Hayır aksine! Daha ayrıntılı, daha derin bir tasvir yapacak sanattan yoksunum yalnızca. Kaç defa, her yeni (aslında Yahudi giysi deposundan edinilmiş eski) bir giysiye, bir cekete veya bir iş tulumuna yeni bir yıldız işlemek gerektiğinde, kaç defa o bez parçasını büyütecin altına tutup incelemiştir, sarı dokudaki tek tek parselleri, üzerindeki siyah basılmış yazıdaki siliklikleri – tek tek o karelerin ta-

mamı yetmezdi, her birine o yıldızın yaşattığı işkencelerin birisini oturtacak olsam.

Namuslu ve iyi kalpli görünen bir adam karşıdan gelmektedir, küçük bir oğlanın şefkatle elinden tutmuş. Bir adım önümde durur: “Şuna bak, minik Horst – işte her şeyin sorumlusu bu!” ... Ak sakallı, bakımlı bir bey karşıdan karşıya geçmektedir, eğilip selam verir, elini uzatır: “Beni tanımazsınız, yalnızca bu yöntemleri tasvip etmediğimi söylemek zorundayım.”

Travmaya binmek istiyorsam yalnızca öndeki peronu kullanabilirim, yalnızca fabrikaya gitmek için tramvaya binebilirim, yalnızca fabrika evimden altı kilometreden daha uzaksa ve yalnızca ön peron vagonların içinden görülemeyecek şekilde ayrıldıysa. Binmek isterim, gecikmişimdir, işe vaktinde gitmezsem ustabaşı beni Gestapo’ya şikâyet edebilir. Birisi arkadan itirir: “Yürü sen en iyisi, senin için daha sağlıklı!” Bir SS subayıdır, sırttır, gaddarca davranıyor değildir, şaka yapmıştır sadece, bir köpeği şakadan sıkıştırır gibi... – Karım der ki: “Hava ne güzel, bugün alışveriş de yok, bir yerlerde kuyruk beklemeyeceğim, sana biraz refakat edeyim!” – “Asla olmaz! Sokakta benim yüzümden hakarete uğramanı izlememi mi istiyorsun? Sonra kim bilir, karşısında kendini şüpheli durumuna düşeceğin, seni tanımayan kişi kim olacak; evraklarımı saklamaya kalkarsan da ellerine düşersin!” ... İki taşınmadır çalıştığımız nakliyecilerden biri, –hepsi iyi adamlar, KPD’li kokuyorlar–, Freiburger Sokağı’nda birden karşıma dikilir, pençeleriyle elime yapışır ve yoldan işitilmemesi imkânsız bir sesle fısıldar: “Hey, profesör bey, sarkıtmayın yüzünüzü! Yakında işleri biter lanet olası heriflerin!” Teselli niyetinedir, insanın kalbini ısıtır ısıtmasına; ama kaldırımında doğru kişinin kulağına gidecek olsa, tesellime hapse mal olacaktır, banaysa Auschwitz yoluyla canıma.

Bir otomobil bomboş sokakta yanımdan geçerken frene basar, yabancı bir baş camdan uzanır: “Hâlâ yaşıyor musun, lânet olası domuz! Ezip geçmeli, gebertmeli seni!”

Georg Meydanı’ndaki yeşil alanda bir Gutzkow büstü dururdu, şimdi ezilmiş toprağın üzerinde sadece kaidesi kaldı; bu büstle özel bir arkadaşlık ilişkim vardı. *Mânen Şövalye*’yi şim-

di kim hatırlar? Doktora çalışmam sırasında dokuz cildini de zevkle okumuştum, bir defasında da annem genç kızken romanı en modern ve aslında yasak edebiyat olarak nasıl yalayıp yuttuğunu anlatmıştı. Ama Gutzkow büstünün yanından geçerken aklıma ilk gelen şey *Mänen Şövalye* değildir. On altı yaşımıdayken Kroll'da gördüğüm *Uriel Acosta* gelir aklıma. O zamanlar düzenli oyun programından tamamen kalkmıştı, oyunu kötü bulmak ve yalnızca zaaflarına işaret etmek her eleştirmen için ödev niteliğindeydi. Ben ise sarsılmıştım bu oyundan ve oradaki bir cümle yaşamım boyunca beni takip etmişti. Birkaç defa, birtakım antisemit hareketlere tosladığımda onu özellikle canlı hissedebildiğimi sanmıştım ama yaşamıma gerçekten girişi, işte o 19 Eylül günü oldu. Şöyledir cümle: "Herkesin arasına karışmak, yaşamın büyük akıntısıyla akmak istiyorum!" Tabii, 1933'ten beri herkesten, umumdan koparılmıştım ama yine de: Evimden çıkıp beni tanıdıkları sokaktan ayrıldığımda, büyük genel akıntıya dalıp gidebilirdim, gerçi yine korku dolu olurdu, her an kötü niyetli birisi tanıyıp rahatsız edebilirdi ama yine de bir derine dalmaydı bu; şimdiyse artık her an herkes tarafından teşhis edilebilirdim, bu damgayla yalıtılmış ve kuşlar kadar serbesttim; çünkü bu önlemin gerekçesinde, gaddarlıkları Rusya'da kanıtlanan Yahudilerin yalıtılması gerektiğini söylüyorlardı.

Gettolaştırma işte şimdi tam olmuştu; öncesinde getto kelimesi yalnız mektup damgalarında mesela "Litzmannstadt Gettosu" yazarken geçerdi, fethedilen yabancı topraklara mahsus-tu. Almanya'da gerçi Yahudilerin tıkıştırıldığı ve bazen kapısına "Yahudi Evi" tabelası asılan münferit Yahudi Evleri bulunuyordu. Fakat bu evler Ari mahallelerin ortasındaydılar ve içlerinde de sadece Yahudiler oturmazdı; zaten bu nedenle başka evlerde bazen "Bu 'ev Yahudiden arınmıştır" açıklamasına rastlanırdı. Bu cümle, koyu ve kapkara harflerle, bombardımanlarda tahrip olana dek bazı duvarlarda kalakaldı. Oysa "saf Ari dükkânı" tabelaları ve camekânlardaki düşmanca "Yahudi dükkânı!" yazılamaları, tıpkı "arileştirme" fiili ve dükkân kapılarındaki "Tamamen arileştirilmiş işletme" sözü gibi çok geç-

meden kayboldular, çünkü Yahudi dükkânı kalmamıştı, Arileştirilecek bir şey yoktu artık.

Şimdi, Yahudi yıldızı yürürlüğe sokulunca, Yahudi evlerinin oraya buraya dağılmış mı bulundukları yoksa ayrı bir mahalle mi oluşturdıkları meselesi önemini kaybetti, çünkü her Yahudi göğsündeki yıldızla gettosunu beraberinde taşıyordu, salyangozun evini sırtında taşıması gibi. Bir evde yalnızca Yahudilerin mi yoksa onlarla beraber Arilerin de mi yaşadığı önemini kaybetmişti keza, çünkü kapıda Yahudinin isminin üzerine yıldız yapıştırmak gerekiyordu. Karısı Ari ise, kendi ismini yıldızın yanına ayrıca yazacak ve “Ari” diye not düşecekti.

Çok geçmeden şurada burada koridorlardaki kapılarda Medusavari kâğıtlar beliriverdi: “Yahudi Weil burada oturuyordu.” O zaman postacılar o kişinin yeni adresini arama zahmetine girmemeleri gerektiğini anlıyorlardı; gönderici “alıcı göç etmiştir” diye hüsnütabirli bir notla mektubunu geri alıyordu. Yani “göç etti” de korkunç özel anlamıyla LTI lügatine, onun Yahudilerle ilgili faslına dahildir.

Bu fasıl, alakadarların vakıf bulunduğu ve sohbetlerinde sürekli kullandıkları antisemit ifadeler ve deyimlerden yana zengindir. “Gayrı Ari” ve “arileştirme” ile başlar kuşkusuz, sonra “Alman kanının saflığını korumaya dönük Nürnberg Kanunları” vardı, “tam Yahudiler”, “yarı Yahudiler”, “birinci dereceden melezler” ve “Yahudi soyundan gelenlerin” başka dereceleri vardı. Her şeyden önce: “İmtiyazlılar” vardı.

Bu, Nazilerin tek icadıdır; müellifleri icatlarının şeytanî mahiyetinin bilincinde miydiler bilmiyorum. İmtiyazlılar yalnızca fabrikalardaki Yahudi işçi gruplarında görülüyordu; ayrıcalık, yıldız taşımamak ve Yahudi Evi’nde ikamete mecbur olmaktan ibaretti. Karma evli olarak yaşıyor ve bu karma evlilikten çocuk sahibi iseniz imtiyazlıydınız, bu çocuklar “Alman olarak eğitilecekler”, yani Yahudi cemaatinin mensubu olarak kaydedilmeyeceklerdi. Uygulaması tekrar tekrar tereddütlere ve grotesk sivri akıllılıklara yol açan bu hüküm, belki de sadece nüfusun Naziler açısından işe yarar unsurlarını korumak için konmuştu; fakat Yahudi grubunu bu kadar bölüp parçalayan ve de-

moralize eden bir düzenleme olmamıştır. O kadar kıskançlık ve nefret kışkırtılmıştı ki böylelikle! “O imtiyazlı” kadar sık ve o kadar acı bir ifadeyle söylendiğini işittiğim bir başka cümle yoktur. “Bizden daha az vergi ödüyor, Yahudi Evi’nde oturması gerekmiyor, yıldız taşıyor, herkesin arasına karışabilir” demekti bu. “Ben imtiyazlıyım” – bu iki kelime de nice kibri, başkasının kötü durumda oluşundan duyulan nice acınası memnuniyeti, –acınasıydı, çünkü neticede onlar da bizle aynı cehennemde, sadece cehennemin daha iyi bir muhitindeydiler, sonunda gaz fırınları imtiyazlıları da yuttu zaten–, nice mesafeyi barındırıyordu çok defa. Şimdi Yahudilerin kendi aralarında ki suçlamaları, ağır sonuçlar doğuran intikam eylemlerini işittiğimde, her seferinde önce yıldız taşıyanlarla imtiyazlılar arasındaki genel ayrışmayı düşünüyorum. Elbette Yahudi Evi’ndeki burun buruna ortak yaşamda –aynı mutfak, aynı banyo, çok kişiye aynı oturma odası– ve Yahudi fabrika gruplarının burun buruna beraberliğinde sayısız başka sürtüşme sebebi de olmuştu; fakat en zehirli husumetler imtiyazlılarla imtiyazlı olmayanlar arasında alevleniyordu, çünkü en nefret edilen şey söz konusuydu burada: Yıldız.

Günlüğümde tekrar tekrar ve çok küçük değişikliklerle şöyle cümlelere rastlıyorum: “Burada insanların en kötü özellikleri meydana çıkıyor, insan antisemit olabilir!” Ama yaşadığım ikinci Yahudi Evi’nden itibaren, –üçünde bulundum–, böyle si patlamalarda şu ilave hiç eksik kalmamış: “Dwinger’in *Dikenli Telin Ardında*’sını okuduğum iyi olmuş. Orada Birinci Dünya Savaşı’nda Sibiryâ kamplarında bir araya tıkıştırılanların Yahudilikle alakası yok, hepsi saf Ari ırkından bir millet, Alman erkekleri, Alman subayları, ama yine de o kamplarda aynen bizdeki Yahudi Evlerinde olanlar oluyor. Irk değil mesele, din değil, mesele insanları bir yere tıkma, mesele köleleştirme...”

“İmtiyazlı”, lüğatimin Yahudiler faslının en beter ikinci kelimesi. En beteri yine yıldızdır. Bazen kara mizahla yaklaşılr ona: “*Pour le Sémité*¹ taşıyorum” sözü yaygın bir şakadır; bazen,

1 “Pour le Mérite” (Hizmetleri için...) sözüne anıştırma. Bu adı taşıyan nişan, Prusya ve Almanya’da en saygın nişanlardan biriydi.

sadece başkalarının önünde değil kendi başınayken de, gurur duyulduğu söylenir bu yıldızla; en sonunda ümit kaynağı olur: Yıldız bizim suçsuzluğumuzun kanıtı olacaktır! Ama uzun zaman boyunca onun cırlak sarısı en ezalı düşünceleri kaplayacaktır.

En zehirlisi, “saklı yıldızın” fosforudur. Gestapo’nun talimatnamesine göre yıldız, ceketle; paltoda, iş tulumunda, üstü örtülmeden kalbin üzerinde taşınmalıdır, Arilerle karşılaşma ihtimalinin bulunduğu her yerde üzerinde bulundurulmalıdır. Ilık Mart günlerinde paltonun önünü açacak olursan ve yaka kalbinin üzerine düşerse, sol kolunun altına bir dosya sıkıştırırsan, kadınsan ve manşon takarsan, yıldızının üstü örtülmüş olur; belki bilinçsizce, birkaç saniyeliğine, belki de bilinçli olarak, bir defa da damgalanmamış halde sokakta yürüyebilmek için. Bir Gestapo memuru yıldızın saklanması hep bilinçli olduğunu varsayar, bunun cezası da toplama kampıdır. Bir Gestapo memuru görev şevkini kanıtlamak istediğinde ve sen onun yoluna çıkacak olursan, dosya tuttuğun kolunu veya manşonu istersen dizine kadar indir, isterse paltonun düğmeleri en düzgün biçimde iliklenmiş olsun: Yahudi Lesser veya Yahudi Winterstein “yıldızı saklamış” oluverir ve en fazla üç ay sonra cemaat Ravensrück’ten veya Auschwitz’den gönderilen nizamî bir ölüm kâğıdını tebellüğ eder. O kâğıtta gayet somut hatta değişen veya bireysel bir ölüm sebebi yazılıdır: Nöbetleşe, “kalp yetmezliği” ve “kaçma teşebbüsü esnasında vuruldu”. Ama hakiki ölüm sebebi saklanan yıldızdır.

Yahudi Savaşı

Ön peronda yanımda duran adam bana dik dik bakarak kulağıma eğilip usulca ama emir verir bir ifadeyle “Merkez İstasyonu durağında iniyor ve benle geliyorsun” diyor. Bununla ilk kez karşılaşıyorum ama başka yıldızlıların anlattıklarından biliyorum tabii. Müsamahalı geçiyor, şakalaşma havasındalar ve beni zararsız görüyorlar. Ama bunu önceden bilemeyeceğimden, hem Gestapo’nun müsamahalı ve şakacı muamelesi de bir zevk olmadığından, bu vaka bana bayağı dokunuyor. “Şunun pirelerini ayıklamak istiyorum,” diyor beni getiren köpek yakalayıcısı kapıdaki görevliye, “onu çağırana kadar yüzünü duvara dönüp dursun hele burada.” Yaklaşık bir çeyrek saat merdiven başında duruyorum, yüzüm duvara dönük, geçip gidenler bir küfür savuruyor veya “As kendini artık Yahudi köpeği, daha ne bekliyorsun?” gibisinden tavsiyelerde bulunuyorlar. “Daha dayagını yemedin mi sen?” ... En nihayet “Yukarı,” diyor, “ama derhal... koşar adım!” Kapıyı açıyor, hemen girişteki yazı masasının başında dikiliyorum. Dostça bir hitap: “Daha önce buraya hiç gelmedin öyle mi? Sahiden mi? Şansına – öğrenecek çok şeyin var... Masanın iki adım mesafede dur, ellerini pantolon çizgisinde birleştir, kuvvetli bir sesle künyeni oku: ‘Yahudi Paul Israel Murdar Hayvan ya da işte her ne ise.’ Şimdi çık, dı-

şarı, marş marş. Künyeni yeterince askerce okuduğunu duya-
cağım, yoksa vah sana! ... Eh, yeterince askerce değildi ama ilk
seferlik kabul edelim bakalım. Haydi, pirelerini dökül. Kimli-
ğini, kâğıtlarını ver, ceplerini boşalt, çalıntı, kaçırılmış bir şey-
ler hep bulunur sizlerde... Demek profesörsün ha? Yahu bizler-
den birine ne öğreteceksin ki sen? Sadece bu utanmazlığından
ötürü bile Theresienstadt'a kapatmalı seni... Ama hayır! Daha
65 olmamışsın, o zaman Polonya'ya yollarlar. Henüz 65 değil-
sin – yine de betin benzin atmış, dişlerin takırdıyor, soluğun tı-
kanıyor! Tanrım, sefa sürerken iyi eğlenmiş olmalısın, 75 gibi
duruyorsun!” Müfettişin keyfi yerindedir. “Şansın varmış, ya-
sak bir şey bulamadık üzerinde. Ama bir dahaki sefere cepleri-
nin manzarası başka türlü olursa vay haline; tek bir dal sigara
bulayım, yol görünür sana, isterse üç Ari hatunun olsun... Çek
git şimdi, yürü!”

Kapı koluna el attığım anda geri çağırır: “Şimdi evde Yahu-
dilerin zaferi için dua ediyorsunuzdur değil mi? – Bakma sura-
tım öyle, cevap vermeye de kalkma, biliyorum yaptığını. Sizin
savaşınız değil mi – ne kafa sallıyorsun? Kimle savaşıyoruz ki
biz? Ağzını aç bir zahmet sana soru sorulduğunda, bir de pro-
fesör olacaksın.” – “İngiltere'yle, Fransa'yla ve Rusya'yla...” –
“Kes, kes, saçma bütün bunlar. Yahudilerle savaşıyoruz, bu bir
Yahudi savaşı. Yine kafanı sallayacak olursan bir tane indiririm,
soluğu dışıde alırsın. Yahudi savaşı bu, Führer söyledi, Führer
her zaman haklıdır... Çık dışarı!”

Yahudi savaşı! Führer icat etmedi bunu, Flavius Josephus'u¹
da işitmemiş olduğuna eminim, sadece bir aralık gazetede ve-
ya bir kitapçı dükkânının vitrininde Yahudi Feuchtwanger'in
Yahudi Savaşı diye bir roman yazdığına gözü ilişmiş olmalı.
LTI'nin herhalde bütün karakteristik kelimeleri ve deyimleri
böyledir: İngiltere artık bir ada değil, kütleleştirme, bozkırlaş-
tırma, biriciklik, aşağı insanlar vs. – hepsi bir yerlerden devra-

1 1. yüzyılın önemli Yahudi tarihçisi. Önceleri Roma'nın kayıtsız şartsız hizmet-
kârı olarak değerlendirilirken, son dönemindeki eserlerini öne çıkaranlar onu
Yahudilerin haklarının savunucusu saydılar. Modern çağda, özellikle İsrail'in
kuruluşundan sonra ismi etrafında bir tarihsel milli kahraman imgesi oluştu.

linmiştir ama hepsi de yenidir yine ve sonsuza dek LTI'ye aittir, çünkü kişisel dil veya uzmanlık dili yahut grup dilindeki kullanımlarından genel dile aktarılmış, bu arada Nazilikle zehirlenmişlerdir tamamen.

Yahudi savaşı! Kafamı sallamış ve Almanya'nın savaştaki hasımlarını birer birer saymıştım. Yine de Nazizmin bakış açısından bu tanım isabetlidir hatta kullanıldığından çok daha geniş anlamda isabetlidir; çünkü Yahudi savaşı 30 Ocak 1933'te "iktidarın devralınmasıyla" başlamış, 1 Eylül 1939'da –sonraları bir ara moda olan bir LTI sözüyle söyleyecek olursak– harbin genişlemesi söz konusu olmuştur yalnızca. Bizim –tam da "biz" demek zorunda kalmamı dar ve boş bir kendini kandırış sayıyordum– Nazizmin böylesine merkezinde yer aldığımız kabülüne uzun süre ayak diredim. Ama gerçekten de öyleydi, böyle bir durumun ortaya çıktığı apaçık görülüyordu.

Hitler'in *Kavgam* kitabında bir "Antisemite dönüşümünü" tasvir ettiği "Viyana'da öğrenim ve çile yılları" bölümünün sayfalarına dikkatle bakmak, kâfidir. Birçok şey perdelenmiş, tıraşlanmış ve kurgulanmış olabilir burada, ama bir hakikat kendini kabul ettirir: Bu tamamen tahsilsiz ve tutamaksız insan politikayı ilkin Avusturyalı antisemitler Lueger ve Schönerer'in bakış açısından öğrenir, kendisi de onları sokağın bakış açısından görüyordur. Yahudi'yi –ömrü boyunca 'Yahudi milleti' diyecektir– en ilkel biçimde basbayağı Galiçyalı seyyar satıcı imgesine tıktırır, pasaklı kaftanlının dış görünüşüne en ilkel biçimde küfrederek, bir alegorik suret olarak büyüttüğü "Yahudi milletinin" sırtına, Viyana dönemi boyunca yaşadığı başarısızlıkların acısıyla öfkelenildiği ahlâksızlıkların topunu yükler en ilkel biçimde. "Kültürel yaşamın ırlarının" her açılışında her kaçınılmaz olarak "çürüyen bedendeki kurtçuk misali... bir Yahudicik bulur" Yahudilerin muhtelif alanlardaki bütün faaliyetlerini salgın hastalık olarak görür, "eski devirlerdeki kara ölümden daha beter"dir.

Aşağılayıcı alayın ve dehşetin, panik halindeki korkunun ifadesi olan "Yahudicik" ve "kara ölüm", her ikisi de, Yahudilerden bahsettiği müddetçe, yani bütün nutuk ve beyanatların-

da Hitler'de hep rastlayacağımız üslûp formlarıdır. Yahudilik karşısında başlangıçtaki çocukça ve enfantil tutumunun ötesine hiç geçememiştir. Gücünün esaslı bir kısmı da buraya dayanır, çünkü bu onu en küflü halk kitlesiyle birleştirir; makine çağında sanayi proletaryası değildir bu kitle, kısmen bile olsa kırsal nüfus da değildir, daha ziyade, küçük burjuvazinin birbirine sokulmuş kalabalığından oluşur. Başka türlü giyinen, başka türlü konuşan insan, öteki insan değildir onların gözünde, başka bir ahıra ait olan öteki hayvandır, anlaşma olmaz onla, nefret edecek ve ısırp kovalayacaksınız. Bilimin ve sözde bilimin kavramı olarak ırk, ancak 18. yüzyılın ortasından beri vardır. Fakat yabancıya dönük içgüdüsel bir kaçınma duygusu olarak, ona karşı kanlı bir husumetin duygusu olarak, ırk bilinci insanlığın en aşağı basamağına aittir; her bir insan güruhu, komşu güruhu başka türden bir hayvan sürüsü olarak görmeyi öğrendiği ölçüde aşılabacaktır bu basamak.

Lakin antisemitizm Hitler için bu şekilde, insanın manevi ilkelliğine dayanan bir temel duygu anlamına geliyorsa şayet, Führer, mümeyyizlik vasfından uzak olma haline hiç uymuyor görünen ama yine de çok zaman onunla rabıtalı olan o hesapçı kurnazlığa muhtemelen başından itibaren ve en yüksek derecede sahip demektir. Sadece onunla aynı ilkelik halinde olanlardan sadakat umabileceğini bilir; onların sadakatlerini sürdürmelerini sağlamanın en kolay ve emin yolu da, içgüdüsele benzeyen Yahudi nefretini okşamak, meşrulaştırmak ve deyim yerindeyse yüceltmektir. Bu noktada halkın kültürel düşüncesinde en zayıf yere çatmıştır. Yahudilerin tecritlerinden, ayrı ahırlarından çıkıp da ulusun kamusalılığına kabul edilmelelerinin üzerinden ne kadar geçmiştir ki? Özgürleşme 19. yüzyılın başlangıcına uzanır, tam tatbikatı Almanya'da ancak altmışlı yıllarda gerçekleşir, Galiçya Avusturya'sında ise izdiham halinde bir Yahudi kitlesi özel varoluşundan feragat etmek istemiyor ve Yahudilerin gayrı Avrupaî bir halk olduğundan, ırken Asyalı olduğundan bahsedenlere sürekli somut gözlem ve kanıt malzemesi sunuyordu. Tam da Hitler'in ilk politik mülahazalarını ortaya koyduğu anda, onu kendisi için en uygun yola yi-

ne Yahudiler getirirler: Siyonizmin yükselme devridir; Almanya'da henüz pek fark edilmiyordur ama Viyana'da Hitler'in öğrenim ve çile yıllarında gayet hissedilir haldedir. "Kapsam bakımından pek dar olmayan büyük bir hareket" oluşur burada – yine *Kavgam*'dan alıntılıyorum. Antisemitizmi ırk fikrine dayandıracak olursak, ona yalnızca bilimsel veya görünüşte bilimsel bir temel kazandırmakla kalmaz, onu milli bir kökene de oturtmuş oluruz, bu da onu kökü kurutulmaz hale getirir; çünkü insan elbisesini değiştirebilir, töresini, eğitimini ve inancını değiştirebilir ama kanını değiştiremez.

Peki ama böylesine kökü kurutulmaz ve köhne içgüdüye kadar diplere itilmiş bir Yahudi nefretinin okşanmasının kazandırdığı nedir?

Bir aşırılık. Öyle bir aşırılık ki, ben nasyonal sosyalistlerin antisemitizmini onların genel ırk öğretisinin özel bir tatbikatı saymıyorum, yalnızca antisemitizmi devamlı ve bilimsel bir temellendirmeye kavuşturmak üzere genel ırk doktrinini devralıp yaydıkları kanısındaım daha ziyade. Yahudi Hitler'in devletinde en mühim adamdır: En halka mal olmuş Türk kafa¹ ve günah keçisidir, en popüler hasımdır, en aşikâr ortak paydadır, en değişik türden etkenleri bir araya toplamaya en uygun parantezdir. Führer gerçekten tüm Yahudileri yok etme hedefine erişebilseydi yenilerini icat etmesi gerekecekti, çünkü Yahudi şeytan olmadan, –"Yahudiye tanımayan şeytanı da tanımaz" diye yazardı *Stürmer*'in tabelalarında–, karanlık Yahudi olmadan Nordik Cermenin ışıklı sureti de olamazdı. Şu da var ki Führer için yeni Yahudiler keşfetmek zor olmayacaktı, Nazi yazarları İngilizlerin İncil'deki kayıp Yahudi kabilesinin ahvadı olduğunu söyleyip duruyorlardı zaten.

Hitler'in deli kurnazlığı, parti propagandacılarına yönelik hainane ve utanmazca açık sözlü talimatlarında kendini gösterir. En yüksek kural daima şudur: Dinleyicilerinin eleştirel düşünmelerine olarak tanıma, her şeyi basitleştir! Çok sayıda hasımdan bahsedersen bazıları senin tek başına kaldığın için hak-

1 Yine günah keçisi anlamında, Haçlı seferlerine dayanan, İspanyolcada kullanılan deyim.

sız olabileceğin fikrine kapılabilirler, dolayısıyla çokları tek bir paydaya getir, aynı paranteze al, müşterek noktalar atfet onlara! Yahudi, bütün bunları en gözle görünür ve popüler yoldan sağlar. Burada kişileştirici ve alegorileştirici tekile dikkat etmek gerekir. Bu da Üçüncü Reich'in icadı değildir. Halk şarkısında, tarihsel baladda, keza Birinci Dünya Savaşı'nın popüler asker dilinde Rus, Britanyalı, Fransız demeyi severler. Fakat LTI alegorileştirici tekilin Yahudilere dönük kullanımını köylü asker muhitinin çok ötelerine yayar.

Yahudi – bu kelime Nazilerin dil kullanımında “fanatik”ten daha geniş yer tutar ama “Yahudice” sıfatı “Yahudi”den de sık geçer, çünkü tüm hasımları tek bir düşman halinde topaklaştıran parantezin kapanmasını sağlayan, işte bu sıfattır: Yahudice-Marksist dünya görüşü, Yahudice-Bolşevik kültürsüzlük, Yahudice-kapitalist sömürü sistemi, Almanya'nın felaketini isteyen Yahudice-Fransız, Yahudice-İngiliz, Yahudice-Amerikan çıkarları. Böylece 1933'ten itibaren tek tek her husumet, neden kaynaklanıyor olursa olsun, daima hep aynı ve tek bir düşmana işaret eder, Hitler'in gizli kurtçuğudur bu, Yahudi'dir. Hareketli anlarda “Yahuda” da denir, iyice patetik anlarda “pan-Yahuda”. En başından itibaren her ne yapıldıysa, kendini dayatan bir savaşa, Yahudi savaşına karşı bir savunma önlemidir. “Dayatılmış”, 1 Eylül 1939'dan itibaren savaş kelimesinin daimi refakatçisidir, zaten bu 1 Eylül de nihayetinde yeni bir duruma yol açmış değildir, Hitler Almanya'sına dönük cinai Yahudi saldırılarının bir devamından ibarettir, bizim, barışsever Nazilerin yaptığı da şimdiye kadar yaptığımızdan farklı bir şey değildir, kendimizi savunuyoruzdur; bu sabahtan itibaren “düşmanın ateşine karşılık veriyoruz” denir, savaşın ilk resmi bülteninde.

Ama Yahudilerin bu cinai arzusu en derinlerde herhangi bir düşünüm ve çıkara değil, iktidar arzusuna bile değil, doğuştan gelen içgüdüye dayanır; Yahudi ırkının Nordik-Cermen ırkına duyduğu “uçurum derinliğindeki” nefrettir bu. Yahudi'nin uçurum derinliğindeki nefreti, on iki yıl boyunca dolaşımda kalmış bir klişe sözdür. Doğuştan nefret karşısında güvende olabilmek için, nefret edenin ortadan kaldırılmasından baş-

ka bir yol yoktur: Böylece ırkçı antisemitizmin pekiştirilmesi-
nin mantıkî sonucu olarak Yahudilerin kökünün kurutulması-
nın zorunluluğuna varırız. Hitler bir defasında İngiliz şehirleri-
nin “silinmesinden” söz etmişti, kullandığı bütün en üstünlük
sıfatları gibi büyüklük cinnetinin ölçüsüzlüğüyle açıklanabile-
cek münferit bir ifadeydi bu. Oysa “kökünü kurutmak” sık kul-
lanılan bir fiildir, LTI’nin genel kelime hazinesine aittir, onun
Yahudilerle ilgili faslında yer alır ve azimle kovalanan bir he-
defi tanımlar.

Hitler’de evvela onun ilkelciliğine hitap eden bir duygu olan
ırkçı antisemitizm, Nazizmin iyi düşünülmüş, ayrıntısıyla sis-
temleştirilmiş temel meselesidir. Goebbels’in *Kampf um Ber-
lin*’inde şöyle denir: “Yahudi’yi, bastırılmış aşağılık komplek-
sinin ete kemiğe bürünmüş hali olarak tanımlayabilirsiniz. Bu
sebepten, özsel varlığıyla tanımladığınızda aşağılamış olmazsı-
nız onu. Ona alçak de, serseri de, yalancı, mücrim, canı, katil
de. Pek içine işlemeyecektir. Ona gözünü dikip sessizce bir sü-
re dik dik bak, sonra de ki: Siz bir Yahudi’siniz galiba! Hayret-
le fark edeceksin, bir anda nasıl güvensizleşiyor, nasıl şaşalıyor
suçluluk duygusuyla...” Bir yalan, hakikat içerdiği oranda güç-
lüdür (bu onun mizahla ortak noktasıdır). Goebbels’in tespiti,
“suçluluk duygusu” yalanı hariç, doğrudur. Böyle hitap edi-
len kişi bir suçun bilincine falan varmış değildir ama Yahudili-
ğinin belirtilişi ayağının altındaki zemini çektiği ve eşitler ara-
sında bir anlaşma veya bir mücadele imkânını hepten ortadan
kaldırdığı için, önceki güveni tam bir çaresizliğe dönüşmüştür.

LTI’nin Yahudilerle ilgili geçerlilik taşıyan faslında her bir
şey, onları Almanlıktan tamamen ve aşılmaz biçimde yalıtma-
ya ayarlanmıştır. Kâh Yahudi milleti, Yahudi ırkı olarak icmal
edilir kâh Dünya Yahudileri veya beynelmilel Yahudilik olarak
tanımlanırlar; her iki durumda da aslolan, gayrı Almanlıkları-
dır. Hekimlik ve avukatlık mesleğini icra etmelerine artık izin
verilmez; kendileri de birtakım hekimlere ve avukatlara ihtiyaç
duyacağından ve Almanlarla her türlü temasları kesilmesi ge-
rektiği için bu hekim ve avukatların kendi aralarından çıkması
zorunluluğu bulunduğundan, sadece Yahudilere tahsisli bu ta-

biplere ve hukukçulara özel adlar takılır, hasta muamelecisi ve istişarî hukukçu denir bunlara. Her iki durumda da işin içinde yalnızca yalıtma değil aynı zamanda aşağılama niyeti vardır. İstişarî hukukçuda bu daha belirgindir, zira eskiden de akademik ve kamusal ruhsatlı avukatlardan farklı konumdaki dava vekillerinden söz edilirdi; hasta muamelecisi ise sadece alışlagelen resmî ve meslekî unvanı esirgediğinden kulağa aşağılayıcı gelir.

Bazen bir ifadenin kulağa niçin horlayıcı geldiğini kolay tespit edemezsiniz. Nazilerin “Yahudi ibadeti” tanımı, yansız “Yahudilerin ibadeti” teriminden farklı bir şey söylemiyor olmasına rağmen, niçin aşağılayıcıdır? Sanıyorum, bir biçimde egzotik seyahat anlatılarını, birtakım Afrika yerlilerinin ayinlerini hatırlattığı için. Galiba burada doğru iz üzerindeyim: Yahudi ibadeti Yahudi tanrısınadır, Yahudi tanrısı da kabile tanrısı veya kabile putudur, Yahudilerin ibadetinin yöneldiği tek ve genel tanrısallığı ifade etmez. Yahudilerle Ariler arasında erotik ilişkiler ırksal ayıpsayılır, Franken Führer’i Streicher bir “tören gününde” tahrip ettirdiği Nürnberg Sinagoğu’nu Nürnberg’in ayıbı diye tanımlar, genel olarak sinagoglara haydut mağaraları der – bu lafların niçin mesafe koymakla kalmayıp aynı zamanda horlayan bir etki uyandırdığını incelemeye hacet yoktur. Yahudiliğe basbayağı hakaret edilmesi de pekâlâ alışıldıktır; Hitler’de ve Goebbels’te hileci, arsız, sinsi, korkak sıfatlarının eşlik etmediği bir ‘Yahudi’ geçmez, halkça bir edayla fiziksel özelliklere takılan düztaban, eğri burun, sudan korkan gibi küfürler de eksik kalmaz. Tahsillilerin beğenisine uygun da asalak ve nomadik [göçebe] sıfatları mevcuttur. Bir Ari’ye edilecek en ağır laf Yahudi uşağıdır, Ari bir kadın Yahudi kocasından ayrılmıyorsa o bir Yahudi orospusudur, rahatsızlık veren bir entelektüel tabakayı tehdit etmek istiyorsanız eğri burunlu entelektüalizmden söz edersiniz.

Bu hakaretlerin on iki yıl boyu süren kullanımında herhangi bir değişim, bir ilerleme, bir ayrışma gösterir mi kendini? Hem evet hem hayır. LTI çok yoksuldur, 1945 Ocak’ında başvurduğu iğrençlikler, 1933 Ocak’ında başvurduklarının tıpkısıydı. Yine de bileşenlerinin aynılığına rağmen belirgin bir değişim

vardır; bir konuşmanın, bir gazete makalesinin tamamını göz önüne alacak olursak muazzam belirgin bir değişimdir üstelik.

Hitler'in *Kavgam*'ındaki Yahudiciği ve kara ölümü, aşağılama ve korku tınısını hatırlıyorum. Führer laflarının bilhassa sık tekrarlanan ve tafsil edilenlerinden biri, Yahudilerin artık gülemez hale geleceği tehdididir; sonra da, gerçekten gülemez hale geldikleri tekrarlanacaktır aynı sıklıkla. Bu doğrudur, Hitler'in sadece Yahudilere verdiği sözü tuttuğunu söyleyen Yahudi fıkrası da vurgular doğruluğunu. Fakat Führer de, topyekûn LTI de giderek gülemez hale gelmişlerdir, gülüşleri acılaşıp, ardında ölüm korkusunun ve nihayetinde ümitsizliğin nafile saklanmaya çalıştıkları bir maskeye dönmüştür. O mizahî küçültmeye, Yahudiciğe, savaşın ilerleyen yıllarında hiçbir yerde rastlanmaz, kara ölüm karşısındaki dehşet ise tüm aşağılama ifadelerinin, azametli havaların ve böbürlenmelerin berisinde hep hissedilecektir.

Bu durumun belki de en kuvvetli ifadesi, Goebbels'in 21 Ocak 1945'te *Reich*'ta yayımlanan makalesidir: "Dünyadaki fecaatin failleri" Breslau'ya dayanmış bulunan Ruslardır bunlar, Batı sınırındaki müttefikler ise "asalak bir ırkın dünya çapındaki komplosunun paralı askerlerinden" başka bir şey değildirler. Yahudiler, "kendi nomadik dünya tasavvurlarının çok yukarısında gördükleri" kültürümüzden nefret ettikleri için, "onların asalakça uğraşlarına hareket alanı bırakmayan" iktisadiyatımızdan ve toplumsal kurumlarımızdan tiksindikleri için, milyonlarca insanı ölüme sürüklemektedirler... "Elinizi sallasanız Yahudi'ye çarparsınız!" Ama onlar, birkaç kere ve "esaslı bir biçimde", artık gülemeyecek hale getirilmişlerdir! Şimdi de "Yahudi iktidarı çökecek"tir. Ne olursa olsun: Yahudi iktidarı ve Yahudilerdir söz konusu olan – Yahudicik değil artık.

Yahudi alçaklığının ve aşağılıklığının sürekli vurgulanmasının ve Yahudilere karşı bu eşsiz husumetin körletici bir etki yaratıp yaratmadığı ve sonunda bir aksi tepkiyi tahrik edip etmediği sorusu gelebilir akla. Bu sorunun kapsamı derhal genişleyecek, topyekûn Goebbels'in propagandasının değerine ve etki süresine uzanacak, en sonunda da Nazilerin kitle psikoloji-

si alanına ilişkin temel kanaatlerinin doğru olup olmadığı sorusuna varacaktır. Hitler'in kavga kitabı olanca ısrarcılığıyla ve en ince teferruata eğilen kesinliğiyle kitlelerin aptal olduğunu vaz eder ve onların bu aptallığını muhafaza etmek, bilhassa düşünmekten caydırmak gerektiği üzerinde durur. Bunun temel araçlarından biri de, kimsenin karşı çıkmasına izin verilmeyen aynı basitin basiti öğretilerin kafalara kakılıp durmasıdır. Entelektüel de (giderek yalnızlaşarak), ruhunun kaç parseliyle, onu kuşatan kitlenin parçası değil midir zaten!

Savaşın son mevsiminden, Litvanyalı-Doğu Prusyalı isimli küçük eczacı kadın geliyor aklıma. Zorlu bir devlet imtihanını geride bırakmıştı, iyi bir eğitimden geçmişti, kararlı bir savaş karşıtıydı ve kesinlikle Nazi taraftarı değildi, sonun kaçınılmaz olduğunu görüyor ve bu sonun gelmesini iple çekiyordu. Gece nöbetine kaldığında uzun sohbetler yapıyorduk, ne düşünüp hissettiğimizi sezinliyor, yavaş yavaş cesarete gelip kendininkileri dillendiriyordu. Gestapo'dan kaçışımızdan önceydi, sahte isim kullanıyorduk, Falkenstein'daki dostumuz bize bir süreliğine barınak ve sükûn sağlamıştı, onun eczanesinin arka odasında bir Hitler resminin altında yatıyorduk...

“Onun başka milletlere üstünlük taslamasını hiçbir zaman sevmedim,” dedi küçük Stulgies, “benim büyükannem Litvanyalı, o niçin saf Alman bir kadından daha az değerli sayılsın ki bundan ötürü, ben niye daha az değerli sayılayım?” – “Evet, onun bütün öğretisi kan sağlığı üzerine, Cermenliğin üstünlüğü üzerine bina edilmiş, antisemitizm üzerine bina edilmiş...” – “Yahudilerle ilgili,” diye kesti sözümü, “haklı olabilir, orada başka bir şey var.” – “Şahsen tanıdığınız...” – “Hayır, ben hep yolumu değiştiririm onlara çatmamak için, bana tekinsiz geliyorlar. Haklarında öyle çok şey işitiyor, okuyoruz ki.”

Temkinle aydınlanmayı birleştirecek bir cevap arandım. Hitlercilik sökün ettiğinde genç kız en fazla on üç olmalıydı – ne bilebilirdi, nereden bir bağlantı kurabilirdim?..

Derken, alışıldığı üzere, yüksek alarm verildi. Bodruma inmesek daha iyiydi, orada patlayıcı sınırlarla dolu torbalar duruyordu. Merdivenin sağlam kirişi altında çömeldik. Fazla bü-

yük tehlike altında değildik, uçakların hedefi çok daha önemli bir yerleşim olan Plauen'di genellikle. Ama bugün feci ve dehşetli uzun birkaç dakika yaşadık. Çok kısa aralıklarla üzerimizden geçen yüklü filolar öyle birbirine yakın ve öyle alçaktan uçuyorlardı ki, her taraf titreme ve sarsıntıyla gümbürdüyordu. Her an bombalar patlayabilirdi. Dresden gecesinin manzarası gözümün önüne geliyordu, hep o cümleyi düşünüyordum: Ölümün kanatları uğulduyor. Boş laf değildi bu, ölümün kanatları uğulduyordu gerçekten. Kirişe sıkı sıkı yaslanmış ve iyice büzüşmüş genç kız soluk soluğaydı, inlemesini bastıramıyordu.

Nihayet geçip gittiler, ayağa kalkıp toparlandık, merdiven altının soğuk karanlığından yaşama dönercesine eczanenin sıcak aydınlığına çıktık. “Şimdi gece rahat,” dedim, “tecrübeyle sabit, yarın sabah erkenden evvel bir daha alarm olmaz.” Her zaman halim selim olan küçük hanımefendi, uzun bir konuşmayı bitirircesine enerjik bir şekilde mukabele etti pat diye: “Yahudi savaşı işte.”

Yahudi Gözlüğü

Karım şehirden harp haberlerini getirirdi, ben hiçbir duyuru vitrini veya hoparlörün önünde durmazdım, fabrikada da biz Yahudiler önceki günün haberleriyle idare etmek zorundaydık, zira bir Ari'ye son havadisleri sormak politik bir konuşmaya girmek demekti ve dosdoğru toplama kampına götürürdü insanı.

“Stalingrad nihayet geçildi mi?” – “Evet! Kahramanca bir çarpışma sonrasında üç odalı bir daire banyosuyla beraber fet-hedildi ve düşmanın üst üste yedi karşı hücumuna rağmen terk edilmedi.” – “Niye alay ediyorsun?” – “Çünkü bir türlü ele geçiremiyorlar, sürekli kan kaybediyorlar.” – “İşte, sen her şeyi böyle Yahudi gözlüğünden görüyorsun.” – “İşte sen de Yahudilere mahsus dile uyum sağlamışsın!”

Mahcup olmuştum. Filolog sıfatıyla daima her durumda ve her çevrede oradaki dilsel hususiyetlere dikkat etmeye ve tamamen renksiz, yansız konuşmaya çaba gösteren biri olarak, kendi muhitimin rengine boyanmışım. (İnsan böyle böyle kulağını, işittiklerini kaydetme hassasını kaybeder.) Ama mazeretim vardı. Bir grubun aynı duruma itilip de dilsel hususiyetler geliştirmemesi tamamen imkânsızdır – hele bu itme gerçek bir bastırma, düşmanca bir itme ise. Birey kendini bundan yalı-

tamaz. Değişik bölgelerden, tabakalardan, mesleklerden insanlardık, hiçbirimiz eğilip bükülebilir gençlikte değildi, bazılarımız dede olmuştuk. Otuz yıl önce Otel Labrüyère'i fikriyle oynadığım gibi, –Napoli Üniversitesi'nde bir ders veriyordum ve turistlerin sürekli akın akın geldiği bir sahil otelinde kalıyorduk–, şimdi, çok daha haklı olarak, bir dizi Yahudi “karakteri” üzerine düşünüyordum. İki hekim vardı, bir bölge mahkemesi azası ve üç avukat vardı, bir ressam vardı, bir lise öğretmeni vardı, bir düzine tüccar, bir düzine fabrikatör, çok sayıda teknisyen, mühendis vardı, –Yahudiler arasında nadirattandır!– neredeyse tamamen vasıfsız bir işçi vardı, okuma yazması yoktu neredeyse; asimilasyondan yana olanlar ve Siyonistler vardı, ataları yüzyıllardan beri Almanya'da yaşayan ve ne yap-salar Alman derilerini sıyrıp atamayacak olanlar vardı, Polonya'dan yeni göç etmiş olup, asla Almanca değil, terk etmekten çok uzak oldukları ana dillerinin jargonuyla konuşanlar vardı. Ama biz Dresden'deki yıldızlılar grubuyduk işte, fabrika işçileri grubuyduk, sokak süpürenler grubuyduk, Yahudi Evlerinin sakinleri ve Gestapo'nun tutsaklarıydık; tıpkı hapishanedeki ve ordudaki gibi anında bir ortaklık meydana geliyordu, önceki ortaklıkların ve bireyselliklerin üzerine örtüyor, doğal bir zorunlulukla yeni konuşma alışkanlıkları getiriyordu bu ortaklık.

Mussolini'nin düştüğüne dair gizli haberin geldiği günün akşamı, Waldmann Stühler'in kapısını tıklattı. (Stühlerler ve Cohnlarla mutfak, oturma odasını, banyoyu paylaşıyorduk –sır diye bir şey yoktu.) Waldmann “eskiden” varlıklı bir kürk tüccarıymış, şimdi Yahudi Evi'nin kapıcılığını yapıyordu, Yahudi Evi'nden ve hapishaneden cesetler taşınırken de yardım etmesi gerekiyordu. “Girmeme müsaade buyurur muydunuz?” diye seslendi. “Ne zamandan beri böyle kibarsın?” dediler içlerinden. Waldmann cevabı yapıştırdı: “Sonu geliyor artık, benim de müşterilerimle konuşma edasına tekrar alışmam lazım, işte sizle başlıyorum buna.” Tamamıyla ciddi, asla şaka yapmak değildi niyeti; kalbinden gelen ümitle, eski sosyal tabakasının diline yeniden kavuşmayı istiyordu. Kapının eşiğine çıkan Stühler “Burnunda yine Yahudi gözlüğü var,” dedi (ağır

kanlı ve genellikle meysus bir insandı), “Röhm olayının da üstesinden geldi Stalingrad’ın da – göreceksin, Mussolini de yıkmayacak onu.”

Sen ve Siz tuhaf biçimde birbirine karışıyorlardı bizde. Biri-leri, bilhassa Birinci Dünya Savaşı’na katılmış olanlar, Sen diyorlardı, o vakitler orduda alışkın oldukları gibi; ötekilerse Siz’e tutunuyorlardı, saki eski durumlarını korumuş oluyorlardı böylece. Benim gözümde, Sen’in duygusal ikili yapısı bu yıllarda muazzam belirgin hale gelmişti. Bir Ari işçi bana doğallıkla sen diye hitap ettiğinde, –özellikle bir teselli dile getirmesi falan gerekmezdi–, bunu hep bir onay sayıyor, aramızdaki insanî eşitliğin tanınması olarak algılıyordum; bu hitap bize esas olarak sen diyen Gestapo’dan geldiğinde, her seferinde tokat yemiş gibi oluyordum. İşçinin sen demesi, yıldızın aramıza diktiği çite karşı bir protestoyu içerdiği için değerli değildi sadece; Yahudi personelin tamamen yalıtılmasının mümkün olamadığı fabrikada, Gestapo’nun bütün talimatları hilafına ‘sen’ dendiğinde, bunu burjuvalara ve akademisyenlere dönük güvensizliğin ortadan kalkmasını veya en azından azalmasının işareti olarak da görüyordum.

Konuşmanın sosyal tabakaya göre farklılaşması asla salt estetik bir anlam taşımaz. Ben, tahsillilerle proleterler arasındaki uğursuz güvensizliğin, çok büyük ölçüde konuşma alışkanlıklarındaki farklılıklardan kaynaklandığına eminim. O yıllarda ne kadar çok sordum bunu kendi kendime: Lâfımı nasıl söylemeliyim? İşçi, her cümlede hazmı kolaylaştıracak bol sulu ifadeler kullanmayı sever. Ben de aynısını yapacak olsam, bunu kalpten yapmadığımı anlar ve beni kendisini iğfal etmek isteyen bir şakşakçı sayar; bildiğim gibi veya çocuk yuvasında, okulda biçimlendirildiğim gibi konuşacak olsam da kibirli biri, bir kalem efendisi olarak görür beni.

Fakat grup dilimizin değişimi kesinlikle işçi konuşmasının görece kabalığına uyum sağlamaktan ibaret değildi. İşçinin toplumsal düzeni ve alışkanlıklarıyla bağlantılı ifadeleri devralıyorduk. Biri işyerine gelmediyse, hasta mı diye değil “hasta yazılmış” mı diye sorardık, çünkü ancak sigorta hekimine kay-

dolursanız hasta olmaya hakkınız olurdu. Gelirle ilgili sorulara eskiden “ayda şu kadar kazanıyorum” veya “şu kadarlık yıllık gelirim var” diye cevap verilirdi. Şimdiyse herkes şöyle diyordu: “Eve haftada otuz Mark götürüyorum” Durumu daha iyi olan için de “onun maaş zarfı kalıncadır” deniyordu. Birisinin ağır iş yaptığını söylüyorsak, bu ‘ağır’ın mutlaka ve münhasıran fiziksel bir anlamı vardı; adam ya koca sandıklar taşıyor ya ağır el arabaları sürüyordu...

Alışıldık işçi konuşmasından alınan bu ifadeler yanında, kısmen kara mizaha kısmen içinde bulunduğumuz durumdaki kaçınılmaz saklambaç oyununa dayanan ifadeler vardı dolayısıyla. Bunların hangisinin sadece yerel, ne kadarının filolojik tabiriyle proto-Cermence¹ bir anlamı olduğunu kesin olarak söylemek zordur. Özellikle başlangıçta, tutuklama ve kamp henüz mutlak ölümle özdeş değilken, tutuklu değil de “seyahatte” olunurdu; toplama kampında ve basitleştirilmiş genel-alışıldık TK’da değil de “konser kampında”² bulunulurdu. “Bildirimde bulunma” fiili menfur bir özel anlam kazanmıştı. Bildirimde bulunması gerekiyor demek, Gestapo tarafından çağırıldı demekti; böyle bir bildirim kesinlikle kötü muamele ve giderek sıklaşan biçimde bir daha geri dönmek anlamına geliyordu. Böyle bir çağrı almanın gözde bir bahanesi, yıldızını saklama ithamı yanında, dehşet uyandırıcı havadisler yayma suçlamasıydı. Bunun için de basit bir fiil yaratılmıştı: Dehşetleme. Birisi yabancı vericilerin haberlerini dinlediğinde (her gün biri dinlerdi mutlaka), kaynağı Kötzschenbroda³ diye verilirdi. Kötzschenbroda bizim dilimizde Londra, Moskova, Beromünster⁴ ve özgürlük radyosu⁵ demekti. Bir havadisın doğruluğundan kuşku duyuyorsanız, bunun kulaktan kulağa radyosu veya

1 Ön-Almanca; Almancanın oluşumuna ön gelen, ona kaynaklık eden dil performansları.

2 KZ: Konzentrationslager; TK: Toplama Kampı; Konzertkamp: Konser kampı.

3 Saksonya’da bir kasaba adı.

4 Nazi propagandasına karşılık vermek amacıyla 1931’de kurulan İsviçre Ulusal Radyosu’nun yayın merkezinin olduğu yer.

5 1937-1939 arasında Cumhuriyetçi Madrid yönetiminin himayesinde Nazizme karşı Almanca yayın yapan radyo.

YMA mahreçli bir havadis olduğunu söylediniz, YMA Yahudi Masallar Ajansı demekti. Dresden vilayetinde Yahudi meselelerinden –hayır, Yahudilere müteallik işlerden, bu da kirlenmiş kelimelerdendi– sorumlu şişman Gestapo memurundan bahis geçtiğinde, kısaca Yahudi Papası denirdi.

İşçi Almancasına ve yeni durumdan doğan ifadelere zamanla üçüncü bir karakteristik eklendi. Yahudilerin sayısı gide-rek azaldı, gençler tek tek ve gruplar halinde Polonya'ya Lit-vanya'ya, yaşlılar Theresienstadt'a yollandılar. Dresden'de ka-lan artıkları barındırmaya birkaç ev yetiyordu. Bu da ifadesi-ni buldu Yahudi dilinde; artık tek tek Yahudilerin tam adresi-ni vermeye gerek yoktur, birkaç mahallede bulunan iki evin so-kak numarasını belirtmek yeterlidir; ya 92'de oturuyordur ya 56'da. Sonra birbirine kaynatılmış Yahudi bakiyesi bir defa da-ha –defalarca– kırılır: Yahudilerin çoğu Yahudi evlerini terk et-meye mecbur olurlar, Hellerberg Yahudi kampının barakaları-na tıktırılırlar, birkaç hafta içerisinde oradan da esas kampla-ra, ölüm kamplarına gönderilirler. Artık geriye kalanlar karı-şık evlilikler içinde yaşayanlar, yani özellikle Almanlaşmış Ya-hudilerdir, bunların büyük kısmı zaten artık Yahudi cemaatine dahil değildir, dinden çıkanlar veya Ari olmayan Hristiyanlar-dır –sonradan resmen cevaz verilmeyen ve yitip giden bir isim-lendirmedir bu-. Bunlar arasında Yahudi âdetlerini ve ritüelle-rini, hele İbranî dilini bilenlerin pek az bulunduğunu ya da hiç olmadığını söylemeye bile gerek yok. İşte, neşe ve mizahla yu-muşatılan belirli bir duygusallıkla gençlik hatıralarına yönelip, unuttuklarını karşılıklı tazelemeye çalıştıklarında, dillerinde pek kolay tespit edilebilir olmamakla beraber kuvvetli bir mev-cudiyeti olan bir karakteristik burada ortaya çıkar. Dindarlık-la veya siyonizmle hiç alâkası yoktur, bugünden kaçıştır sade-ce, bir istirahattir.

Kahvaltı molasında hep beraber oturulur; birisi 1889'da Rati-bor'da hububat işi yapan Liebmansohn firmasında çırak olarak işe girdiğinde şefinin nasıl tuhaf bir Almanca konuştuğunu an-latır. Tuhaf ifadeleri işitince bazı dinleyicilerin yüzü aydınlanır, hafızaları canlanır; bazılarıysa şu veya bu deyişi açıklattırırlar

ötekilere. Wallerstein “Krotoschin’de öğrencilik yaparken” diye başlar ama daha anlatmaya girişmeden, şef Grünbaum lafını keser: “Krotoschin – Krotoschinli dilencinin hikâyesini bilir misiniz?” Grünbaum Yahudi fıkralarının ve anekdotlarının en usta anlatıcısıdır, yorulmak bilmez ve bedeli ödenmez, günün kısılmasını, en beter depresyonların aşılmasını sağlar. Almanca okuyup yazamadığı için Krotoschin’de sinagog hizmetkârı olmayıp sonra Berlin’de ticaret odası müşavirliğine yükselen göçmenin hikâyesi Grünbaum’un kuğu şarkısı olacaktır, çünkü ertesi gün yoktur ve birkaç saate öğreniriz ki “almışlardır” onu.

Almak, filolojik açıdan bildirimde bulunmayla yakın akrabadır ama çok daha uzun süredir ve daha yaygın kullanımdadır. “Bildirimde bulunma” dönüşlü zamirinin LTI’deki anlamının Gestapo ve Yahudilere mahsus bir gizli geçerliliği vardır; oysa Yahudi, Hristiyan, hatta Ariler de alınabilirler, 1939 yılında askerî makamlarca kitleler halinde alınmışlardır. Çünkü LTI’deki özel anlamıyla almak: Sessizce ortadan kaldırmaktır, ister hapishaneye ister kışlaya göndererek. 1 Eylül 1939’da suçsuz yere saldırıya uğrayan konumunda olacak olduğumuzdan, ondan evvelki bütün o seferberlik, insanların geceleyin gizlice alınmasıdır aslında. Fakat almakla bildirimde bulunmanın LTI’deki akrabalığı, vahim sonuçları olan korkunç hadiselerin renksiz ve gündelik adlandırmalar ardına gizlenmesinde, diğer yandan bu hadiselerin duyarsızlaştıracak kadar gündelikleşmiş olmasındadır; nitekim karanlık ağırlıklarını öne çıkarmak yerine gündelik ve alışıldık hadiseler olarak bahsedilir bunlardan.

Grünbaum alınmıştı yani, üç ay sonra da Auschwitz’ten kap içinde külleri gönderildi ve Yahudi mezarlığında defnedildi. Savaşın son döneminde, kitlesel gazla öldürme uygulaması genelleşince kül dolu kapların kibar kibar evlere gönderilmesi sona erdi ama bu defin törenlerine katılmak uzun süre boyunca bizim pazar vazifemiz, hatta biraz da pazar eğlencemizdi. Çok defa iki, üç kap gelmiş olurdu, ölümlere saygımızı gösterirken, kader yoldaşlarımızla, başka Yahudi evlerindekiyle ve başka işletme gruplarındakilerle bir araya gelme fırsatı bulurduk. Din adamı uzun zamandır yoktu ama mezarlık idareciliğiyle gö-

revlendirilmiş bir yıldızlı Yahudi bir anma metni okuyor, bilinen vaaz klişelerini art arda sıralıyor ve elbette adam gayet doğal bir ölümle ölmüş gibi davranıyordu; sonra orada bulunanların becerebildikleri oranda katıldıkları bir İbranice ölüm duası okunuyordu. Çoğunluk katılamıyordu duaya. Bilenlerden birine duanın içeriğini sorduklarında “Anlamı herhalde şöyle bir şey...” cevabını veriyordu. – “Kelimesi kelimesine tercüme edebilir misiniz?” diye sorduydum ona. – “Hayır, sadece tınısı kaldı hafızamda, öğreneli çok zaman oldu, bütün bu olanlardan çok başka bir bağlamdaydı...”

Sıra Grünbaum’a geldiğinde, hâzırın bilhassa kalabalıktı. Salondan mezar yerine doğru kül kabının peşinden yürürken, yanımdaki kulağıma eğilip fısıldadı: “Şu ticaret müşavirinin Krotoschin’de elde edemediği makam neydi – sammas¹ değil mi? Zavallı Grünbaum’un hikâyesini hiç unutmayacağım!” Adımlarının temposuna uydurup ezberine almak üzere tekrar etmeye başladı sonra: “Krotoschin’de sammas, Krotoschin’de sammas.”

Nazilerin ırk doktrini ‘yükselterek Nordikleştirme’ kavramını çıkarmıştı. Bunu başarıp başarmadıklarını söylemek, benim selâhiyetimi aşıyor. Fakat bir ‘yükselterek Yahudileştirmeye’ kesinlikle yol açmıştı – buna direnenlerde bile. Yahudi gözlüğünü çıkarmanız imkânsızdı, her hadiseyi öyle görüyor, her haberi, her kitabı öyle okuyordunuz.

Bu gözlük de aynı kalmıyordu ama. Başlangıçta ve uzun süre boyunca o gözlüğün camlarından görülen şeyler pembe bir umudu kuşanmıştı. “Beterin beteri var!” O kadar sık işittim ki bu deymi, ordu haberlerindeki zafer haberlerini ve tutsak rakamlarını fazla ümitsizce ciddiye aldığımda! Ama sonra, işler Naziler için gerçekten kötüye gittikçe, yenilgilerinin üstünü örtemez hale gelince, müttefikler Alman sınırlarına yaklaşıncı ve aşınca sınırları, şehirler ardı ardına düşman bombalarıyla yerle bir edilince –yalnız Dresden tabu gibi görünüyordu–, Yahudiler gözlüklerini değiştirdiler. Mussolini’nin çöküşü, eski gözlüklerle gördükleri son hadise olmuştu. Savaş buna rağmen devam edince güvenlerini kaybettiler ve tamamen zıddına döndü.

1 Sinagog görevlisi.

Savaşın kısa sürede biteceğine artık inanmıyor, Führer'e gözle görünmez büyülü güçler atfediyorlardı – artık tereddüde kapılan taraftarlarının atfettiğinden bile daha büyülü güçler.

Ayrı bir Ari bodrumu da bulunan Yahudi Evimizin Yahudi bodrumunda oturmuştuk; Dresden felâketi gününden kısa süre önceydi. Korkmaktan çok sıkılarak ve ürpererek yüksek alarmin geçmesini bekliyorduk. Tecrübeyle sabitti ki bize bir şey olmazdı, yine mutlaka eza altındaki Berlin'e saldıracaklardı. Uzun süredir olduğundan daha az meyustuk; öğleden sonra karım Londra'daki sadık Ari dostlarımızdan haber almıştı, ayrıca en önemlisi Thomas Mann'ın son konuşması duyulmuştu, zaferden emin, insanî açıdan güzel bir konuşmaydı. Vaazlara genellikle karnımız toktu, onlar tadını kaçırır insanın – bu sahiden maneviyatınızı yükseltiyordu.

Neşemi dert ortaklarıma geçirmek istiyordum, oturan gruplara yaklaşıp “Bugünkü haber bültenini duydunuz mu? Mann'ın son konuşmasını biliyor musunuz?” diye soruyordum. Herkes sırt çeviriyordu. Kimileri yasak konuşmalardan korkuyordu: “Bunları kendinize saklayın, toplama kampına gitmek istemiyorum.” Kimileriye acılaşılmıştı: “İsterse Ruslar Berlin'e dayansın,” diyordu Steinitz, “savaş daha yıllar sürer. Ondan ötesi histerik iyimserlik!”

Yıllar boyunca bizde insanlar iyimserlerle kötümserler diye iki ırk gibi ayrılmıştı. ‘Nasil birisi?’ sorusuna kaçınılmaz olarak ‘iyimserdir’ veya ‘karamsardır’ cevabını alırdınız. Yahudi ağzında bunların anlamı ‘Hitler çok geçmeden devrilir’ veya ‘Hitler ayakta kalır’ idi. Artık sadece karamsarlar kalmıştı. Bayan Steinitz kocasından da baskın çıktı: “İsterse Berlin'i de alsınlar – bir şey değişmez. Savaş Yukarı Bavyera'da devam eder. En az üç yıl. Bizim için fark etmez zaten, üç yıl olmuş altı yıl olmuş. Sonunu görmeyiz. Eski Yahudi gözlüğünüzü kırın artık!”

Üç ay sonra Hitler ölmüş, savaş bitmişti. Ama tabii Steinitz çifti bunu göremediler, o vakit Yahudi bodrumunda birlikte oturduğumuz başka bazıları da göremedi. Onlar şehrin enkazı altında yatıyorlar şimdi.

Suratımda her gün yeniden patlayan bir tokattı, Gestapo'nun Sen'inden de küfürlerinden de daha ağırdı, hiçbir zaman protesto ve telkinle mukavemet edemedim buna, hiçbir zaman da kanıksamadım, şu benim Labrüyere tipleri arasında bile birine rastlamadım bu zilletten sakınabilmiş.

Gerçekten düşünme eğitiminden geçmiştin sen, iyi yetişmiş ve alanına tutkuyla bağlı bir Alman dili ve edebiyatı uzmanı idin, zavallı Elsa Glauber, profesörünün has asistanı, öğrencilerinin yardımcısı ve danışmanı idin. Sonra evlenip çocuk sahibi olduğunda filolog, dil aratıcısı ve öğretmen olarak kaldın yine – belki de haddinden fazla kaptırmıştın kendini, çünkü kötü niyetliler “Bay Başmüşavir” diyorlardı arkandan.

Komik bir şekilde muhafaza edebildiğin klasikler kütüphanenle ne kadar uzun bir süre boyunca bana yardımcı olmuş-tun! Yahudiler ancak Yahudi kitaplarına sahip olabilirlerdi –kitaplarını ellerinde tutmalarına izin verildiği müddetçe–, Bayan Başmüşavir en güzel basımlarını bir araya getirdiği Alman klasiklerine bağlıydı. On iki yıldır yüksek okul düzeninin dışındaydı ve Gestapo'nun Yahudi cemaatinin reisliği gibi azaplı bir görev yüklediği, böylece cellatlarla kurbanları arasında her iki tarafın da itip kaktığı çaresiz bir aracı konumuna oturttu-

ğu gayet kültürlü bir işadınının karısı olmuştu. Bu arada Elsa'nın çocukları onun idaresi altında bu paha biçilmez kitapları okumaya başlamışlardı. Bu hazineyi her yeri köşe bucak arayan Gestapo'dan nasıl kurtarmışlardı? Gayet basit ve ahlâkî bir biçimde! İtinalı bir dürüstlükle. Bir cildin yayımcısının ismi Richard M. Meyer ise, Elsa Glauber M. peçesini kaldırıyor, bu kısaltma yerine Mose ismini yazıyordu. Yahut Germanist Pniower'in Yahudi olduğuna dikkat çekiyor veya evde arama yapanlara ünlü Gundolf'un asıl isminin bir Yahudi ismi olan Gundelfinger olduğu bilgisini veriyordu. Germanistler arasında o kadar fazla gayrı Ari vardır ki, bu yayımcıların koruması altında Goethe'nin ve Schiller'in eserleri ve daha birçok kitap "Yahudi kitabına" dönüşüverdi.

Elsa'nın kütüphanesinin düzenine de dokunulmamıştı, çünkü gerçi Reis'in geniş villası Yahudi Evi ilan edildiği için ailenin birkaç odaya sıkışması gerekmişti ama yine kendi dört duvarlarının arasındaydılar. Bu Yahudi klasiklerinden bol bol istifade edebildim, Elsa'yla uzmanlık alanımız üzerine ciddi sohbetler yapmak da teselli vericiydi.

Tabii bu arada durumumuzun ümitsizliğine dair de çok konuşuyorduk. Elsa'nın iyi bir Yahudi mi yoksa iyi bir Alman yurtseveri mi olduğunu bilemiyordum. Gidişatın tazyikine göre her iki düşünce ve duygu biçimi de öne çıkabiliyordu. Ayık gündelik sohbetlerde bile patetik ifadeler ortaya çıkabiliyordu. Elsa sık sık, çocuklarının doğru Yahudi imanıyla yetişmelerine ne kadar önem verdiğini anlatıyor ama aynı zamanda hali hazırda rezillığe rağmen Almanya'ya –"ebedî Almanya" diyordu her seferinde– inancı içlerinde hissetmelerini istiyordu. "Benim gibi düşünmeyi öğrenmeli, İncil okur gibi Goethe okumalı, fanatik Almanlar olmalı!"

İşte buydu, suratıma inen tokat. "Ne olmalılar dediniz, Bayan Elsa?" – "Fanatik Almanlar, tıpkı benim olduğum gibi. Ancak fanatik Almanlık anavatanımızı şimdiki gayrı Almanlık halinden arındırabilir." – "Ne söylediğinizi biliyor musunuz Siz? Fanatikle Alman –yani Sizin kastettiğiniz anlamda Alman– kadar birbirine uymayacak iki şey olamaz, anlamıyor musunuz

bunu...?” Biraz da öfkeyle, kitaptaki “Fanatik” bölümünde not ettiğim her şeyi yağdırdım üzerine, parça bölük ve darmadağın tabii, ama o oranda sert. Sonunda da dedim ki ona: “Can düşmanlarımızın dilini konuştuğunuzu anlamıyor musunuz? Böylece mağlubiyeti kabul ediyor, teslim oluyor ve tam da şu Almanlığınıza ihanet etmiş oluyorsunuz. Siz bunu anlamıyorsanız, Sizin gibi okumuş biri, Sizin gibi lekesiz bir Almanlığı savunan biri anlamıyorsa bunu – kim anlayacak, kim savuşturacak o zaman? Şu yalıtılmış müşkül halimizde özel bir dil geliştirmiş olmamız, Nazi lügatinde bizim için biçilmiş resmî tanımlamaları kullanmak zorunda kalmamız, şurada burada bu jargonun genişlediğini, jargonla ve İbranîce kökenli kelimelerle cilveleşmeler olduğunu görmemiz, bütün bunlar doğaldır. Ama galibin diline boyun eğmek, hele bu galibin...!”

Elsa benim bu patlamamdan şaşkınlığa düşmüştü, başmüşavir ağırlığını kaybetti, kusurunu kabul etti, düzelteceğine söz verdi. Sonraki sefer, bu defa *Iphigenia*'yla¹ ilgili “fanatik sevgisini” beyan edince, hemen yumuşaklıkla düzelttim onu. “Ah tabii, böyle demeyecektim” dedi, “Dönüm'den sonra alıştı işte dilim.”

“Dönüm'den sonra mı?” – “Bunu da mı men ediyorsunuz? Bu defa haksızsınız ama. Güzel, şiirsel bir kelime, taze çapalanmış toprak kokuyor, Hitler'in adamları tarafından bulunmadığına eminim, kesinlikle Georg'un oralardan”.² – “Kesinlikle öyle ama Naziler devraldılar işte bu kelimeyi, çünkü kan ve toprak söylemine, toprağın, toprağa bağlılığın yüceltilmesine çok güzel uyuyor. Ellerini atarak hastalık bulaştırdılar bu kelimeye, artık önümüzdeki elli yıl boyunca aklı başında kimse...”

Sözümü kesti, karşı saldırıya geçti: Bir softa, bir başöğretmen, uzlaşmaz birisi olduğumu söyledi, “fazla kızmayın ama – bir fanatik” olduğumu...

Zavallı Elsa Glauber – ondan ve tüm ailesinden bir daha hiç haber alınamadı; “Theresienstadt'tan götürüldüler”, onlar hak-

1 Yunan mitolojisinde bir tanrıça figürü; birçok yazarın yanında Goethe de onunla ilgili bir parça yazmıştır.

2 Dresden'de eski Saksoyna krallarının ikamet ettiği Georg Şatosu'nun bulunduğu iç şehir.

kında son işittiğimiz bu oldu. Şimdi açıkça adını vererek onu anmaya kalkıştığımızda, –estetliğe ve başmüşavir edalarına olan yatkınlığına rağmen saygı duyacağınız bir şahsiyetti çünkü ve onun metin maneviyatına çok şey borçluyum–, bu anma bir ithama dönüşüyor.

Fakat bir filoloğu itham etmek, dil üzerine pek düşünmeden aynı günaha bulaşan başka herkesi sorumluluktan bir miktar sıyracaktır. Çünkü herkes bulaşmıştır bu günaha, tek tek herkes bu dile mahsus kelimelerden birisiyle yer almış hafızamın sicil kaydında.

Genç K. vardı mesela, hiç kültürlü birisi olmayan bir tüccar, tamamen Almanlıkta erimişti, beşikte vaftiz edilmişti ve kendini gayet doğal olarak Protestan sayıyordu, Yahudi diniyle hiçbir bağı yoktu, Siyonist yönelimleri hiç anlamıyor ve tabii bunlara asla hayırhah bakmıyordu... lâkin “Yahudi milleti” ifadesini devralmıştı ve habire aynen Hitlerizmin kullandığı biçimde kullanıyordu, sanki bugün Alman milleti, Fransız milleti vs. ile aynı anlamda böyle bir millet varmış gibi, sanki “Dünya Yahudiliği” –Nazilerin bu şüpheli terimini de tekrarlıyordu– bilinçli ve iradî olarak böyle bir millî birlik oluşturmuyormuş gibi.

Sonra bütün fizikî ve psişik yönlerden K.’nın tam zıddı olan Rusya doğumlu, Moğol çehreli S. vardı, Almanya’nın amansız düşmanıydı, bütün Almanlara da düşmandı çünkü bütün Almanları inançlı nasyonal sosyalistler olarak görüyordu. En kabasından Siyonist milliyetçisiydi ve bu Yahudi milliyetçiliğinin haklarını savunurken “millî menfaatlerden” söz ediyordu.

Savunmasız hastalarına karşı –kocaman açılıp kasılmış bir ağızla ne karşılık verebilir insan?– müthiş konuşkan birisi olan dişi, hayır dişi muamelecisi F. ise tıpkı S. gibi istisnasız bütün Almanlara ve Alman olan her şeye düşmandı fakat Siyonizmle ve genel olarak Yahudilikle hiçbir ilişkisi yoktu; bir dönem gayet elverişli özel koşullarda İngiltere’de bulunmuş olmasından kaynaklanan, budalaca bir İngiliz hayranlığıyla doluydu. Her araç, her giysi parçası, her kitap, her kanaat İngiltere kaynaklı olmalıydı yoksa peşinen kötü bir şeydi, hele Almanya kaynaklıysa, –isterse Almanya’nın eski zamanlarından olsun–, mutla-

ka berbattı. Çünkü Almanlar “karakterce düşük” idiler bir ke-
re. Pek sevdiği bu “karakterce” kelimesiyle Nazilerin icat ettiği
bir terimin yayılmasına katkıda bulunduğunu aklına bile getir-
miyordu (nasıl yeni dönemden taraf olanlar da bunun bilincin-
de değilseler). Nazi pedagojisi öğrencilerin zihniyetinden, ka-
tıksız Nazi olmalarından başka bir şeye önem vermiyordu; her
tür türlü kabiliyet ve beceriden önce, bütün bilgilerden önce, her
konuda sadece zihniyete bakılıyordu. Bu yeni sıfatın her tara-
fa yayılmasını okul dilinin, sınav ve karne zaruretlerinin etki-
siyle açıklıyorum; kusursuz Nazi anlamına gelen “karakterce
iyi” notu, her türlü kariyer için bütün kapıları açıyordu çünkü.

Diş muamelecimizin en hoşlanmadığı ve bunu en zengin lü-
gatle ifade ettiği kişi, hasta muamelecimizdi. O en parlak devri-
ni hekim yüzbaşı olarak görev yaptığı Birinci Dünya Savaşı’nda
yaşamıştı. Tamamıyla 1914’ün subay dili içinde yaşıyor ve far-
kında olmadan, Goebbels’in tedavüle soktuğu her deyiimi katı-
yordu o dile. Ne kadar çok “darboğaz” aşmış, kaç “krizin üste-
sinden gelmiş”ti!

Yahudi hekimimizin bir meslekdaşı LTI’yi çok başka saik-
lerle ve çok farklı biçimde kullanıyordu. DR. P. 1933’ten önce
kendini tamamen Alman ve hekim olarak hissetmiş, din ve ırk
meselelerine ayıracak bir dakikası olmamıştı, Nazizmi kazasız
belâsız geçip gidecek bir delilik veya bir hastalık olarak kabul
etmişti. Şimdi mesleğinden atılmıştı, fabrikada zorunlu çalıştı-
rılıyordu ve benim de uzun süre mensup olduğum grubun us-
tabaşıydı. Burada hiddetini tuhaf bir biçimde dışa vurdu. Nazi-
lerin, özellikle Hitler’in bütün Yahudi düşmanı ifadelerini sa-
hiplendi, sürekli bu ifade tarzıyla konuşmaya başladı; Führer’i
mi kendi kendisini mi alaya aldığını, kendini aşağılayan bu ko-
nuşma tarzını ne derece doğallaştırdığını, muhtemelen artık
kendisi de tayin edemez hale gelmişti.

Böylece, parçası olduğu Yahudi grubunun hiçbir adamına,
isminin önüne Yahudi sıfatını eklemekten hitap etmemeye alış-
tı. “Yahudi Löwenstein, sen bugün küçük dikiş makinesini kul-
lanacaksın.” – “Yahudi Malın, al, diş Yahudisi için hasta kâğı-
dın” (diş hekimimizi kastediyordu). Grubun mensupları önce

şakadan, sonra alışkanlıkla bu konuşma tarzına uyum sağladılar. Bazılarının tramvaya binme izni vardı, diğerlerinin yayan gitmesi gerekiyordu. Buna uygun olarak, Araçla Giden Yahudi - Yürüyen Yahudi ayrımı vardı. Fabrikada yıkanma imkânı pek rahat değildi. Bazıları bu imkânı kullanıyor, bazıları temizliğini eve gidince yapmayı yeğliyordu. Bunları da Yıkanan Yahudi - Kirli Yahudi diye ayırt ediyorlardı. Gruba sonradan katılanlara tatsız gelebiliyordu bu ama bir münakaşa çıkartacak kadar da ciddiye almıyorlardı.

Yemek molalarında durumumuzla ilgili herhangi bir mesele üzerine sohbet ettiğimizde, ustabaşımız Hitler'e mahsus cümleleri öyle güvenle zikrediyordu ki, bunları onun vicdanî kanaatlerine dayanan kendi sözleri sayabilirdik. Mahn, dün akşam 42'deki gece denetiminin insafli geçtiğini söylüyordu mesela. Polis açıkça Gestapo'nun zıddıydı, en azından yaşlı memurlar basbayağı eski sosyal demokratlardılar. (Yazları dokuzda, kışları sekizde evde olmak zorundaydık; polisin bunu denetlemesi gerekiyordu.) Dr. P. hemen atılıyordu: "Marksizmin emeli, dünyayı planlı biçimde Yahudiliğin ellerine teslim etmektir." Başka bir seferinde bir anonim şirketten söz açılmıştı. Doktor, kararlı bir ses tonuyla şöyle dedi: "Yahudi, hisse senetlerini ele geçirme yoluyla millî üretim döngüsüne sızmakta ve onu kendi bezirgânlığının nesnesi kılmaktadır." Sonraları *Kavgam* kitabını etraflıca inceleme fırsatı bulduğumda, karşılaştığım uzun cümleler fazlasıyla tanıdık geldi; ustabaşımızın günlüğüm için kâğıtlara geçirdiğim ifadelerine tıpatıp uyuyorlardı. Führer'in uzun cümlelerini ezberden tekrarlayabiliyordu o.

Ustabaşının kaçıklıklarını –meczupluk demeyeceksek– bazen eğlenerek, bazen tevekkülle dinliyorduk. Bana Yahudilerin mâdûniyeti açısından sembolik görünüyordu onun hali. Sonra Bukowzer bize katıldı ve barış sona erdi. Bukowzer yaşlı, çok çekmiş ve çabuk kızan bir adamdı, geçmişindeki Almanlıktan, liberallikten ve Avrupacılıktan pişmanlık duyuyor, Yahudilerden Yahudilikle ilgili olumsuz bir söz veya sadece kayıtsız bir ifade duymayıversin, hiddetten köpürüyordu. Ustabaşımızın konuşmaları her seferinde onun dazlak kafatasının şakakların-

daki damarların halat gibi kabarmasına yol açıyor, her seferinde bağıırıyordu, “Ben aşağılatmam kendimi, dinimizin aşağılanmasına göz yumamam!” diye. Öfkesi doktoru başka alıntılar aktarmaya tahrik ediyordu, bazen, Bukowzer’e inme inmesinden korkuyordum. Ama o bağıırıyor, bağıırırken de hep Hitler’in pek sevdiği ünlü yabancı sözcüğü kullanarak¹ “Kendimi aşağılatmam!” diyordu! Bu iki LTI tebaasının düşmanlığı ancak 13 Şubat’ta sona erdi: Şimdi Sporer Sokağı’ndaki Yahudi Evi’nin enkazı altında yatıyorlar...

Bu tabiyet hali sadece gündelik konuşmalarda kendini gösterseydi, yine bir derece anlaşılabilir olurdu; o konuşmalarda insan dikkat etmez pek, her zaman gözünün önünde olana, durmaksızın kulağına çalınana daha fazla bağıımlıdır. Peki ama Yahudilerin basılı metinlerinde kullanılan, yani defalarca denetimden geçen ve tamamen sorumluluğunu taşıdıkları dil nasıldı? Yazarlar yazılarını yazarken kelimelerini teraziye koyar, düzelti okuması yaparken iki defa daha tartarlar.

Daha başlarda, henüz birkaç Yahudi yayın organı yayımlanıyorken rastlamıştım, mezar başında yapılan bir konuşma hakkında şu başlığı atmışlardı: “Führer’imiz Levinstein’in anısına” Bir cemaatin reisi *Führer* diye tanımlanmıştı. Talihsiz bir tatsızlık demiştim kendi kendime – bir hatibin, hele mezar başında konuşma yapan birisinin aktüaliteye el atmasında hafifletici sebepler aranabileceğini teslim etmek gerekirdi.

Kırkılı yıllara geldiğimizde artık çoktandır hiçbir Yahudi yayın organı kalmamıştı, Yahudi vaazlarının kamusal yayını söz konusu değildi. Bunun yerine, Yahudi Evlerinde modern Yahudi edebiyatına erişmek mümkündü. Birinci Dünya Savaşı’nın hemen ardından Almanya’da Almanlarla Alman Yahudilerinin hayatları birbirinden kopmaya başlamış, Siyonizm ülkede taban bulmuştu. Bir yığın Yahudiliğini vurgulayan yayınevi ve kitapçı kuruldu, bunlar sadece Yahudi tarihi ve felsefesiyle ilgili eserleri, Yahudi yazarların Yahudi ve Alman-Yahudi meseleleri üzerine edebî ürünlerini yayımlıyordu. Bütün bu neşriyat çok

1 Özgün metinde, Almancaya İngilizceden geçen “diffamieren/defamation” kullanılıyor.

defa üyelikler üzerinden aboneliklerle dağıtılıyordu – sanıyorum, gelecekte kültür tarihi ve sosyoloji boyutunu hesaba katmak isteyen bir edebiyat tarihçisinin bu yayın ve dağıtım biçimiyle meşgul olması gerekecektir. İşte bu yayınlardan, mebzul miktarda bulunuyordu kaldığımız yerde. Özellikle arkadaşımız Steinitz'te bunların geniş bir koleksiyonu bulunuyordu; o kendisine sunulan bu tür serilerin tamamına abone olmayı kültürlü olmanın ve imanın bir icabı olarak görmüştü. Buber'in yazılarını, getto romanlarını, Prinz'in, Dubnow'un vs. Yahudi tarihlerini hep onda bulup okudum.

Burada rast geldiğim ilk kitap, Yahudi Kitap Şirketi'nin bir yayınıydı: Arthur Eloesser'in *Getto'dan Avrupa'ya: 19. Yüzyılın Tinsel Yaşamında Yahudilik* kitabıydı (Berlin, 1936). Onu şahsen tanımaksızın, Arthur Eloesser'le büyümüştüm ben, tam anlamıyla. [Bin sekiz yüz] Doksanlı yıllarda edebiyata ilgim uyan-
dığında, o *Vossische Zeitung*'un tiyatro eleştirmeniydi, orası o zamanlar bana en yüksek ve imrenilecek mevkilerden biri olarak görünüyordu. Eloesser'in ürünlerini bugün bir toplu değerlendirmeye tabi tutacak olsam, tam o zamanın (henüz Ullstein'a geçmemiş) "Voss Teyze"sine¹ uygun olduğunu söyledim; heyecan verici olmayan ama sağlam, devrimci olmayan ama cesur liberal bir performanstı. Ayrıca bütün bu eleştirilerin, hiçbir milliyetçi darlığa kısılmadan hep Avrupa'ya baktıklarını, – Eloesser hafızam beni yanıltmıyorsa Fransız Aydınlanmasının dramasıyla ilgili sıkı bir doktora çalışması yapmıştı–, açıkça ve büyük bir doğallıkla kendilerini Alman saydıklarını kesin olarak söyleyebiliriz; kimsenin aklına bu eleştirileri Alman olmayan birisinin yazdığı gelmezdi. Şimdi nasıl da değişmişti her şey! Yenilmişsin, itilip dışlanmışsin ümitsizliği vardı, ilk satırdan son satıra. Kelimesi kelimesine alın bunu. Çünkü kitabın en başında, yazarın Amerikalı bir akrabasından devraldığı şiar: *We are not wanted anywhere* idi, Almancasıyla: Yahudiler her yerde istenmeyen adamlardır! (Hitler Yıllarının başlarında lokantaların camekânlarına dönüşümlü olarak "Yahudiler burada isten-

1 Berlin'in en eski gazetesi olan liberal eğilimli *Vossische Zeitung*'a halk arasında takılmış isim.

miyor” ve “Yahudilere yasaktır” ilanları asılırdı. Sonraları yasak ilansız, kendiliğinden uygulanır hale geldi.) En sonda da 1882’de ölen sofı Yahudi ve sıcak kalpli Alman yurtseveri Berthold Auerbach’ın gömölme töreninden söz edilir. Fr. Theodor Vischer anma konuşmasında onun mezarında canlanarak kalkacağını söyler fakat Eloesser kitabını bağlarken der ki: “Lakin şairin ve onun arkadaşlarının çağı, bir dünya görüşü olarak liberalizmin ve ümidini ona bağlayan Alman Yahudisi’nin çağı, o toprağın altına gömölünmüş bulunuyordu.”

Eloesser’in kitabında beni en fazla hayrete düşüren sarsan şey, bu tamamen asimile olmuş liberal aydının tasfiye edilmesini kabullenisindeki savunmasız teslimiyet değildir, mecburiyetten dolayı yarım gönüllü Siyonizme yönelişi de değildir. Ümitsizlik ve yeni tutamak arayışı tamamen anlaşılabilir. Ama sürata inen o tokat var ya, hep tekrarlanan o tokat! Titizlikle hazırlanmış bir kitapta galibin dili, LTI’nin bütün karakteristik biçimlerini tekrar tekrar uygulayan bir mâduniyetle devralınmıştır. Birinci tekile sıkıştıran basitleştirmeye (ümidini ona bağlayan Alman Yahudisi), insanlığı ayrıştıran basitleştirmeye (Alman insanı) defalarca rast gelinir... Berlin’de Nicolai’nin aydınlanmasından eleştirel felsefeye geçildiğinde, “kuvvetli bir dönüm” denir buna... Yahudiler kültür meselesinde Almanlarla “uyumlandırdıklarına” inanmışlardır... Michael Beer’in *Parça*’sı “örtülü” bir parça, Heine’nin *Almansor*’u “örtülü” bir Yahudi’dir... Wolfgang Menzel Almanya’nın tinsel hayatının daha kapsamlı bir “otarşisini” hedefliyordur... Börne yetiştirme yıllarını “mücadeleci” biçimde yaşamış, Heine’nin ve Disraeli’nin kuşağına çalınan türden melodiler ve “kanın mistik çağrısı” onu yolundan saptırmamıştır... Modern gerçekçi dramaya “hiza veren” etken, toplumsal koşulların suçluluğu kanaati olmuştur... Tabii herhalde Clausewitz’e dayanan ve Naziler tarafından ölüme kışkırtılan “eylemin kanunu” da mevcuttur. “Kotarmak” da, “millî bünyeye uygun” da, “yarı Yahudi” de, “melez” de, “öncü kol” da, *e tutti quanti*¹

Eloesser’in kitabının hemen yanında, Rudolf Frank’ın ay-

nı diziden aynı yıl çıkmış olan bir “anlatı-romanı” duruyordu: *Ahnen und Enkel*.¹ Burada LTI içerilere kaymış, diye yazmışım günlüğüme, bugün de yayımlanmaya uygun bir ifade arasam daha iyisini bulamazdım. Kuşkusuz, Nazilerin lügati “soy”, “sadık takipçiler”, “kotarma” vs. ile de belli ediyordu kendini; yazar açıkça Goethe’nin anlatma üslubunu taklit ettiğinde bu iyice tuhaf kaçıyor. Ama bu da biçimsel olarak yozlaşmış olandan daha derin bir anlamda galibin diliydi işte. 1935 yılında Burma’ya yerleşen ve sıra hasretlerini büyük dedelerinin-ninelerinin anavatandaki yaşantılarının hatıralarıyla doyurup giden Alman göçmenlerini anlatıyordu (şunu da söylemeli ki, edebî açıdan hayli yetersiz bir biçimde yapıyordu bunu)... Almanya’nın somut bugününden tek bir kısa cümleyle söz ediliyordu; yazar burada insanların niye bayıldığı Ren havzasından egzotik diyarlara göçtüğü sorusunu şöyle cevaplıyordu: “Bunun için sebepleri vardı, çünkü Yahudi’ydiler.” Bunun dışında Almanya’yla ilgili yazılanlar tarihsel romancılık eseriydi, dönüp dolaşıp, geleneğe sadık oldukları kadar Almanlığa da tutkun, basbayağı Almancılık yapan Yahudilerden söz ediliyordu. Almanya aşkını miras olarak almış bulunan bu göçmenlerin konuşmalarında ve duygularında, onları sürenlere karşı haklı bir nefretin hissedilmesi gerektiğini düşünür insan. Hayır, tam aksi! Kalplerinin hem klasik Almanca hem klasik İbranice aşkıyla çarpmasını trajik bir kader olarak kabul etmişlerdi. Alman cennetinden sürülmüş olmalarının suçunu Nazilerde görmüyorlardı pek, ne de olsa esas meselelerde onlarla aynı hissediyor, aynı hükümleri veriyorlardı.

Almanlarla Yahudilerin karışık evlilikleri mi? “Yoo, yoo! Tanrı’nın ayırdığını insan bir araya getirmemeli!” – “Düsseldorflu şairin vatan şarkısını”, o hasret dolu “Bilmem ki anlamı ne bunun”u söyleriz; “Göçebeydik ve göçebe kalırız. İrade-miz hilafına göçebe.” Kendi kendimize ev kurmaya da muktedir değilizdir. Nerede isek, kendimizi ötekilerin üslubuna uydururuz (Nazi cephesinden ‘asalakça’ derler buna), şimdi örneğin pagoda üslûbunda bir sinagog inşa edeceğiz, göçmen yer-

1 *Atalar ve Torunlar*.

leşimimizin ismi de “Kameriye Diyarı”¹ olacaktır. – Nazilerin ilk yıllarında LTI’nin sloganlarından biri ‘Elin işe değsin!’ idi, Hitler ve adamları Yahudileri sürekli tacir ve entelektüel mahlûklar olmakla itham ediyorlardı. Frank’ın kitabı, dört kuşaktır zanaatkâr olan bir Yahudi ailesini yüceltir, onları ahlâkî bir timsal olarak gösterir, açıkça “doğaya ve zanaata dönüşü” vaaz eder ve Burma’da da film çevirmeyi düşünen sinema yönetmenini (“gör bak nasıl bir imalat kotaracağım onlara!”) sapkın ve yoz birisi olarak karalar. – Tarihsel romanlarda kuyuyu zehirlemekle suçlanan bir Yahudi, yunup aklanmak için çevredeki bütün sulardan içer, on dört kupa içer “ve ırmakların ve pınarların suyu içine girer onun. Damarlarından bedenine, özüne ve tüm hissedişine akar.” Meşruluğunu kazanıp yaşaması için Ren havzasında bir ev verilir ona, şükredip orayı hiç terk etmeyeceğini söyler “ve sularını içip içine aldığı toprağa iyice eğilir.” Kantop² doktrininin daha şiirsel bir methiyesi olabilir miydi? – Kitabın sonunda genç bir anneyle çok genç bir kızın yeni vatanlarına bir çocuk armağan etmeye niyetlendikleri anlatılırken de, talihsiz komikliğini yazarın fark edemediği bir törensellikle şöyle denir: “İki ana... kız kardeşler gibi yürüyorlar oraya... verimli ülkelerine yeni bir nesil taşıyorlar.” – Üçüncü Reich’in üremeye ve kadına verilen değere ilişkin öğretisiyle mükemmel uyumu hissetmemek mümkün mü burada da?

Kitabı okumayı istemeye istemeye tamamladım. Edebiyat tarihçisinin kendisine ters geldi diye bir eseri kaldırıp atmak gibi bir hakkı yoktur. Kitapta hoşuma giden tek şahsiyet, yurdunda olduğu gibi Burma’da da filmcilik mesleğine sadakat gösteren günahkâr Fred Buchsbaum’du; ne *Esse*’sinden, ne Avrupa-lılığından, ne bugününden sürdürüyordu kendini; komedi filmi çeviriyor ama ne kendi kendine komedi, ne de kendi kendisinin komedisini oynuyordu. Her ne kadar bütün Yahudi Evlerinde galibin dili devralınmış olsa da, sadece düşüncesizce bir

1 Dindar Yahudiler, İbrani takviminin yedinci ayında (Eylül/Ekim), hasat mevsiminde, Eski Ahit’te bahsedildiği gibi bir geçici kameriye kurar, bir hafta boyunca orada yer, orada gecelerler.

2 Kan ve toprak.

köleleşmeydi bu, galibin öğretisi benimsenmiş, onun yalanlarına iman edilmiş değildi.

Bir Pazar öğleden önce bunlar geçiyordu aklımdan. Mutfakta dört kişi oturuyorduk, Stühler’le ikimiz karılarımıza bulaşıktaydık yardım ediyorduk. Güçlü kuvvetli yapısıyla Bavyeralı kökenini yansıtan gözüpek Bavyeralı Bayan Stühler, sabırsız kocasını teskin ediyordu: “Tekrar o konfeksiyon firmaları adına iş seyahatine çıkacak olursan –günün birinde olacak yine bu!– yine bir hizmetçi kız tutarız!” Stühler bir müddet sesini çıkarmadan sert hareketlerle tabakları kurulamaya devam etti. Sonra tutkuyla vurgulayarak dedi ki: “Artık hiç seyahat etmeyeceğim... tamamen haklılar, üretken olmayan, bezirgânca bir şey bu... bahçıvanlık veya ona benzer bir şeyler yapmak istiyorum... doğaya yakın olmak istiyorum!”

Galibin dili... cezasız kalmaz onu konuşmanız, nefes gibi içinize çeker, ona göre yaşarsınız.

Seliksohn'la takas ilişkimiz vardı: O şeker hastasıydı, bize küçük miktarlarda et ve sebze karşılığı patates getirirdi. Bunu niye yapıyordu, hiç anlamadım. Almanlığın her şeyinden nefret etmesine ve yıldız taşıyanlar arasındaki her Alman yurtseverini – pek az kalmıştı bunlardan– ya soytarı ya sahtekâr addetmesine rağmen ikimize sahici bir sempati duyması da hep biraz dokunmuştur bana. Kendisi Odessa'da doğmuş, ancak on dört yaşındayken Birinci Dünya Savaşı sırasında Almanya'ya gelmişti; bir Alman okuluna ve üniversitesine gitmiş olmasına rağmen veya kendi ifadesiyle tam da bu nedenle, Kudüs'tü hedefi. Mütemediyen beni tavrımın anlamsızlığına ikna etmeye çabalardı. Her tutuklamada, her intiharda, kamplardan gelen her ölüm haberinde, yani her bir araya gelişimizde, buluşmalarımız gittikçe sıklaşıp ve tartışmalarımız gitgide hararetlenirken hep şunu söylüyordu: “Siz de hâlâ Alman olacak hatta Almanya'yı seveceksiniz öyle mi? Yakında Hitler'le Goebbels'e aşkınızı da ilan edersiniz!”

“Onlar Almanya demek değil ki, sevgili dostum – meselenin esası orada değil zaten. Bu arada bugün bu konuyla ilgili hoş bir şey buldum. Julius Bab ismi hiç gelmiş miydi kulağınıza?”

“Evet, Berlinli okumuş Yahudilerden biridir değil mi, dramaturg ve eleştirmen?”

“İşte, Steinitz’in kitap dolabında onun bir kitabının bir özel baskısı var, kimbilir nasıl düşmüş buraya. Elli kadar şiir, müsvedde gibi, sadece dostları için yayımlamış, çünkü kendini sahiden yaratıcı bir şair saymıyor, kendi mısralarının ardında birilerinden devralınmış bir melodiyi duyar gibi oluyordu. Çok namuslu bir tevazu, gayet de yerinde; gerçekten de kâh George’u, kâh Rilke’yi sezinleriz onda, içinden geldiği gibi değil de daha çok öğrendiği gibi konuşur. Ama bir kıtası vardır, öyle dokunmuştur ki bana, yapaylığını, bağımlılığını neredeyse unuturum. Günlüğüme not etmiştim, şimdi Size okuyacağım, yakında da ezberlemiş olurum, o kadar sık düşünüyorum bu şiiri. Almanya’yla ilgili iki şiir, birisi 1914’ten, diğeri 1919’dan, ikisi de aynı itirafla başlar:

Almanya’yı seviyor musun peki? – Ne anlamsız soru!

Kendi saçımı, kendi kanımı sevebilir miyim,

sevebilir miyim kendi kendimi?

Sevmek, cüret etmek ve kazanmak değil mi?!

Çok daha derin, tercihsiz bağlıyım ben kendime

Ve ‘ben’ demek, kendim demek olan bu ülkeye.

Cüret ve kazanmayla ilgili satır ‘George’lamasıyla kulağımı tırmalamasa, kıskanabilirdim. Tam da bu dediği gibi işte. Sadece şair ve benim için de değil üstelik, binlerce kişi için.”

“Kendi kendine telkindir, kendini kandırmaktır bu, en dürüst haliyle öyledir; çok zaman da düpedüz yalan, tabii arada sayısız ara basamak var.”

“Peki Birinci Dünya Savaşı’nın en güzel Almanca şiirini kim yazdı?”

“Lissauer’in mübalağalı nefret türküsünü kastetmiyorsunuz herhalde?”

“Saçma! ‘Aşağıda, Tuna kıyısında tünemiş iki kara karga...’ (umarım doğru naklediyordumdur); söyleyin, Yahudi Zuckermann’ın bu nazmı, en hakikisinden Alman halk türküsü değil midir?”

“En az ‘Lorelei’¹ kadar hakiki, yani en az onun kadar yapay kurgulanmış, duygusallığı en az onun kadar yapıştırma. Heine’nin Yahudiliğe geri dönüşünü biliyor olmalısınız ama Zuckermann’ın Siyonizmini ve Siyonist şiirlerini herhalde bilmek istemeyeceksiniz. Fakültenizin karatahtasında ve başka birçok yerde yazan o laf doğrudur: ‘Yahudi Almanca yazıyorsa şayet, yalan söylüyordur!’”

“İnsanı ümitsizliğe sevk ediyor bu, hiçbiriniz galibin dilinden kaçınmıyorsunuz, Almanları sadece düşman olarak gören Siz bile!”

“Bizim onun dilini konuşmamızdan çok o bizimkini konuşuyor! Bizden öğrendi. Her şeyi sahteleştiriyor, canice tahrif ediyor sadece.”

“Nasıl yani? O mu bizden öğrenmiş? Ne demek istiyorsunuz?”

“1933’teki ilk gösterileri hatırlıyor musunuz? Naziler Yahudilere karşı ilk yürüyüşleri tertitlediklerinde... ‘Tek yön Kudüs’ü, ‘Ala Geyik Yahudileri kovuyor’u ve orada taşınan diğer pankartları, resimleri hatırlamıyor musunuz? Yürüyüş kolunda bir Yahudi de vardı, upuzun bir sopaya tutturulmuş bir afiş taşıyordu, ‘Defolalım!’ yazıyordu afişte!”

“Dinlemiştim bunu, acı bir fıkra sanmıştım.”

“Hayır, gerçekten öyle olmuştu ve bu ‘Defolalım’ Hitlercilikten eskidir, biz galibin dilini konuşuyor değiliz, Hitler Herzl’den öğrendi bu dili.”

“Hitler’in Herzl’den bir şeyler okuduğuna inanıyor musunuz?”

“Onun herhangi bir şeyi ciddiyetle okuduğuna inanmıyorum. Sadece gündelik genel kültürden parça bölük bir şeyler aşırıp, o delice sistemine yarayacak şekilde karmakarışık tekarlamış ve abartmış bunları. Ama onun deliliğindeki deha veya demonluk veya onun caniliği de –istediğiniz gibi adlandırabilirsiniz– burada zaten, aşırıldığı her şeyi ilkel insanları kapıp götürecek bir şekle sokuyor, aslında belirli bir düşünme kabiliyetine sahip bulunan veya bir zaman sahip bulunmuş insanları da ilkel sürü hayvanlarına dönüştürüyor, buna itiraz etmek müm-

1 Ren kıyısında yüksek bir kayalık ve o kayalıktaki periyle ilgili efsane. Üzerine birçok şiir ve şarkı yazılmıştır, en bilineni Heinrich Heine’ninkidir.

kün değil. *Kavgam*'ında Yahudi düşmanlığından, Viyana deneyimlerinden ve izlenimlerinden ilk bahsettiğinde, doğrudan Siyonizmden de bahseder, Viyana'da Siyonizmin varlığı gözden kaçırılmazdı zaten. Demin dediğim gibi, her şeyi en pis, en gülünç avam bayağılığıyla tahrif eder; siyah saçlı Yahudi oğlan şeytanî sırtışıyla Ari sarışına pusu kurup Cermen ırkını kirletir ve kendi aşağı ırkını, Yahudi milletini dünya hâkimiyetine erdirmek için mahsus yapar bunu – sahiden böyledir, aynen aktarıyorum, gerçi hafızamda kaldığı kadarıyla ama esas noktalar kesinlikle harfi harfinedir!”

“Bunu biliyorum hatta o alıntıları Size tek tek söyleyebilirim çünkü Hitler alıntılarında bizim ustabaşımızın üstüne yoktur, bu da onun gözde pasajlarından. Yahudilerin zorla piçleştirme yoluyla beyaz ırkı tahrip etmek üzere Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Ren havzasına zencileri getirdiğini söyleyerek devam eder. Peki ama bunun Siyonistlerle ne alakası var?”

“Yahudileri bir millet olarak, bir politik birim olarak görmeyi ve ‘Dünya Yahudiliği’ diye kafasında birleştirmeyi kesinlikle Herzl'den öğrendi.”

“Herzl'e korkunç bir ithamda bulunmuş olmuyor musunuz?”

“Kana susamış bir adam ondan bunu çaldıysa, Alman Yahudileri de kendisine vakitlice kulak vermediyse Herzl ne yapabilir? Şimdi artık çok geç, şimdi de Siz geliyorsunuz karşımıza.”

“Geç değil.”

“Siz var ya!... Yarın öbür gün, tıpkı Rathenau¹ gibi, sarışın bir Cermen kalbi taşıdığınızı, Alman Yahudilerinin de Kuzeylilerle Süebyalılar arası bir tür Alman kavmi olduğunu iddia edersiniz.”

“O sevimsiz sarışın Cermen kalbi lâfını kesinlikle ağzıma almam ama salt tinsel açıdan bakarsak bir tür Alman kavmi tairifi bizim gibilere kesinlikle uyabilir; bizlere, yani ana dilleri Almanca olan ve tamamen Alman eğitimi almış olanlara. ‘Dil

1 Alman-Yahudi sanayici ve politikacı. 1922’de Sosyal Demokratların desteğiyle Dışişleri Bakanı olarak Almanya’nın diplomatik tecridinin kırılması için önemli adımlar attı. Aynı yıl radikal (proto-nazi) milliyetçilerin düzenlediği suikasta kurban gitti.

kandan fazla bir şeydir!’ Başmüsavir Elsa’nın bana mektuplarını gösterdiği Rosenzweig’la başka bir ortak nokta olamaz ama Rosenzweig Buber kanadındandır. Herzl’e devam edelim.”

“Sizinle konuşmanın bir anlamı yok, Herzl’i tanımıyorsunuz. Onu öğrenmeniz gerekir, eğitiminizin bir parçası olmalı bu, onu Size biraz anlatmaya çalışacağım.” –

Bu konuşma günlerce zihnimden çıkmadı. Herzl’in tek bir satırını okumamış olmam bir eğitim eksikliği miydi, nasıl olmuştu da ona hiçbir zaman meyletmemiştim? Ondan bahsedildiğini tabii çoktan duyuyordum, Siyonist hareketle de hayatımda birkaç kere karşılaşmıştım. İlki yüzyılın başlarında, Münih’te kararlı bir Yahudi grubu beni kafalamaya çalıştığıındaydı. Bu dünyaya ait olmayan bir şeyden bahsediyorlarmışçasına omuzlarımı silkip geçmiştim. Sonra Birinci Dünya Savaşı’ndan birkaç yıl önce Schnitzler’in Özgürlüğe Giden Yol’unda, hemen üzerine de Prag’da bir tebliğ sunarken karşılaştım Siyonizmle. Prag’da Siyonist öğrencilerle bir kafede birkaç saat geçirin-ce, Schnitzler’in okuduğumda düşündüğümünden de daha emin olarak, bunun Avusturya’ya özgü bir mesele olduğuna hükmetmiştim. Devleti birbirine dış bileyen veya en fazlası tahammül gösteren milliyetlere bağlamaya alışılmış olan bir yerde bir Yahudi milliyeti de olabilirdi; gönüllü getto tecridiyle kendi dilini ve töresini korumakta inat eden bir küçük burjuva Yahudi nüfusunun topladığı Galiçya bölgesinde, maruz kaldıkları baskı ve takibat nedeniyle daha iyi bir vatana kavuşmayı özleyen komşu Polonyalı ve Rus Yahudi gruplarına çok benzer biçimde, Siyonizm anlaşılır bir şey olabilirdi. Ne var ki bir yanıyla anlaşılmazdı benim için: Nasıl olmuştu da ancak önceki yüzyılın doksanlı yıllarında ve ancak Herzl’le ortaya çıkmıştı? Ashına bakarsanız Siyonizm oralarda çok daha eskiden beri hep mevcuttu, hatta kısmen politik biçimiyle bile tomurcuklanmıştı, sadece politik uğrağının meydana çıkması ve Batı’da ve Avrupa koşullarında yuvalanmış özgürleşmiş Yahudilerin milliyet fikrine ve geriye göç emeline dahil edilmeleri yeni bir şeydi; Herzl mevcut bir harekete işte bu unsuru katmıştı.

Ama bana neydi, Almanya’ya neydi ki bundan? Siyonizmin

Posen taşrasında taraftarları olduğunu biliyordum, bizim orada Berlin'de de bir Siyonist grubun hatta bir Siyonist derginin varlığından haberdardım – ama Berlin'de zaten her türden uç ve egzotik tuhaflıklar bulunurdu, bir Çin kulübü bile vardı mesele. Benim yaşam çevremi, şahsımı ne ilgilendirirdi bu? Almanlığımdan, Avrupalılığımdan, insanlığımdan, 20. yüzyılımdan o kadar emindim ki. Kan mı? Irk nefreti mi? Günümüzde olmazdı ki böyle bir şey, hele Avrupa'nın göbeğinde! Savaşlar da artık olmayacaktı, hele Avrupa'nın göbeğinde... belki Balkanlar'ın bir köşesinde, Asya'da, Afrika'da olurdu en fazla. 1914 Haziran'ına kadar, Ortaçağ koşullarına geri dönme ihtimaline dair yazılanları hep fantezi saymıştım, barışla ve kültürle bağdaştırılamayacak her şeyi de 'Ortaçağ koşullarına' katıyordum.

Sonra Birinci Dünya Savaşı geldi, benim Avrupa kültürünün sarsılmaz sağlamlığına olan güvenim elbette sarsıldı. Tabii ki antisemit Nazi selinin günden güne kabarmasını hissediyordum; profesörler ve öğrenciler arasında bulunuyordum neticede ve bazen onların küçük burjuvaziden de beter olduklarını düşünüyorum (daha fazla suçlu oldukları kesin). Şimdi savunma ve zaruret halinden ötürü Siyonist hareketin bizde de güçlendiği de tabii meçhulüm değildi. Ama ilgilenmiyordum bununla, daha sonra Yahudi Evlerinde binbir zahmetle toparladığım Yahudilere mahsus neşriyatı o zamanlar hiç okumuyordum. Kendimi böyle kapatmam inat mıydı, körlük müydü? İki si de değil, sanırım. Almanya'ya sıkı sıkıya tutunmak mıydı, refüze edildiğini bilmek istemeden sevmek miydi bu? Asla, patetik bir şey değildi, gayet anlaşılır bir tutumdur. Bab'ın¹ mısraları, benim söyleyebileceğim her şeyi söylüyor sahiden. (Kendisi hâlâ benimser mi acaba onları? Hâlâ hayatta mıdır? – İkimiz de on iki, on üç yaşında çocukken tanımıştım onu, bir daha da görmedim.) Fakat 1942 günlüklerimin fazla derinlerine dalıyor, filoloğun not defterinden uzaklaşıyorum.

Ama hayır; bunlar da konunun parçası. Çünkü Almanya'yla ilgili bu şeyleri yanlış veya eksik mi anlıyorum diye çok düşünüyordum o zamanlar, şayet öyleyse şimdiki gözlemlerime de

1 Julius Bab (1880-1955), Alman tiyatro eleştirmeni, edebiyat tarihçisi ve şairi.

itimat etmemeliydim, en azından Yahudi meselesini değerlendirmek için uygun kişi ben değildim. Markwald'e haftalık olağan ziyaretimi yaptığımda bu konuyu açtım. Markwald, altmışlarının sonlarında, neredeyse tamamen felç olmuş fakat zihnen mükemmel diri bir adamdı. Birkaç saatte bir, ağrıları eza verici hale geldiğinde, yiğit karısı bir morfin iğnesi yapıyordu. Yıllardır böyleydi, yıllarca da böyle devam edebilirdi. İltica etmiş oğullarını tekrar görmek, torunlarının çocuklarını tanımak istiyordu. "Fakat beni Theresienstadt'a götürecek olurlarsa mahvolum çünkü orada morfin bulamam." Theresienstadt'a nakledildi, tekerlekli sandalyesi olmadan; ve orada mahvoldu, karısı da onla beraber. Yıldızlılar arasında, tıpkı fabrikadaki vasıfsız işçiler ve okuma yazma bilmezler gibi bir istisna teşkil ediyordu bir bakıma: Babası Orta Almanya'da arazi sahibi idi, ziraat tahsili yaptıktan sonra baba çiftliğini devralmış, dünya savaşı esnasında Saksonya Tarım Bakanlığı'nda yüksek bir mevkie atanana kadar orayı işletmişti. Arada sırada bana –bu da Yahudi faslındandır– domuzların öldürülmesinden söz ederdi, sürekli tekrarlanan ithama göre Yahudiler Almanlar açlıktan ölsünler diye öldürüyorlardı domuzları; şimdi Naziler farklı isimler altında benzer önlemler alıyorlardı: Birinci Dünya Savaşı'nda Yahudilerin domuz cinayetleri denen şeye şimdi Alman öngörülülüğü ve planlı millî iktisat deniyordu. Felçli adamla sohbetlerimiz sadece zirai meseleler etrafında dönmüyordu ama kesinlikle: Karı-koca Markwaldler politika ve edebiyatla yakından ilgiliydiler, okumuş insanlardı ve son yılların hadiseleri onların doğal olarak Alman Yahudilerinin sorunlarına eğilmelerine yol açmıştı – tıpkı benim gibi. Ne var ki onlar da galibin dilinden kaçınamamışlardı. Yüzyıllardır Almanya'da yaşadığı kanıtlanabilen ailelerinin tarihini müthiş lezzetli anlattıkları bir el yazısı metin vermişlerdi bana, Nazi kelime hazinesinin geniş geniş kullanıldığı bu metin "soy bilgisine" bir katkı niteliği taşıyordu ve yeni devlet rejiminin kimi "otoriter" yasalarına sempati göstermekten de geri kalmıyordu.

Markwald'la Siyonizm üzerine konuştuk, Almanya'da bu harekete esaslı bir anlam atfedip atfetmediğini öğrenmek istiyor-

dum. İdare memurları her şeyin istatistikî bir ölçümünü yapmaya yatkındırlar. Evet, bu “Avusturyalı harekete” elbette rast gelmişti; Dünya Savaşı’nın bitiminden sonra antisemitizmin baskısı karşısında bizde de yükselişe geçtiğini fark etmişti. Ama asla sahiden Almanya çapında bir hareket olmamıştı bu, bizde hep sadece bir azınlık, bir öbek insan ilgilenmişti bununla, Alman Yahudilerinin büyük çoğunluğu Almanya’dan koparılamazdı. Asimilasyonun başarısızlığından veya geriye döndürülmesinden söz edilemezdi; Alman Yahudilerinin kökünü kurutabilirdiniz ama onları Almanlıktan çıkartamazdınız – kendileri Almanlıktan çıkmaya çabalasalar bile. Bunun üzerine ona Seliksohn’un Herzl’in Nazizm üzerindeki etkisi hakkında anlatıklarını aktardım...

“Herzl mı? Kim ki, ne ki o?”

“Siz de mi hiçbir şeyini okumadınız onun?”

“Adını ilk defa duyuyorum.”

Bayan Markwald kendisinin de Herzl’den hiç haberi olmadığını söyledi.

Bunları kendimi temize çıkartmak için kaydediyorum. Almanya’da son ana kadar Siyonizme tamamen yabancı olan benden başka da çok sayıda, çok fazla sayıda insan olmuş olmalıydı. Kimse kalkıp da böyle uç bir asimilasyon taraftarının, “Ari olmayan bir Hristiyanın”, bir ziraatçının bu meselede iyi bir tanık olmadığını söylemesin. Aksine! Bilhassa iyi bir tanıktır, çünkü yukarıdan bakmayı sağlayan yüksek bir mevkidedir. *Les extrêmes se touchent*: Birbirine aşırı zıt tarafların birbirleri hakkında en çok şey bilenler olması anlamında da doğrudur bu cümle. 1916’da Paderborn’da askerî hastanede yatarken, kilise kütüphanesinde Fransız Aydınlanması edebiyatından en iyi şekilde faydalanma imkânı bulmuştum...

Fakat Hitler öğrenim yıllarını Avusturya’da geçirmişti ve Alman resmîyet dilinin “beyan ve ilan” üslubunu nasıl peşinde sürüklediyse oralarından, Herzl’in konuşma ve düşünme biçimlerini de –bu biçimler arasındaki geçişi saptamak zordur, özellikle de ilkel bünyelerde– oralarda içselleştirmiş olmalıydı – şayet sahiden onda var idiyse bu biçimler. Bu konuşma ve değer-

lendirmelerden kısa süre sonra Seliksohn bana Herzl'in iki kitabını getirdi, Siyonizm Yazıları ve Günlüklerinin ilk cildi, ikisi de 1920 ve 1922'de Berlin'deki Yahudi Yayınevi'nce basılmışlardı. Bu kitapları ümitsizliğe varan bir irkilemeyle okudum. Günlüğüme bununla ilgili aldığım ilk notta şöyle demişim: "Ya Rab, beni dostlarımdan koru! Bu iki kitapta Hitler ve Goebbels ve Rosenberg'in Yahudileri itham ettiği birçok şeyle ilgili kanıt malzemesi bulabilirsiniz, buna niyet edecek olursanız; bunun için tevil ve tahrifte fazlaca maharete hacet yok."

Daha sonra birkaç başlık ve alıntıyla Hitler'le Herzl'in benzerliklerini ve benzemezliklerini ortaya koydum. Tanrıya şükür benzemezlikler de var aralarında.

Her şeyden önce: Herzl hiçbir zaman yabancı halkların ezilmesini hele köklerinin kurutulmasını amaçlamaz, Nazi felâketinin temelinde yatan, bir ırkın veya bir milletin seçilmişliği ve tüm aşağı insanlık üzerindeki efendiliği iddiasını asla gütmez. O sadece bir grup ezilmiş için hak eşitliği talep eder, eza görenlerin ve takibe uğrayanların bir grubu için mütevazı bir güvenli mekân ister. "Aşağı insan" kelimesini sadece Galiçya Yahudilerine aşağı insan muamelesi yapıldığını anlatırken kullanır. Sonra: Dar görüşlü ve dik kafalı değildir, Hitler gibi zihnen ve manen gelişmemiş değildir, o bir fanatik değildir. Sadece öyle olmayı ister ve ancak yarı fanatik birisi olabilir; içindeki aklı, basireti ve insaniyeti boğamaz, kendisini kaderin tanrı tarafından gönderilmiş temsilcisi olarak hissedışı sadece bazı anlarla sınırlıdır, ikinci Musa değil de sadece fanteziye kabiliyetli bir tefrika yazarı mı olduğunu sık sık sorar kendine. Amaçları arasında değişmez olan tek bir şey vardır, planları arasında da açıkça uygulamaya konmuş olan o tek şeydir: Kurtulamamış, ahalisi olarak kalmış, sahiden ezilmiş Doğu Yahudileri kitlesine bir vatan yaratılması gereği. Sorunun Batı'daki yanına geldiğinde çelişkilere dalar, bunları telif etme çabaları da akim kalır. Millet kavramının tanımını sallantıya girer, hükümet işlerinin yöneticisi olan Gestor'un¹ diktatör mü parlamento mu olduğu ke-

1 Bir vekâlete sahip olmaksızın başkaları adına tasarruf yetkisi kullanan. Roma hukukuna dayanan terimi Herzl siyaset ve devlet tasarımına uyarlamış, Ges-

sinlik kazanamaz; ırk ayrımı aklına yatmaz fakat karışık evlilikleri yasaklamayı ister; “hüzünlü” bir saadette Alman eğitime ve Alman diline bağlıdır, Batılı olan her şey gibi Filistin’e kaçırıp kurtarmak ister onları da, fakat Yahudi halkını oluşturanlar yekpare Doğulu getto sakinleri kitesidir vesaire vesaire. Herzl tüm bu salınımlarıyla dahiyane değil ama sıcak kalpli ve ilginç bir insandır.

Lakin kendisini tanrının elçisi mertebesine yükselttiği ve misyonuna layık olma sorumluluğunu hissettiği anda, Yahudilerin Mesih’inin Almanların Mesih’ine düşünsel, ahlâkî ve dilsel benzerliği kâh grotesk, kâh ürkütücü bir dereceye varır. Yedi saatlik iş gününü simgeleyen yedi yıldızlı “nasyonal sosyal bayrağı” açar, ona karşı duran her şeyi parçalar, ona direnen her şeyi yerle bir eder, o kaderin görevlendirdiği Führer’dir, milletin kitesi içinde, onun tarafından millete dönüştürülecek olan kitle içinde bilinçsizce uyuklayan şeyi gerçekleştirir – ve Führer’in “sert bir bakışı olmalıdır”. Ama aynı zamanda psikolojiden anlamalı ve kitlenin ihtiyaçlarını paylaşmalıdır. Kendi hür düşünceliliğine ve bütün bilimlerle ilgili teşvikçi tutumuna halel getirmeksizin kitlenin çocukça inançları için haç mekânları icat edecek, kendi başının üzerindeki ışık hâlesini istismardan geri durmayacaktır. “Kendi efsanemin oluşumunu gördüm ve dinledim (başarılı bir kitlesel toplantıdan sonra bu notu düşer). Halk duygusaldır, kitleler bulanık görür. Sanıyorum şimdi hakkımda açık seçik bir tasavvurları var. Yavaş yavaş etrafımda hafif bir sis oluşuyor, belki de içinde yürüyeceğim bir buluta dönüşecek.” Her aracı kullanarak propaganda yapmak lâzımdır: Çocuksu kitleye Ortodoksluk ve haç mekânlarıyla yaklaşacaksanız, asimile olmuş ve tahsilli çevrelere de “snobizm yoluyla Siyonizm propagandası” yapacak, sözelimi Viyana Kadınlar Derneği’nde Börries von Münchhausen’in Yahuda şarkılarına ve Mosche Lilien’in illüstrasyonlarına atıfta bulunacaksınız. (Şimdi, Birinci Dünya Savaşı’ndan önce birçok Yahudi derneğinde Yahuda şiirlerini okuyan Mün-

tor’u millet ve devlet fikri/çıkarı adına adeta ilahi bir misyonla eyleyen merci olarak düşünmüştür.

chhausen'in Hitler Reich'ında büyük Alman şairi diye hürmet görüp bir kan-ve-toprak-adamı olarak Nazilerle gayet iyi anlaş-tığını söyleyecek olursam, varacağım yere gelmiş olurum. Ama önden gitmiş olmayayım.) Gösteriş ve tacizkâr semboller iyi ve onsuz olunmaz şeylerdir, üniformalara, bayraklara ve törenle-re değer vermek gerekir. Müşkûlat çıkartan eleştiriciler dev-let düşmanı muamelesi görürler. Acil önlemlere gösterilen di-renişler "acımasız bir sertlikle" bastırılmalı, farklı düşünenleri zan altında bırakmaktan ve hakarete uğratmaktan çekinmeme-lidir. Protestocu Rabbiler denilenler, ehemmiyetli dinî gerek-çelerle, Batı'yı kapsayan politik Siyonizme itiraz ettiklerinde, Herzl "Seneye Kudüs'teyiz!" der. "Millî yozlaşmanın son on yıl-larında" –asimilasyonu kastediyordur– bazı Rabbiler kadim ar-zunun ifadesini "sulandıran bir yorum" getirmişler, Kudüs laf-zıyla aslında Londra'nın, Berlin'in veya Chicago'nun kastedildi-gini söylemişlerdir. "Yahudiliğin mirasını bu şekilde tevil eder-seniz, ondan geriye bu beylerin aldığı yıllık aidattan başka bir şey kalmayacaktır tabii." Ayartma ve tehdit, dozu iyi ayarlan-a-rak beraber olmalıdırlar: Kimse ilticaya zorlanmamalıdır; ne ki mütereditler, geride kalanlar, iki cihanda salâh bulmayacak-tır, Filistin'deki halk "hakiki dostlarını, hasadı henüz şerefle-n-dirilmek değil küfür yemek iken dava için mücadele etmiş ve eza çekmiş olanlar arasından bulacaktır."

Bunlar iki Führer'de müşterek olan deyimler ve konuşma edaları iken, Herzl çok defa öteki Führer'in eline korkunç si-lahlar verir. Rotschildleri servetlerini Yahudi milleti uğru-na harcamaya zorlamak ister, değil mi ki bütün büyük güçle-rin ordularını kendi zenginleşmeleri için çalıştırıyorlardır. Pe-ki ya toparlanan Yahudi milleti –hep bu söylenir: Biz yekpare bir birliğiz, biz tek milletiz!– kendini nasıl kabul ettirecek, hak-kını nasıl alacaktır? Savaşan Avrupa güçlerinin barış antlaşma-larında para gücü olarak devreye girecektir. Yahudi devletinin kurulmasından sonra da bir dış ülke olarak Avrupa'da hâlâ ye-terince Yahudi oturuyor olacağı için daha kolay olacaktır bu, bu Yahudiler kendi devletlerine dışarıdan hizmet edeceklerdir. Nasıl da tevil fırsatları çıkar bu sözlerden Nazizm için!

Dönüp dolaşıp ikisinin kişiliklerinin akrabalığına, konuşmalarının aynı tınlamasına geliriz. Hitler rejiminin ne kadar çok sayıda resmî kabulü, ne kadar çok sayıda söylevi, ne kadar çok sayıda zavallılığı ‘tarihsel’ olarak tanımladığını sayın isterseniz. Herzl de bir gezinti esnasında *Neue Freie Presse*’nin yayın yönetmenine düşüncelerini açtığında bu “tarihsel bir an” sayılır, elde ettiği en ufak diplomatik başarı anında dünya tarihinde yerini alır. Günlüğüne emanet ettiği bir an vardır sonra, orada onun kişisel varoluşu bitiyor, tarihsel varoluşu başlıyordur...

Dönüp dolaşıp ikisinin uyuşan yanlarına geliyoruz – düşünsel yanları, üslupları, psikolojik yanları, spekülatif yanları, politik yanları... ve nasıl da teşvik etmişlerdir birbirlerini! Herzl’in millî birliği dayandırdığı unsurlardan yalnızca bir tanesi Yahudilere tastamam uyar: Hasmin ve peşlerine düşenin müşterekliği; bu açıdan tabii bütün ulusların Yahudileri Hitler’in karşısında “Dünya Yahudiliği” içinde erimiştir. Bizzat Hitler, onun husumetinin cinneti ve onun deliliğinin kendi kendini katlayan kurnazlığı, ondan önce ancak fikren mevcut olanı somutlaştırmış, Siyonizme ve Yahudi devletine Herzl’in kazandırdığından daha fazla taraftar kazandırmıştır. Yine Herzl – Hitler başka kimden emelleri için bu kadar esaslı ve kullanışlı dersler alabilirdi?

Bu kolay retorik soruyla bir kenara koyduğum meselenin ayırtıcı bir cevabı, bir doktora çalışmasından fazlasını gerektirir. Kuşkusuz Nazi doktrini Siyonizm tarafından tekrar tekrar tahrik edilmiş ve zenginleştirilmiştir fakat Führer’in ve Üçüncü Reich’in şu veya bu yaratıcısının Siyonizmden tam neleri aldıklarını kesin olarak saptamak her zaman kolay olmayacaktır.

Zorluk, ikisinin de, Hitler’in de Herzlin de büyük ölçüde aynı mirastan beslenmesindedir. Nazizmin Alman köklerinden bahsettim, daraltılmış, dar kafalılaştırılmış, saptırılmış romantizmdir bu. Bir şey daha ekleyip kitschleştirilmiş romantizm dersem, iki Führer’in zihin ve üslup açısından ortaklıklarını tastamam tanımlamış olurum. Herzl’in örnek aldığı kişi, birçok defa sevgiyle andığı II. Wilhelm’di. Wilhelm’in kahraman pozlarının psişik kökenini gayet iyi idrak etnesi, –saçaklı saka-

linin altındaki kolunun felçli olduğu onun meçhulü değildir-, kayzere daha kalpten bir yakınlık duymasını sağlar. Yahudilerin yeni Musa'sı da bir gümüş zırhlı muhafız alayının düşünürüdür. Hitler ise Wilhelm'i milleti mahveden biri olarak görmüştür ama onun kahramanca havalarını ve kitschleştirilmiş romantizme düşkünlüğünü paylaşır, dahası, bu yönlerden çok çok ilerisine geçmiştir onun. –

Tabii Herzl konusunda Başmüşavir Elsa'yla da konuştum, o tabii biliyordu Herzl'i. Ama fazla hararetle bakmıyordu ona, özel bir sevgisi de kuvvetli bir antipatisi de yoktu. Onu fazla “vulger”, “tinsel” yönden yetersiz buluyordu. Zavallı Doğu Yahudilerinin iyiliğini istiyordu, şüphesiz büyük hizmetlerde bulunmuştu onlara. “Fakat biz Alman Yahudilerine söyleyecek bir şeyi yok, zaten Siyonist hareket çoktan aştı onu. Oradaki politik gerilimler beni fazla ilgilendirmiyor; ılımlı burjuva Herzl'le iki taraf da mutabık değil, katı milliyetçiler de komünistler ve Sovyetler'in dostları da. Benim için aslolan Siyonizmin manevi önderliğidir, onu da bugün hiç şüphesiz Buber temsil ediyor. Martin Buber'e hürmetim var, şayet böyle fanatikçe –pardon!– Almanya'ya bağlı olmasaydım tamamen ona bağlanırdım. Herzl'in kitschleştirilmiş romantizmiyle ilgili söyledikleriniz tamamen doğru, Buber ise sahici bir romantiktir, pirüpak, çok derin, neredeyse şöyle diyeceğim: Tam bir Alman romantigi. Nihayetinde ayrı bir Yahudi devletinden yana olması yarı yarıya Hitler'in suçu, yarı yarıya da... tanrım, onun memleketi Viyana'ydı, sahiden Alman olmak için buradan, Alman Reich'ından olmak lazım. Buber'in en iyi yanını, aynı zamanda pirüpak Almanlığı, Buber'in arkadaşı Franz Rosensweig'da bulursunuz. Rosensweig'in mektuplarını vereyim Size...” –kendisinde iki nüshası olan o paha biçilmez kitabı sonradan bana hediye etti hatta, bu adamı hâlâ anarım, kendi zamanının düşünce tarihine o kadar iyi nüfuz etmişti ki–, işte bunlar da Buber'in birkaç parça bir şeyi.”

Filolojik vicdanımı yatıştırmak için bir ara değerlendirme: Benim bu Livius konuşmalarım gayet hafif Liviuscudur; kaynakları günlüğümdür, gerçekten günbegün olayların taze tesiri

altında, işittiklerimin tınısı kulağımda çınlarken yazdım onları.

Buber bana tamamen yabancı değildi, yirmili, otuzlu yıllardan beri din felsefecileri arasında bir namı vardı; daha az tanınan ve erken ölen Rosenzweig'la ilk defa karşılaşıyordum.

Buber öylesine romantik ve öylesine mistiktir ki, Yahudiliğin özünü zıddına çevirir. Tüm gelişmeler, bu özün çekirdeğinde keskin bir rasyonalizmin, tanrı fikrini duygusallıktan azamî ölçüde arındıran bir tutumun bulunduğu, Kabbala'nın ve mistisizmin sonraki yükselişlerinin, hâkimiyetini hep sürdüren ve belirleyici olan bu ana eğilime karşı bir reaksiyonun tezahürlerinden ibaret olduğunu göstermiştir. Buber'e göreyse aslolan ve yaratıcı olan Yahudi mistisizmidir, Yahudi akılsallığı sadece donma ve yozlaşmayı ifade eder. Kapsamlı bir din araştırmacısıdır; Doğulu insanı dinsel insanın ta kendisi sayar, tüm Doğulu insanlar arasında en yüksek basamağa erişenler de Yahudilerdir. Farklı bir istidat taşıyan etkin Garp dünyasıyla yüzyıllarca yakın temas halinde yaşadıkları için, şimdi Şarkın ve Garbın en iyi tinsel unsurlarını kaynaştırıp her iki yana aktarmak onların ödevidir. Bu noktada romantik insan, aynı zamanda romantik filolog işe karışır (Herzl'de politikacının işe karışması gibi değil ama): Yahudiler din yönünden en yüksek noktaya Filistin'de çıkmışlardır, onlar göçebe değildir, köken itibarıyla çiftçi bir halktırlar, bütün imgeler, İncil'in bütün imgeleri buna işaret eder, onların "tanrısı ziraatin koruyucu efendisi, bayramları ziraat bayramları, yasaları ziraat yasasıydı" "Peygamberlik genel ruhun hangi mertebesine erişirse erişsin... onun genel ruhu daima bu özel Kenan toprağından bir bedene girmek istiyordu..." Avrupa'da Yahudi ruhu, özellikle de "uyumlanmış" Yahudilerin ("Garp diyarının bütün cennet ve cehennemlerini kat eden") ruhu yara almıştı; fakat "ana toprağına değdikleri anda yaratıcılığını tekrar kazanacaktı" Alman romantizminin düşünce hatları ve duygularıdır bunlar, romantik dilin dünyasıdır; özellikle de gündelik yaşamdan yalıtılmışlığıyla, rahipçe törenselliğiyle ve sırlı karanlığa olan meylliyle, Buber'in kapıldığı yeni-romantik şiirin ve felsefenin dili.

Franz Rosenzweig'in durumu da benzerdir, fakat o kendini

tamamen mistisizmde kaybetmez, Almanya'yla mekânsal bağından da vazgeçmez.

LTI'min kundura tezgâhından ayrılmayayım. Yahudiliğin özü, Siyonizmin haklılaştırılması değil benim konum. (Mümin bir Yahudi, çağımızın dünya çapındaki ikinci diasporasının tanrının iradesiyle birincisi gibi olacağı sonucuna varabilir rahatlıkla; tabii diasporaların ne birincisi ne ikincisi bir ziraat tanrısından yola çıkmıştı, çünkü bu tanrının milletine verdiği asıl görev bir millet olmamaları, hiçbir mekân ve beden kısıtına bağlanmadan, köksüz olarak, çıplak fikre hizmet etmeleriydi. Bunun üzerine ve manevi kendine mahsusluğun "çiti" olan gettonun anlamı üzerine, boğazlarını sıkı bir ilmiğe dönuşen çit üzerine, misyonun belli başlı taşıyıcılarının hurucu üzerine, –"büyük Spinoza" der Buber, kendi öğretisiyle açık bir çelişkiye düşerek–, huruç üzerine, yeni ulusal sınırların dışına fırlatılma üzerine... tanrım, ne kadar çok felsefe yaptık bütün bunlar üzerine! Bu Biz'in kapsadıklarından hâlâ hayatta olanlar dehşet verici derecede azdır!)

Tezgâhımın başından ayrılmıyorum. Buber'in karakteristik üslubuna, onun özel bir törensel ışıltı verdiği aynı kelimelere, tescillenme gibi, biricik gibi, biriciklik gibi, Naziler tarafında ne kadar sık rast geldim; Rosenberg'de olsun, daha ufaklarda olsun, kitaplarda ve gazete yazılarında olsun. Arada sırada filozof edalarına girmeyi severlerdi, arada sırada sırf tahsillilere hitap etmeyi severlerdi; kitleyi etkiliyordu bu.

Rosenberg'le Buber'in üslup akrabalıkları, birçok değerdendirmedeki akrabalık –ziraatçiliği ve mistisizmi göçebelikten ve rasyonalizmden üstün tutmak, Rosenberg'in de gönlüne göre dir-: Hitler'le Herzl arasındaki akrabalıktan da daha yadırgatıcı görünmüyor mu bu? Lakin her iki vakada fenomenin açıklaması aynıdır: Romantizm, yalnız kitschleştirilmiş değil sahicci romantizm zamanın hâkimidir ve ikisi de onun pınarından içerler, masumlar da suya zehir katanlar da, kurbanlar da celatlar da.

En Üstünlük Sıfatının Lâneti

Hayatımda bir defa, aşağı yukarı kırk yıl evvel, bir Amerikan gazetesinde bir yazı yayımlamıştım. Almanca yayın yapan *New-Yorker Staatszeitung*, Adolf Wilbrandt'ın 79. doğum günü anısına, onun biyografisini yazmış olan benim bir makaleme yer vermişti. Matbu nüsha elime geçtiği andan itibaren, tüm Amerikan basınının imgesi ebedi olarak gözlerimin önünde dikilmişti. Muhtemelen hatta kesinlikle haksız bir izlenimdi bu, çünkü her genelleme yalancıdır ama bunun idrakinde olma- ma rağmen, isterse en geniş düşünsel bağlamda olsun, ne zaman Amerikan gazeteciliği konusu açılrsa, değişmez bir biçimde ve olanca netliğiyle bu imge belirdi kafamda. Wilbrandt makalemin dizgisinin tam ortasına, yukarıdan aşağıya kıvrıla kıvrıla uzanarak satırları ortadan bölen bir müşhil ilacı resmedilmiş ve şu reklam sözleri konmuştu: “İnsanın bağırsakları otuz ayak uzunluğundadır.”

Ağustos'un 1907'sindeydi bu. Bu bağırsaklar üzerine, 1937 yazında olduğu kadar yoğun düşünmemiştim hiç. O zamanlar Nürnberg parti kongresinin ardından çıkan haberlere göre, tüm Alman basınının günlük tirajı üst üste konsa, stratosferin 20 kilometre içine kadar uzanırdı – oysa yabancı ülkeler Almanya'da basının çöktüğünden söz ediyorlardı. Aynı günlerde,

Mussolini'nin Berlin ziyareti vesilesiyle tören yollarının süslenmesi için 40 bin metre bayraklık kumaş harcandığını söylüyorlardı.

“Nicelikle niteliği birbirine karıştırmak, işte en kabasından Amerikanizm” diye not etmişim o zaman. Üçüncü Reich'in gazetecilerinin Amerikalıların çalışkan öğrencileri oldukları, giderek irileşen manşetlerin giderek sık kullanılmasından ve vurgulu sıfatların giderek makalelere yer bırakmamasından da anlaşılıyordu – “*Völkischer Beobachter* dünyanın en büyük basımını inşa ediyor.” Askerî, sportif ve ticarî meyiller de sıkı sıkıya yanaşıyorlardı bu arada.

Peki ama Amerikalılarla Nazilerin sayı şehvetleri gerçekten aynı mıydı? Daha o zamanlar bundan şüphe ediyordum. Otuz ayak boyu bağırırsak lâfında bir miktar mizah yok muydu, Amerikan reklamcılığının abartılı sayılarında hep bir parça dürüst naiflik hissedilmez miydi? Reklam anonsunu yapan, sanki şunu der gibi değil miydi her seferinde: Sevgili okur, sen de ben de abartmaktan zevk alıyoruz, kastedilenin ne olduğunu bal gibi biliyoruz ikimiz de – yalan söylüyor değilim yani, sen zaten kendiliğinden fazlalığı atıyorsun, övgülerimle bir yanılma yaratıyor değilim, en üstünlük sıfatlarının belirlediği biçim bu durumun sana daha etkili ve daha hoş gelmesini sağlıyor sadece!

Bir zaman sonra Amerikalı bir gazetecinin anı kitabına denk geldim: Webb Miller'in 1938'de Rowohlt Yayınevi tarafından Almanca basılan *Huzura Eremedim*'i. Buradaki rakam muhabbeti gayet dürüstçeydi; rekor kırmak mesleğin bir icabıydı: En hızlı havadis vermenin rakamsal kanıtını veriyor, en eksiksiz aktarımın rakamsal dayanağını da sunuyordunuz: Derin bir düşünümünden daha büyük onur kazandırıyor bu. Miller özel bir gururla, Habeş Savaşı'nın başlangıcını en dakik ayrıntılarıyla (3 Ekim 1935, saat 4.44, 4.55, 5) bütün diğer muhabirlerden kırk dört dakika önce bildirdiğini anlatır. Balkanlar üzerindeki bir uçuşuyla ilgili gayet tok sözlü doğa tasvirinin zirvesi de şudur: “Beyaz kütleler (ağır bulut kümeleri) saatte yüz mil hızla yanımızdan kayıp gidiyorlardı.”

Amerikan sayı kültü hakkında söylenecek şeylerin en beteri, kendi değerinden tamamen emin olması ve naif biçimde bunla böbürlenmesidir. Bir defa daha, şu fil mevzusundaki uluslararası mukayeseyi hatırlıyorum. Amerikalı “bininci filimi nasıl vurduğunu” anlatır. Bu fıkradaki Alman Kartacalıların savaş filllerinden bahsedişiyile, bir buçuk yüzyıl geride kalmış olan devrin düşünürler, şairler ve dünyaya uzak âlimler milletine aittir. Üçüncü Reich’in Almanı olsa, dünyanın en büyük fillerinin tasavvur edilemeyecek bir miktarını dünyanın en iyi silahıyla vurmuş olurdu.

LTI sayıları kullanırken Amerikan âdetlerinden bir şeyler öğrenmiş olabilir fakat ondan fazlasıyla farklılaşır; iki yönden farklıdır, zira sadece en üstünlük sıfatlarını abartmakla kalmaz, bilinçli olarak kötü niyetlidir, sürekli pervasızca aldatmayı ve uyuşturmayı hedefler. Ordu havadislerinde denetimi imkânsız ganimet ve tutsak sayıları art arda sıralanır, top, uçak, tank sayıları binken on bin olur, esirler yüz binlerle anılır, bir ayın sonunda bunlar toplanınca daha da fantastik sayılara erişilirdi; düşmanın ölümleri söz konusu olduğunda, artık kesin sayılar hiç geçmez, onun yerini hayal gücünün yetersizlik ifadeleri alırdı: “Tasavvur edilemez”, “sayısız” Birinci Dünya Savaşı’nda ordu haberlerinin serinkanlı kesinliğiyle övünülürdü. Savaşın ilk günlerinden, şu cümlelerin süslü mütevazılığı meşhur olmuştu: “Talimatta çizilen hatlar tutulmuştur.” Böylesine ayık bir serinkanlılıkta sebat edilemedi tabii ama bu bir üslûp ideali olarak ortamda salınmayı sürdürdü ve bu ideal hiçbir zaman mutlak olarak etkisiz hale gelmedi. Üçüncü Reich’in bültenleri ise baştan itibaren en üstünlük sıfatlarını devreye soktular, sonra da, durum müşkülleştikçe, kelimelerin tam anlamıyla ölçüsüzleştiler; askerî dilin temel esası olan disiplinli kesinliği tam zıddına çevirdiler böylece, onu fantastikleştirdiler, masalsılaştırdılar. Ganimet sayılarının masalsılığı, kendi kayıplarından hemen hiç söz etmemeleriyle de artıyordu – tıpkı filmlerdeki savaş sahnelerinde de sadece düşman cesetlerini yığdıkları gibi.

Ordu ve savaş dilinin sivil dile sirayet ettiğini Birinci Dünya Savaşı’nda da çok görmüştük; İkinci Dünya Savaşı’nın ka-

rakteristiği, Parti'nin dilinin, öz LTI'nin ordu dilini istila etmesidir. Sayı sınırının ayan beyan aşılmasında kendini gösteren topyekûn tahribat, "tasavvur edilemez" ve "sayısız" kelimelerinin devreye sokulması aşama aşama gerçekleşti: Başlarda yalnızca haberciler ve yorumcular bu aşırı kelimeleri kullanabiliyorlardı, sonra Führer'in dili beyanat ve hitaplarının coşkusu içinde bunlara kaydı, sonunda resmî ordu haberlerinde kullanılmaya başladılar.

Burada şaşırtıcı olan, sayılarla söylenen yalanların utanç verici derecede kısa ömürlü olmalarıydı; kitlenin düşüncesizliğinden ve tamamen aptallaştırılabileceğinden emin olmak, Nazi doktrininin temel esasları arasındadır. 1941 Eylül'ünde ordu havadislerinde, Kiev'de 200 bin insanın kuşatıldığı bildirildi; birkaç gün sonra aynı kuşatmadan 600 bin kişi esir alındı – anlaşılan şimdi bütün sivil nüfusu asker sayıyorlardı. Eskiden Almanya'da Doğu Asya'daki sayıların abartılılığıyla alay edilirdi; savaşın son yıllarında, Japon ve Alman haberlerinin nasıl en saçma abartma yarışına girdiklerini görmek sarsıcı oldu. Acaba Goebbels mi Japonlardan öğrendi bunu yoksa tersi mi diye soruyordu insanlar birbirine.

Sayılarda aşırılık savaş haberleriyle sınırlı değildi: 1943 ilkbaharında bütün gazetelerde, askerlere yollanan ve sahra mektubu nüshası denen okuma defterlerinden 46 milyon adedin gönderildiği yazıyordu. Bazen küçük sayılar da etkileyicidir. Ribbentrop 1941 Kasım'ında, savaşı daha otuz yıl sürdürebileceğimizi bildirdi; Hitler 26 Nisan 1941'de mecliste Napolyon'un Rusya'da eksi 25 derece soğukta savaştığını söyledi, kendisi, Başkomutan Hitler ise eksi 45'te hatta bir defasında eksi 52'de savaşmıştı. Emsal aldığı büyük şahsiyete üstünlük sağlamaya dönük bu çaba, –tam o sıralar kendini büyük stratejist olarak kutlatıyor ve Napolyon'la kıyas ettiriyordu–, kasıtsız komikliğiyle, Amerikan rekor kırma merakına bilhassa yakın görünüyor bana.

Tout se tient der Fransızlar, her şey birbirine bağlıdır. Upton Sinclair'in Almancada çok yaygın okunan romanının başlığına dayanan, doğrudan doğruya Amerikan kökenli bir ifade, 'yüzde

yüz'dür; on iki yıl boyunca herkesin dilindeydi, onu şöyle geliştirdiklerini de iştiriyordum: "O heriften kaçının, yüzde yüz eliliktir!" Bu tartışma götürmez Amerikancılığı, öte yandan Nazizmin temel talebiyle ve anahtar kelimesiyle yan yana düşünmeliyiz: "Topyekûn" [total].

"Topyekûn" da sayısal azamîlik ifadesidir, "sayısız" ve "tasavvur edilemeyecek kadar" nasıl romantik abartmalarsa, o da gerçekçi ihatası içinde derin anlamlar taşır. Almanlar tarafından bir program olarak ilan edilen topyekûn savaşın Almanya için nasıl dehşetli sonuçlara yol açtığı, herkesin hatırlındadır. Fakat LTI'de savaş dışında da her yerde topyekûna rastlıyorduk: *Reich*'taki bir makale sıkı Nazi bir kız okulundaki "topyekûn eğitim halini" övüyordu; bir vitrinde bir tahta oyununun "total bir oyun" diye duyurulduğunu görmüştüm.

Tout se tient. Sayısal en üstünlük sıfatları topyekûnluk/totallik ilkesiyle bağlantılı oldukları gibi, dinselliğin alanına da siyayet ederler; hiç kahramanca olmayan semitik Hristiyanlığın yerini alan bir iman olmak, Cermen dini olmak da Nazizmin temel iddialarından biridir. Dinsel zaman sınırsızlığının ifadesi olan 'ebedî' kelimesi çok sık kullanılır – Nazi kurumları ebediyen varolacaklardır, ebedî nöbettedirler. Üçüncü *Reich*'tan daha belirgin bir kilise-din damgası taşıyan "Bin Yıllık Reich" ismi de bol bol kullanılır. Dolgun 1000 sayısının dinselliğin dışında da severek kullanıldığını söylemeye gerek yok: 1941'de yıldırım savaşının umulan kesin sonuca yol açmaması üzerine cesareti artırma gayesiyle düzenlenen propaganda toplantıları, 'bin toplantı' diye duyurulmuşlardı.

Sayının en üstünlük sıfatı işlevine ters yönden de yaklaşılabılır: Biricik/emsalsiz de bin kadar en üstünlük sıfatıdır. Olağanüstünün eşanlamlısı olarak sayısal anlamın içini boşaltan 'biricik', Birinci Dünya Savaşı'nın başında yeni romantik felsefe ve şiirin estetik moda kelimesiydi; üslûplarının müstesna zarafet ve yeniliğine çok güvenenler, örneğin Stefan Zweig, örneğin Rathenau, bu sığata başvurlardı. LTI ve özel bir teveccühle bizzat Föhrer, onu o kadar sık ve çok defa o kadar dikkatsizce kullanıyorlardı ki, komik bir biçimde sayısal değeri hatır-

latıyorlardı. Polonya seferinden sonra bir düzine mareşal emsalsiz kahramanlıkları için ödüllendirildiğinde, insan her birinin sadece tek bir muharebede mi kabiliyetini ispat ettiğini sorar kendi kendine; sonra, on iki emsalsiz eylem ve on iki emsalsiz mareşalin toplamı bir düzine biriciklik mi eder?

(Mareşalin, yani şimdiye kadar olan en yüksek rütbenin değersizleştirilmesi, herkesin üstünde duran bir rolün, Reich Mareşali rütbesinin yaratılmasını beraberinde getirecektir.)

Fakat tüm bu sayısal en üstünlük sıfatları, en üstünlük sıfatı kullanımının zengin donanımlı bir özel grubunu teşkil ederler yalnızca. Onu LTI'nin en sık kullanılan dil formu sayabiliriz, böyle olması da doğaldır, çünkü en üstünlük sıfatı hatibin ve ajitatörün elinin altındaki en etkili alettir, reklam biçiminin ta kendisidir. Bunun için NSDAP, onun bütün kullanım yollarında rekabeti men ederek kendine tahsis etmiştir. 1942 Ekim'inde o zamanki o komşumuz, önceden Dresden'in en saygın konfeksiyoncularından birinin sahibiyken şimdi fabrika işçisi olan ve kısa bir süre sonra "kaçmaya çalışırken vurulan" Eger, ticari ilanlarda en üstünlük sıfatı kullanımının bir tamimle yasaklandığını söylemişti. "Örneğin 'En iyi şekilde eğitilmiş personel hizmet vermektedir' yazdıysanız bunu 'eğitilmiş' yapacaktınız, bilemediniz 'iyi eğitilmiş'."

Sayılarla veya sayı benzeri kelimelerle belirtilen en üstünlük sıfatları yanında en üstünlük sıfatı kullanımının üç türü ayırt edilebilir, üçü de aynı aşırılıkla kullanılmıştır: Sıfatların düzenli en üstünlük formları, en üstünlük sıfatı değerinin içkin bulunduğu veya yüklenebileceği tekil ifadeler ve baştan aşağı en üstünlük sıfatına bulanmış cümle yapıları.

Düzenli en üstünlük sıfatlarının sık kullanımı onlara özel bir cazibe kazandırabilir. Az evvel fil fıkrasını Nazileştirirken, General Brauchitsch'in emirlerine çeşni katmak için kullandığı bir cümle vardı kulağımda: Dünyanın en iyi askerine dünyanın en iyi silahları dünyanın en iyi işçileri tarafından tedarik ediliyordu.

Düzenli en üstünlük formu dışında, LTI'nin ağzından hiç düşürmediği, en üstünlük sıfatı anlamı katılmış kelimeler var-

dır. Saray şairleri özel törensel vesilelerde, 17. yüzyıl tarzı perüğüyla Güneş Kralın şanına medhiye düzdüklerinde, *l'univers*'in, evrenin gözünü dikmiş ona baktığını söylerlerdi. Hitler'in her konuşmasında, her açıklamasında, on iki yıl boyunca, –ancak en sonunda susacaktır zira–, zaruri bir klişe olarak şu manşet atılmıştır: “Dünya Führer'i dinliyor.” Ne zaman büyük bir muharebe kazanılsa, “dünya tarihinin en büyük muharebesidir” o. Muharebe de yetmez tek başına, “imha muharebeleri” verilir. (Yine, kitlenin unutkanlığına duyulan o utanç verici güven: Çoktan öldüğü söylenen hasım defalarca yeniden yok edilecektir!)

“Dünya” daima sabit en üstünlük sıfatı olarak iş görür: Müttefik Japonya büyük güç olmaktan dünya gücü olmaya terfi eder, Yahudiler ve Bolşevikler dünya çapında düşmanlarımızdır, Führer'le Duce'nin buluşmaları dünya-tarihsel anlardır.

Dünya kelimesi gibi “mekân” kelimesinde de benzer bir en üstünleştirme istidadı vardır. Tabii, henüz Birinci Dünya Savaşı'nda Königrätz veya Sedan'daki muharebe denmiyordu da, diyelim Sedan mekânındaki muharebe deniyordu, bu basitçe savaş eylemlerinin yayılmasıyla ilgiliydi; kuşkusuz emperyalizme elveren bir bilim olan jeopolitik de mekân kelimesinin sık sık zuhur etmesinin kabahatini taşıyordu. Fakat mekân tasavvurunun kendisinde bir sınırsızlık unsuru vardır ki, ayartıcıdır. Reich'in bir yetkilisi, 1942 yılı raporunda, “Ukrayna mekânının son bin yılda hiçbir zaman büyük Alman nasyonal sosyalist idaresindeki kadar adilane, cömertçe ve modern biçimde yönetilmediğini” iddia eder. Ukrayna mekânı demek sadece Ukrayna demekten daha iyi uyar, binyılın en üstünlük sıfatlarına ve İspanyol usulü zarf üçlemesine.

Cömertçe ve büyük-Alman, cümlelerin şişkinliğini daha da kabartmak için fazlasıyla eski ve yıpranmıştırlar. Fakat LTI ‘büyük’ ekiyle öyle bir çoğalma sağlamıştı ki, –büyük gösteri, büyük hücum, büyük mücadele günü–, daha Nazi döneminde, iyi bir nasyonal sosyalist olan Börries von Münchhausen protesto etmişti bunu.

Dünya ve mekân gibi en üstünlük sıfatlarına bağlı ve sık kul-

lanılan bir kelime de “tarihsel”dir. Tarihsel demek, halkın bütününü veya tüm insanlığı doğrudan doğruya ve sürekli etkisi altına aldığı için bir halkın veya insanlığın hafızasında sürekli yaşayan demektir. Naziliğin barışçı çabalarının ve Nazi genelkurmayının en sıradan eylemleri bile, tarihsel sıfatını hak ediyordur o zaman; Hitler’in söylev ve talimatları için de üst en üstünlük sıfatı olarak ‘dünya-tarihsel’ amadedir.

Cümle yapılarının tümünden en üstünlük sıfatı ruhuyla dolup taşmasına her türden böbürlenme uygundur. Fabrikadayken, Berlin Spor Sarayı’nda bir gösteriden yapılan radyo yayınından cümleler çalınıyor kulağıma. 1943 yazı, Speer ve Goebbels konuşuyorlar. Yayın başlıyor: “Büyük gösteri, Reich ve Almanya vericisinden aktarılmaktadır. Yayınımıza bağlanan... Hollanda, Fransa, Yunanistan, Sırbistan protektoralarının... müttefik İtalya, Macaristan, Romanya devletlerinin vericileri...” Bir süre daha böyle saymaya devam eder. Böylece şüphesiz topluluğun fantezisinde gazetelerdeki “Dünya bizi dinliyor” manşetinden daha en üstünleştirici bir etki uyandırılıyordu, çünkü burada Nazileştirilmiş bir dünya atlasının sayfalarını çeviriyordu insan.

Speer silahlanma durumuyla ilgili ölçüsüz rakamlarını sıraladıktan sonra Goebbels Alman muvaffakiyetini daha da pohpohlamak için Alman istatistikçiliği ile hasımların “Yahudice sayı akrobasisini” karşılaştırıyordu. Sayıp sayıp alay etmek: Führer’in herhalde tek bir söylevi yoktur ki, bu ikisi geniş geniş yer almasın, kendi başarılarının sayıp dökülmesi ve hasma alaycı hakaretler. Hitler’in üslûpçu araçlarla kaba bir tarzda yaptığını, Goebbels süzme bir belâgatle bileyleyler. Böylesi en üstünlük sıfatı imalinin en korkunç doruğuna 7 Mayıs 1944’te erişmiştir. Atlantik duvarına İngiliz-Amerikan çıkartması gerçekleşmek üzeredir, Goebbels Reich’ta şunları yazar: “Alman halkı çıkartmanın olmasından çok ya olmazsa diye endişe ediyor... Düşman sahidenden böylesine dipsiz bir düşüncesizlikle, böyle ya hep ya hiçlik bir girişimde bulunacak olursa, o zaman iyi geceler!”

Sadece geriye dönüp bakanlar için mi dehşetin zirvesidir bu, dikkatli bir okur daha o zaman, mutlak zaferden emin bir mas-

kenin ardında şüphenin baş gösterdiğini hissetmeli değil miydi? En üstünlük sıfatının lâneti burada iyice belirgin değil mi?

Bu lânet kaçınılmaz olarak bütün dillerde sinmiştir onun üzerine. Çünkü daimî abartma kaçınılmaz olarak abartmanın gitgide artırılmasına varır, bunun pörsümeye, kuşkuya ve en nihayetinde inanmazlığa yol açmaması da mümkün değildir. Kuşkusuz her yerde böyledir bu fakat bazı diller en üstünlük sıfatlarına diğerlerinden daha alımkârdır: Romanya'da, Balkanlar'da, Uzakdoğu'da, pekâlâ Kuzey Amerika'da, bütün bu ülkelerde en üstünlük sıfatında dozaj bizdekinden hayli fazladır; bizde ateş basmasına yol açacak olan, oralarda hoş bir ısı artışıdır. LTI'de en üstünlük sıfatının böylesine olağanüstü bir sıklıkla boy göstermesinin nedeni veya ek bir nedeni belki de budur; salgınlar ilk defa musallat oldukları yerde bilhassa kasıp kavurucu olurlar.

Bu dil hastalığının Almanya'yı daha evvel de yokladığı söylenebilir tabii: 17. yüzyılda İtalyan-İspanyol etkisi altındayken; fakat o zamanki şişlik zararsız bir yumruydı, iradî halk kıskırtıcılığının zehrini taşımıyordu.

LTI'nin kötü niyetli en üstünlük sıfatları Almanya'nın ilk kez karşılaştığı bir görünümdür, bu nedenle sonuçları ilk andan itibaren yıkıcı olmuştur, kendini gitgide tırmandırarak sonunda tesirsiz kalacak hatta niyetinin tam aksi kanaatlerin uyanmasına yol açacak kadar anlamsızlaşması, doğasının gereğidir. Goebbels'in şu veya bu cümlesinin basbayağı yalan olduğunu, adamın hiç de bir reklam dehası olmadığını o kadar sık not almışım ki günlüğüme; Goebbels'in ağzı ve alnı üzerine fıkraları, onun "halkın sesi" namına söylediği utanmazca yalanlarla ilgili tahkir edici acı sözleri o kadar fazla kaydetmişim ki, umut devşirmek üzere. –

Ne var ki *vox populi* yoktur, sadece *voces populi* vardır¹ ve muhtelif seslerden hangisinin hakiki, yani hadiselerin akışını belirleyen ses olduğunu ancak sonradan belirleyebiliriz. Goebbels'in iyicene ağır olan yalanları üzerine gülenlerin veya onları tahkir edenlerin hepsinin gerçekten onlardan hiç etkilenip et-

1 Halkın sesi – halkın sesleri.

kilenmediğini bile kesin olarak söylememiz mümkün değildir. Napoli'deki öğretim üyeliğim sırasında şu veya bu gazete hakkında *è pagato*, satın alınmış dendiğine o kadar sık rastlamıştım ki, parayı verenin yalanını söylediğini ifade ediyorlardı ama ertesi gün aynı gazetenin apaçık yalan bir haberine herkes şeksiz şüphesiz inanıyordu. Kocaman puntolarla yazdıkları için ve diğer insanlar inandığı için. 1914'te her defasında bu durumun Napolililerin naifliğine ve sıcakkanlılığına uygun düştüğünü tespit ediyordum sakın bir güvenle, Montesquieu bile Napoli halkının başka her yerde olduğundan daha fazla 'halk' olduğunu yazar, *plus peuple qu'ailleurs*. 1933'ten beri, uzun zamandır sezdiğim ama kabul edemediğim bir şeyi artık sarsılmaz bir gerçek olarak biliyorum ki, böyle bir *plus peuple qu'ailleurs*'ü yetiştirmek dünyanın her yerinde gayet kolaydır. Her tahsillinin ruhunun bir tabakasının halktan oluştuğunu da bilirim, velhasıl kandırılmayla ilgili tüm bilgim, tüm eleştirel dikkatim somut durumda bir işe yaramaz; kâğıda basılı yalan, dört bir yandan nüfuz ettikçe, etrafımdakilerin pek azı, giderek iyice azı ondan kuşku duyup, en sonunda da artık kimse kuşku duymayınca, bir noktada beni de alt eder.

Hayır, en üstünlük sıfatı lâneti, mantığın tasavvur ettiği kadar basit bir şey değildir. Elbette, böbürlenme ve yalan tökezlerler, böbürlenme ve yalan oldukları fark edilir, Goebbels'in propagandası da sonunda artık birçoklarını etkilemeyen bir aptallık haline gelmiştir. Ama aynı kesinlikle şunu da söyleyebiliriz: Böbürlenme ve yalana dayandığı idrak olunan propaganda yine de etkisini sürdürür, yeter ki onu hiç tereddüde kapılmadan sürdürecektir yüzünüz olsun. En üstünlük sıfatının lâneti her zaman öz yıkım anlamına gelmez; çok defa ona karşı duran aklın yıkımıdır. Goebbels belki de ona layık gördüğümünden daha yetenekliydi, etkisiz aptallığı da ne o kadar aptal ne o kadar etkisizdi.

— — — — —
Günlük, 18 Aralık 1944. Öğlen bir özel haber geçtiler, yıllardan beri ilk defa! Tam saldırı döneminin ve "imha muharebelerinin" üslûbuyla: "Batı tahkimatından başlatılan büyük

hücumla düşman şaşırtılmış... kısa ama şiddetli topçu hazırlık ateşinin ardından... ilk Amerikan hatları geçilmiştir...” Bunun ardında ümitsiz bir blöften fazlasının olması tamamen ihtimal dışıdır. Carlos’un neticesi: “Bu benim son aldatmam” – “Sonuncu aldatman.”

20 Aralık... Son olarak Goebbels, haftalardır Alman direnişinin nasıl kuvvetlendiğini anlatır, müttefik basınında “Alman mucizesinden” söz ediliyordur. Sahiden harikadır, savaş daha yıllarca sürebilir artık...

Hareketin Akışından...

19 Aralık 1941'de artık Genelkurmay Başkanı da olan Führer, Doğu cephesine bir mesaj yolladı, en önemli cümleleri şunlardı: “Doğu’daki orduların, bütün zamanların en tehlikeli düşmanı karşısında dünya tarihinde hiç görülmemiş ebedî zaferlerinin ardından, kışın ani bastırışının etkisi altında, hareketin akışından, siper mevkillerine çekilmeleri gerekiyor... Askerlerim! Kalbimin tamamen sizlerle olduğunu ama zihnimin ve irade gücümün sadece düşmanı imha etmeye yani bu savaşın başarıyla bitirilmesine koşullandığını... anlayacaksınız. Yüce tanrı en kahraman askerlerinden zaferi esirgemeyecektir!”

Bu mesaj sadece İkinci Dünya Savaşı’nın tarihinde değil LTI’nin tarihinde de bir dönüm noktasını ifade eder. Dilsel dönüm noktası olarak da, burada iyice tırmanıp Barnum üslubuna dönüşmüş olan alışıldık böbürlenmelerin şişkin dokusuna iki ucu sivri bir kazık olarak çakılmıştır.

Zaferle ilgili en üstünlük sıfatları gırla gider mesajda – fakat şimdiki zaman gelecek zamana dönüştürülmüştür. Savaşın başından beri her köşede bol bayraklı bir afiş görülüyordu, üzerinde “Zafer bayraklarımızladır!” yazıyordu. O zamana dek müttefiklerin nihâî olarak yenildikleri defalarca teyid edilmiş, özellikle Rusların uğradıkları yenilgilerden sonra bir hü-

cuma kalkışabilmelerinin imkânsız olduğu ısrarla vurgulanmıştı. Şimdiyse mutlak zafer belirsiz bir geleceğe itiliyor ve bunun için yüce tanrıdan niyazda bulunuluyordu. O andan itibaren o özlem ve oyalama kelimesi revaç bulacaktır: Nihâî zafer. Çok geçmeden, Birinci Dünya Savaşı'nda Fransızların sarıldıkları formül de zuhur eder: *On les aura*.¹ “Zafer bizim olacak” diye çevirirler bunu, cümleyi bir afişe ve Reich kartalının düşman bir yılanı alt etmek için debelendiği bir pulun üzerine yazarlar.

Dönüm noktası yalnız fiil çekimlerinin değişmesinde göstermez kendini. Bütün o büyük sözler, İleriye'nin Geriye'ye çevrildiğini, artık tutunacak bir dal arandığını saklayamaz. “Hareket” ve “siperde” donakalmıştır: LTI'de bunun anlamı başka hiçbir dille kıyaslanamayacak kadar fazladır. Siper savaşının, Üçüncü Reich'in ordusunun asla düşmeyeceği, asla düşmeyeceği bir zanaat hatası, bir zayıflık hatta bir günah olduğu, çünkü nasyonal sosyalizmin çekirdeğinin, onun kendine mahsus tarzının, hayatının hareketten oluştuğu, zaten onun “kalkışma”sından beri –LTI'nin romantizmden aldığı kutsal bir kelime!– sükûn bulmasının mümkün olmadığı o kadar fazla yazıda ve makalede, o kadar fazla deyimde ve bağlamda yazılıp söylenmiştir ki... Önceki devirdeki gibi kuşkucu olmak, liberal dengeci olmak, iradesiz olmak istenmiyordu; şeylerin etkisine açık olmak yerine şeylere etki etmek isteniyordu; eylemek ve “eylemin yasasını” (von Clausewitz'e dayanan ve savaş sırasında bıkkınlık verene kadar ve utanç verici derecede gülünç biçimlerde alıntılanan bir başka gözde formül) asla elden kaçırmamak isteniyordu. Mehabetli bir üslupla ve kültürlülüğün de nişanesi olarak: “dinamik” olmak isteniyordu.

Marinetti'nin fütürizmi İtalyan faşistleri üzerinde ve onlar vasıtasıyla nasyonal sosyalistler üzerinde belirleyici bir nüfuz kazanmıştı. Bir Alman dışavurumcusu olan Johst, her ne kadar başlangıçtaki edebi dostları çoğunlukla komünizme meyyal olsalar da, Nazi Şairler Akademisi'nin başkanlığına kadar yükselecektir. Bir hedefe yönelim ve oraya doğru yay gibi gerilmiş hareket, temel ve genel yükümlülüktür. Hareket öylesine öz-

1 Verdün savaşının sloganı: “Onları elimize geçireceğiz.”

dür ki Nazizmin, Naziler kendilerini “hareket” olarak tanımlarlar, doğum yeri olan Münih’e “Hareketin Başkenti” derler, Nazizm, önem verdiği her şey için abartılı, tantanalı kelimeler ararken, hareket kelimesini olanca yalınlığıyla bırakmıştır.

Naziliğin tüm kelime hazinesi hareket arzusunun-iradesinin, eylemin hâkimiyetindedir. Hücum [*Sturm*] onun ilk ve son sözüdür bir bakıma: SA’nın, Hücum Kıtalarının kurulmasıyla başlar, 1813’ün *Landsturm*’unun kelimenin tam anlamıyla daha halka yakın bir çeşitlemesi olan *Volksturm*’la sona erer. SS’in süvari hücum birimi vardır, kara kuvvetlerinin hücum takımları ve hücum topçuları vardır, Yahudilere karşı kışkırtmada uzmanlaşan yayın organı *Hücumcu* [*Stürmer*] adını taşır. SA’nın ilk kahramanlıkları “ani vurucu eylemler”dir, Goebbels’in gazetesinin adı da *Saldırı*’dır [*Angriff*]. Savaş yıldırım savaşı olmalıdır, LTI bütün sporları kendi özel diliyle besler.

Eylem iradesi-arzusu yeni kelimeler üretir. Yahudilerden kurtulmak isteniyordur, ‘Yahudiden arındırmaya’ başvurulur; ticari yaşam tamamen Arilerin ellerinde olsun isteniyordur, Arileştirilir, ataların kanı saflaştırılmak isteniyordur, Nordikleştirilir. Teknolojinin yeni alanlar açtığı geçişsiz fiiller, geçişli fiillere dönüştürülerek etkinleştirilirler: Büyük bir uçak, uçurulur, çizme ve erzak, uçurulur; eskiden daha zahmetli bir şekilde donmuş hale getirmekten söz ederken, şimdi sebze dondurulur yeni derin dondurucu yöntemiyle.

Tabii burada kendini alışlagelenden daha sert ve acele ifade etme niyeti de vardır işin içinde; aynı niyetle haber sunucusu haberci, yük taşıma aracı yükçü, bombardıman uçağı bombacı olmuştur, bunun son kertesini de kelimenin yerini kısaltmanın almasıdır. Yük taşıma aracı-yükçü-LKW,¹ niteleme sıfatından en üstünlük sıfatına doğru normal bir tırmanışa tekabül eder. Nihayetinde bütünüyle en üstünlük sıfatı kullanma eğilimi ve en geniş anlamıyla LTI’nin tüm retoriki, hareket ilkesine dayanır.

Ve şimdi bütün bunların, hareketin akışından hareketsizliğe (ve geriye doğru harekete) çevrilmesi gerekiyordu! Charlie

1 *Lastkraftwagen*’in (motorlu yük taşıma aracı) kısaltması.

Chaplin'in en komik olduğu an, telaş içinde koşarak kaçmak-tayken birdenbire doldurulmuş veya yontulmuş bir kalıbın ha-reketsizliğine geçerek donup kaldığı sahnelerdir. LTI'nin gü-lünç olması mümkün değildir, donup kalamaz, yukarı doğru gidişinin aşağıya doğru gidişe çevrildiğini kabullenemez. Doğu Ordusu'na mesaj, LTI'nin son evresini karakterize eden bir per-deleme gayretinin ilk adımıdır. Tabii perdeleme (Birinci Dünya Savaşı'ndan beri bunun modern masalsı ifadesi örtmedir) baş-tan beri yapılmıştır; ama bu ana kadar cinayetin perdelemesiy-di, –ilk askerî bültende “bu sabahtan itibaren düşmanın ateşi-ne karşılık veriyoruz” denmişti–, bu andan sonra artık çaresiz-liğin perdelemesidir.

Her şeyden önce, ilkelere aykırı olan siper savaşı kelimesinin üzerinden geçilmeli, kelimenin Birinci Dünya Savaşı'nın o ni-hayetsiz ‘oturma savaşı’na’ dair uğursuz hatıraları canlandırma-sından kaçınmalıydı. O vakitler masalara şalgam ne kadar en-der gelebiliyorduydu, bu kelime de o kadar ender işitilmeliydi. Böylece “hareketli savunma savaşı” deyimini sürekli kullanıla-rak LTI'ye katıldı. Savunmaya itildiğimizi kabul etmek zorun-da kalsak bile, buna bir sıfat ekleyerek en derindeki özümüzü muhafaza etmeyi biliriz. Bir siper çukuruna sıkışarak da savun-mayız kendimizi, geniş bir mekânın serbestisi içinde ve dev bir tahkimat önünde savaşırsınız. Kalemiz Avrupa'dır, bir zaman bo-yunca da “Afrika ön sahasından” söz edilmiştir. LTI'nin bakış açısından ön saha iki yönden başarılı bir kelimedir: Bir kere sa-hip bulunduğumuz hareket serbestisinin ifadesidir, ikincisi Af-rika'daki konumumuzu aslolana dair bir fedada bulunmaksızın terk edebileceğimizi işaret eder. Avrupa Kalesi daha sonra Al-manya Kalesi'ne ve en nihayetinde Berlin Kalesi'ne dönüşecek-tir – sahiden, Alman ordusunda savaşın en geç evresinde da-hi ‘hareket’ eksik olmamıştır! Fakat bunun sürekli geriye doğ ru bir hareket oluşu asla böyle bariz söylenmemiş, üstüne örtü üzerine örtü çekilmiş, yenilgi ve ric'at kelimeleri, –nerede kal-dı ki kaçış–, hiç telaffuz edilmemiştir. Yenilgiye geriye atılma denir, kulağa o kadar kesin gelmez bu; kaçılmıyor, düşman-dan uzaklaşılyordur sadece. Düşman asla bir yarma harekâtı-

na muvaffak olamamıştır, hep sadece cephe içlerine sokulabilmiş, en kötü ihtimalle “cephenin derinliklerine” sokulmayı başarmış, bunlar da “def edilmiş”, “kuşatmaya” alınmıştır; çünkü işte “cephe hattımız elastiktir” bizim. Sonra zaman zaman, isteyerek, hasmın elinden bir avantajı almak için, “cephe kısaltma” veya “cephe düzleme” yoluna gidilecektir.

Yurtdışında bu stratejik önlemler alındığı müddetçe, halk kitlesinin işin ciddiyetini öğrenmesine hiç gerek yoktu. Daha 1943 ilkbaharında Goebbels (2 Mayıs tarihli Reich’ta) şahane bir küçültmeye başvurabiliyordu: “Savaş idaremizin periferisinde şurada burada biraz zayıf düşmüş olabiliriz.” Soğuk algınlığına veya mide rahatsızlıklarına yatkın olan insanların zayıf düştüğünden söz edilir, ciddi eza çeken ve ciddi tehdit altındaki kişilerin değil. Goebbels bu zayıf düşme halini bile sadece bizim aşırı hassasiyetimize ve düşmanın övünme merakına dair bir yalana çeviriyordu bir miktar: Almanlar uzun bir zaferler dizisiyle öyle şımarmışlardı ki her gerilemeye ruhen haddinden fazla tepki gösteriyor, dayığa alışmış düşmanlar ise en ufak “periferik başarı” üzerine ölçüsüz bir övünç gürültüsü koparıyorlardı.

Gerçeğin üstünü örtmeye dönük bu laf kalabalığı, LTI’nin diğer konulardaki doğuştan ve ilkesel yoksulluğuyla şiddetli bir zıtlık içinde olması bakımından daha da şaşırtıcıdır. Elbette kendi icat etmediği bazı mütevazı imgeler bile eksik değildir. Hitler, Aspern’de Napolyon’un yolunu kesen *général Danube*’u taklit ederek General Kış’ı yarattı; sık zikredilen bir şahsiyete dönüşen General Kış’ın bir dizi çocuğu da oldu – şimdi yalnız General Açlık geliyor aklıma ama kesinlikle başka alegorik generallerle de karşılaşmıştım. İnkârdan gelinemeyecek zorluklar uzun süre dar geçit diye adlandırıldılar; bu da en az ön saha kadar başarılı seçilmiş bir ifadedir, zira hareket fikri (kendini ittirip sıkışık bir yerden geçme) burada da hemen alınır. Bir kere, dil duygusu olan bir aracı, metaforlaşarak sararıp solmuş kelimeyi eski gerçekliğine iade ederek bu fikri ustaca öne çıkarır. Mayınlı arazide bir dar geçide girmeye cüret etmiş bir tank konvoyundan bahsediyordur.

Bu hafifletici tasvir, zor durumu idare etmeye uzun süre yetti, zira düşmanlar Alman yıldırım savaşı alışkanlığına taban tabana zıt biçimde yalnız “salyangoz hücumları” başlatabiliyor, ancak “salyangoz adımlarıyla” yer değiştirebiliyorlardı. Ancak son sene, felâket artık gizlenemez hale geldiğinde, biraz daha açık bir isim bulundu ama bu da yine perdeleyiciydi: Yenilgilere artık kriz deniyordu fakat bu kelime asla tek başına geçmiyor, gözler ya Almanya’dan “dünya krizine” veya “Garp insanlığının krizine” çevriliyor yahut derhal kalıplaşan “krize hâkim olma” deyimine başvuruluyordu. “Savaşıp ondan kurtularak” hâkim olunuyordu krize. Savaşıp kurtulma ifadesi, birkaç takım aradan sıynılırken birliklerin kaybedildiği kuşatmaları perdelemek için kullanılıyordu. Düşmanlar tarafından Alman sınırının gerisine atılmak yerine, çatışmayı gönüllü olarak terk edip onları bilinçli olarak “içeri bırakarak” da hâkim olunuyordu krize, böylece fazla içeri girenleri imha etmek iyice kolay olacaktı. “Bıraktık içeri girsinler – 20 Nisan’da işler başka olacak!”, 1945 Nisan’ında bile işittim ben bunu.

En nihayet, formülleşerek dondurulmuş, sihirli söze dönüşmüş “yeni silah” çıkageldi: Etkisi büyüyle artırılabilir V işareti. V 1 başaramadıysa, V 2 tesirsiz kaldıysa – V 3, V 4 ümitlerimizi ayakta tutamaz mıydı?

Hitler son ümitsizlik çılgılığında “Viyana yine Alman oluyor, Berlin Alman kalıyor, Avrupa da asla Rus olmayacak” diyordu. Tamamen sona geldiği o anda, nihâî zafer, başlangıçtaki şimdiki zaman kipini çoktan yerinden etmiş olan o gelecek zaman kipinden de boşanıyordu. Viyana yine Alman oluyor – artık imkânsızın uzaklığında yitmiş olan, sökün etmekteki şimdiki zaman olarak telkin edilmelidir. Inananlara. V’lerin birisi başarıya ulaşacaktır eninde sonunda!

Büyülü harfin tuhaf intikamı: V ilkin köleleştirilmiş Hollanda’nın illegal özgürlük savaşçılarının parolası olan gizli formüldü, V, *Vrijheid*, özgürlük demekti. Naziler bu işarete el koydular, onu “Victoria”ya¹ çevirdiler ve Hollanda’dan daha feci bir tiranlık altına aldıkları Çekoslovakya’da, posta pullarında, oto-

1 Zafer.

mobillerin kapılarında, tren kompartımanlarında bu övünge ve çoktan yalana dönüşmüş zafer işaretinin insanların gözlerine sokulmasını dayattılar utanmazca. Sonra, savaşın son evresinde V, misillemenin kısaltması oldu, Almanya'ya reva görülen tüm ezanın intikamını alacak ve sona erdirecek olan “yeni silahın” işaretine dönüştü. Ne var ki müttefiklerin ilerleyişini durdurmak mümkün değildi, İngiltere'ye yeni V bombaları yolama imkânı bulunamıyordu, Alman şehirlerini düşman bombalarından korumanın yolu bulunamıyordu. Dresden'imiz tahrip edilirken, Alman tarafından tek bir savunma ateşi açılmadı, Alman tarafından tek bir uçak kaldırılmadı – misilleme gelip çatmıştı işte, ama Almanya'yı vuruyordu.

Rathenau mektuplarında bir yerde, kendisinin uzlaşmacı bir barıştan yana olduğunu, buna karşılık Ludendorff'un kendi ifadesiyle "galibiyete oynamak" istediğini söyler. Deyim yarış sahasındandır, orada kimin kazanacağına veya hangi atın kaçınıcı geleceğine iddiaya tutuşulur. Estetliğe meyyal olan Rathenau biraz da burun kıvıran tırnak işaretleri içine almıştır, belli ki, her ne kadar kökeni soylu bir spor türü olsa da bu deyinmin savaş haline uyarlanması yakışıksız buluyordur; at sporu öteden beri aristokrasinin ve feodal subayların işi olmuştu, önde gelen binicilerin arasında teğmenler ve en tantanalı soyluluk unvanları taşıyan süvari yüzbaşları bulunurdu. Bu durum, Rathenau'nun incelmış hassasiyetinin, spor oyunu ile savaşın kanlı ciddiyeti arasındaki dehşetli farkı silmesine izin vermez.

Üçüncü Reich'ta bu farkın silinmesine büyük yatırım yapılır. Dışa dönük olarak millî sıhhatin muhafazası için masum bir barış oyunu suretini koruması gereken şey esasında savaş hazırlığıdır ve halkın bilincinde de öylesine ciddi bir şey addedilmelidir. Bir spor yüksek okulu kurulmuştur, bir spor akademisyeni bütün diğer akademisyenlerle en azından eşit mertebededir – Führer'in gözünde işe üstündür onlardan. Otuzlu yılların ortasında sigara ve purolara verilen isimler de bu kıymet-

lendirmenin güncelliğini belgeler ve teşvik eder: “Spor talebesi”, “savunma sporu”, “spor bayrağı” ve “sporcu kız”dır içilen sigaralar.

Sporun popülerleştirilmesinin ve yüceltilmesinin bir başka etkeni, 1936 yılındaki olimpiyattı. Üçüncü Reich, bu uluslararası organizasyonda dünyanın gözlerine önde gelen bir medeni devlet olarak görünmeyi öyle önemsiyordu ve tüm zihniyetiyle fiziksel başarıyı manevi başarıya öylesine eş koşuyor hat-ta onun üzerine koyuyordu ki, bu olimpiyatı muazzam bir parıltıyla donattı. Irk ayrımlarını bile gözden kaçıratan bir göz kamaşmasına yol açan muazzamlıkta bir parıltıydı bu: “Sarışın He”, Yahudi Helen Meyer, kılıcını Alman eskrimciliğinin zaferi için kullanabiliyor, Amerikalı bir zencinin yüksek atlayışı sanki bir Ari ve Nordik insan atlamışçasına kutlanıyordu. *Berliner Illustrierte* de “dünyanın en dâhi tenisçisi”nden söz edebiliyor ve peşinden olanca ciddiyetiyle bir olimpiyat zaferini Birinci Napolyon’un eylemleriyle karşılaştırabiliyordu.

Sporun itibarının artışı ve yaygınlaştırılmasının üçüncü nedeni, otomobil sanayine yüklenen anlama bağlıdır: “Führer’in yolları”, yurtiçindeki ve yurtdışındaki araba yarışları etrafında oluşturulan kahramanlık havası... Savunma sporu ve olimpiyatta etkili olan tüm nedenler devrede olduğu gibi, onların yanı sıra istihdam yaratma sorunu vardır burada kefed.

Fakat savunma sporu, olimpiyat ve Führer’in yollarının zuhur etmesinden çok önce, Adolf Hitler gayet basit ve gaddarca bir arzunun peşindeydi. *Kavgam* kitabında “millî halk devletinde eğitimin temel esaslarını” ele alır ve ayrıntılı ayrıntılı spor-dan bahsederken, üzerinde en uzun durduğu konu bokstur. Boksla ilgili mülâhazalarının doruğu şu cümledir: “Tüm entelektüel üst tabakamız zamanında münhasıran o nezih terbiye kurallarıyla yetiştirilmek yerine genel bir boks eğitimi almış olsaydı, pezevenklerin, asker kaçaklarının ve benzer ayak takımının öncülüğündeki bir Alman devrimi asla mümkün olmazdı.” Bunun bir cümle öncesinde Hitler, bu sporu kabalıkla itham edenlere karşı boksu savunur – muhtemelen haklıdır da bunda, konunun uzmanı değilim; ama onun bokstan bahset-

me biçimi proletvardir (proleter değil, halkça değil), hoyrat bir küfrün refakatçisine veya son hamlesine çevirir bu boks işini.

Sporun “bizim doktorun” dilinde oynadığı rolü kavramak istiyorsanız, bütün bunları hesaba katmalısınız. Goebbels yıllarca “bizim doktor” diye anıldı, yıllarca her makalesini doktor unvanını zikrederek imzaladı, parti içinde de akademik rütbesinin önemi kilisenin kuruluş devrinde manevî doktorların sahip olduğundan az değildi. Varsın talimatı Führer’den alıyor olsun, varsın partinin filozofu olarak Rosenberg’in kendine mahsus – başka kurumlar yanında “Yahudiliği Araştırma Enstitüsü”nü de içeren– bir bakanlığın başında bulunsun, kitlenin dilinin ve düşüncesinin biçimlendiricisi, bizim doktordur.

1934’te partinin, ismini Röhm isyanının izlerini silme ve gü-rültüye getirme niyetinden alan “Sadakat Kongresi’nde” ana fikrini dile getirir Goebbels: “Halkın anladığı dilden konuşmalıyız. Kim halka hitap etmek istiyorsa, onun ağzına bakmalıdır, Martin Luther’in dediği gibi.” Reich’ın başkentinin –Berlin son ana kadar bütün resmî haberlerde böyle yüksek perdeden anılacaktır; Reich parça parça düşman eline geçtiğinde ve Berlin dış dünyadan yalıtılmış, yarı harabe, ölüm döşğinde bir şehre dönüştüğünde bile– fatihinin ve valisinin Berlinlilere en sık hitap ettiği yeri, spor sarayıdır. Ona en halka yakın görünen, en kolay el atabileceği imgeleri de spordan devşirir. Sportif başarıyla karşılaştırılmanın savaştaki kahramanlığın küçültebileceğini hiç getirmez aklına; savaşçılar ve sporcular gladyatörlükte buluşurlar, onun gözünde de gladyatörlük heroizmdir.

Her spor dalı kendini ifade etmenin bir aletidir onun için; çok defa bu terimlere, onların plastik niteliklerini göremeyecek kadar dilinin alıştığı izlenimine kapılırsınız. 1944 Eylül’ünden bir cümlesi: “Son düzlüğe geldiğimizde nefesimiz tükenmiş olmayacak” – Goebbels’in bunu söylerken yarıştaki son hamlelerini yapan koşucuları veya bisikletçileri gözünün önüne getirdiğini hiç sanmıyorum. Şu teminatı verirken iş başkadır: “Bir kafa boyu bile olsa, hedef ipini ötekilerden önce göğüsleyen” galip gelecektir. Burada imgenin kullanılışında mecaz ciddi-dir. Bu örnekte final sahnesine atıfta bulunarak koşu sporun-

dan yararlanılırken, başka bir seferinde bir toplantının başından sonuna kadar futbol sporunun el atılmadık *terminus technicus*'u¹ kalmaz. 18 Temmuz 1943'te Goebbels *Reich*'ta şöyle yazar: "Büyük bir futbol maçının galiplerinin sahayı çıktıklarından başka bir ruh haliyle terk etmeleri gibi, bir savaşı sona erdiren bir milletle ona başlayan bir milletin hali de epeyce farklı olacaktır... Savaşın bu (ilk) evresinde askerî çatışmayı tasvir için açık oynamaktan başka bir tanıma başvurmamız. Hep rakip ceza alanında idik..." Şimdi de Mihver devletlerinden teslim olmaları isteniyordur! Tıpkı "mesela 9-2'lik bir fark varken mağlup durumdaki takımın kaptanının galip durumdaki takımın kaptanına maçı tatil etmeyi teklif etmesi gibidir bu... Bu teklifi kabul edecek bir takıma herkes güler ve yüzüne tükürür, haklı olarak. O takım zaten galip gelmiştir, yapacağı şey galibiyetini korumaktır sadece."

Bizim doktor bazen de değişik spor dallarının terimlerini karıştırır. 1943 Eylül'ünde insanın kuvvetini yalnız darbe vururken değil darbe alırken de kanıtlayacağını buyurur, kimse dizle-
rinizin titrediğini görmemelidir. Yoksa, diye devam eder, bokstan bisiklete geçerek, "pedala basıp geçip giderler" rakipler.

Uzak ara en fazla sayıda, en etkili ve aynı zamanda en kaba imgeler, bokstan alınır. Spor ve özel olarak boks diliyle ilişkinin nasıl kurulduğuna dair hiçbir mülâhazanın hükmü yoktur: Burada kendini gösteren mutlak insanî duygu yoksunluğu karşısında diliniz tutulur kalırsınız yalnızca. Onca insanın canına mal olan Stalingrad felâketinin ardından Goebbels'in cesaretlerinin kırılmadığını ifade etmek için kurabildiği cümle şudur: "Net görebilmek için gözümüzdeki kanı siliyoruz ve bir sonraki raunt başlarken yine sapasağlam ayaklarımızın üzerindeyiz." Birkaç gün sonra da şu laflar: "Şimdiye dek sadece sol yumruğunu kullanan ve bir sonraki rauntta sakınmadan kullanabilmek için sağına bandaj yapmakla meşgul bulunan bir milletin, teslimiyet için bir sebebi yoktur." Bir dahaki ilkbahar-yaz, Almanya'nın dört bir yanında şehirler çöker, sakinleri yerin altına gömülürken, nihai zafer ümidinin en olmayacak hayallerle

1 Teknik terim.

ayakta tutulması gerektiğinde, şu imgeleri buluşturmuştu Goebbels: “Bir boksör, dünya şampiyonluğuna eriştikten sonra, rakibi onun burun kemiğini kırsa bile, daha zayıf duruma düşmeyecektir.” Bir de şu: “ en nezih beyefendi bile, yorum almak üzere değil başarıya ulaşmak üzere boks yapan üç hırtın tacizine uğradığında ne yapar? Ceketini çıkartır, kollarını sıvar.” Hitler’in boksa gösterdiği proletvari muhabbetin harfiyen bir taklididir bu, arkasında da yoruma gelmez olanın, yeni silahın tesellisi gizlenmiştir, bilinçli bir aşıkârlıkla.

Goebbels propagandasının tüm kabalığına hak vermek istiyorum, süresi ve etkisinin yaygınlığıyla buna layıktır. Fakat boks imgelerinin tamamen maksada uygun iş gördüğüne inanmam. Kuşkusuz, bizim doktorun çehresini popülerleştirmiş ve savaşı popülerleştirmişlerdir – fakat kastedilenden farklı bir anlamda: Savaşı tamamen heroizmden yoksun kılmış, ona hoyratlığın ve son kertede paralı asker mesleğine mahsus kayıtsızlığın damgasını vurmuşlardır... 1944 Aralık’ında Reich, o zamanların muteber edebiyatçısı Schwarz van Berk’in vaziye-te dair teselli edici bir makalesini yayımladı. Vurgulu bir duygusuzluk vardı bu değerlendirmede. Başlık şöyleydi: “Almanya bu savaşta teknik açıdan puanla mağlup ilan edilebilir mi? İddiaya girerim ki hayır.” Tıpkı Goebbels’in Stalingrad felaketi için bulduğu cümlelerdeki gibi burada da yürek katılığından söz etmek tamamen ters olacaktır. Hayır, boks sporuyla savaş yapmak arasında ölçüye gelmez bir fark olduğuna dair her türlü duygu ölüp gitmiş, savaş trajik azametini tamamen yitirmiş tir artık...

Vox populi – onca ses arasında hangisinin belirleyici olacağıdır, yaşananlara tanık olanın dönüp dolaşıp soracağı soru!

Kaçışımızın ve savaşımızın son haftalarında Yukarı Bavyera’da Aichach’ta bir köyün girişinde derin çukurlar kazmakla meşgul birilerine rast geldik. Kürek sallayanların yanında seyirciler duruyordu, kimi üniformalı savaş gazileri, tek kollular tek bacaklılar, kimi saçları kırışmış yaşlı siviller. Genel bir eğlence havası vardı; bu çukurlarda konuşlanıp gelen araçlara bazuka ateşlemeleri beklenen *Volkssturmm*cularla karşı karşıya ol-

duğumuz belliydi. Her şeyin yerle bir olduğu o günlerde, zafere olan güvenin en mucizevî inanışlarla dile getirildiğini defalarca işitmiştim; buradaysa tüm direnişin nafile olduğuna ve savaşın bugün yarın sona ereceğine olan inanç, üstelik sevinçle, apaçık ortaya dökülüyordu. “Oraya, kendi mezarına mı atlayacaksın?.. Ben atlamam!” – “Seni assalar peki?” – “E, o zaman inerim çukura ama yanıma bir bez alırım.” – “Hepimiz almalıyız. Beyaz bayrak diye kaldırırız.” – “Daha iyisi, daha tesirlisi (Amerikalı değil mi bunlar, spora düşkün adamlar), bezi onlara doğru fırlatmak olur, ringe havlu atar gibi...”

Ne zaman maiyet kelimesini duysam, Thiemi&Möbius'taki maiyet salonunu gözümün önüne getiririm, iki ayrı imgeyle. Kapının üzerinde duvarda kocaman harflerle "maiyet salonu" yazılıdır. Ya, kapı çerçevesine çivilenmiş "Yahudiler!" yazılı bir levha asılıdır, yandaki helâ girişinde de aynı ikaz levhası bulunur. Bu durumda upuzun salonda dev bir nal biçimli masa, etrafında sandalyeler ve uzun duvar boyunca elbise askıları yer alır, dar duvarın önünde bir kürsü ve piyano vardır, onun dışında, bütün fabrika ve idare mekânlarında asılı bulunan elektronik saatten başka bir şey yoktur. Ya da, salon ve helâ kapısındaki levhalar kalkmıştır: O zaman içerideki kürsü gamalı haçlı bir örtüyle kaplanmıştır, gamalı haçlı bayraklar podiyumun üzerindeki büyük bir Hitler resmini araya almış, küçük gamalı haçlı bayraklarla süslenmiş bir kırlent bir adam boyu yükseklikte lambrilerin üstünde duvarı çepeçevre dolanmaktadır. İkinci durumdaysak, –dazlak halden törensel hale geçiş genellikle öğleden önce saatlerinde vuku bulur–, yarım saatlik öğlen molamız her zamankinden daha neşeli geçer; zira o zaman her zamankinden çeyrek saat evvel eve gidebiliriz, çünkü genel paydos saatinin ardından salonun Yahudiden arındırılarak törensel işlevine döndürülmüş olması gerekir.

Bütün bunlar bir yandan Gestapo'nun talimatlarıyla diğer yandan şefimizin insaniyetiyle alakalıdır; bu insaniyet ona pek çok tatsızlığa ve tehlikeye mal olmuş, bizseyse Arilerin kanti-ninden birkaç parça at sucuğu sağlamış ve sonunda şefe de yine iyilik getirmiştir. Gestapo Yahudilerin Ari işçilerden sıkı sıkıya ayrılmasını emretmişti. İş esnasında bunu yerine getirmek mümkün değildi ya da ancak kısmen mümkündü. Gardrop ve yemek salonu için bu kural daha da sıkı tutuluyordu. Bay M. pekâlâ karanlık ve izbe bir bodruma da tıkabılırdı bizi, bunun yerine aydınlık tören salonunu tahsis etmişti.

Bu salonda ötekilerin bazen Siyonizm ve her şeye rağmen Almanlık üzerine, bazen ve giderek sıklaşarak yıldızsızların imti-yazları üzerine, bazen de bir hiç üzerine giriştikleri ebedî münakaşaları dinlerken, LTI'nin birçok sorunu ve cephesi üzerine az mı kafa patlatmışımdır. Fakat beni her gün yeni baştan avucuna alan, bu mekândaki başka hiçbir düşünce çizgisi-nin tamamen silemediği, hiçbir itiş kakışın sesini bastıramadığı şey, maiyet kelimesiydi. Nazizmin tüm duygu riyakârlığı, akla tabi olan meseleleri duygusal alana taşıyan bilinçli yalancılığın o ölümcül günahı ve duygusal sislemenin koruması altında yapılan bilinçli çarpıtmalar: Bütün bunlar hafızamda o salona yığılıyor, aynen törenlerde bizim ortalıktan yok olmamızın ardından firmanın Ari maiyeti orada topladığında olmuş olacağı gibi.

Maiyet! Orada bir araya gelen insanlar kimdiler ki hakikatte? Onlar belirli bir ücret karşılığında muayyen görevleri yerine getiren işçiler ve memurlardı. İşverenleriyle aralarındaki her şey yasalarla düzenlenmişti; şeflerle onlardan bazıları arasında kalbî bir ilişkinin de kurulması mümkün fakat kesinlikle lüzumsuz hatta belki de rahatsız edici idi – her halükârda, herkes için düzenleyici ilke, soğuk ve gayrı şahsi yasa idi. Oysa şimdi maiyet salonunda bu yönetici ilkenin açık seçikliğinin dışına çekiliyor, tek bir kelimeyle: Maiyet kostümüyle nurlandırılıyorlardı. Maiyet kelimesi sırtlarına eski Alman geleneğini yüklüyor, onları vassallere dönüştürüyor, soylu şövalye efendilerin onlara sadakatle yükümlü silahlı adamları haline getiriyordu.

Masum muydu, bu kostümlü oyun?

Kesinlikle hayır. Barışçıl bir ilişkiyi savaşı bir ilişkiye çeviriyor, eleştiriyi felç ediyor; doğrudan doğruya, bütün afişlerde kendini gösteren o cümledeki zihniyete götürüyordu herkesi: "Führer, sen emret, peşinden gelelim!"

Eskiliği ve artık kullanımda olmayışıyla şiirsel bir etki uyandıran eski Almanca bir kelimeye dönüş sadece, bazen de sadece bir hecenin silinişi – hitap edilenin ruh halini değiştirmeye yetiyordu bu, düşünceleri başka bir yola çekiliyor veya tamamen iptal ediliyordu düşünmesi, düşüncenin yerini dayatılan bir mümince ruh hali alıyordu. Bir Hukuk Koruyucuları Birliği, bir Avukatlar Cemiyeti'yle kıyaslanmayacak derecede mukaddestir, hukuk koruyucusu lâfı memur veya görevli lâfıyla kıyaslanmayacak derecede törensel bir tınıya sahiptir, hele bir büro-
nun girişinde İdare yerine "Görev İfâ Makamı" yazısını okuyacak olursam, bu da bir miktar kutsal bir etki uyandırır. Böyle bir hizmet biriminde görev gereği işlem görmek yerine "himaye altında" olurum, beni himaye edene de her halükârda minnet duymam beklenir, tevazudan uzak taleplerle, hele güven duy-
mayarak, hiçbir koşulda gücendiremem onu.

Peki ama LTI'yi suçlarken fazla mı ileri gidiyorum? Himaye/bakım, her zaman kullanılan bir ifade olmuştur, Medeni Kanun da yediemini tanır. Doğru ama Üçüncü Reich himayeyi ölçüsüz bir sıklıkla ve anlamını genişleterek kullanmış ve bir sisteme oturtmuştur – Birinci Dünya Savaşı'nda üniversite öğrencilerine ordu tarafından ders malzemesi veriliyor ve sonra ileri kurslarla eğitiliyorlardı, ikincisinde ise "uzaktan himaye altına" alındılar.

Bu sistemin odağında ve hedefinde adalet duygusu yer alıyordu; adalet düşüncesinden hiçbir zaman bahsedilmemişti, tek başına adalet duygusu da söz konusu değildi, "sağlıklı adalet duygusu" vardı yalnızca. Sağlıklı demek de Parti'nin arzusu-na ve faydasına tekabül eden demektir. Grünspan Olayı'nın ardından Yahudi malları soygunu için motivasyonu sağlayan, işte bu sağlıklı duygu oldu; bu arada "cereme" terimi de hafif bir eski Almanca tınısı taşıyordu.

O zamanlar sinagogların hedef olduğu iyi örgütlenmiş kundaklamaları gerekçelendirmek için daha kuvvetli, daha derine uzanan kelimelere ihtiyaç duyuluyordu, sırf duygular karşılamazdı bunu. Millî ruhun kaynaması lâkırdısı böyle çıktı. Tabii bu ifade sürekli kullanım için imal edilmiş değildi, buna mukabil o zamanlar iyice rağbet gören 'kendiliğinden' ve 'içgüdü' kelimeleri LTI'nin daimi malvarlığına katıldılar, özellikle içgüdü sonuna kadar baskın bir rol oynadı. Sahici bir Cermen, içgüdü-sü uyarıldığı anda kendiliğinden tepki gösterirdi. 20 Temmuz 1944'ten sonra Goebbels, Führer'e düzenlenen suikastın ancak "içgüdü'nün kuvvetlerinin, iblisane bir zihnin kuvvetlerinin istilasına uğramasıyla" açıklanabileceğini yazdı.

LTI'nin hep duygusal ve içgüdüsel olanı öne çıkarmasının varacağı yer budur: İçgüdüsel kabiliyeti gelişkin koyun sürüsü, denize atlasa bile, kösemeni takip eder – (yahut, Rabelais'deki gibi, denize fırlatılsa bile. Hitler'in 1 Eylül 1939'da savaşın kan denizine gönüllü mü atladığını, yoksa önceki hatalarının ve cinayetlerinin mi onu bu çılgınca teşebbüse ittiğini kim bilebilir?)

Duygusalıkların vurgulanması LTI'nin hep arzu ettiği bir şeydir; bunun töresellikle bağdaştırılması ise ancak bazı durumlarda görmüştür arzulanan işlevi. Burada birkaç noktaya dikkat etmek gerekir. Führer, rakibi olan millî-halkçılıkla başından itibaren gerilimli bir ilişki içindeydi; bu rakip artık onun için korkulacak olmaktan çıktığında da millî-halkçı söylemin muhafazakârlığını ve Alman taslamasını ancak kısmen kullanabilirdi, sanayi işçilerine de dayanmak istiyordu zira ve teknolojiyle Amerikanizm eksik kalmamalı, hele asla horlanmamalı idi. Elbette toprağa bağlı, zengin gelenekli ve yeniliklere düşman köylünün yüceltilmesine sonuna kadar devam edildi, zaten BLUBO (*Blut und Boden*) şiarı onun için imal edilmiş daha doğrusu onun yaşam tarzından alınmıştı.

Almanya'da çoktan tarihe karışmış olan Kuzey Almancaya mahsus bir kelime, 1944 yazından itibaren yeni ve hazin bir yaşama kavuştu: Trek. Ondan önce bizde yalnız Afrika'da toprak arayan Boerlerin trekleri bilinirdi. Şimdiyse bütün şehirlerara-

sı yollar Doğu'dan Alman bölgesine, yurda döndürülen göçmen ve mültecilerin trekleriyle doluydu. Tabii bu “yurda dönüşte” de bir duygusal gösteriş vardır, üstelik felâket zamanlarından muzaffer başlangıçlara kadar uzanan çok eski bir duygusal gösteriş. O zamanlar “Adolf Hitler Saar'ı yurda döndürüyor!” denirdi; Goebbels hâlâ neşesini yitirmemiş Berlinli arsızlığıyla eski Alman sömürgelerine gidip zenci çocuklarına koro halinde “Reich'a, yurda dönmek istiyoruz!” diye bağırmayı öğretiyordu. İşte şimdi de köklerinden koparılmış mülteci ahalisi kurtarabildiği üç parça eşyasıyla, olabilecek en şüpheli koşulların hüküm sürdüğü yurda dönüyordu.

Temmuz ortasında bir Dresden gazetesinde (esas parti yayın organının, *Freiheitskampf*'in¹ dışında sadece bir gazete vardı, onun için ismini not almamışım) muhabirin tekinin bir yazısını okudum: “350 binin treki.” Aynen veya küçük farklarla birçok yayın organında çıktığı muhakkak olan bu tasvirde örnek niteliğinde ve ilginç olan iki şey vardı: Birincisi, köylülüğü bir defa daha duygusallaştırıyor ve heroikleştiriyordu, tıpkı barış yıllarında Bückeberg'deki hasat törenlerinde yapıldığı gibi; ikincisi, LT'nin kendine mahsus çeşnilerini pervasızca üst üste yığıyordu, bu arada dönemin sefalet koşullarında artık kullanılmayan kimi süslü lâflar da tekrar gün yüzüne çıkıyordu. Güney Rusya'dan Warthegau'ya getirilen bu 350.000 Alman göçmen, “en iyi Alman kanını ve başı dik Almanlığı temsil eden Alman insanları” idiler, “biyolojik açıdan hiç bozulmamış bir çalışma istidadı” taşıyorlardı, –Alman yönetimi altında 1941’le 1943 arasında doğum oranı binde 17’den binde 40’a çıkmıştı–, “çiftçilik ve iskâna emsalsiz bir yatkınlıkları” vardı, “yeni yurtlarına ve millî halk cemaatlerine dönük fanatik bir heyecanla doluydular” vesaire. Yazının bitiminde, bütün bunlardan sonra, hele gençlerinin çoktan SS'in silahlı birliklerine katıldıkları düşünüldüğünde, “tam Alman” olarak tanınmayı hak ettiklerinin belirtilmesinden tabii anlıyorduk ki, Almancaları ve Alman kültürüne intibakları pek de iyi değildi. Ne olursa olsun; bu “emsalsiz” trek, köylülüğün bir defa daha, geleneksel ola-

1 Özgürlük Mücadelesi.

na dönük başlangıçta biraz tek yanlı bir coşkuyla romantikleştirilmişti.

Propagandanın ve LTT'nin sorumlu ustasına bakarak, gelecek ile duygu arasındaki başlangıçtaki bağı 'Bütün' adına feshetmeyi nasıl becerdiğini açık seçik görebiliriz. Halka sadece duygularını etkileyerek hâkim olunabileceği, Führer için olduğu gibi onun için de aşikârdır. "Burjuva entelektüel ruh halktan ne anlar?" diye yazar, (şüphesiz kamuoyu için damıtılarak hazırlanmış) günlüğü *Vom Kaiserhof zur Reichskanzlei*'da. Her şeyin, her durumun, her kişinin, yükümlülükle, bıkkınlık verene kadar vurgulayarak, millî ile bağlantılandırılması başlı başına, -millî yoldaş, millî şansölye, millî bünyeye zararlı, millete yakın, millete yabancı, millî şuur vs., böyle sonsuza kadar gider-, başlı başına daimî bir duygusal vurgudur, kulağa bir miktar hilekâr ve utanmazca gelen bir vurgu.

Peki Goebbels kendini dahil saydığı, nice olduğunu bildiği millî-halkı nerede arar? Olumsuzundan tanımlayabiliriz bunu. Aynı günlüğün sayfalarında Berlin tiyatrosunun "sadece Brandenburg'daki bir Asyalı sürüsüyle meskûn" bulunduğunu söylemesi bir şey ifade etmez, sadece alışıldık anti-entelektüalizminin ve antisemitizminin plastik bir tezahürünü görürüz burada; *Kampf um Berlin*'inde defalarca ve hep aşağılayıcı biçimde kullandığı bir kelime daha manidardır. Bu kitap daha iktidarı almadan önce ama zafere erişileceğine emin olarak yazılmıştır ve Ruhr bölgesinden gelen Goebbels'in partisi adına başşehir fethetmeye başladığı 1926/27 yıllarının olaylarını tasvir eder. Burada dönüp dolaşıp karşımıza çıkan tiksinti kelimesi, "asfalt"tır.

Asfalt, büyük şehir sakinlerini doğal zeminden ayıran yapay örtüdür. Almanya'daki ilk mecazî kullanımı (1890'larda) natüralist şiirde görülmüştü. "Asfalt çiçeği", Berlinli orospu demek oluyordu o sıralar. Bunda pek bir yergi yoktur çünkü orospu bu şiirde az çok trajik bir şahsiyeti temsil eder. Goebbels'te ise topyekûn bir asfalt florası serpilir, bütün çiçekleri zehirlidir ve bu zehri göstermek ister. Berlin bir asfalt canavarıdır, orada çıkan Yahudi gazeteleri, Yahudi "varakpareleri" asfalt organları-

dır, NSDAP'nin devrimci bayrağını hışımla "asfalta saplamak" gerekiyordur, "Yahudi", mahva (yani Marksist zihniyete ve vatansızlığa) giden yolu "boş lâflar ve iki yüzlü vaadlerle asfaltlamaktadır." Bu "asfalt canavarının" nefes kesen sürati "insanları kalpsiz ve ruhsuz hale getirmiştir"; "anonim dünya proletaryasının biçimsiz bir kütlesi" yaşıyordur burada, Berlin proletaryası demek "bir parça vatansızlık" demektir...

Goebbels'in o zamanlar Berlin'de eksikliğini hissettiği şey, "her tür patriyarkal bağ"dır. Kendisi Ruhr bölgesindendir; sanayi işçileriyle orada da meşgul olmuştur ama oradakiler farklı ve özel bir türdendir: Orada "saf toprağa bağlılık" kök salmıştır hâlâ, nüfusun ana unsurunu "yerli Vestfalyalılar" teşkil eder. Yani o zamanlar, otuzlu yılların başlarında, Goebbels de geleneksel *Blubo* [kan ve toprak] kültürüne tutunmuştur, asfaltın karşısına toprağı çıkarır. Sonraları köylülüğü öne çıkaran ifadelerinde daha temkinli davranacaktır ama asfalt insanı hakaretini geri alması on iki yıl sürecektir. Hakaretini geri alırken bile yalancılığı sürdürür, büyük şehirlileri aşağılamayı öğretenin kendisi olduğunu söylemez zira. 16 Nisan 1944'te *Reich*'ta, bombardımanın korkunç tahribatının tesiri altında, "büyük şehir sakinlerimizin hiçbir şeyin bozamayacağı yaşam ritmi ve hiçbir şeyin kıramayacağı yaşama iradesi karşısında derin hürmet duyuyoruz. Asfalt onları hiç de öyle köksüzleştirmemiştir, eskiden çok defa iyi niyetli ama fazla teorik kitaplarımızda hep ileri sürülmüş olduğu gibi... Milletimizin yaşam kuvveti burada da aynen Alman köylülüğündeki kadar derinlere demir atmıştır."

İşçi zümresini duygusal olarak yüceltmek ve onun gönlünü kazanmaya çalışmak için o kadar beklememişlerdi tabii ki; onu tavlama için de aşırı duygucu havalara girmişlerdi. Grünspan Olayı üzerine Yahudilere otomobil kullanma yasağı konduğunda dönemin polis bakanı Himmler bu önlemi yalnız Yahudilerin "güvenilmezliğiyle" değil onların direksiyon kullanmasının "Alman trafik cemaatine" hakaret demek olmasıyla da açıkladı, çünkü Yahudiler üstelik "Alman işçilerinin elleriyle inşa ettikleri Reich otoyollarını" gasp ediyorlardı. Toplamda ise duygu artı gelenekselcilik karışımı çoğunlukla ve her şeyden önce

köylülüğe ve kırsal göreneklere işaret eder – “görenekler” de eski Almanlığın şiirsel ifadesine dayanan aşırı duygusal lüğatin parçasıdır. 1945 Mart’ında günbegün *Falkensteiner Anzeiger* gazetesinin vitrinindeki bir resme bakıp bakıp nafile kafa patlatırdım. Resimde sevimli bir taşla örülü ahşap köy evi görülüyordu, altında Rosenberg’in bir kelamı olarak, eski Alman köy evinde “tüm gökdelenli şehirlerin ve teneke kulübelerin toplamından daha fazla manevi özgürlük ve yaratıcı kuvvet bulunduğu” yazıyordu. Bu cümlelerin ola ki bir açıklaması vardır diye çok araştırdım ama boşuna; Nazi-Nordik kibrinden ve onun düşünceyi duyguyla ikame etmesinden başka bir dayanağı olmazdı.

LTI’nin dünyası, meseleleri aşırı duygusallaştırmak için hiç de herhangi bir geleneğe el atmaya muhtaç bulunmuyordu. Kolayca gündeliğe atıfta bulunabilir, gündelik dilin revaçtaki kelimelerine el atabilir, bu arada yeniyetmelere mahsus konuşma biçimlerini de kullanabilir, gayet ayık kafalı görünen yeni lâflar da icat edebilirdi.

Ta başlarda, aynı gün içinde şu notları almışım: “Kempinski reklamı: ‘Prusya lezzet sepeti 50 Mark, Anavatan lezzet sepeti 75 Mark’ ve aynı gazetede ‘Tek Kap Yemek’le ilgili talimatlar. Birinci Dünya Savaşı’na dayanan, vatansever duyguları tahrik ederek safaperestliğin reklamını yapma teşebbüsü nasıl da kaba ve öfke uyandırıcı; yeni yemek talimatına ne kadar ustaca ve zengin çağrışımlı bir isim takılmış! Herkese ortak aş, gündelik kullanımda ve zaruri ihtiyaçlarda milli halk cemaati, zenginle fakir anavatan uğruna aynı yalınlıkta buluşuyor ve işin esası en sade bir söze sıkıştırılmış: Tek kap yemek – hepimiz bir tence-rede pişenden yiyoruz, hepimiz aynı kazandan yiyoruz...”

Tek kap yemek ifadesi bir aşçılık teknik terimi olarak çoktan yaygınlaşmış olabilir; onu duyguyla yükleyerek LTI’nin resmî diline dahil etmek, Nazi bakış açısından dahiyane bir harekettir. Kış yardımı sözü de aynı düzlemde yer alır. Hakikatte zorunlu ödenti olanı, gönüllüymüş, yürekten kopan hibeymiş gibi takdim eden bir yalandı bu.

Resmen genç erkek ve genç kız okullarından (oğlan ve kız ye-

rine) söz edilirken de, “Hitler Gençliği” ve “Alman genç kızları” (BDM)¹ Üçüncü Reich’in eğitim sisteminde temel bir rol oynamasında da yine duygu istismarı işin içindedir. Bilinçli bir olumsuzlamaya dayalı bir duygu istismarı olduğu açıktır burada: Genç erkek ve genç kız oğlan ve kıza kıyasla daha halkça ve daha dobra gelmez sadece kulağa, aynı zamanda daha sert gelir. Özellikle genç kız adı, sonranın “silahlı muavine”sine giden yolu açar; yarı yarıya ya da tamamen perdeleyici bir laftır bu ve kesinlikle “eli silahlı karı” lafıyla karıştırılmaz – yoksa *Volkssturm*’u da partizanlarla karıştırmak işten bile olmazdı.

Ama en son dakikada –saatten söz edilmiyordur artık– açık çete savaşına geçmek istendiğinde, korkutucu masalların ürpertisini taşıyan bir tanım bulunur: Çete savaşçıları radyonun resmî yayınında “Kurt Adamlar” diye tanımlanırlar. Bu da yine geleneğe bir müracaattır, üstelik en eski geleneğe, mitosa. Nihayetinde dilde kendini gösteren yine feci bir gericiliktir, tamamen insanlığın yırtıcı hayvana benzeyen ilkel başlangıçlarına el atmaktır. Nazizmin maskesi düşer, özü görünür böylece.

Siyasî coğrafyada “Bulgaristan’ın kalbinden” söz edildiğinde de mesela, duygu istismarı belki daha masum ama daha büyük bir doz sahtekârlıkla kendini gösterir. Görünüşe göre o ülkenin, çevresindeki bir grup ülke içerisinde iktisadi ve askerî bakımdan merkezî konumuna, merkezî önemine işaret eden bir laftı bu; fakat bunun arkasında, bu “kalpteki ülkeye” dönük sempati bildirimi, dostluk girişimi vardı, dillendirilmese de söylenen buydu.

Nazizmin hizmetini gören en kuvvetli ve en genel duygusal laf ise “yaşantı”dır. Dilin normal kullanımında keskin bir ayrım yapılır: Doğumdan ölüme kadar her saati yaşarız ama sadece tutkularımızın kanatlandığı, kaderin etkisini hissettiğimiz olağanüstü saatler bizim için yaşantıya dönüşür. LTI olayları hamaratça yaşantının küresine çeker. “Gençlik Wilhelm [Guillaume] Tell’i yaşantılıyor” – birçok benzeri arasından hafızamda kalmış bir manşet budur. Bu söz kullanımının en derininde yatan maksadı, Reich Yazarlar Odası’nın Saksonya eyalet yöneti-

1 *Bund Deutscher Mädel*: Alman Genç Kızlar Birliği – bir Nazi yan örgütü.

cisinin 1935 Ekim'indeki bir kitap haftasıyla ilgili basına yaptığı açıklama açığa vurur: *Kavgam* nasyonal sosyalizmin ve Yeni Almanya'nın kutsal kitabıydı ona göre ve onu "başından sonuna yaşantılamak" gerekiyordu...

Maiyet salonuna girerken bütün bunlar dolanıyordu kafamda, kâh biri, kâh öteki. Sahiden de hepsi bu kelimenin maiyetiydiler, hepsi aynı eğilime borçluydu ortaya çıkışını...

Bu fabrikadaki çalışma grubunda geçirdiğim zamanın sonuna doğru, Yahudi Evi'nde *Jettchen Gebert* şairi Georg Hermann'ın bir romanına rastladım: *Eine Zeit stirbt*.¹ Yahudi Yayınevi'nce yayımlanmıştı, belli ki kavramsal olarak, yükselmekte olan Nazizmden çok etkilenmiş bir kitaptı. Günlüğümde neden eserin tamamına ilişkin ayrıntıya girmediyimi bilmiyorum; sadece içinden bir durumu, bir cümleyi not etmişim: "Gumpert'in karısı, daha sevgilisinin matem merasimi başlamadan mezarlıktaki şapeli terk etti alelacele, 'maiyeti de, daha az telaşla ama yine de hızlanarak, bir maiyetin ne yapması gerekiyorsa onu yaptı, kadının peşinden gitti'." O zaman bu bana ironi gibi görünmüştü, duygusal sahtekârlıkları bağrına basan Nazizmin bu nedenle çok nefret ettiği Yahudi ironisi olarak değerlendirmiştim; şişirilen lafın gözüne vuruyor, onu fos diye söndürüyor, demiştim kendi kendime. Bugün bu alıntı hakkında başka türlü düşünüyorum, ironiden çok derin bir acıyla dolu olduğuna inanıyorum. Bütün bu duygu şişinmelerinin nihai amacı ve başarısı neydi ki? Duygu kendi başına bir amaç ve hedef değil, sadece bir araç ve bir geçitti. Duygunun görevi düşünceyi kormaktı – kendisi de baygın bir körelmişliğe, iradesizlik ve duygusuzluk haline bırakacaktı yerini; yoksa gereken o cellat ve işkenceci kitlesini nereden bulacaklardı?

Mükemmel bir maiyet ne yapar? Düşünmez, pek fazla hissetmez de – peşinden gider.

1 Bir çağ ölüyor.

Tek Hece

Nazilerin gösteri yürüyüşlerini gazetedeki resimden ve radyodan değil de doğrudan doğruya görüp işitem sadece son yıllarındadır. Çünkü henüz yıldız takmazken de böyle bir yürüyüş kolunu gördüğüm anda alelacele bir yan sokağa kaçıyordum – yıldız taktıktan sonra doğal olarak öyle yapıyordum zaten; yoksa o nefretlik bayrağı selamlamam gerekirdi. Son yılda ise Zeughaus Meydanı'ndaki iki Yahudi Evi'nden birine tıklı-mıştık, oranın salon ve mutfak pencereleri Carola Köprüsü'ne bakıyordu. Ne zaman orada, ihtişamla düzenlenmiş Königsufer'de¹ bir tören yapılsa, Mutschmann² bir konuşma yapsa mesela veya Franken Führer'i Streicher bir nutuk söylese, SA, SS, HJ ve BDM'nin yürüyüş kolları, bayrakları ve şarkılarıyla köprüden geçerlerdi. İstesem de istemesem de her seferinde etki-lerdi bu beni ve her seferinde ümitsizlik içinde, eleştireliliğe daha az istidatlı olan öteki insanları kim bilir nasıl etkiliyordu diye sorardım kendi kendime.

Dies ater'imizden, 13 Şubat 1945'ten birkaç gün önce geçtiler köprüden, dik duruşlu, bağıra bağıra şarkı söyleyerek. Bav-

1 Kral kıyısı.

2 Martin Mutschmann, 1925'ten 1945'e kadar Nazi partisinin (1933'ten itibaren rejiminin) Saksonya eyalet yöneticisi.

yeralıların Birinci Dünya Savaşı'nda söyledikleri marşlardan biraz farklı geliyordu kulağa, kesik kesik, havlama gibiydi, daha az melodikti – ama Naziler askerî olanı zaten her zaman ve her noktada abartmışlardı. İşte, orada aşağıda yine eski düzen eski güven duygusuyla yürümekte ve şarkılarını söylemekteydi. Stalingrad düşeli, Mussolini devrileli o kadar zaman olmuştu, düşmanlar Alman sınırını geçip içeri gireli o kadar zaman olmuştu, kendi generalleri Führer'i öldürmeye kalkışalı o kadar zaman olmuştu – yine de hâlâ onlar yürüyor ve şarkı söylüyordu, nihai zafer efsanesi hâlâ canlıydı veya herkes kendini ona inanma zorunluluğuna uyduruyordu!

Oradan buradan kaptığım birkaç şarkı metni biliyordum. Hepsi nasıl da kaba, nasıl zavalılıca, nasıl sanattan ve halk sedasından uzaktılar – “Yoldaşlar, Kızıl Cephe ve Gericiliğin vurduğu, / Onlarla beraber yürüyoruz omuz omuza”: Horst Wessel şarkısının şiirselliği işte budur. İnsanın kafayı gözü yarması, akla karayı seçmesi gerekir. Belki Kızıl Cephe ve Gericilik ismin yalın halleridir, öldürülen yoldaşlar yürümekte olan “Kahverengi Tugayların” zihninde hazır ve nazırdır; belki de –“yeni Alman takdis töreni şarkısı”nın mısraları daha 1927’de Wessel tarafından düzülmüştü– yoldaşlar kimi silahlı çatışmalardan ötürü hapistedirler de, kendi özlem dolu zihinlerinde SA’lı arkadaşlarıyla beraber yürüyorlardır – ki nesnel gerçekliğe daha yakın olacaktır bu... Yürüyüş kolundakilerden veya toplulukta bulunanlardan kimin kafası böyle dilbilgisi ve estetik meselelerine takılacak, kim içeriği dert edecektir ki? Melodi ve yürüyüş adımlarına uygun tempo, “kahramanlık içgüdülerine” hitap eden birkaç müstakil deyim veya laf kalıbı: “Bayrağı kaldırın!.. Sokağı boşaltın, Hücum Kıtaları geliyor!.. Hitler’in sancakları dalgalanacak yakında!..”: Yetmez miydi, hedeflenen ruh halini yaratmaya?

Hemen, Almanların zaferden emin haline ilk darbenin vurulduğu zamanları hatırladım. Goebbels’in propagandası, ağır ve korkunç bir anlam taşıyan yenilgiyi neredeyse bir zafere, en azından askerî ruhun bir muzafferiyetine dönüştürmeyi nasıl da ustalıkla başarmıştı. Özellikle bir cephe haberini not et-

miştım; diğer günlük defterlerim gibi Pirna kasabasında kalmış ama gözümün önündeymiş gibi hatırlıyorum: Bu habere bakılırsa, Rusların 'teslim olun' ayartmasına, en ön saflardaki askerler koro halinde Hitler'e ve ödevlerine olan sadakatlerinin sarılmazlığını bildiren tezahüratlarla karşılık vermişlerdi.

Koro halinde tezahürat, hareketin başlarında çok revaçtaydı, Stalingrad felâketi esnasında dışarıda tekrar ortaya çıkmıştı, ülkede ise pek ses çıkmıyordu, yalnız sloganlı pankartlar, uyuklayan notalar misali, hatırlatıyordu bunları. Kendi kendime çok sormuşumdur, şimdi de kafamı kurcalayıp duruyor, acaba toplu tezahürat, toplu sloganlar neden beraber şarkı söylemekten daha kuvvetli, daha gaddar bir etki uyandırır diye.

Sanırım, şu sebeplerden: Dil düşüncenin ifadesidir, toplu slogan ise doğrudan doğruya, hitap edilenin zihnine indirilen çıplak yumruktur, onu boyunduruğa almak ister. Şarkıda melodi yumuşatıcı bir kabuktur, akıl duygudan dolanılarak kazanılır. Yürüyüş yapanların söylediği şarkı aslında yolun kenarındaki dinleyicileri muhatap almaz; onlar kendi uğruna akıp giden bir ırmağın uğultusuna kapılırlar sadece. Bu akış, yürüyüşte söylenen marşın melodisi, bir toplu tezahüratın müşterek icrasından daha kolay ve daha doğallıkla meydana gelir; çünkü şarkıda, melodide ruh haliyle ruh hali buluşur, müşterek söylenen cümlede ise bir grubun düşünüşü buluşmalıdır. Toplu tezahürat daha yapay ve daha çalışılmıştır, şarkıya göre daha şiddet içeren bir hitaptır.

Naziler Almanya'da bunu iktidara geçtikten hemen sonra bir kenara bırakabilirdiler, artık ihtiyaçları kalmamıştı. (Parti kongrelerinde ve diğer törensel vesilelerle ara sıra başvurulmuş kült benzeri toplu tezahüratta esasen yine gösteri yürüyüşlerinin ökçeli cümleleri geçerlidir: "Almanya uyan! Geber Yahudi! Führer emret!" vs. vs.) –

Eskiden beri kendini kanıtlamış bulunan kaba şarkılara bir biçimde mesafelenmeye hiç gerek duyulmaması, bilhassa maneviyatımı bozuyordu: Ne toplu sloganlar bırakılıyor, ne de şarkı sözlerindeki ölçsüz böbürlenme ve tehditlerin kısılması gerekli görülüyordu. Yıldırım savaşı sinir savaşına, zafer nihai

zafere dönüştü, son büyük saldırı akamete uğramıştı... her şeyin nasıl başarısızlığa uğradığını tekrar tekrar saymanın âlemi yok. Yine de her zamanki gibi yürüyüş yapıyor, şarkı söylüyor, başarısızlığı da her zamanki tavırlarıyla karşılıyorlardı, bu arlanmaz şarkı söyleme halinde bir pes edişin izi hissedilmiyordu ki, insan sessiz bir ümit devşirebilsin...

Şayet kendini ona göstermiş olsa, filoloğu mutlu edecek bir ümidin işareti mevcuttu yine de. Fakat tek bir hecenin sağladığı bu teselliyi ancak sonradan, benim için ancak bilimsel bir değere sahip olduğunda öğrenmiştim.

Biraz geriye gitmekte yarar var.

Birinci Dünya Savaşı'nda Müttefikler Alman fetih arzusunu milli marşımızın sözlerindeki "Almanya her şeyin üzerinde" den çıkarsamaya kalkışmışlardı. Bu doğru değildi, çünkü buradaki "dünyadaki her şeyin üzerinde" lafı genişleme emellerini değil, vatanseverin gönlünde anavatanına verdiği değeri dile getirir. Şu asker şarkısı daha tatsızdı: "Muzaffer olmak, Fransa'yı yenmek isteriz, Rusya'yı da, tüm dünyayı da." Buradan çıkarak da gerçek emperyalizmi tastamam kanıtlayamazsınız: Bunun tamamen bir savaş şarkısı olduğu söylenebilir; onu söyleyenler anavatanlarını savundukları hissini taşımakta, ne kadar çok olurlarsa olsunlar hasımlarını "yenerek muzaffer olacaklarını" söyleyerek iddialaşılmaktadırlar – yabancı toprakları ele geçirmek söz konusu değildir.

Şimdi bunun karşısına Üçüncü Reich'in en karakteristik şarkılarını koyalım. Daha 1934'te Nasyonal Sosyalist Öğretmenler Birliği'nin Reich idaresince çıkarılan *Şarkı Yoldaşlığı: Alman Gençliğinin Okul Şarkıları* kitabına girmiş, böylece resmî ve genel geçerlilik kazanmış şarkıları ele alacağım. "Kızıl savaş karşısında/ Titriyor dünyanın çürük kemikleri/ Biz korkuyu yendik/ Büyük bir zaferdi./ İlerlemeye devam edeceğiz/ Her şey yanıp yakılsa da/ Çünkü bizimdir, bugün Almanya/ yarın bütün dünya." Bu şarkı iç politik zaferden, yani bütün konuşmalarında barış arzusunu vurgulayan Führer'in hükümete gelmesinden hemen sonra rağbettir. Dünyayı fethedene kadar yakıp yıkmaktan söz ediliyordur, şimdiden. Bu fetih arzusunun

açık seçikliğine dair bir kuşku kalmaması için, önce izleyen iki mısradaki “tüm dünyayı yerle bir edeceğimiz” vurgulanır, sonra “dünyaların” (çoğul) boşuna karşı koymaya çalışacağı söylenir ve üç defasında da nakarat, yarın tüm dünyanın bizim olacağına emin olmamızı ister. Führer birbiri ardına barış nutukları söylerken onun veletleri ve Hitler Gençleri yıllarca bu kokuşmuş güfteyi okumak zorunda kalmışlardır. Bunu ve “Alman sadakatinden” bahseden millî marşı...

1945 sonbaharında ilk defa LTI üzerine kamusal bir konuşma yaptığımda, o zaman elime geçmiş olan *Şarkı Yoldaşlığı*'na atıfta bulunmuş ve o şarkıdaki titreyen çürük dizleri alıntılamıştım. Tebliğimden alınan bir dinleyici kürsüye gelerek şunu sordu: “Ne diye böyle yanlış alıntılar aktarıyor, niye Almanlara Üçüncü Reich devrinde bile sahip olmadıkları bir dünyayı ele geçirme hırsı atfetmeye kalkıyorsunuz? Dünyanın bize ait olması gerektiğine dair bir şey söylediği yok bu şarkının.” – “Yarın bana bir uğrayın,” diye cevap verdim, “okul şarkıları kitabına kendiniz bakar, görürsünüz.” – “Kesinlikle yanlışlıyorsunuz, profesör, doğru metni yanımda getireceğim.”

Başka bir gün, yanıma geldi; *Şarkı Yoldaşlığı* (1936 tarihli 6. baskısı, Franz Eher, Münih, “Bavyera Kültür Bakanlığınca müfredatta kullanılması onaylanmıştır ve ehemmiyetle tavsiye olunur”; önsözü “Bayreuth, Lenzing, 1934” tarihli) elindeydi, o sayfasını açıp hazır etmişti. “Çünkü bizimidir, bugün Almanya/yarın bütün dünya” – tevil edilecek yanı yoktu...

Ama hayır, varmış. Adam bana yaka düğmesi iliğine bağlanacak sevimli bir minyatür kitapçık gösterdi. “Alman Şarkısı: Hareketin Şarkıları, yayımlayan Alman Millî Kış Yardımlaşma Kampanyası 1942/43” Kapak Nazizmin bütün amblemleleriyle süslenmişti, gamalı haç, runik SS vs., şarkıların altında da çürük kemik resimleri yer alıyordu; yeterince kabaydı ama en önemli kısmın üzerinde oynanmıştı. Nakarat şöyle olmuştu:

ve bugün, bizi dinler Almanya/yarın bütün dünya.” Bu kulağa daha masum geliyordu.

Fakat Almanya'nın haydutluk hırsından ötürü gerçekten bütün bir dünya enkaza dönüştüğü için ve Stalingrad kışının orta-

sında bir “büyük Alman zaferi” falan pek görünmediğinden, bu rötuşun tahkim edilmesi ve yorumlanması gerekiyordu. İşgalci ve baskıcıların kendilerini barışçı ve özgürlük savaşçısı olarak maskeleye çalıştıkları ve şarkılarının kötü niyetli yorumundan yakındıkları dördüncü bir mısra ilave edildi. Yeni mısra şöyleydi: “Anlamak istemiyorlar şarkımızı, köleliği ve savaş düşünüyorlar/ Oysa bizim ekinlerimiz serpiliyor, özgürlük bayrağı dalgalanıyor!/ İlerlemeye devam edeceğiz, her şey yanıp yakılsa da./ Özgürlük ayaklandı Almanya’da, yarın onun-
dur tüm dünya!”

Gerçeği böylesi bir yalana çevirmek için nasıl bir yüz olmalı insanda! Böyle bir yalana cüret etmek, nasıl bir çaresizliktir!

Bu dördüncü mısranın herhangi bir hayatıyet bulduğunu hiç zannetmiyorum; öncesindeki üç mısranın, vahşiliğini tamamen örtmenin mümkün olmadığı, yontulmamış basitliğine kıyasla fazlasıyla karmaşık ve muğlaktır. Ama pençelerin geri çekilmesi, o uğursuz hecenin utanç içinde düşüvermesi, anlaşılan kabul görmüştür.

Bunu iyi bellemek gerekir. “Dinlemek”le “ait olmak” arasında,¹ Nazi özbilincinin sınır çizgisi uzanır. Bu hecenin düşüşünün anlamı, Nazi şarkısının düzlemine yansıtacak olursak, Stalingrad’dır.

1 Almancası: Hören ve gehören.

Sıcak-Soğuk Su Bataryası

Röhm'ün tasfiyesinden ve taraftarlarına dönük küçük kan ban-yosundan sonra Führer Reichstag'ından, “münasip” davrandığını tescil eden bir karar çıkarttırdı. Eski Almancağının altı çizilen bir ifadeydi bu. Fakat Röhmğillerin bastırılan isyanına veya kargaşasına veya ayaklanmasına ya da dönecliğine, yani çok sayıda Almanca isim verilebilecek bu olaya, Röhm kıyımı den-di. Kuşkusuz burada –senin için nazmeden ve düşünen dil!– bilinçli ve bilinçsiz çağrışım bağları rol oynar, tıpkı bu bağın düşünsel olana, tanıma yayılıp kırılabilceği Kapp darbesinde-ki gibi: Yine de, aynı duruma atıfla bir defasında altını çiz-e Almanca, bir defasında altını çiz-e çiz-e yabancı dilden bir ke-limenin seçilmesi tuhaftır. Keza Almancılık yaparak törelerden bahsedip durulur ama parti kongreleri şehri Nürnberg'in resmî adı “tradisyonun vilayeti”tir.

Revaçtaki bazı yabancı kelimelerin Almancalaştırılması rağ-bet görmüştür: *Approbation* yerine tasdik, emeritasyon yerine yükümlüğün sona ermesi denir, enterese yerine alâkadar de-mek *de rigueur*'dür;¹ “hümanite”nin baskın bir Yahudi-liberal kokusu vardır, Alman insanıyeti tabii bundan başka bir şey-

1 Gerekli.

dir. Buna karşılık takvimde “Lenzing”¹ sadece Wagner’in şehri Bayreuth bağlamında kullanılabilmıştır. Eski Almanca ay isimleri, onca eski Runik harf kullanımına ve ortalıktaki Sieg Heil bağırış çağırışına rağmen umumi dilde kendilerini kabul ettiremediler.

Dilsel Almancılığın sınırlılığının sebeplerini maiyet kelimesi üzerine düşünürken elden geçirdim. Fakat bu sınırlılığın kendiliğinden sonucu, ancak alışılmış yabancı kelimelerin muhafazasını teşvik etmek olabilirdi. Lakin LTI izleyen evrelerde yabancı kelimeleri artırdı ve daha yoğun kullandıysa, bunun özel bazı saikleri olmalıdır. Her ikisi de sırnaşık bir ısrarla gösterin kendini, hem artmış hem yoğunlaşmışlardır.

Führer her konuşmasında, her demecinde iki basbayağı gereksiz ve asla fazla yaygın ve anlaşılır da olmayan yabancı kelimeyi mest olarak kullanır: Diskrimine etmek² (düzenli olarak “diskrimine” der) ve difame etmek.³ Kibar “difame etmek” kelimesi, genellikle küfürbazlıkta sarhoş bir ev uşağıyla aşık atacak birisi olduğundan ve ilke olarak da öyle yaptığından, onun ağzında iyice tuhaf kaçır. 1942/43 kış yardım kampanyasıyla –LTI’nin bütün yol işaretleri Stalingrad’a doğru veya Stalingrad’dan beridir– ilgili konuşmasında düşman güçlerin bakanlarını “koyun kafalılar, birbirlerinden ayırt edilemeyecek sıfır hükmünde adamlar” diye tanımlar; Beyaz Ev’de ruh hastasının teki, Londra’da bir canı hüküm sürmektedir. Kendine bakarak, bundan böyle “eskisi gibi bir tahsilin artık olmayacağını” tespit eder, “artık yalnızca milletin Führer’i olmaya ehil kararlı savaşçıya, cesur adama kıymet verilecektir.” Fakat yabancı kelimelerle ilgili olarak, dediğim gibi zorunlu olarak Almanca eşanlamlısının eksikliğine bağlı olmayan geniş ödünç almalarda bulunur. Bilhassa barışın veya Almanya’nın özgürlüğünün veya küçük milletlerin özerkliğinin veya bütün diğer ihanet ettiği iyi şeylerin her daim garantörüdür (teminatı değil).

1 Eski Almancada Mart. Günün uzamasına atıfla, eski Almanca lehçelerindeki “uzun gün” deyişinden (langez, lenze, Längsing vs.) türetilmiştir.

2 Suçlaştırmak.

3 Hakaret etmek.

Onun F hrerlik ihtiyaamını herhangi bir biçiminde yükselten veya yansitan Şeylerin daima “seküler” bir anlamı vardır; zaman zaman Friedrich i¹ bir tınısı olan tabirler de onu cezbeder, dik kafalı memurları azille tehdit eder, oysa işten çıkarma veya Hitler’e mahsus ev uŐađı Almancasıyla atma veya kovma lâflarıyla da görürdü aynı işi.

Tabii Hitler’in kelimelerinin hammaddesi Goebbels tarafından cilalanıp çok yönlü süslemelere elverişli hale getirilir. Savaş, Nazilerin yabancı kelime hazinesini epey zenginleŐtirmiŐtir.

Yabancı kelimelerin makul kullanımı için çok basit bir kural belirlenebilir. Şöyle diyebiliriz: Yabancı kelimeyi ancak Almancada tastamam geçerli ve basit bir ikamesini bulamıyorsan kullan – o durumda da kullanmaktan geri durma.

LTI bu kuralı iki yönden de çiğner; k h yaklaşık anlamlı AlmancalaŐtırmalara başvurur (belirttiğimiz nedenle giderek daha az yapar gerçi bunu), k h gerekmediği halde yabancı kelimelere el atar. Ter rden (havadan terör, bombardıman terörü, tabii aynı zamanda karşı-terör) ve invazyondan söz ederken yine de alışıldık bir patikadadır ama invaz r² yeni, agres r³ tamamen gereksizdir, likide etmek için de sayısız kelime vardır el altında:  ld rmek, katletmek, bertaraf etmek, infaz etmek vs. Habire kullanılan savaş potansiyeli de silahlanma düzeyi ve silahlanma imk nları diyerek kolayca karŐılanabilirdi. Oysa, önce def tizm diye yazarak azıcık Almanca makyajlanan defetizm⁴ günahının boynunu giyotinde vurmak üzere, onu “savunma gücünü yıpratma”ya dönüştürmek için az zahmete girmemiŐlerdi.

Nedir peki, burada birkaç örnekle sergilediğimiz, yabancı tınılı kelimelere olan bu d Ő  nl đ n sebepleri? İşte o tını, ilk elde; bütün saikleri araŐtırdıđımızda, hep bazı istenmeyen Şeylerin tınısı, sesi ve onları vurgulama isteği.

Hitler yarı aydın değil en fazla onda bir aydındır; otodidakt-

1 18. yüzyılın Aydınlanmacı despotluğuyla bilinen Prusya Kralı II. Friedrich.

2 İstilacı, müstevli.

3 Saldırgan.

4 Bozgunculuk, yenilgi ruh hali.

tır o. (Onun Nürnberg kültür konuşmalarının duyulmamış *Ga-limathias*'ını okumak lazım; bir Karlchen Miesnick'in bu karman çormanlığından daha dehşet verici olan tek şey, onun hayranlıkla alınıp zikredilmiş olmasıdır.) O Führer olarak aynı lafın içinde hem "eskilere dayanan bir çeşit eğitimden" gelen dobralığıyla, hem kendi edindiği bilgilerle gururlanır. Her otodidakt yabancı kelimelerle böbürlenir ve bu kelimeler eninde sonunda intikamlarını alırlar ondan.

Fakat onun yabancı kelimelere düşkünlüğünü sadece kibirle ve kendi eksikliğini bilmeyele açıklamak Führer'e haksızlık olurdu. Hitler'in korkunç iyi bildiği ve hesaba kattığı şey, daima düşünmeyen ve düşünme kabiliyetinden uzak tutulması gereken kitlenin psişesidir. Yabancı kelime etkiler insanları, ne kadar az anlaşılırsa o kadar fazla etkiler; kavranamayışıyla kafa karıştırır, uyuşturur, düşüncenin sesini bastırır. Kötülemeyi herkes anlardı difame etmeyi anlayacak olan azdır, fakat herkes üzerinde daha törensel ve kötülemekten daha kuvvetli bir etki uyandırır. (Katolik ibadetinde Latincenin etkisini düşünün.)

Halkın ağzına bakmayı en yüksek üslup kuralı sayan Goebbels de yabancı kelimenin bu sihrini bilir. Keza halk bunları iştirmeyi sever, kendisi de kullanır. "Doktor"larından da bunu beklerler.

Bu konuyla ilgili, Goebbels'in ilk zamanlarına gidelim. "Bizim doktor" başka bir değerlendirmeye meyletmiştir. Her ne kadar Führer sık sık entelektüellerden, tahsillilerden, profesörlerden vs. nefretini vurgulasa da –bütün bu isimlendirmelerin ve özgül tanımların arkasında, vicdan azabından doğan ve düşünceye karşı duyulan nefret yatar– NSDAP milletin bu en tehlikeli tabakasına da ihtiyaç duymaktadır. Bizim doktor ve propagandacılar yetmez, felsefe yapmaktan ve derinlere dalmaktan dibi düşen filozof Rosenberg'e de ihtiyaç duyulur. Bizim doktor da biraz felsefe jargonu ve biraz popülerleştirilmiş felsefe alacaktır programına. Kendini yalın bir şekilde 'Hareket' diye tanımlayan bir partinin dinamizmin özelliğinden söz etmesi ve dinamik kelimesine bütün kelimeler içinde en yüksek mevkii vermesi gayet doğal olacaktır mesela.

LTI'nin sahasında bir yandatahsilli uzmanlara mahsus kitaplar, diğerk yanda biraz aydın iğnesi vurulmuş, güzelliğk yaması yapılmış halk dilinde literatür yer almaz sadece, bütün ciddi yayın organlarında (öncelikle Reich'ı ve *Frankfurter Zeitung*'un vârisi DAZ'ı düşünüyorum) sözde derin fikirliliğın, itinalı ve sırdolu üslûbun, müstesna bir ehemmiyet havasının en mübalağalı dilinde makalelere rastlanır.

Türlü çeşitli bir bolluktan neredeyse rastgele seçilmiş bir örnek vereyim: 23 Kasım 1944'te, Üçüncü Reich'ın hayli ileri bir vaktinde yani, DAZ belli ki terütaze bir doktor olan ve "manevi bir gerçeklik olarak köyden şehre kaçış" üzerine bir kitap yazan von Werder'in kendini tanıtması için hâlâ geniş bir yer açabiliyordur. Yazarın söylemek istediğı şey sayısız defa söylenmiştir ve gayet basitçe şöyle ifade edilebilir: Kırsal nüfusun şehre göç etmesine set çekmek istiyorsanız bunu sadece daha iyi ücret vererek sağlayamazsınız, manevi etkenleri de göz önüne almalısınız ve bunu iki yönlü yapmalısınız; hem şehrin manevi cazibe ve üstünlüklerinden bazılarını köye götürmeli (sinemayla, radyoyla, kitaplıklarla vs.), hem de kırsal yaşantının içsel meziyetlerine pedagojik araçlarla geçerlilik kazandırmalısınız. Genç müellif ve bu vakada asıl önemli makale yazarı, Nazi branş öğretmenlerinden öğrendiğı dili kullanır. Bir "millî kır psikolojisinin" zorunluluğunu vurgular ve şunu vaz'eder: "İnsan bugün artık yalnız yalıtılmış bir iktisadî varlık değil, bir millete ait olan ve belirli bir ırkın ruhî istidatlarına göre davranan bir beden ve ruhtur." O halde "kırdan şehre kaçışın hakiki mahiyetine dair gerçeğk yaklaşan bir idrake" ermeliyizdir. "Akıl ve bilincin aşırı hâkimiyetine" yol açan modern medeniyet, "kırsal insanın doğal temeli itibarıyla içgüdüye ve duyuya, kökensel olana ve bilinçdışına dayanan bütünlüklü yaşam tarzını" parçalıyordur. Bu kırsal insanın "toprağk sadakati", 1. "kırsal emeğın mekanizasyonundan ve maddileştirilmesinden, yani ürünlerinin radikal biçimde iktisadileştirilmesinden, 2. törelerin ve kırsal ahlâkın yalıtılmasından ve neslinin tükenmesinden, 3. kırdaki toplumsal yaşamın şeyleştirilmesinden ve şehirli ruhsuzluğkna kapılmasından" zarar görmektedir. Kırdan

şehir kaçışın “manevi gerçekliğini” ciddiye almamız halinde ona atfetmemiz gereken “psikolojik yoksunluk hastalığı”, böyle ortaya çıkmıştır. Bu nedenle, bununla ilgili maddî yardımlar “yüzeysel” kalacaktır, manevî sağaltıcılara ihtiyaç vardır. Halk şarkıları, töreler vs. yanında, “şehirleşmeyi içselleştirmiş unsurlarını elemek koşuluyla sinema ve radyo gibi modern kültür araçları” da buna dahildir. Bu üslupta daha epey bir konuşmayı sürdürür yazar. Bilimin, felsefenin ve sanatın her disiplinine uyarlanabilir olan bu üsluba ben Naziliğin derin üslubu diyorum. Halkın dilinden alınmış değildir, halk tarafından anlaşılamaz, anlaşılması da gerekmez, tersine, kendini ayırtırmaya çalışan tahsilli zümrenin ağzına çalınan baldır daha ziyade.

Fakat Nazi dil sanatının en yüksek ve karakteristik özelliği, tahsilli zümreyle tahsilsizler için ayrı defter tutması değildir, öğrendiği bir iki lâkırdıyla kitleyi etkilemesinde de değildir. Onun esas başarısı, –ki bunun erişilmez ustası Goebbels’tir–, heterojen üslup unsurlarını pervasızca karıştırmasında, –karışım tam doğru tanım değil aslında–, okumuş yazmıştan proletvariye, ayık kafalıdan vaiz edasına, soğuk rasyonelden erkeğe havalı gözyaşlarının dokunaklılığına, Fontane yalınlığından, Berlinli hercailiğinden tanrıya meydan okuyanlara, peygamberlere mahsus bir coşkuya, en ani antitez sıçramalarını yapabilmesindedir. Soğuk duştan sıcak duşa geçenin teninin ürpermesi gibidir bu, psişik yönden aynı tesiri yapar; dinleyenin (Goebbels’in hitap ettiği topluluk hep dinleyicilerdir, Bay Doktor’un gazete makalelerini okuyanlar da dinleyicidir) duyguları asla sükûn bulmaz, sürekli bir çekilip bir ittirilir, bir çekilip bir ittirilir, eleştirel akla nefes alacak vakit bırakılmaz.

1944 Ocak’ında, Rosenberg’in dairesinin onuncu yılını kutlayan makaleler okuduk. Saf öğretinin filozofu ve tebliğcisi olan, sadece kitle propagandasından sorumlu bulunan Goebbels’ten daha derini kazan ve daha yükseğe erişen Rosenberg’e özel bir methiye olacaktı bu. Ne var ki bu yorumlar aslında büyük ölçüde bizim doktorun şöhretini ilan ediyorlardı, çünkü bütün kıyaslamalar ve mesafe koymalar gösteriyordu ki Rosenberg derinliğin sadece tek bir ses karakterine hâkimdi, Goeb-

bels ise yankılanan bir orgun bütün ses karakterlerine hükmedebiliyordu. (Rosenberg’i mukayese dışı tutacak bir felsefî özgünlükten ise, onun *Mitos*’una en büyük hürmeti gösterenler bile söz edemezlerdi.)

Goebbels’in üslubundaki gerilimin emsal aldığı bir model arıyorsak, buna en yakın örneği Ortaçağ kilise vaazlarında bulabiliriz; o vaazlarda hiçbir şeyden ürkmeyen bir gerçekçilik ve gerçeğe uygunluk peşindeki ifade, duayla yücelişin en saf coşkusuyla birleşir. Fakat Ortaçağ’ın bu hitabet üslubu saf maneviyattan doğar ve tinsel sınırlılığın darlığından aşkınlık alanlarına yükseltmek istediği naif bir topluluğa yönelir. Goebbels ise ince yöntemlerle aldatma ve uyuşturma peşindedir.

20 Temmuz 1944’teki suikasttan sonra artık kimsenin kamuoyunun havasıyla ve aydınlanmışlığıyla ilgili ciddi bir şüphesi kalmamışken, Goebbels en bıçkın edayla şöyle yazar: Nazizmin “Alman milletinin en büyük ama aynı zamanda yeğâne kurtuluş imkânı olduğundan” şüphe duyabilecek olanlar, “çoktan geçmiş bir geçmişten geriye kalmış birkaç moruktan” ibarettir. Başka bir seferinde, tek bir cümleyle, bombalanmış şehirlerin sefaletinden hayırhah, LTI diliyle söylersek halkça bir gündelik yaşam idili çıkartır: “Enkaz ve harabelerin arasından, tahta perdelerden merakla burunlarını uzatan ocak bacaları kömür tütüyor yine.” Neredeyse özlem duyarsınız böyle romantik bir mahallede yaşamak için. Aynı zamanda şehitliğe özlem de yeşertilmelidir insanın içinde: “Kutsal millî halk savaşının” ortasındayızdır, “Garp insanlığının büyük buhranının” ortasındayızdır, –okumuş yazmışlar da kucaklanmalıdır, Rosenberg’in ses rengi eksik kalmamalıdır–, tarihsel “vazifemizi” yerine getirmeliyizdir (vazife, eskitilmiş bir yabancı kelime olan misyondan daha törenseldir burada) ve “yanmakta olan şehirlerimiz, daha iyi bir düzene erişme yoluna tutulmuş ışıklardır.”

Halka en yakın sporun bu tulumba sisteminde nasıl bir rol oynadığını ayrı bir eskizle göstermiştim. Totaliter üslubun –yine Nazice ifade ettik– en edepsiz gerilimine Goebbels herhalde 6 Kasım 1944’teki *Reich* makalesinde erişmiştir. “Milletin ayak-

ları üzerinde sağlam durmasını ve asla yere düşmemesini” sağlamalıyız diye yazar orada, bu boks imgesinin hemen ardından, Alman milletinin “kıyamet mahkemesindeymişçesine” savaştığını söyler.

Yanına benzerlerini de koyabileceğimiz bu parçanın bana bilhassa emsalsiz görünmesinin sebebi belki de defalarca en sarsıcı biçimlerde onu hatırlamamın sağlanmış olmasıdır. Şimdilerde dışarıdan gelen ve Wilhelmstrasse’deki Bilimsel Araştırmalar Merkezi’nde işleri olan birisi, oranın tam karşısındaki Adlon’a yerleşmeyi tercih edecektir (ya da işte, Berlin’in bu otelinin bir zamanki ihtişamının bakiyesine). Otelin yemek salonunun pencereleri doğrudan doğruya Propaganda Bakanı’nın yıkılmış villasına bakar, cesedi de orada bulunmuştur. Orada durup beş altı defa pencereden bakmışımdır, her seferinde kıyamet mahkemesi düşmüştür aklıma; onun, onun gibi birinin davet çıkardığı ve son celsesinde dünyadan kaçırıldığı kıyamet mahkemesi.

Sağlamasını Yapmak

13 Şubat 1945 sabahı, Dresden'de kalmış son sarı yıldızlıları tahliye etme emri geldi. Arilerle evli oldukları için şimdiye dek tehcirden korunmuş olanlar da artık kesin sona mahkûmdular; yolda kurtulmak gerekecekti onlardan, zira Auschwitz çoktan düşman eline geçmiş, Theresienstadt da düşmek üzereydi.

O 13 Şubat akşamı Dresden'in üzerinde felâket koptu: Bombalar yağdı, evler yıkıldı, fosfor sel oldu, yanan kirişler Ari ve Ari olmayan başların üzerine devrildi, Yahudi ve Hıristiyan aynı ateş fırtınasında ölüme savruldu. Fakat o gece, onu atlatabilen yaklaşık 70 sarı yıldızlı için kurtuluş demekti zira genel kaostan faydalanarak Gestapo'dan kaçmayı başardılar.

Benim açımdan, bu maceralı kaçış, filolojik bir sağlama yapmamı sağladı; LTI –en azından konuşulan LTI– hakkında o zamana kadar bildiğim her şeyin kaynağı Dresden'deki Yahudi evleri ve fabrikalarının dar çevresiydi, ilaveten tabii Dresden Gestapo'suydu. İşte, savaşın son üç ayında Saksonya ve Bavyera'nın o kadar fazla şehir ve köyünden geçtik, o kadar fazla sayıda gara, barakaya ve sığınağa uğradık, sonu gelmez şehirlerarası yollarda Almanya'nın bütün merkezlerinden, bütün coğrafyalarından, her bir köşe bucağından gelen, her zümreden, her yaştan, tahsilli ve tahsilsiz, her türlü düşünme tarzına sa-

hip, Führer'e –hâlâ– mümince bir hürmetin de nefretin de her derecesini hissedenden öyle çok insanla karşılaştık ki... Bunların hepsi, istisnasız hepsi, kâh Güney kâh Batı Alman, kâh Kuzey kâh Doğu Alman şivesiyle, evde Sakson ağzıyla işitmiş olduğum LTI'nin tıpatıp aynısını konuşuyorlardı. Bu kaçış esnasında aldığım notlar, tamamlayıcı ve teyit edici olmaktan ibaretti.

Üç safhayı ayırt edebilirim.

Mart'ın üç haftasını kapsayan ortadaki safha, Falkenstein safhası, bazı şeyleri daha derinlemesine tetkik etmek için bir sükûnet sağlamıştı bana: Ormana her gün daha yoğun bir ilkbahar ışığı düşüyor, Noel gibi görünüyordu ortalık, çünkü bütün dallar dopdolu, yerler düşman filolarının Alman arama cihazlarını aldatmak üzere attığı yaprak kalay şeritleriyle parlıyordu ve o filolar her gün ve her gece üzerimizde uğulduyorlardı, çoğun, yakınımızdaki talihsiz Plauen şehrine saldırırken.

Bir gönül rahatlığı yoktu ama bu sükûnda; tersine, LTI'yi incelemek benim için her zamankinden de fazla denge sopası işlevi görüyordu. Zira burada rastladığım ilk ve tek yeni Nazi lâfı, bazı askerlerin kollarındaki bantlarda yazan "Milli varlığa zarar verenlerle mücadele görevlisi" idi. Çok sayıda Gestapo, çok sayıda askerî polis görevlendirilmişti, çünkü ortalık asker kaçağına dönüşmüş tatilci ve *Volkssturm* hizmetinden kaytaran sivil kaynıyordu. Kuşkusuz, askerlik çağında olmadığım bana bakınca anlaşılıyordu ama ne diyordu *Volkssturm*'un şu bilmece-cesinde: Kimin saçında gümüş, ağzında altın, bedeninde kurşun olur? Ayrıca Dresden'e görece yakinken birilerinin beni tanıması tehlikesi mevcuttu, ne de olsa on beş yıl kürsüden ders vermiş, öğretmen yetiştirmiş ve muhtelif yerlerde lise bitirme ödevleri yaptırmıştım. Yakalanacak olursam herhalde beni öldürmekle kalmaz, karımı da öldürürlerdi; sadık arkadaşlarımızı bekleyen de bu olurdu. Sokakta her yürüyüş, hele her lokantaya giriş bir azaptı; birisinin gözü bana birazcık takılacak olduğunda, bu bakışa sakince tahammül etmekte zorlanıyordum. Kendimizi mutlak hiçliğe atmak zorunda olmasak, sığındığımız bu tehlikeli köşede tek bir gün bile kalmazdık. Fakat Adolf Hitler Meydanı'ndaki Eczanenin, bir Führer tablosunun altında

uyuduğumuz o arka odası, iyi yürekli Agnes'imizden ayrılmaya mecbur kaldıktan sonraki son sığınağımızdı. Issız orman yollarına revan olmadığımızda mümkün olduğunca odada kalıyor, sessizce, kendimi LTI bilgimi geliştireceğini umduğum metinleri okumaya zorluyordum.

Dahası vardı: Öyle veya böyle elime geçen her şeyi okuyor ve her yerde bu dilin izlerini görüyordum. Hakikaten totaliterdi; orada, Falkenstein'da bilhassa dayatıyordu bu bana kendini.

Sch'nin yazı masasında küçük bir kitap buldum, 30'lu yılların sonlarında yayımlandığını söyledi: "Hekim çay reçetesi, Alman Eczacılarınca yayımlanmıştır." Önce komik bir belge olarak göründü bu bana, sonra trajikomik, en sonunda da sahiden trajik... Çünkü bâtıl lafzıyla yalnızca egemen genel doktrine dönük en çirkin yalakalığın ifadesi olmakla kalmıyor, en yaltakçı bir yumuşatmayla kaçınılmaz protestoların ağızdan çıktığı anda tesirsiz kalmasını sağlıyor, böylece bir bilim zümresinin kendilerinin de bilincinde olduğu yozlaşmasını açığa vuruyordu. Birkaç cümleyi *extenso*¹ not ettim.

"Milletimizin geniş kesimlerinde kemoterapi ilaçlarını kullanmaya karşı içsel bir direncin varlığı görmezden gelinemeyecek kadar açıktır. Buna karşılık, laboratuvar ve fabrika işleminden geçmemiş doğal şifa ürünlerine olan talep yakın zamanda yeniden uyanmış ve tasvip görmüştür. Çayırlarımızda ve ormanlarımızda yetişen otlar ve ot karışımları, şüphesiz herkese yakın ve bozulmamış gelen bir şeyleri barındırmaktadır. Tıbbi kullanımları puslu ön çağlarda elde edilen geleneksel şifa başarılarıyla teyid edilmiştir ve kan-toprak bağı fikri de yerli otlara olan güvenimizi pekiştirmektedir." Bu mütalaalarda buraya kadar komik unsur ağır basar, Nazizmin genel sloganlarının ve görüşlerinin bir bilimsel uzmanlık metnine nasıl etki ettiğini görmek komiktir çünkü. Fakat bu rezilane boyun eğiş ve *captatio benevolentiae*'nin ardından, ticarî ve tıbbî kaygılarla savunmaya geçmekten de kendilerini alamazlar. Cermen gelenekselciliği, doğaya yakınlık ve anti-entelektüalizm perdesinin ardında, "kimyasal maddelerin zehirliliğine dair gevezeliklere takılıp kalmanın" da katkı-

1 Tam metniyle.

sıyla, sahte tedaviler alıp yürür, “gelişigüzel” harmanlanan Alman bitki çaylarının ticareti yapılır, kimya fabrikalarının müşterileri, hekimlerin hastaları ayartılır. Lakin buradaki açıklar nasıl da özürlerle, uysallıkla yumuşatılır, cesur yazarımız nasıl da iki büklümdür iktidar partisinin görüş açısı ve iradesi karşısında! Biz de ilaçları, kimyasalları denemişizdir ve hekimler de yerli şifalı otları kullanmışlardır, yalnız işte münhasıran değil de rastgele kullanmışlardır! Şimdiyse “hekimlikte terapiyi otlarla, çaylarla geliştirme arzusu ve mümkün olan her durumda milletin isteklerine ve doğal hislerine uyum sağlama çabası, bütün ileriye bakan hekimlerde kendini göstermektedir. Pitoterapi de denen otlu-çaylı tedavi toplam ilaçlı terapinin yalnızca bir parçasıdır fakat hastanın güvenini kazanmak ve korumak bakımından küçümsenmeyecek bir etkindir. Milletin, daima titiz, sorumluluğunun bilincinde ve sağlam bilgiye dayanan bir çalışma tarzını deruhte etmiş olan hekimlerine duyduğu güven, yukarıda andığımız türden iftiralarla sarsılmamalıdır...” Başlangıçtaki *Captatio*, pek de gizlenemeyen bir teslimiyete dönüşmüştür.

Eczacılık ve tıp dergilerinin bazı nüshaları geçiyordu elime, hepsinde de aynı üslupla, aynı tarzın ürünleriyle karşılaşırıyordum. Şunu not etmişim: “İlk zamanlarda bir defasında *Freiheitskampf*’ın meslekdaşımız Kowalewski’ye, Teknik Yüksek Okulumuzun ilk Nazi rektörüne atfettiği Nordik matematiği düşün, doğa bilimlerinin diğer dallarında LTI salgınının etkilerini araştırmayı unutma.”

Hans özel kütüphanesinden yeni edebî yayınları getirince doğa bilimlerinden kendi alanıma geri döndüm. (Otuz yıl önce olduğu gibi yine tin bilimlerine ve felsefeye aitti o; eczacılığa ve parti rozetine, yaşamını sükûnet içinde sürdürebilmek için ihtiyacı vardı, yoksa bir yığın tedirgin edici zorbalıkla uğraşması gerekirdi. Ama tabii, bir arkadaşaya yardımda bulunacaksan bir şeylere cesaret etmek ve sükûnet içindeki o yaşamı riske atmak lâzımdı – lâkin genel bir politik tavır uğruna bunu yapmasını beklemek, fazla bir şey istemek olurdu.) Yeni tarih çalışmaları ve yeni bir edebiyat tarihi getirdi bana; ikisi de pekâlâ ciddi işler olan bu eserlerin baskı sayılarından, imtiyazlı ve etki-

li ders kitapları oldukları anlaşıyordu. LTI bakış açısından inceledim, yorumladım bunları. “Gelecekte böylesi literatürü genel okura yasaklamakla bir yere varamayız (diye not etmişim); geleceğin öğretmenine LTI’nin kendine mahsus özelliklerini ve günahlarını dikkatle göstermeliyiz. Tarih ve Alman dili ve edebiyatıyla ilgili ders örnekleri hazırlayacağım.”

Önce Friedrich Stieves’in *Geschichte des deutschen Volkes*’ini¹ alalım. Bu hacimli kitap 1934’te yayımlandı ve 1942’ye kadar on ikinci baskıya erişti. 1939 yazından itibaren (dokuzuncu baskıya önsözde) Çekoslovakya’nın ilhaki ve Memel’in geri kazanılması da anlatılıyordu. Daha sonra bir başka baskı yapılacak olsa (hiç muhtemel görmüyordum bunu), herhalde tarihin akışındaki yeni gelişmeleri hesaba katmayacaktı; çünkü yazar yeni dünya savaşının başlamasından bir ay önce “tüm bu emsalsiz gelişmelere tek bir damla kan akıtılmadan erişildiğini” belirterek bir sevinç çığlığıyla bitiriyordu kitabını ve korkunç tuhaf bir mukayese yaparak Alman Reich’inin şimdi “zamanın akıntısı içinden bir toparlanma ve devamlılık melcei gibi, Adolf Hitler’in binaları misali geleceğin ışıldayan vaadi gibi yükseldiğini” söylüyordu. Okuduğum nüshanın matbaa mürekkebi belki de henüz tam kurumamışken, “açık seçik tanzim edilmiş, heybetli ve derli toplu yapılarıyla güç ve sükûneti ısıltılı bir birlik halinde sembolleştirerek cisimleştiren” bu binalar –(“mimarî güç böbürlenmesine dikkat çek, bu da LTI’dir”)–, düşman uçaklarının bombardımanı ile yıkılmaya başlamıştı bile.

Stieves’in kitabı iyi bir yem gibidir, zehri masum lokmalara karıştırılmıştır. Eserin beş yüz sayfası içinde, her yere nüfuz etmiş o *Pathos*’a rağmen yine de belirli bir sakinlikle, şiddet dolu üslup ve içerik çarpıtmalarına başvurmadan yazılmış, dolayısıyla düşünen bir okurun da itimadını kazanabilecek bölümler bulunur. Fakat Naziliğin rengini verme fırsatı görülen yerde, LTI’nin bütün kataloglarına başvurulur. Bütünü burada çokla eşanlamli kullanmıyorum; zira LTI yoksuldu, yoksuldan başka bir şey olmayı istemez ve olamaz zaten, ancak tekrarlarla; hep aynı şeyi kafaya kakarak tahkim edebilir kendini.

1 Alman halkının/milletinin tarihi.

Gerek olumlu gerek olumsuz törensel anlarda tabii kan olacaktır ortada. “Bir Goethe bile” Napolyon karşısında “hudutsuz hürmet” duyduysa, “kanın sesi solmuş” demektir; Dollfuß hükümeti Avusturya nasyonal sosyalistlerine tavır alıyorsa, “kanın sesine” karşı duruyor demektir; sonra Hitler’in birlikleri Avusturya’yı işgal ettiğinde “nihayet kanın saati çalışıyor”dur. Böylece eski Doğu eyaleti “ebedi Almanya’ya dönmüş, yurduna kavuşmuştur.”

Doğu eyaleti, ebedi ve yurduna kavuşmak: Bunlar kendi başlarına, Nazizmden yüzlerce yıl evvel Alman diline ait olmuş ve gelecekte de ait olacak gayet yansız kelimelerdir. Ancak LTI bağlamı içinde, vurgulu Nazi kelimeleridir, belirli bir kataloğa aittirler, bu kataloğu karakterize ve temsil ederler. Avusturya yerine Doğu vilayeti demek: Geleneğe bağlanmayı, haklı veya haksız miraslarına sahip çıktıklarını, vasiyetlerini yerine getirdiklerini iddia ettikleri atalara gösterilen hürmeti temsil eder. Ebedi: Bu da aynı istikamete işaret eder; en eski ön çağlardan uzanan bir zincirin halkalarıyızdır, bu zincir bizi kat ederek en öte uzaklara kadar erişecektir, biz her zaman varızdır ve hep var olacağız. Ebedi, Nazilerin sayısal en üstünlük sıfatı düşkünlüğünün en belirgin özel örneğidir sadece, sayısal en üstünlük sıfatı düşkünlüğü de sadece LTI’nin genel en üstünlük sıfatı düşkünlüğünün özel bir örneğidir. Yurda kavuşmaya gelince: Bu, duyguları vurgulamanın, adı en erken kötüye çıkan ifadelerinden biridir, yine kanın yüceltilmesinden beslenir ve peşinden en üstünlük sıfatının mübalağasını davet eder.

Gelenek ve devamlılık, tarihçi için fazlasıyla alışkın olduğu ve ölçü tayin edici iki kavramdır, tarih yazanın üslûbuna bilhassa damgasını vurması beklenmez bunların. Stieve ise sadık ve ortodoks bir nasyonal sosyalist olarak sürekli duygulu laflar sarf ederek kendini meşrulaştırır.

İtalya’ya akın ederek bu tarihi başlatan Zimbarlar¹ ve Töntonları “gemlenemez” bir güç ileri itiyordur, Cermenlerin saiki “herkesle savaşmaya” dönük “gemlenemez” bir iştiyaktır; “gemlenemez” tutku açıklayıcıdır, mazeret sunar hatta Frank-

1 11.-12. yüzyılda Bavyera’dan göç ederek Kuzey İtalya’da yaşayan bir topluluk.

ların en berbat aşırılıklarını soylulaştırır. *Furor teutonicus*, “Kuzey’in öz yerli çocuklarına” en yüksek payeyi veren unvan kabul edilir. “Nasıl da cüretkâr bir parıltı vardı, etraflarındaki hile hud’adan tamamen habersiz, tamamen onları saran duygunun kudretine ayarlı, düşman üzerine yürüdüklerinde sevinç çığlıkları atmalarına yol açan o iç titreşimin kudretiyle yapılan akınlarında.”

Sadece geçerken, şu “ayarlı” kelimesine dikkat çekiyorum, bunun başlangıçtaki teknik anlamı LTI’nin çıkışından da önce solgunlaşmıştı. Yine de, Nazilerin mekanik ifadelerle duygusal ifadelerin dimdik yan yana durmasından rahatsız olmama veya buna olumlu yaklaşma eğilimi, bir parça, Stieve’de de görülür; NSDAP hakkında şöyle yazar: “Partiye düşen, Almanya’nın içinde muazzam bir motor görevi yapmaktı, ruhsal dikilişin motoru olmak, eylemli adanmanın motoru olmak, yeni yaratılan imparatorluğun sürekli gelişmesinin motoru olmaktı.”

Ancak genel olarak Stieve’nin üslubunda münhasıran duygunun tek taraflı vurgulanması baskındır, çünkü her şeyi Cermenliğin ona mahsus bir imtiyaz sayarak yücelttiği bu temel hususiyetinden türetilir.

Politik eklemlenmeyi belirleyen, bu hususiyettir; zira bir önderliğin mahareti maiyetinin büyüklüğüne göre ölçülür, maiyet de “salt gönüllü iç yücelişe dayanır ve bu yüceliş hali, Cermenlerde duygunun ne kadar önemli bir rol oynadığına açık bir kanıt oluşturur.”

Duygu, Cermenlere fantezi kazandırır, dinsel bir istidat kazandırır, doğa güçlerini tanrılaştırmasını sağlar, onu “toprağa yakın” kılar, akla kuşkuyla bakmasına sebep olur.

Duygu onu sınır tanımazlığa iter, böylece Cermen karakterinin temel romantik eğilimi teşekkül eder.

Duygu onu fatih yapar, “görevinin dünya egemenliği olduğuna dair Almanlara mahsus imanı” kazandırır kendisine.

Duygunun baskınlığı, aynı zamanda “dünyaya olan açlığın hemen yanı başında dünyadan kaçışın olmasını” getirir beraberrinde, yaşam kültüne ve eylemci tutumuna rağmen Hristiyanlığa özel bir yatkınlığı olmasının nedeni budur.

Tarihin akışı izin verdiği oranda, –bunu peşinen, tarihe zorla dayatarak yapmaması, partisinin düz propagandacılarından onu ayırt eden husustur–, Stieve duygu insanının çarpık bir karşıt imgesi olarak Yahudi’yi takdim eder ve o noktadan itibaren özgül Nazi deyimleri yoğunlaşır, dahası olumsuz yönde geliştirilir bu deyimler. “Bölüp parçalamak”, merkezî bir kelimedir şimdi. *Genç Almanya*’da bu kelime yükseliştir. “İki Yahudi şair, Heine ve vaftiz olduktan sonra Ludwig Börne adını alan Lion Baruch”, “seçilmiş” halkın arasından çıkmış demagogların ilk ikisidir. (“Seçilmiş”i, LTI’nin sağa sola saldıran ironik tırnak işaretlerinin çıkış noktası sayıyorum.) Çağın materyalist ruhu bu yabancı ırkın atalarından miras aldığı istidatlara ve mülteciyken edindiği özelliklere uygundur, teşvik eder onları.

Nazi lügati buradan hareketle gelişebilir: “Yere seren eleştiri”, “lime lime eden akıl”, “öldürücü eşitleycilik”, “çözülme”, “altını oyma”, “köksüzleşme”, “millî bariyerlerin yıkılması” Sosyalizm yerine “Marksizm” denir, çünkü hakiki sosyalizm Hitlerciliğe aittir, yanlışı ise Yahudi Marx’ın sapkın öğretisi olarak tescillenmelidir. (Sadece Marx veya sadece Heine değil de Yahudi Marx, Yahudi Heine demek, kafaya çekiçle kakma üslûbunun özel bir yöntemidir, daha antik *Epitheton ornans*’ta¹ göstermiştir kendini.)

Birinci Dünya Savaşı’ndaki yenilgi LTI’nin bu faslını takviye etti: Şimdi artık “kızıl kıskırtıcıların” “bölüp parçalayan şeytani zehirlerinden” söz ediliyordu...

Üçüncü takviye bolşevizm ve komünizme karşı savaş konumu alınmasıyla gelir: Kızıl cephe taburlarının “karanlık sürüleri” zuhur eder.

En nihayet, bütün eseri taçlandıran ve üslup başarısını doruğa çıkartan, Nazi dil orgunu kemale erdiren unsur: Kurtarıcı, meçhul asker, Büyük Almanya’dan gelen adam, Führer ortaya çıkar. Şimdi iki yönden gelen tüm sloganlar dar alanda buluşurlar. LTI’nin emrinde korkunç bir şekilde ırzına geçilen İncil diliyle, şu hükme varılır: “Baştaki adam, kendi imanının alıp

1 Latince, simgesel sıfat.

götüren gücüyle, yerde yatmakta olan hastayı o kadim 'Kalk ve yürü' sihirli sözüyle ateşlemeyi bildi..."

LTI'nin yoksul olduğunu söyledim. Ama Walther Linden'in 1937'de çıkan *Alman Edebiyatı Tarihi*'ndeki dil sanatıyla karşılaştırıldığında Stieve'de LTI ne kadar zengin görünür. Linden'in bu kitabına pekâlâ temsilî değer atfedebiliriz; çünkü popüler Reclam Yayınevi'nden çıkmış, 500 sayfalık dolgun hacmiyle dört baskıya ulaşmıştır, Hitler çağının talimatlarla aktarılan ve her yana yayılan edebî kanaatlerini öylesine talimatlara uygun bir formülasyonla derler ki, lise ve üniversite öğrencileri için esas el kitabı işlevi gördüğüne şüphe yoktur. Talihi yaver gidip üçüncü Reich'in çöküşünden evvel ölen yazarı yirmili yıllarda pekâlâ bilimsel nitelik taşıyan ve benim de yazı çalışmalarımı yayımladığım *Zeitschrift für Deutschkunde*'nin¹ yayıncısıydı. Sonra tabii baştan aşağı yeniden eğitti kendini, her şeyi tek bir noktayla açıklamak ve en fazla iki kelimeyle ifade etmek suretiyle de bu yeniden eğitilmeyi kolaylaştırdı; çoğu defa birbirine bağlı kullanılan ve LTI tarafından neredeyse özdeşleştirilmiş olan kelimelerdi bunlar ('uyumlandırılmış' derdi kendi olsa).

Her akım, her eser, her yazar ya "halkça" ve "ırken uygundu" ya da öyle değildi. Linden birisine bu yüklemi uygun görmüyorsa, o zaman etik ve estetik değerini de inkâr ediyor, dahası her türlü varoluş hakkını inkâr ediyor demekti. Her bölümde, bazen her sayfada, aynı bu vakayı görürsünüz.

"Şövalyelik, Fürstenhalle'lerdeki² Cermen epiğinden sonra, ırka özgü bir yaratıcı yüksek kültürün, ikinci doğumu olmuştur."

"İtalya dışında hümanizm halka ve ırka özgü olanın zıddına dönüşmüştür."

"Ruhsal ve manevî zenginlik müktesebatı ancak 18. yüzyılda ırka özgü yeni bir yaşamın organik bir birlik ve bütünlüğüne kavuşmuştur: Bu, 1750'de Alman Hareketi'nin halkçı yeniden doğuşuyla olmuştur."

1 Almanca Dersi İçin Dergi.

2 Kelime anlamıyla "hükümdar salonu" Cermenlerde genellikle iki katlı inşa edilen anıtsal toplantı mekânı.

Leibniz “Alman duygusu taşıyan, ırka özgü bir dünya düşü-
nürüdür” (Takipçileri “öğretisini aşırı yabancılaştırmışlardır.”)

Klopstock’un “ırka özgü Cermen yalnızlık duygusu.”

Winckelmann Helen antikitesine getirdiği yorumla “ırken
rabitali olan iki Indo-Cermen halkı bir araya getirmiştir.”

Götz von Beichlingen’de “kölece bir tabiyete dayanan, mil-
lete yabancı olan” ve “ırken yabancı Roma hukuku vasıtasıyla”
kendini dayatan “yeni düzen, topraktan gelen millî tarza ve
yerli hukuka” baskın gelmiştir...

“Löb Baruch (Ludwig Börne)” ve keza vaftiz edilmiş bir Ya-
hudi olan “Jolson (Friedrich Ludwig Stahl)”, biri liberal biri
muhafazakâr, ikisi de “Cermen düzen fikrinin” feda edilmesin-
den, “ırka özgü devlet fikrinden uzaklaşılmasından” ötürü eşit
derecede suçludurlar.

Uhland’ın “millete özgü lirizmi ve ozanlığı”, “ırk bilincinin
yeniden uyandırılmasına” katkıda bulunmuştur.

“Olgunlaşmış gerçekçilikte ırka özgü Cermen hissiyatı bir
defa daha Fransız esprisine ve Yahudi-liberal gündelik edebi-
yatına galebe çalar.”

Wilhelm Raabe “Alman milletinin ırka yabancı etkilerle ruh-
suzlaşmasına” karşı mücadele eder.

“İrka özgü bir Alman hareketi olan gerçekçilik” Fontane’nin
romanlarıyla sona erer; Paul de Lagarde’ın çabası “ırka özgü bir
Alman dini” içindir; Houston Stewart Chamberlain Rembran-
dt Almanı’na nazaran “ırken daha hakikidir”, “ırka özgü mane-
vi kahramanlarını” Alman milletine tekrar tanıtmış, “Cermen
yaşam görüşünü uyandırarak yeniden biçimlendirici bir mil-
lî-halkçı güç” haline getirmiştir. Bütün bunlar altmış satırda
tüketilir, üstelik bu arada “sinirsel soysuzlaşmayı”, “yüzeysel
edebiyatla ırka özgü ebedî nazım arasındaki mücadeleyi”, “ırka
özgü bir manevi yaşamı kurma ve böylece millete özgü bir kül-
türü kökleştirme” çabasını görmezden geldim.

1900 civarında Bartels ve Lienhard’la beraber “millete özgü
karşı akım” başlar. Ardından “halka özgü nazımın yolunu açan
büyüklerle”, Dietrich Eckart’a ve nasyonal sosyalizmle doğru-
dan bağlantılı olan diğerlerine geldiğimizde, her şeyin millete,

kana ve ırka özgü olan etrafında dönüyor olması artık şaşırtıcı değildir. –

LTI yaylısının en halka mahsus teline bir vurun! Nazi edebiyat tarihini okumazdan çok önce, sahiden *de profundis*¹ işitmiştim ben onun sesini. Dayakçı Clemens evimiz her arandığında “Seni gidi ırkını unutmuş karı!” diye bağırırdı karıma, tükürükçü Weser de eklerdi: “Talmud’da ‘bir yabancı bir orospudan daha az değerlidir’ yazıyor, bilmiyor musun?” Homeros’un habercisi gibi, her defasında kelime kelime aynısını tekrarlarlardı. “İrkini unutmuş karı! Bilmiyor musun...”

O yıllarda sürekli, hele Falkenstein’daki haftalarımnda özel bir yoğunlukla, bugüne kadar hâlâ cevap bulamadığım şu soruyu sorup durdum kendime: Tahsil görmüş insanlar aldıkları bütün eğitime, bütün kültüre, bütün insanlığa nasıl böyle ihanet edebilmişlerdi?

Dayakçı ve tükürükçü, onlar ilkel yaratıklardı (yine de subay üniforması giiyorlardı); böyle bir şeye, ortadan kaldırılabileceğiniz ana kadar, katlanmanız gerekir. Ama üzerine kafa patlatmanız gerekmez.

Fakat bu edebiyat tarihçisi gibi okumuş bir adama ne demeli? Arkasından gelen bir yığın okumuş yazmış, şair, gazeteci, bir yığın akademisyen de var. Gözünüzün değdiği her yerde ihanet var.

Ulitz diye birisi işte, eza gören bir Yahudi lise öğrencisinin hikâyesini yazıp bunu arkadaşı Stefan Zweig’a adar, sonra, Yahudilerin en sıkıntılı anında, Yahudi tefecinin çarpık portresini çizer, hâkimlerin istikametindeki gayretkeşliğini kanıtlamak için. Dwinger diye birisi, Rusya’daki harp esirliği ve Rus devrimi hakkındaki romanında Yahudi tesirinden ve Yahudi gaddarlığından bahsetmez hiç; aksine, üçleme boyunca Yahudilere değindiği iki yerde de, bir defasında bir Yahudi kadın, ötekisinde Yahudi bir tüccar insanca eylemlerde bulunurlar; sonra, Hitler devrinde, kana susamış Yahudi komiser tipi peyda olur. Saksonyalı mizahçı Hans Reimann, genel olarak Yahudilerin ve özel olarak onların mizahının hususiyetini keşfeder (eski-

1 Derinlerden.

den bayağı düzeyli bir yayın olan *Velhagen und Klasing* dergilerinin 1944 tarihli sayılarında buldum bunu): “Yahudinin itikadı batıl itikat, tapınağı kulüp lokali, tanrısı her şeye kadir mağaza sahibidir... Mübalağa eğilimi Yahudi beyninde öyle canlıdır ki, köhne bir entelektüellikle düztaban sersemliğini birbirinden ayırmak çok defa zor olur.” (Daracık alanda saçılan köpüklerle dikkat edin: Köhne entelektüellik ve düztaban sersemliği!)

Falkenstein'deki o günlerimde rastgele okuduklarıma değiniyorum sadece. Hep tekrarlanan ve hep anlaşılmazlığını sürdüren bu ihanete düşüşten belki daha ilginç, en azından daha anlaşılır ve daha trajik olan şey, –çünkü ruhsal hastalıklarda ve birdenbire işlenen cinayetlerde trajik bir yan yoktur–, yarı masum bir şekilde ihanete doğru kayıştır. Temiz kalple kendini romantizmin meyline bırakan ve o ana kadar çoktan eli kana bulanmış olan Alman Mesih'i Adolf Hitler'e kaside yazıp selâmet dilemeye varan Ina Seidel'de gözleyebiliriz bunu. Ama not defterime bakarak geçiştiremem bunu, başka bir yerde etraflıca incelemem gerekir...

Birinci Dünya Savaşı günlerinden eski bir ahabıma da rastladım ihanet edenler arasında; bir zamanlar Alman siyasi gazetecileri nezdinde, ister dostu olsunlar ister hasmı, saygın bir ismi vardı: Paul Harms. O zamanlar Leipzig'in edebiyat çevrelerinin mekânı olan Café Merkur'deki saatler süren tartışmalarımızı hatırlıyorum. Harms henüz *Berliner Tageblatt*'tan *Leipziger Neueste Nachrichten*'e geçmiş, bir iki parmak soldan sağa kaymıştı ama bir tahrikçi değildi, her tür inatçılık uzaktı ona. Pekâlâ temizdi, çok şey öğrenmişti ve açık zihinliydi. Savaşın nasıl bir fecaat olduğunu biliyordu, Almanya'nın dünyaya boyunduruk takma planlarındaki deliliği, karşısındaki güçlerle ölçerek değerlendirmeyi gayet iyi bilirdi. Sonra yıllarca ondan haber almadım, kendi alanıma gömülmüş, basını takip etmeyi yerel gazeteyle sınırlamıştım. Harms, şayet yaşıyorsa, yetmişinden ziyade seksenine yakın olmalı, çoktan emekli yaşamına geçmiş olmalıydı. Derken *Leipziger Neueste*'yi tekrar gördüm. Üç dört günde bir eski P.H. imzasıyla siyasi makaleler yayımlıyorlardı. Ama bu, eski “Paul Harms” değildi artık, sade-

ce haftalık Goebbels metninin yedi gün boyunca bütün büyük Alman gazetelerinde evrilip çevrilen yüzlerce çeşitlemesinden biriydi; dünya Yahudiliği de vardı bozkır da, Britanya'nın Avrupa'ya ihaneti vardı, Garp âleminin ve dünyanın özgürlüğü uğruna fedakârca savaşan Cermenlik vardı, tüm LTI oradaydı – benim için bir sağlamaydı. Üzüntü verici bir sağlamaydı benim için, çünkü bütün o satırlarda kişisel bir sesi işitiyordum, aşına bir ses tonuyla ama o ağızdan çıkmasını hiç beklemedim de aslında fazlasıyla aşına olduğum sözlerle konuşuyordu. Sonraki yaz Harms'ın Rusların Zehlendorf'a girişinden birkaç gün önce öldüğünü öğrenince neredeyse bir rahatlama hissettim; din-darların dediği gibi, son dakikada dünyevî mahkemeden kaçırılmıştı gerçekten.

LTI sadece kitaplardan ve gazetelerden dayatmıyordu kendisini bana, sadece lokantadaki eza verici saatlerdeki ayaküstü iki kelimelik konuşmalarla da kalmıyordu; eczacı çevremdeki nezih burjuvazi de o dili konuşuyordu. Yıllar ilerledikçe, günün hadiselerini, bunların en iğrençlerini bile, ebediyet karşısında ehemmiyet taşımayan şeyler olarak –“ebedî ehemmiyeti haiz” dediğini sahiden hatırlıyorum–, hafif küçümseyici bir teenniyle değerlendirme eğilimine giren dostumuz, bu zehirli jargona mesafe alma zahmetine girmiyordu; kızı yaşındaki yardımcısı için ise jargon değildi bu, hâlâ imanın diliydi, o dilin içinde yetişmişti ve hiç kimse bu imanı sarsamazdı – böyle bir şeye cüret etmeyi aklına getirecek olsa bile. Litvanyalı eczacı kız öyleydi – zaten “Yahudi savaşı” kısmında bahsetmişim ondan.

Bir defasında, büyük alarm verildiğinde, –ölümün kanat çırpışları, kelimelerin donukluğundan gerçeğe geri çağırılmış, pısmış küçük şehrin damları üzerinde hışırıyordu yine, çok geçmeden bombalar Plauen'de gümbürdediler–, mahallenin veterineri bizim yanımızda bulunuyordu. Konuşkan bir adamdı ama lafazan değildi, dirayetli sayılan, aynı zamanda iyi yürekli sayılan biriydi, alarmın gafil avladığı müşterilerinin endişelerini lafı değiştirerek yumuşatmaya çalışıyordu. Yeni silah-tan, hayır, yeni silahlardan bahsetti, bunlar artık hazırды, Nisan'da kesin devreye girecekler ve oyunun neticesini tayin ede-

ceklerdi. “Tek kişilik uçak, V 2’den de ileri bir silah, en büyük bombardıman filolarını bile halledecektir kesin; öyle fantastik bir süratle uçuyor ki ancak geriye doğru ateş edebiliyor, çünkü atış hızından daha süratli, düşman uçaklarını daha bombalarını atamadan düşürüyor; son deneyler tamamlandı, seri üretime geçmek üzereler.” Sahiden! Burada size aktardığım gibi anlatıyordu bunları; sesinin tonundan anlaşılan, bu masala inanmıştı ve dinleyenlerin yüzlerinden anlaşılan, onlar da masalcıya inanıyorlardı – en azından birkaç saatliğine.

“Bu adam sence bilinçli bir yalancı mı?” diye sordum daha sonra dostuma, “en azından sen, onun masal okuduğunu düşünüyor musun?” – “Hayır,” dedi Hans, “o dürüst bir adam, mutlaka bu silahtan bahsedildiğini duymuştur – hem bir parça hakikat de olamaz mı anlattıklarında? Hem niye insanlar bunla teselli bulmasınlar?”

Ertesi gün, Hamburg taraflarında bir yerlerde lise müdürü olarak görev yapan bir arkadaşından henüz aldığı bir mektubu gösterdi: Dünkü veterinerden daha fazla sevecektim bunu, arkadaşları yaman bir filozof ve saf bir idealistti, tamamen insaniyet fikrine bağlıydı, asla Hitler’e hayranlık duyan biri değildi. Veterinerin önceki gün sadece mucize silahtan değil, aynı inanmışlıkla, tekrar tekrar gözünün önüne gelen bir imgeden de bahsettiğini aktarmayı unuttum; tamamen yıkılmış evlerden geriye sadece “üzerinde Hitler resmi olan bir duvar” kalmış oluyordu bu imgede. Hamburg dolaylarındaki bu felsefeci ve anti-Nazi arkadaş, artık herhangi bir silaha ve efsaneye inanmıyor, gayet ümitsiz bir ifadeyle konuşuyordu. “Fakat (diye yazıyordu) durumun tüm ümitsizliği içinde yine de bir dönüm noktasına, bir mucizeye inanmak istiyor insan, çünkü kültürümüz ve idealizmimiz birleşik dünya materyalizminin saldırısına yenik düşmemeli!”

“Tek eksiği bozkırın hücumundan bahsetmek!” dedim: “Peki ama arkadaşının halihazır Almanya’yla büyük ölçüde mutabık olduğunu fark etmiyor musun? Hitler lehine bir dönüm noktasından söz ediyor – dönüm zaten Hitlerciliğin pek sevdiği bir terimdir ya zaten!”

Falkenstein'daki eczanenin bulunduğu burjuva mahalle kaçış haritamızdaki iki kırsal bölgeye sınırdaştı. Oradan önce Kamenitz bölgesindeki Wend¹ köyü Pistowitz'e gitmiştik. Bize yıllarca hizmet eden, sonra da hizmetçi kızlardan biri evlenip ayrıldığında düzenli olarak kendi köyünden haleflerini gönderen sadık Agnes'imiz yaşıyordu orada, iki çocuklu dul çiftçi haliyle. Bizi can-ı gönülden kabul edecekleri kesindi, benim Nürnberg yasaları karşısındaki durumumdan büyük ihtimalle ne o ne köyden herhangi biri haberdar olacaktı. Tedbiren ona verecektik bu bilgiyi, böylece güvenliğimize daha da fazla itina ederdi. Çok özel bir felâket olmadıkça, bu ücra köşede kendimizi kaybettirirdik. Üstelik halkın sıkı anti-Nazi olduğunu da biliyorduk. Sofu Katoliklik yetmiyorsa, Wend kimlikleri onlara bağışıklık kazandırıyordu: Bu insanlar Nazizmin dinsel törenler ve din dersi aracılığıyla onları mahrum bırakmaya kastettiği Slav anadillerine bağlıydılar, kendilerini Slav halklarına akraba sayıyorlar ve Nazilerin Cermenlik üzerinden kendilerini tanrılaştırmalarından inciniyorlardı – bütün bunları Agnes'ten ve haleflerinden çok dinlemiştik. Bu arada Ruslar Görlitz'teydiler, çok geçmeden Piskowitz'e varırlardı veya biz onlara ulaşmayı başarırdık.

İyimserliğim masala benzeyen kurtuluşumuzun verdiği heyecana, bir de terk ettiğimiz Dresden'deki hâlâ tüten moloz yığınının dayanıyordu, çünkü bu mahvoluşa bakarak savaşın sonuna gelip çatmış izlenimine kapılmıştık. Muhtar akrabalarım arasında Ari olmayan birileri bulunup bulunmadığını sorunca –kâğıtlarım tabii “yanmıştı”– iyimserliğim ilk darbeyi yedi, hatta karamsarlığa döndü. Ağzımdan kayıtsızca bir “hayır” dökülmesini sağlamak, büyük bir çabaya mal oldu bana. Kuşkulandıklarını hissettim. Sonra, bu sorunun sorulmasının zorunlu olduğunu öğrendim, nitekim adam orada kaldığım süre boyunca hiç kuşkucu davranmadı. Bense o andan itibaren kuşklar içindeydim, Falkenstein'da bu his daha azap verici hale

1 7. yüzyıldan beri Kuzey ve Doğu Almanya'da mukim olan Batı Slavları.

geldi, Amerikalılar Bavyera'da bizi alana kadar da geçmedi. Bazen daha gürültülü, bazen daha sessiz, hep o iğrenç hışırtı ve fısıltı kulağımdaydı; 1915'te, makine tüfek salvoları yerde yatanları tararken tanışmıştım bu seslerle, obüslerin dürüst gümbürtüsünden daha beter koyuyorlardı bana. Korktuğum şey bomba değildi, alçaktan uçan uçaklar değildi, ölüm de değildi – hep Gestapo'ydu benim korktuğum. Birisi peşime takılabilir, birisi önüme çıkabilir, evde beni almak üzere birisi bekliyor olabilir korkusu, hep. (“Almak”! Bakın ben de o dilde konuşuyorum!) Aman, düşmanlarımin eline düşmeyeyim! İç çekerek söylediğimiz buydu, günbegün.

Yine de Piskowitz'te sükunet içinde geçen saatlerimiz olabiliyordu, çünkü burası kendi halinde bir durgun dünyaydı ve bu dünya pekâlâ anti-Nazi idi, muhtarın bile partisine ve hükümete biraz mesafe almak istediği izlenimine kapılıyordum.

Nazi devlet öğretisi tabii burayı da işgal etmişti. Küçük ahşap evdeki müşterek oturma odasında bulunan minicik yazı masasının üzerinde faturaların, mektupların, birkaç mektup kâğıdı ve zarfın yanında çocukların okul kitapları da dururdu.

Şansölyelik özel kaleminden Philipp Bouhler'in imzasıyla 1942 Eylül'ünde bütün Alman okullarında kullanılmak üzere yayımlanan ve en ücra köye kadar dağıtılan Alman okul atlası vardı, her şeyden önce. Bu uygulamadaki kibri, tarihin geçliğini dikkate aldığımızda fark ederiz: Düşlenen Alman zaferi çoktan imkânsız hale gelmiş, artık mutlak yenilgiden kurtulmaktan başka yapacak bir şey kalmamıştır, derken “yaşam alanı olarak Büyük Almanya”yı içeren haritalar tutuşturulur çocukların eline, haritalar “Varşova genel valiliği ve Lemberg ilçesini”, “Doğu ülkesi komiserliğini”, “Ukrayna komiserliğini” içerir, özel bir renkle boyanan Çekoslovakya “Bohemya ve Moravya Protektorası” ve “Südet ülkesi” adı altında doğrudan doğruya Reich'in elinde gösterilmiştir, Almanya haritasındaki şehirler Nazilerin verdiği payelerle süslenmişlerdir, Hareketin Başşehri ve Parti Kongreleri Şehri yanında “halk isyanının şehri Graz”, “dış Almanların şehri Stuttgart”, “Reich çiftçi mahkemesi şehri Celle” vs. görülür, Yugoslavya'nın yerinde bir “Sır-

bistan askerî komuta bölgesi” yer alır, Nazi vilayet taksimatını gösteren bir harita, Alman sömürgelerini gösteren bir başka harita vardır ve o haritada “manda idaresi” notuna rastlanmaz, ancak sayfanın kenarında (parantez içinde) minnacık yazılıdır. Çocukluğunun o dirençsiz zamanlarında bütün bunların rengârenk telkin edildiği bir kafaya, dünya nasıl görünüyordur bugün!

Dilsel açıdan LTI’nın zengin bir özel lûgatçesini oluşturan atlasın yanında, ödev konularının “Versailles diktası” ve “Führer’in istihdam yaratması”ndan çıkarıldığı bir Alman aritmetik kitabı vardı, babacan bir Adolf Hitler’in hayvan ve çocuk sevgisinin duygusal anekdotlarla yüceltildiği bir Alman okuma kitabı vardı.

Ama aynı dar alanda panzehirler de mevcuttu. Azizler köşesi vardı, çarmıha gerilmiş İsa’nın yazıları Wend dilindeydi (köyün sokaklarındaki haçların hemen hepsi öyleydi), yanında da Wend dilinde bir İncil dururdu. Kendi dillerini böyle vurgulamasalardı, Katolisizmin tek başına sağlam bir panzehir olabileceğine inanmazdım. Zira İncil ve okul kitapları dışında evde bulduğum temel neşriyat, okuna okuna yıpranmış bir *Stadt Gottes*¹ cildinden ibaretti. 1893/94 yıllarından, “Katolik halk için” bir resimli dergiydi bu. “Yahudileşmiş locaya”, “dinsiz ve sosyal demokrat Yahudi uşaklarına” karşı bol bol sövüyordu, Ahlwardt’ın² davasını mümkün olduğu kadar savunmuş, ancak son anda yüz çevirmişti. Irkçı antisemitizmi bilmiyordu tabii bu dergi – Yahudiliği kendi düşmanı olan çok sayıda etkeni içine alan bir paranteze dönüştürmekle Führer’in nasıl hedefe kitlenmiş bir demagojiyle, (veya onun diliyle söylersek) nasıl halka yakın bir şekilde davrandığını bir defa daha idrak ediyordum.

Fakat [bin sekiz yüz] doksanlı yılların Katolik antisemitizminin, bugünkü durum karşısında da aynı tavrı alacağını çıkarsamaya pek hakkım olamazdı. Katolik inancını ciddiye alan her-

1 Tanrının Şehri.

2 Herrmann Ahlwardt 1800’lerin sonları, 1900’lerin başlarında antisemitist tahrik konuşmalarıyla ünlenmiş bir politikacıdır. Irkçı nefret söylemi nedeniyle değil, bir dizi skandala karışması üzerine kenara itilmiş, tecrit olmuştur.

kes, şimdi Yahudilerle yan yana, Hitler'e ölümüne düşmandı.

Ayrıca: Evdeki kütüphanede yine eski, kalın, yıpranmış bir cilt daha duruyordu ki, bu kitabın politik tavrından hareketle de ev sakinlerinin o günkü kanaatlerine dair bir çıkarsamada bulunmak pek mümkün değildi. Agnes'in ölen çiftçi kocası büyük bir arıcı idi, bu son andığım kitap da Baron August von Berlepsch'in arıcılık yıllığıydı. Yazdığı girişe Coburg, 15 Ağustos 1868 notunu düşmüş olan yazar yalnız bir uzman değil, bir ahlakçı ve düşünen bir vatandaş olmalıydı. "Arıcı olmadan evvel her boş saatlerini değerlendiren çok insan tanıyorum (diye yazar), hatta meyhaneye koşmak, içmek, kâğıt oynamak veya saçma sapan politik akıl yürütmelerle coşmak için kuralları çiğneyerek kendilerine boş vakit yaratan insanlar. Arıcı olunca aileleriyle evlerinde kaldılar, güzel günlerde boş vakitlerini arılarla geçirdiler veya yılın sevimsiz mevsimlerinde arı mecmuaları okudular, kovan imal ettiler, arıcılık malzemelerini elden geçirdiler – velhasıl, evi ve çalışmayı sevdiler. 'Evde kalmak', evet, budur iyi bir vatandaşın *Schibboleth*'i..."

Agnes ve komşuları bu konuda tamamiyle farklı düşünüyorlardı. Zira bizim Wendlerin örgülü dikişli gece sohbeti dediğimiz ve oraya dahil edilmemizi en kalpten itimat işareti saydığımız buluşmalar, her akşam tıklım tıklım oluyordu. Agnes'in eniştesinde buluşuluyordu. Çok yönlü ilgileri olan bir adamdı bu, geçerken belirtecek olursam, Katolisizmine ve Wendliğe tutkuyla bağlı olmasına rağmen, –"Rügen'e¹ kadar gitmişiz, demek oralara kadar bizim olmalı!"–, NSDAP'ye iltihak edene dek –sadece o noktaya dek– *Stahlhelm* üyesi olmuştu. Sıcak ve geniş mutfakta oturulurken gidenin gelenin arkası gelmezdi; kadınlar el işleriyle meşgul olur, erkekler sigara içerek takılır, çocuklar bir içeri bir dışarı koşturup dururlardı. Başkişi, etrafında hep itiş kakış bir grubun topladığı endamlı radyoydu. Biri istasyon arar, diğerleri önerilerde bulunur, dinlediklerini tartışır, önemli bir şeye kulak verir veya onu beklerken hararetle herkesi sükûnete davet ederlerdi.

Bu akşamlara ilk katıldığımızda ortam epey gürültülüydü

1 Baltık Denizi'ndeki en büyük ada.

ve kimse radyo yayınına özel bir alaka göstermiyordu. Enişte, özür dilercesine, şöyle dedi: “Arada sırada Goebbels’i yakalıyoruz sadece, ötekisi, daha on dakika sonra.”

O akşam, 28 Şubat’ta, son defa dinledim Doktor’u. İçerik, son günlerindeki bütün konuşmaları ve makaleleriyle aynıydı: Kaba spor imgeleri, nihai zafer ve kötü saklanmış ümitsizlik. Ama konuşma tarzı değişmiş geldi bana. Ses ahengini bir kenara bırakmıştı; çok yavaş, kuvvetli ve tamamen yeknesak bir vurgulamayla, usul vururcasına, eşit fasılalarla, tek tek dökülüyordu kelimeler ağzından, kazık tokmağı gibi.

“Ötekisi”: Bu, bütün yasaklı vericiler için kullanılan genel tanımlamaydı, Beromünster, Londra, Moskova (ikisi de Almanca haber yayımlıyorlardı), asker kanalı,¹ Özgürlük Radyosu ve bütün diğer illegal yayınlar. Men edilen ve dinleyene ölüm cezası konan bu yayınların hepsinden haberdardılar, tek tek istasyonların yayın saatlerini, hangi dalgadan bulunabileceklerini ve özelliklerini gayet iyi biliyorlardı, bu “ötekilerle” bir üfletimizin olmayışından ötürü bize bayağı dünyadan habersiz insanlar muamelesi yaptılar. Yasaklı dinlemeyi bizden gizlemek veya bir sır havasına girmek, özel olarak dikkat etmek de hiç akıllarına gelmedi. Agnes’imiz, köyün bir mensubu olmamızı sağlamıştı ve köyün tavrı birdi: Herkes Hitlerciliğin gelip çatan sonunu bekliyordu, herkes Rusları bekliyordu.

Müttefiklerin başarıları, aldıkları önlemler, yaptıkları planlar üzerine konuşuluyordu, küçük çocukların bile söyleyecekleri oluyordu. Sadece “öteki” haberlere muhtaç değildiler, dışarılardan yeni bilgiler getiriyorlardı; zira burada sonra Falkenstein’da göreceğimiz gibi yalnız yağmur yağmıyordu, hâlâ karla kaplı çam ve köknar ormanının üzerine, Erz dağlarının tomurcuklanmış rengârenk bitki örtüsünden daha fazla Noel ağacı benzeyen bir örtü örtülmesini sağlayan yaprak kalay şeritleri yağmıyordu yalnız, hevesle toplanan ve dikkatle okunan bildiriler de yağıyordu. İçerikleri esasen “ötekilerin” yayınlarıyla aynıydı bu bildirilerin: ‘Kesin kaybedilmiş bir savaşı, Alman-

1 İkinci Dünya Savaşı’nda Alman askerlerine propaganda yapan Britanya radyosu.

ya'yı tamamen yok oluşı götürebilecek noktaya kadar sürdürmek isteyen canı ve çılgın hükümetle bağlarınızı koparın', çağrıları. Bu kâğıtları toplamanın kesinlikle yasak olduğunu çocuklara tembihliyorlardı muhakkak ama yasağın tekrar edilmesiyle kalıyordu bu, herkes orada yazanları iştahla okuyor ve onaylıyordu.

Bir defasında Agnes'in Yuri'si elinde bir dergiyi sallayarak çıkageldi: "Bunu yakmamıza gerek yok, aynısından okulda vermişlerdi!" Kapağında tipik bir Nazi savaçsısı kafasının yer aldığı (yarı kartal, yarı kabadayı), "Goebbels'in savaş yazıları" adlı bir broşürdü bu. Sayfanın solunda onun öğrencilere belletilmiş cümleleri duruyordu, sağdaysa bunlar Müttefikler tarafından madde madde çürütülüyordu. Savaşın "barışsever" Führer'e zorla dayatıldığı iddiasına verilen aydınlatıcı cevap bilhassa tafsilatlıydı. (Dayatılan savaş, LTI'nin kalıplaşmış deyimleri içinde öne çıkanlarından biridir.)

Köyün hadiselerin durumunu öğrendiği iki kaynak daha vardı. Kaçış yolundaki Silezyalı köylülerin içler acısı yürüyüş kolları vardı. "Kız meslek yurdunda", artık işleri bitmiş olan kadın işçilerin yeşil boyalı dağınık barakalarında kısa bir süre konaklamalarına izin verilmişti bunların. Bir de atlarıyla ama topları olmadan cepheden geri dönmüş ve burada birazcık soluklanma fırsatı bulmuş Bavyeralı topçular vardı.

Bu gayet modern aydınlanma vasıtalarına, tuhaf bir biçimde, tamamen farklı türden bir başka kaynak ekleniyordu: İncil'den, kesin olarak Rusların ülkeye girişi kehanetinde bulunan alıntılar okuyorlardı – Agnes'in yaşlı ama hâlâ dinç babası, uzun uzun Saba Melikesi'nden söz ediyordu. LTI'ye bu İncil katkısını önce köye mahsus bir şey olarak açıklamaya kalktım ama sonra sonra bizim Babisnau kavağı¹ geldi aklıma, ayrıca halkta ve önderlerinde yaygın olan astroloji merakı geldi.

Bütün bunlarla beraber Pistowitz'dekilerin ruh hali hiç de ümitsiz değildi. Savaşın özel bir sıkıntısını çekmiş değillerdi, görünmez köye bir tek bomba bile düşmemiştii, bir siren terti-

1 Saksonya'daki Babisnau beldesinde bulunan tarihî kavak. Tomurcuklandığı zaman, sürmekteki bir savaşın sona ereceğine dair bir efsane vardır.

batı bile bulunmuyordu; hem gündüz hem gece sık sık yaşandığı üzere uzaklardan bir alarm duyulduğunda da geceyse kimse-
nin uykusu bölünmez, gündüzse gözler saf estetik bir duyguy-
la çevrilirdi bu güzel seyirliğe: Parmak boyu gümüş oklar küme
halinde muazzam yüksekliklerde uçuşuyor, masmavi gökte bu-
lutların içinden çıkıyor, bulutların içinde kayboluyorlardı. Son-
ra seyircilerden biri, hiç sekmez, mutlaka şu hatırlatmada bulu-
nurdu: “Hermann dedi ki, tek bir düşman uçağı Almanya’ya ge-
lebilirse, benim de adım Meier olsun!” Bir başkası hemen ilave
ederdi: “Adolf de İngiliz şehirlerini haritadan silecekti!”

Sahiden, nice güncel söz, dil sürçmesi, şaka günübirlik şöh-
retle yetinirken, bu iki laf kırdı da şehirde de uzun ömürlü ol-
muşlardı; öte yandan bu zaferlerin parıltısı içinde zamansal bir
köy-şehir farkı da vardı.

Köydeki başkaları gibi bizde de domuz kesimi yapılırdı; çün-
kü her ne kadar Ruslardan korkuları olmasa da herkes vade-
si gelmiş domuzu kurtarıcılara terk edeceğine kendi yemek ist-
tiyordu. Mezbaha görevlisi eti inceleyip tartar, kasapla çırakla-
rı sucuk doldururken komşular yorum ve mukayeselerde bu-
lunmak üzere kısaca uğrar, bu arada tıklım tıklım dolu mekân-
da fıkralar anlatılır, bilmeceler sorulurdu. O vesileyle, Birin-
ci Dünya Savaşı’ndakine benzer bir deneyimim oldu: 1915’te
Flandr köylerinden birinde, iki yıl önce Paris’te sezonun son
moda şarkısı olarak dinlediğim, arada geçen zamanda daha
güncel şansonlar tarafından pabucu dama atılan *Sous les ponts
de Paris*¹ şarkısının söylendiğini işitmiştim. Tıpkı onun gibi,
şimdi de Piskowitzliler ve kasapları, Dresden’de ve muhakkak
bütün öteki Alman şehirlerinde Rusya’yla savaşın başlamasın-
dan hemen sonra insanların birbirinin kulağına fısıldadığı bil-
meceyi sorarak eğleniyorlardı: ‘Ramses’ sigara markasının anla-
mı nedir? Cevap: Rus askeri Eylül sonunda kolayca işi bitirir.²
Tersten okunduğunda: İngiltere kazanırsa, Adolf çeker gider!³
Bu lafların dolaşımını zamana, mekâna ve sosyal tabakaya gö-

1 Paris’in köprüleri altında.

2 Rußlands Armee macht schlapp Ende September.

3 Sollte England siegen, muß Adolf raus.

re incelemeli, diye not almıştım. Birisinden dinlemediğim, Gestapo bir defasında Berlin’de bir söylenti çıkartmış, sonra da Münih’e ne kadar sürede ve hangi yollardan eriştiğini araştırtmış bu söylentinin.

Kesim şenliğinde çok üzgünüm ve biraz kendini bătıl itikatlara kaptırmış bir havadayım – her ne kadar bu nedenle kendime gülsem de. Domuz bir hafta önce kesilebilirdi; o sırada müttefikler Köln’e 20 kilometre mesafede, Ruslar Breslau’yu almak üzereydiler. İşten başını alamayan kasap kesime gelememiş, domuz hayatta kalmıştı. Ben de bunda bir alâmet görmüş, demiştim ki kendime: Domuz Köln ve Breslau’yu atlatacak olursa, sen de savaşın ve kendi kasaplarının sonunu göreceksin. Şimdi, güzelce haşlanmış et bozulmaya yüz tutmuştu ve Köln’le Breslau hâlâ dayanıyorlardı.

Sonraki gün öğle yemeğinde yine domuz yiyorduk, o sırada muhtar geldi ve dedi ki: Şimdi emir gelmiş, köyü akşama kadar bütün yabancılardan boşaltmalıymışız, çünkü ertesi sabah erkenden muharip birlikler burada konuşlanacakmış. Saat beşte bir araba bizi Kamenz’e götürecekti, oradan kaçakları Bayreuth bölgesine naklediyorlardı.

O sırada, kar yağışı altında üstü açık yük arabasında erkekler, kadınlar, çocuklarla tıklım tıklık giderken, durumumuzun tamamen çaresiz olduğuna inanıyordum; ondan üç hafta sonra durumumuz sahiden çaresizdi. Kamenz’de “evlerimiz bombalandı, Falkenstein’da özel meskene sığınmaya gidiyoruz” diye kaydettirebilmiştik kendimizi, sahiden hâlâ ümit bağlayabileceğimiz biri vardı. Ölmekte olan Üçüncü Reich’in acınası ama yine de teselli edici “toplanma yeri” kavramı, bizim için hâlâ geçerlilik taşıyordu. Fakat sonra Falkenstein’ı da terk etmemiz gerekti – Hans Dresden’de öğrenim görmüş iki eczacı kadını kabul etmek zorunda kalmıştı, onlar beni tanıyabilirlerdi; fark edilme tehlikesi fazlasıyla büyüktü ve savaş hâlâ sona ermemişti. Peki şimdi güvenli bir toplanma yeri neresi olacaktı bizim için? Her yerde teşhis edilme tehlikesi vardı.

Kaçışımızın izleyen on iki günü aksilikler ve açlıkla geçti, bir istasyon binasının çıplak taş zemininde uyuduk, trene ve niha-

yet yemek verecekleri bekleme salonuna bomba düştü, geceleri tahrip edilmiş tren yolu boyunca yürüdük, yıkılmış köprülerin yanı başında derelerin içinde bata çıka yol aldık, sığınaklarda iki büklüm çömelerek bekledik, ıpslak olmuş ayakkabılarımızın içinde terledik, donduk, titredik, alçaktan uçan uçakların salvo atışlarının tarrakası üzerimizdeydi – ama bunların hepsinden daha fecisi, bir denetimle ve tutuklanmayla karşılaşma korkusunun fasılasız ve insafsız eziyetiydi. Hans yanıma yeterince para ve yardım malzemesi vermişti ama acil durum için ısrarla istediğimiz zehri –“bizi düşmanlarımızın eline düşürtme,” demiştik “her türlü ölümden yüz defa beter olur bu!”– vermeyi reddetmişti.

Nihayet Dresden’imizden epeyce uzaklaşınca, nihayet Almany’a’nın felç ve paramparça olma hali iyice ilerleyince, nihayet Üçüncü Reich’in nihai sonu kapıya dayanınca, teşhis edilme korkumuz yatıştı. Bizi kaçak olarak sevk ettikleri ve gariptir, Saksonyalıların değil de yalnız Silezyalıların ve Berlinlilerin barındırıldığı Aichach’taki Unterbernbach köyünde, diğer sakinler gibi bizim de artık tek korkacağımız şey sürekli alçaktan uçak uçaklar ve Augsburg’a yürüyen Amerikalıların bizi ezip geçmeleri endişesi idi. Sanıyorum “ezip geçme”, karşılaştığım son yeni askerî terimdi. Kuşkusuz motorize birliklerin kazandığı önemle alakalı bir terim.

1939 Ağustos’unda Dresden’de ordunun nasıl onursuzca gizlice toplandığına tanık olmuştuk; şimdi nasıl onursuzca gizlice kaybolduğunu görüyorduk. Çökmekte olan cepheden küçük gruplar ve tek tek askerler ufalanarak kopuyor, ormanların içinden sürüne sürüne çıkıp geliyor, sessizce köylerin içine sızıyor, yemek arıyor, sivil giysi arıyor, bir gecelik sükûn arıyorlardı. Bu arada aralarından bazıları hâlâ zafere inanmaktaydı. Bazıları artık her şeyin bittiğinden emindiler fakat eski muzaffer dilin döküntüleri hâlâ karışıyordu konuşmalarına.

Fakat burada konaklatılan kaçaklar ve köyün sakinleri arasında, zafere veya Hitler hâkimiyetinin süreceğine en ufak bir inancı kalmış kimse bulunmuyordu. Unterbernbach köylüleri, Nazizmi kesin olarak ve acımadan mahkûm etmekte Pis-

kowitz köylüleriyle tıpatıp aynı düşünüyorlardı. Yalnız, Wendler bu düşmanlıklarını ta başından göstermişken, Bavyera köylüleri başlangıçta Führer'lerine körü körüne itaat etmişlerdi. Onlara çok sözler etmişti başlangıçta, dahası bazı sözlerini tutmuştu. Ne var ki uzun zamandır tepelerine hayal kırıklığı yağıyor, hayal kırıklığından başka bir şey de düşmüyordu gökten. Unterbernbachlılar Wendlerin sohbet meclisine katılabilir, Piskowitzliler Unterbernbach'a gelebilirlerdi; Piskowitzliler (kendileri aralarında hiç yapmadıkları bir şey yapıp) hep Almanca konuşacak olsalar bile, tınıya bakarak bir şey anlayamazlardı ama hissiyat itibarıyla hemencecik bir şeyde mutabık kalırlardı: Üçüncü Reich'i reddediyorlardı.

Unterbernbach köylüleri arasında büyük ahlaki farklılıklar gördüm ve nedametle şu notu aldım defterime: "Bir daha asla 'Köylü' veya 'Bavyera Köylüsü' deme, daima 'Yahudi' lafını, 'Polonyalı' lafını hatırla!" Köyün partisine duyduğu aşk çoktan bitmiş olan fakat makamını bırakmasına müsaade olmayan çiftçi Führer'i, ister sivil ister üniformalı hiçbir kaçaktan esirgemediği bitmek bilmeyen yardımseverliği ve hamiyetperverliği ile tam rahibin pazar vaazından fırlamış bir iyilik timsaliydi. – (22 Nisan tarihli vaaz için *Stet crux dum volvitur orbis* notunu almışım. Kimsenin üstüne alnamayacağı kadar zamandan kopuk olsa da, Nazilerle bir hesaplaşma! Özel ödev: Üçüncü Reich'ta vaazlara bakmalı, ifşa ve ifade tarzına, Ansiklopedi'nin üslubuyla akrabalıklara.) – Diğer tarafta, ilk gece evine yerleştirildiğimiz herif vardı, yıkanacak suyu sakındı bizden; güya ahır-daki pompa bozulmuştu (sonra bunun yalan olduğu ortaya çıktı), bir an evvel çekip gitmeliydik. – Bu iki uç arasında o kadar fazla kademe vardı ki; bizi ağırlayanlar da iyi uçtan çok kötü uca yakındılar.

Fakat LTT'nin kullanımı hep aynısıydı: Nazizme küfrediyor ve bunu onun konuşma biçimleriyle yapıyorlardı. Her yerde, ister ümitlenmeye açık olsun ister ümitsizce, ister ciddiyetle ister alaycı, hep 'dönüm'den söz ediliyordu, herkes bir şeyi 'fanatikçe' savunuyordu vesaire vesaire. Tabii herkes Führer'in Doğu cephesine son bildirisini yorumluyor, "sayısız yeni birlik"

lafını alınıyorlardı, bir de “yaşlı erkeklerinizi ve çocuklarınızı katleden, kadınlarınızı ve kızlarınızı alayın orospusu yaparak aşağılayan” Bolşevikler hususunu – “kalanlar, Sibiryaya yürümekteydiler”

Hayır, savaşın son günlerinde (sonra da eve dönerken) yaşantılayacak çok şey olmasına rağmen –Hitler rejiminin yalancı anlamlandırmasıyla değil sahiden yaşantılamaktan söz ediyorum–, LTT’ye ilave edecek bir şey bulamıyor, eziyet daireminin darlığı içinde uzun uzun incelediğim mahiyetinden en ufak bir sapmaya da rastlamıyordum. Gerçekten mutlaktı o, mükemmel bütünlüğüyle tüm Büyük Almanya’sını sarmış, zehrini bulaştırmıştı.

Onun hâkimiyetinin sona erişinin sadece iki görünür sembolüne değinmekle yetineceğim.

28 Nisan’da, Amerikalıların iyice yaklaştığına dair söylentiler gün boyu etrafı kasıp kavurdu; köyde duran ordu birimlerinden geriye ne kaldıysa, akşama doğru yürüyüşe geçerek ayrıldılar. Esasen HJ vardı, askerden çok başıboş delikanlılardı bunlar, bir de köyün güney girişindeki güzel modern resmî binayı sahiplenmiş kurmay vardı. Gece bir saat süren ağır topçu ateşi açıldı, köyün üzerinden bombalar vınlayarak geçti. Ertesi sabah helâda, iki parçaya yırtılmış, korkudan kırmızı ve siyahla karalanmış bir belge duruyordu; birkaç saat de kaldı orada, zira yeni işlevi için fazla kalındı. Ev sahibimize ait bir tasdikname idi bu. “Tirollü Michel’in, Münih’te Kraliyet Meydanı’nda Führer’in Vekili Rudolf Heß’in önünde, Führer Adolf Hitler’e ve onun tayin edeceği ast yöneticilere kayıtsız şartsız itaat edeceğine” ant içtiğini tasdik ediyordu: “Münih, 26 Nisan 1936, Geleniğin Vilayetinde tertip edilmiştir.”

Birkaç tekinsiz öğlen saati daha geçti, ormanın kıyılarından ara ara bir patlama duyuluyordu, bazen yakına düşen tüfek mermilerinin ışığını duyuyorduk, bir yerlerde hâlâ çatışma sürüyordu. Sonra bizim köyün yanından geçen şehirler arası yol üzerinde upuzun bir tank ve otomobil konvoyu gördük – üzerimizden geçmişlerdi.

Başka bir gün, yine barınma ve yiyecek sıkıntımızdan dert

yandığimiz iyi yürekli Flamensbeck, resmî binaya taşınmamızı tavsiye etti. Odaların çoğunda kahvaltı için bir şeyler pişirebileceğimiz dökme demir ocak vardı orada, ormandan yakmak için köknar kozalağı toplayabilirdik, öğle yemeği için de onlarda pişen yemek hepimize yeterdi. Aynı öğlen sonrası yeni barınağımıza geçişimizi kutladık. Diğer hoşlukları yanında özel bir sevinç verdi bize. Bir hafta boyunca köknar kozalağından ve çalı çırpıdan yana bir endişemiz olmadı, yakacak malzememiz şimdi daha iyiydi. Zira bu evde Nazilerin daha iyi zamanlarında HJ ve benzerleri oturmuştu, bütün odalar güzelce çerçevelenmiş Hitler resimleriyle, Hareketin sloganlarıyla, bayraklarla, tahtadan gamalı haçlarla dolup taşmıştı. Şimdi ana kapının üzerindeki gamalı haç ve hol girişindeki *Stürmer* camekânı kaldırılıp yere atılmıştı, orada kocaman bir yığıntı halinde uzanıyordu. Holden aydınlık tavanarası odasına çıkılırdı, biz orada kalmayı seçmiştik, haftalarımızı orada geçirdik. İlk hafta boyunca orayı Hitler resimleriyle, Hitler çerçeveleriyle, gamalı haçlar ve gamalı haçlı bayraklarla ve ille yine Hitler resimleriyle ısıttım, her seferinde gönlümü ferahlatıyordu bu.

Son resmi de ateşe verdiğimizde sıra *Stürmer* camekânına gelmişti. Ama o ağır, kalın tahtalardan yapılmıştı, tekmeleyerek ve kaba güçle halledemedim. Evde küçük bir el baltası ve küçük bir el testeresi buldum. Baltayla denedim, testereyle denedim. Ne var ki çerçeve direniyordu. Tahta fazla kalın ve sağlamdı, onca olup bitenden sonra benim kalbim de fazla zahmete gele-miyordu. “En iyisi ormandan kozalak toplayalım,” dedi karım, “hem daha eğlenceli, daha sağlıklı.” Böylece öteki yakacaklara geçtik, *Stürmer* camekânı kaldı. Bugün, Bavyera’dan mektup aldığımda hâlâ bunu hatırlamadan edemem...

“Tabirlerden Dolayı”

Bir Sonsöz

Baskı üzerimizden kalkmış, mesleğime geri dönüşüm artık sadece zaman meselesi iken, ilkin hangi işe yönelmem gerektiği sorusu meşgul etmeye başladı zihnimi. 18. yüzyılımı elimden almışlardı. Karın o çalışmamı ve günlüklerimi kurtarmak için Pirna’daki arkadaşımıza yollamıştı; belki o kadın arkadaş, belki o taslaklar hayatta kalmışlardı – bunun için ümitlenebilirdik biraz, çünkü ne olsa klinikleri mümkün merteye kollarlar, bildiğimiz kadarıyla Pirna’da bombardımanlar büyük bir tahribata da yol açmış değildi. Peki ama Fransızlarla ilgili çalışmamı sürdürmek için gerekli kütüphane malzemesini nereye alırdıyordum? Ayrıca: Hitler devrinin bazı bakımlardan beni baştan aşağı değiştirmiş olan olaylarıyla doluydum. Önceden belki ben de Almanları ve Fransızların çeşitliliğini düşünmek yerine çok defa ‘Alman’ ve ‘Fransız’ diye düşünmüştüm. Belki de kendini bilime gömüp politikanın çilesinden kaçınmak lüks ve bençillikti? Günlüklerimde birkaç şey öğrenmemize katkıda bulunabilecek kimi sorular, kimi gözlemler, kimi yaşantılar mevcuttu. Belki de ilkin eza yıllarına dair biriktirdiğim şeylerle meşgul olmalıydım. Yoksa kibirlilik mi olurdu, mühim iş yapıyor havasına girmek mi olurdu bu?

Köknar kozalağı toplarken, doldurulmuş çuvalın üzerinde

dinlenirken ne zaman bunları düşünsem, hafızamda iki insan peyda oluyor, farklı kararlara doğru bir o yana bir bu yana çe-kiştiriyorlardı beni.

Önce Kâtchen-Sara'nın trajikomik sureti belirliyordu gözümün önünde, başlarda tamamen komikti, en sonunda, kadere tamamen trajiğe kaydığında da sessiz bir komiklikle çevriliydi. İsmi sahiden Kâtchen¹ idi, nüfus kaydında da vaftiz belgesinde de öyle yazıyordu; zorla dayatılan Yahudi yıldızına ve ismine yapılan Sara ilavesine meydan okurcasına boynundan hiç çıkarmadığı kolyedeki küçük haçın da gösterdiği bir sadakatle bağlıydı o vaftiz belgesine. Bu narin çocuk ismi, kalbi biraz yağ bağlamış altmışlık kadına pek uymuyor da değildi, çünkü hafızası kolayca silinebilir bir karatahtaya benzeyen bir çocuk kadar kolay güler ve o kadar kolay ağlardı. Kâtchen Sara ile iki berbat yıl zorunlu olarak aynı evi paylaştık, günde en az bir defa kapıyı vurmadan odamıza dalar, bazı pazar sabahları uyandı-ğımızda zaten yatağımızın başında oturuyor olur, hep aynı şeyi söylerdi: "Bunu yazın! Yazmalısınız bunu!" Sonra, aynı heyecanla, işittiği en son ev aramasını, en son intiharı, yine birisinin tayin hakkının düşürüldüğünü anlatırdı. Vakanüvis makamında oturduğuma inanıyordu ve çocuk zihniyle, sanki bizim dönemimizden başka hiçbir vakanüvisin kalmayıp bir tek -habire masa başındayken gördüğü- benim kalacağımı tasavvur ediyor gibi görünüyordu.

Ne var ki Kâtchen'in çocuksu bir telaşı yansıtan sesinin peşi sıra, bizi yine bir topladıklarında aynı yere tıkıldığımız Stühler'in yarı acıyan, yarı alaycı sesini işitiyorum. Bu çok daha sonraydı, Kâtchen Sara çoktan Polonya'da kaybolmuştu. Stühler de kurtuluşu yaşayamadı. Gerçi ülkede kalabilmiş ve doğal bir hastalıktan, Gespatosuz ölebilmisti ama o da Üçüncü Reich'in kurbanlarındandı çünkü çektiği eziyetler olmasaydı genç adam hastalığa karşı daha dirençli olacaktı. Ruhu bir karatahta olmadığından, karısı ve Nazi yasaları nedeniyle her türlü eğitimden mahrum kılınan üstün yetenekli oğlu için kendini yiyip bitirdiğinden, zavallı Kâtchen'den daha fazla eziyet çekmişti ayrıca.

1 Kâthecik veya Katharinacık.

Erkenden kalktığımı her fark edişinde “yazıp çizmeyi bırakın da bir saat fazla uyuyun, daha iyi” diyordu hep bana: “Yazdıklarınızla kendinizi tehlikeye atıyorsunuz sadece. Hem, özel bir şey yaşadığınızı mı sanıyorsunuz? Binlerce başkasının başından bin kere daha beterinin geçtiğini bilmiyor musunuz? Bütün bunlar için yığınla tarih yazıcısının bulunulacağını düşünmüyor musunuz? Elinde daha iyi malzeme bulunan ve bütünü Sizden daha iyi görebilecek kişiler... Bu daracık yerde ne kadar görebilir, neyi fark edebilirsiniz? Fabrikada çalışmaya herkes mecbur tutuluyor, dayak yiyen çok var, üzerine tükürölmek de tantanası yapılacak bir şey değıl artık...” Serbest saatlerde mutfakta durur, bulaşık kurular ve sebze ayıklarken karılarımıza yardım ederken uzun uzun konuşurdu böyle.

Aklımı çeldirmiyordum o zaman, her sabah üç buçukta kalkıyor, fabrikada çalışma başlamadan, önceki günün notlarını yazmış oluyordum. Diyordum ki kendime: Kendi kulaklarıyla işitiyorsun, gündelik hayata kulak veriyorsun, sıradanlığa, vassatlığa, parıltısız, hiç de kahramanca olmayana... Sonra: Benim denge sopamdı bu, beni dengede tutuyordu...

Ama şimdi, tehlike geride kalmış ve önümde yeni bir yaşam açılırken onu önce neyle doldurmak gerektiğini kendime soruyordum; kabarmış günlüklere gömölmek acaba kibir ve zaman israfı mı olacaktı? Kätchen ve Stühler de münakaşa edip çekiştiriyorlardı beni.

Ta ki bir söz beni karara vardırana kadar.

Köydeki kaçaklar arasında iki küçük kıızıyla bir Berlinli kadın işçi de bulunuyordu. Nasıl olup da Amerikalıların gelişinden önce konuşma fırsatı bulduğumuzu bilmiyorum. Birkaç gün boyunca rastlaştığımızda, Yukarı Bavyera kırsalında onu böyle pürüzsüz bir Berlin ağzı konuşurken duymak çok hoşuma gitmişti. Cana yakındı, politik yakınlığımızı sezmekte gecikmedi. Çok geçmeden, kocasının uzun süre komünist olarak hapis yattığını, şimdi de şayet yaşıyorsa tanrı bilir nerede, bir ceza taburunda olduğunu anlattı. Gururla, kendisinin de bir yıl kodeste kaldığını, hapishaneler taşıyor olmasa ve işçiye ihtiyaç olmasaydı hâlâ da yatıyor olacağını söyledi. “Niye hapis

yattınız?” diye sordum. “Tabirlerden dolayı...” dedi. (Führer’e, Üçüncü Reich’in sembol ve kurumlarına hakaret etmişti.)

Benim için aydınlanma oldu bu. Bu söz, her şeyi berrak görmemi sağladı. Tabirlerden dolayı. İşte bu nedenle günlüğüm çalışacak ve bu meseleye eğilecektim. Geri kalan her şeyin oluşturduğu yığının içinden denge sopasını çekip çıkartmayı ve onu tutan elleri de çizdiğim resme dahil etmeyi istiyordum. Bu kitap böyle ortaya çıktı. Umuyorum, kibirden ziyade tabirlerden dolayı.

EKLER

Elinizdeki baskı, kitabın nihai biçimi sayılan ve 1957'de Halle'de Max Niemeyer Yayınevi tarafından yapılan 3. baskısına dayanmaktadır. Yazar bu baskıya şu ön değinmeyi koymuştu:

“LTI'min üçüncü baskısı 1946'daki ilk basımın sadık bir tekrarıdır, hiçbir şey çıkarılmamış, eklenmemiş veya (az sayıdaki baskı hatasının düzeltilmesi dışında) değiştirilmemiştir. LTI bir yaşantı kitabı ve yaşanılanmış dilin kayıdır. Kitabın yayını izleyen on yıl büyük gelişmeleri beraberinde getirdi: Kurtarılan Almanya parçalanmış Almanya'ya, Sovyet Bölgesi'nden Demokratik Almanya Cumhuriyeti'ne dönüştü.

Kitaptaki düşüncelerde ve sözlerde bugün durduğumuz noktadan bakarak yapılacak her değişiklik onun tarihsel ifade değerini silecektir.”

1 Bu bölümde aktarılan kısmın ardından, Almanca yazım ve noktalamayla ilgili ayrıntılı açıklamalar yer almaktadır. Türkçe okuyanı ilgilendirmeyen bu açıklamaların çevirisine gerek görülmedi – ç.n.

LTI, Bir Filoloğun Notlarını, okurdan en azından iki değişik alanda kapsamlı bilgi sahibi olmasını bekler: Birincisi Alman ve Fransız edebiyat ve düşünce tarihi, özellikle hümanizm ve Aydınlanma, ikincisi nasyonal sosyalist hareketin ve Nazi rejiminin tarihi, özellikle onun gayrı insani ırkçılığı ve antisemitizmi. Buradaki yorumlar, o dönemde Victor Klemperer'in yaşamını büyük ölçüde belirleyen bu iki dünyayı tezatlarına da bakarak aydınlatmaya çalışmaktadır.

LTI'nin daha iyi anlaşılabilmesi açısından hangi noktalarda yoruma ihtiyaç duyulduğunu titizlikle değerlendirdik ama yapılan seçimler neticede özneldir. Tamamlık peşine elbette düşmedik, veri bolluğu ve yazarın had safhadaki arka plan bilgisi nedeniyle bu zaten ancak hayal olabilir. Aşağıdaki yorumların amacı *LTI, Bir Filoloğun Notları*'nda anılan kişiler ve bazı temel kavramlar hakkında, metnin geniş bilgi ufku-nu göstermeye dönük, giriş niteliğinde kısa açıklamalar sunmaktır. Bu-nu yaparken Goethe, Schiller, Luther, Hitler, Goebbels veya Göring gibi yeterince bilinen kişilere dair yorumlara gerek görülmedi. Daha ziyade Yahudi arka planlı kişilere önem verdik, böylece onların Alman kültürünün zenginliğindeki katkıları hak ettiği itibarı görecek. Ne yazık ki birçok yeri yorumsuz geçtik, çünkü malzemenin bolluğu verili hacim-den taşacak, okumayı da zorlaştıracaktı. Önünüzdeki yorumlar *LTI*'ye daha etraflı bir alakayı teşvik etmeye yarayacaktır.

Malzemeye daha derinlemesine nüfuz etmek isteyen okura, Victor Klemperer'in *LTI* açısından son derece aydınlatıcı olan otobiyografik

eserini tavsiye ederiz. İlk olarak Klemperer'in doğrudan atıfta bulunduğu, 1933'ten 1945'e kadarki günlüklerini anmak gerekir. İkinci olarak, İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra, bu Not Defteri'nin ortaya çıktığı dönemde tutulan günlükleri tavsiye edebiliriz. Sonra 1918-1932 arası günlükler¹ ve nihayet doğumundan Birinci Dünya Savaşı'na uzanan (1881-1918) *Curriculum Vitae*'si² vardır, bunu yazarken yine günlüklerinden yararlanmış, bu biyografik hikâyeyi yazdıktan sonra onları yok etmiştir. (*Günlükler*'i aşağıda *Gnlk.* diye zikredeceğiz.) Son olarak, 1933-1945 döneminin, çok sayıda dipnotla donatılmış günlüklerinin 5.000 sayfalık tam metninin CD-ROM'una dikkat çekelim.³ Ayrıca bütün diğer sorular hakkında Kristina Fischer-Hupe'in örnek niteliğindeki bilimsel yorumunu tavsiye ederiz.⁴

Orada yukarıda andığımız otobiyografik kaynaklarla ilgili bütün atıflara rastlanabileceği gibi, dilbilimsel sorularla ilgili açıklamalar, metnin alınılmasının tarihine dair bir tasvir ve elinizdeki yorumların sırtından epey yük alabilecek başka şeyler de bulunabilir. Bunun ötesinde okur orada *LTI* içi çapraz göndermeler de bulabilir. Kişisel ve konusal bağlantılar, ilişkiler, bunların yanı sıra imalarla sıkı sıkıya örülmüş bir ağ söz konusudur. Buradaki değinmelerde bunlara sadece örnek niteliğinde el atabildik, tamamını ele alamazdık. Kullanabileceğimiz sayfa hacminde bu bağlantıların zenginliğini ve yoğunluğunu yaklaşık olarak bile kapsamaya niyetlenmek, imkânsızdı. Fakat okur, anılan bir kişinin veya zikredilen bir kavramın başka bir yerde ve başka bir bağlamda tekrar zuhur edeceğinden emin olabilir. Dikkatli okurun gözünden kaçmayacaktır, meraklı okuraysa bunlar gereksiz görünebilir.

Yabancı kelimeler çevrilmedi, buna mukabil Klemperer'in italik yazdığı Latince veya Fransızca meşhur sözleri tabii çevirdik, çünkü bunların anlamı ne bağlamdan çıkarılabılırdı ne de yabancı kelimeler sözlüğünde bulunabilirdi.

Sık sık Nazi ifadelerini kullanmak zorunda kaldık. Bunları her seferinde tırnak içine alsaydık metnin okunabilirliği zarar görürdü. Yayıncı olarak bu noktada genel olarak yorumlarda yer verilen Nazi kelimelelerine mesafe aldığımızı belirtiriz, bunlara elbette tırnak içine alınmamış olanlar da dahildir, örneğin kendilerini tanımlamak için kullandıkları "Nazi" veya nasyonal sosyalizmin sözde "Üçüncü Reich"ı.

1 Bütün kaynakça verileri için yorumlarda 19,9'a bakın.

2 Victor Klemperer, *Curriculum Vitae, Jugend um 1900*, 2 cilt, Berlin, 1989.

3 Kaynakça verileri için yorumlarda 19,9.

4 Kristina Fischer-Hupe, *Victor Klemperers 'LTI. Notizbuch eines Philologen'. Ein Kommentar*. Hildesheim 2001 (Germanische Linguistik. Monographien, 7).

3 [Başlık] LTI

Nihai biçimi: 3. baskı, 1957. Sonraki baskıların çoğunda, “3. baskı için ön değinmeler”e yer verilmedi, oysa Klemperer orada çok önem verdiği şeyleri dile getirir: Onun kanaatine göre metinde yapılan her değişiklik değerlendirmelerinin “tarihsel ifade değerini” belirgin biçimde düşürecektir.

7 [İthaf] İlk karısı Eva’yadır (1882-1951). Piyanisttir, Victor Klemperer Nasyonal Sosyalizm döneminden sağ çıkmasını esasen ona borçludur. Karısı bir “Ari” olarak Yahudi kocasından boşanmayı kararlılıkla reddetti, bu da kesin olarak Klemperer’i bir imha kampına nakle-dilmekten kurtardı. 3. baskı yayına hazırlanırken Klemperer Eva’nın ölümünden sonra yeniden evlenmiş olduğundan, bu ithaftan ötürü kendini kötü hissetmişti. 1952’de öğrenci Hadwig Kirchner’le evlenmiş bulunuyordu. Yine de yeni baskıda ithafın kalmasını istedi.

8 [Epigraf] Önemli bir din felsefecisi ve ondan daha fazla tanınan meslektaşı Martin Buber’in (bkz. 220, 8’deki not) arkadaşı olan Franz Rosenzweig’in (1886-1929), Edith Rosenzweig tarafından 1935’te yayımlanan bir mektubundan. Klemperer, Rosenzweig’a dikkatinin nasıl çekildiği (bkz. s. 228) ve bu cümleyi LTI’sinin epigrafı yapmaya ne zaman karar verdiğini anlatmıştı (Gnlk. Temmuz 1944). Nasyonal sosyalistlerin parolalarından “kan” kelimesini içeren epigraf, çok farklı yorumlara konu olmuştur (bkz. Fischer-Hupe, s. 331).

9,3 Üçüncü Reich: “Üçüncü Reich” kavramı ne Hitler’e ne de bir başka nasyonal sosyaliste aittir. Daha Ortaçağ’ın Chiliastik [Mesihçi radikal] teologlarında, bilhassa Fioreli Joachim’de rastlanır bu kavrama. Bu kıyametçi düşünüşe göre “Babanın” veya “Oğulun krallığını” “üçüncü krallık [Reich]” veya “kutsal ruhun krallığı” izleyecekti. Üç krallığın birbirini izlemesi fikri (Lessing’den Spengler’e) Avrupa tarih felsefesinin bir unsuru oldu. 20. yüzyılda üç krallık hakkında şu tasarım kendini kabul ettirmişti: “Alman milletinin Kutsal Roma İmparatorluğu, Bismark krallığı, onun çöküşünden sonra da öncelikle halkçı-milliyetçi gruplar ve Muhafazakâr Devrim taraftarları arasında yayılan, ırkın ruhundan doğacak bir Üçüncü Reich ümidi.” Arthur Moeller van den Bruck’un 1923 tarihli kitabı da bir program ortaya koyma iddiasıyla Üçüncü Reich ismini taşıyordu. Bu kavramdan, Weimar Cumhuriyeti’nin halkçı-milliyetçi çevrelerce nefret edilen demokrasisinin yerini alacak, anılan krallıkların gelenegine bağlanan yeni bir devlet anlaşılıyordu. Birçok radikal sağcı anti-demokrat gibi Hitler de, aslında çekinceli yaklaştığı bu kavramı devrildi ve 1933 Eylül’ünde, nasyonal sosyalist devletin Üçüncü

Reich'i cisimleştirdiğini ilan etti. 1939'da Halkı Aydınlatma ve Propaganda Bakanlığı bir tamimle bu kavramın resmî kullanımını men etti. Ayrıca bkz. s. 134 vd.

9,14 **Nazizm**: Nasyonal sosyalizm kavramının olumsuz anlaşılması gereken kısaltması. Eski Demokratik Almanya Cumhuriyeti'nde, sosyalist sistem açısından kutsal addedilen sosyalizm kavramını Nazilerle paylaşmamak, aynı zamanda da nasyonal sosyalizmi değersizleştirmek maksadıyla sıklıkla kullanılırdı.

9,15 **Nazizmden arındırma**: Savaşın sonra müttefiklerin Almanları ve Avusturyalıları nasyonal sosyalizmden ve militarizmden kurtarmaya dönük hedeflerinden biri. Müttefik Denetim Konseyi 1946 Ocak'ından itibaren çok sayıda Nazizmden arındırma talimatnamesi yayımladı. Yine de Nazizmden arındırma uygulaması her işgal bölgesinde farklı yürüdü. 1946 Mayıs'ında Batı işgal bölgelerinde göreve başlayan özel mahkemeler 1949 sonuna kadar yaklaşık 2,5 milyon Almanı beş gruba ayırdılar: Ana suçlular, cürüm işlemiş olanlar, küçük cürümler işlemiş olanlar, işbirlikçiler, suçsuzlar. Bu nüfusun % 50'den fazlasının işbirlikçi olduğuna hükmedildi. Soğuk Savaş, Batılı müttefik güçlerin Nazizmden arındırmadaki kararlılığını belirgin biçimde aşındırdı.

10,4 **Yıldırım harbi**: Yıpratma veya kuşatma harbinin aksine, en kısa sürede imha etmeyi hedefleyen harp. Polonya ve Fransa seferlerindeki süratle ve bir bakıma 'yıldırım gibi' elde edilen başarıların ardından Hitler Sovyetler Birliği'ne saldırı için birkaç hafta sürecek bir yıldırım harbi tasarladı; bu girişim akim kaldı ve harp yıllar sürdü. Kavrama daha 1935'te bir askerî dergide rastlanır. Altı haftada sona eren başarılı Fransa seferinin ardından kavram propagandada neredeyse enfasyonist bir kullanıma konu oldu.

10,9 **Nihai zafer**: Nasyonal sosyalist propagandanın bir tür yemin sözü; kastedilen müttefiklere karşı kesin zaferdir. Askerî durum nasyonal sosyalistlerin aleyhine geliştikçe, daha sık nihai zafere yemin ediyorlardı.

Köprübaşı: Batılı müttefik birliklerin Alman birliklerini alt edip Paris'e (25 Ağustos) ve Brüksel'e (3 Eylül) geri püskürtmek üzere 6 Haziran 1944'te (*D-Day*) çıkartma yaptıkları Normandiya bölgesi ("Overlord" Operasyonu).

10,25 **Kültür Birliği**: 1945 Haziran'ı ortalarında Sovyet işgal yönetiminin girişimiyle "Almanya'nın Demokratik Yeniden İnşası İçin Kültür Birliği" adıyla kuruldu, 1958'de "Alman Kültür Birliği", 1974'te "Demokratik Almanya Cumhuriyeti Kültür Birliği" adını aldı. De-

mokratik Almanya'nın çöküşünden sonra "Kültür Birliği Derneği"ne dönüştü. Başlangıçta kültürel "demokratik" yeniden inşaya ilgi duyanlar burada bir araya geliyordu, aralarında Anna Seghers, Christa Wolf ve Arnold Zweig gibi ünlü yazarlar da vardı. Başkanları 1958'e dek Johannes R. Becher'di, Klemperer Dresden grubunun yöneticisi ve Kültür Birliği'nin Halk Meclisi'ndeki temsilcisi idi. Daha sonra Kültür Birliği SED'nin¹ politikasını destekledi ve doğa, vatan, Friedrich Schiller vs. gibi muhtelif konularla meşgul olan bir kitle örgütü olarak gelişti. Entelektüel tabaka mensupları artık burada daha az yer aldılar.

10,25 Özgür Alman Gençliği (FDJ):² Bu sosyalist gençlik derneğinin öncülleri, Çek, Fransız ve Britanya sürgünündeki gruplar arasında İkinci Dünya Savaşı'ndan önce de mevcuttu. 1946 Mart başında Sovyet işgal bölgesinde kuruluşu ilan edildi. Adı ve hafif değiştirilmiş amblemi, mülteci örgütlenmelerinden alınmıştı. FDJ çok geçmeden Demokratik Almanya Cumhuriyeti'nin resmî gençlik örgütü oldu. Gençliğin dünya görüşüne yön vermekten sorumluydu ve kendini SED'nin ihtiyat kuvveti olarak görüyordu. Resmî üniforması "mavi gömlek"ti; Klemperer de kendisine 1950'de verilen bu gömlekle toplantılara katıldı, bu nedenle Federal Almanya'da hakkında alaycı yorumlar yapıldı. Günlükleri, Klemperer'in FDJ ile Hitler Gençliği arasındaki kurulabilecek benzerliklerin pekâlâ farkında olduğunu fakat buna girmek istemediğini apaçık ortaya koyar (bkz. Fischer-Hupe, s. 333).

11,15 Hitler'in Kavgam Kitabı: Hitler'in Landsberg am Lech'te hapisteyken kaleme aldığı ve programını ortaya koyduğu kitabı *Kavgam*, iki ana izleğin, "Doğu'daki yaşam alanının" fethedilmesinin ve Yahudilerin tasfiyesinin etrafında döner. Birinci cilt 1925 yazında, ikinci cilt 1926 sonunda yayımlandı, ikisi de partiye ait Eher Yayınevi'nden çıktı. 1930'dan itibaren iki bölüm aynı yayınevi tarafından tek cilt halinde basıldı. Hitler'in *Kavgam*'ı çok sayıda baskı yaptı, 16 dile çevrildi ve on milyondan fazla nüshaya ulaştı. "Nasyonal Sosyalizmin İncil'i", yaygın kanaatin aksine çok da geniş alınılanmıştır. Ayrıca bkz. s. 30-34.

11,31 SA: NSDAP'nin³ hücum kıtaları, "SA" kısaltmasıyla çok daha fazla bilinir, 1920'de partinin güvenlik servisi olarak kurulmuştu, salon

1 Sozialistische Einheitspartei Deutschlands: Almanya Sosyalist Birlik Partisi.

2 Freie Deutsche Jugend.

3 Nationalsozialistische Arbeiterpartei Deutschlands: Almanya Nasyonal Sosyalist İşçi Partisi.

toplantılarında emniyeti sağlıyor, politik çatışmalarda şiddete de başvurmaya hazır müdahale birimi işlevi görüyordu. Sokak ve salon çatışmalarındaki, bunun yanında Yahudi vatandaşlara ve onların işyerlerine saldırılarındaki gaddarlığıyla daha yirmili yıllarda çok konuşulmuştu. Hitler'in başbakanlığa atanması üzerine SA, "Üçüncü Reich'in düzen sağlayıcısı" olarak politik hasımlarıyla hesaplaşmaya yetkili olduğunu düşündü. 1933 Nisan'ında Yahudi işletmelerine dönük boykot esnasında SA çok sayıda şiddetli terör eylemi gerçekleştirdi. Paramiliter yapısıyla sayısal olarak da şişen SA'nın gücünü Hitler bir gecede kıniverdi. Onları darbeye niyetlenmekle suçladı ve hoşlanmadığı başka şahsiyetlerle birlikte, genel başkanları Ernst Röhm dahil, önde gelen SA'lıları tasfiye etti. Bundan sonra SA'nın önemi hızla azaldı, Kara Kuvvetleri ve SS'inki yükseldi. SA'nın terörist karakteri bir defa daha, 1938 Kasım'ındaki pogromlarda geminden boşanacaktı.

12,4 *Goebbels'in Berlin'i ele geçirme mücadelesi*: Joseph Goebbels'in (1897-1945) 1926'dan itibaren il başkanı olarak Berlin'i "fethedişini" propagandacı bir dille anlattığı, *Kampf um Berlin. Der Anfang*¹ adlı kitabı (Münih, 1932). Bu metin 1945'ten sonra çevrilip yayımlandığı Arjantin, İtalya ve Fransa'da ilgi görmüştür.

12,8 *"Eski muharıpler"*: NSDAP'nin üyelik numarası 100.000'den aşağı olan ve altın parti rozeti taşımaya hak kazanan üyeleri için nasyonal sosyalistlerin kullandığı tanım.

12,10 *"bir kadın arkadaşımız"*: Kastedilen Annemarie Köhler'dir. Eva Klemperer kocasının günlüklerinin yazılı olduğu defterleri parça parça onun Pirna'daki evine götürdü, Annemarie Köhler de bunları sakladı. Böylece Victor Klemperer'in yanı sıra iki kadın da büyük risk almış oldular. Bir Yahudi takibatının iç kıyıcı zaptının bugün bizlerin eline tastamam geçebilmesini onların cesaretine borçluyuz.

12,25 *Bernd Rosemeyer*: (1909-1938) zamanının en ünlü otomobil yarışçılarından biri, 1936 Avrupa şampiyonu, 1937'de saatte 400 kilometre hızını aşan ilk yarış sürücüsü. 1938'de, o arada hız rekorunu eline geçiren rakibi Rudolf Caracciola'yı geçmeye çalışırken ölümcül bir kaza geçirdi. Ünlü uçak pilotu Elly Beinhorn'un ilk kocası.

12,26 *Horst Wessel*: (1907-1930) Öğrenci ve SA önderi. Goebbels yaşarken onu himaye etti, ölümünden sonra da propaganda amacıyla pazarladı. Goebbels Wessel'i patetik-dinsel bir dille yücelterek onu hareketin şehidine dönüştürdü. Bunun için kullanılan en önemli propaganda aracı Horst Wessel Türküsü denen marşı (bkz. s. 275).

1 Berlin İçin Mücadele. Başlangıç.

- 12,28 *Elly Beinhorn*: (1907-2007) Almanya'nın kadın pilotlarının öncüsü, otuzlu yıllarda uzun mesafeli uçuşlarda çok sayıda rekor kırdı, 1933'te ikinci defa Afrika'ya uçuştı, 1934'te Amerika uçuşunu yaptı ve başka rekorlar kırdı, 2007'de 100 yaşında son uçuş turunu Bavyera Ön Alpler bölgesi üzerinde gerçekleştirdi. Kocasıyla ilgili anılan kitabı 1938'de, hemen onun öldüğü yıl yayımlandı. Birkaç kere daha basılan kitabın son basımı yaklaşık yarım yüzyıl sonra 1987'de yapıldı.
- 13,11 *Topyekûn savaş öğretisi*: "Topyekûn savaş" kavramı Birinci Dünya Savaşı'nda oluştu ve Erich Luderdorff'un *Der totale Krieg*¹ kitabıyla (Münih, 1935) tanındı. Luderdorff'un bu kitapta savunduğu anlayışa göre bir milletin birlik ve beraberliği zafer için belirleyici önemdedir. Bu fikir nasyonal sosyalistlerce, bilhassa Goebbels tarafından devralınarak keskinleştirildi. Hitler 1943 Ocak ortasında Stalingrad yenilgisinin baskısı altında "nihai zafer" uğruna bütün kaynakların topyekûn seferber edilmesini istedi. Goebbels 18 Şubat 1943'teki meş'um Berlin Spor Sarayı konuşmasında resmen topyekûn savaşı ilan etti. 1944 yazında onun "Topyekûn Savaşa Hazırlık Reich Komiseri" olarak atanmasından sonra, gerek savaş idaresinde gerek gündelik yaşamda savaşı anlamsızca sürdürmeye dönük bir radikalleşme gerçekleşmiş, bu da sayısız cana mal olmuştur.
- 15,10 TK [KZ²]: Nasyonal sosyalizm dönemindeki devlet terörünün ana aracını oluşturan "Toplama Kampı"nın kısaltması. Nasyonal sosyalistler başlangıçta KL kısaltmasını kullanıyorlardı. Bu kısaltmanın nasıl oluştuğuna dair bir şey bilinmiyor. Nasyonal sosyalistler kavramı ayırt etmeksizin hem çalışma kampları hem imha kampları için kullandılar. İkincilerde, muazzam ölçekte sistematik kitlesel cinayetler işlendi. Bu bakımdan nasyonal sosyalizmin kampları o zamana kadar bilinen bütün toplama veya tutsak kamplarından ayrılırlar, bu nedenle kavramı tutukluların "toplandığı" başka kamplara uygulamak imkânsız olmuştur. Tutukluların buraya yollanması kural olarak mahkeme kararı olmadan gerçekleşiyordu. Bütün hakları gasp edilmiş, işkence ve cinayete karşı korumasızdılar. 1933 ile 1945 arasında 20'den fazla ana TK denen kamp vardı, binden fazlası örgütlenme şemasında dış veya yan kamp adı altında bunlara bağlanmıştı. Bunların yedisi, bir günde binlerce insanın fabrika düzeniyle katledildiği imha kamplarıydı. Tahminlere bakılırsa altı milyon Yahudinin üçte ikisi imha kamplarında katledildi, bunların bir kısmı da aç-

1 Topyekûn savaş.

2 Konzentrationslager: Toplama Kampı.

lıktan, hastalıklardan, işkenceden vs. ölmüştü. Kamplarda Yahudi olmayıp, politik veya toplumsal olarak suçlu ilan edilenler de öldürülmüştür (eşcinseller, komünistler, Çingene denenler, asosyal denenler, engelliler).

15,28 *Ari kanıları*: 1935 Eylül'ünde Parti genel kurulunda Göring tarafından ilan edilen "Alman kanının ve Alman şerefine korunmasına dair kanun", her şeyden önce Yahudilerle "Arilerin" evlenmesini yasaklıyordu. Kanuna karşı gelmek "ırksal cürüm" olarak damgalandı ve cezaya tabi tutuldu. Karışık evlilik denen halihazır evlilikler zorla iptal edilmediler fakat boşanma veya eşin ölümü halinde Yahudi partner derhal tehcir ediliyordu. 1942 Ocak'ındaki ünlü Wannsee Konferansı'nda, karışık evliliklerdeki Yahudi partnerlerin de imha kapsamına alınması planı bir süre ertelenmişti. Ancak 1944 sonbaharından itibaren bunlar çalışma kamplarına, 1945 ilkbaharından itibaren de Theresienstadt toplama kampına gönderildiler.

15,36 *Gestapo*: "Geheime Staatspolizei"nin¹ kısaltması. Hem cinayet masasını hem siyasi polisi kapsıyordu ve nasyonal sosyalist devletin politik hasımlarıyla mücadelesinde korkulan bir aracıydı. Prusya'da Herman Göring'in (1893-1946) girişimiyle kurulan Gestapo, Alman Polisinin Şefi [emniyet genel müdürü] olarak Heinrich Himmler'in (bkz. s. 134,19'la ilgili not), Güvenlik Şube Şefi olarak Reinhard Heydrich'in ve Gestapo Dairesi Müdürü olarak Heinrich Müller'in yönetiminde 1936 yazından itibaren ona dünya çapında şeytanî bir nam kazandıran takibat aygıtına dönüştü. Gestapo'nun terör sistemi, halktan gördüğü destek sayesinde görece az personelle işleyebiliyordu.

16,16 *Yahudi Evi*: Nasyonal sosyalist dil kullanımında, eskiden Yahudi mülkü olan ve 1939'dan itibaren Yahudilerin zorla yerleştirildiği binalara bu isim veriliyordu. 1938 Aralık ayında çıkan bir emir uyarınca Yahudiler "Arileştirme" çerçevesinde gayrimenkullerini satmak zorundaydılar. 1939 Nisan'ından itibaren Yahudiler kiracılık haklarını kaybettiler; Arilerle evli Yahudiler ilk başta bundan muaf tutuldu. 1941'den itibaren Yahudilerin yalnızca Yahudi Evlerinde ikametine izin verildi, bu da onların buralara "tıktırılmasını" iyice keyfi hale getirdi. Yahudi evleri, tehciye ve Yahudi vatandaşların öldürülmesine varan sistematik bir gelişmenin ilk basamağını oluşturdular.

17,1 *Paul K.*: Paul Kreidl (bkz. *Gnlk.* 25 Aralık 1941). Fischer-Hupe'ye (s. 335) bakılırsa 1942 Ocak'ında Riga'ya tehcir edildi ve oradaki get-

1 Gizli devlet polisi.

toda hayatını kaybetti. Böylesi durumlarda genelde, Klemperer'in andığı, takibat altında bulunan kişiler ve onları takibata tabi tutanlar hakkındaki tüm biyografileri içeren CD-ROM'a atıfta bulunuyoruz (bkz. 22,28 ile ilgili not).

- 17,2 *Durumları berbat*: Paul Kreidl'in kestirimi doğrudur. 1941 Aralık'ında nasyonal sosyalist genelkurmayının durumu sadece "berbat" değildi, o ay hem Kuzey Afrika'da El Alameyn muharebesinde aldığı yenilginin hem de Doğu'daki "yıldırım harbi" teşebbüsünün akamete uğramasının üstesinden gelmek zorunda kalmıştı. Uzun süreli bir yıpratma savaşına uyarlanmak zorundaydı ve Hitler'in 11 Aralık 1941'de ABD'ye savaş ilan etmesiyle de "nihai zafere" dair en ufak bir ümidi kalmamıştı.
- 19,1 *BDM vardı, HJ vardı, DAF vardı*:¹ Nasyonal sosyalist kitle örgütlerinden "Alman Genç Kızlar Birliği", "Hitler Gençliği" ve "Alman Emek Cephesi"nin kısaltmaları. Kısaltmaların anlamları hakkında bkz. Bölüm XV.
- 19,6 *Günlük*: Klemperer 16 yaşından başlayarak, yaklaşık 60 yıl boyunca günlük tuttu. İlk 1995'te yayımlanan, nasyonal sosyalizm dönemine ilişkin günlükler büyük ilgi uyandırdı. Çok geçmeden çoksatara dönüşen günlükler övgü dolu eleştiriler aldı: Victor Klemperer, *Ich will Zeugnis ablegen bis zum letzten. Tagebücher 1933-1945*,² yayına hazırlayan, Hadwig Klemperer'in katkılarıyla Walter Nowojiski, 2 cilt, Berlin, 1995. Burada *LTT*'nin oluşumuna giden yolda alınan notları, keza okuduğunuz değinmelerde atıfta bulunulan notları bulmak mümkündür. Bunun dışında Klemperer'in şu günlükleri yayımlanmıştır: *Leben sammeln, nicht fragen wozu und warum. Tagebücher 1918-1932*,³ yayına hazırlayan, Christian Löser'in katkılarıyla Walter Nowojiski, 2 cilt, Berlin, 1996; *Und so ist alles schwankend. Tagebücher Juni bis Dezember 1945*,⁴ yayına hazırlayan Günther Jäckel, Berlin, 1996; *So sitze ich denn zwischen allen Stühlen. Tagebücher 1945-47*,⁵ yayına hazırlayan, Christian Löser'in katkılarıyla Walter Nowojiski, 2 cilt, Berlin, 1999, ayrıca 1933-1945 arası Günlükler'in eleştirel toplu basımı, CD-ROM, Berlin, 2007.
- 19,13 *Glaßbrenner'im*in güzel resimli sayfalarında: Adolf Großbrenner (1810-1876), mizahçı, politik hicivleri nedeniyle sık sık sansüre uğ-

1 Bund Deutscher Mädel, Hitler-Jugend, Deutsche Arbeitsfront.

2 En ufak ayrıntıya kadar tanıklık etmek istiyorum. Günlükler 1933-1943.

3 Yaşamı biriktirmek, nedenini niçinini sormadan. Günlükler 1918-1932.

4 Ve her şey sallantıda. Günlükler Haziran-Aralık 1945.

5 Bütün sandalyelerin arasında öyle oturuyorum işte. Günlükler 1945-1957.

radı, beş yıl meslekten men cezası da aldı. “Brennglas” müstearıyla, o zamanlar ünlü olan 30 fasiküllük “*Berlin ne yiyor ne içiyor*” (1832-1850) serisini yayımladı. Bu fasiküllerin bazılarında Thodor Hosemann kapak resimleri çizmişti; Klemperer’in “Glaßbrenner’imin güzel resimli sayfaları” ile kastettiği muhtemelen bunlardır. Berlinli karakter tiplermelerinin ağızından restorasyoncu politikayı teşhir eden ve Berlin halk edebiyatının mizahı üslubunun temellerini atan bu fasiküllerin çoğu, Großbrenner’in en başarılı eseri olan *Neuer Reineke Fuchs*’la¹ (1846) beraber yasaklandı. Kendisi de ülkenin en ünlü demokrat gazetecilerinden biri olarak 1850’de ülkeyi (Mecklenburg’u) terk etmeye mecbur edildi.

20,24 *Bunların hepsi Üçüncü Reich’in dilidir*: Her ne kadar derhal kapsamını yine kısıtlasa da, Klemperer’in dil kavramını genişletmesi bakımından ifade gücü yüksek bir pasaj. Metnin devamında hep bundan bahsedecektir, örneğin s. 27 vd.’nda, “trampetleri” tasvir eder ve bu “sessiz surette” bile “Üçüncü Reich’in dilinin” suratına çarptığının farkına varır. Günümüz araştırmaları tam bu dil anlayışını, Klemperer’in lingüistik yaklaşımındaki yenilik olarak tespit ediyor.

20,32 *Talleyrand’ın, dilin diplomatin (veya genelde kurnaz ve kuşkulu insanın) düşüncelerini gizlemek için olduğu cümlesi*: Charles Maurice Talleyrand-Périgod (1754-1838), hizmetleri için pek çok ödüle layık görülen, son derece itibarlı Fransız devlet adamı ve diplomatıydı (Fransız Devrimi’nden, Napolyon Savaşlarından Viyana Kongresi’ne ve 1830 Temmuz Devrimi’ne dek). Ona atfedilen pek çok öz-lü sözden biri de, Klemperer’in bahsettiği “*La parole a été donnée à l’homme pour déguiser sa pensée*”dir (Dil insana düşüncelerini gizlemesi için verilmiştir).

21,1 *le style c’est l’homme*: Georges Louis Leclerc Kont von Buffon (1707-1788) bu cümleyi 1753 yılında Fransız Akademisi’ne üyelik töreni söylevinde söylemişti. Fischer-Hupe (s. 327), birçok başkası gibi Klemperer’in de cümleyi yanlış anlamda, bir insanın üslubunun onun karakterinin sureti olduğu biçiminde yorumladığı eleştirisini getirir ve Klemperer’in başka bir yerde bu cümleyi yalnızca üslubun “bir insana mahsus” olduğunu söyleyerek anlamına uygun kullandığına dikkat çeker. Bkz. 156,24’e ilişkin not.

21,13 18. yüzyıl Fransız edebiyatı: Klemperer çalışmasının birinci cildini *Geschichte der französischen Literatur des 18. Jahrhundert*² adıyla Ber-

1 Yeni Tilki Reineke. Usta yalanlar ve hilelerle suçluysen haklı duruma geçmeyi başaran Tilki Reineke, Ortaçağdan kalma bir destan kahramanıdır.

2 18. yüzyıl Fransız edebiyatı tarihi.

lin'de 1954'te yayımlandı, ikinci cildi *Das Jahrhundert Rousseaus*' ancak ölümünden sonra, 1966'da yayımlandı.

- 21,23 *memur kadroları temizlenip...*: 7 Nisan 1933'te çıkarılan "Meslek memurluğunun yeniden ihdası için kanun"daki "Arilik hükmü" uyarınca Yahudi memurlar behemehal emekliye sevk edildiler. Babası veya annesi veya büyükbabası veya büyükannesi "Yahudi ırkından" olanlar, "gayri Ari" sayılıyordu. Bu tanım muhtelif mesleklerdeki, derneklerdeki ve örgütlerdeki "gayri Ariler"i'n yasal dışlanmasına temel oluşturdu. Klemperer Birinci Dünya Savaşı'nda cephe- de savaşmış olması hasebiyle kısa bir ertelemeyden yararlandırıldıktan sonra 1935'te profesörlükten ayrılmaya mecbur edildi (bkz. *Gnlk.*, 30.4.1935 vd.).
- 21,29 *Dresden'deki Japon Sarayı*: Prens I. August (Kuvvetli August) Doğu Asya'dan parçaları da içeren porselen koleksiyonunu 1722'den itibaren eskiden Hollanda Sarayı denen sarayda bulunduruyordu, bu nedenle burası 1727-33 arasında "porselen sarayı" adıyla yeniden inşa edilirken Asyalı bir görünüme büründürüldü ve o zamandan beri Japon Sarayı adını aldı. 19. yüzyılda başka koleksiyonların yanı sıra Prenslik Kütüphanesi, sonraları da bugün Klemperer'in günlüklerinin muhafaza edildiği Saksonya Milli Kütüphanesi buraya taşındılar.
- 21,32 *Kütüphane kullanım yasağı*: Klemperer'in Günlüğüne 9 Ekim 1936 tarihinde not düştüğü gibi, Yahudi olarak artık okuma salonuna bile giremeyecekti. Bu da onun bilimsel çalışmalarını ciddi biçimde kısıtladı.
- 21,33 *Evinden uzaklaştırılması*: 1940 Mayıs'ında Klemperer çifti anca 1934 Ekim'inden beri oturdukları kendi evlerinden çıkmaya ve Yahudi Evi denen evlerden birine (bkz. 16,16'ya ilişkin not) taşınmaya mecbur edildi. (Bkz. *Gnlk.*, 26.5.1940: "Olabilecek en korkunç durum; insanın gömülmeyi dilediği birçok an yaşanıyor gün boyunca." Aynı sayfada buralara "Yahudi kafesi" de der.)
- 22,18 *Yıldız taşıyanlar*: Bkz. 94,10'a ilişkin not, ayrıca Bölüm XXV: "Yıldız", s. 188 vd.
- 22,24 *Rosenberg'in Mitos'u*: Alfred Rosenberg (1893-1946), Nasyonal sosyalizmin şef ideoloğu, antisemitist ideolojinin ve Yahudi karşıtı kışkırtıcı propagandanın baş üreticisi. Daha 1918'de ırkçı-antisemit yazılar yayımladı, 1921'den itibaren *Völkische Beobachter*'in editörüydü, sonra yayın yönetmeni oldu, 1923'te Hitler'in darbe girişimine katıldı, Hitler'in hapisliği sırasında NSDAP'yi ikame eden örgütlenmenin kurucu-

luğunu ve liderliğini yaptı, 1933'te "NSDAP Dış Politika Bürosu" başkanı, 1934'te "NSDAP'nin düşünsel ve dünya görüşüyle ilgili tüm eğitim ve eğitim işlerinin Führer adına sorumlusu" olarak atandı, 1939'da Yahudilerin elindeki bütün kütüphaneleri ve sanat galerilerini yağmalama maksadıyla "Yahudi Meselesini Araştırma Enstitüsü"nü kurdu, 1940'ta sanat eserlerinin yağmalanmasına komuta eden "Reich Lideri Rosenberg Müdahale Birimi"nin şefi oldu, bu birim savaş sonuna dek işgal edilen ülkelerden paha biçilmez değerde sanat eserlerine el koyarak kaçırdı (1944 Ekim'ine dek yaklaşık 427.000 BRT¹ hırsızlık malı). 1941'de "İşgal Edilmiş Doğu Bölgeleri Bakanı" oldu, 1946'da Nürnberg Uluslararası Askerî Mahkemesinde ölüme mahkûm oldu ve idam edildi. Çok yazan Rosenberg, temel eseri olan *Mythus des 20. Jahrhunderts*'te² (1930'dan itibaren iki milyona yakın nüsha basılmıştır), saldırgan antisemit ve anti-Hristiyan bir vurguyla, münhasıran ırk ilkesine dayanan yeni dünya görüşünü ("kan ırkı") ilan etmişti.

22,28 *Clemens ve Weser*: LTF'de s. 21'de anılan "Gestapo canavarları". Gestapo komiseri Arnold Weser 1945'te yaşamına kendi eliyle son verirken, eski SS Binbaşı Johannes Clemens Sovyet ve Federal Alman gizli servislerine casusluk yaptı. LTF'de anılan bu takibatçıların ama asıl 320'den fazla Yahudi kader ortağının kısa biyografileri Klemperer'in Günlüklerinin 2007 tarihli CD-ROM basımında bulunabilir: Victor Klemperer, *Die Tagebücher*, yorumlu tam metin, yayına hazırlayan Walter Nowowski, Christian Löser'in katkılarıyla, DIRECTMEDIA Publishing GmbH, Dijital Kütüphane, yayın no. 150.

23,15 *amis que vent emporte, et il ventaint devant ma porte*: 13. yüzyıl Fransız şairi Rutebeuf'ün bir şiirinden mısra.

24,36 *Hitlercilik etmenin en kuvvetli propaganda aracı neydi?*: Araştırmalar günümüzde hâlâ Klemperer'in sorusunun cevabını vermiş değildir. Hitler kavga metninde propagandanın tanımını ve yöntemlerini saptar. Bu, nasyonal sosyalizmin çok sayıda propagandacısı için, Joseph Goebbels için de, kanon'u teşkil etmiştir. Propaganda kavramı nasyonal sosyalizmde olumlu bir değer taşıyordu ve politikaya mahsustu, iktisadiyatta kullanılması 1933'te yasal olarak men edildi. Propaganda insanları nasyonal sosyalizme kazanmalı, onları yekpare bir düşünce ve eylem doğrultusunda eğitmeliydi. Bunun için basın, radyo, film gibi medya araçları kullanıldı, onun yanında mimarîden edebiyata, müziğe kadar bütün geleneksel kültür alanları da kullanıldı.

1 Deniz nakliyatında eskiden kullanılan bir ölçü birimi; bir BRT 2,831 metre küpe denk gelir.

2 20. Yüzyılın Mitosu.

- 25,20 *Schiller'in deyişi*: Friedrich Schiller (1759-1805) *Tabulae Votivae*'sinde ("adanmış levhalar"), aceminin ağzına şu deyişi kondurur: "Bir mısra yazmayı başardın diye,/ Senin için nazmeden ve düşünen gelişkin bir dilde/ Şair olduğunu mu sandın birdenbire?" Dilin her şeye kadirliği tartışma dışı değildir, nitekim Klemperer cümlelerin izleyen yarısında onu biraz sınırlandırır. Ayrıca bkz. s. 37.
- 25,27 *Kendimi ona doğallıkla, bilinçsizce bıraktığım oranda*: Daha önce-leri muhtemelen üzerinden atlanan bu yan cümle, günümüz araştırmalarında, Klemperer'in önemli bir vasiyeti olarak yorumlanıyor. Şu anlamda: Herkes dile eleştirel bir dikkat göstermeli ve kendini ona bilinçsizce bırakmamalıdır. Satır aralarından da okunabilir bu.
- 25,30 *Kelimeler küçücük arsenik dozajları olabilirler*: Sık alıntılanan bu ünlü cümle Klemperer'in dil kavramında merkezî öneme sahiptir. *LTT*'de Klemperer'in nasyonal sosyalizmin dili için kullandığı en önemli sıfat zehirdir (örneğin bkz. s. 74, s. 111).
- 26,19-20 *Nazi dil kullanımındaki bazı kelimeleri uzun süreliğine, bazı-larını ebediyen, kitle mezarına gömmek*: Klemperer'in yıllarca maruz kaldığı çileli takibat düşünüldüğünde, bu arzuyu anlayabiliriz. Ne var ki zehirli kelimelerin gömülmesiyle insanın bir ölçüde arınacağını tasavvur etmesi, sorunludur.
- 27,13 *Trampet*: Bundan anlaşılan küçük trampetin eski bir biçimi ve-ya trampetçinin kendisidir; bando takımına kumanda eden trampet-çiye mızıkacıbaşı denir. 1924 ilkbaharında Hitler ve suç ortakları-na açılan vatana ihanet davasında Hitler kendisini nasyonal sosya-list hareketin trampetçisi olarak tanımlamıştı çünkü ona en önemli görünen görev buydu. Peşinden Landsberg am Lech hapishanesin-deki tutukluluğu sırasında kendini algılama biçimini ve parti strate-jisini değiştirdi; trampetçi yerine müstakbel "Führer" olarak görü-yordu kendini.
- 28,34 *Dinsel cezbenin ifadesi*: Bkz. Bölüm XVIII "Galibin dili", s. 213 vd.
- 30,17 *Reich*: Dış ülkeler için tasarlanan, ciddi kültürel hüviyetli propa-ganda dergisi. Savaşın hemen sonra Rolf Rienhardt tarafından başla-tılan, 1940 Mayıs'ından 1945 Nisan'ına kadar Eugen Mündler ile Ru-dolf Sparıng'in baş editörlüğünde yayımlanan haftalık dergi çok geç-mededen 1,4 milyonluk bir tiraja erişti. 1941'den itibaren hemen her hafta Joseph Goebbels'den bir başmakale alıyorlardı. Son sayı 15 Ni-san'da Berlin'de çıktı, 22 Nisan 1945 tarihli sayı dağıtılamadı (bkz. ayrıca s. 32).
- 31,30 *ancien régime*: (Fransızca) eski yönetim biçimi. Dar anlamda Bourbon hanedanının 1589'dan 1789'daki Fransız Devrimi'ne kadar

iki yüz yıl süren mutlakıyetçi rejimi, geniş anlamda bütün Avrupa'da Fransız Devrimi öncesi dönem.

II. Wilhelm devri: Bundan anlaşılan, Alman imparatorluğunda otuz yıl süren (1888-1918) Wilhelmci egemenliktir. Kayzer Wilhelm militarizmi tırmandırdı, dış politikada muhtelif krizlere yol açtı, öte yandan çok defa sansüre gerekçe oluşturan hükümdara hakaret suçunu ilga etti.

31,32 XV. ve XVI. Louis yönetimleri altında: XV. Louis (1710-1774) Fransa ve Navarra Kralı olarak 1715'ten 1774'e kadar hem soylular ittifakına hem de parlamentolara karşı sansür ve yasaklarla mücadele etti, 1770'te parlamentoları kapattı. Torunu XVI. Louis (1754-1793) parlamentoyu yeniden toplasa da sansür uygulamasını sürdürdü. 1774-91 arasında Fransa ve Navarra Kralı, 1791-92'de meşruti monarşi çerçevesinde Fransızların Kralı oldu, 1793'te tahtından indirilerek kafası vuruldu. *Ancien régime*'in sansür dairesi esasen her yazı taslağını yayım öncesinde denetliyor, hoş gitmeyenler yasaklanıyor veya yakılıyordu. Fransa'nın en etkili yazarlarından Voltaire'in birçok eseri böyle yasaklandı. Ayrıca bir yazının yayımlanmasından sonra kitap polisi art sansür organı olarak devreye girebiliyordu. Genelde XVI. Louis'nin mutlakıyetçi yönetimi sansür uygulamasının doruk noktası sayılır. Fransız Devrimi İnsan Hakları Beyannamesi'yle sansürü kaldırdı (3 Eylül 1791). Napolyon Bonaparte yönetiminde sansür yeniden sertleşti, öyle ki ona kıyasla *Ancien régime*'in sansür uygulaması görece gevşek olarak değerlendirilir.

32,8 Simplizissimus: Hiciv dergisi (1896-1944). Efsanevi şöhreti (Klemperer kanaat oluşturucu işlevini vurgular) özellikle 1914'e kadar uzanan sivri dilli eleştiri zevkine dayanır. Birçok ünlü katılımcının yanı sıra sansürle aralarındaki ilgi uyandıran çatışmalar da bu şöhrete katkıda bulundu. Birinci Dünya Savaşı'nın başında dergi yaygın savaş coşkusuyla katılınca, siyah zemin üzerinde kırmızı bir bulldog olan ambleminin temsil ettiği ısrırganlığını kaybetti. 1933'te nasyonal sosyalistler Münih'teki yazı işleri mekânını tahrip ettiler, *Simplizissimus* "uyumlandırıldı" ve eski personeliyle (Yahudi olduğu için iltica etmeye mecbur kalan ünlü kurucularından Thomas Theodor Heine hariç) Nazileri hoşnut edecek tarzda çalışmayı sürdürdü.

32,9-11 Fulda'nın Schiller Ödülü'nden olması: Başarılı Yahudi tiyatro yazarı Fulda (1862-1939) dramatik masalı *Der Talisman*'la 1893'te Schiller Ödülü'ne layık görüldü. II. Wilhelm bu eseri yasakladı, ödül töreni yapılmadı. 1910 Nobel Ödülü sahibi Paul Heyse bu sansürü protesto ederek Schiller Ödülü jürisinden istifa etti. Özgür Sah-

ne (1889) ve Prusya Sanatlar Akademisi'nin (1926) kurucularından olan Ludwig Fulda hayatı boyunca sansüre karşı mücadelesiyle öne çıktı. 1933 Mayıs'ında, Cumhurbaşkanı tarafından Goethe Bilim ve Sanat Madalyası'yla taltif edilmesinden bir yıl sonra, Yahudi olduğu için Akademi'den ihraç edildi. Kendisine iltica yolları kapanınca, 1939'da intihar etti.

32,18 *Doğbaşı kitap denetim dairesi*: "Doğu Başkumandanlığı [Oberbefehlshabers Ost] ülkesi"nin kısaltması. 1915'te Alman ordusunun Rusya karşısındaki zaferi üzerine ortaya çıktı. Litvanya ve Kurland "Yukarı Doğu" adı altında doğrudan Alman askerî idaresine tabi kılındı. Bu ordunun komutanı Erich Ludendorff (bkz. s. 258,4'le ilgili not) orada Alman modeli bir askerî devlet kurmaya çalıştı. Bunun bir parçası sadece temizlik ilkesi değil, aynı zamanda Arnold Zweig gibi yazarların veya Victor Klemperer gibi bilim insanlarının katkıda bulunduğu bir Alman kültür programıydı. Eğitim ve öğretim yeniden örgütlenirken, işgal edilen ülke halklarının entelektüel tabakasının engellenmesi hedefleniyordu. Ne var ki askerî idare hiçbir hedefine varamadı. Alman işgalcilerden herkes nefret ediyordu, "Ludendorff Modeli" askerî yenilgiden de önce akamete uğradı. Günümüz araştırmaları, Ludendorff'un işgal bölgesinde uygulanan iskân politikasından, Hitler'in "Doğu'da yaşam alanı" talebine kadar, bu modelle Führer Devleti arasında devamlılıklar tespit ediyor.

33,7 *Parti Makamı, Nasyonal Sosyalizmi Koruma Tetkik Komisyonu Başkanlığı*: Tam adı şöyledir: Parti Makamı, Nasyonal Sosyalist Edebiyatı Koruma Tetkik Komisyonu Başkanlığı. Burası partiyi ve kadrolarını ilgilendiren bütün neşriyatı denetliyordu. Başkanı 1934 Nisan'ındaki kuruluşundan itibaren Philipp Bouhler'di (1899-1945). Bouhler aynı yıl Führer'in özel kalem müdürü oldu ve bu sıfatla savaşın başlamasıyla beraber ötenazinin tatbikiyle, yani zihinsel özür lülelerin ve engellilerin kitlesel olarak katledilmesiyle görevlendirildi.

33,8-9 *Reich Yazarlar Odası*: 22 Eylül 1933 tarihli kanunla kurulan Reich Kültür Odası'nın yedi bölümünden biri. Propaganda Bakanı Joseph Goebbels'in başkanlığındaki bu meslek loncası örgütlenmesi, bütün kültür sahaları üzerinde mutlak denetimi hedefliyordu. Politik açıdan hoş karşılanmayanları ve her şeyden önce Yahudileri tamamen dışlayan seçme mekanizması, meslek icra yasağı anlamına geliyordu.

33,10 *Merkezî bir merci*: Bununla kastedilen herhalde Berlin'de gündelik olarak düzenlenen basın konferanslarıdır, seçilmiş gazeteciler burada nasıl gazetecilik yapacaklarına ve nasıl yapmayacaklarına dair

ayrıntılı talimatlarla teçhiz ediliyorlardı. Taşra basınına, Reich basın dairesinin yazılı talimatlarıyla tek elden yön veriliyordu. Basının yönlendirilmesi çok geçmeden tek biçimli bir haber sunumunu beraberinde getirdi, bu da okur kaybına yol açtı.

33,15 *Reich makalesinin gazetede yayımlanmasından bir gün önce Berlin radyosunda okunması*: Goebbels, makalelerinin “doğrudan doğruya halka hitap eden bir mikrofon” olduğuna inanıyordu, bunların radyoda okunması yarı resmî niteliklerini zayıflatacak, böylelikle daha etkili olacaktı.

33,21 *Müsaadeli dili belirleyen belki de yalnız Goebbels’ti*: O dönemin kavrayışına uygundur ama günümüz araştırmaları ışığında doğru değil.

36,14 *Georg M.: Fischer-Hupe’ye göre (s. 342) Georg Mühlbach, Auguste Wiegardt-Lazar’ın yeğeni, yazar ve Klemperer çiftinin arkadaşı.*

37,9 *Max René Hesse*: Max René Hesse (1885-1952) tabip ve yazardı, Nazilerin başlarda takdir edip sonra yasakladıkları bir düzine toplumsal eleştirel roman yazdı.

37,26 *Fritz von Unruh*: Fritz von Unruh (1885-1970) dışavurumcu yazar, Birinci Dünya Savaşı’nda Genelkurmay’ın propaganda yazarından kararlı bir savaş karşıtına dönüştü. Halkların barış ve uzlaşmasından yana tavır aldı, her türlü zor egemenliğine karşı mücadele etti. Daha 1932’de *Zero* [Sıfır] adlı komedisiyle yaklaşan savaşa karşı uyarıda bulundu, böylece sağ çevrelerin düşmanlığını çekti ve oyunlarının temsilleri iptal edildi. Nazilerin iktidarı almasından ve kitaplarının yakılmasından da önce, İtalya’ya, oradan da Fransa üzerinden ABD’ye iltica etti.

40,4 *Chamberlain*: Houton Stewart Chamberlain (1855-1927), İngiliz ırk teorisyeni, Alman dostu ve Ari-Cermen ırkın üstünlüğü teorisinin savunucusu, Richard Wagner’in damadı. Irkçılık ve antisemitizmle ilgili başvuru eseri *On Dokuzuncu Yüzyılın Temelleri* ile (1899) Theodore Roosevelt, Winston Churchill veya Kayzer II. Wilhelm gibi etkili politikacıları büyüledi. Onun “Ari dünya görüşünün” Alfred Rosenberg’in veya Adolf Hitler’in görüşleriyle akrabalığı, her ne kadar onlar açıkça kendisine atıfta bulunmasalar da, görmezden gelinemez. *Nietzsche*: Friedrich Nietzsche (1844-1900) 20. yüzyıla etkisi çok olmuş filozof. Burada belirli bir kitabından çok tüm eserinin etkisi kastediliyor olmalı. Onun Nazilerce alımlanması çelişkilidir, kimileri özellikle ilkel bir biçimde yorumladıkları “efendi ırk” kavramından hareketle onun nasyonal sosyalizmin ecdadından olduğunu iddia ederler (Goebbels de “kendi” Nietzsche’sini onaylayarak okumuştur), kimileriye onu Yahudilerin avukatı diye eleştirirler. 1945’ten

sonra Nietzsche nasyonal sosyalizmin sorumlularından sayılmıştır. Günümüz araştırmaları ise herhalde Nietzsche'nin istismar edilmiş olduğunda hemfikirdir.

40,5 *Burkhardt'ın Rönesans'ı*: Jacob Burckhardt (1818-1897), Nietzsche'nin de hayranlarından olduğu İsviçreli kültür tarihçisi. 1860'ta yayımlanan *Die Cultur der Renaissance in Italien*¹ başlıklı yazısı, bireyin bilincine varılmasının ilkbaharı olan o devre dair klasikleşmiş çalışmadır.

41,3 *Dresden'de profesörlük*: Klemperer 1920-1935 arasında Dresden'de Teknik Yüksek Okul'da Latin dilleri profesörü idi.

41,7 *Potsdam'da "Devlet Töreni"*: Parlamentonun ilk oturumundan bir gün önce, Potsdam garnizon kilisesinde ustalıkla sahnelenen tören. Burjuva kampıyla nasyonal sosyalist hareketin birliğini gözlere sokmak üzere, milli mitos yaşlı Hindenburg ve devrimci Almanya'nın temsilcisi genç Hitler buluştular. Ayrıca bkz. s. 57'yle ilgili not.

41,17 *Freiheitskampf*:² Dresden'de NSDAP'ye yakın bir gazete.

41,18 *Wilhelm Wundt'un bilimi*: Wilhelm Wundt (1832-1920), filozof ve psikolog, doğa biliminin bir dalı olarak psikolojinin kurucusu. Yaptıklarının değerlendirilmesi tartışmalıdır. Yaklaşık 490 eser bıraktı, böylece birçok bilim insanını en azından nicel açıdan ikiye katlamıştı.

42,3 *de rigueur*: (Fransızca) vazgeçilmez, şart.

42,7 *"Dünya Yahudisi"*: Nasyonal sosyalist propaganda, 1933 ilkbaharında Nazi rejimindeki cezai takibat hakkında olumsuz haberler aktaran uluslararası basın mensuplarını böyle tanımlıyordu. Gerçeği çarpıtarak, bu haberlere 'menfur propaganda' diyorlardı.

42,11 *"Menfur propaganda"*: Bundan anlaşılan, korku yaratmaya dönük haberlerin maksatlı olarak yayılmasıdır. Birinci Dünya Savaşı'na dayanan kavram, özellikle savaştaki hasımlara dönük psikolojik savaş idaresinin bir aracı olarak rol oynuyordu. Nasyonal sosyalist propaganda bu kavramı, dünya basınının Almanya'daki terör rejimi hakkındaki haberlerin yalan olduğunu iddia etmek üzere daha 1933'te, savaşın başlamasından çok önce devraldı.

42,14 *Yahudi hekimlerini ve dükkânlarını boykot*: 1 Nisan 1933'te ilk kez ülke çapında girişilen bu antisemitist boykotun gerekçesi, sözde dış ülkelerdeki korku yaratmaya dönük propagandayla mücadele idi – başka deyişle, "propaganda" kavramına olumlu bir değer atfeden Go-

1 İtalya'dan Rönesansın kültürü.

2 Hürriyet savaşı.

- ebbels'in yazdığı gibi 'korku yaratan kışkırtına' ile mücadele. Julius Streicher (bkz. s. 201'le ilgili not) tarafından örgütlenen, yağma ve tecavüzlere de vesile olan boykotu bir gün sonra durdurma gereği doğdu ve yurtdışında yol açtığı imaj hasarı nedeniyle başarısız sayıldı. Fakat bu boykot sonrasındaki vahşi antisemit eylemleri meşrulaştırdığı için, devletçe örgütlenen Yahudi takibatının başlangıcı sayılmalıdır.
- 42,19 "Millî simgelerin korunması" ile ilgili kanun: 19 Mayıs 1933'te çıkarıldı, 21 Mayıs 1933'te yürürlüğe girdi.
- 42,21 LTI'nin sınırlarının çizilmesi meselesi: Bkz. s. 20,24'le ilgili not.
- 42,25 *Limpieza de la sangre*: (İspanyolcası: *Limpieza de sangre*) kelime anlamıyla "kanın saflığı, temizliği". Klemperer'in belirttiğinin aksine yalnızca kökleri Hristiyan inancına uzanan Yahudi düşmanlığına (anti-Judaizm) değil, günümüz araştırmalarının gösterdiği gibi ilkin 15. yüzyıl İspanya'sında ortaya çıkan bir ırkçılığa bağlanması gereken bir kavramdır. İspanya şehirlerindeki Yahudi topluluğu, özellikle de dönmeler, yüksek bir nüfuza ve servete erişmişti, bu da saldırgan bir toplumsal kıskançlığı uyandırdı. Yukarı doğru sınıf atlayarak diğerlerinin statüsünü tehdit eden bu Yahudilerin eğitimiyle ve iktisadi gücüyle ilgili yeni bir izah bulmak gerekiyordu, çünkü Yahudilere yöneltilегelen İsa katili suçlaması, dönmelerde işe yaramıyordu. Yeni sav, ırkçı bir ideolojik inşa olan "*limpieza de sangre*" idi, kan temizliği. Bu öncelikle şu ilkel fikre dayanıyordu: Yahudilerin mülk hırsı kanlarından, iktidar merkezlerini ele geçirme hırsları ise "temiz, saf kandan" olanlara yönelir. Bu ırkçı sav, 1391'de başlayan antisemitist kalkışmaların ardından 31 Mart 1492'de çıkartılan Yahudi tehciri emirnamesinde kullanıldı. Bu ırkçılık ilk bakışta nasyonal sosyalist ırkçılıkla paralellikler arz ediyor görünse de, Nazi cinayetlerinin ölçeği düşünüldüğünde mukayese yapmak yersizdir.
- 42,27 "Yahudi Einstein": Albert Einstein (1879-1955) Yahudi fizikçi ve asrın dâhisi, savaş karşıtı ve Siyonist. 1905'te dünya tasavvurumuzda devrim yaratan ve mekân-zaman bağıntısının koparılamayacağını öğreten dört temel çalışma yayımladı; bunlar arasında dünyanın en ünlü formüllerinden birini içeren görelilik teorisi de vardı. 1914-1932 yıllarında Berlin'de Kaiser Wilhelm Fizik Enstitüsü'nün yöneticisiydi. 1921'de Nobel Fizik Ödülü'nün yanı sıra birçok ödül aldı (ölümünden sonra verilenler de vardır: Regensburg'da Walhalla'da büstü dikilmiş, Albert Einstein Barış Ödülü konmuş, 2005'te *annus mirabilis*'in¹ yüzüncü sene-i devriyesi "Einstein Yılı" olarak tanımlan-

1 Latince mükemmel yıl, mucizeler yılı. Einstein'ın foto-elektrik olayı, Brown devinimi ve özel görelilik teorilerini geliştirdiği 1905 yılı da böyle anılmıştı.

mıştır.) Daha Weimar Cumhuriyeti döneminde antisemit ölüm tehditlerine maruz kalan Einstein, Yahudi ve savaş karşıtı olarak kendini tehdit altında gördüğünden 1932'de Almanya'yı terk etti, Hitler'in şansölye olması üzerine Princeton'dan (ABD) geri dönmedi. 1933'te evi arandı, yazıları yakıldı, 1934'te vatandaşlıktan çıkarıldı. Nasyonal sosyalist saldırganlığın etkili biçimde engellenmesi kaygısıyla atom bombasının yapımını başlattı. – Nasyonal sosyalizmde onun gibi insanların ismine aşağılama maksatlı “Yahudi” eklenirdi (“Yahudi Einstein”), bu hitabın üçüncü muhataplarda antisemit önyargıları harekete geçirmesi bekleniyordu. Bu damgalama tarzı da Nazilerin icadı değildir, önceki yüzyıllarda ve başka ülkelerde örnekleri bulunabilir (bkz. Fischer-Hupe, s. 344).

43,5 *Wassermann*: Jakob Wassermann (1873-1934) Almanya'da bir va-
kitler çok okunan Yahudi kökenli romancı. [Bin dokuz yüz] Yirmili
yılların sonunda öncelikle 1928'de çıkan *Mauritius Vakası* romanıyla
dünya çapında şöhrete erişti. Edebiyat aracılığıyla yeni bir insanlığın
meydana getirilebileceği yönündeki kanaatini sanatsal ifadesine ka-
vuşturuyordu bu romanda. 1933'te kitapları yasaklandı. Hayal kırık-
lığı içinde öldü, eserleriyle daha barışçı, daha adil ve ırkçı nefretin ol-
madığı bir dünya yaratma ümidi çökmüştü. Fürth Şehri 1995'te onun
adına bir edebiyat ödülü koydu.

Ehrlich: Paul Ehrlich (1854-1915), Yahudi inançlı kimyacı ve hekim.
Modern kemoterapinin babası, frengi ve difteriye karşı önemli başa-
rılar kazandı, immünolojiyi temellendiren çalışmalarıyla Nobel Ödü-
lü'nü aldı (1908).

Neißer: Albert Neisser (1902-1966) Yahudi kökenli hekim ve bakte-
riyolog, bel soğukluğunun onun ismiyle tanımlanan virüsünü buldu
(*Neisseria gonorrhoeae*).

43,16 *Jan Kiepura*: Jan Kiepura (1902-1966) Polonyalı Yahudi tenor. Al-
manya'daki turnelerinde büyük tezahürat gördü. Zamanında (1938)
ABD'ye göç etti, orada çok defa karısı Martha Eggerth'le beraber ope-
retlerde ve filmlerde yer aldı.

43,18 *Hugenberg Holding*: Milliyetçi muhafazakâr medya grubu, 1914'te
Alfred Hugenberg tarafından büyük sanayinin propaganda örgütlen-
mesi çerçevesinde kuruldu. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Wei-
mar Cumhuriyeti demokrasisine karşı mücadele aygıtı olarak işledi.
Yirmili yılların sonunda başta Ufa¹ olmak üzere, kendi haber ajan-
sı, bir yayınevi (Scherl) ve üç günlük gazetesi bulunuyordu. 1933'ten

1 Universum Film AG, sinema anonim şirketi.

sonra Hugenberg Holding'in hemen bütün işletmeleri kayda değer bir kazançla nasyonal sosyalistlere satıldı.

43,23 *Hugenberg*: Alfred Hugenberg (1865-1951) medya tekeli sahibi ve Hitler kabinesinde Alman milliyetçi hareketi adına bakan. 20. yüzyılın başından itibaren etkili bir ekonomi önderiydi, Birinci Dünya Savaşı'nda onun adını taşıyan bir çok-yönlü medya holdingi kurdu. Bu medya aracılığıyla Weimar Cumhuriyeti'ni tahrip etmeye katkıda bulundu. 1928'den itibaren DNVP'nin başkanıydı. 1931'de Hitler'le "Harburg Cephesi" ittifakını yaparak ona iktidara giden yolu açtı. 30 Ocak 1933'te Hitler'in şansölyeliğinde iktisat bakanlığına atandı. Hitler beş ay sonra onu istifaya zorladı. Hugenberg 1945'ten sonra Nazilikten arındırma sürecinde 'küçük cürüm işlemişler' arasında sayıldı. Ancak 2005'te Leipzig'deki Federal İdare Mahkemesi Hugenberg'in nasyonal sosyalist devletin yolunu açanlardan biri olduğu hükmünü vererek, çocuklarının tazminat talebini geri çevirdi.

43,24 *Milli Alman Partisi*: Deutschnationale Volkspartei (DNVP) [Milli Alman Halk Partisi], 1918'de kuruldu, 1930'a kadar Weimar Cumhuriyeti'nin en kuvvetli sağ partisiydi. Parti şefi Hugenberg'in (1928-33) yönetiminde NSDAP'yle ittifak yaptı. "Harzburg Cephesi"nin kısa süreli milliyetçi muhalefetine ortaklık ettiler ve Hitler kabinesinde yer aldılar fakat bu ittifakın önemsizleştirdiği DNVP 27 Haziran 1933'te kendisini feshetti.

43,28 "*Rathenau'yu tasfiye edenler*": 24 Haziran 1922'de sağ terör grubu "Consul Örgütü"nün iki üyesi (Erwin Kern ve Hermann Fischer) Dışişleri Bakanı Rathenau'yu vurdular (bkz. s. 88,28 ile ilgili not). Böylesi intikam cinayetlerinin, Weimar Cumhuriyeti'nin genç demokrasisini istikrarsızlaştırması, aynı zamanda –bu vakada olduğu gibi– Yahudilere bir ikaz teşkil etmesi hedefleniyordu.

44,13 *battaglia del grano*: (İtalyanca) Tahıl muharebesi. "Tahıl muharebesi" ve 1925'teki başka üretim savaşları, tarımsal ekonominin değerini yükseltmeyi ve böylece kırsal nüfusu faşist ideolojiye kazanmayı hedefleyen Mussolini'nin propaganda önlemleri arasındaydı.

44,15 İşsizliğin gerileyişi: *Alman Reich İstatistik Yıllığı*'na bakılırsa 1933'te Almanya'da 4,8 milyon insan işsiz olarak bildirilmişti. İşsiz sayısı 1934'te 2,7 milyon, 1935'te 2,1 milyon, 1936'da 1,6 milyon, 1937'de 0,9 milyon, 1938'de 0,4 milyon ve 1939'da 0,1 milyon oldu.

44,33 *Stahlhelm*:¹ 1918 Aralık'ında Franz Seldte tarafından kurulan bu "Cephe Askerleri Birliği", Weimar Cumhuriyeti'nde en büyük parami-

1 Çelik miğfer.

liter savunma örgütüydü. *Stahlhelm*'in orduyla iyi ilişkileri vardı. NSDAP'nin SA'sına benzetilebilecek şekilde, DNVP'ye salon toplantılarında silahlı koruma sağlıyorlardı. Yahudiler üye yapılmıyordu. 1929'dan sonra *Stahlhelm*'in zaten çok sert olan muhalefeti açık demokrasi düşmanlığına döndü ve diktatörlük emeli gütmeye başladı. *Stahlhelm*, Weimar Cumhuriyeti'ni hedef alan Harzburg Cephesi'nin üyesiydi. 1934'te örgütsel olarak SA tarafından ilhak edildi ve 1935'te varlığı sona erdi. Başkanlarından Seldte Hitler'in ilk kabinesinde Reich Çalışma Bakanlığı makamına getirildi ve Üçüncü Reich'in sonuna kadar bu makamda kaldı.

45,6 *Annemarie*: Bkz. s. 12,10 ile ilgili not.

45,10 *Hohnstein*: Hohnstein kalesinde SA'nın Saksonya'daki ilk toplama kampı bulunuyordu (Mart 1933 - Ağustos 1934).

45,16 *Neuphilologische Monatsschrift*:¹ Anglosakson ve Latin kültürlerini ve bunların Alman eğitimi açısından önemini incelemeye dönük dergi. Yayıncısı W. Hübner'di, Leipzig'de Quelle&Meyer Yayınevi tarafından çıkartılıyordu.

46,26 *Kanlı bayrak*: Bu kavram Alman Milletinin Kutsal Roma İmparatorluğu'nda ağır ceza yargılamasını ifade ediyordu. Nasyonal sosyalistler kavramı, 1923'teki başarısız Hitler darbesi sırasında öldürülen bir darbecinin kanıyla ıslanmış olduğunu iddia ettikleri gamalı haçlı bayrakları için kullandılar. Kavram Nazi propagandasınca şahadet ve adanma sembolü olarak işlendi. 1926'dan itibaren parti kongrelerinde bayraklar ve SS sancakları bu "kanlı bayrağa" değiştirildikleri bir seremoniyle kutsandılar. Bkz. s. 128.

46,26 "*Muhterem kardeşler, bakın: Kanlı kurbanı veriniz biz!*": Conrad Ferdinand Meyer'in (1825-1898) "Hutten'in Son Günleri" şiirinden alıntı.

46,35 *Robert Wilbrandt*: (1875-1954) İktisat bilimci, 1908'den itibaren Tübingen Üniversitesi'nde profesör, 1929'dan itibaren Dresden Teknik Yüksek Okulu'nda profesör. Bu alandaki yayınlarıyla sosyalizm teorisinin bir temsilcisi. Eserleri arasında Karl Marx üzerine bir kitap vardır (1918). 1933'te işten çıkartıldı, zorunlu emekliliği iktisat öğretisini tamamlamak için değerlendirdi.

47,2 *Savaş karşıtı Gumbel'in davası*: Emil Julius Gumbel (1891-1966), Yahudi kökenli matematikçi ve yazar. Birinci Dünya Savaşı'nda savaş karşıtı oldu. Bağımsız sosyalist olarak, intikam cinayetlerini ve "Consul Örgütü" gibi gizli örgütleri aydınlatan yazılarıyla Weimar Cum-

huriyeti için mücadele verdi. Böylece politik gericiliğin en nefret ettiği adam oldu. Ona karşı açılan hiçbir vatana ihanet davası sonuca ulaşamadı. İstatistik alanında doktorasını yaptıktan sonra 1923'te Heidelberg Üniversitesi'nde öğretim görevlisi oldu. Bir rezalet yarattığı ithamıyla yürütülen disiplin soruşturması nedeniyle açığa alındı. Vicdani kanaatlerini kamusal zeminde açıklamış, Birinci Dünya Savaşı'nda ölenlerin "korkunç bir şekilde hayatlarını kaybettiklerini" söylemişti. 1930'da Heidelberg Üniversitesi'nde kendisine matematiksel istatistikle ilgili bir kürsüsüz profesörlük verildi, 1932'de öncelikle nasyonal sosyalist öğrencilerin tahrik ettiği 'Gumbel arbedeleri' denen hadiseler üzerine bu iş elinden alındı. Ona atfedilen, bir asker anıtını büyük bir şalgama benzettiği ithamını reddetmesine rağmen, görevi terk etmek zorunda kaldı. Klemperer'in "Savaş karşıtı Gumbel'in davası" ile o arbedeleri mi, Gumbel'in itham edildiği ifadeyi mi, onun işinden atulmasını mı kastettiği belli değildir. Gumbel Fransa'ya, oradan da 1940'ta ABD'ye göç etti ve New York'ta dersler verdi.

47,8 Olschki: Leonardo Olschki (1885-1961), İtalyan Yahudisi, Heidelberg Üniversitesi'nde Latin dili ve kültürü profesörü. 1933'te görevinden alındı, memleketi İtalya'da bir süre kaldıktan sonra ABD'ye iltica etti. Gelenek dışı çıkışlarına ve ilginç kitaplarına rağmen bugün unutulmuş olması, sürgün ve ilticanın akademik yaşam öyküsüne nasıl halel getirdiğinin bir örneğidir.

Friedmann: Wilhelm Friedmann (1884-1942) Yahudi, Latin dili ve kültürü uzmanı, 1933 yazında Fransa'ya iltica etti. 1942 Aralık'ında Pireneler'den kaçış girişimi tıpkı iki yıl önce filozof Walter Benjamin'in başına geldiği gibi akamete uğradı. Friedmann da onun gibi intihar etti.

Spitzer: Leo Spitzer (1887-1960) Viyanalı Yahudi bir ailenin oğlu, önemli Latin dili ve kültürü uzmanı ve edebiyat teorisyeni, üslupçuluğun önemli bir temsilcisi, Karl Vossler'in idealist dil biliminin izleyicisi. Alman üniversitelerinde 13 yıl ders verdikten sonra 1933'te İstanbul'a, 1936'da ABD'ye iltica etti, orada ölümüne kadar Baltimore Üniversitesi'nde ders verdi.

47,9 Lerch: Eugen Lerch (1888-1952) tıpkı Klemperer gibi Vossler'in ona hayran bir öğrencisiydi. İkisi birlikte 6 Eylül 1922'de Vossler için *İdealist Yeni Filoloji* başlıklı bir armağan kitap yayımladılar. 1925'te beraber *Jahrbuch für Philologie*¹ dergisini kurdular. 1928'de aralarının bozulmasından sonra Klemperer'le ilişkileri azaldı. 1934'te Müns-

1 Yeni Filoloji Yıllığı.

ter'deki Latin dili ve kültürü profesörlüğü ilga edildi, savaş bitene kadar Köln, Münster ve Mainz'da ders verdi.

47,11 Hatzfeld: Klemperer, 1924'te Helmut Hatfled ve Fritz Neubert'le beraber *Die romanischen Literaturen von der Renaissance bis zur Französischen Revolution*¹ adlı bir kitap çıkardı.

47,21 "Gönüllü Kış Yardımı": Bağışların ve sokakta veya kapı kapı gezerek toplanan yardımların yanı sıra ücret ve maaşlardan yapılan kesintilere dayanıyordu. "Gönüllülük" çok defa dolaylı baskıyla sağlanıyordu. Paralar, önce işsizlikle mücadelede dönük acil yardım programı olarak kurulan, sonra Nazilerin başka ulusal refah işlerine de koşulan Kış Yardımı Girişimi'ne (WHW)² akıyordu. Hitler nezdinde WHW'nin esas kuruluş amacı tabii Alman halkının fedakârlık eğitiminden geçmesini sağlamaktı.

47,32 Ukas: Çar Rusya'sında 'emirname' demekti, bugün genellikle "yukandan buyuruyorlar" anlamında alaycı bir ifadedir.

48,7 Gusti W.: Fischer-Hupe'ye göre (s. 346) Auguste Wieghardt-Lazar'dır.

48,7 Maria Strindberg: Fischer-Hupe'ye göre (s. 346) Avusturyalı yazar Maria Strindberg-Lazar'dır.

48,9 Karin Michaelis: (1872-1950) milyonlarca satan kitabı *Tehlikeli Yaş* (1910) ile bir tabuyu kıran Danimarkalı yazar. Kadınların aybaşının kesilmesinden sonraki cinsel hayatı üzerine yazdıkları, erkeklerin olduğu kadar kadınların da infialine yol açtı. Daha sonra Hitler'i ve Mussolini'yi eleştirmesi kitaplarının Almanya'da ve İtalya'da yasaklanmasına yol açtı. Çok sayıda mülteciyi evinde misafir etmiştir.

48,13 Erich Mühsam: (1878-1934) 1926'da resmen Yahudilikten çıkan sol politik eylemci ve yazar. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Süebya'nın³ bohem ortamının odağıydı, *Simplicissimus* gibi hiciv dergilerine katkıda bulundu. Alman anarşizminin önde gelen temsilcilerindendi. 1918 Kasım'ında Münih devriminin önderleri arasındaydı, Bavyera Konsey Cumhuriyeti'ne damgasını vurdu. 15 yıl kalebentliğe mahkûm edildi, 1924'te affa uğradı. Nasyonal sosyalizm tehlikesine karşı kamuoyunu uyaran belli başlı insanlardan biriydi. Daha 28 Şubat 1933'te tutuklandı, 14 ay toplama kamplarında tutuldu, son olarak Oranienburg toplama kampında SS tarafından işkence altında öldürüldü. Adına anma levhaları ve taşları dikilmiş, birkaç caddeye is-

1 Rönesanstan Fransız Devrimine Latin Edebiyatları.

2 Winterhilfswerk.

3 Schwaben. Merkezi Stuttgart olan, bugünkü Almanya'nın Bavyera ve Baden-Württemberg eyaletlerinin kesişiminde bir bölge.

- mi verilmiştir. Erich Mühsam Cemiyeti, onun ismini taşıyan ve onu konu alan iki yayın dizisini sürdürmektedir.
- 48,21 *Brandes*: Georg Brandes'in gerçek ismi Morris Cohen'di (1842-1927), Danimarka Yahudisiydi. Kültür eleştirmeniydi, Nietzsche'yi keşfetmiştir. Üslup yönünden parlak, uzak görüşlü denemeler ve monografiler yayımladı. Daha 1903'te, bugün Türkiye'nin hâlâ inkâr ettiği Ermeni Soykırımı'nı veya Dünya Savaşı'nın hemen başlarında Rus Polonya'sında gerçekleştirilen pogromları mahkûm etmiş, Filistin'deki çözümsüz çelişki potansiyelini ve Dünya Savaşı'nı çok önceden haber vermiştir.
- 48,25 *mot savant*: (Fransızca) tahsillilere mahsus söz.
- 48,32 *Boer savaşı sırasında, tutsak Boerlerin İngilizler tarafından gözetim altında tutulduğu Compounds veya toplama kamplarından çok bahsedildi*: Genel olarak, Büyük Britanya'nın Güney Afrika'nın Boer cumhuriyetlerine karşı yaptığı İkinci Boer Savaşı sırasında (1899-1902), esir edilen Boerleri kapatmak ama asıl önemlisi onların kanlarını ve çocuklarını da toplamak üzere ilk *concentration camps*'ı (konsantrasyon/toplama kampları) kurduğu kabul edilir. Kavram o zamandan sonra unutulmadı ama bugün neredeyse sadece Almanların kurdukları kamplar için kullanılıyor – bu da Klemperer'in kabulünü doğrulamaktadır.
- 49,16 *Seçim propagandası*: 12 Kasım 1933'teki parlamento seçimleri öncesindeki propaganda. Tek parti devletinde artık herhangi bir demokratik kuruma değil, diktatörün halk tarafından meşrulaştırılmasına dönüktü.
- 49,19 *Barnumiyat*: Phineas Taylor Barnum'a (1810-1891) dayanır. ABD'de sirkçiliğin öncüsü olarak, reklam kampanyalarında hiçbir sahtecilikten ve hileden sakınmazdı. Kamuoyunu manipüle etmeyi bilen ilk reklam dehalarından biri sayılır. Bu nedenle Klemperer'in gözünde nasyonal sosyalistlerin araçsallaştırıcı propagandasının temsali olmuştur.
- 49,23 *Plebisit kelimesini bilen (...), onun kaçınılmaz olarak III. Napoleon'la irtibatlandırıldığı...*: 1852'de bir plebisitin (halk oylaması) ardından İkinci Krallığın bir tamimiyle, o zamana kadar cumhuriyetin seçilmiş başkanı olan, "Büyük" I. Napolyon'un yeğenlerinden Napoleon-Louis (1808-1873), İmparator III. Napolyon oluverdi. Klemperer "Hitler onunla arasında bir irtibat kurulmasını istemezdi" derken muhtemelen Napolyon'un talihsiz sonunu düşünüyordu. Prusya'nın hegemonya çabalarından tahrik olarak savaş ilan etti (Sedan muharebesi, 19.7.1870). Birkaç hafta sonra savaşı kaybetmiş (1.9.1870),

- İkinci İmparatorluk sona ermiş, III. Napolyon Prusya'ya esir düşmüş (2.9.1870) ve Üçüncü Cumhuriyet ilan edilmişti (4.9.1870).
- 50,5 K. çifti: Fischer-Hupe'ye göre (s. 347) Else ve Karl Kaufmann; 1936'da Filistin'e göç etmişlerdir.
- 50,10 Yahudi Merkez Birliği: "Yahudi inancına sahip Alman yurttaşları Merkez Birliği", kısaltması "MB" veya "Merkez Birliği", 1893'te kuruldu. 1935'te "Almanya Yahudileri Merkez Birliği" adını aldı, o sırada üye sayısı 70.000 civarındaydı.
- 50,31 Dember: Harry Dember (1882-1943) Yahudi kökenli fizikçi, Dresden Teknik Üniversitesi'nde profesör. 1933'te önce Türkiye'ye, sonra ABD'ye iltica etti. Dresden Teknik Üniversitesi onun adına bir ödül vermektedir.
- 50,34 "Goebbels'in bu defaki tamimi gerçekten usta işiydi": Goebbels günlüklerinde 11.11.1933 tarihinde bununla ilgili şunları yazar: "Saat 1'de sirenler. Tüm Almanya sessiz duruyor. Etkileyici bir an. Röportajımın etkisi iyi. İyi düşünülmüş ses tertibatı da öyle. Tam 1'i 10 geç Föhrer geliyor. Harika tezahürat! Sadece işçiler. Daha bir yıl önce öldürürlerdi bizi. Şef tam formunda. Çok büyük başarı. Salondan çıkmak mümkün değil. Dönüş yolu tezahürat denizi. Yüz binler. Bakanlığımın en büyük başarılarından biriydi." Klemperer'in Goebbels'le hemfikir olduğu belki tek sefer, budur.
- 53,5 Limbo: Dante Alighieri (1256-1321) *İlähî Komedya*'sında cehennemnin ilk katını böyle adlandırır. Böylece, "Limbus"u suçsuz olmalarına rağmen cennete alınmayan ruhların (İncil'deki patriyarklar, vaf-tizden önce ölen çocuklar) öte dünyadaki yeri olarak gören Ortaçağ teolojisiyle uyum içindeydi.
- 56,8 Ceza seferi: Bugün bundan, bir şey için resmen cezalandırılması gereken bir ülkeye karşı yürütölen savaş anlaşılır. Kavram sömürgecilik tarihine aittir ve öncelikle sömürgelerde veya işgal altındaki bölgelerdeki askerî eylemler için kullanılır.
- 57,10 Devlet töreni: Goebbels "Potsdam Günü"nü (bkz. s. 41,7 ile ilgili not) günlüklerinde "devlet eylemi" diye tanımlamamıştı. (Bu kavramı 42.000 sayfa boyunca otuz defadan az kullanır.) Federal Almanya'da devlet töreni yapılmasına karar vermek Cumhurbaşkanı'na mahsus bir yetkiydi (Resmî cenazeler ve devlet törenleriyle ilgili 2.6.1966 tarihli tamim).
- 57,18 Kroll Operası: 1844'te Joseph Kroll (1781-1869) tarafından Berlin'de eğlence mekânı olarak kurulmuştu. Pek çok değişiklik geçiren kompleks Weimar Cumhuriyeti'nde yenilenerek opera olarak hizmet verdi. Binanın bu yeni dönemi 1927 Kasım'ında Victor Klemperer'in

kuzenlerinden, orkestra şefi Otto Klemperer (bkz. s. 94,25 ile ilgili not) tarafından açılmıştı. Bu dönem de 1931'de sona erdi. Reichstag binasının yanmasından sonra (27.2.1933) Kroll Operası Reichstag'ın toplanma yeri olarak kullanıldı. 23.3.1933'teki ilk oturumda parlamento kendi kendini selahiyetsizleştirdi (selahiyet kanunu). Kroll Operası'ndaki Reichstag oturumları ondan sonra öncelikle Führer'in kararlarının duyurulması için sahne işlevi gördü.

57,35 *Altıncı Ordu ve onun mareşali için yapılan cenaze töreni*: 22.11.1942'de Alman 6. Ordusu (250.000 adam) Stalingrad'da kapa- na kısıldı. Ordu komutanı General Friedrich Paulus bir bağlılık beya- nı üzerine Hitler tarafından son anda Feldmareşalliğe terfi ettirildi ki bu intihara davet etmek gibi bir şeydi. Birkaç saat sonra 6. Ordu tes- lim oldu ve Paulus 91.000 askeriyle Sovyetler'e esir düştü. Yenilginin askerî ve psikolojik anlamı büyük oldu.

58,4 *Plievier*: Theodor Plievier (1892-1955), çoksatar yazarı. 1930'daki ilk romanında Birinci Dünya Savaşı'ndaki Alman donanmasının ko- şullarını yermesi, nasyonal sosyalistlerin kitabı yaktırması için yeter- li bir nedendi. 1933'te değişik devletler üzerinden Sovyetler Birliği'ne iltica etti. 1943'te Özgür Almanya Ulusal Komitesi'nin üyesi oldu. 1945'te yayımlanan belgesel romanı *Stalingrad* 26 dile çevrilen dün- ya çapında bir başarı oldu. Her şeyden önce SSCB'nin sağladığı im- kânla esir kamplarında 6. Ordu'dan hayatta kalanlarla çok sayıda gö- rüşme yapmış olması kitaba etkileyici bir otantiklik kazandırıyordu. Kızılordu mensubu olarak Almanya'ya geri döndü, Sovyet işgal böl- gesinde başka işlerin yanı sıra "Almanya'nın Demokratik Yenilenme- si İçin Kültür Birliği"nin temsilcisi ve yayınevi yöneticisi olarak çalış- tı. 1948'de komünizmden koptuğunu açıkladı.

58,9 *L'état c'est moi*: (Fransızca) "Devlet benim". XIV. Louis'ye (1638- 1715) atfedilen bu ifade, mutlakiyetçi anlayışın ve yönetim tarzının timsali sayılır.

58,34 *artık bir devletimiz olmadığına göre*: Bu söz, yazıldığı 1946 yılında anlam ifade eder. 1949'da Demokratik Almanya Cumhuriyeti'nin ku- rulmasıyla geride kalmıştır.

59,7 *Bergson*: Henri Bergson, aslında Berekson (1859-1941) Polonya- Yahudi kökenli Fransız filozof. Varoluşçuluğun yolunu açtı. Çok sa- yıda ödül aldı, bunlar arasında 1927 Nobel Edebiyat Ödülü de var- dır. 1940'ta Mareşal Pétain yönetimindeki Fransa'da Yahudilere dö- nük yasal dışlamanın başlamasıyla beraber bütün makam ve unvan- larını bırakıp tavır koyarak Yahudiliğe intisap etti.

60,8 *Magnus Hirschfeld*: (1868-1935) Cinsellik araştırmalarında öncü-

lük yapan Yahudi. 1897'de dünyada ilk eşcinsel örgütlenmesi olan "Bilimsel-Hümaniter Komite"nin kurucularından oldu, 1919'da Berlin'de dünyanın ilk "Cinsellik Bilimi Enstitüsü"nü kurdu. Bir yandan eşcinsellerin suçlaştırılmasına cesaretle karşı çıkarken diğer yandan öjenizm ilkelerinin savunucusu ve Irk Hijyeni Derneği'nin üyesi idi. İhtiyaten daha 1932'de iltica etti. 1933'te enstitüsü kapatıldı ve nasyonal sosyalistlerce yakılıp yıkıldı, Berlin Opera Meydanı'ndaki kütüphanesi de 1933 Mayıs'ındaki kitap yakma ayininde yok edildi.

60,20 *Saar referandumu*: Versailles Anlaşması'nın hükümlerinden biri hem Saar bölgesinin Alman Reich'ından ayrılarak Fransa idaresine tabi olmasını hem de bölgenin statüsünün halk oylamasıyla belirlenmesini öngörüyordu. 13.1.1935'te yapılan halk oylaması, iltica etmiş Alman elitinin hararetli uyarı çabalarına rağmen ezici çoğunlukla (% 91) Almanya'ya katılma kararıyla sonuçlandı. 1.3.1935'ten itibaren Saar bölgesi tekrar Alman Reich'ına ait oldu.

60,24 *Seiji Noma*: (1878-1938) Japon öğretmeni. 1904-08 arasında öğretmenlik yaptıktan sonra 1909'dan itibaren, edebiyat ve manga dergileri yayımlayan Kodansha Yayınevi'nin kurucusu ve editörü oldu. Bu büyük yayınevi 1977'den beri manga dalında bir ödül vermektedir. Seiji Noma, *Kodansha. Bir Japon Gazete Kralının Otobiyografisi* başlığı altında anılarını yazmıştı (Berlin, 1935).

61,10 13 Ocak'ı 14'üne bağlayan gece: O gece ve izleyen iki gün boyunca Britanya ve Amerikan hava kuvvetleri Dresden'in büyük kısmını yerle bir ettiler. Savaştan kaçanlarla dolup taşan şehir kaosa sürüklendi, bu kaos on binlerce insan için (günümüz araştırmalarına göre yaklaşık 25.000) ölüm demekti, Klemperer çifti içinse kurtuluş. Aynı gece Gestapo'dan ve bombardımandan kaçmayı başardılar (s. 290).

61,22 *Büchmann'da*: Georg Büchmann (1822-1884) 1864'te ilk alıntılar derlemesi *Geflügelte Worte*'yi¹ yayımladı. Birçok yayınevinden çok sayıda baskı yapan ve hâlâ onun adıyla yayımlanan bu kitabın yazarı olarak Büchmann'ın adı bizzat bir "vecizeye" dönüştü. Bu kelimeyi, 1821'de Homeros'un *Ilyada*'sını çevirirken, şair Johann Heinrich Voß bulmuştur. Dinleyen kulağına deyim yerindeyse "kanatlar üzerinde" erişen sözleri kastediyordu.

61,22 *"Üst insan"*: "İdeal insan" anlamında felsefi kavram. Kelimenin Yunanistan'da M.Ö. 1. yüzyılda, Alman dilinde 17. yüzyıldan beri kullanıldığı tanıtlanabilir. Terim onu Fransız filozof Claude Adrien Helvétius'tan devralan Friedrich Nietzsche (bkz. s. 40,5'le ilgi-

1 Vecizeler; düz çevirisiyle kanatlı sözler.

li Nietzsche notu) tarafından meşhur edildi. Nietzsche'nin geliştirdiği kavram gayet karmaşıktır ve hem ahlakla ilgili olmayan hem biyolojist unsurlar içerir. Bu, bazı nasyonal sosyalistlere tek yanlı bir yorumla Nietzsche'nin kavramını Nazi 'efendi insan' ideolojisine uyarlama imkânını vermiştir.

61,24 *Fontane'de, Stechlin'de...*: Şiirsel gerçekçiliğin en önemli yazarı Theodor Fontane'nin (1819-1898) son romanı (1898). Bkz. s. 40,5'le ilgili not, Nietzsche.

62,1 *Dresden Kültür Birliği*: Bkz. s. 10,25 ile ilgili not.

63,3/14 *Faşizm/çubuk demeti*: Antik Roma'da liktorların¹ makam sembolü olarak taşıdıkları değnek demetini Mussolini faşist hareketin amblemine dönüştürmüştü. 1926'dan 1934'e kadar İtalyan devletinin resmî sembolüydü. "Faşizm" hem Mussolini'nin kurduğu hareketin (ve partinin), onun ideolojisinin ve rejiminin tanımı, hem de 1918'den 1945'e kadar Avrupa'da totaliter sistemler kuran veya ona gayret eden ideolojik açıdan benzer olguların üst adıdır. Bunlar arasında öncelikle Avusturya, Macaristan, Romanya, Hırvatistan ve İspanya'daki faşizmler yer alır.

64,30 *Rousseau*: Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) Fransız-İsviçreli filozof, yazar ve pedagog. Avrupa sosyalizminin öncülerinden ve Fransız Devrimi'nin manevi babalarından biri. Birçok alanda dünyayı karıştıran tahrik edici fikirler geliştirdi – özellikle de devlet teorisine ilişkin *Du Contrat social*² (1760/61) çalışması 19. ve 20. yüzyılın politika teorilerini çok etkiledi. 1936 ilkbaharında haftalarca Rousseau ile meşgul olan Klemperer, Rousseau'nun şahsında 20. yüzyılın totaliter teorilerinin manevi atalarından birini görüyordu.

66,4/66,8/66,14 *Konuşmacı/Orator/Retor*: Klemperer konuşmacıları gözlemiş ve retoriklerini incelemişti, çünkü bu konuda bir kitap yazma niyeti vardı. Parlamento kültürünün retorikçilere değer vererek teşvik ettiği İngiltere'nin ve Fransız Devrimi'nin kamusal retoriğe yeni bir itibar kazandırdığı Fransa'nın aksine, konuşma sanatı Almanya'da geleneksel olarak daha ziyade aşağılamayla karşılanmıştı. Bazıları için bu, Almanların "kitle psikolojisine dönük propagandaya yatkın olmalarının" bir sebebidir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, nasyonal sosyalist retoriğin savunmasız bir dinleyici topluluğunu zorla ikna ettiği varsayıldı, günümüz araştırmaları bu açıklamayı bir mazeret üretme denemesi sayıyorlar.

1 Yüksek yargıçların ve devlet görevlilerinin korumaları ve özel görevlileri.

2 Toplum sözleşmesine dair.

- 66,11 Bossuet: (1627-1704) Vaizliği tartışmalı olan fakat övgü ve cenaze konuşmaları büyük rağbet gören Fransız piskopos. Mutlakıyetçiliğin savlarını temin etmiştir: Tanrı'nın inayetine sahip olan monarşi ve düzen ilkesi olarak monarşist iktidar.
- Corneille: Pierre Corneille (1606-1684) Fransız dilinde klasik dramın kurucusu, antik ve tarihsel malzemeye dayanan biçimsel ilkelere sıkıca bağlı eserler verdi; yerini önemli dramacı olarak Jean Racine almıştır.
- 67,7 Königsberg'de... konuşuyordu: Goebbels Hitler'in 4.3.1933'teki konuşması üzerine günlüğüne şu notu düşer: "Röportaj muazzam. Hitler harikulade. Hollanda şükran duası¹ ve çan sesleri. 30-40 milyon dinliyor." Ayrıca bkz. s. 67.
- 68,15 Almanya'nın Batı cephesindeki son saldırısı: 16-21 Ocak 1945 arasında Ardenler bölgesinde gerçekleştirilen taarruz Hitler'in son büyük saldırısıydı. Savaş çoktan kaybedilmişken Hitler Ardenler'deki Amerikan cephesine saldırı emri verdi. Antwerpen limanını hedef almıştı, ayrıca Amerikan ve Britanya birlikleri arasındaki bağlantı koparılacaktı. Bir milyondan fazla askerin katılımıyla, Ardenler taarruzu İkinci Dünya Savaşı'nın (Amerika'nın katıldığı dönemde) en büyük kara muharebesi oldu. Başlangıçtaki başarıların ardından taarruz akim kaldı ve büyük insan kaybına yol açarak (sadece Alman tarafında 100.000'den fazla) Üçüncü Reich'in bitişini hızlandırdı.
- 68,31 Stühler: Klemperer 25.12.1943 tarihinde (LTT'de dendiği gibi 1944'te değil) günlüğüne şu notu almıştı: "Stühler önceki gün bana neredeyse kelimesi kelimesine şunu söyledi: 'Savaş daha uzun sürecektir. Nazilerin askerî kaynakları tükenmiş olabilir ama propaganda kaynakları daha tükenmedi. Hitler'i daha 1922'de Münih'de dinlemiştim, insanları muazzam etkiliyor. Bugün Dresden'de halkın yüzde 90'ı aleyhine olsa ve o gelip burada konuşsa, yüzde 90'ı yine alır avucunun içine!'"
- 69,18 Hastalık hali: Klemperer'in Hitler'in şahsında "cinnet fikirli" bir "peygamber" gören, "Alman halkının bünyesinin" bir "enfeksiyonla" "sarsıldığını" söyleyen ve nasyonal sosyalizmi "Alman etinin çürütmesi" sayan açıklamaları, Nazi lügatıyla iş gördüğünden, biyolojizmle eleştirilmiştir.
- 70,13 18ième'im: S. 21,7 ile ilgili nota bakın.
- 71,7 Ravallac: François Ravallac (1578-1610), basit bir aileden gelen Fransız öğretmen. Hayallere meyilli koyu bir dindardı; başka şeyler

1 Eski bir askeri marş.

yanında, Fransa Kralı IV. Henry'i Katolikliğe döndürme misyonu taşıdığına inanıyordu fakat kendisine erişme imkânı bulamadı. Kral Hollanda'ya saldırmaya karar verince, Ravaillac bunu Papa'ya karşı bir savaşın başlangıcı olarak gördü ve 14.5.1610'da IV. Henry'i sokak ortasında öldürdü.

71,14 "Ansiklopedistler": Dar anlamda, 1751 Haziranı ile 1765 Aralık'ı arasında yayımlanan 17 ciltlik *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*'e ("Ansiklopedi veya bilimler, sanatlar ve zanaatlar üzerine tefekkürlü sözlük") katkıda bulunan 140 yazarı tanımlar. Bunların arasında yayıncılar Denis Diderot (1713-1784) ve Jean Le Rond d'Alembert (1717-1783) yanında, Voltaire, Montesquieu ve Rousseau da vardır. *Encyclopédie* neticede sonuncusu 1780'de yayımlanan 35 cilde ulaştı. 1757'de d'Alembert'in "Cenevre" makalesi üzerine çıkan skandal, düzenli yazarların bazılarının ayrılmasına yol açtı.

71,16 Savoy vikarının iman beyanı: Rousseau (bkz. s. 64,30 ile ilgili not) bu eseri Bildung [yetişme] romanı *Émile ou l'éducation*'un (Emil veya eğitim üzerine; ilk baskısı 1762) dördüncü kitabı yapmıştır. İnsanın değil doğanın eğittiği Emil'e dair bu romanda Rousseau adil bir eğitimin ilkesel ana hatlarını işlemiş ve sert eleştirilerle karşılaşmıştır – mühim bir eleştiricisi de Voltaire'dir.

71,23 Bayle: Pierre Bayle (1647-1706) Erken Aydınlanma döneminden Fransız filozof. Bâtıl inançlara ve dinsel hoşgörüsüzlüğe karşı çıktı (1686), farklı inançlarda olanlar için düşünce ve vicdan özgürlüğü talep etti (1687). Yol gösterici eseri, makalelere dipnot koyduğu yeni tip bir sözlük hazırlamasıydı (*Dictionnaire historique et critique*,¹ dört cilt, 1702). Burada birbirlerine itiraz eden yazarlara ve belgelere yer verilerek, okurdan eleştirel düşünmesi ve hüküm vermesi istenir. Bayle böylece düz verilerin ve onların tasvirinin ötesine geçen, esas görevini eleştirel düşünce ve yorumda gören yeni bir tarih yazımını işaret etmiştir.

72,6 Trampetçi: Bkz. s. 27,13 ile ilgili not.

72,21 Lessing: Gotthold Ephraim Lessing (1729-1781), Aydınlanmanın önemli yazarı. Öz bilinçli burjuvazinin önünü açtı. Alman burjuva dramı onun en önemli parçalarından doğmuştur (*Minna von Barnhelm*, 1766, *Emilia Galotti*, 1772, *Bilge Nathan*, 1779).

72,22 Nathan: Lessing'in ilk kez 1783'te Berlin'de oynanan, bir dünya görüşünün fikirlerini işleyen draması *Bilge Nathan*, dinsel hoşgörüyü

1 Tarihsel ve eleştirel sözlük.

konu alyordu. Lessing dramın baş kişisi için, şahsen de arkadaş olduğu, Yahudi aydınlanmasının kurucusu Moses Mendelssohn'u örnek almıştı.

72,27 Posa: Malta şövalyesi Posa Markisi, Friedrich Schiller'in ilk kez 1787'de Hamburg'da oynanan *İspanya Prensi Don Karlos* dramında hayali bir kişiliktir. Oyun, Posa Markisi'nin özgürlük talebinden ötürü ("Düşünce özgürlüğünü tanıyın") Üçüncü Reich'ta da Demokratik Almanya Cumhuriyeti'nin son dönemlerinde de sahneye konmamıştır.

73,8 Erich Gritzbach: Hitler'den sonra Üçüncü Reich'ın ikinci adamı olan Hermann Göring'in mutemeti Erich Gritzbach, daha sonra Göring'in özel danışmanı, ardından karargâhının yöneticisi oldu.

74,18 Zehir: S. 26,71 ile ilgili nota bakın.

74,25 vahşi fanatizm: Klemperer'in nasıl titiz bir gözlem istidadı taşıdığını bu vakada da görürüz: Goebbels 42.000 sayfalık günlüklerinde "vahşi fanatizm" ifadesini sadece bir defa kullanmıştır, 6.11.1944'te, *Das Reich* dergisi için Klemperer'in zikrettiği makaleyi hazırlarken.

76,2 Joseph Bédier: Joseph Bédier (1864-1937) Fransız Latin dilleri ve kültürü uzmanı, 1903'ten itibaren Paris'te Collège de France'ta profesör. Kahramanlık destanlarının çıkışını hac seyahatleriyle bağlantılandıran hac yolu teorisiyle bilinir. Klemperer 1913'te Paris'te Bédier'yi tanımazdan ve ondan etkilenmezden önce bu hac teorisiyle meşgul olmuştu.

76,9 Collège de France: Yaşam boyu profesörlük veren, bu profesörlere hiçbir yükümlülük getirmeyen, sadece herkese açık bir kamusal konferans vermelerini talep eden bir bilimsel kurum. Avrupa'da emsalsiz sayılır ve oraya üyelik, "akademik kariyerin taçlandırılması" kabul edilir.

76,12 "druid" kökeni: Bugün Druid deyince, Keltlerin dinsel ve manevi elitinin bir mensubu anlaşılır. Ancak kelimenin etimolojik kökenleri karanlıkta ve tartışmalıdır. Bédier'nin ironisi herhalde buna dönüktü.

76,19 Gustloff: Wilhelm Gustloff (1895-1936), 1932'den itibaren NSDAP'nin İsviçre yurtdışı örgütünün yöneticisi. Antisemit kışkırtıcı yayınların dağıtımını sağladı. Antisemitizmin hâkimiyetine karşı bir ümit ışığı yakmak isteyen David Frankfurter (bkz. s. 77,10 ile ilgili not) 1936'da onu vurdu. Nazi propagandası bunun üzerine Gustloff'u şehit imgesine dönüştürdü. Hitler 1937'de, nasyonal sosyalist "Kraft durch Freude"¹ örgütlenmesine ait olan, zamanının en büyük

1 "Neşeyle Kuvvet". İşçileri (işverenleri ve yöneticileriyle beraber) toplu gezilere götürerek milli halk cemaati halinde kaynaşmayı teşvik etmeyi hedefleyen örgütlenme.

ve modern yolcu gemisini, kendi isminin verilmesi tasarlanmışken, "Wilhelm Gustloff" ismiyle vaftiz etti. Bu geminin 30.1.1945'te Sovyetler'den kaçan 10.000'in üzerinde yolcusuyla batması, deniz yolculuğu tarihinin en büyük felâketi oldu.

77,2 Ponsard: François Ponsard (1814-1867) Fransız tiyatro yazarı. 1850'de tamamladığı trajedisi *Charlotte Corday* genellikle olumsuz karşılandı. Zaten genelde eserine edebiyat tarihinde fazla önem verilmez. 1855'te *Académie française* üyesi oldu.

77,10 Frankfurter: David Frankfurter (1909-1982), Avusturya-Macaristan'ın günümüzde Hırvatistan'a ait olan kısmında doğmuş Yahudi kökenli tıp öğrencisi. 1936'da Davos'ta, Nazilerin Yahudilere dönük fesatlarını protesto etmek üzere nasyonal sosyalist Gustloff'a (bkz. s. 76,19 ile ilgili not) suikast düzenleyince bir anda meşhur oldu. Frankfurter 1936 Aralık'ında 18 yıl hapse mahkûm edildi. 1945 Haziran'ında cezası dolmadan salıverildi ve İsviçre sınırları dışına sürüldü. Ülkeye giriş yasağı 1969'da kaldırıldı. O arada mesleğini İsrail'de icra etme olanağı bulmuştu.

77,32 "halı dişleyen": Klemperer bu sıfatla, bir efsanenin çekirdeğine temas ettiğini zannediyordu. Fischer-Hupe (s. 58) bunun ne kadar kesinlikten uzak olduğunu ortaya koyar. "Halı yiyen" Hitler efsanesi İngilizler ve Amerikalılar tarafından yayılmıştı. Muhtemelen Wilhelm Shirer'a (*Berlin Diary* ve *The Rise and Fall of the Third Reich*)¹ dayanır ve 1938 Eylül'ündeki Südet buhranı sırasında ortaya atılmıştır.

77,33 "çim yiyen Nebukadnezar": Eski Ahit'ten, dışlama ve aşağılamaya dair bir mecaz (Daniel, 4). Orada Babil Kralı II. Nebukadnezar'a (M.Ö. 605-562) rüyasında şöyle denir: "Krallığın elinden alınacak, insan cemaatinden kovulacaksın, yabanıl hayvanlar arasında kalacaksın; sığırlar gibi çim yedirecekler sana. (...) Aynı anda bu söz gerçek oldu."

78,4 "küçük evin sahibiydik hâlâ": Klempererler 1934'te Dresden-Dölzschchen'de kendi evlerine çıktılar; 1941'de burayı terk edip bir Yahudi Evi'ne taşınmaya mecbur oldular.

78,29 Kalix: Fischer-Hupe'ye göre (s. 352) Dresden-Dölzschchen'in NSDAP'li belediye başkanı. 1937 Ocak'ında bilinmeyen nedenlerle öldü.

78,29 Mutschmann: Martin Mutschmann (1879-1947), has antisemit, 1925'ten itibaren Saksonya eyalet başkanı, 1933'te Reich'in Valisi, 1935'te ilaveten Saksonya Başbakanı. NSDAP'nin taşradaki kralları arasında bilhassa sevilmeyen, yoz ve gaddar tiplerdendi. 1945 Ma-

1 Berlin Günlüğü ve Üçüncü Reich'in Yükselişi ve Düşüşü.

yısı'nda Sovyet birliklerinden kaçarken esir edildi, bilindiği kadarıyla ölüme mahkûm edildi.

79,15 *Leipzig'e hava saldırısı*: Leipzig'e ilk ağır hava saldırısı 4.12.1943 günü sabahı gerçekleşti.

82,17 *Zola*: Émile Zola (1840-1902), edebiyatta natüralizmin en önemli temsilcisi. Çoğu diziler oluşturan çok sayıda roman yazdı. Dreyfus Olayı denen vakada antisemit sağ kampa karşı tavır almasıyla da bilinir. (Yahudi Alfred Dreyfus haksız biçimde vatana ihanetle suçlanmıştı.) Zola 13.1.1898'de, sonraları çok zikredilen "J'accuse!" ("İt-ham ediyorum!") başlığıyla Cumhurbaşkanı'na hitap eden bir açık mektup yayımladı. Bunun üzerine kendi üzerine düşmanlık çekti. Fakat ölümünden altı yıl sonra solcu hükümet, Dreyfus Olayı'nda verdiği adalet mücadelesine de hürmetle, naaşını Pantheon'a¹ nakletti.

82,17 *Goncourt kardeşler*: Edmond de Goncourt (1822-1896) ve Jules de Goncourt (1830-1870), edebî milliyetçiliğin kurucusu Fransız yazarlar. Büyük kardeş, 1896'da, 1903'ten beri en önemli Fransızca edebiyat ödülünü veren Académie Goncourt'u kurdu.

82,18 *Toller*: Ernst Toller (1893-1939), Yahudi kökenli yazar ve devrimci. Birinci Dünya Savaşı'nda en ön cephede savaştı, 1916'da bedensel ve ruhsal çöküş yaşadı. (Gustav Landauer ve Erich Mühsam'la birlikte) Bavyera devriminde öncü rol oynadı; beş yıl hapse mahkûm oldu. Hapiste kaleme aldığı *Masse Mensch*² gibi önemli dışavurumcu yayınları vardır. 1933'te vatandaşlıktan çıkarıldı, İsviçre, İngiltere ve ABD'ye iltica etti, orada nasyonal sosyalizme karşı sıkı çalışmalar yaptı, 1939'da intihar etti.

Unruh: S. 36,21 ile ilgili nota bakın.

82,18 *Becher*: Johannes R. Becher (1891-1958) politikacı, Demokratik Almanya Cumhuriyeti milli marşının söz yazarı (1949). İntihar girişimli nedeniyle askere elverişsizdi. 1919'dan itibaren KPD'de³ yer aldı. 1925'te savaş karşıtı *Leviste oder Der einzig gerechte Krieg*⁴ romanını yazdı, bu nedenle "edebî yolla vatana ihanetle" suçlandı. 1932'de *Rote Fahne*'nin⁵ editörü oldu. 1933'te Prag, Zürih, Paris üzerinden

1 Eski Yunan'daki anlamı: Bütün tanrıların birliği. Paris'te şehrin koruyucu azizi adına yapılmış bir kiliseyken, Devrimden sonra büyük aydınların anıt mezarına dönüştü.

2 Kitle insan.

3 Kommunistische Partei Deutschlands: Almanya Komünist Partisi.

4 Leviste veya tek haklı savaş.

5 Kızıl Bayrak. KPD'nin yayın organı.

Moskova'ya iltica etti. 1945'ten sonra, Klemperer'in de bir rol oynadığı "Almanya'nın Demokratik Yeniden İnşası İçin Kültür Birliği"nin kurucularından ve başkanı oldu (bkz. s. 10,25 ile ilgili not). 1946'dan itibaren SED Merkez Komitesi üyesi, 1954-58 arası Demokratik Almanya Cumhuriyeti Kültür Bakanıydı.

82,25 *Johst*: Hanns Johst (1890-1978), tiyatro yazarı ve nasyonal sosyalist kültür işleri görevlisi. Dışavurumcuysen, Nazi egemenliğinin yukarıdan aşağı dayattığı ilk tiyatrocu oldu. En büyük başarısı, *Freikorps¹ Führer'i Schlageter'i anlattığı ve Hitler'e adadığı dramaydı*. Nasyonal sosyalist rejimde pek çok görev üstlendi, 1935-45 arasında Reich Yazarlar Odası başkanı sıfatıyla Alman kültür yaşamının tek sesli hale getirilmesine gönüllü katkıda bulundu. 1945'ten sonra edebi bir başarısı yoktur.

82,29 *Die Aktion*: Franz Pfemfert tarafından yayımlanan edebi-politik avangard dergi (1911-32). Edebiyat ve resimde dışavurumcu sanatçıların yanı sıra modern politik yazarların en önemli kâşiflerinden ve teşvikçilerindendi. Pfemfert karısıyla beraber "*Aktion* geceleri" ve "*Aktion* baloları" düzenlerdi. *Die Aktion* Alman dışavurumculuğunun ebesi olarak bilinir fakat Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra hızla önemsizleşmiştir.

Der Sturm: Herwarth Walden tarafından 1910-32 arasında Berlin'de çıkarılan, dışavurumculuk açısından önem taşıyan dergi. Katkıda bulunanlar arasında çok sayıda ünlü yazar vardı (Knut Hamsun'dan Karl Kraus'a). Dergi etrafında "*Sturm* geceleri" düzenleyen bir "*Sturm* çevresi" oluşmuştu.

82,31 *Café des Westens*: [Batı'nın Kafe'si] "Megalomani Kafe'si" ismiyle de bilinir. 1898-1915 arasında Berlin'in entelektüel ve sanatsal merkezi, dışavurumcu hareketin odak noktasıydı. *Der Sturm* ve *Der Aktion* gibi dışavurumcu dergilerin kuruluş fikirleri burada oluştu.

82,33 *Café Stephanie*: Münih'te, Berlin'deki *Café des Westens*'le mukayese edilebilir sanatçı lokali, tıpkı onun gibi "Megalomani Kafe'si" ismiyle de bilinir. Müdavimleri arasında Erich Mühsam, Ernst Toller, Frank Wedekind, Paul Klee, Johannes R. Becher de yer alıyordu.

83,1 1912 seçimi geces: 12.1.1912'deki, Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki son seçimler olan Reichstag seçimlerinde sosyal demokratlar 4,2 milyon oyla (% 34,8) en büyük başarılarını elde ettiler (artış oranı % 25 idi). SPD böylece Reichstag'taki en kuvvetli parti oldu.

83,12 SS: NSDAP'nin 1925'te Hitler'in kişisel koruması için kurulan

1 Almanya'da Birinci Dünya Savaşı'ndaki yenilginin kabulüne ve yeni cumhuriyetin inşasına direnmek üzere örgütlenen milliyetçi paramiliter güçler.

özel örgütü *Schutzstaffel* [Koruma Kıtası] SA'ya tabi idi. 1929'da yönetimine Heinrich Himmler'in gelmesiyle esaslı bir dönüşüm geçirdi ve iktidarı arttı. 1933/34'te bütün vilayetlerde siyasi polisin yönetimini üstlendi. 1934 Haziran'ında başkalarının yanı sıra [bazı] SA'cılarının tasfiyesi hareketine dahil olması, paramiliter örgüt olarak özerk bir statü kazanmasını sağladı, böylece SA'yla rekabetinde zafere ulaşmış oldu. O andan itibaren toplama kamplarının, keza bütün imha kamplarının tek başına sorumluluğunu üstlendi. 1939'da Reich Güvenlik Üst Makamı (SS'in Güvenlik Dairesi örgütsel olarak Gestapo ve Cinayet Masası'yla birleştirilmişti), SS'in on iki ana dairesinden oluşuyordu (bunlar nasyonal sosyalist ideolojinin temel esaslarının hayata geçirilmesinden, "seçilim" ve "kökünü kurutma" işinden, Yahudi soykırım ve cinayetlerinden sorumludurlar). Savaşın başlamasıyla birlikte, sayısız savaş suçundan sorumlu olan Waffen-SS [Muharip SS] kuruldu (bunlar SS ihtiyat birlikleri ile SS Kurukafa birliklerinin silahlı birleşiminden oluşuyordu). Himmler, saf ırktan efendi insanın seçkin tarikatı olmanın bilinci taşımasını hedefleyerek geliştirdiği SS'yle birlikte "Holocaust'un mimarı" olarak bilinir. Nürnberg'deki askerî mahkeme SS'i cinai bir örgüt olarak belirlemiştir.

83,16 SA: Bkz. s. 11,31 ile ilgili not.

83,27 *Alman runik harfleri*: Milli-halkçı hareketin bir mensubu (Guido von List) [19./20.] yüzyıl dönümünde yeni bir runik alfabe icat etti, Runik "S" harfini çok sayıda anlamla bağlanılandırıyordu; bunlar arasında "sal ve sig" de vardı, yani "*Heil ve Sieg*".¹ Himmler'in runik alfabe uzmanları gerçi bu alfabeyi reddediyorlardı fakat *Sieg*-runiği nasyonal sosyalist rejimde kendini kabul ettirdi. Tek *Sieg*-runiği Alman [Nazi] gençlik hareketinin, çift *Sieg*-runiği 1929'dan sonra SS'in sembolü oldu. Nasyonal sosyalist ideolojinin bugün hâlâ en kuvvetli sembolik ifadesi gamalı haçın yanı sıra Tek *Sieg*-runiğidir. Kullanılması suçtur.

84,8 *siyah flama*: Milli-halkçı ve Alman birliği yanlısı gençliğin siyah flamaları, nasyonal sosyalistlerin iktidara gelmesinden hemen sonra bu örgütlerin fesholmalarıyla birlikte ortadan kayboldular. Ondan sonra yalnız SS ve [Nazilerin] Alman gençlik hareketince kullanıldılar.

84,19 *Guillaume Apollinaire*: 20. yüzyılın ilk çeyreğinin önemli şairinin mahlası. İtalya-Polonya kökenli Fransız; asıl ismi Wilhelm Apollinaris de Kostrowitsky (1880-1918). Pablo Picasso ve Henri Rousseau gibi ressamlarla ahabtı. "Kaligramlar" adıyla edebiyat tarihine geçen, Klemperer'in tasvir ettiği imge-nazmın mucididir.

1 Yaşa/Varol ve zafer.

86,12 güneş tekerleğinin, gamalı haçın bir parçası: Dünya çapında değişik kültürler tarafından (öncelikle Hintliler, Çinliler, Keltler) kullanılan binlerce yıllık dinsel sembol. 19. ve 20. yüzyılda Batı kültür çevrelerinde yeniden kullanıma girdi, Almanya'da özellikle gençlik hareketinin (Wandervogel)¹ ve milli-halkçıların ilgisini çekti (bunlar arasından Guido von List 1910'da gamalı haçı Cermen runik işareti ve Aryen bilgeliliğinin sembolü olarak tanımladı). İşaret politik anlamını 1919 karşı-devriminden sonra kazandı. Hitler işarete dair geliştirilen yorumlarla ilgilenmedi. Onun gamalı haçı seçmesinde, propaganda açısından kullanışlılığı belirleyiciydi. Gamalı haç NSDAP'nin ve nasyonal sosyalizmin egemenliğinin her yerde hazır ve nazır bulunan merkezî sembolü oldu. Kırmızı zemin üzerinde beyaz bir çemberin içine dik oturtulmuş gamalı haç tasarımı, kendi anlatımına bakılırsa Hitler'in buluşudur (bkz. *Kavgam*).

86,21 Montaigne: *Que sais-je*: Michel de Montaigne (1533-1592), Fransız filozof. Önyargıdan arınmış liberal düşünme tarzıyla tüm dünyada çok sayıda filozof ve yazar üzerinde büyük etkisi oldu, bunlar arasında Voltaire ve Nietzsche de vardır. Eski dogmalara karşı kuşkucu tutumuyla, sanatsal biçim olarak denemeyi geliştirdi (1580'den itibaren *Essais*'i yayımladı). Kuşku duynaya dayanan tutumundan hareketle hakikate ve idrake yaklaşımaya dönük bu edebi "denemeleri" Montaigne'in temel sorusu "*Que sais-je?*" ("Ne biliyorum?") ile karakterize eden Klemperer, aynı soruyu kendine de yöneltiyordu.

86,22 Renan: Ernest Renan (1823-1892) Fransız din tarihçisi. İncil'in ifadelerinin tarihsel açıdan delillendirilebilirliğine dair kuşkularını dile getiren ve 1863'ten itibaren çok sayıda baskı yapan temel eseri *İsa'nın Yaşamı*, yoğun eleştiriyle karşılaştı. Hatta geçici olarak profesörlüğü iptal edildi fakat bir yıl sonra (1878) *Académie française*'e seçildi. "Samiler" hakkında küçümseyici değerlendirmeleri birçok yerden tepki gördü; kavram tarihi açısından, eleştirel anlamıyla "antisemit" kelimesi de ilkin o arada kullanıldı. Renan, 1870'ten sonra gelişen ırkçı antsemitizmi reddetmiştir.

88,26 Tito: Yugoslav komünist önderi ve politikacı Josip Broz'un (1892-1980), 1934'te sürgündeki Yugoslavya Komünist Partisi'nin (YKP) politbürosuna seçildiğinde ve yeraltında faaliyete başladığında aldığı kod adı. 1937'de Moskova'da YKP Genel Sekreterliğine getirildi. 1941'de Yugoslavya'ya ve Sovyetler Birliği'ne saldırı başladıktan sonra Alman ve İtalyan işgalcilere karşı verilen partizan savaşının ön-

1 Bkz. Aşağıda, s. 91,27 ile ilgili not.

- de gelen şahsiyeti oldu. 29.2.1945'te yeni Yugoslavya'nın başbakanı, 1953'te devlet başkanı seçildi, 1955'te Sovyet-Yugoslav ihtilafından sonra bloksuz devletler grubunun saygın bir öncüsü ve temsilcisiydi, 1963'te ömür boyu devlet başkanı oldu. Ölümü üzerine düzenlenen devlet törenine çok sayıda devlet ve hükümet başkanı katıldı.
- 88,26 *Chamberlain*: Arthur Neville Chamberlain (1869-1940), Britanyalı politikacı. İsmi bugüne kadar *Appeasement* (yatıştırma) politikasıyla özdeşleştirilerek olumsuz anılır. 1938 Eylül'ünde Başbakan sıfatıyla (1937-1940), Hitler'in Südet bölgesini ilhakına cevaz veren Münih Anlaşması'nın baş savunucusu idi. Demokratik bir küçük devletin diktatörlük Almanya'sına feda edilmesi pahasına bile olsa, her koşulda bir savaşı engellemek istiyordu. Bugün dünya çapında eleştirilen bir yanılıydı bu.
- 88,27 *Churchill*: Winston Churchill (1874-1965), soylu sınıftan gelen önemli Britanyalı politikacı. 60 yılı aşan meslekî kariyeri boyunca çok sayıda üst düzey hükümet makamında oturdu, iki defa Başbakanlık yaptı (1940-45 ve 1951-55). Ölümünden sonra, Hitler'in büyük rakibi olarak değerlendirilmiştir; onun niyetlerini erken bir aşamada neredeyse tek başına fark etmiş ve ona karşı başından itibaren en büyük kararlılıkla mücadele etmişti. 1953'te, İkinci Dünya Savaşı tarihine ilişkin büyük anlatısıyla Nobel edebiyat ödülünü aldı.
- Roosevelt*: Franklin Delano Roosevelt (1882-1945), Amerika Birleşik Devletleri'nin 32. Başkanı (1933-45). Demokrat. *New Deal* [Yeni Sözleşme] ekonomi ve sosyal politikasıyla işsizliği alt etti. Dış politika da ABD'nin (Aralık 1941'de) savaşa girmesinden de önce müttefikleri destekledi, 1945'te Birleşmiş Milletler'in kuruluşunda önemli rol oynadı.
- 88,28 *Rathenau*: Walther Rathenau (1867-1922), sanayici, politikacı, 1899'dan itibaren ekonomide (öncelikle AEG'de) önemli bir mevki edindi. Modern tipte bir yöneticiydi, sınai modernleşmeye dair öncü tasarımları vardı. Çok sayıda etkili kitap yazdı. Alman Demokratik Partisi'nin (*Deutsche Demokratische Partei* - DDP) kurucularından. 1921'de yeniden inşa bakanı, 1922'de dışişleri bakanı oldu. 1922 Nisan'ında Şovyetler Birliği'yle uzlaşarak Rapallo Antlaşması'nı imzaladı. 1922 Haziran'ında illegal "Consul Örgütü" mensuplarınca (bkz. s. 45,26 ile ilgili not) katledildi.
- 88,29 *Heine*: Heinrich Heine (1797-1856), Yahudi kökenli gazeteci ve romantizmin ünlü şairi. 1825'te Protestanlığa ihtida etti, çok geçmeden bundan pişman oldu. Şiiri dünya çapında tanındı, keskin dilinden Avrupa çapında korkuldu. Anavatanı Almanya'yı hem seviyor

- hem ondan şüphe duyuyor, Almanya'da dışlandığını hissediyordu. Prusya sansüründen bıkarak 1831'de Paris'e gitti. Politik uzak görüşlülüğüne çok değinilmiştir, örneğin 1823'te *Almansor*'daki sözleri: "Sadece prelüddür bu, kitap yaktıkları yerde/ insanları da yakarlar sonunda." 1933'te onun kitapları yakılmıştır. Belki, Fischer-Hupe'nin Wart'a atıfla tahmin ettiği gibi (s. 341), Klemperer'in *LTT*sine bir "Prelüd"le başlamasının bir nedeni de budur (s. 27).
- 88,27-29 *ironik tımak işaretleri... basılı LTT'de de... vardılar*: Bu işaretler Klemperer'in varsayımının aksine ancak 19. yüzyılda kullanıma girmişti. Bu işaretlerin Klemperer'deki sorunsallığına dair bkz. Fischer-Hupe, s. 318 vd.
- 91,16 *Büyük İngiliz Devrimi*: "*Glorious Revolution*" (1688-89) [Muhteşem/Şanlı Devrim] kralcı mutlakiyetçiliğin yenilgisi ve parlamenter hükümet sisteminin temel olarak "*Bill of Rights*"ın [Haklar Bildirgesi] kabul ettirilmesi anlamına geliyordu. Devletin hükümrani artık kral değil, parlamento olacaktı.
- 91,16 *Püritenizm*: İngiltere ve İskoçya'da 16. yüzyıldan 18. yüzyıla uzanan reform hareketi. 1563 tarihli *Puritan Articles of Convocation*¹ (isim buradan gelir) metni, öncelikle kilisenin törensel ve ahlaki açıdan yenilenmesini, yani somut olarak Katolik öğretilerden koparak Kalvinist öğretiyi benimsemesini talep ediyordu. Ama bunlar ikincil düzlemde politik taleplerle de bağlantılıydı.
- 91,19 *Büyük Fransız Devrimi*: Bu devrim (1789-99) mutlakiyetçiliği bertaraf etti ve İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi ile, günümüzün demokrasi anlayışına damgasını vuran yeni bir iktidar ve toplum düzeni kurdu.
- 91,26 *Wagner kültürü*: Bunu yaratan, Richard Wagner'in (1813-1883) du-lu Cosima'dır. Liszt ailesinin kızıydı, Bülow'dan boşanmıştı. Bu kültür tam 50 yıl boyunca sürdü. Mukaddes emanetin koruyucusu sıfatını kullanarak, 1933'ten çok önce, Wagner cemaatini antisemitist doktrinle aşıladı. Klemperer, Wagner modasının, Cermen ön isimlere atıfta bulunan bu kültürle ilgili yanını konu ediyor.
- 91,27 *Wandervogel gençlik hareketi*: Gençliğin kendisinden çıkan anti-burjuva gençlik kültürü. Örgütsel başlangıcı ve ivmesi 1901'de Steglitz'te (bugün Berlin-Steglitz) Wandervogel² derneğinin kuruluşuna dayanır. Hedefleri, şehir hayatını reddederek romantik doğa gezileri yapmak, kamp ateşinde şarkılar söylemekti. İlerleyen şehirleşme-

1 Ruhban Meclisi'nin Püriten Program Bildirgesi.

2 Kelime anlamıyla "gezin kuşlar"

nin büyüyen sorunlarına sosyal-romantik bir cevap getirmekteydiler. “Wandervogel” gençlik hareketinin en önemli derneği sayılır; kilise ve partiler gibi birçok büyük örgütün gençlik derneğini etkilemiştir. Birinci Dünya Savaşı’nda onun yerini, Wandervogel geleneğini sürdüren Birlikçi Gençliğin izci hareketi aldı. 1933’te gençlik birliklerinin çoğu Hitler Gençliği’ne katıldılar ya da yasaklandılar veya yeraltına indiler. Ama şarkıları kısmen kaldı.

91,31 *Nazi Gençliğinin Führer’i Baldur ismini alıyorsa...*: Baldur von Schirach (1907-1974). O kendine bu ismi koymuş değildi, varlıklı bir Amerikalı olan annesi onu bu Cermen tanrısının ismiyle vaf-tiz ettirmişti. Hitler Gençliği’nin şarkısı olan “Dalgalandan bayrağımız yol gösteriyor bize”nin müellifi. Nasyonal sosyalist gençliğin idolü. Hitler Gençliği’nde 6 milyon gencin yer aldığı emsalsiz bir kitle örgütü yarattı. Onları mücadele, sadakat, fedakârca ölüm ve “Führer”e iman yolunda eğitti. 1928’de Nasyonal Sosyalist Alman Öğrenci Birliği Führer’i, 1931’de NSDAP Reich Gençlik Führer’i, 1940’ta Reich’in Viyana Valisi oldu. Avusturya Yahudilerinin tehcirinin sorumluluğunu taşır.

9211 *Illustrierte Beobachter*: NSDAP’nin Münih’teki partiye ait Eher Yayınevi tarafından haftalık yayımlanan dergisi (1926-45).

92,14 *Völkische Beobachter*: 1920’den itibaren NSDAP’nin nasyonal sosyalist ideolojiyi yaymaya dönük mücadele yayını. Yayın yönetmeni 1923’te Dietrich Eckart, 1923-28 arasında Alfred Rosenberg, 1938’den sonra Wilhelm Weiß idi. Gazete her gün NSDAP’nin yayınevi Franz Eher Verlag tarafından çıkarılıyordu ve ilk aldıklarında 8.000 olan tirajı 1944’te 1,7 milyona kadar yükselmişti.

92,16 *Grillparzer sahnesi*: Franz Grillparzer (1791-1872), Avusturyalı tiyatro yazarı. Mart devrimi öncesinde sansürden muzdaripti. Masal draması *Der Traum ein Leben*’in¹ prömiyeri 1840’ta, dramaturg olarak çalıştığı Viyana Burg tiyatrosunda yapıldı. Milliyetçi hareketlere dönük kuşkularını çok zikredilen ve Üçüncü Reich’in kehaneti sayılabilecek “İnsanîyetten/ Milliyet yoluyla/ Vahşete” sloganında özetledi. Yaşlılığında çok takdir gördü, örneğin 1859’da Leipzig Üniversitesi’nin fahri doktora unvanı, 1864’te Viyana’nın onursal hemşerilik beratı verildi.

93,22 *Judas Makkabaeus*: Händel’in en popüler oratoryosudur. 1940’taki ilk temsili epey cesaret istiyordu zira odağında şanlı bir İsrailli muzafer kahraman vardı. Ayrıca bkz. 23.9.1940 tarihli günlük.

- 93,24 *The Chronicle of Aaron Kane*: Frederick Wright'ın 1936'da New York'ta yayımlanan eseri. Klemperer'in andığı çeviri 1939'da Potsdam'da Rütten&Loening Yayınevi'nce *Kaptan Kane'in Günlüğü*. New England'dan bir Roman ismiyle yayımlandı.
- 93,25 *Anton Bettelheim*: (1851-1930) Avusturyalı edebiyat bilimci (Biyografi Yıllıkları ve Alman Nekrolog'unun yayıncısı, 1887-1917), yenilikçi yaklaşımla ele alınmış çok sayıda biyografinin yazarı – bunlar arasında 1886'da çıkan Beaumarchais biyografisi de vardır.
- 93,31 *Sevgili Oğullar*: Klemperer'in ismini unuttuğu bu romanın yazarı, İngiliz Howard Spring idi (1889-1965). 1919'da *Manchester Guardian*'ın muhabiri olarak, İrlandalıların İngiltere'ye karşı bağımsızlık mücadelesinden haberler yazmak üzere İrlanda'ya gitti. Burada edindiği izlenimlerini başarılı toplumsal eleştirel romanı *My Son! My Son!*¹ aktardı. Romanın ilk başlığı *O Absalom*'du. Almanca çevirisiyle beraber filmi de yapılmıştır.
- 93,35 “bir Hertz”: Bir saniyedeki salınım sayısını ifade eden frekans ölçü birimi. İsim Yahudi bir aileden gelen fizikçi Heinrich Rudolf Hertz'e (1857-1894) dayanır. Hertz “elektroteknikğin babası” olarak tanınır.
- 94,10 *sarı Yahudi yıldızı*: Yenilen Polonya Yahudileri için 1939 Eylül'ünden, Almanya ve işgal ettiği bölgelerdeki Yahudiler için 1941 Eylül'ünden itibaren zorunlu kimlik işareti. Bir polis nizamnamesi, Nürnberg kanunlarına göre Yahudi olarak tanımlanan (bkz. s. 188,8 ile ilgili not) herkesi altı yaşından itibaren bu yükümlülüğe tabi tutmuştu. Melezler ve imtiyazlı denen karışık evliliklerdeki Yahudi eşler, Yahudi erkeğin çocuksuz olması durumu haricinde, bu uygulamadan hariç tutulmuşlardı. Çocuksuz olması halinde bu yükümlülük Yahudi erkeği de bağlıyordu. Sarı yıldız, Avrupa'nın birçok bölgesinde Yahudilerin işaret taşımaya zorlandıkları Ortaçağ'ın antisemitist geleneklerinin canlandırılması anlamına geliyordu. Nasyonal sosyalist rejimde Yahudi yıldızının uygulamaya konması, sistematik imhaya varacak olan dışlama ve suçlandırma önlemlerinde bir dönüm noktasını belirler. Bkz. XXV. Bölüm, “Yıldız”
- 94,25 *müzisyen yeğenim*: Kastedilen, yönetmen ve besteci Otto Klemperer'dir (1885-1973). 1927'de Berlin Kroll Operası'nın yöneticisi oldu, 1933'te iltica etti, Los Angeles Filarmoni Orkestrası'nın yöneticiliğini yaptı, 1955'te Londra Filarmoni Orkestrası'nın şefliğine getirildi.
- 94,28 *Troçki*: Lev Davidoviç Troçki (1879-1940), asıl ismi Leib Bronstein, Ukrayna Yahudisi, Rus devrimci. Sürgün edildi, ironik bir biçim-

1 Oğlum, oğlum..

de kapatıldığı hapishanenin başgardiyanının ismini aldı, 1902'de oradan kaçtı. Onun ismiyle anılan Troçkizm, Ortodoks Marksizm-Leninizm'den sapan bir politik yönelimdir. Troçki Rus devriminde önemli rol oynadı. Kızılordu'nun kurucusudur. 1918-22 arasında birçok halk komiserliğinin yönetimini üstlendi. 1919-22 arasında Stalin'le girdiği iktidar mücadelesini kaybetti. 1929-40 arasında ilticadaydı, Stalin'in talimatıyla öldürüldü.

Litvinov: Maksim Maksimoviç Litvinov (1876-1951), asıl ismi Meir Wallach-Finkelstein, Rus Yahudisi. 1905-1918 arasında Bolşevik hareketin silah ve para tedarikçisiydi. 1930-39 döneminde Dışişleri Halk Komiserliği yaptı. 1941-43'te Washington'ta Büyükelçi idi.

94,30 **Laguardia:** Fiorello La Guardia (1882-1947), 1934-45 döneminde New York'un popüler Cumhuriyetçi belediye başkanı olarak kapsamlı bir reform programını başarıyla uyguladı.

95,8 **Karl Emil Franzos:** (1848-1904) Avusturyalı yazar. Mensup bulunduğu Yahudi aile Lothringen'de iken [Lorraine] Levert ismini taşıyordu, ancak 18. yüzyılın ortasında (bugün Ukrayna'ya ait bulunan) Galiçya'da Franzos ismini almaya zorlandı. Etkileyici gezi izlenimleri çok sevildi, Klemperer'in andığı *Yarı Asya'dan* kitabı 1870'li yıllardan itibaren pek çok baskı yaptı. Başka anlatıları da Doğu Avrupa Yahudiliğine ayna tutar. Ayrıca Georg Büchner'in ilk basımlarından birini yayına hazırlamıştı. Yahudilerle Almanlar arasında üstlendiği aracılık işlevi, 19. yüzyıl sonlarında, bu arada Berlin'de ikamet eden yazarı giderek antisemit saldırılara maruz bıraktı.

95,10 **II. Joseph'in talimatı:** 13.10.1781 tarihli sözde hoşgörü beratıyla Kayzer II. Joseph (1741-1790) Aydınlanmacı bir adımla Katolik tekelini kırarak Protestanlara ve Yahudilere ibadet hürriyeti tanıdı ("Josephcilik"). Yahudiler böylelikle özgürleşmiş olmadılar. Tahammül gösterilen ve alay edilen madunlar olmakta berdevamdılar. Bu durum, Klemperer'in burada bahsettiği 1787 tarihli talimatın Yahudileri belirli ve çok defa gülünç isimler almaya mecbur bırakan uygulamasında da kendini gösterir. II. Joseph'in radikal reform girişimi (başka şeylerin yanı sıra, dünyada ölüm cezasını kaldıran ilk hükümdar olmuş ve serfligi ilga etmişti) eski seçkinlerin büyüyen direnişine takılmıştır.

95,21 **Walter von der Vogelweide:** Walter von der Vogelweide (yaklaşık 1170-1230), yüksek Ortaçağ Alman edebiyatının en önemli şairi. Aşk şarkıları yanında ahlaki, dinsel ve politik izleklerde deyişler nazmetti.

95,22 **Wolfram von Eschenbach:** (yaklaşık 1170/80-1220), Ortaçağ Alman edebiyatının en önemli epik yazarı. Nazım romanları *Parsifal* ve

Willehalm, Hristiyan Garbin yanında pagan-Oryantalist bir dünyaya da bakarlar. Onun ismiyle kalmış birkaç aşk şarkısı da vardır.

95,29 Yahudi Evi: Bkz. s. 16,16 ile ilgili not.

96,15 Siyonistler: Bkz. XXIX. Bölüm, "Siyon".

96,30 Soy araştırması: Özellikle Arılığı delillendirmeye dönük akrabalık araştırmalarıyla ilgili Nazi tabiri. 1.4.1933 tarihli "Meslek memurluğunun yeniden ihdası için kanun"a tabi bulunanların bir ırkbilgisel köken kanıtı sunması gerekiyordu. 1935 Eylül'ünde çıkan Nürnberg kanunlarıyla, evlenmek, Reich vatandaşlığını edinmek ve meslek icra edebilmek için Ari kökenden olduğunu kanıtlama zorunluluğu konunca, bu daha da fazla önem kazandı. NSDAP üyeleri, çiftlik hanesi reisleri, yazarlar ve üniversite bitirenlerin 1800 yılına dek uzanan bir "büyük köken delili" sunmaları gerekiyordu. Arılık delili, Reich Soy Araştırma Dairesi'nce düzenleniyordu (1940'tan itibaren Reich Soy Dairesi). Milli-Halkçılar daha 19. yüzyılda "aile" yerine eski "soy" kavramını, "jenealoji" terimi yerine de "soy araştırması" kavramını kullanmaya başlamışlardı.

97,28 Yahudi Evi: Bkz. s. 16,16 ile ilgili not.

98,8 "Münih, Hareket'in şehri": Hitler 1935'te NSDAP'nin kuruluş yeri ve merkezi olan Bavyera eyalet başkentine "Hareket'in şehri" şeref unvanını verdi.

98,8 "Nürnberg, parti kongreleri şehri": 1933 yılında Hitler Nürnberg'i "parti kongreleri şehri" ilan etti, resmî tayin ise 1936'da gerçekleşti. Orada 1927'den 1938'e dek her yıl Eylül'de düzenlenen, milyonlarca kişinin katıldığı büyük propaganda törenleri için Albert Speer (1905-1981) dev inşaat projeleri geliştirdi (bkz. s. 240,21 ile ilgili not).

98,11 "Geleneg'in Gau'su": Geleneg'in Gau'su unvanını 1930'dan 1945'e kadar koruyan Münih ve Yukarı Bavyera'nın özel konumu, nasyonal sosyalist hareketin başladığı yer olmasından kaynaklanıyordu.

98,13 "Gau": NSDAP'nin bölgesel örgütlenme yapısının Gau'lara bölünmesi 1925'te Hitler'in talimatıyla gerçekleşti. Ülke son olarak 42 Gau'ya ayrıldı. 19. yüzyıl tarihselciliğine dayanan "Gau" kavramı, Cermenlerin kabile ve coğrafyayla tanımlanan yerleşim alanını ifade ediyordu.

98,15 "Warthe Gau'su": Polonya'ya saldırının ardından Posen askeri bölgesi (1918'den önce Prusya'nın Posen eyaleti olan bölge) Alman Reich'ına dahil edildi. 1939 Ekim'inde konan "Posen Reich Gau'su"tanımı 1940 Ocak'ında "Wartheland Reich Gau'su" diye değiştirildi, kısaca "Warthe Gau'su" da deniyordu.

98,25 Litzmannstadt Gettosu: 1940 Şubat'ında Yahudiler için zorunlu

ikamet alanı olarak kuruldu, 19. 1. 1945'te Kızılordu tarafından kurtarıldı. Litzmannstadt Gettosu (Polonya'nın Lodz şehrine 1940-45 arasında Alman Generali Litzmann'ın ismi verilmişti), Varşova ve Krakov'la beraber nasyonal sosyalist rejimin en büyük gettoları arasındadır. Gayrı insani yaşam koşullarının hüküm sürdüğü gettonun yönetimini üstlenen Yahudi Konseyi'nin haftalık tehcir listeleri hazırlaması gerekiyordu. Gettolar çok defa imha kamplarına giden yolda ara istasyondular. Gettolaştırma, imha politikasının ilk basamağıydı.

98,26 *Theresienstadt*: 1941 Kasım'ında kuruldu, Uluslararası Kızıl Haç'ın müdahalesiyle Şubat-Nisan 1945 arasında kısmen kurtarıldı, 8.5.1945'te Sovyet birlikleri buraya girdi. Theresienstadt Gettosu (yanında aynı ismi taşıyan toplama kampı bulunuyordu) nasyonal sosyalist rejime "numune" ve "yaşlı gettosu" olarak de hizmet etti. Bu özel konumuna bağlı olarak yaşam koşulları diğerlerine kıyasla nispeten elverişli ama yine de tasavvur edilemeyecek kadar korkunçtu. Mahpuslar arasında bütün Avrupa'dan binlerce çocuk ve çok sayıda yaşlı Yahudi bulunuyordu, aralarında ünlüler de vardı. 1943 sonbaharında Danimarka hükümeti Uluslararası Kızıl Haç'tan gettonun denetlenmesini talep edince, burada emsalsiz siniklikte bir "güzelleştirme operasyonu" yürütüldü, dahası aynı derecede sahtekâr bir propaganda filmi çekildi.

Buchenwald: 1937 Haziran'ında kuruldu, 11.4.1945'te ABD ordusunca kurtarıldı. Weimar yakınlarındaki bu toplama kampı yaklaşık 250.000 mahpusuyla Reich sınırları içindeki en büyüklerden biriydi ve önce politik hasımlar ve asosyaller, eşcinseller, Yahudiler vb. dışlanmış toplumsal gruplar için çalışma kampı hizmeti görüyordu. İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra, işgal edilen ülkelerden mahpuslar buraya getirildi.

Auschwitz: Krakov'a yaklaşık 60 kilometre uzaklıktaki Auschwitz-Birkenau toplama ve imha kampı, nasyonal sosyalist rejimin en büyük kampıydı. İsmi nasyonal sosyalizmin bütün hasımlarını "yok etmesinin" simgesi, özellikle de altı milyona yakın Yahudiye uygulanan soykırımın sembolüdür. Toplamda Aucshwitz'e tüm Avrupa'dan 1,3 milyon insan nakledildi. Bunların yaklaşık 1,1 milyonu katledildi, bunların tahminen bir milyonu Yahudi idi. 1940 Haziran'ında kurulan, 1941'de birisi IG Farben tröstüne ait olmak üzere iki ilave kampla genişletilen toplama kampı 27.1.1945'te Kızılordu tarafından kurtarıldı. Bugün bu tarih dünya çapında anma günüdür. Orada kurulan müze ve anma yeri UNESCO tarafından dünya kültür mirasına dahil edilmiştir.

98,29 *Hellerberg Yahudi kampı*: 1942 Kasım başında NSDAP'nin ve Ze-

iss-Ikon işletmesinin temsilcileri ile Dresden Gestapo'su Yahudiler raportörü Henry Schmidt, Dresden'de kalmış 500 kadar Yahudinin 300'ünün Hellerberg Yahudi kampına naklini kararlaştırdılar. Böylece, ilkbahar için öngörülen tehcirlerinden önce Zeiss-Ikon işletmesinin bir askerî sanayi tesisi olan Goehle fabrikasında çalışabileceklerdi. 23 ve 24.11.1942'de kampın Gestapo şefi tarafından bizzat denetlenen kuruluşunu gösteren, Zeiss-Ikon işletme fotoğrafçısı Erich Höhne'nin çektiği bir belgesel film vardır. Dresdenli Yahudiler orada insan onuruna yaraşmayan koşullarda yaşadılar. 1943 Mart'ında Auschwitz'e nakledildiler, orada onun dışında hepsi katledildi. 1987 Eylül'ünde Schmidt başka sorumlulukları yanında Yahudilerin toplama kampına sevindeki kanıtlanmış katkısı nedeniyle ömür boyu hapis cezasına çarptırıldı (ayrıca bkz. s. 209).

99,14 *Dresden'in imhası*: Bkz. s. 61,10 ile ilgili not, ayrıca s. 290.

100,3 *Kleinpeter*: Bkz. *Gnlk.*, 27.3.1945.

101,2 *Kömür arakçısı*: Enerji israfına karşı herhalde günümüze kadarki en büyük propaganda eyleminin sembolü. Elinde veya sırtında çuvalıyla kömür çalmakta olan adam karikatürü, 1942 kışından itibaren, kıtlaşan yakıt kaynaklarının israfına karşı ikaz işlevi gördü. Afişlerde, bildirilerde, kibrit kutularında, sinemada ve radyoda, her yerde hazır ve nazır oluşu, kömür arakçısını çabucak ve kalıcı biçimde milli asalak simgesi haline getirdi.

103,20 *Ovidius'un Dönüşümler'i*: Romalı şairin (M.Ö. 43 - M.S. 17 civarları) *Dönüşümler'e* dair mitolojik eseri, kapsamlı bir destanda (15 kitap) muazzam miktarda antik ve mitsel efsane malzemesini işler; her tekil anlatı (biçimsel ve içeriksel açıdan) dönüşüm ilkesi etrafında kurulmuştur. Tanrılar semasının ve dünyanın bir tür evrensel tarihi olarak, dünya edebiyatını olağanüstü etkilemiş bir eserdir.

104,10 *"Düşman da dinliyor"*: Savaşın başlamasıyla beraber özellikle bir dizi afişle kendini gösteren propaganda kampanyası. Sembolü, kağıda diyagonal olarak yansıtılan karikatürize bir gölge adamdı; bu adam, afişlerin telkinine bakılırsa insanların masum sohbetlerine kulak kabartıyordu. Bu görüntüye "Şşşt, düşman da dinliyor!" veya "Sohbetlerinize dikkat edin! Düşman da dinliyor!" yazısı eşlik ediyordu. Düşmanla kastedilen öncelikle "Yahudi" idi, savaşın ilerleyen safhalarında ise nasyonal sosyalist olmayan her Alman.

105,4 *Anatole France'ın ... "Bahçıvan Putois"*: Anatole France (1844-1924), esas ismi François Anatole Thibault, *Fin de siècle'in*¹ önem-

- li Fransız yazarı, Fransız Aydınlanma geleneğini sürdüren denemeci. 1921'de değişik onurlandırmaların ardından Nobel edebiyat ödülünü aldı. 1922'de Vatikan toplu eserlerini yasaklı kitaplar listesine ekledi. Anatole France muhafazakârlıktan komünizme doğru bir entelektüel dönüşüm geçirmişti. "Putois", onun *Uçan Tacir ve Başka Bazı Faydalı Anlatılar* derlemesindendir. *Penguenler Adası* ve *Tanrılar Susamışlardı* romanları daha önemlidir.
- 106,7 *Bushido*: Eski Japonya'da savaşçılar kastının (samuraylar), tüm halkın idealine dönüşen etik yaşam tavrı (öz disiplin ve ölümü hor görme). "Berlin Bushido'su" Klemperer'in birçok Berlinlinin cesur, eleştirel-mizahi tavrı için kullandığı kişisel mecazdır.
- 107,24 *Esperanto*: Uluslar arasında anlaşmayı kolaylaştırmak için 1887'de Ludwik Lejzer Zamenhof tarafından geliştirilmiş yapay dil.
- 107,35 *yalan Midas*'ı: Frigya'nın efsanevi kralı Midas, aptallığı ve tamahkârlığı sembolize eder. Antik dönemden kalma anekdotlara göre, Dionysos'tan, elini değdiği her şeyin altına dönüşmesini dilemişti. Mantıken yediği içtiği de altına dönüşünce, hırslı adam ölüm tehdidiyle karşı karşıya kalmıştır.
- 108,6 *HAPAG*: 1847'de kurulan "Hamburg-Amerikanische Packetfahrt Actien Gesellschaft",¹ o zamanlar dünyanın en büyük armatör-lük firmasıydı.
- 108,6 *Mitsou*: Sidonie-Gabrielle Colette'in (1873-1954), 1919'da *Mitsou, ou comment l'esprit vient aux filles* (Mitsou veya küçük kızların zihninde bir ışık nasıl yanar) ismiyle yayımlanan aşk romanı. 40'tan fazla roman yazan, varyetede çalışan ve faşist Vichy rejimiyle ilişkisi olan Fransız yazar, *Légion d'honneur* sahibi ve Académie Goncourt üyesiydi.
- 108,12 *BDM*: Bkz. s. 19,1 ile ilgili not.
- 108,21 "İşgir kampanyası": 1931 yazında başlatılan propaganda kampanyası. Berlin'de işçileri sendika-benzeri nasyonal sosyalist işletme hücreleri örgütlenmesine kazanmak üzere Goebbels'in yoğun katılımıyla yürütüldü.
- 110,25 *MG*: *Maschinengewehr*'in [makineli tüfek] kısaltması. 1865'te Richard Galting tarafından icat edilen bu tam otomatik hızlı ateşlemeli silahın savaşta kullanımı, strateji ve taktikte topyekûn bir değişimi dayattı. Birinci Dünya Savaşı'nda bütün bir kuşak, bu makineli tüfeklerin kurşun sağanağı altında can verdi, çünkü hâlâ eski taktikle hücum kalkmaları emrediliyordu. "Adam adama" çarpışma tarihe karıştı, askerlerin kitlesel olarak seri öldürümü başladı.

1 Hamburg-Amerika Paket Seyahat Anonim Şirketi.

HJ: *Hitler-Jugend*'in [Hitler Gençliği] kısaltması. NSDAP'nin üniformalı ve yaş gruplarına bölünmüş gençlik örgütlenmesi (14-18 yaş arası genç erkekler HJ'ye, 14-21 yaş arası genç kızlar BDM'ye). 1933'ten itibaren devletin gençlik örgütüne dönüştü, 1936 Aralık'ında çıkan HJ kanunuyla bu dönüşüm tamamlandı. Resmî hedefleri genç erkek ve kızların politik eğitimi ve beden terbiyesi idi. Gerek nasyonal sosyalist eğitimin "gençliğe gençlik önderlik eder" ilkesi, gerekse Nazi ideolojisinin en üst ilkesi olan "Führer'e iman ve itaat", burada büyük ölçüde uygulanıyordu.

DAF: *Deutsche Arbeitsfront* [Alman Emek Cephesi], 1938 yılı itibarıyla Robert Ley (1890-1945) yönetiminde 23 milyon üyeye nasyonal sosyalizmin en büyük kitle örgütü. Yüksek üye sayısının güvencelediği yüksek gelir öncelikle iktisadi girişimlerin finansmanını sağlıyordu (iskân projeleri, sigorta şirketleri, "Volkswagen" otomobil fabrikası, tersaneler vs.). Bunun yanında DAF'ın çok sayıda birimi vardı. Alman halkının hem çalışma hem boş zaman süresinde denetimini ve eğlenmesini hedefleyen "Neşeye Kuvvet" bunlardan biridir.

111,1 *Zehir:* Bkz. s. 25,30 ile ilgili not.

111,14 *İhbarlar:* İhbarla kastedilen, bir kişiyi etik açıdan telin eden bil-dirimdir. Nasyonal sosyalist rejimde Gestapo, polis veya partiye yapı-lan ihbarın, politik takibatı beraberinde getireceği bilinirdi.

112,16 "ırksal ayıp": Bkz. s. 15,28 ile ilgili not.

114,5 *İhtiyar Fritz:* "Büyük Friedrich" de denen Prusya Kralı II. Fried- rich (1712-1786). 15 muharebenin ve uzun savaşların (yedi yıl sava- şı) ağır tecrübeleri ve derinleşen üzüntüsü kralı etkiledi ve onun er- ken yaşlanmasına yol açtı ama o demir disipliniyle bunun da üste- sinden geldi. Din meselelerinde hoşgörölüydü ama Lessing'i ve onun insaniyetini hiç tanımamışçasına acımasız bir despot olarak hükmet- ti. Onun Sanssouci sarayındaki (başkalarının yanı sıra Voltaire'in de katıldığı) masa başı sohbetlerinde zamanın en ilginç yazar ve sanat- çılarından bazıları bir araya geldiler. Sonraki kuşaklar onu veya efsa- nesini kendi çıkarlarına göre kullanmışlardır. Üçüncü Reich'ta payı- na propaganda amacıyla kahramanlaştırılmak düştü. O ve maiyeti, söylevlerde ve filmlerde "Alman karakter kuvvetinin sembolü" ola- rak yüceltildiler.

115,1 *Kopernik sistemi:* Gezegenlerin güneşin etrafında döndüğü dünya imgesi, heliosentrik dünya imgesi de denir. Astonom Nikolaus Ko- pernikus (1473-1543) tarafından geliştirildi.

115,16 *Weimar Cumhuriyeti:* Almanya'nın ilk parlamenter yönetim sis- temi, lâkabını, kurucu meclisin ulusal tiyatro binasında toplandığı

- Weimar şehrinden aldı. Weimar Cumhuriyeti'nin (1919-33) kuruluşuna devrim ve Birinci Dünya Savaşı'nın sonuçları damgasını vurmuştur. Her ikisi de genç demokrasinin sırtına ağır yük bindirdiler. Bu cumhuriyetin çöküşü, ona karşı yürüttüğü mücadeleden çok oy kazanan nasyonal sosyalizmin eşzamanlı yükselişiyle bağlantılıdır.
- 116,17 *Kant*: Immanuel Kant (1724-1804), Alman Aydınlanmasının en önemli filozofu. Yeni eleştirel düşünme yaklaşımıyla olsun, ahlâkî talep önermeleriyle olsun (kategorik emir), büyük etki yarattı. Neredeyse her çağdaş felsefi tartışma aynı zamanda onun geliştirdiği düşünsel yapılarla bir hesaplaşmadır.
- 117,5 *Stefan George çevresi*: Stefan George (1868-1933), sembolizmin şairi. Çoğu sadık hayranları olan çevresinde Karl Wolfskehl, Ludwig Klages, Friedrich Gundolf ve Graf Schenk von Stauffenberg kardeşler de yer alıyordu. Hedeflerinden birisi, modernlikten felah bulmayı kadınlardan felah bulmaya benzer bir şey gibi vaaz ettiği *Das Reich*¹ adlı son şiir kitabında dile getirdiği gibi, bir yeni insanın yaratılmasıydı. Gerek bu çıkışı gerek daha sonraları etrafında çömezlerin topladığı safi önder şahsiyet olarak davranışı, nasyonal sosyalistlerin tasavvurlarına uyuyordu. Bu bakımdan, onu yeni sisteme eklemlenmek uygun olabilirdi. Nazilerin ona 1933'te Prusya Edebiyat Akademisi başkanlığını teklif ettikleri ama onun kabul etmediği söylenir. Goebbels gerçi George'un büyük adam olduğunu düşünüyor fakat onu kazanmak için bir gayrete girmiyordu, öteki nasyonal sosyalistlerse George çevresini seker veya "Yahudileşmiş" sayıyorlardı.
- 117,8 "*Barnum*": Bkz. s. 49,19 ile ilgili not.
- 117,8 "*Entelektüellik*": Nasyonal sosyalizmde bu kavram ve genel olarak "entelektüeller", genellikle aşağılayıcı biçimde ve antisemitist çağrışımlarla kullanılıyordu. Kavram Dreyfus skandalı sırasında demokrat, liberal kanat nezdinde olumlu bağlamda ortaya çıkmıştı.
- 117,25 *Rosenberg'in 20. Yüzyılın Mitosu*: Bkz. s. 22,24 ile ilgili not.
- 118,2 *Dwinger'in Kapp Darbesi romanı*: Edwin Erich Dwinger (1898-1981), milliyetçi, anti-komünist çoksatar yazarı, romanlarında genel olarak savaşı, özellikle cepheyi yüceltti. Üçüncü Reich'ta Reich kültür şenatörlüğüne atandı, Doğu cephesinden savaş haberleri yazdı, Henrich Himmler'in verdiği özel yetkiyle Waffen-SS üzerine bir senaryo kaleme aldı. Klemperer'in andığı roman 1939'da *Auf halbem Wege. Roman über die Freikorps 1920*² adıyla yayımlandı. Kapp

1 Ülke, krallık.

2 Yarı Yolda. 1920 Freikorps'unun Romanı.

Darbesi 1920'de elebaşları arasında Wolfgang Kapp (1858-1922) ve Walther von Lüttwitz'in (1859-1942) bulunduğu radikal sağcılarca Weimar Cumhuriyeti'ne karşı bir darbe teşebbüsüydü. İç savaşa benzer sonuçlar doğurdu, örneğin hükümet başkentten kaçmaya mecbur oldu.

119,31 *Münchener Neueste Nachrichten*: 1848'den 1945'e dek çıkan günlük gazete, bir ara Alman Reich'ının en yüksek tirajlı gazetesi idi. Nasyonal sosyalizmin iktidara gelmesinden sonra daha 1933 Mart'ında yayın yönetmeni ve iç politika servisi yöneticisi gözaltına alındı. O sıra Bavyera Siyasi Polisnin başında bulunan Heinrich Himmler, bir SS Führer'i olan Leo Friedrich Hausleiter'i Genel Müdür olarak atadı, onun giriştiği politik temizliğe yaklaşık 50 çalışan kurban gitti. Yetkili olarak getirdiği Giselherr Wirsing 1938'de gazetenin yazı işleri yöneticisi oldu. 1935'te Max Amann'ın partiye ait Eher Yayınevi gazete-yi devraldı. 1945 Nisan'ında yayını son buldu.

121,9 Oskar Walzel: (1864-1944) Avusturyalı edebiyat bilimci. Profesör olarak Bern, Dresden ve Bonn'da ders verdi, *Untersuchungen der neueren Sprach- und Literaturgeschichte*'yi¹ (1903), 1923'ten itibaren *Handbuch der Literaturwissenschaft*'i² yayımladı.

121,21 Arilik kanıtı: Bkz. s. 96,30 ile ilgili not.

124,1 Lessing: Bkz. s. 72,21 ile ilgili not.

124,15 Herder: Johann Gottfried Herder (1744-1803), Weimar klasisizminin en etkili yazar ve filozoflarından. *Auch eine Philosophie der Geschichte zur Bildung der Menschheit*³ (1774) başlıklı risalesiyle aydınlanma ve rasyonalizmle hesaplaşmanın kapısını açtı ve yeni bir tarih tasavvuruna zemin hazırladı. Kant'a (bkz. s. 116,17 ile ilgili not) ve Hegel'e benzer bir biçimde ilk yazılarında ırklara belirli özellikler atfetti, bu da onun modern ırkçılığın kaynağı olduğu varsayımına yol açtı (özellikle nasyonal sosyalizmde). Keza haksız biçimde "nasyonal sosyalizmi hazırlayan düşünürlerden" sayılmıştır (bkz. ayrıca s. 149 ve 157).

124,35 *Avusturya'nın Hitler Almanya'sına bağlanması*: Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avusturyalı politikacılar içinde bir çoğunluk, Alman-Avusturya Cumhuriyeti'nin Alman Reich'ına bağlanmasından yanaydı. Versailles (Almanya'yla ilgili) ve Saint Germain (Avusturya'yla ilgili) barış anlaşmalarında ilhak men edilmişti. Bunun üzerine ilhak çabaları yerel düzeye aktarıldı ve orada takibine girişildi. Bavyera Halk

1 Yeni Dil ve Edebiyat Tarihi İncelemeleri.

2 Edebiyat Bilimi El Kitabı.

3 İnsanlığın gelişmesi için bir de tarih felsefesi.

Partisi bunun özel bir takipçisiydi. Hitler Avusturya'nın ilhakına ilişkin niyetini daha *Kavgam* kitabında ortaya koymuştu. 1925'te dile getirdiği bu planı 1938 Mart'ında baskı ve şiddet uygulayarak gerçekleştirdi. 12.2.1938'de Avusturya Şansölyesi Kurt Schuschnigg'i Ober-salzburg'e (Hitler'in Berchtesgaden'deki özel meskeninin bulunduğu yer) ayağına getirterek Avusturya NSDAP'sine konan yasak kaldırılmazsa askerî müdahalede bulunmakla tehdit etti ve nasyonal sosyalist Arthur Seyß-Inquart'ın (1892-1946) içişleri bakanlığına getirilmesi talebinde bulundu. Schuschnigg Berchtesgaden antlaşmasında her şeyi kabullendi fakat Mart ortasına bir halk oylaması ilan etti. Hitler kısmî bir seferberlikle mukabele ederek planlanan halk oylamasının iptali için ültimatom verdi. 11 Mart öğleden sonra Schuschnigg Hitler'in taleplerini kabul etti, aynı günün akşamı Hitler onun Seyß-Inquart lehine makamından çekilmesini sağlamıştı. Ertesi gün, 12 Mart'ta Hitler'in Avusturya'ya sevk ettiği on binlerce asker ve polisten oluşan kuvvet tezahüratla karşılandı. 13.3.1938'de "Avusturya'nın Alman Reich'ıyla tekrar birleşmesi için kanunu" hazırlattı, kanun aynı gün yürürlüğe kondu. Arthur Seyß-Inquart, başından itibaren Yahudilere ve farklı politik fikirleri benimseyenlere sert hareket eden nasyonal sosyalist bir hükümet oluşturdu. Eski Şansölye Schuschnigg de tutuklandı ve sonra Dachau toplama kampına gönderildi.

126,18 *Atlantik duvarı*: Atlantik sahilleri, Ärmel [Manş] Kanalı ve Kuzey Denizi'nde Britanya çıkartmasına önlem olarak 1942 ila 1944 arasında planlanan ve kısmen inşa edilen, 2.600 kilometre uzunluğundaki tahkimat hattı. 8.000'i aşkın sığınak ve müstahkem mevkiin inşasında ara ara yüzbinlerce insanın çalışmasına rağmen, aslında söz konusu olan daha ziyade bir savunma mitosuydu. Atlantik Duvarı bazı sığınaklardaki sıkı savunmaya rağmen çıkartmanın başarıyla gerçekleşmesiyle, İkinci Dünya Savaşı'nın akışında bir rol oynamadı.

128,27 *Kanlı sancak*: Bkz. s. 46,26 ile ilgili not.

128,28 "*Kan şahitleri*": Nasyonal sosyalist propaganda kavramı. Sözüm ona Hitler uğruna mücadelede şehitler gibi canlarını feda etmiş kişiler, hareketin kan şahitleri diye tavsif ediliyordu. Bunlar arasında 9.11.1923'te Münih Feldhernhalle'ye yürüyüş denen olay esnasında vurulan 16 darbeci ile, yine yaşamını şiddete uğratarak yitirmiş Horst Wessel (bkz. s. 12,26 ile ilgili not) veya Wilhem Gustloff (bkz. s. 76,19 ile ilgili not) gibi kişiler vardı.

129,4 *Kan nişanı*: Hitler'in 1934'te ihdas ettiği "9 Kasım 1923 Anma Madalyası" halk arasında böyle anılıyordu. Bu madalya bütün 1923 darbecilerine verildi; 1938 Mayıs'ından sonra iktidar mücadelesin-

- de ölüme mahkûm edilip affa uğramış partililer, keza bir yıldan fazla hükûm giymiş partililer de madalya aldılar. Toplamda aşağı yukarı 6.000 “kan nişanı” takılmış olmalıdır.
- 130,21 *Goebbels'in Vom Kaiserhof zum Reichskanzlei başlıklı günlükleri...*: Goebbels 1934'te Münih'te günlüklerinin Ocak 1932-Mayıs 1933 arasını kapsayan küçük bir bölümünü yayımladı. Redaksiyonu yapılarak “Günlük sayfalarında bir tarihin tasviri” alt başlığıyla yayımlanan günlükler 1944'te 42. baskıya ulaşmıştı. Düzeltilmemiş özgün metin de yayımlanmıştır: *Die Tagebücher von Joseph Goebbels*,¹ yay. haz. Elke Fröhlich, 32 cilt, Münih, 1993-2008.
- 132,2 *Spamer*: Adolf Spamer (1883-1953), iki dünya savaşı arası dönemin en önemli etnologlarından biri. 1936'da Almanya'da bir etnografya kürsüsüne atanan ilk kişi oldu. Savaştan sonra ölümüne kadar Demokratik Almanya Cumhuriyeti “Etnografya Akademik Komisyonunun” yöneticiliğini yaptı.
- 132,20 “*Kaderin bir aleti*”: Hristiyanlığın önceden tayin edilmişlik (kader) öğretisine göre tanrı evrenin ve insanın geleceğini önceden belirlemiştir. Hitler onun Führer rolünü tayin etmiş olan kaderin bir aleti olduğu iddiasındaydı.
- 132,23 *Baldur von Schirach*: Bkz. s. 91,31 ile ilgili not.
- 133,17 *Will Vesper*: (1882-1962) Yazar, edebiyat eleştirmeni. 1923-43 arasında *Die schöne Literatur* ve *Die Neue Literatur*² dergilerini çıkardı. Kan ve Toprak edebiyatının antisemit temsilcisiydi. Nasyonal sosyalist edebiyat politikasının yürütücüsü olarak Dresden'de kitapların yakıldığı gece (Almanya'nın her 22 üniversite şehrindeki gibi) bir söylev verdi. Vesper tüm nasyonal sosyalizm dönemi boyunca ve savaş sonrasında da ölene dek Bertelsmann Yayınevi'nde çalıştı.
- 133,32 *Edda*: Bundan anlaşılan genel olarak eski Nordik dilde tanrılar ve kahramanlar için yazılmış şarkılardır, ağızdan ağza aktarılmış, 13. yüzyılda yazıya geçirilmişlerdir.
- 133,34 “*Cermen Incili*”: *Germanenbibel. Aus heiligen Schriften germanischer Völker*,³ yayına hazırlayan Wilhelm Schwaner, 1904/05, gözden geçirilmiş 7. baskısı 1907. Yayıncı Schwaner 1913'te *Unterm Hakenkreuz. Bundesbuch der Volkserzieher*'i⁴ de yayımlamıştır.
- 134,19 *Himmler*: Heinrich Himmler (1900-1945), SS Reich Führer'i ve Alman Polisinin şefi. Bu görevleriyle nasyonal sosyalizmin en kud-

1 Joseph Goebbels'in Günlükleri.

2 Nezih Edebiyat ve Yeni Edebiyat.

3 Cermen Incili. German halklarının kutsal yazılarından.

4 Gamalı Haç Altında. Halk Eğitimcileri Kaynak Kitabı.

retli adamlarından ve Holokost'un baş sorumlularından biri. 1923'te Röhm'un askeri grubuyla beraber Hitler darbesine katıldı, 1925'te SA ve SS'e katıldı, 1925-29 arasında partide birçok yönetim görevi üstlendi. 1929 Ocak'ında, Röhm darbesine kadar SA'ya tabi olan SS'in Reich Führer'i oldu. 1934'te Himmler'in de rol oynadığı SA tasfiyesinin ardından, 1934 Ağustos'undan itibaren SS'ile beraber doğrudan Hitler'e ba landı. 1936 Haziran'ında bütün polis  rg t  içişleri Bakanlığı bünyesinde Himmler'in yönetimi altında merkezileştirilirken, birimlerin e lenmesi yoluyla SS'le ba lantılandırıldı. Himmler Alman Polisinin (asayiş şubesi, Gestapo, Reich Cinayet Masası) şefi ve tüm SS'in Führer'i olarak, mutlak diktat rl  n terör aygıtının yetkileri sınırsız yöneticisiydi. Onun SS'i (sadece ona bağlı olan Kurukafa birlikleri ve 38 t mene kadar çıkan Waffen-SS dahil) nasional sosyalist ideolojiyi en seçkin biçimde bedenleştiren bir tarikat gibi görüldü. 1939'da "Alman milli varlığının tahkiminden sorumlu Reich komiseri" oldu, bu sıfatıyla Polonyalı ve öncelikle Polonya Yahudisi nüfusun sürgününe ve katledilmesine önemli  l de katkıda bulundu. 1943-45 döneminde ayrıca Reich içişleri Bakanlığı yaptı, 1944'te Ordu İhtiyat Kuvvetleri'nin başkomutanlığını, 1945'te Weichsel [Vist l] ordusunun komutanlığını üstlendi. 1945 Şubat'ından itibaren bir teslim anlaşması için kendi kendine yaptığı müzakere girişimlerinin hepsi akamete uğradı. Bu girişimlerinin öğrenilmesi  zerine Hitler intiharından bir gün önce (29.4.1945) onu bütün makamlarından azletti. Himmler sahte isimle kaçtı, bir ay sonra yakalanınca siyanür içerek yaşamına son verdi. Himmler    nc  Reich'in kitle katliamlarının en büyük canilerindendir, milyonlarca Yahudinin yanı sıra Sinti ve Romanların, eşcinsellerin yok edilmesinden bilfiil sorumludur, Slav halklarının uğradığı 30 milyon insan kaybının da sorumluları arasındadır.

134,32 "Alman Milletinin Kutsal Roma İmparatorluğu [Reich]": Alman kayzerinin egemenlik alanına 15. yüzyıldan beri verilen isim. 10. yüzyılda Ottonlarla ba layan (o zamanlar "Kutsal Roma İmparatorluğu" adını taşıyordu) bu egemenlik 844 yıl sonra 1806 Ağustos'unda Napolyon'un Kayzer II. Franz'ı tahtından indirmesiyle sona erdi. Roma-Alman kayzerleri Ortaçağ'dan itibaren, Hristiyan anlayışında tanrının kutsal iradesine dayanan antik Roma İmparatorluğu'nun halefi olma iddiasını ileri sürüyorlardı. Bu imparatorluk politik açıdan çok sayıda hükümran prenslikle onların seçtiği bir kayzer, bir meclis (Reichstag) ve Reich zümrelerinden meydana geliyordu. Ayrıca bkz. s. 9,3 ile ilgili not ve s. 134.

135,23 *St. Paul Kilisesi*: Frankfurt a.M.'da, 1848-49 arasında demokratik olarak seçilmiş ilk parlamentonun toplandığı yer. 1848 Mart devriminin sonucunda kurulan ulusal meclis 1848 Mayıs'ında ilk kez toplandı ve "St. Paul Kilisesi Parlamentosu" veya kısaca "St. Paul Kilisesi" diye anıldı. Ekim'de ulusal meclis "büyük Almanya çözümü" denen kararı, yani Avusturya'yı da içerecek şekilde tüm Alman ülkesinin birleştirilmesini oyladı. Bu karar Kayzer I. Franz Joseph'in direncine takıldı. Küçük Almanya çözümü gerçekleşti: Avusturya olmadan, Prusya'nın idaresinde bir Alman Reich'i. Bugün St. Paul Kilisesi kamusal toplantıların mekânıdır, örneğin Alman Yayıncıları'nın Barış Ödülü burada verilir.

136,16 *Oberland Birliği*: Oberland Freikorps'undan türeyen Oberland Birliği 1921'den itibaren Bavyera'da deyim yerindeyse SA'nın çekirdeğini oluşturdu. Sağ radikal Thule Cemiyeti'nin başkanı Rudolf von Sebottendorf, 1919 Münih Konsey Cumhuriyeti'ni devirmeyi hedef alan Freikorps'un kurucusuydu. 1920'de de Ruhr bölgesindeki çatışmalara ve intikam cinayetlerine de katıldılar (bkz. s. 43,28 ile ilgili not), örneğin Bakan Matthias Erzberger'i öldürdüler. Oberland Birliği 1923'te NSDAP ve diğer milliyetçi örgütlenmelerle birlikte Hitler darbesine katılan *Deutsche Kampfbund'u*¹ oluşturdu.

137,9 *Rahip gafleti*: 18. yüzyılda dolaşımda olan rahip gafleti teorileri, –rahip aldatmacası da denir–, esasen iki soru etrafında dönüyordu: Kaynaklarının aşkınlığını şüpheyi düşürmek üzere dinin kökenlerini sorgulamak ve dinden kâr elde edenleri sorgulamak. Genel kanaate göre rahipler güç ve itibar sağlayarak dinden çıkar elde ediyorlardı. Klemperer'e göre nasyonal sosyalist propaganda bu anlamda rahip gafletine benzer. Ayrıca bkz. s. 34.

139,13 *Rusya'yla savaş*: 22.6.1941'de başladı ve başından itibaren imha savaşı olarak yürütüldü. Orduların peşinden polisin asayiş dairesinin ve SS güvenlik dairesinin operasyon birimleri de Rusya'ya girdi. Bunların görevi "istenmeyen unsurları" (özellikle Yahudileri ve komünist kadroları) sistematik olarak öldürmektir. Ayrıca bkz. s. 10,4 ile ilgili not.

139,20 *Nitekim onlara da hayvanlar gibi hangi sürüye ait olduklarını gösteren damgalar vurulmuştur*: Üçüncü Reich'ta hem toplama kampı tutuklularına (kolun alt kısmının yukarı gelen tarafına) bir numara damgası vuruluyor, hem de SS'in elit mensuplarına (sol üst kolun alt tarafına) kan grubu kazınıyordu. İkinciler bu durumdan ötü-

1 Alman Mücadele Birliği.

rü, 1945'ten sonra SS'e mensubiyetlerini inkâr etmeye kalktıklarında müşkül vaziyete düştüler.

141,8 *Hera*: Yunan mitolojisinde baş tanrı Zeus'un karısı ve kız kardeşi.

Homeros: Garp şiiri ve Avrupa kültür tarihi M.Ö. 8. yüzyılda onunla başlar. Dünya edebiyatının en eski eserleri ona atfedilir: *Ilyada* ve *Odysea*. Tarihsel kişiliğine ve yazarlığına dair bilgiler kesin değildir.

141,8 *Roland destanındaki Ulu Karl*: 1100 yılı civarlarına dayanan Fransız destanı Roland'ın kahramanlıklarını, paganlarla (İspanya Mağrip-lileri) savaşta ölmesini ve onun muzaffer savaşının ihtiyar kral Karl tarafından sürdürülmesini anlatır. *Roland şarkısında* Karl yaşı nedeniyle beyaz sakalıyla karakterize edilir. Destan, Frankların kralı, 800 yılından itibaren de Roma Kayzeri olan ve daha yaşarken "Büyük" unvanını alan Karl'ın tarihsel kişiliği hakkında gerçekçi bir resim çizmez. Büyük Karl 778 yılında İspanya'ya düzenlediği sefer sırasında daha ihtiyar olmamıştı. Bu sefer pagan denen Arapları hedef almış da değildi, zira Saragoza Emiri'nin yardım çağrısı üzerine Cordoba [Kurtuba] Emir'ine karşı düzenlenmişti. Dönüş yolunda Frank ordusunun bir bölümü "pagan" denenler tarafından vuruldu; *Roland şarkısının* esas konusu da budur.

141,28 "*Führer'in doğum günü*": Nasıl Wilhelm devrinde kayzerin doğum gününde törenler düzenlendiyse, nasyonal sosyalistler de "Führer'in" 20 Nisan'daki doğum gününü törenlerle kutlamaya çalıştılar. Bunun için öncelikle parti adına söylevler verildi ve tüm Almanya'da bayraklar asıldı.

143,19 "*Uzaktan nikâhlar*": Nasyonal sosyalist rejimde 4.11.1939'dan itibaren mümkündü. Gelinin ikamet ettiği yerin evlendirme daire-sinde iki şahit ve cephedeki damadın ikamet ettiği yerde bir miğfer huzurunda kıyılırdı (bu nedenle halk arasında "miğfer nikâhı" denmiştir). Führer'in 6.11.1941 tarihli emriyle bir gelinin ölü veya kayıp bir askerle nikâhlanması da mümkün oldu (ceset nikâhı denen şey). Böylesine korkunç bir harekete insanlar sosyal güvence saikiyle girişiyordu.

145,5 *Herwegh'in bir şiirinde*: Georg Herwegh (1817-1875), sosyalist devrimci, Mart öncesi dönemin şairi. Aralarında Michail Bakunin, August Bebel, Heinrich Heine, Victor Hugo, Franz Liszt, Karl Marx, Richard Wagner ve Ivan Turgenyev'in de bulunduğu ünlü bir arkadaş çevresiyle beraber çok sayıda dergi çıkardı. Defalarca politik nedenlerle İsviçre'ye iltica etti. 1863'ten itibaren "Genel Alman İşçiler Derneği"nin İsviçre'deki yetkilisiydi; bu derneğin kuruluşuna şu ünlü dizelerin yer aldığı marşı yazarak katkıda bulunmuştu: "Bütün

çarklar durur/Yeter ki istesin senin güçlü kolun." "ve sonra onları ey-lülleyecekti" dizesi ise Klemperer'in sandığı gibi ona değil Kont Moritz Strachwitz'e aittir (bkz. Fischer-Hupe, s. 365).

145,9 *Tobler*: Adolph Tobler (1835-1910) İsviçreli Latin kültürü ve dilleri uzmanı. Berlin'de profesörken Klemperer doktorasını önce onunla yapmak istemişti. Fakat onun soğuk üslûbundan bir türlü hoşlanamadı ve bu tasarısından vazgeçti.

145,10 *Vossler*: Karl Vossler (1872-1949), ünlü Latin kültürü ve dilleri uzmanı. 1902'de Heidelberg'de Latin felsefesi profesörü, 1909'da Würzburg Üniversitesi'nde Latin kültürü ve dilleri profesörü, 1911'de Münih Üniversitesi'nde profesör oldu. Klemperer Montesquieu üzerine doktorasını onunla yaptı (bkz. s. 249,9 ile ilgili not.) Vossler'in dil incelemelerindeki pozitivist yaklaşıma ters idealizmi Latin kültürü ve dilleri uzmanlarını iki kampa ayırdı. Klemperer ömrü boyunca Vossler'in estetiğine bağlı kaldı, nitekim idealist dil anlayışı onda da belirgindir. Bkz. s. 47,8, Spitzer ile ilgili not ve s. 47,9 ile ilgili not.

145,12 *Daniel Sanders*: (1819-1897) Yahudi kökenli dil araştırmacısı. Grimm Kardeşler'le birlikte 19. yüzyılın en önemli sözlükçüsü sayılır. Onların sözlüğünü romantik Almancacılıklarından ötürü reddetti. Çok sayıda sözlük hazırladı. Bunlar arasında ilkin 1871'de yayımlanan, Klemperer'in andığı yabancı kelimeler sözlüğü de vardır.

146,2 *Sachs-Villatte*: Karl Friedrich Sachs ve Césaire Villatte tarafından hazırlanan ve 1869-88 arasında Langenscheidt Yayınevi tarafından basılan Almanca-Fransızca sözlük.

148,14 *Dresden felâketi*: Bkz. s. 60, 212, 290.

149,2 *Wilhelm Scherer'in Alman edebiyatı tarihi*: Wilhelm Scherer (1841-1886), Avusturyalı edebiyat tarihçisi, pozitivistin kurucusu. Viyana, Straßburg ve Berlin'de profesörlük yaptı. 19. yüzyılın ikinci yarısının en etkili Alman dili ve edebiyatı uzmanlarındandı. Klemperer'in zikrettiği *Alman edebiyatı tarihi* çok yaygın okunmuştur (1. baskısı 1883, 15. baskısı 1915).

150,6 *Efendi insan*: Nasyonal sosyalist ırkçı ideolojide "kanın saflığı" belirleyici rol oynar. Bilhassa efendi ırkın mensupları (Kuzey Avrupalılar) saf kan taşıyordur ve sırf buna istinaden diğer ırklara üstün sayılırlar. Nasyonal sosyalistler buna dayanarak diğer, aşağı ırkları ezmeyi hatta yok etmeyi kendilerine hak görürler. Nasyonal sosyalizm için tipik olan, onların ırk hijyeni dediği bu ırkçı cinnet, Yahudilere, Sintilere, Romanlara ve Slav halklarına dönük eşi görülmemiş kitlesel cinayetlere yol açmıştır.

150,12 *Wechsler'in Esprit und Geist*: Eduard Wechsler'in *Esprit und*

Geist: Versuch einer Wesenskunde des Deutschen und des Franzosen,¹ Bielefeld 1927 kitabı hakkında Klemperer olumsuz eleştiriler yazdı, çünkü Fransızlara karşı Almanları yücelten milliyetçi tavra dayanmıyordu.

150,18 *Tacitus*: Publius Cornelius Tacitus (yaklaşık 58-116), Romalı tarih yazarı ve senatör. Özellikle *Germania*'sı ve *Yıllıklar*'ı, ikincisinin içinde de özellikle Arminius'a dair kısım, 15./16. yüzyıl hümanist edebiyatında çok önemsendi. Bu metinler Alman milli bilincinin oluşumuna temel teşkil ettiler ("Alman milli kahramanı" Arminius).

150,19 *Germania*: Romalı tarihçi Tacitus'un M.S. 98'de muhtelif Cermen kabilelerine dair tasviri. Cermenlerin örnek alınacak ahlâkıyla Roma'nın yozlaşmasını zıtlıştırır, Cermenlerin sadakatini, cesaretini ve dürüstlüğünü yüceltirken aynı zamanda tembelliklerini, oyun tutkularını ve içkiye dayanıklılıklarını öne çıkartır. Tacitus Cermenleri öyle idealize eder ki, onun hâlâ zikredilen ve geçerli kabul edilen temel ilkesi olan "*sine ira et studio*"yu ("hiddetten de hevesten de uzak") sorgulamak gerekir.

151,4 *Plievier*: Bkz. s. 58,4 ile ilgili not

Fransız hastalığı: Frengi, çok defa geldiği düşünülen ülkeye göre konmuş yüzlerce ismi olan bir iltihap hastalığı; İtalyan, İngiliz, Polonya hastalığı vs. de denmiştir. Fransız hastalığı lâfına ancak 16. yüzyılda rastlanır.

152,9 *Romulus*: Efsaneye göre Roma şehrini kuran ikiz kardeşlerden biri. İkizler kuruluş esnasında kavgaya tutuşmuş ve Romulus Romus'u öldürmüştür. Roma'nın kuruluşu Titus Livius'a göre M.Ö. 21.4.753'e tarihlenir.

152,17 *Antisemitizm*: Almanya'da 1879'da Yahudi düşmanları tarafından geliştirilen kavram, Yahudi düşmanlığının tüm türlerini içerir. Anglosakson ve İsrail literatüründe bundan, Antik çağdan ("insanlığın düşmanı" olarak Yahudiler) Ortaçağ'a ("Tanrı katili" ve "ritüel için öldürenler" olarak Yahudiler), oradan günümüze kadar ("asalaklar", "bütün dünyayı tehdit eden komplocular", "milletleri bölenler" olarak Yahudiler) beri "Yahudi" olan her şeye duyulan ilkel düşmanlık anlaşılır. Alman literatüründe ise genellikle kavramın milliyetçi-ırkçı bileşeni kastedilir. 19. yüzyılın aydınlanmış burjuvaları Yahudi nefretini bilimsel olarak temellendirmeye çalıştılar, 19. yüzyılın ikinci yarısında ırkçılık buradan çıkarak gelişti. Yahudiler bir "ırk" olarak algılandılar, bu da politik bir ideolojinin oluşumuna

1 [Fransızca] Ruh ve [Almanca] Ruh. Almanın ve Fransızın Özüne Dair Bir Deneme.

temel oluşturdu. Antisemitizm ve ırkçılık nasyonal sosyalist ideolojinin temel direkleridir.

152,23 *Schönerer*: Georg von Schönerer (1842-1921), Avusturyalı politikacı. 19. yüzyılın son yirmi yılında Alman Milliyetçi Partisi'nin, sonra da Tüm [pan]-Almanlık hareketinin uluslararası düzeyde etkili önderiydi. Aşırı milli-halkçı ve ırkçı antisemit olarak genç Hitler'e örnek teşkil etti.

Lueger: Karl Lueger (1844-1910), Avusturyalı popülist politikacı, 1897'den 1910'a kadar Viyana belediye başkanı, Hristiyan Sosyal Parti'nin kurucusu. Dinsel ve propagandif saiklerle antisemitti, bu yönüyle Schönerer'le birlikte Hitler'e emsal teşkil etti.

152,25 *İrk doktrini*: Kavram esas olarak 20. yüzyılın başlarında oluştu ve temelinde insanın bireyliğinden çıkarılması anlamına gelir. İnsanlar kendilerine atfedilen ırksal özellikleriyle kolektif bir birim olarak kabul edilirler, diğer ırklarla rekabet halinde, onlara üstün veya onlardan aşağıdırlar, başka ırk gruplarına dönük ayrımcılık doğrultusunda politik ve toplumsal olarak araçsallaştırılırlar. Bu, pogromlara, etnik temizliklere veya soykırıma varan ırkçı nefreti doğurur. Bilimsel düzlemde, ırk doktrininin modern bir bätıl inanç, bir tür bilimsel yanılsama olduğu, defalarca tanıtlanmıştır.

154,18 *Willy Seidel'in 1920'de yazdığı Yeni Daniel'de*: Willy Seidel (1887-1934) yazar, daha meşhur olan yazar Ina Seidel'in (bkz. s. 176,24 ile ilgili not.) erkek kardeşi. İlk eserlerinde egzotik ölkelerle ilgili tasvirlerinde belirli bir sömürgecilik eleştirisine rastlanır, sonraki eserlerini ise daha ziyade fantastik edebiyata sokabiliriz. Birinci Dünya Savaşı'ndaki Amerika'ya dair 1921'de yayımlanan *Der neue Daniel*'deki [Yeni Daniel] izlenimleri son derece eleştireldir.

154,31 *Rolland*: Romain Rolland (1866-1944), Fransız yazar. En büyük başarısı on ciltlik romanı *Jean-Christophe* (1904-12) idi. Romanın odağında Alman enerjisiyle Fransız ruhunun bağdaştırılması yer alır ve bu bağ, daha üst anlamıyla, birbirlerine komşu olan Almanya ile Fransa arasında bir anlaşmayı temsil eder. Bu romanı ve "Au-dessus de la mêlée" (Savaş kargaşasının üzerinde) başlıklı barış yanlısı makale dizisi ile 1915 yılının Nobel barış ödölü sonradan kendisine verildi. Gelişen milliyetçiliğe ve emperyalizme karşı, barış ve kozmopolitizmden yana *Europe* (1919) dergisini kurdu ve otuzlu yıllar boyunca milliyetçiliğe karşı mücadele etti.

155,31 *Gobineau*: Arthur de Gobineau (1816-1882), Fransız diplomat ve Ari efendi ırk teorisinin müellifi. Bu ikinci unvanını Klemperer'in zikrettiği *Essai sur l'inégalité des races humaines*'iyle edindi (İnsan

Irklarının Eşitsizliği Üzerine Deneme). Burada “Ari ırkını”, “ilksel ırkını”, yani Nordik veya Cermen ırkının sadece bedensel değil zihinsel açıdan da üstünlüğünü temellendirmeye çalıştı. Bayreuth Çevresi’nin bir üyesi tarafından Almancaya çevrilen eserini bizzat Cosima Wagner tarafından damadı Houston Stewart Chamberlain’e (bkz. s. 40,5 ile ilgili not) tavsiye edildiği söylenir. Gobineau’nun ırk teorisi öncelikle onun vasıtasıyla nasyonal sosyalistlerin ırkçı ideolojisine taşındı.

156,11 *Alman romantizminde ırk fikri ve 18. yüzyıldaki temelleri*: “eb- leh yazar” Hermann Blome’nin bu kitabı 1943’te Münih’te Lehman- ns tarafından yayımlandı, savaştan hemen sonra “Sovyet İşgal Bölge- si Alman Halk Eğitimi İdaresi, seçilecek kitaplar” listesinde yer aldı.

156,14 *Kant*: Bkz. s. 116,17 ile ilgili not.

156,24 *Buffon*: Georges-Louis Leclerc de Buffon (1707-1788), Fransız doğa bilimci. 1773’te Bilimler Akademisi üyesi, 1789’da Paris Bota- nik Bahçesi yöneticisi oldu. 1749’dan itibaren Louis Jean-Marie Da- ubenton’la beraber yayımladığı 44 ciltlik *Histoire naturelle générale et particulière* (Genel ve Özel Doğa Tarihi), dünyanın oluşumu- na dair teorileri ve canlılara dair tasvirleri ile Aydınlanmanın en yay- gın eserleri arasında yer aldı, birçok dile çevrildi. Bir türler silsilesi- nin bütün ahfadının aynı ataya dayandığı tezi, Buffon’a dayanır. Bkz. s. 21,1 ile ilgili not.

157,1 *Herder*: Bkz. s. 124,15 ile ilgili not, ayrıca s. 148.

157,12 *Alexander von Humboldt*: (1769-1859) daha yaşarken dünyaca ünlü olan doğa bilimci. Çok sayıda akademinin üyesiydi. İnsanlık ideali ve Weimar klasisizminin yön verdiği araştırma gezileri yaptı, dünyanın her yerinden uzmanlardan efsanevî bir tanınmış çevresi var- dı. 1799-1804 arasında ABD’yi de içeren benzersiz bir Güney Ame- rika keşfine çıktı, gerek bu geziyi gerekse 30 ciltlik gezi notlarını ta- mamen özel kaynaklardan finanse etti. 1829’da bir Rusya keşfine git- ti. 1830-1853 arasında III. Friedrich Wilhelm ve IV. Friedrich Wil- helm döneminde, çoğunlukla bir tür “Avrupa kültür bakanı” mevki- inde Prusya sarayına hizmet verdi. Ne var ki insanî açıdan acı bir du- rumdaydı çünkü ilerici görüşleri muhafazakâr saray çevresinde ala- ya alınıyordu. 1845-62 arasında dünya çapındaki incelemelerini *Koz- mos* [Evren] adlı beş ciltlik eserinde topladı.

157,22 *Talebe Birlikleri*: Öğrenci derneklerinin özel bir biçimi; 1815’te Jena’da kurulan ilk talebe birliğinden çıktı ve birçok ülkeye emsal teş- kil etti. Manevi babaları olarak Friedrich Jahn, Ernst Moritz Arndt ve Johann Gottlieb Fichte sayılır. Napolyon’a karşı verilen kurtuluş

savaşlarından sonra oluştular, hedefleri arasında (monarşi çerçevesi içinde) demokratik bir anayasa ve tüm Almanlığı kapsayan bir imparatorluk vardı. "Anavatana duydukları tutkuyu" tüm dünyaya beyan etme cehdi içinde, 17.10.1817'de Eisenach yakınlarındaki Wartburg'da, Martin Luther'in ve Napolyon'a karşı zaferin anısına bir şölen düzenlediler; bu kutlama esnasında bir profesör "gayrı Alman" kitapların yakılmasını talep etti. August von Kotzebue'nin yazılan, *Code Napoléon*¹ gibi metinlerin yanı sıra Yahudi yazar Saul Ascher'in kitapları da alevlere atıldı. Talebe birlikleri Yahudilere üyelik yasağı getirdiler, bu yasak 1830'da kaldırıldı. Von Kotzebue'nin öldürülmesinden sonra, birçok talebe birliği üyesini devletin gözetim ve takibatına maruz bırakan Karlsbad Kararları alındı. 1830 Paris Temmuz Devrimi'yle demokrasi hareketi yeniden güç kazandı. Çok sayıda talebe birliği üyesi, 1848 devriminin yolunu açanlar arasındaydı. 1871'de Almanya'nın birleşmesi üzerine hedeflerine eriştiklerine inandılar. Devrimci heyecanlar söndü, devleti sahiplendiler. Talebe birliklerinin nasyonal sosyalizmle ilişkisi kararsızdı. 1933'teki kitap yakmalarda nasyonal sosyalist öğrenciler Wartburg şölenine atıfta bulundular. 1934'te bütün öğrenci örgütlenmeleri, şayet kendilerini feshetmedilerse, Nasyonal Sosyalist Alman Öğrenci Birliği'ne ilhak edildi.

157,23 *Ernst Moritz Arndt*: (1769-1860) Şair ve devrimci, canla başla Almanya'nın birliği için mücadele etti. 1818'de Bonn'da tarih profesörü oldu, 1820'de politik görüşleri nedeniyle işine son verildi, bu mevkie ancak 1840'ta tekrar iade edildi. 1848/49'da St. Paul Kilisesi'nde toplanan Alman Ulusal Meclisi'nde milletvekiliydi, en yaşlı üyesi sıfatıyla başkanlık yaptı. Milliyetçi, Fransız karşıtı ve antisemit kanatları nedeniyle nasyonal sosyalistler onu öncüler arasında saydılar. Demokratik Almanya Cumhuriyeti'nde Rusya'yla dostluğun öncülerinden sayıldı.

157,26 *Beden Eğitimciliğin Babası Jahn*: Friedrich Ludwig Jahn (1778-1852), milliyetçi popülizme yatkın pedagog. Gençliği kurtuluş savaşına hazırlamak üzere "beden eğitime" önem verdi. 1810'da yayımlanan eseri *Das Deutsche Volkstum*'da² Fransızlara ve Yahudilere karşı keskin ifadeler bulunur. 1817 Ekim'indeki Wartburg şöleninde yakılan kitapların listesini hazırladığı söylenir. Talebe birliklerini alaya alan August von Kotzebue'nin Mart 1819'da beden eğitimci Karl Ludwig Sand tarafından öldürülmesinden sonra kurucularından ol-

1 Napolyon'un ihdas ve Almanya'yı işgali sırasında ihraç ettiği Medeni Kanun.

2 Alman Milli Varlığı.

duğu talebe birlikleri ve beden eğitimi faaliyetleri yasaklandı. Cınayetin manevi azmettiricisi olmakla suçlanan Jahn 1820'de tutuklandı, 1824'te mahkûm oldu, ertesi yıl şartlı salıverildi. 1842'de beden eğitimi yasağı kaldırıldı, beden eğitimi Prusya'da okullarda ders oldu. Jahn 1848'de St. Paul Kilisesi'nde toplanan Ulusal Meclis'e milletvekili seçildi.

158,35 *primus inter pares*: (Latince) "eşitler arasında birinci", hukuken diğerleriyle eşit olan ama yine de onların üzerinde yer alan.

159,15 *Friedrich Schlegel'in "Hintlerin dili ve bilgeliği"*: Friedrich Schlegel (1772-1829), başka uğraşları yanında kültür felsefecisi, modern tin bilimlerinin kurucusu, Romantizmin ilk devrinin manevi odak noktası. Sanskrit dili öğreniminin ardından 1808'de Klemperer'in andığı ünlü *Hintlilerin dili ve bilgeliği* metnini yayımladı (Klemperer'in yazdığı gibi "Hintler" değil). Burada Sanskritin gerek Yunancanın gerek Farsçanın kaynağındaki ilk dil olduğunu tanıtlamaya çalıştı. Yine de Schlegel değil de onun halefi Franz Bopp, indo-cermen dili ve edebiyatı çalışmalarının kurucusu olarak görülür.

159,16 *Franz Bopp'un "Sanskrit dilinde fiil çekimlerinin Yunan, Latin, Pers ve Cermen dillerindekiyle mukayesesi üzerine"*: Frankfurt am Main'da 1816'da yayımlandı. Diller arası mukayesenin olduğu kadar indo-cermen dili ve edebiyatı çalışmalarının başlangıcı sayılır, Franz Bopp da (1791-1867) onun kurucusu kabul edilir. 1821'de Berlin'de kürsüsüz profesör olan Bopp 1822'de Bilimler Akademisi üyeliğine seçildi, 1825-64 arasında Berlin'de Şark edebiyatı ve dilleri profesörlüğü yaptı.

160,3 *"Vurun öldürün! Dünya mahkemesi / Sormaz size nedenlerini!"*: Nasyonal sosyalistlerin çok zikrettiği bu mısralar, hafif değiştirilmiş olarak, Heinrich von Kleist'in "Cermen ülkesinden evlatlarına" şiirinde yer alır. Şiirde şöyledir: "Vurun öldürün onu! Dünya mahkemesi / Sormaz size nedenlerini!" Buradaki 'o', Almanya'yı tehdit eden alegorik kurtla ilgilidir – kastedilen de 1908'un Napolyon'udur.

161,6 *Nazizmle Alman Romantizmi arasındaki sıkı ilişki*: Klemperer'in bu iddiası tartışmalıdır.

163,5 *Schnitzler'in Weg ins Freie'si*: Arthur Schnitzler (1862-1931), Yahudi kökenli Avusturyalı hekim ve Viyana modernizminin önemli bir yazarı. *Fin de siècle*'in davasına bağlı bir toplumsal eleştirmeniydi. Sonraki yıllarda bireysel kaderlerin psikolojik bağlamda tasvirine yöneldi. Filme de alınan çok sayıda eseri arasında öne çıkarılmayı hak edenler: İç monoloğu nedeniyle *Lieutenant Gustl*¹ (1900), halkı infia-

le sevk ettiği gerekçesiyle dava konusu olan *Der Reigen*¹ (1921), Schnitzler'in *Professor Bernhardt* (1912) eserinde olduğu gibi Viyana'da salgınlaşan antisemitizmle hesaplaştığı *Der Weg ins Freie*'dir² (1908). Yahudi Sorunu denen konuyla ilgili akla gelebilecek bütün önerileri, asimilasyondan Siyonizme dek, roman kişilerinin ağzından dile getirir. Klemperer'in Schnitzler üzerine "uzun incelemesi", 3.7.1911 tarihli *Berliner Tageblatt*'ın ilavesinde yayımlandı. – Schnitzler'in öldüğü güne kadar tuttuğu günlüğün de dahil olduğu terekesi Nazilerden kurtarılarak ABD'ye ulaştırılabilmektedir. Günümüzde Freiburg'daki Schnitzler Arşivi'nde bulunmaktadır.

165,12 "Aynı gübreden yabani ot da biter çiçek de": Friedrich Martin von Bodenstedt'in (1819-1892) bir şiirinden mısra.

165,27 Goebbels 27 Şubat 1933'te şunu not eder: Klemperer Goebbels'in yayımlanan bu günlükleriyle (bkz. s. 130,21 ile ilgili not) propaganda yaptığını söylemekle isabet kaydeder, zira burada anıtladığı kısa bölüm bile, Goebbels'in yayımlanmamış günlüklerinde özlü biçimde belirttiği niyetin kanıtıdır: "Büyük iş çıkartırız biz bundan"

166,6 Novalis: Aslında Friedrich Freiherr von Hardenberg (1772-1801); kısa süren yaşamına rağmen Romantizmin ilk devrinin en önemli temsilcilerinden. Goethe'yle tartışmasında, dünya âhengine şiirle erişilebileceği fikrini ortaya attı ve şiirlerine bu fikri yansıttı. Şiirleri bir tek istisna dışında ancak ölümünden sonra yayımlanmıştır. İçinde geçen mavi çiçeğin Romantizmin sembolüne dönüştüğü *Heinrich von Ofterdingen* adlı roman taslağı da ölümünden sonra yayımlanmıştır. Barnum: Bkz. s. 49,19 ile ilgili not.

166,14 Lily Braun'un *Memorien einer Sozialistin*'i.³ Lily Braun (1865-1916), asıl ismi Amalie von Kretschmann, soylu bir haneden gelen (Bonaparte'lardan birinin evlilik dışı kızı, eski Almanya Cumhurbaşkanı Richard von Weizsäcker'in eşinin büyük teyzesi) öncü kadın hakları savunucusu ve sosyal demokrat yazar. Anıları 1911'de iki cilt halinde yayımlanmıştır (*Lehrjahre ve Kampfsjahre*).⁴ Mücadeleci bir kişiydi, çok düşman edindi. Geçimlik çalışmayla anneliği birleştirme fikri hem proleter hem burjuva kadın hareketince reddedilmişti.

167,17 Hitler Yayınevi Franz Eher: 1887 Ocak'ında *Münchener Beobachter* ismiyle kuruldu, 1900 Mart'ında Franz Eher tarafından satın alındı, onun ölümünden sonra Rudolf von Sebottendorf tarafından devra-

1 Halka, çevre; veya takipçiler.

2 Özgürlüğe Giden Yol.

3 Bir Sosyalistin Anıları.

4 Ders Yılları ve Mücadele Yılları.

- lindi, 1920 Aralık'ında NSDAP'nin sahipliğine geçti, 1922 Nisan'ndan itibaren Max Amann'ın yönetimindeydi. Amann artan gücüyle, baskı uygulayarak başka yayınevlerini ve gazeteleri satın aldı. Böylece NSDAP'nin bu ana yayınevi otuzlu yılların sonunda dünyanın en büyük basın holdinglerinden birine dönüştü. İdare müdürü 1933-43 arasında Rolf Rienhard, 1943-45 arasında Wilhelm Baur'du. 1945'te NSDAP'nin bir örgütü olarak yasaklandı, hukuki vârisi Bavyera eyaletidir.
- 167,25 *Wilhelm Pleyer*: (1901-1974) Südet Almanı yazar. Önce mizahi sonraları ırkçı romanlar yazdı. 1938'de Reich Başkenti Berlin Edebiyat Ödülü'nü kazandı. Klemperer'in andığı *Der Gurkenbaum. Heitere Geschichten*¹ 1941'de yüksek tirajla basılmıştı.
- 168,13 *sonny boy*: Kastedilen, 1929'da Archie Mayo'nun rejisörlüğünde çevrilen sesli ABD filmidir.
- 169,2 İkisi aynı şeyi yaparlarsa...: Komedi yazarı Terence'in (*Adolpho* V, 3) Latince özlü sözü "*Duo cum faciunt idem, non est idem*"'in ilk yarısı (İkisi aynı şeyi yapıyorsa, farklı yapıyorlardır).
- 169,14 *Karl Vofşler*: Bkz. s. 145,10 ile ilgili not.
- 169,14 *İnsan mazemesi*: Kavram ilkin 19. yüzyılın ikinci yarısında başkalarının yanı sıra Fontane veya Marx gibi yazar tarafından kullanıldı. İkinci Dünya Savaşı'nda toplama kampı tutsaklarına uyarlandı, böylece 20. yüzyılın yakışsız kelimesine dönüştü (Almancada 'toplum'un olduğu gibi).
- 170,9 "*Top yemliği*": İngilizce veya Amerikanca "*food for powder*" (barut yemliği) kelimesinden uyarlama. Öncelikle Amerikan iç-savaşında (1861-65) çıkan kelime 1900'larda Almancaya "top yemliği" diye yerleşti. Kastedilen, düşmanın yaylım ateşinin önüne sürülen yetersiz eğitilmiş ve kötü donanımlı askerlerdir, kesin olarak ölürler fakat düşman cephane kaybına uğrar. Bu tarz malzeme ziyanına dönük muharebeler Birinci Dünya Savaşı'nda Verdun cephesinde doruklaştı. İkinci Dünya Savaşı'nda cezalı birlikler "top yemliği" olarak devreye sokuldular.
- 171,11 *Nihai çözüm*: Sistematik imhaya ilişkin Nazi deyişi. "Yahudi Sorunun Çözümü" mecazı 19. yüzyılın ikinci yarısından beri kamusal yaşamda hazır ve hazırды, nasyonal sosyalistler onu radikalleştirdiler. "Nihai çözüm" kavramı 1941'den itibaren Naziler tarafından yazışmalarda da kullanıldı.
- 172,7 *Alman halkçı millicileri*: Hitler'in onları reddettiği doğrudur ama birçok noktada onların devamcısı olduğu ve onların yaklaşımları-

nı sahiplendiği da doğrudur. Bununla ilgili ilkin Alman Halkçı Millici Partisi'nin (1914-18) antisemitizmini ve ırkçılığını belirtmeliyiz. Bu parti daha o zaman Yahudi nüfusunun ihracını talep ediyor ve dış politikada Avrupa'nın hegemonya altına alınmasını hedefliyordu. 1917 başında sembol olarak gamalı haçı kullandılar. Bu parti 1918 sonunda kendini feshetti. Bir bölümü Alman Milli Halk Partisi'ne (DNVP)¹ katıldı, bir bölümüyse sonradan NSDAP'ye katılacak olan Alman Halkçı Millici Müdafaa ve Hücum Birliği'ni² kurdu. DNVP, Hitler darbesine katılması üzerine tıpkı NSDAP gibi yasaklandı. İsmi değiştirerek Nasyonal Sosyalist Hürriyet Hareketi (NSFB)³ adını aldı. İki parti 1924 Mayıs'ındaki Reichstag seçimlerinde ortak liste çıkarttılar ("Nasyonal Sosyalist Hürriyet Partisi") ve meclise 32 milletvekili gönderebildiler. Hitler hapisshanededen tahliye edildikten sonra iki partinin ortaklığına sona verdi. Bunu izleyen rekabet mücadelesinde yenik düşen NSFB, bu ara dönemde kazandığı önemi tamamen kaybetti.

174,3 *Stefan Zweig*: (1881-1942) Yahudi kökenli ünlü Avusturyalı yazar. Özellikle romanları sevilmiş ve başarılı olmuştur. En ünlü eseri 1942'de yayımlanan *Schachnovelle*'dir⁴; burada gayet serinkanlı hareket eden bir dünya şampiyonu ile Nazilerin tecrit hücrelerine attıkları bir adam arasında oynanan bir satranç maçının olay örgüsü üzerinden modern insanın ruhsal hallerini tasvir eder. 1934'te İngiltere, ABD, nihayet Brezilya'ya iltica etti. Orada nazizmin kendisini sürüklediği ümitsizlik içinde intihar etti. Klemperer'in bahsettiği *Kısa Günümlükler* 1929'da yayımlanmıştır.

174,17 *fluctuat net mergitur*: (Latince) "Dalgalarda sallansa da batmayacak"; bayrağında bir gemi (devlet gemisi) olan Paris şehrinin sloganı.

175,15 *orospu kahraman*: Rejisör Josef von Sternberg'in 1930'da Heinrich Mann'ın 1905'te yazdığı *Professor Unrat oder das Ende eines Tyrannen*⁵ romanından uyarladığı *Mavi Melek* filminde Marlene Dietrich'in oynadığı Lola-Lola.

175,33 "*uyumlandırılırlar*": Hem bütün eyaletlerin (31.3 ve 7.4.1933 tarihli uyumlandırma yasaları uyarınca), hem de bütün derneklerin, toplumsal veya politik örgütlenmelerin, kültürel yaşamın ve medyanın nasyonal sosyalist rejime uyumlandırılması.

1 Deutschnationale Volkspartei.

2 Deutschvölkische Schutz- und Trutzbund.

3 Nationalsozialistische Freiheitsbewegung.

4 Satranç.

5 Profesör Lüzumsuz veya Bir Tiranın Sonu.

- 175,40 *Faulhaber*: Michael von Faulhaber (1869-1952), Speyer piskoposu. 1913'te soyluluk unvanı aldı, 1917'den 1952'ye kadar Münih Başpiskoposu. 1936'da Obersalzberg'de Hitler'le buluştu. 1937'de "Yakıcı endişeyle" beyannamesini yayımladı, 1940'ta ötenazi uygulamasını protesto etti. 1944'te Hitler'e 20 Temmuz'daki suikasttan kurtulduğu için geçmiş olsun dileklerinde bulundu. 1952'de kendisine Münih'in fahri hemşeriliği verildi.
- 176,24 *Ina Seidel*: (1885-1974) Yazar, Willy Seidel'in kızkardeşi (bkz. s. 154,18 ile ilgili not). Başka şeylerin yanı sıra "kandaki sırrı" konu ettiği kaderci romanlar yazdı. Bunlar arasında en bilinen romanı 1930'da yayımlanan *Das Wunschkind*'dir.¹ 1932'de Berlin'deki Prusya Sanatlar Akademisi üyesi oldu; Richarda Huch ile beraber iki kadın üyeden biriydi. Klemperer'in Seidel'den "hazin bir fasıl" olarak bahsetmesi, mutlaka onun Hitler'i şiirleri ve iyi dilek mesajlarıyla onurlandırmasıyla ilgilidir. 1942 yılında Hitler'e yolladığı doğum günü tebriği Klemperer'in zikrettiği "elektronik mecazı" içerir. Bu metin Fischer-Hupe'de aktarılmıştır (s. 373 vd.).
- 178,11 *Lenin'in, öğretmeninin ruhun mühendisi olduğuna dair sözü*: Bilenen, Lenin'in değil Stalin'in bu mecaza başvurduğudur (1932 yılında Maksim Gorki'yle bir konuşmasında).
- 181,24 *Paul Valéry*: (1871-1945) Fransız şair ve denemeci. Saf şiir" adanmışlığıyla 1920'lerde şöhretinin zirvesindeydi. 1923'te *Légion d'honneur* madalyası aldı, 1925'te Académie française üyesi, 1932'de Collège de France'da şiir felsefesi ve incelemeleri profesörü oldu.
- 181,25 *Klemperer'in Moderne französische Prosa'sı*: Bu ders kitabı ilk olarak 1923'te *Die moderne französische Prosa. Studie und erläuterte Texte*² adıyla yayımlandı. 1926'da 2., 1948'de 3. baskısını yaptı.
- 182,10 *Miesbach'ın çıkardığı gazete*: Klemperer bununla Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra sağ radikal bir imaj veren *Miesbacher Anzeiger*'i (1874-1945) kasteder. Hitler'in silah arkadaşları Dietrich Eckart ve Bernhard Stempfle, ayrıca durmadan antisemit çıkışlar yapan Ludwig Thoma orada yazıyorlardı.
- 182,12 *Stürmer*: *Stürmer. Deutsches Wochenblatt zum Kampf um die Wahrheit*³ (1923-45), Nazilerin Frank Eyaleti Başkanı [ve sonra] Valisi Julius Streicher (bkz. s. 201,17 ile ilgili not) tarafından kurulan ve yayımlanan mücadele organı. Özellikle Yahudilere karşı sözle ve

1 Arzulanan çocuk, isteyerek yapılan çocuk.

2 Modern Fransız nesri. İncelemeler ve açıklamalı metinler.

3 Akıncı. Hakikat Savaşı Veren Haftalık Alman Gazetesi.

resimle icra ettiği kışkırtıcılığıyla bilinir. Bir hususiyeti, son sayısının okunabileceği “Stürmer vitrinleri” idi.

184,11 *Tolstoy*: Lev Nikolayeviç Tolstoy (1828-1910) özellikle *Savaş ve Barış* (1868) ve *Anna Karenina* (1877) romanlarıyla dünyaca meşhur olan Rus yazar. Reform pedagojisiyle ilgilendi, bu konuda ders kitapları yazdı. 1920'lere kadar Rusya'da çocuklar onun hazırladığı alfabeyle ders gördüler. Giderek kilise karşıtı oldu, anarşizme iman etti, ahlaken katı bir tutumu vardı. 1906'da (1899'da yazdığı *Diriliş* romanını nedeniyle) aforoz edildi ve polis takibine alındı. Evinden kaçıışı ve ölümü Avrupa çapında ilgi uyandırdı; bu herhalde Avrupa'nın ilk büyük medya hadisesiydi. Edebiyat tarihinde Tolstoy'un eserinin hem 1905 Devrimi'ne hem Avrupa edebiyatına etkisi önemsenir.

Dostoyevski: Fyodor Mihayloviç Dostoyevski (1821-1881), dünya çapında önemli Rus romancı. Babası kendi serflerince öldürüldü. Kendisi devrimci faaliyetlerinden ötürü ölüme mahkûm edildi, infaz anında affa uğradı. Sara hastasıydı. Eserleri arasında *Suç ve Ceza* (1866), *Budala* (1868), *Karamazov Kardeşler* (1880) vardır. 20. yüzyıl edebiyatına azamî etkisi oldu. Onun yanında politik etkide de bulundu. Örneğin eserlerinin Almancasını yayımlayan Arthur van den Bruck üzerinden (bkz. s. 9,3 ile ilgili not) Muhafazakâr Devrimcilığe ve onun rasyonel, yoz dediği Batı'ya karşı ırkçı-millici Doğuculuk ideolojisine etki etmiştir.

184,12 *Vogué'nin Roman Russe'u*: Eugène Melchior Vicomte de Vogüé (1848-1914), Fransız yazar. Romanında (1886, 3. baskısı 1892), Avrupa'nın o zamana dek tereddütsüz Fransa'ya ait olan manevi önderliğini Rusya'ya nakletti. Bu önemli roman Rus edebiyatının Fransa'da tanınmasını ve Vogüé'nin 1888'de Académie française'e alınmasını sağladı.

184,26 *Disraeli'nin Tancred'i*: Benjamin Disraeli (1804-1881), İtalya Yahudisi kökenli Britanyalı politikacı ve yazar. 1852 ve 1858'de Hazine Bakanı, 1868 ve 1874'te Britanya Başbakanı oldu. 1840'lı yılların başında başka bazı politikacılarla beraber “Young England Group”u [Genç İngiltere Grubu] kurdu; muhafazakârlara karşı kurulan bu grup Disraeli'nin, aralarında Klemperer'in andığı *Tancred*'in de (1847) bulunduğu romanlarının da düşünsel arka planını oluşturdu.

184,28 *Rohrbach*: Paul Rohrbach (1869-1956), Protestan teolog ve yazar. Çıktığı pek çok seyahat arasında 1897'de Türkistan ve Ermenistan, 1898'de Filistin, Kürdistan, Suriye seyahatleri vardır. Öncele-ri bir “Hristiyan sosyalizmine” bağlıydı. Yüz yıl dönümünde, yeni bir ahlâkî-dinsel meşruiyet temelinde (“etik emperyalizm”), Alman-

ya'nın yeni bir ordu politikası gütmesi gerektiğini savundu. Baş eseri *Deutschland unter den Weltvölkern*¹ liberal bir emperyalizmden ya-
naydı. 1912'de en bilinen eseri *Der deutsche Gedanke in der Welt*² ya-
yımlandı. Önde gelen gazetelerde çıkan çok sayıda makalesi önem-
li etkiler uyandırdı. Seyahat izlenimleri yazmayı sürdürmesine rağ-
men Nazi döneminde önemini kaybetti. Bugün Rohrbach hayli tartı-
şılan bir şahsiyettir.

185,5 *Max Clausß'un Tatsache Europa'sı*:³ 1943'te Prag'da Volk und Ra-
um⁴ Yayınevi'nce basılmıştı.

185,11 *Coudenhove-Kalergi'nin 1923'te çıkmış Pan-Avrupa kitabı*: Ric-
hard N. Kont von Coudenhove –Kalergi (1894-1972), Avusturya-
lı yazar. İlk Avrupa birliği hareketinin kurucusu sayılır. 1923'te *Pan-*
Avrupa adıyla Klemperer'in andığı politik manifestoyu yayımladı. Bu-
nu 1924'te Pan-Avrupa Birliği'nin kuruluşu izledi.

185,36 “*Mihver ortağı*”: Mussolini'nin 1936 Kasım'ındaki formülasyo-
nuna göre “Mihver”den anlaşılan önce sadece faşist İtalya'yla nasyo-
nal sosyalist Almanya'nın ilişkisiydi. 1940 Eylül'ünde Japonya'yı içe-
ren üçlü ittifakla genişletildi. İkinci Dünya Savaşı'nın seyri içinde Al-
manya'yla müttefik bütün devletler “Mihver güçleri” ismiyle anıldılar.

186,18 *Wilfried Bade*: Wilfrid Bade (1906-1945), Münih'teki Scherl Ya-
yınevinin temsilcisi. 1933-45 arasında Reich Propaganda Bakanlığın-
da üstlendiği değişik görevler arasında 1938'de kültür politikası-
yla ilgili basın konferanslarının yöneticiliği, bakanlık müsteşarlığı, en
sonunda da basılı neşriyatın idare sorumluluğu vardı. Klemperer'in
onu tanımlayışıyla bu “antikitenin dostu genç idealist”, daha 1933'te,
hizmet ettiği efendisi Goebbels'e onu azizleştiren bir medhiye sun-
muştu. Zaten gözü hep milyonların ilgisinde olduğundan, Hitler'in
veya Himmler'in o sıralar hüküm süren zevkine göre işler yapmayı iyi
biliyordu. Oportünist yazar, Hitler'in antik dünyaya olan teveccühü-
nü de, Avrupa'da yürütülen savaşlara estetik arka planı olarak işledi.

188,8 *Yahudi yıldızı*: Bkz. s. 94,10 ile ilgili not, ayrıca s. 188 vd..

189,34 *Gutzkow büstü*: Karl Gutzkow (1811-1878), yazar ve gazete-
ci. 1835'te yayımlanan romanı *Wally die Zweiflerin*⁵ yasaklandı, ge-
nel olarak, “Genç Almanya” yazarlarına karşı eylemleri ateşledi (bkz.
s. 295,7 ile ilgili not). 1835 yılı sonunda Gutzkow'un bütün yazıla-

1 Dünya halkları arasında Almanya.

2 Dünyada Alman düşüncesi.

3 Avrupa Vakıası.

4 Millet ve Mekân.

5 Kuşku Wally.

rı yasaklandı, bunu Heinrich Heine dahil başka yazarlara dönük yasaklamalar izledi. 1836'da "dini aşağılama" suçlamasıyla hapse mahkûm edildi. 1850/51'de dokuz ciltlik (yaklaşık 3.500 sayfalık) dönem romanı *Die Ritter vom Geiste*'yi¹ yayımladı. Klemperer'in zikrettiği "Gutzkow büstü" Emmerich Andresen tarafından 1887'de Dresden'de dikilmiş, İkinci Dünya Savaşı'nda eritilmiştir.

190,25 "Litzmannstadt Gettosu": Bkz. s. 98,25 ile ilgili not.

191,22 *Nürnberg Kanunları*: Nasyonal sosyalistler Nürnberg Kanunları denen olayı 15 Eylül 1935'te öyle bir tantanayla sahneye koydular ki, antisemitist ideolojiyi nasıl ciddiye aldıklarını ve ona korkunç bir gerçeklik kazandırdıklarını herkes fark ederdi. Reichstag bunun için özel olarak telgrafla Berlin'den Nürnberg'e çağrıldı ve NSDAP'nin 7. Kongresi çerçevesinde kararlaştırılmış olan kanunları oy birliğiyle kabul etti, Hermann Göring de bu sonucu alayı valayla duyurdu. Bu kanunlar "Alman kanının ve Almanlık şerefine korunmasına dair kanun" ("Kanı koruma kanunu"), Reich vatandaşlık kanunu ve Reich bayrak kanunundan oluşuyordu. İlk anılan kanun kanın saflığı gereği arilerle gayri ariler arasında evlenmeyi ve cinsel teması yasaklıyordu. Bu yasağa uymamak "ırksal ayıp"tı ve hapis veya ıslahevine kapatılmakla cezalandırılıyordu. Reich vatandaşlık kanununda yalnızca "Alman kanından veya ırken ona akraba bir kandan olan vatandaşların" Reich vatandaşı olabilecekleri belirlenmişti. Bunun sonucu, kamu görevindeki Yahudilerin konumlarını kaybetmesi oldu. 1938'de bu kanuna dayanarak Yahudi savcılara ve hekimlere de meslek yasağı getirildi. 14.11.1935 tarihli bu kanunla ilgili ilk tüzük, kimin tam kimin yarı kimin çeyrek Yahudi olduğunu da tespit etti. Çocukların vaftiz edildiği veya dinsiz olduğu "karma evliliklerin" partneri olanlar "imtiyazlı" denen Yahudilerdi, bunların Yahudi Evlerine taşınması da Yahudi yıldızı takması da gerekmiyordu. Klemperer çocuksuz olduğundan bu kategoriye ait değildi.

192,25 *Dwinger'in Dikenli Telin Ardında'sı*: Klemperer'in bahsettiği kitap 1929'de yayımlandı ve *Arnee hinter Stacheldraht. Das sibirische Tagebuch*² ismini taşır. Burada Dwinger (annesi Rus'tur) Rusya'da savaş esiri olarak yaşadıklarını anlatır. Ayrıca bkz. s. 118,2 ile ilgili not.

193,22 *Ravensbrück*: Kadın toplama kampı. 1938 Kasım'ında kuruldu, 28.4.1945'te Kızılordu tarafından kurtarıldı. 1941 Nisan'ında bir erkek kampı eklendi. 1942 yazında çok yakınında gençlere dönük Uc-

1 Manevi Şövalyeler.

2 Dikenli tel ardındaki ordu. Sibirya günlüğü.

kermark toplama kampı tesis edildi. 1939 ile 1945 arasında 132.000 kadın ve çocuk, 20.000 erkek ve 1.000 genç kız "Uckermark gençlik koruma kampı"na kaydedilmişti. 20 ayrı millettendiler, aralarında Yahudiler ve Sinti ve Romalar da bulunuyordu. Buchenwald gibi Ravensbrück de öncelikle politik hasımlar ve toplumsal dışlamaya uğrayanların çalıştırıldığı bir kamptı. 1944 sonunda tesis edilen gaz odasında 5000 tutsak katledildi. Çoğu Yahudi olmak üzere birçok kadın tıbbî deneyler sonucu öldüler veya 14f13 (bu, toplama kamplarında "hastaların" öldürülmesinin şifresidir) Operasyonu çerçevesinde öldürüldüler.

194,2 *Yahudi savaşı*: Klemperer bununla öncelikle tarihçi ve komutan Flavius Josephus'un (37-100 civarları) antik tarih eseri *De bello Iudaico*'nun başlığını kastediyordu. Bu eser Ortaçağ'da çok sevilmiş, matbaanın bulunmasından sonra da İncil'le beraber en fazla okunan metinlerden olmuştu. Zamanında sevilen bir yazar olan Yahudi kökenli Lion Feuchtwanger (1884-1958) bu eser üzerine, 1931/32'de çıkan ilk cildi aynı başlığı taşıyan bir üçleme yazmıştı. Feuchtwanger entelektüel bir hasım olarak Nazilerin nefretini çekiyordu ve alışıldık mülteci kaderini paylaştı. Klemperer sadece bu iki eseri bilmekle kalmıyor, Hitler'in savaşının esas olarak Yahudilere karşı bir savaş olduğunu görüyordu. Bu tez ancak son dönemde bazı tarihçilerce benimsenmiştir.

201,17 *Streicher*: Julius Streicher (1885-1946), Orta Frank eyaletinin, 1936'dan itibaren Frank eyaletinin yöneticisi, en ilkelinden Yahudi nefretinin temsilcisi. 1922'de Deutchsoziale Partei'in¹ yaklaşık 2.000 kişilik yerel teşkilatıyla NSDAP'ye katıldı. 1923'te Hitler darbesine katıldığı için ilkokul öğretmenliğinden çıkarıldı. 1923'te antisemitist kışkırtıcı yayın organı *Der Stürmer*'i çıkartmaya başladı (tiraajı 1938'de yarım milyona ulaşmıştı, bkz. s. 182,12 ile ilgili not). 1924'te Bavyera eyalet meclisine seçildi, 1932'ye kadar burada milletvekiliydi, 12.1.1933'te Reichstag üyesi oldu. 1939'da Légion d'honneur nişanı aldı. 1940'ta makamlarından azledildi. 1946'da Nürnberg askeri mahkemesince ölüme mahkûm edildi.

201,18 *Nürnberg Sinagogu*: 1874'te açıldı, 1938'de tahrip edildi. 1938 Mart'ında kararlaştırılan yıkım 10 Ağustos'ta, yani ülke çapındaki Kasım pogromundan aylar önce uygulandı. Büyük sinagogun ve yanı başındaki cemaat evinin yıkılması binlerce seyirci tarafından izlendi. Bugün burada bir anma yeri bulunmaktadır.

- 205,2 *Yahudi gözlüğü*: Naziler ona bu gözlüğü takalı beri, yani kendini sadece Alman olarak görmüş olan Klemperer'i kendini Yahudi olarak düşünmeye zorlayalı beri, onun bu mercekten bakmaktan başka çaresi yoktu.
- 212,5 *Dresden felâketi*: Bkz. s. 61,10 ile ilgili not.
- 212,11 *Thomas Mann'ın son konuşması*: Thomas Mann (1875-1955), önemli yazar, ilk romanı *Buddenbrooklar. Bir Ailenin Çöküşü* (1901) ile 1929 Nobel ödülünü aldı. 1933'te İsviçre'ye, 1939'da ABD'ye iltica etti, 1952'de İsviçre'ye geri döndü. BBC dış yayınında, 1941 Mart'ından 1945 Mayıs'ına dek, ayda bir defa Thomas Mann'ın Alman dinleyicilere hitaben (5 ilâ 8 dakikalık) bir konuşması yayımlandı. Mann bu konuşmalarda savaş suçlarından, Yahudilere dönük baskılardan vs. bahsetti ve [Almanları] insanlığa dönmeye çağırdı. Üçüncü Reich'ta "düşman vericileri" dinlemek cezaya tabiydi, buna rağmen çok sayıda Alman onu dinleme cesaretini göstermiştir. Günümüzde Thomas Mann'ın konuşmalarının orijinal ses kaydını içeren bir CD mevcuttur.
- 213,6 *Labruyère'in tipleri*: Jean La Bruyère (1645-1696), Fransız yazar. Teofrastos'un Yunan karakter tasvirlerini kendi çağının insan tipleriyle zenginleştirdi. Buradan iddialı bir edebî portre sanatı doğdu. Veciz ve ironik bakış açısı, 1688'de çıkan uzun isimli küçük eserinin art arda dokuz baskı yapmasını sağladı: *Les Caractères de Théophraste, traduits du grec, aec les caractères ou les mœurs de ce siècle* (Teofrastos'un Karakterleri, bu yüzyılın karakterleri veya âdetleriyle Yunan-cadan çeviri). Klemperer, kendi Yahudi tanıdık çevresinden böylesi bir dizi karakterin portresini yazmayı planlıyordu. LTI'de bunu bir ölçüde gerçekleştirmiştir – sözgelimi Elsa Glauber örneğinde (bkz. s. 213 vd.).
- 214,9 *Gundolf*: Friedrich Gundolf, esas ismi Gundelfinger (1880-1931), edebiyat tarihçisi, Heidelberg'de profesördü. Arkadaşı Stefan George'un etkisi altında, bilimsel göndermelerden imtina eden ve bir bakıma ele aldığı şahsiyetin yazma tarzını sürdüren yeni tür bir edebiyat yorumu yapmayı denedi. Yaşam süresince kişiliğiyle etrafındakileri çok cezbetti ancak eleştirel filolojinin güçlenmesiyle onun edebiyat anlayışı kısa sürede moda olmaktan çıktı. Günümüzde onun ismine konmuş bir "Yurtdışında Alman dili ve edebiyatı ödülü" verilmektedir.
- 220,8 *Buber*: Martin Buber (1878-1965), Yahudi din felsefecisi ve sosyal düşünürü. 1924-33 arasında Frankfurt a. M.'de Yahudi din öğretisi ve etiği profesörüydü, 1933'te bu işi bıraktı ve makamından ay-

rıldı. 1935'te Reich Yazarlar Loncası'ndan çıkartıldı. 1938'de nasyonal sosyalist rejimin konuşma yasağı getirmesi üzerine Kudüs'e iltica etti, Kudüs Üniversitesi'nde sosyoloji ve antropoloji dersleri verdi. 1923'te baş eseri *Ich und Du*'yu¹ yazdı (diğer insanlarla ve tanrıyla, aynı zamanda Doğu-Batı arasında, diyaloga dayanan bir ilişki ilkesi geliştirmek üzerine). Yıllarca Alman-Yahudi ilişkilerinin odağında o vardı. 1925'ten itibaren din felsefecisi Franz Rosenzweig'la beraber (bkz. kitabın başındaki epigrafi, s. 8) İbrani İncil'ini Almancaya çevirdi. Rosenzweig'in ölümü üzerine Buber çeviriyi 1961'e kadar tek başına tamamladı. Çok sayıda ödülle onurlandırıldı, bunlar arasında Alman Yayıncılar Birliği'nin 1953 barış ödülü de vardır. Onun ve arkadaşının ismini taşıyan "Buber-Rosenzweig Madalyası", Alman-Yahudi diyaloguna katkıda bulunanlara verilmektedir. Ayrıca 2002'den beri verilen bir "Martin Buber Madalyası" vardır.

Prinz'in Yahudi tarihi: Joachim Prinz (1902-1988), Alman Rabbi ve Siyonist. 1937'de ABD'ye iltica etti. 1939-77 arasında Newark'ta (New Jersey) bir reformcu sinagogun hahamı idi. 1958-66 arasında Amerikan Yahudi Kongresi Başkanlığını yaptı. Yazdığı Yahudi Tarihi 1931'de Berlin'de yayımlanmıştı (2. basımı, *Illustrierte Jüdische Geschichte*,² Berlin, 1933).

220,9 *Dubnow*: Simon Dubnow (1860-1941), otodidakt Rus tarihçi. 1922'de Rus küçük şehir kültüründen Petersburg'a, oradan Estonya ve Litvanya üzerinden Berlin'e kaçtı. 1925-29 arasında birçok dile çevrilen on ciltlik baş eseri *Weltgeschichte des jüdischen Volkes*³ yayımlandı. Dubnow uluslararası ününün doruğundaydı. 1933'te kitapları yasaklandı ve yakıldı, tekrar kaçtı, bu defa Riga'ya gitti. 1934-40 arasında üç ciltlik anıları *Buch des Lebens*'i⁴ yayımladı; "Yahudi yaşamının ansiklopedisi" sayılan bu kitaba çok değer verilir. 1941 Temmuz'unda Riga'nın Alman birliklerince işgali üzerine buralı Yahudiler Ekim'de bir gettoda toplandılar. Görgü tanıklarına bakılırsa Dubnow Aralık'ta orada öldürüldü. Günümüzde Leipzig Üniversitesi'nde Yahudi tarihi ve kültürüyle ilgilenen bir bilimsel kuruluşa onun ismi verilmiştir.

220,12 *Arthur Eloesser*: Alman dili ve edebiyatı uzmanı (1870-1938). Klemperer'in "sıkı bir doktora çalışması" dediği tezi *Die ältesten*

1 Ben ve Sen.

2 Resimli Yahudi Tarihi.

3 Yahudi Halkının Dünya Tarihi.

4 Yaşam kitabı.

*deutschen Übersetzungen Molièrischer Lustspiele*¹ ismini taşır. Edebiyat tarihçisi, vaftiz olmayı reddettiği için Berlin'de doktor yapılmadı. *Vossische Zeitung* ve *Weltbühne*'de, 1933'te zoraki *Jüdische Rundschau*'da gazetecilik yaptı. 1934-37 arası Filistin'de yaşadı, Berlin'e geri döndü, orada 1938'de öldü.

220,14 *Vossische Zeitung*: Yerel çerçevede kalmayan Berlin gazetesi. Kuruluşu 1617'ye postacı ve ulak Christoff Frischmann'a dayandırılır. Bu ismi 1910'dan itibaren taşıdı. 1914'te Ullstein Yayınevi'nce satın alındı. 1934 Mart'ında yayını durduruldu. Ullstein Yayınevi ve gazeteleri Arileştirmeye maruz kaldılar.

221,3 *Berthold Auerbach*: Berthold Auerbach, esas ismi Moses Baruch Auerbacher (1812-1882), Yahudi kökenli yazar. Yasaklanan Germania Talebe Öğrenci Birliği üyesiydi. Hohenasperg Kalesi'nde tutuklu kaldı. Schwarzwald Hikâyeleriyle (1843-54) edebî şöhrete erişti. Zamanının en sevilen anlatıcılarından biri oldu, birçok önemli yazarı önemli ölçüde etkiledi. Horb şehri 1982'den beri onun ismiyle bir edebiyat ödülü vermektedir.

221,4 *Fr. Theodor Vischer*: Friedrich Theodor Vischer (1807-1887), edebiyat tarihçisi ve filozof. 1835'te Tübingen Üniversitesi'nde estetik ve Alman edebiyatı doçenti oldu. Doktora tezi *Yüce Olan ve Komik Olan Üzerine* idi. 1837'de kürsüsüz profesör oldu. 1844'te yeni ihdas edilen estetik ve Alman edebiyatı kürsüsüne atandı, göreve başlama konuşmasında panteizm üzerine söyledikleri nedeniyle iki yıl uzaklaştırma cezası aldı. 1848'de Ulusal Meclis'te liberal milletvekilleri arasında o da vardı. 1849'da hayal kırıklığına uğramış olarak Tübingen'e döndü. 1855'te Zürih'e gitti. 1857'de altı ciltlik *Ästhetik der Wissenschaft des Schönen*,² yine 1857'de en fazla bilinen eseri ve gerek biçimsel gerek içeriksel açıdan olağanüstü bulunan romanı *Auch Einer*³ yayımlandı. 1864'te Bavyera Kraliyet Bilimler Akademisi üyesi oldu. 1866'da Tübingen'de profesörlüğe getirildi. 1870'te soyluluk unvanı ve muhtelif madalyalarla taltif edildi.

221,20 *Nicolai*: Friedrich Nicolai (1733-1811), Berlin'de Protestan aydınlanmasının önemli temsilcisi. Kitapçı, otodidakt, 1759-86 arası arkadaşı Gotthold Ephraim Lessing'le 24 ciltlik *Briefe, die neueste Literatur betreffend*'i⁴ yayımladı. Ayrıca özellikle kendisinden yapılan alıntılarla Aydınlanmanın en önemli dergisi olan, bir ara 150 kişinin

1 Molière komedilerinin en eski Almanca çevirileri.

2 Güzellik biliminin estetiği.

3 O da birisi.

4 En yeni edebiyata dair mektuplar.

çalıştığı *Allgemeine Deutsche Bibliothek*'in¹ yayıncısıydı. 1759'dan itibaren arkadaşı Moses Mendelssohn'la beraber 12 ciltlik *Bibliothek der schönen Wissenschaften und freien Künste*'yi² çıkardı. Tartışmalı rasyonalizmiyle, aralarında Goethe, Herder veya Fichte gibi meşhurların da bulunduğu birçok düşman kazandı.

221,23 *Michael Beer*'in *Parya*'sı: Michael Beer'in (1800-1833) Yahudi kökenli tiyatro yazarı. Giacomo Meyerbee'in kardeşidir. En ünlü eseri *Parya* (prömiyeri 1823, Berlin) Yahudilerin özgürleşmesinin savunusu idi.

221,24 *Heine*'nin *Almansor*'u: Bkz. s. 88,29 ile ilgili not.

221,25 *Wolfgang Menzel*: (1798-1873), Mart Devrimi öncesinin yazarı. Talebe birliklerinin etkin üyesi. Goethe'nin saldırgan bir eleştirmeniydi. Alman Meclisi'nce yasaklanan *Junges Deutschland*'ın mensubuydu (bkz. s. 295,7 ile ilgili not). Temel eseri: *Die deutsche Literatur*,³ 1828'de yazılmış bir edebiyat tarihidir. 1830 Temmuz devriminden sonra *Junges Deutschland*'ın baş hasımlarından oldu, liberalden ırkçı milliyetçiye dönüştü.

221,26 *Ludwig Börne*: Asıl ismi Juda Löb Baruch (1786-1837), gazeteci ve çığır açan edebiyat eleştirmeni. 1818'de Yahudiliğinden ötürü işini kaybedince vaftiz oldu ve yazar olarak sıkıntı yaşamamak için ismini değiştirdi. *Junges Deutschland*'a (bkz. s. 295,7 ile ilgili not) sıkı sıkıya bağlıydı, Paris 1830 Temmuz Devrimini örnek alan radikal bir liberalizmden yanaydı. Bununla ilgili yazıları ve Metternich'i eleştirdiği dergisi *Die Wage*⁴ (1818-21) yasaklandı. 1830'dan itibaren Paris'te yaşadı, edebiyatın yegâne varlık gerekçesinin politik ve ahlâkî ilerlemeye yardım etmek olduğu tezini savundu. 1993'ten beri her yıl Frankfurt St. Paul Kilisesi'nde (bkz. s. 135,23 ile ilgili not) onun ismiyle bir politik gazetecilik ödülü verilmektedir.

221,27 *Disraëli*: Bkz. s. 184,26 ile ilgili not.

221,31 "*herhalde Clausewitz'e dayanan ve Naziler tarafından ölümüne kışkırtılan 'eylemin kanunu'*": Carl von Clausewitz (1780-1831), Prusyalı general, ordu reformcusu ve askerlik teorisyeni. Baş eseri *Vom Kriege*'de⁵ (1832) "eylemin kanunu" kavramını gerçi bir kere kullanır fakat onu savaş idaresi teorisi çerçevesinde uygunsuz bulur, çünkü "görünümlerinin değişikliği ve çeşitliliği itibarıyla, kanun ismini

1 Genel Alman Kütüphanesi.

2 Güzel bilimler ve özgür sanatlar kütüphanesi.

3 Alman Edebiyatı.

4 Tartı.

5 Savaşa dair.

- hak eden bir genellemeye elverecek bir kesinlikten yoksundur" (Cilt 1, Bölüm 1). Nasyonal sosyalistlerin enflasyonist bir sıklıkla kullandığı anlamıyla "eylemin kanunu" kavramı daha çok Helmuth von Moltke'ye (1800-1891) ve Birinci Dünya Savaşı'ndaki Genelkurmay diline dayanır. Moltke *Militärische Werke*¹ kitabında Clausewitz'in aksine "hücumun üstünlüklerini" vurgular: "Böylece düşmana eylemin kanununu dayatırız, o tedbirlerini bizimkilere uydurmak zorunda kalır, bize karşı koyacak araçlar bulması gerekir." (s. 303)
- 221,35 *Rudolf Frank*: (1886-1979) Yahudi kökenli tiyatrocu ve yazar. Klemperer'in yıkıcı bir eleştiriye tabi tuttuğu 1936 tarihli romanı *Atalar ve Torunlar*'ın konusu Alman Yahudilerinin ülkeden göç etmesiydi ve başkalarından pekâlâ olumlu eleştiriler almıştı. Frank romanını tamamladıktan hemen sonra Avusturya'ya, 1938'de de İsviçre'ye iltica etti. 1960'ta otobiyografisi *Spielzeit meines Lebens*'i² yayımladı.
- 222,29 "*Düsseldorflu şairin vatan şarkısı*": Kastedilen, Heinrich Heine'nin (bkz. s. 88,29 ile ilgili not) "Bilmem ne anlamı olabilir" diye başlayan ünlü "Lore-Ley" şiiridir.
- 223,28 "*Esse'sinden sürülmek*": Esse fiili Latince "olmak, oluş" anlamındadır.
- 225,2 *Siyon*: Siyonizmle nasyonal sosyalizmin benzerliklerini ele alan bu bölüm nedeniyle LTT'yi İsrail'de yayımlayacak bir yayıncı bulunamamıştır.
- 225,19 *Julius Bab*: (1880-1955) Berlin modernizminin tiyatro yazarı, önemli tiyatro eleştirmeni. 1933'te Alman Yahudileri Kültür Birliği'nin kurucularından oldu, 1939'da Fransa üzerinden ABD'ye iltica etti.
- 226,7 *Rilke*: Rainer Maria Rilke (1875-1926) 20. yüzyılda Almancanın en önemli şairlerinden biridir. Alman edebiyatının ilk modern romanını yazdı: *Die Aufzeichnungen des Malte Larids Brigge*³ (1910). Baş eserleri arasında *Ding-Gedichte*, *Das Stundenbuch* (1905), *Duineser Elegien* (1923) ve *Sonette an Orpheus* şiir dizisi (1923)⁴ vardır. Şiirleri genellikle günümüzde eskisinden daha fazla ilgi görmektedir.
- 226,20 '*George*'lama: Stefan George'un üslubuna ironik atıf (bkz. s. 117,5 ile ilgili not).
- 226,28. *Lissauer*'in mübalâgalı nefret türküsü: Ernst Lissauer (1882-1937). 1914'te yazdığı "İngiltere'den nefret türküsü" resmî savaş pro-

1 Askerî eserler.

2 Yaşam sezonum.

3 Malte Larids Brigge'nin Notları.

4 Şey Şiirleri, Saat Kitabı, Duino Ağrıtları, Orfeus'a Soneler.

pagandasında kullanıldı ve çok sevildi. Aralarında Will Vesper ve Richard Dehmel'in de bulunduğu birçok başka şairle beraber, savaşta gösterdiği yararlılıklar nedeniyle Kayzer II. Wilhelm'den "kraliyet taçlı kırmızı kartal nişanı" aldı. Savaştan sonra, bilinçli olarak inanları tahrik etmek üzere bu şiiri yazdığı ithamıyla karşılaştı. Kendisine takılan sıfatla "Yahudi şairlerin en Almanı", böylece antisemitizmi hissetmekten masun kalamayan bir Yahudi şaire dönüştü. Dışarıdan birisi olarak damgaladığı duygusuna kapıldı, birkaç başarısız eserinden sonra bu duygusunu son kitabı *Zeitwende*'de¹ işledi. Julius Bab (bkz. s. 225,19 ile ilgili not) Lissauer'in edebî onurunu kurtarmaya çabalamıştır.

226,31 "*Yahudi Zuckermann'ın bu nazmı, en hakikisinden Alman halk türkü mü değil midir?*": Hugo Zuckermann (1881-1914), Avusturyalı yazar ve Siyonist. 1915'te Franz Léhar tarafından bestelenen, Klemperer'in de (gerçi biraz yanlış) zikrettiği "Avusturya Süvari Şarkısı" ile meşhur oldu. Şarkı şu mısralarla başlar: "Orada çayırın kıyısında tünemiş iki alakarga/ Tuna kıyısında mı düşerim, Polonya'da mı?" Kara kargalar ikinci kıtanın başında belirirler: "Orada tarlanın kenarında bağırıyor iki kara karga/ İlk beni mi gömerler ki?"

227,17 "*Ala Geyik Yahudileri kovuyor*": Dresden'in bir mahallesi olan Ala Geyik kaplıcasında, Yahudi müşteriler çok erken bir aşamadan beri kabul edilmiyordu. Başkalarının yanı sıra Magda Goebbels de sık sık oradaki sanatoryumda kalırdı.

227,25 *Herzl*: Theodor Herzl (1860-1904) Siyonist, Avusturyalı yazar. Dreyfus Skandalı vesilesiyle Paris'te yapılan, kendisinin de *Neue Freie Presse* muhabiri olarak izlediği antisemitist nümayişlerden etkilenerek 1896'da *Der Judenstaat*² kitabını yazdı. Bu kitap 1848'de İsrail devletinin kuruluşuna özel bir katkı sağlamıştır. 1897'de Basel'de 1. Dünya Siyonist Kongresi'ni örgütleyenlerdendi, Dünya Siyonist Örgütü'nün başkanı seçildi. [Yine] 1897'de *Das neue Ghetto*³ adlı tiyatro oyununu yazdı ve Viyana'da Siyonist haber bülteni *Die Welt*'i kurdu. 1899'da Londra'da, Filistin'de toprak alımı için para temin etmek üzere "Jewish Colonial Trust"u⁴ kurdu. *Altneuland*⁵ (1902) adlı ütöpik romanında ideal bir Yahudi devletine dair ütöpik tasavvurları vardır.

228,32 "*Dil kandan fazla bir şeydir!*": Bkz. s. 8 ile ilgili not (epigraf).

1 Çağ dönümü.

2 Yahudi Devleti.

3 Yeni getto.

4 Yahudi Koloni Bankası.

5 Eski yeni ülke.

- 229,15 Schnitzler'in Özgürlüğe Giden Yolu: Bkz. s. 225,19 ile ilgili not.
- 232,25 *Les extrêmes se touchent*: "Karşıtlar birbirine değer". Bu idrakin izi, antik çağdan, Montaigne'e, La Bruyère'e kadar sürülebilir.
- 234,31 *Börries von Münchhausen'in Yahuda şarkıları*: Börries von Münchhausen (1874-1945), yazar, şair. Ünlü "yalan baron"un (Karl Friedrich Hieronymus Freiherr von Münchhausen) ahvadındandır. 1898-1922 arası, öncelikle şarkı sözleri-notaları yayımlayan *Göttinger Musenalmanach*'ını¹ çıkarttı. Münchhausen'in şarkıları Wilhelm döneminde ve Weimar Cumhuriyeti'nde çok seviliyordu; birçokları kayda alınmış, dönemin gençlik hareketine mal olmuştu. 1933'te Alman Yazarlar Akademisi üyesi, 1934'te Akademi adına senatör oldu. Daha sonra nasyonal sosyalizmden yüz çevirdi, intihar etti.
- 234,32 *Mosche Lilien'in illüstrasyonları*: Ephraim Mosche Lilien (1874-1925), fotoğrafçı ve sanatçı. Daha çok İncil yayınları için genç üsluplu illüstrasyonlar yaptı; örneğin F. Rahlwes'le beraber yayımladığı Westermann İncil'i veya Lehmann/Petersen tarafından yayımlanan İncil.
- 235,30 "biz tek milletiz": Friedrich Schiller'in *Wilhelm Tell*'inden (II, 2).
- 236,5 *Neue Freie Presse*: (1864-1938) Avusturya'da ulusal ölçekte yayımlanan gazete. Eski *Presse* editörlerince kuruldu, ünlü yazarları, 500'e varan düzenli çalışanı ve 90.000'e ulaşan tirajıyla çok geçmeden Avusturya'nın önde gelen gazetesi oldu. Avusturya'nın (Mart 1938) Almanya'ya ilhakı üzerine, başka bir gazeteyle birleştirilerek *Neue Wiener Tagblatt*'a dönüştü.
- 237,28 *Buber'in arkadaşı Franz Rosenzweig*: Bkz. kitabın epigrafiyle ilgili not.
- 237,35 *Benim bu Livius konuşmalarım*: Buradan, Romalı tarih yazarı Titus Livius'un (M.Ö. 59 - M.S. 17) metinlerine katmayı sevdiği uydurulmuş söylevler anlaşılır aslında. Bununla beraber Klemperer, aktardığı konuşmaların aynen veya aktarılan benzer biçimde geçtiği olduğu şerhini düşer, zira onları hemen günlüğüne not etmiştir.
- 238,8 *Kabbala*: (İbranice) genel anlamıyla 'aktarım, nakil', özel anlamıyla ise Yahudilerin kutsal kitabı olan Tora'yla Musa'ya aktarılan yasalar veya vahiy. Yahudiliğin mistik geleneği buna dayanır.
- 239,14 *Spinoza*: Baruch de Spinoza, Latinceleştirilmiş haliyle Benedictus de Spinoza (1632-1677), Hollandalı filozof. Rasyonalistlerden sayılır ve modern İncil eleştirisinin kurucularından addedilir. 1656'da temel Yahudi öğretilerini eleştirdiği için Amsterdam Yahudi cemaat-

1 Göttingen Müzeler Almanağı.

tinden ihraç edildi. Temel eseri *Ethica, ordine geometrico demonstrata* ("Etik, geometrik yöntemle göre tasvir ederek") ancak ölümünden sonra yayımlanabildi.

240,5 *New-Yorker Staatszeitung*:¹ "The Staats" denen gazete 1834'te Alman göçmenlerce kuruldu. Günümüzde haftalık olarak yayımlanmaktadır fakat hâlâ ABD'nin önde gelen Almanca gazetesidir, temel amacı Alman-Amerikan ilişkilerini geliştirmektir. Klemperer'in Adolf Wilbrandt'ın 70. Doğumgünü üzerine makalesini sadece bu gazete değil *Die Frau* dergisi de yayımlamıştı (1906/07, sayı 14).

240,6 *Adolf Wilbrandt*: Adolf Wilbrandt (1837-1911), yazar ve Viyana Burg Tiyatrosu'nun yöneticisi (1881-87). Klemperer'in yazdığı biyografinin başlığı şudur: *Adolf Wilbrandt. Eine Studie über seine Werke*² (Stuttgart 1907). Wilbrandt *Münchner Neueste Nachrichten*'de gazetecilik yaptı. Münih şiir ortamına dair, sahte isimlerle gerçek kişileri anlattığı romanlar yazdı. Bütün zamanların ilk eşcinsel romanının da yazarıdır: *Fridolins heimliche Ehe*³ (1875) İngilizceye çevrilerle ABD'de de yayımlandı. 1877'de Kayzer II. Wilhelm'den Schiller Ödülü'nü aldı. 1884'te kendisine soyluluk unvanı verildi ve [Bavyera] Kralı II. Ludwig tarafından Maximilian Nişanı takıldı.

240,21 *Nürnberg Parti Kongresi*: NSDAP'nin ilk Reich parti kongreleri Münih (1923) ve Weimar'da (1926), ondan sonraki dokuz kongrenin hepsi Nürnberg'de yapılmıştır; "Nürnberg Parti Kongresi" ismi buradan gelir. Bu isimle başlangıçta Nürnberg'in büyük toplantılara uygun toplantı mekânlarına atıfta bulunuluyordu, iktidara geçtikten sonraysa Alman Milletinin Kutsal Roma İmparatorluğu (bkz. s. 9,3 ile ilgili not) dönemindeki Nürnberg toplantılarına tarihsel gönderme yapılır oldu. Reich parti kongreleri her defasında ayrı bir şiarla toplanıyordu, anılan 1937 kongresininki "Reich parti emek kongresi" idi. Reich parti kongreleri Hitler etrafında yaratılan propaganda kültürüne hizmet ediyor, bunun için dünyanın o zamanki en büyük yapıları inşa ediliyordu; örneğin SA ve SS için 150.000 kişilik Luitpold arenası, 250.000 katılımcı ve 70.000 konuk alabilen zeplin alanı. Dünyanın en büyük stadyumu olarak tasarlanan 400.000 kişilik "Alman Stadı", inşa edilmedi. 50.000 kişilik kongre salonu da tamamlanamadı. Burası günümüzde belge-bilgi merkezi olarak hizmet vermektedir. Ayrıca Leni Riefenstahl'ın propaganda filmleri de Reich parti kongrelerine ün kazandırmıştır.

1 New York Devlet Gazetesi.

2 Eserleri üzerine bir inceleme.

3 Fridolin'in gizli evliliği.

241,25 Webb Miller'in Huzura Eremedim'i: Webb Miller (1891-1940), Amerikan yazar ve gazeteci. Daha çok savaş ve kriz bölgelerinde muhabirlik yaptı, bazı röportajlarıyla Pulitzer Ödülü aldı. Klemperer'in andığı kitabı *I Found No Peace* (1936) "Bir Dış Muhabirin Günlüğü" alt başlığını taşır.

241,31 Habeş Savaşı: İtalya'nın Habeşistan'a veya Etiyopya'ya saldırısına (Ekim 1935 – Mayıs 1936) çok sayıda fecaat (Etiyopyalı sivillerin kitle halinde vurulması) ve savaş suçu (zehirli gaz kullanılan hava saldırıları) damgasını vurdu. Saldırı Etiyopya'nın ilhakı ve İtalya Doğu Afrikası Kolonisinin kurulmasıyla sonuçlandı. Savaşın bir sonucu da İtalya'nın Büyük Britanya'yla, keza Fransa'yla ilişkilerinin soğuması ve nasyonal sosyalist Almanya'yla yakınlaşması oldu. Britanya birliklerinin ülkeyi kolonyal zorbalığın egemenliğinden kurtardığı 1941 Mayıs'ına kadar yüz binlerce Etiyopyalı faşist İtalya'nın kurbanı olmuştu.

242,21 ordu haberleri: Genelkurmay'ın "Ordu Propaganda" birimi, savaş hadiseleriyle ilgili her gün öğlen radyodan yayımlanan haberlerin işlenmesinden sorumluydu. Böylece Genelkurmay Almanya için gitgide kötüleşen savaş gidişatını gizleyen abartmaların sorumluluğuna ortak olmuştur.

243,34 "Upton Sinclair'in ... romanının başlığına dayanan, doğrudan doğruya Amerikan kökenli bir ifade, 'yüzde yüz': Upton Sinclair (1878-1968), ABD'li yazar. Klemperer'in andığı roman *100 %*, *the Story of a Patriot*¹ (1920/21) ismini taşır. Sinclair'in 20. yüzyılın başlarındaki toplumsal eleştirel eserleri büyük yankı bulmuştur. 1905'te yayımlanan, Chicago'nun et fabrikalarındaki işçilerin maruz kaldığı sömürüye dair sert gerçekçi anlatısı *The Jungle* (Almancada "Bataklık" ismiyle çıktı)² öyle etkili oldu ki, gıda yasalarında değişikliklere ve mezbahaların denetlenmesiyle ilgili yeni bir yasanın çıkartılmasına yol açtı. ABD Başkanı Theodore Roosevelt ona ve onunla aynı anlayışı paylaşan araştırmacı yazarlara muğlak bir kavram olan "muckraker" ("pislikte debelenen") ismini taktı. Hem faşizmi hem komünizmi reddeden toplumsal reformcu iddialılığına ve çağının tavizsiz tanığı olarak tartışılmaz önemine rağmen kendisine ancak 1943'te Pulitzer Ödülü verilmiştir.

244,22 "Bin yıllık Reich": Bkz. s. 9,3 ile ilgili not.

"Mareşalin, yani şimdiye kadar olan en yüksek rütbenin değersizleştiril-

1 % 100, Bir yurtseverin hikâyesi.

2 Türkçesi *Şikago Mezbahaları* adıyla Zeyyat San çevirisiyle 1968'de yayımlandı. Daha sonra 1991'de Yalçın Yayınları'nca Belma Özdemir çevirisiyle basıldı.

mesi,... Reich Mareşali rütbesi...": Mareşal, 17. yüzyıldan beri birçok Avrupa devletinin ordularındaki en yüksek askerî rütbe idi ve ancak bilhassa parlak askerî eylemlerle edinilebilirdi. 19 Temmuz 1940'ta, yani Fransa seferinin başarıyla sonuçlandırılmasından sonra (Klemperer'in hatırladığı gibi Polonya seferi değil), bir düzine general mareşal, Hermann Göring de Reich Mareşali yapıldı; bu onun için yaratılmış istisnai bir rütbeydi. Nasyonal sosyalist rejimde bu rütbe politik sebeplerle de verilebiliyordu.

247,30 Çıkartma: Batılı müttefiklerin Batı Fransa'da sağlam bir köprü başı tutmak ve Almanya'yı geriletmek üzere Normandiya'ya yaptığı çıkartma. "Operation Overlord"¹ da denen bu çıkartma D-Günü'nde (6.6.1944) başladı ve Paris'in kurtarılmasıyla sonuçlandı (25.8.1944). Bkz. s. 10,9, Köprübaşı ile ilgili not.

249,9 "Montesquieu plus peuple qu'ailleurs": Klemperer günlüğünde (12.3.1931) bunun, Charles de Secondat Baron de Montesquieu'nün (1689-1755) seyahat notlarından sık zikredilen bir alıntı olduğunu yazar. Fransız mutlakîyetçiliğinin bu eleştiricisi ayrıca 1748'de 20 yıllık düşünüşünün ürünü olan teorik bir devlet teorisi metni yazmıştı, bu çalışma 1751'de kilisenin yasak kitaplar listesine alındı: *De l'esprit des lois* (Kanunların Ruhı). Montesquieu burada kuvvetler ayrımının ana unsurlarını geliştirdi, 1787'de ABD'de hayata geçirilen bu unsurlar günümüzde tüm demokratik devletlerin temelini oluşturur. Klemperer 1914'te Montesquieu üzerine bir çalışmayla doktor olmuştu.

250,4 Carlos'un neticesi: Schiller'in aynı isimli *Don Karlos. Infant von Spanien*² (1787) dramasından alıntı. Schiller'inkine uymayan C'li yazım biçimi 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başında yerleşik hale gelmişti.

254,15 Oturma savaşı: Hareketli savaşın aksine, savaş idaresinin tahkimata ağırlık veren savunmacı bir biçimdir. Tahkimatları kuvvetli süvari veya piyade saldırılarıyla delmek makineli tüfeğin ve koksuz barutun icadından sonra riskli hale gelmişti. Cepheden saldırılan dramatik kayıplarla sonuçlanıyor, Birinci Dünya Savaşı'nda bundan düşmana "kan kaybettirme stratejisi" diye söz ediliyordu. Doğu cephesi zaman zaman esneklikten uzaklaşsa da, İkinci Dünya Savaşı daha hareketli idi.

254,29 Marinetti'nin fütürizmi: Filippo Tommaso Marinetti (1876-1944), fütürizmin kurucusu, İtalyan yazar, faşist kültür bakanı. Pa-

1 Derebeyi veya hükümrân hareketi.

2 Don Karlos. İspanya'nın Şövalyesi.

ris'teki arkadaşlarının, sembolistlerin ve Mihail Bakunin ve George Sorel gibi anarşizmin teorisyenlerinin etkisi altında, burjuvaziyi aşağılayan ve anarşist şiddete meyleden tutumunu geliştirdi. Bu tutum 1909'da Paris gazetesi *Le Figaro*'da yayımlanan ve on bir teziyle şiddeti ve savaşı yücelten "*Le Futurisme*" manifestosunda ifadesini buldu. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Kuzey İtalya'da genellikle arbedeyle biten Fütürist Akşamlar'ı örgütledi. 1914'te Mussolini de bu akşamlarda konuşmacı olmuştu. Mussolini 1922'de İtalya Faşist Partisi'ni kurunca, Fütürist Parti ona katıldı. Yeni partinin programı açıkça fütüristlerin imzasını taşıyordu: Ruhban karşıtı, milliyetçi, toplumsal reformcu. Tutulacak yola ilişkin kısa süreli bir anlaşmazlıktan sonra Marinetti tekrar Mussolini'ye bağlandı, o da kendisini 1924'te rejim yıkılana kadar kalacağı kültür bakanlığı makamına oturttu.

252,31 *Johst*: Bkz. s. 82,25 ile ilgili not.

253,8 "*1813'ün Landsturm'unun ... bir çeşitlemesi olan Volksturm*": 1944 Eylül'ündeki bir "Führer Emri" ile Parti ve SS, aslında bu işin yetkilisi olan orduyu dışlayarak, 16-60 yaş arası erkekleri silah altına aldılar. 1813'te Napolyon ordusuna karşı savaşta ortaya çıkmış olan Landsturm'a¹ benzetilen Volksturm'u² oluşturdular. Aslında Volksturm son çarpışma için toparlanan kuvvetti. Kötü eğitilmiş ve kötü donanımlı Volkssturm doğu cephesinde savaşa sürüldü ve ağır kayıplar verdi.

253,13 "*Goebbels'in gazetesinin adı da Saldırı'dır*": Berlin Vilayet Başkanı Joseph Goebbels bu ismi bilinçli seçmişti, zira 1927 Temmuz'unda kurduğu dergiyi saldırgan bir kavga gazetesi olarak düşünüyordu. Buradaki çoğu kışkırtıcı ve horlayıcı makaleler öncelikle demokrasiyi ve Yahudileri hedef alıyordu. Weimar Cumhuriyeti'ne karşı mücadele kazanıldıktan sonra Goebbels sahiplikten çekildi, *Angriff* artık 1945 Nisan'ına kadar Alman Emek Cephesi'nin gazetesi olarak yayımlandı.

255,25 "*général Danube... General Kış... General Açlık*": *Général Danube*, Fransızca General Tuna. Askeri kuvvetler, savaşta talih onları terk ettiği zaman, doğanın kudreti karşısında çaresiz olduklarını teşhir etmek üzere Klemperer'in "alegorik generaller" dediği bu unsurlara atıfta bulunmayı severler.

256,17 "*20 Nisan'da işler başka olacak!*": Hitler'in doğumgününde sava-

1 'Memleket hücum birlikleri' diye çevrilebilir.

2 Milli halk hücum birlikleri.

şın gidişatının tersine dönüp zafere ulaşılacağına duyulan inancı ifade eden laf.

256,21 V 1... V 2... V 3 ve V 4: “V silahları”, “Mukabele¹ silahları”nın kısaltması. Propagandaya bakılırsa böylelikle müttefiklerin teknolojik üstünlüğüne “mukabele edilecek”, yani onlara yaptıklarının bedeli ödetilecek ve savaşın gidişatı tersine döndürülecekti. Silahlanma Bakanı Albert Speer, daha iyi kalitenin kitlesel olanı alt edeceğini söyleyerek halkı dayanmaya çağıran sloganıyla, bu silah mitosunun temelini atmıştı. V 1 hava kuvvetlerinin elindeki bir bomba (Fi 103), V 2 kara kuvvetlerinin elindeki bir roketi (A 4). Klemperer, bir V 3’ün (yüksek tazyikli bir top) ve bir V 4’ün (intihar silahına dönüştürülmüş bir V 1) sahiden varolduğunu bilemezdi.

258,3 Rathenau’nun mektupları: (Bkz. s. 88,28 ile ilgili not.

258,4 Ludendorff: Erich Ludendorff (1865-1937). Birinci Dünya Savaşı’nın önde gelen generallerinden biri olarak, 1916’dan itibaren Hindenburg’la birlikte fiilen askerî diktatörlük icra ettiğinden, kaybedilen savaşın baş sorumlularından biriydi. Bu, iktidarın iç yapılarından dışlanmasına sebep oldu. Birinci Dünya Savaşı’nda propaganda’yı öne çıkartan ve bu arada Ufa’nın² öncülünü icat eden, Lenin’i ve diğer devrimcilerin ülkeyi istikrarsızlaştırmaları amacıyla Rusya’ya sızdırılmasını sağlayan, genel olarak arka plandaki entelektüel önder sayılan birisi olarak, askerî yenilgi onu psişik bir travmaya sürükledi, bunun sonucunda politik olarak radikalleşti ve sağ radikal ırkçı-milliyetçi harekete doğru kaydı. Gerek Kapp gerek Hitler darbe teşebbüslerinin aktif katılımcısıydı, Hitler’in aksine bu davadan beraat etti. İkisinin yolları ayrıldı, Ludendorff Nasyonal Sosyalist Özgürlük Partisi’nden (NSDAP’nin yasağı sırasında onu ikame etmek üzere kurulan parti) milletvekili seçildi, bu arada Hitler hapiste olmasına rağmen yönetime hâkim oldu. Cumhurbaşkanlığı seçiminde aldığı yıkıcı sonuç (% 1,1) üzerine politikadan çekilen Ludendorff kendini gitgide paranoyaya yaklaşan komplo teorilerine verdi – bunda ikinci karısı Mathilde’nin de esaslı rolü vardı. 1933’tte hâlâ mevcut olan örgütleri yasaklandı, kendisi de ölümüne dek kamu makamlarından uzak tutuldu. Cenazesi, kendisinin ve karısının iradesi hilafına nasyonal sosyalistlerce bir devlet töreniyle onurlandırıldı. 1935’te yayımladığı *Der totale Krieg*³ isimli kitapla, Goebbels’e bir şiir tedarik etmiş oldu.

1 Almancası Vergeltung.

2 Bkz. s. 43,18 ile ilgili nottaki dipnot.

3 Topyekûn savaş.

259,5 "1936 yılındaki olimpiyat": 1-16 Ağustos arasında Berlin'de yapıldı. Sportif başarıların yanı sıra öncelikle nasyonal sosyalistlerin onu dış ülkelerdeki imajlarını iyileştirmek için propaganda amacıyla kullanmalarıyla temayüz etti – aynen Klemperer'in gözlemlediği gibi. Fakat Olimpiyat oyunlarının Almanya'ya alınması nasyonal sosyalistlerin bir başarısı değildi. Bu karar 1931'de, Weimar Cumhuriyeti zamanında alınmıştı. Olimpiyat arifesinde boykot çabaları vardı fakat o zaman ABD Milli Olimpiyat Komitesi Başkanı olan Avery Brundage ABD'nin Berlin Olimpiyatlarına katılmasını sağlamayı başardı, ülkelerin çoğu da buna uydu. Carl Diem'in fikri olan meşaleli koşu, bu olimpiyatta bir yenilikti. Yunanistan'da yakılan Olimpiyat Ateşini 3.000'den fazla meşaleli koşucu Berlin'deki açılış törenine taşıdı. Olimpiyat marşı Richard Strauss tarafından bestelendi. Ev sahibi ülke sporcuları toplam 89 madalya kazanarak ABD ve Macaristan'ın önünde birinci sırayı aldılar.

259,12 *Helene Mayer*: Helene Mayer (1910-1953), Yahudi kökenli eskrimci, lākabı "sarışın He" idi. 1928'de Amsterdam Olimpiyat oyunlarında altın madalya kazandı, 1929 ve 1931'de Avrupa şampiyonu oldu, 1932'de Los Angeles Olimpiyat oyunlarında 5. sırada yer aldı, 1933'te "ırksal nedenlerle" Offenbach Eskrim Kulübü'nden ihraç edildi ve bursu kesildi. ABD'ye iltica etti. Amerikan kamuoyunun ve Uluslararası Olimpiyat Komitesi'nin baskısıyla Helene Mayer 1936'da Berlin'de Almanya adına yarıştı ve gümüş madalya kazandı. 1952'de Almanya'ya döndü. 1972'de Münih Olimpiyat köyünde bir caddeye ismi verildi.

262,18 *Schwarz van Berk*: Hans Schwarz (1890-1967), 1935'te *Angriff*'in, sonra *Reich*'in editörü oldu, 1939'da Reich Propaganda Bakanlığı'nda "özel redaksiyon" görevleri üstlendi.

265,12 "yıldızsızların imtiyazları": Bkz. Nazilerin "imtiyazlı Yahudi" tanımını, s. 94,10 ve s. 191,22 ile ilgili notlar.

266,33 *Grünspan Olayı*: "Reich kristal gecesi" veya "Kasım pogromları" da denir. Polonyalı Yahudi Herschel Feibel Grynszpan (doğ. 1921; ölüm yılı bilinmiyor) kendi maruz kaldığı aşağılamaları protesto amacıyla 7.11.1938'de Paris'te Alman diplomat Ernst vom Rath'a suikast düzenledi. Bu olay Hitler'e Kasım 1938 pogromlarını başlatmak için elverişli bir bahane verdi. Grynszpan Fransa'da ikamet hakkı alamamıştı, 17 yaşındaki genç Almanya'daki ailesinin yanına da dönemezdi. Bir de Ekim sonunda, nasyonal sosyalistlerce Polonya'ya tehcir edilen ailesinin akıbetini öğrendiğinde (Polonya onları geri çevirmişti, böylece binlerce kader ortağıyla beraber sınırda çile dolduru-

yorlardı), Paris'teki Alman Büyükelçiliğini buldu ve diplomata ateş etti. Grynszpan'ın saikleri hakkında birçok şey ileri sürülmüştür. Kendisi, maktulü Paris'teki eşcinsel ortamından tanıdığına dair ifade verdi; böylece nasyonal sosyalistlerin istediği gibi bir büyük siyasi dava projesi suya düştü.

267,15 *Rabelais*: François Rabelais (1494-1553 civarları) Fransız Rönesansının en önemli nesir yazarı. Denize fırlatılan kösemen sahnesi, iki dev *Gargantua* ve *Pentagrue* (1532-64) etrafındaki mizahi roman dizisinin 4. Kitabının 8. Bölümünde yer alır.

267,31 *BLUBO* (*Blut und Boden*):¹ Nasyonal sosyalist ideolojinin merkezî kavram çiftlerindendir, ırksal olarak tanımlanmış bir toplumu ve onun yerleşim alanını haber verir. Cermen-Nordik ırkının idealleştirilen köylü hayat tarzı, Yahudi göçebeliliğiyle zıtlştırılmıştır. Bu ideolojik unsur 1933 Eylül'ünde çıkartılan Reich Çiftlik Veraset Kanunu'yla yasal ifadesine kavuştu. Bu politik yönelime uygun olarak, "Arı bir köylü ırkının önderliğini" yücelten bir Kan ve Toprak nazımı da gelişti.

267,35 *Trek*: Kuzey Alman veya Doğu Hollanda ağzında *Trek* (*trek-ken*, yani 'çekmek'ten). Yaya, atlı veya atlı arabalı, geçişi uzunca zaman alan yürüyüş kolu. Klemperer'in değindiği 1944 yazındaki mülteci treklerini, 1944/45 kışında Doğu cephesinden Batı'ya doğru ilk kaçanların trekleri izlemiştir.

268,5 "Adolf Hitler Saar'ı yurda döndürüyor!": Bkz. s. 60,20 ile ilgili not.

268,19 "Bückeberg'deki hasat törenleri": Reich Çiftçiler Günü de denen Hasat Şükran Şenlikleri her yıl Hameln yakınlarında yapılırdı ve 1933-1937 arasında nasyonal sosyalizmin en büyük propagandif kitile gösterilerinden biriydi. Başlangıçta Almanya'nın her yerinden ağırlıkla köylüler olmak üzere yarım milyon katılımcı vardı, bu rakam 1937'de bir milyonun üzerine çıktı. Nihayetinde 180.000 metrekaareye uzanan oransızca büyüklükteki çim kaplı, yokuşlu şenlik alanının düzenlenmesinden Albert Speer sorumluydu. Alanın ortasında yokuş yukarı gelen geniş "Führer Yolu"yer alıyor, Hitler mikrofonlarla donatılmış bu yoldan Badenweiler marşı eşliğinde yavaş yavaş (anca 600 metre tutan yolu 45 dakikada alıyordu) 3.000 kişilik şeref tribününe yürüyordu. Konuşmalar aşağıdaki piramit biçimli hatip kürsüsünden yapılıyordu. Bazı katılımcıların 30 saatlik bir yolculuğu göze alarak geldikleri Hasat Şükran Bayramı havai fişeklerle veya sonraki yıllarda gamalı haçlı balonların göğe salınmasıyla sona eriyor-

du. 28.2.1934 tarihli kanunla Hasat Şükran Bayramı nasyonal sosyalist rejimin bayram günü ilan edildi; Kan ve Toprak ideolojisi çerçevesinde çiftçi zümresinin nasyonal sosyalist Reich için önemi vurgulanacaktı böylece. Törenlerin icrası Propaganda Bakanlığı'nın yetkisindeydi.

268,23 *Warthegau*: Bkz. s. 98,15 ile ilgili not.

269,8 "...kamuoyu için damutılarak hazırlanmış günlüğü...": Goebbels *Vom Kaiserhof zum Reichskanzlei* kitabı için günlüklerini gerçekten gözden geçirmişti ama bir damutmadan söz edemeyiz; bunu sınamak, düzeltilmemiş günlüklerinin yayımlanmasıyla mümkün hale gelmiştir. Ayrıca bkz. s. 130,21 ile ilgili not.

269,22 *Kampf um Berlin*: Bkz. s. 12,4 ile ilgili not.

271,21 *Tek kap yemek*: Bu kavram, Klemperer'in tahmininin aksine 1933'ten evvel yoktu. Nasyonal sosyalist rejimde 'tek kap', milli halk cemaatinin işlerliğini teşhir etmeye dönük bir propaganda aracıydı. 1.10.1933'teki ilk tek kap gününden itibaren Reich hükümeti bir kanunla, ailelere ve lokantalara Ekim'den Mart'a kadar her ayın ilk pazar günü tek kap türlü pişirme yükümlülüğü getirdi; maliyet kişi başına 50 fenigi aşmayacaktı. Pazar günleri [imtina edilen] ızgaradan tasarruf edilen para Kış Yardımına bağışlanacaktı. Bu şekilde bazı yıllar milyonlarca Reichsmark para toplandı. Gerçek neden ise halkı fedakârlığa eğitmekti. 1942'de "tek kap pazarı" kavramı "feda pazarı" ile değiştirildi.

271,33 *Kış Yardımı*: Bkz. s. 47,21 ile ilgili not.

272,14 "*Kurt Adamlar*": Mitolojide ve edebiyatta, geceleri kurda dönüşen insanlar. Hermann Löns *Der Wehrwolf*¹ (1910) romanında, otuz yıl savaşlarında çapulculuk yapan askerlere karşı kendilerini savunan bir grup köylüyü bu isimle anar. İkinci Dünya Savaşı'nda Himmler, İhtiyat Ordusu'nun komutanı olarak, partizan savaşı tecrübesi olan SS birlik Führer'leri ve Silahlı-SS generali ("SS Reichsführer nezdinde özel savunma genel müfettişi") Hans Prützmann'la beraber bir kurt adam örgütlenmesi planladı. 1945 Ocak'ından itibaren alelacele kurulan Kurt Adam okullarında *Werwolf. Winke für Jagdeinheiten*² isimli taktik ders kitabına dayanarak küçük savaşçı gruplara önderlik edecek kişiler yetiştirildi. Dünya çapında ilgi uyandıran Kurt Adam eylemi, Müttefiklerin atadığı Aachen belediye başkanının 25.3.1945'te öldürülmesi oldu. Bu noktada Gobbels devreye girerek Kurt Adam ideolojisine başka bir vurgu kazandırdı. Himmler enin-

1 Kurt adam.

2 Kurt adam. Av birimlerine tavsiyeler.

de sonunda askerî eğitim almış birliklerden hareket ederken, Goebels her bir sivilden kendini imhayı göze alarak savaşa katılmasını talep ediyordu.

273,9 *Georg Hermann*: Asıl ismi Georg Hermann Borchardt (1871-1943), Yahudi kökenli başarılı yazar. Özellikle bir Yahudi ailesi üzerinden 1840'lar Berlin'inin liberal ruhunu anlatan *Jettchen Geberts Geschichte*¹ (1906-09) ve *Henriette Jacoby* (1908) romanları 250'den fazla baskı yaptı. 1933'te Hollanda'ya iltica etti, 1933 Mayıs'ında kitap yakma ayinlerinde eserleri yakıldı. Hollanda'nın Alman birliklerince işgali üzerine Georg Hermann muhtelif ara istasyonlardan geçerek 1943 Kasım'ında Auchwitz'e nakledildi, orada öldü. Berlin-Friedenau yazarı bir parka ismini vererek onurlandırmıştır.

274,19 *dies ater*: (Latince) kara gün. Bununla kastedilen bir felaket gündür; Latince deyim muhtemelen, M.Ö. 39 yılında kaybedilen bir muharebenin anısına, belirli günlerde kurban adamanın yasaklanmasına dayanır.

275,15 *Horst Wessel Şarkısı*: Wessel tarafından (bkz. s. 12,25 ile ilgili not) yazılmıştı, 1930'da öldürülmesinden sonra resmî parti marşı yapıldı. Nasyonal sosyalist rejimde parti toplantılarında Alman milli marşından sonra okunurdu fakat milli marşa dönüştürülmesine Hitler izin vermedi. Klemperer'in zikrettiği son mısranın tam hali şöyledir: "Onların ruhuyla beraber yürüyoruz omuz omuza"

278,9 "1945 sonbaharında ilk defa LTI üzerine kamusal bir konuşma yaptığımda": Bu, 18.11.1945 tarihindeydi.

278,11 vd. "...o şarkıdaki titreyen çürük dizler... yarın bütün dünya": Nasyonal sosyalistlerin en meşhur ve sevilen şarkılarından. Söz (1932) ve beste Hans Baumann'ındır (1914-1988). 1936'da "Çünkü bizimidir, bugün Almanya" dizesinde "bizimidir", muhtemelen Olimpiyat oyunlarını gözetken bir yumuşatma amacıyla "bizi dinliyor"a dönüştürülmüştür.²

280,8 *Röhm kıyımı*: 30.6.1934'te SA, ordu ve SS lehine iktidarsızlaştırıldı. Hitler SA'nın başındakileri, hepsinden önce SA'nın şefi Ernst Röhm'ü, sevmediği başka kişilerle beraber, bir darbe planladıkları gerekçesiyle öldürttü. Ayrıca bkz. s. 11,31 ile ilgili not.

280,11 *Kapp darbesi*: Bkz. s. 118,2 ile ilgili not.

281,20 "LTI'nin bütün yol işaretleri Stalingrad'a doğru veya Stalingrad'dan beridir": Klemperer'in, Stalingrad'ın askerî bakımdan bir dö-

1 Jettchen Gebert'in hikâyesi.

2 Almancada: "gehört" yerine "hört".

- nüm noktası teşkil ettiği tezi, tıpkı dilsel bakımdan olduğu gibi, tartışmalıdır.
- 283,1 *Galimathias*: Manasız boş laf.
- 283,2 *Karlchen Miesnick*:¹ David Kalisch'in Berlin'in hiciv dergisi *Klad-deradatsch* için yarattığı "ebedi son sınıf talebesi" tipi.
- 286,34 "ayrı bir eskizle göstermiştim": Bkz. "Boks" ile ilgili XXXII. Bölüm.
- 287,12 "*Propaganda Bakanının yıkılmış villası... cesedi*": Goebbels Füh-
rer sığınağı denen yerin avlusunda intihar etmişti. Cesedi de orada
bulundu.
- 288,4-6 "...şimdiye dek tehcirden korunmuş olanlar da artık kesin sona
mahkûmdular": Okuyucuda, Klemperer'in de bu kadere ortak oldu-
ğu izlenimi uyanıyor. Tehcirden hariç tutulduğunu hatta tehcir emir-
lerini iletmekle görevlendirildiğini söylemekten imtina ediyor. Bkz.
Fischer-Hupe, s. 396. – Auschwitz 27.1.1945'te kurtarıldı, Theresi-
enstadt'a 8.5.1945'te Kızılordu ulaştı. Bkz. s. 98,26 ile ilgili not.
- 289,19 "Milli varlığa zarar verenlerle mücadele görevlisi": Nasyonal sos-
yalist rejim, savaştan kişisel çıkarı için istifade ettiği veya savaş du-
rumundan faydalanarak kamusal tehdit teşkil eden cürümler işledi-
ği söylenen herkesi "milli varlığa zararlı" diye suçlandırıyordu. 1939
Eylül'ünde milli varlığa zarar verenlerle ilgili çıkartılan talimattan
sonra yağmacılar, sabotajcılar, savaşın son evresinde ayrıca asker ka-
çakları, hele "suç üzerinde" yakalanırlarsa ömür boyu hapis veya
ölümle cezalandırılabilirlerdi. Sivil mahkemelerdeki birçok ölüm
kararı buna dayanarak verilmiştir.
- 289,22 *Volkssturm*: Bkz. s. 253,8 ile ilgili not.
- 290,1 *Agnes*: Agnes Scholze, Klemperer çiftinin evinde daha önce çalış-
mış ve onlara kaçışlarında yardımcı olmuş bir kadın.
- 290,9 *Sch'nin yazı masası*: Kastedilen Hans Scherer'dir. O ve karısı Tru-
de Klemperer'lerin arkadaşlarıydılar, kaçışlarına yardımcı oldular.
- 290,31 *captatio benevolentiae*: Bir konuşmacının veya yazarın, onun ara-
cılığıyla dinleyicilerinin veya okurlarının memnuniyetini güvenceye
almasına yarayan retorik figür.
- 292,7 *Friedrich Stieve*: (1884-1945) tarihçi.
- 293,32 *Tötonlar*: Roma kaynakları Jütland'ın kuzeyinden geldikleri söy-
lenen Tötonları bilhassa gaddar bir topluluk olarak tasvir ederler. Ro-
malıların M.Ö. 102'de Tötonları mahvetmelerinden sonra da bu lâ-
kap onlara yapışmıştır. Bugün de Alman saldırganlığından bahseder-
ken "*Furor teutonica*"dan dem vurulur.

1 "Berbat Karlık" diye çevrilebilir.

- 294,1 *Furor teutonicus*: (Latince) “Töton gazabı”: Romalıların M.Ö. 1. yüzyılda Cermen kabilesi Tötonlara attıkları saldırganlık arzusu.
- 295,7 *Genç Almanya*: Mart Devrimi öncesi liberal bir anlayışla, Metternich’in ve Alman Birliği’nin gerici politikasına karşı çıkan bir edebi hareketin adı. Edebiyat yoluyla, 1848/49 burjuva-liberal devrimine katkıda bulundu. 1835 Aralık’ında Alman Federal Meclisi’nin kararıyla “Genç Almanya”nın neşriyatı yasaklandı (kendini asla bu gruba ait saymayan Heinrich Heine, Karl Gutzkow gibi bazıları da resmen yasağa dahil edildiler).
- 295,8 Börne: Bkz. s. 221,26 ile ilgili not.
- 295,19 “*Yahudi Marx’ın saphın öğretisi*”: Karl Marx (1818-1883), 19. ve 20. yüzyılda dünya çapında sosyalist-komünist işçi hareketine –her yerde farklı derecelerde de olsa– büyük etkide bulunan komünizmin en önemli teorisyeni. Marş bir haham ailesinden gelir. Babası mesleki nedenlerle Protestanlığa ihtida etmişti, 1824’tte çocukları da onu izlediler. Kendisi, özellikle “tefeci” veya “bezirgân” gibi kavramların eleştirel olmayan kullanımı nedeniyle sürekli antisemitizmle itham edilmiştir. Oysa *Zur Judenfrage*¹ adlı risalesinde Yahudilerin hukuksal eşitliğini savunmuştur.
- 296,3 *Walther Linden*: Walther Linden (1895-1943), edebiyat tarihçisi.
- 297,1 *Leibniz*: Gottfried Wilhelm Leibniz (1646-1716), 1700’lerde evrensel âlim ve önemli filozof. 15’ten fazla ülkeden çok sayıda bilim insanıyla sürekli mektuplaşıyordu. Onun Teodise’si (tanrının, dünyadaki kötülük ve acı üzerinden meşrulaştırılması) eleştiriye layık bir teori olarak aydınlanma felsefesinin billurlaşmasını sağlamıştır (özellikle Fransa’da).
- 297,3 *Klopstock*: Friedrich Gottlieb Klopstock (1724-1803), Alman şair.
- 297,4 *Winckelmann*: Johann Joachim Winckelmann (1717-1768), bilimsel arkeolojinin ve sanat tarihinin ata dedesi. Onun çığır açıcı fikirlerini fark eden birçok mesen adına çalıştı. 1763’te Papa XIII. Clemens’in verdiği ruhsatla Roma’daki eski eserleri inceleme izni alan ilk yabancı oldu. 1755’te çığır açıcı risalesi *Gedanken über die Nachahmung der Griechischen erke in der Malerei und Bildhauer-Kunst*² yayımlandı. 1763’te sanat teorisinin temel eseri sayılan bir değerlendirmesi, 1764’te *Die Geschichte der Kunst des Altertums*³ çıktı. 1768’de Trieste’de bıçaklanarak öldürüldü. “Soylu bir sadeliğin, sükûnetli

1 Yahudi sorununa dair.

2 Resimde ve heykeltıraşlık sanatında Yunan eserlerinin taklidi üzerine düşünceler.

3 Eski çağ sanat tarihi.

bir büyüklüğün” tayin ettiğini düşündüğü Yunan antikitesine ilişkin idealist imgesiyle güzellik kavrayışını ve Alman klasisizminin hümanist Yunan idealini etkiledi.

297,10 *Ludwig Börne*: Bkz. s. 295,8 ile ilgili not.

297,11 *Friedrich Ludwig Stahl*: Friedrich Julius Stahl (1802-1861), 1819’da Yahudilikten Lutherciliğe ihtida etti. 1840’tan itibaren Berlin’de hukuk felsefesi profesörü idi. Lutherci Kilise’nin müstakilliği için mücadele etti: *Die Kirchenverfassung nach Lehre und Recht der Protestanten*,¹ Erlangen 1840.

297,15 *Uhland*: Ludwig Uhland (1787-1862), başka eserlerin yanında şarkılar yazdı. 1829’da Tübingen’de Alman dili ve edebiyatı profesörü oldu. 1848/49’da Frankfurt a.M.’deki ulusal mecliste milletvekiliydi. 1850’den sonra bağımsız bilim adamı olarak Tübingen’e çekildi. Schwaben [Süebya] romantizminin önemli temsilcisidir. Şarkıları 19. yüzyılda Almanya dışında da çok sevilmiştir.

297,20 *Wilhelm Raabe*: (1831-1910) Şiirsel gerçekçi yazar. Okulu ve öğrenimini yarıda bıraktıktan sonra 1854’te ilk romanı *Die Chronik der Sperlingsgasse*² ile çok başarılı oldu. (Goebbels de bu romanı çok tutar.) Sonraki yaklaşık 50 yıl boyunca yazdığı 86 roman, novella vs.’nin hepsi görünüşte yüceltici idiler, gerçekteyse eleştirel toplumsal anlatılardı, fakat hiçbirisi ilkinin popülaritesine erişemedi. Yaşarken birçok taltif gördü. 40 yıl yaşadığı Braunschweig Şehri 2000’den beri onun adına bir edebiyat ödülü vermektedir.

297,22 “*Fontane’nin romanları*”: Theodor Fontane (1819-1898), eczacı, birçok gazetede gazetecilik yaptı, bunlar arasında Berlin’de çıkan *Kreuzzeitung* ve *Vossische Zeitung* da vardı. Yazar sıfatıyla şiirsel gerçekçiliğin öne çıkan bir temsilcisiydi. En önemli eserleri arasında şunlar sayılır: *Wanderungen durch die Mark Brandenburg* (1862-88),³ *Irrungen, Wirungen*⁴ (1888), *Frau Jenny Treibel* (1892), *Effi Briest* (1894/95) ve *Der Stechlin* (1898).

297,23 *Paul de Lagarde*: Asıl ismi Paul Anton Bötticher (1827-1891), Şarkiyatçı, kültür felsefecisi ve Almanya’da antisemitizmin yolunu açanlardan. 1869’da Göttingen’de Şark dilleri profesörü oldu, Göttingen Bilimler Derneği’nin üyesiydi. İlk yazılarında dile getirdiği, Yahudilerin Alman birliğine engel teşkil ettikleri kanaatinden ötürü Alman antisemitizminin öncülerinden sayılır.

1 Protestanların öğretisine ve hukukuna göre kilise düzeni.

2 Serçe sokağı güncesi.

3 Sınır eyaleti Brandenburg’da gezintiler.

4 Şaşkınlıklar, dağılmalar.

297,24 Houston Stewart Chamberlain: Bkz. s. 40,5 ile ilgili not.

297,24 “Rembrandt Almanı”: Kültür eleştiricisi yazar Julius Langbehn (1851-1907), isimsiz yayımladığı, –hayranı olduğu Nietzsche’yi ve onun *Unzeitgemäße Betrachtung*’larının¹ üçüncüsü olan Schopenhauer als Erzieher’ini² anıştıran–Rembrandt als Erzieher³ yazısından ötürü bu lakabı almıştır. Burada söz konusu olan, modernliğe, aydınlanmaya ve şehirleşmeye karşı kültürel açıdan karamsar bir karşı tasarıdır. Bunların romantik-mistik zıddını, sanat yoluyla ruhundan “milli halkçı bir yeniden doğuşu” gerçekleştirmesini beklediği ressam tiplemesinde bulur. Langbehn tam anti-modernliğin ruhunu yakalamıştı, kitabı çoksatar oldu ve her yeni baskıda üzerinde çalışarak içindeki antisemitizmi pekiştirdi. Bu kitabı ve anti-entelektüalizmiyle Alman gençlik hareketine küçümsenmeyecek bir etkide bulunmuş, nasyonal sosyalistler tarafından da layığıınca propagandası yapılmıştır.

297,33 Bartels: Adolf Bartels (1862-1945), yazar (en başarılı romanı 1898’de çıkan *Die Dithmarscher*’dir) ve millici-ırkçı çizgideki edebiyat tarihçisi. Başta *Rasse und Volkstum*⁴ (1919), *Jüdische Herkunft und Literaturwissenschaft*⁵ (1925) ve *Lessing und die Juden*⁶ (1928) olmak üzere, yazılarının çoğunda militan bir antisemitizm kol gezer. 1933’te 70 yaşındayken Jena’da arzuladığı profesörlüğü elde etti, nasyonal sosyalist rejimden başka taltifler de aldı.

Lienhard: Friedrich Lienhard (1865-1929) yazar, ayrıca 1900’de Adolf Bartels’le beraber *Deutsche Heimat*⁷ dergisini, 1905’te *Wege nach Weimar*⁸ dergisini çıkarttı, 1920-28 arasında kültür dergisi *Der Türmer*’in⁹ yayıncısıydı. Çok sayıdaki romanlarından bazıları yüksek tirajlara erişti, örneğin 1913’te yayımladığı *Der Spielmann*.¹⁰ Yayınlarında edebî modernizme karşı duran “yurdu” yüceltti ve yönünü Weimar klasisizmine çevirmeyi savundu. Böylece, yazıları 1933’ten sonra tekrar basılmamakla beraber, nasyonal sosyalist Kan ve Toprak ideolojisinin köklerinden biri idi.

1 Çağa aykırı değerlendirmeler.

2 Eğitimci olarak Schopenhauer.

3 Eğitimci olarak Rembrandt.

4 Irk ve milliyet.

5 Yahudilerin kökeni ve edebiyat bilimi.

6 Lessing ve Yahudiler.

7 Alman yurdu.

8 Weimar’a giden yollar.

9 Kule bekçisi.

10 Çalgıcı.

- 297,35 *Dietrich Eckart*: (1868-1923) yayıncı, önceleri Hitler'in destekçisi, herhalde ona "Führer" diye hitap eden ilk kişidir. Ayrıca bkz. s. 92,14 ve s. 182,10 ile ilgili notlar.
- 298,7 *Talmud*: Yahudi bilginlerinin töreler derlemesi. 5. ve 6. yüzyıllardan kalma iki değişik biçimi vardır ("Kudüs" ve "Babil" Talmudları). Yahudi dininin en önemli temel metni olan Tanah'tan, Yahudi İncili'nden nakildir; burada ilk rabbilerin Yahudiliğinin öğretileri dogma hükümleri yorumlar ve diyaloglar biçiminde ele alınır ve tartışılırlar.
- 298,24 *Ulitz*: Arnold Ulitz (1888-1971), öğretmen ve yazar, savaş karşıtı tarihsel romanlar yazdı, bu nedenle Naziler onu (örneğin *Ararat*,¹ *Worbs* ve *Testament'i*)² yakılacak kitaplar listesine koydular. Belki bu nedenle, nasyonal sosyalist rejimin propaganda konularıyla ilgili yazarak şansını denemek istemişti, Klemperer'in eleştirdiği şey budur.
- 298,28 "Dwinger... Rusya'daki harp esirliği... hakkındaki romanında...": Bkz. s. 192,25 ile ilgili not.
- 298,34 *Hans Reimann*: (1889-1969) mizahçı yazar, hiciv dergileri çıkarttı (*Der Drache*,³ 1919-25, *Das Stachelschwein*,⁴ 1924-29). Hitler'in *Kavgam*'ının parodisini yapmaya kalktığı için Nazilerle arasını bozmuştu. Bu nedenle, çok başarılı olan *Die Feuerzangenbowle*⁵ filminin senaryosunun yazarları arasında bulunduğu bile zikredilmemiştir. Klemperer'in zikrettiği dergide Reimann gerçekten de "Yahudi mizahı mercek altında" başlığı altında o antisemitist pasajı yazmıştı, bkz. *Velhagen&Klasings Monatshefte* 58 (1944), s. 255.
- 299,22 *Paul Harms*: (1866-1945) Gazeteci.
- 303,20 *Philipp Bouhler*: Bkz. s. 33,7 ile ilgili not.
- 305,18 *Schibboleth*: (İbranice) kelime anlamıyla "buğday başağı"; İncil'de Hâkimler, 12,5'e göre karşı tarafın komutanları düşmanı bu kelimeyi telaffuz edişinden teşhis etmişlerdi. Bu nedenle kavram bugün "parola" veya "şifre" anlamında kullanılmaktadır.
- 311,21 *Stet crux dum volvitur orbis*: (Latince) "Dünya döndükçe haç durmalıdır." Kastedilen St. Bruno tarikatının şiarıdır – gerçi onlarınki şu kiptedir: "Stat crux dum volvitur orbis" – "...haç durur."
- 311,14 "Ansiklopedi'nin üslubu": Kastedilen, Aydınlanmanın büyük An-

1 Ağrı dağı.

2 Vasiyet.

3 Ejderha.

4 Koca kirpi.

5 Ateş maşası kâsesi.

siklopedistlerinin, eleştirel içerikleri sansür nedeniyle satır aralarında aktarma tarzıdır.

313,13 *Stürmer camekânı*: Bkz. s. 182,12 ile ilgili not.

314,5 “18. yüzyılımı elimden almışlardı”: Ne var ki Klemperer on iki “sefalet yıllarını” atlatmasının ardından bu kitabı tamamlamaya değil *LT*’yi yazmaya girişmiştir. Ayrıca bkz. s. 21,13 ile ilgili not.

LTI Victor Klemperer'in en büyük başarıya ulaşan kitabıydı. 60 yıldan biraz daha fazla süre içinde toplam yaklaşık 400.000 tirajla 30 basımı yapıldı; başka ülkelerdeki basımlar bundan hariçtir. Dili kastediyorsak *LTI*, kitabı kastediyorsak *LTI*, Klemperer'e nihayet nicedir özlediği şöhreti getirdi. Ölümünden sonra, 1933'ten 1945'e kadar tuttuğu günlüklerinin yayımlanmasıyla daha da büyük başarılarla erişti. 1995 sonbaharının büyük yayıncılık olayı olarak kutlandı, hatta "Edebiyat Dörtlüsü" isimli televizyon programında "yüzyılın eseri" ilan edildi, Martin Walser Scholl Kardeşler Ödülü'nü alırken yaptığı övgü konuşmasında benzer şeyler söyledi. Günlükler gerçi *LTI*'yi geçici olarak biraz gölgede bıraktı ama onun muazzam başarısından *LTI*'nin üzerine de bir yıldız düştü; her şeyden önce, Günlüklerdeki bilgiler ışığında şimdi yeniden okunabilir ve değerlendirilebilirdi. Bazı okuyucular için bir bulmaca olan başlığı, Victor Klemperer bizzat izah eder: "*LTI*: *Lingua Tertii Imperii*, Üçüncü Reich'in [krallığın, imparatorluğun] dili."¹ "İlkin oyunbaz bir parodiydi, hemen ardından çabucak çırpıştırılmış acil hafıza yardımı oldu, mendile atılmış düğüm misali, sonra çok geçmeden bir meşru müdafaa oldu, bütün o sefalet yıllarını temsilen kendi kendime yönelik bir İmdat çağrısı olarak duruyor *LTI* işareti günlüğümde."² "Sefalet yıllarında" "acil yardım", "meşru müdafaa", "İmdat çağrısı", bütün bunlar rasyonel bir dil analizinden ziyade, başa çıkılması gereken azap

1 Bkz. elinizdeki kitapta s. 19.

2 A.y.

dolu bir yaşanmışlık gibi gelir kulağa. *LTI* çok katmanlı ve daha ortaya çıkış aşamasında yazarına bol bol sorun çıkartmış zor bir kitaptır ve o bunun bir lügat ya da dilbilimsel bir çalışma olarak değil, bir anı kitabı olarak anlaşılmasını istemiştir.

Kitap günbegün kaydedilen gözlemlerden doğmuştur ve doğal olarak çok otobiyografik malzeme içerir. Yazarın yaşamı hakkında bilgi sahibi olmak *LTI*'yi okurken aydınlatıcı olacaktır ama burada onun biyografisinin ana çizgileriyle yetinmek zorundayız. Landsberg an der Warthe'de bir hahamın dokuzuncu ve son çocuğu olarak 9 Ekim 1881'de doğan Victor Klemperer, hal ve davranışlarıyla, başarıya ulaşmış kimi erkek kardeşlerinin izinden gidecek gibi görünmüyordu. Klemperer Berlin'deki okulunu kırıyordu, ortaokuldan sonra aldığı ticaret eğitimi ni yarım bıraktı, lise bitirme sınavını sonradan verdi, felsefe, Alman dili ve edebiyatı ve Latin dilleri ve edebiyatı öğrenimini de tamamlamadı, 1904'ten 1912'ye kadar gazetecilik yaptı. 1913'te akademik eğitimini Münih'te Franz Muncker ve Hermann Paul'le yazdığı bitirme teziyle tamamladı, bir yıl sonra yine Münih'te Karl Vossler'le Montesquieu üzerine doktora tezini yazdı. Vossler'in idealist dil anlayışını örnek almayı uzun süre sürdürdü, bu *LTI*'de de açıkça ifadesini bulur. 1914'te Napoli'de kısa süre okutmanlık yaptıktan sonra 1915'te gönüllü olarak askere giden Klemperer, savaştan bir taltif alarak, Bavyera Hizmet Madalyası'yla döndü. 1921'de Dresden Teknik Yüksek Okulu'nda Latin dilleri ve edebiyatı profesörü oldu. Onu 40 yaşına kadar mali olarak desteklemiş olan erkek kardeşleri artık yardımı kesebilirlerdi.

Victor Klemperer daha 1903'te Protestanlığa ihtida etmişti (1912'de bir daha ihtida etti), bunun bir nedeni kariyeri (Yahudiler o zamanlar ne subay ne de bir Alman üniversitesinde profesör olabiliyorlardı), bir nedeni de vicdani kanaati idi. Almanlıkla Yahudilik arasında bir seçim yapacak olsa, kendisi için birincisinin her şey, ikincisinin hiçbir şey anlamına geldiğini açıkça söylemişti o yıl. Naziler, 1935'te hâlâ kendisinin Alman, Nazilerinse gayrı Alman olduğunu iddia eden Klemperer'in Alman kimliğini kanunla aldılar ve onu Yahudi olarak tanımladılar. 1935'te onu üniversitedeki görevinden attılar, iki yıl sonra kamu kütüphanelerini kullanmasını yasakladılar ve böylelikle onu mesleğini kesin olarak yapamaz hale getirdiler. Tamamen günlüğüne yoğunlaştı. Bu, 16 yaşından beri (1897) vicdani bir yükümlülük olarak üstlenip 11 Şubat 1960'taki ölümünün bir ay öncesine kadar sürdürdüğü bir vakanüvislik ödevi idi onun için. 60 yıldan, yaklaşık 15.000 sık yazılmış sayfa kalmıştır. Bu günlük sayfalarında Klemperer nasyonal sosyalistlerin Yahudi takibatının boğucu gerçekliğini belgeler. Önce toplumsal olarak dış-

lanarak aşağılanması, ırkî takibat altında maruz kaldığı tehlikeler, evinden atılışı ve “on iki cehennem yılının” en feci olayı, 19 Eylül 1941’de, o andan itibaren altı yaşından büyük bütün Yahudiler gibi kıyafetinde görünür şekilde taşımak zorunda kalacağı “Yahudi yıldızı” ile damgalanışı, ama en önemlisi nihayetinde yok edilmesine karar verilmişlerin daimi ölüm korkusu. İşin o noktaya gelmemesini Eva Schlemmer’e borçluydu, 1906’da evlendiği, Yahudi olmayan bir piyanist kadına. Bu “karışık evlilik” denen durum, onu kesin olarak bir imha kampına yollanmaktan kurtardı. Sadece yaşamını değil, günlüklerini yazdığı sayfaların kurtulmasını da, onları parça parça şüphe altında bulunmayan bir kadın arkadaşına götüren Eva’ya borçludur. Eva’nın 1951’de ölmesinden sonra, eserinin yaygınlaştırılmasına büyük emek verecek olan, Alman dili ve edebiyatı uzmanı Hadwig Kirchner’le evlendi.

Eva ve Victor Klemperer, 13/14 Şubat 1945 günü Dresden’de müttefik bombardımanının yol açtığı kaos ortamını kaçış fırsatı olarak değerlendirmeyi başardılar. Savaştan sonra Dresden-Dölzschchen’deki evlerine döndüler, Klemperer Dresden Yüksek Okulu’ndaki görevini geri aldı. İzleyen yıllarda Greifswald, Halle ve Berlin üniversitelerinde ders verdi. Klemperer çifti, belirli şüpheleri olmasına rağmen daha 1945’te Komünist Parti’ye (sonra SED oldu) girmişlerdi, çünkü bu partiden esaslı bir Nazilikten arındırma ve kültürel ve tinsel yenilenme girişimi umuyorlardı. Klemperer kendini bilhassa kültür politikasına adadı. “Almanya’nın Demokratik Yeniden İnşası İçin Kültür Birliği” Başkanlık Konseyi’nin üyesi oldu, bu sıfatıyla 1950’den 1958’e dek Demokratik Almanya Cumhuriyeti halk meclisinde yer aldı. 1953’te Bilimler Akademisi üyesi oldu. 1952’de III. Sınıf Ulusal Nişan, 1956’da gümüş Anavatana Hizmet Madalyası aldı. O sıralarda Klemperer dil hassasiyetini yitirmiş görünür, birçok başkaları gibi komünistlerin beylik propaganda sözlerini kullanır, Stalin’i göklere çıkarır. Kendini epey çaresiz hissetmiş olmalıdır, savaş sonrasına dair günlük kitaplarının başlığı da buna işaret eder: *Bütün sandalyelerin arasında öyle oturuyorum işte*. NSDAP’e kitlesel yönelişin eleştiri kabiliyetinin kılığından kaynaklandığını *LTP*’de o kadar inandırıcı biçimde açıklayabilen, terörize edilmiş bir kurbanın içinde bulunduğu zaruret halini kahverengi diktatörlüğe dair aydınlık görüşlü “kültür tarihi yazarlığına” dönüştürmek gibi ahlaki bir cesaret eyleminde bulunabilmiş olan Klemperer, kızıl diktatörlüğün ideolojik işlevlerinden masun değildir ve neredeyse trajik denebilecek bir biçimde ideolojik bir yanılgıya kapılmıştır.

LTP’nin nasıl ortaya çıktığını Günlüklerden rahatça takip edebiliriz. Toplamaların 1933’ten 1945’e kadarki ilk evresini, 1945 yazından 1946

sonuna uzanan yazma evresi izler. Klemperer önce tek tek Nazi laflarını topluyor ve dilsel idealizme ve halkların sosyal psikolojisine dayanan bakış açısının odağına onların incelenmesini yerleştiriyordu. Vossler'in, dilsel fenomenlerin tinin ifadesi olduğu tezinden yola çıkarak, çalışmalarına yön veren "Dil, açığa çıkarandır" düşüncesini geliştirdi. Başka deyişle, dil insanın vicdani kanaatlerini ele veriyordu; Klemperer'in ilgilendiği nokta budur, bunu yapmakla diğer kurbanlar gibi, kendi eleştirdiği zehirli Nazi sözlerini kullanıyor olmasının tezini tehlikeye düşüreceği ihtimaliyle ilgilenmez. Takibatın ve varoluşsal tehdidin baskısı altında Klemperer söz listelerinden biraz uzaklaştı, milliyetçi tasavvurların belirlenimi altındaki eskimiş dil kavramından da biraz uzaklaştı; bir iletişim durumunun bütünsel bağlamını göz önüne alarak genişletti bakışını. Yani, tüm gündelik yaşam çevresi gözlem alanına dönüştü: Politik söylevlerin yanı sıra yeni selamlama tarzı da, makaleler ve ilanlar da, radyodaki ordu haberleri de, kitlesel yürüyüşler ve diğer büyük nasyonal sosyalist gösteriler de, Stürmer ve önde gelen nasyonal sosyalist Politikacıların yayınları da, bunun yanında otoyollar da, yeni muktedirlerin anıtsal inşaatları da, hatta Reichstag yangını da. "Üçüncü Reich'in dili işte tüm bunlardır" sonucunu çıkartıyor, böylece bilinçli olmaktan ziyade sezgisel olarak, not defterinin filolojik korsesi içinde tastamam değerlendiremediği yeni bir dil analizinin veya ideoloji eleştirisinin temel taşını koyuyordu. Burada iki dil anlayışı, hem dar anlamda dil hem de geniş anlamıyla dil, doğrudan doğruya bir aradadır. Görünen o ki Klemperer *LTI*'ye ilkin ve her şeyden önce dilsel bir panzehir, bir dilsel temizlik işlevi görececek bir "ders kitabı" olarak bakmıştı, bu onun nazarında Nazizmden arındırma anlamına geliyordu. Olgunlaştınlmış bir yeni bilimsel dil analizini takdim etmekten çok, buydu gönlünde yatan. Onun açık seçik belirttiği hedefi, "Tiranlığın gündelikliğini" (*Gnlk.*, 8.4.1944) tespit etmektir; Klemperer bu anlayışıyla da zamanının çok ilerisindedir.

Kitabın tasarımı gözlemlerinin seyri içinde birkaç defa değişti, kendi değerlendirmesine göre yaşamının "en zorlu kitabı" oldu bu (*Gnlk.*, 25.12.1946). Daha 1942'de, "*LTI*"si için elinin altında "iki düzene kelime ve deyimden" (*Gnlk.*, 11.5.1942) fazla bir şey olmadığını, dilsel incelemeyi kendi yaşantı deneyimiyle genişletmesi ve bu deneyime bağlaması gerektiğini anlamıştı. 1945 yazında günlüklerdeki "mevcut malzemeyi" yontarak bundan bir "Filoloğun not defteri" (*Gnlk.*, 23.7.1945) çıkartmaya karar verdi. İzleyen 18 ayda günlüklerinden geniş özetler çıkarttı ve bütün bölümleri bu özetlere dayanarak, anlatım üslubunu canlandırmak üzere karşılaşmalarla, hatıralarla, anekdotlarla vs. zenginleştirerek –bazı bölümleri bir oturuşta– kaleme aldı. "Filoloji ile (romanın

ihtiyaçlarına göre kesip biçilmiş) gnlgn" (Gnlk., 27.1.1946) sanat-krane bir *Mixtum compositum*'u¹ çıktı ortaya. Daha ok Klemperer'in "LTI"sine bir bakıma gvenememesinden doğan bu tarzın bir başarı garantisi olduğu anlaşılacaktı.

1947 yazında yapılan ilk basımı 1949'da yine Aufbau Yayınevi'nden, Klemperer'in iradesi hilafına Siyon bölümünün çıkartıldığı yani sansürlü ikinci baskı izledi. Siyon bölümü 1957'de Halle'de Niemeyer Yayınevi'nce yapılan, son defa elden geirilmif baskıya yine kondu. Elinizdeki kitapta nihai geçerlilik taşıyan bu baskıya harfiyen uyulmuş, yazım ve noktalamada da büyük lde bu basım esas alınmıştır. Eserin basım tarihini izlediğimizde, 1947'de Aufbau'daki ilk basımın ve 1947'de Halle'de Niemeyer tarafından yapılan 3. basımın ardından 1966'dan itibaren Reclam Leipzig'de 66 basımının yapıldığını görürüz. Buna 1966'da Darmstadt'taki Melzer Yayınevi'nde yapılan Batı Almanya basımı ve dtv'nin 1969'daki cep kitabı nüshası eklenir. Reclam Leipzig'in kitaplarını Federal Almanya'da telifli olarak yayımlayan Rderberg Yayınevi 1975, 1982, 1985 ve 1987'de dört baskı yapmıştır. 2007'den beri LTI Reclam Cep Kitapları'nda 22. ve 23. baskıları gördü. Bu 32 basıma yurtdışındaki basımları ve 1996'da krler iin çıkarılan sesli kitabı eklemek gerekir.

Gurur verici başarı bilançosu, not defterinin okurlar arasındaki poplaritesiyle rabıtalıydı. "Doğu"da (Sovyet bölgesinde, sonra Demokratik Almanya Cumhuriyeti'nde), tek tk eleştirel (oğunlukla imzasız) mektubu bir kenara bırakırsak neredeyse tamamen olumlu yankı aldı. Başka yorumlar yanında Klemperer'e "Dördüncü Reich" olarak Demokratik Almanya'daki "laf salatası" hakkında bir LQI (*Lingua Quartı Imperii*)² yazması önerisinde bulunanlar oldu. Klemperer sahiden de bunun için kelime listeleri hazırlamıştı. 1966'da Reclam Leipzig Yayınevi'nden yapılan ucuz fiyatlı basımdan sonra LTI ilk kez gerçekten çok yaygınlaştı ve böylece Demokratik Almanya halkının "edebi hafızasına" nakşoldu. LTI Demokratik Almanya'da bir tür kült kitap haline gelirken "Batı"da, Federal Almanya'da neredeyse hiç bilinmiyordu. Bu bakımdan da 1966 LTI iin dönüm noktasıdır, çünkü Federal Almanya'da ilk o yıl yayımlanmıştır. Ancak burada kitabın satışı Demokratik Almanya'yla kıyaslanmayacak kadar düşük rakamlarda seyretti. Demokratik Almanya'da kş ve birleşmeye kadar yaklaşık 250.000 kitap satılmışken, Federal Almanya'da satılan kitap sayısı 30.000'in biraz altındaydı.

1 Karışım.

2 Dördüncü imparatorluğın/krallığın dili.

LTI [Almanya'ların birleşmesiyle sonuçlanan] dönüm anına kadar Soğuk Savaş'ın cephe hatları arasında kaldı, hem reel sosyalizmin hem de demokratik Federal Almanya'nın politik araçsallaştırma ve karşılıklı itibarsızlaştırma çabalarına hizmet etti. Federal Almanya bakış açısından, nasyonal sosyalizmle Demokratik Almanya'nın dil kullanımları arasında koşutluklar görülüyordu. Demokratik Almanya Cumhuriyeti'nde ise herkes, nasyonal sosyalist rejimin dilsel vârisinin Federal Almanya olduğundan emin görünüyordu. Ne var ki hiçbir zaman ve hiçbir yerde, Doğu'da da Batı'da da, *LTI*'nin tarihsel değerinden şüphe duyulmadı. Hatta Dresden'de Klemperer'in tanımlayışıyla "Gestapo yaratıklarına" karşı bir yargılamada kitap delil olarak kabul edildi. Kitap yargının gözünde de otantik bir tarihsel belge sayılıyordu. Klemperer yaşadığı sefalet yıllarının yerel düzeydeki ana sorumlularından birinin suçunu *LTI*yle ispat ettiği gibi, yine *LTI*siyle, bu yaratıkların kurbanlarından bazıları için onurlandırıcı bir anıt dikmeyi, böylece onları unutulmaktan kurtarmayı da başarmıştır. Yıllar içinde *LTI*, bugün çok önem verdiğimiz Yahudi takibatıyla ilgili ilk tanıklıklardan birisi olarak sağlam bir yer edindi.

Fakat kitabın değerlendirilişinde birkaç defa daha odak kaymalarını olacaktı. Örneğin 1980'li yıllarda, tarih bilimi gündelik yaşamı keşfettiğinde olduğu gibi, Almanya'nın yeniden birleşmesinde olduğu gibi ve her şeyden önce 1995'te günlüklerinin yayımlanmasında olduğu gibi; günlüklerin yayımlanması Klemperer'in Batı'da bir anda tanınmasını sağladı ve *LTI*'nin asıl yükselişi de böyle başladı. *LTI*yi bir "tanıklık" veya "tarihsel belge" olarak gören okuma biçimi biraz arka plana kaydı, *LTI*'nin içerdiği "dil eleştirisi" odağa geldi. Bilim insanları *LTI*yi yeniden keşfederken onu "Üçüncü Reich'in dili"yle kısıtlamanın dar bir bakış açısı olduğunu, kitabın daha ziyade "sosyo-lingüistik bir analizin" ilk denemesi olarak kavranması gerektiğini idrak ettiklerini düşündüler. Günlüklerin ortaya çıkmasından sonra bu yeni değerlendirme pekişti; Nazilerin sözel ve sözel olmayan biçimlerde kendilerini ifade ettikleri nasyonal sosyalist dildi Klemperer'in bütün meselesi – kavradıklarını düşündükleri şey, buydu. İdeolojinin nakledilmesinde dilsel olmayan araçları hesaba katması, Klemperer'in yeni bir dil ve kültür analizinin öncüsü olmasını sağlamıştı.

Yeni kuşaklar muhtemelen *LTI*'nin yanlış anlaşılmış bir kitap olduğunu düşünecek ve onun özgül sorularına yeni cevaplar bulacaklardır. On yıllar veya yüz yıllar boyunca gelen kuşaklara hep yeniden meydan okuyan sanat eserleri böyledir. Not defterinde nasyonal sosyalizmi gündelik gaddarlığı içinde, irkiltici olduğu kadar her tarih kitabını soluk-

laştıracak bir otantiklikle ve edebi usturuyla aktarmak gibi bir ustalık nasip olmuştur Klemperer'e. O, *LTI*'si ve günlükleriyle tarih yazmıştır. Kitap kuşkusuz hem genel olarak hem de özelde umutsuz bir çağda insanın kendini kurtarmasının belgesi olarak büyük bir *document human*'dir.¹ Klemperer bunu nasıl başarabildiğini ve *LTI*'sinin bundaki rolünü bize anlatmıştı: "O yıllarda günlüğüm hep benim denge çubuğumdur, o olmasa yüz defa düşmüştüm. Sefalet ve ümitsizlik saatlerinde, en mekanik fabrika çalışmasının sonsuz boşluğunda, hasta yataklarının ve ölüm döşeklerinin başında, mezarlıklarda, kısırılmışlığında, en uç aşılma anlarında, kalbim teklerken, daima kendi kendime yönelttiğim o talep yardımına yetişti: Gözle, araştır, olup biteni hıfzet; yarın bunlar değişir, yarın başka hissedersin; şimdi sana görüldüğü ve seni etkilediği şekilde tespit et. Kendimi durumun üzerine çıkarmaya ve iç özgürlüğümü korumaya yönelik bu çağrı çok geçmeden, her daim etkili olan şu gizli formülde yoğunlaştı: LTI, LTI!"² Bu hayatta kalma stratejisi hürmete şayandır. Arzumuz, bu saygıyla beraber Victor Klemperer'in tüm otobiyografik eserinin geniş kitlelere mal olmasıdır.

1 İnsaniyet belgesi.

2 Elinizdeki kitapta s. 19.

Bir iktidar zihniyeti, bir hâkim ideoloji nasıl usul usul dilin gözeneklerine siner? Nasıl olup da, ona karşı çıkanların bile cümlelerini kelimeleriyle istila eder? O kelimeler nasıl yavaş yavaş zehirler insanın aklını? Fanatizm nasıl olağanlaşır?

Victor Klemperer, bu kitapta Nazilerin ideolojik dilinin nasıl zihinlerin kuytularına kadar nüfuz edebildiğini gösteriyor. Gerçi bir dilbilimci sıfatıyla yapıyor bunu... Ama asıl özelliği, “Ari ırktan” olan karısı sayesinde nasyonal sosyalist rejim altında yaşamasına izin verilmiş bir Yahudi olması. Dolayısıyla Klemperer, Nazi rejiminde sürekli baskı ve kontrol altındaki gündelik hayat hakkında da çok şey anlatıyor. Anı, deneme, analiz arasında salınarak...

Nasyonal sosyalizm kendisini Roma İmparatorluğu mirasını sürdüren Üçüncü İmparatorluk olarak tanımlıyordu. Latincesiyle *Tertia Imperii*. Üçüncü İmparatorluğun Dili (*Lingua Tertii Imperii*, LTI) adını taşıyan bu kitap, Nazi rejimi ve ideolojisiyle ilgili literatürde bir klasik kabul ediliyor.

